

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Уређивачки одбор:

*др Алексић Радомир, др Грицаић Ирена, др Коларич Рудолф, Конески Блаже,
др Павловић Миливој, др Сивановић Михаило, др Храсиће Мајке*

Главни уредник
М. СТЕВАНОВИЋ

XXV књ.

БЕОГРАД
1961—1962

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића бр. 5

PG1
J8
v. 25
MAIN

САДРЖАЈ XXV КНИЖЕ

Резиме и чланци

Страна

1. М. Стевановић: Проблем гласовног рода и повратни гласови у српскохрватском језику . . . . . 1— 47
2. Мил. Павловић: Услови развика и периодизација историје српскохрватског језика . . . . . 49— 63
3. R. Kolarič: Problem jezikovnih srečanj v razvoju slovenskega jezika . . . . . 65— 73
4. Павле Ивић: Број прозодијских могућности у речи као карактеристика фонолошких система словенских језика . . . . . 75—113
5. И. Грицкат: О неким проблемима негације у српскохрватском језику . . . . . 115—136
6. Милка Ивић: Један проблем словенске синтагматике осветљен трансформационом методом . . . . . 137—151
7. Митар Пешикан: О реконструкцији старословенског фонолошког система . . . . . 153—160
8. А. Петко: Природа афронта српскохрватског језика . . . . . 161—183
9. Берислав М. Николић: Акценатске алтернације у савременом српскохрватском књижевном језику . . . . . 185—196
10. Војислав Илић: Језик Кирила Пејчиновића и његово стилско, уметничко ангажовање . . . . . 197—226
11. И. Грицкат: Дивошево јеванђеље, филолошка анализа . . . . . 227—293
12. Асия Мечо: Мјесто централногерцеговачког говора међу осталим говорима данашње Херцеговине . . . . . 295—328
13. Раду Флора: Прилог питању класификације исторумунског . . . . . 329—353
14. П. Дмитриев: Значения определительных придаточных с относительным местоимением *који* . . . . . 355—364
15. Владислав Лубас: Ономастика у Пољска . . . . . 365—384
16. Олга Ристаћ: Функција префикса *на* у неким именичким и придевским композитима . . . . . 385—393
17. R. Kolarič: Slov. Sodržica . . . . . 395—398
18. Аница Шаулић: Поглед на историјски развој назива Плевље и Пљевље (Плевља и Пљевља) . . . . . 399—403

Критика

Страна

1. Павле Ивић: Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања. I. А—Н. Редактор Блаже Конески. Составувачи Тодор Димитровски, Благоја Корубин, Трајко Стаматовски. Скопје 1961. Стр. XII + 510 . . . . . 405—412
2. Фахра Матијашевић: Marija Karpluk: Słowianskie imiona kobiece, Prace onomastyczne, 4, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. — Wrocław-Warszawa — Kraków, 1961, 1—180 . . . 412—417
3. Милош С. Московљевић: C. A. van den Berk: Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik? Contribution à l'histoire de la langue serbo-croate. — Mouton & Co. 's-Gravenhage, 1957, 1—251 . . . . . 418—422
4. А. Пецо: Бенана Чустовић: Народни говор (у Ливанском пољу), Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија, т. XIV и XV, Сарајево 1960—61, стр. 91—117 . . . . . 423—425
5. Владислав Лубас: Bibliografia onomastyki polskiej do roku 1958 włącznie. Opracował Witold Taszycki przy współudziale Mieczysława Karasia i Adama Turowskiego, Kraków, 1960, стр. XXVI + 336 . . . . . 426—427
6. Мил. Павловић: Jaroslav Stuhlik. — 1) Les kenoglossies. Contributions à la psychopathologie du langage (Philologica Pragensia, 1962, číslo 3). 2) Sulle druze verbali („II Pisani“, Giornale di Patologia nervosa e mentale, vol. LXXXIV fasc. II) . . . . . 428—432

Хроника

1. Берислав М. Николић: Трећи конгрес Савеза славистичких друштава ФНРЈ (18. IX—23. IX 1961, Љубљана . . . 433—436

Библиографија

- Скраћенице . . . . . 437—438
- I Филозофија и језик . . . . . 438—443
- II О словенској језичкој заједници и словенским језицима . . . 443—445
- III Етимологија, историја речи, тумачење речи, збирке речи . . . 445—454
- IV Несловенски језици . . . . . 454—461
- V Балканологија 462
- VI Старословенски језик 463
- VII Српскохрватски језик
- а) Фонетика (експериментална, фионолошка, фонологија) . . . 464
  - б) Граматика и граматичка питања . . . . . 464—474
  - в) Савремени књижевни језик . . . . . 474—481
  - г) Дијалекти . . . . . 481—487

д) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.	487—497
ђ) Историја српскохрватског језика	497—501
е) Метрика	501
ж) Стил	502—504
з) Методика наставе књижевног језика	504—509
и) Терминологија	509—510
ј) Народне умотворине (текстови, тумачена итд.)	510—512
VIII Македонски језик	512—526
IX Словеначки језик	526—533
X Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрватског и ког страног језика)	533—537
XI Биографије, аутобиографије и сл. грађа	538—543
XII Библиографија	543—544
XIII О становништву	544—545
XIV Различно	545—551

In memoriam

1. Богдан Терзић: С. П. Обнорски	553—557
2. И. Пудић: Макс Фасмер	557—559

Регистар

Регистар речи	561—582
Регистар имена	583—593

ПРОБЛЕМ ГЛАГОЛСКОГ РОДА И ПОВРАТНИ ГЛАГОЛИ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

I

Подела глагола по роду на актив, пасив и медиј, извршена с обзиром на однос субјекта и објекта глагола у класичним језицима онакав каквим су га схватили проучаваоци тих језика, до данас је углавном остала основом учења о глаголском роду и живих језика. У класичним језицима, нарочито доследно у грчком, такво класификовање имало је одговарајућу морфолошку систему, с посебним облицима за сваки од три наведена глаголска рода.

А и други су неки језици, староиндијски нпр., такође имали посебне облике за сваки глаголски род. Али је овај морфолошки систем, у скоро свим језицима, мање или више поремећен. Већ је латински језик имао утврђене облике само за прва два рода, за актив и пасив, а поред тога је знао и за тзв. депонентне глаголе, који се, по нашем схватању, погрешно дефинишу као глаголи активног значења с пасивним облицима. Погрешно се дефинишу, кажемо, зато што медијални глаголи, које у латинском језику добрим делом налазимо међу депонентним, нису и активни у исто време, него су управо сасвим друкчији. А с друге стране, међу латинским *verba deponentia* имамо велики број глагола који су и активни, и прелазни чак. Затим, међу активним непрелазним глаголима латинског језика такође је много оних који се употребљавају с пасивним облицима.

Основно учење о тројаком глаголском роду везаном за морфолошку систему од три облика има својих крупних недостатака, већ у томе што су у њему рђаво разграничени актив и медиј, јер се у први често убрајају само активни прелазни глаголи, и то прелазни глаголи с правим, ближим објектом, а у медијалне се сврставају сви непрелазни, како они који то доиста и јесу, тако и непрелазни глаголи што означавају активност ни по чему слабију од оне што се изриче активним прелазним глаголима. И то је можда једна од најкрупнијих заблуда у учењу о глаголском роду,

која се заснива на тражењу суштине глаголског рода у формалним ознакама и постаје нарочито крупном у многим језицима, међу њима и у словенским, па наравно и у српскохрватском језику, који за обележавање односа међу глаголом и другим деловима реченице за које је он чврсто везан, немају одговарајућих морфолошких знака, односно имају само један овај знак за још неутврђен број таквих односа. Тај знак је, како је одвећ добро познато, у словенским језицима (ми се на питањима глаголског рода других језика овде не можемо задржавати) повратна заменица-речца *се* (односно, посебно у руском језику — афикс *-ся*). А њу — да засад само напоменемо оно што је такође познато — уза се могу имати глаголи сва три основна глаголска рода: и актива и пасива и медија. Међутим, глаголи сва та три глаголска рода могу опет бити и без овога знака. То је очевидно стварало и ствара велику збрку у схватањима целог проблема, тако да су неки језикословци, међу њима познати руски лексиколог В. И. Даль¹, и нарочито Н. П. Некрасов², порицали и само постојање категорије глаголског рода. А знатно пре њих, већ у предговору Српском рјечнику (1818), Вук Ст. Караџић³ је изразио сумњу у корисност проучавања глаголског рода уопште. Али се таква схватања нису могла одржати. И глаголскоме је роду у словенским језицима, и пре ових његових негатора, и после њих, поклањана озбиљна пажња, нарочито глаголском роду у руском језику. И о њему је много расправљано.

Најопсежније су, свакако, и врло значајне расправе о глаголском роду у словенским језицима А. Маргулијеса⁴ и Б. Хавранека⁵. А врло је позната до наших дана остала и на метод проучавања глаголског рода словенских језика видног утицаја имала кратка иначе, неколико деценије старија, расправа Ф. Ф. Фортунатова⁶. О овоме су питању износили своја схватања многи врло истакнути руски лингвисти и писци уџбеника, међу којима се по значају онога што о глаголском роду говори, видно истиче академик В. В. Виноградов⁷, који му је у својој књизи

¹ В. И. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка. С.-Петербург — Москва 1880, стр. XXXVII.

² Н. П. Некрасовъ, О значеніи формъ русскаго глагола. С. - Петербургъ 1865.

³ Вук Ст. Караџић, Српски рјечник. Беч 1818, стр. LIII.

⁴ Dr phil. Alfons Margulies, Die verba reflexiva in den slavischen Sprachen. Heidelberg 1924.

⁵ Bohuslav Havránek, Genera verbi v slovanských jazicích. Praha I 1928, II 1937.

⁶ Ф. Ф. Фортунатовъ, О залогахъ русскаго глагола. Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи наукъ IV, 4, 1899, стр. 1153—1158.

⁷ В. В. Виноградов, Русский язык. Москва—Ленинград 1947, стр. 606—651, и 660—662.

Русский језик посветио око 50 страна текста. Ту је он учинио врло успео осврт на главне моменте из историје учења о глаголском роду у руском језику, сам он то учење развио, нарочито у једном правцу, овај проблем у знатној мери с више страна осветлио и о њему навео богату литературу којом се, проучавајући га, сам служио.

Остале ћемо ауторе, уколико се у расправљању будемо додиривали њихових мишљења, навести на дотичним местима. Али ћемо овде још истаћи да о питању глаголског рода, посебно у српскохрватском језику, није могуће говорити а да се не подсетимо на оно што се о њему налази у граматикама Ф. Миклошића и Т. Маретића, што о томе питању говоре Д. Боранић у расправи о рефлексивним глаголима⁸ и А. Белић у својим универзитетским предавањима⁹ и у књизи О језичком развиту и језичкој природи¹⁰.

Ипак се, и поред тако велике пажње која се у науци о словенском глаголу поклањала глаголскоме роду, може рећи да не само што тај проблем није у потпуности расветљен него се у учењу о глаголскоме роду још повлаче заблуде које малочас споменусмо. У свакоме случају акад. В. Виноградов је у потпуном праву када у глави Категория залога своје већ наведене књиге констатује да „учение о залогах до сих пор содержит очень много неясностей“¹¹.

Бавећи се сâм тим проблемом, ја сам дошао до уверења да он иде међу најсложенија питања синтаксе словенских глагола. А већ самим тим што кажем да га сматрам синтаксичким проблемом, рекао сам да се у мишљењу о глаголском роду мање или више разликујем од многих лингвиста који су се њиме бавили. То своје мишљење и посебно гледање на проблем глаголског рода у целини недавно сам изнео у расправи *Глаголски род и њиња у вези с њим*¹².

Врло ми је пријатно што овде могу констатовати да се код још једног синтаксичара истовремено с мојим појавило углавном идентично мишљење о карактеру глаголског рода. Г. А. Стахова у ниже цитираној расправи каже: „Потенциально возможные залоговые значения глагола реализуются в предложении. Характер контекста помогает разграничению

⁸ Dragutin Boranić, O refleksivnim glagolima u hrvatskom jeziku. Rad Jugoslav. akademije znanosti i umjetnosti 140.

⁹ А. Белић, Историја српскохрватског језика. Речи с конјугацијом, стр. 327—338.

¹⁰ А. Белић, О језичкој природи и језичком развиту. Београд 1941, стр. 413—421.

¹¹ Нав. дело, 607.

¹² Глас Српске академије наука и уметности CCLI. Београд 1961, стр. 45—63.

залоговых значений ... Степень отчетливости того или иного залогового значения, ясность его выражения зависит от его различных условий синтаксического порядка“, па закључује: „важнейшая сторона природы залога — синтаксическая“¹³.

Наша је концепција, рекосмо, у схватању да се на глаголски род мора пре свега гледати као на синтаксичку категорију. Не може се, истина, рећи да код ранијих испитивача глаголског рода у словенским језицима синтаксичка страна проблема није узимана у обзир. Већ самим тим што су проучаваоци глаголског рода, скоро сви, налазили да је он у односу између глаголом означеног процеса и других главних делова реченице, — они су, мада многи од њих и нехотице, откривали да је то синтаксички проблем. У граматикама и уџбеничкој литератури уопште, глаголском је роду место давано обично у синтакси глагола. Ту су га најчешће обрађивали граматичари и западноевропских и словенских језика. Ф. Брино га — да од ових првих споменемо једнога од врло значајних међу њима — обрађује у првој глави синтаксе глагола¹⁴. Али су се у приказивању овога проблема претежно задржавали на формалним моментима, а превиђали су оно што је битно за правилно разумевање глаголског рода. И тако се десило да, поред осталог, граница између активних и медијалних глагола досад остане неутврђена. Пасив је, међутим, мање-више тачно интерпретиран још од најранијих времена, и готово је увек тачно схватана чињеница да он није у самоме глаголу већ у реченици. Треба истаћи да и друга два глаголска рода, актив и медиј, нису у самоме глаголу већ у оној његовој семантичко-функционалној вредности коју има тек везан за друге делове реченице. То су уосталом тачно схватили још старији руски филолози XIX века Ф. Буслајев¹⁵ и А. Востоков¹⁶, а нарочито истакао знаменити руски лингвист А. А. Потебња¹⁷ напомињући да глагол при дефинисању његова рода није допуштено истрзати из реченице. И то јасно карактерише његову синтаксичку концепцију схватања глаголског рода, мада се управо и

¹³ Г. А. Стахова, *Глаголы собственно-возвратного залогового значения в современном русском языке*. — Исследование по лексикологии и грамматике русского языка. Москва 1961, стр. 289.

¹⁴ F. Brunot, *Précis de Grammaire historique de la langue française*, 4-ème éd. Paris 1889, 449—469.

¹⁵ О. Буслаевъ, *Историческая грамматика русского языка*. Синтаксис. Москва 1869, стр. 115.

¹⁶ Русская грамматика Александра Востокова, двѣнадцатое издание. С.-Петербургъ 1874, стр. 74.

¹⁷ А. А. Потебня, *Из записок по русской грамматике* IV 1941, стр. 198.

Потебња, који је више од свих био синтаксичар, у третирању појединих питања глаголског рода хватао за морфолошке елементе.

Своју искључиво синтаксичку концепцију ја сам настојао да у сада наведеној расправи образложим, пре свега, од свих признаваном а од многих наглашаваном чињеницом да глаголски род представља однос делова реченице око глаголом означеног процеса. Тамо сам се задржао на неслагању међу лингвистима од којих су једни (Буслајев, Аксаков, Фортунатов, Белић, Хавранек) сматрали да је ту у питању однос између глаголске радње и њеног субјекта, а други (Потебња, Шахматов, Лос, Маргулијес, Виноградов), — да глаголски род није само у томе, већ и у односу субјекта глаголом означеног процеса и његова објекта. И то сам тамо, мислим, довољно објаснио¹⁸. Напоменуо сам и да је за правилно схватање глаголског рода од особитог значаја још и улога субјекта у процесу који му се глаголом приписује. А овде можемо додати још и нове доказе. Два за свакога несумњиво различна глаголска рода: актив и пасив разликују се, дакако, и по међусобном односу субјекта и објекта, али још одређеније по улози субјектовој у процесу радње. У првome случају субјекат је у активној улози вршиоца радње, ствараоца процеса који се глаголом казује. У другоме је, међутим, субјекат пасиван, а радњу на њему врши неки спољни вршилац. Сами термини, како видимо, у оба случаја дефинишу глаголски род. И из тога јасно произилази да и међу непрелазним глаголима имамо велик број активних. Такви су управо сви глаголи што означавају радње у којима су њихови вршиоци активни — међу осталима: *ићи, доћи, њроћи, леићеи, њушовати, скакаи, њрчаи, јурии* и њима слични, а дакако и глаголи с повратном речцом *се*: *куйаи се, крейаи се, њеи се, њенираи се, сјуишаи се* и други глаголи овога типа. Активни су, наравно, сви набројени и слични им глаголи у њиховом основном — реалном значењу. Међутим, већина њих употребљава се и фигуративно; *ићи, доћи, њроћи, леићеи* итд. могу, нпр., и часови, дани, године, време уопште. Исти глаголи као предикати субјеката који не врше њима (мисли се овим глаголима) означене процесе, разуме се, нису активни, јер њихови субјекти нису ни у каквој акцији. Али нису ни пасивни наравно, јер субјекти којима се њима означени процеси приписују нису објекти никаквих спољних вршилаца. И сви такви глаголи чији субјекти у њима означеном процесу нису активни, не врше тај процес својом активношћу, а нису опет ни објекти спољних вршилаца — представљају неку средину између активних и пасивних глагола, па се зато и зову средњи или медијални глаголи,

¹⁸ Глас САНУ CCLI, стр. 48. и 53.

и обично означавају стање субјекта или неко збивање, а по облику су и без повратне речце и с њом: *венутии, бујајти, расити, чезнутии, исцјасити, боловајти, њајити, шуговајти, класати, белејти, белејти се, жушети, жушети се, мучити се, сјрадајти, радовајти се, бојајти се, надајти се, волејти, живејти, умрејти, ведријти се, наоблачити се, свишати, севајти* итд. И овај трећи род глаголски — медиј, дакле, такође дефинише сам његов термин, а и он се најсигурније одређује према улози субјекта у процесу који се дотичним глаголом означава и где је однос субјекта вршења радње и објекта опет друкчији него у прва два глаголска рода. Тај однос је, истина, врло сродан односу између субјекта и објекта непрелазних глагола уопште, јер је објекат глаголом означеног процеса код неупоредиво највећег броја медијалних глагола у самом субјекту, док је релативно незнатан број таквих глагола и прелазан и медијалан у исто време. А нема објекта ван субјекта ни у непрелазних активних глагола. И та је чињеница несумњиво наводила граматичаре на идентификовање свих непрелазних, укључујући у њих, и повратне глаголе, с медијалним. То ће рећи да су се у медијалне убрајали сви глаголи сем оних што значе вршење радње од стране субјекта на објекту који је ван њега или пак вршење радње на субјекту од стране неког спољњег вршиоца. И такво је груписање глагола с формалне стране још и могло задовољити. Али оно по суштини не задовољава, и ми га зато одбацујемо.

Најважнија је и за разликовање три основна глаголска рода, свакако, битна чињеница, што је: а) субјекат активним глаголом означеног процеса сам покретач и вршилац тога процеса; б) субјекат глагола у пасиву је само граматички у центру реченице, а вршилац процеса је нека спољна сила ван тога субјекта и в) стваралац и вршилац медијалним глаголом означеног процеса није субјекат коме се тај процес приписује, нити је он ван тога субјекта, већ се процес врши у самом субјекту.

Иако се прелазност и непрелазност глагола не подударују са активношћу и медијалношћу њиховом, прве две категорије ни за нас не излазе из система глаголског рода, из кога их искључује већина познатих лингвиста, док их други опет сматрају категоријама тога система. О гледиштима посебно о томе питању ја сам такође говорио у својој скоро објављеној и већ поменутој расправи¹⁹, а овде ћу само нагласити да заправо није могуће приказивати глаголски род као однос између субјекта радње и објекта, а у исто време искључивати прелазност и непрелазност глагола из овога њихова система, без обзира на то што ово нису ни наткатегорије ни поткатегорије активности и медијалности, већ се гдекад с њима поклапају а гдекад опет једне прелазе оквиру других.

¹⁹ Исто, стр. 51.

Без одређивања улоге субјекта глаголске радње и његова односа још и према објекту њеном, ни у реченици често није могуће сигурно одредити границу, чак ни између актива и пасива. Одиста, када кажемо: *Деца се јо неколико љуџа дневно ђресвлаче и умивају* — не можемо на први поглед знати да ли ту имамо рефлексив (за нас, наравно, актив) или пасив. Потребно је знати улогу субјекта (овде — деце) у глаголом означеној радњи која му се приписује и однос између субјекта те радње и њеног објекта. Ако су *деца* (као субјекат) у овој реченици активна у вршењу радњи *ђресвлачења* и *умивања*, — глаголи су активни, а ако је вршилац радњи пресвлачења и умивања деце неко други, та су два глагола онда у пасиву.

Не само двојаког него и вишеструког глаголског рода могу бити глаголи потпуно истог облика, нарочито глаголи с повратном речцом *се*, која је у учењу о глаголском роду у словенским језицима као једини морфолошки знак узимана за ознаку категорије рода уопште и на основу које је, као такве, вршена класификација глагола по роду — сасвим неосновано, по нашем мишљењу.

Морфолошка концепција, најодређеније формулисана у учењу о глаголском роду код знаменитог руског лингвисте Ф. Ф. Фортунатова²⁰, и до данас је, нарочито у уџбеничкој литератури и стандардним делима, а често и у посебним расправама о дотичном проблему, — остала доминантном. Њу сасвим не напуштају ни они што суштину глаголског рода налазе иначе ван области морфологије. В. Виноградов, нпр., који у одређивању глаголског рода придаје значајну улогу синтаксичким моментима, а сматра га изнад свега лексичко-семантичком категоријом²¹, каже да је Фортунатов са њему својственим даром за научне систематизације издвојио и истакао основне линије односа глаголског рода у системи руског језика²². А Фортунатов је, како је познато, сматрао да има само два глаголска рода: *ђоврајни* у глагола с повратном речцом *се*, односно у руском с афиксом *-ся*, и *нејоврајни*, без тог афикса. И уз то, да један или други род имају само они глаголи који се употребљавају са *се* одн. *-ся*, и без њега, али не и остали глаголи, не чак ни повратни глаголи који немају одговарајућих облика без *се* (*-ся*). У великој Граматици рускога језика Совјетске академије наука на самом почетку главе о глаголском роду констатује се да се њим „означава однос између субјекта и објекта, који налази свој израз у форми глагола“, а из тога излази да глаголски род није у сваком односу, већ само у ономе

²⁰ У наведеној расправи *О залогахъ рускаго глагола*.

²¹ Русский язык, стр. 639.

²² Исто дело, 614.

који је изражен глаголском формом. Тамо где се говори о присаједињавању суфикса *-ся* непрелазним глаголима, опет се за те глаголе истиче да они не улазе у систему глаголског рода (стр. 421). А у примедби, на крају исте главе, исто се тако одређено каже да глаголи типа: *бојатся* (сх. *бојати се*), *гордиться* (сх. *йоносити се*), *каяться* (сх. *кајати се*), *смеяться* (сх. *смејати се*), *стараться* (сх. *стиарати се*) не улазе у систему глаголског рода, иако су, додаје се тамо, блиски повратно-средњим глаголима²³. У вези с овим је потребно истаћи, прво, да они нису само блиски средњим или медијалним глаголима него су најтипичнији пример медијалних глагола у повратном облику, друго, да уопште нема глагола који немају свој глаголски род, и да род у српскохрватском, а ни у руском језику, као ни у многим другим језицима, није везан ни за какав морфолошки знак, па ни за повратну заменицу-речцу *се* (одн. афикс *-ся*). То најјасније потврђује чињеницу коју смо навели у своме раније објављеном раду о глаголском роду и коју ћемо овде поновити. Наиме: исти један глагол, са истом повратном речцом, може бити различног глаголског рода. Као најтипичнији пример за ово ми опет наводимо глаголе типа: *босити се*, *грејити се*, *дирати се*, *дохватити се*, *клајти се*, *грдити се*, *йсовати се*, *йнијати се*, *йући се*, *уједати се*, *бити се*, који су: 1) *йрави йовраити*: *бити се*, рецимо (узмимо као пример овај последњи глагол), значи — ударати се по неком делу свога тела, тј. бити самог себе; 2) *узајамно-йовраити*: *бити се* с неким, бити некога и истовремено бити бијен од истог тога; 3) *йасивни*, као у примерима типа: Ту се деца још увек за преступе бију, тј. кажњавају батинама; 4) *нейрави йовраити* (нешто ниже ћемо их дефинисати): Овај дечко се бије — значи бије око себе, тј. неког у својој средини. А може значити и бити собом, које значење опет има две нијансе: а) бити (тући) сâм, лично (неког другог) и ломити се, потуцати се, коју нијансу има у Мажуранићевим стиховима: Откуд злато који стоке не има | но за туђом по брдијех *се бије* (Смрт Смаил-аге Ченгића, стих 637—638).

Ово прво од два последња значења глагола *бити се*, и других с њиме сада наведених, може бити и медијално чак, ако се они узму ван примене, као карактеристика бића коме се приписује оно што се њима означава, са значењем, у случају с глаголом *бити се* — да је његов субјекат убојица. Он је то у овоме случају и кад не врши никакву радњу, кад није ни у каквој акцији.

Други глаголи с повратном речцом *се* не могу означавати све ове односе, него само по неколико од њих; глагол *свађати се*, нпр., који је

²³ Исто дело, стр. 424.

пре свега узајамно-повратан (реципрочан), може се односити и на само један субјекат, када се томе субјекту њим приписује особина свађалице, кад значи само готовост на свађу, свађљивост — ако нам је допуштено да направимо ову реч. Али, да узгред напоменемо, то ипак не би ишло у прилог тумачењу неких лингвиста који су сматрали да се ово последње значење развило из првог²⁴, нити пак то и уколико оправдава мишљење Д. Боранића да је *се* у овом последњем случају само знак неутралности глаголске радње²⁵.

Насупрот изнесеноме, неки глаголи и у повратном и у неповратном облику су истог глаголског рода; *беласати* и *беласати се*, *блештиати* и *блештиати се*, *блистати* и *блистати се*, *сијати* и *сијати се*, *димити* и *димити се*, *грбавити* и *грбавити се*, *бринути* и *бринути се*, *мрзнути* и *мрзнути се*, *дрвентити* и *дрвентити се*, *задоцнити* и *задоцнити се*, *закашњавати* и *закашњавати се*, *пенушити* и *пенушити се*, *расићи* и *расићи се*, *расирскавати* и *расирскавати се* и њима сл. — и у једном су и у другом облику медијални. А има и активних глагола — и с повратном речцом *се* и без ње. Такви су, нпр., *молити* и *молити се*, *па скићати* и *скићати се*, *селићи* и *селићи се*, *кренути* и *кренути се*, мада се у свима овим и оваквим случајевима не може говорити о потпуној истоветности глаголског рода, већ је у првome први глагол (*молити*) прелазан, а други (*молити се*), како ћемо ниже показати, неправилно-повратан. А у осталим случајевима — први глагол је непрелазан, а други (такође ћемо ниже показати на основу чега га таквим сматрамо) неправилно-повратан.

Код нас, у граматичкој литератури српскохрватског језика мислим, термином неправих повратних глагола називани су сви глаголи с речцом *се* сем повратних и узајамних, али се уочљиво издвајао и пасивни облик глагола с овом речцом. У неправе повратне убрајани су у ствари медијални глаголи тога облика, а с њима још и ови којима ми сада остављамо тај нешто измењен назив. Овај термин, и углавном за ове глаголе, у учењу о глаголском роду код руских лингвиста налазимо знатно раније: код Поржезинског²⁶ (с називом *непрямое возвратное значение*), па код Шахматова²⁷ (као *косвенно-возвратный залог*) и осталих аутора који су после њих давали класификацију глагола по роду²⁸. Они за те глаголе дају ут-

²⁴ А. Белић, Историја српскохрв. језика, стр. 333.

²⁵ Нав. расправа, стр. 181.

²⁶ Исследование В. К. Поржезинского, *Возвратная форма глаголовъ въ литовскомъ и латышскомъ языкахъ*. Москва 1903, стр. 103.

²⁷ А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, вып. II. Ленинград 1927, стр. 64.

²⁸ В. В. Виноградов, нав. дело, стр. 634; Е. С. Истрина, Грамматика русского языка. Акад. Наук СССР I. Москва 1960, стр. 418.

лавном тачну али непотпуну дефиницију кад кажу да они означавају радњу која се врши у интересу субјекта. Иако, како рекосмо, тачна, та је дефиниција врло узана, јер се она таква може односити једино на оне глаголе уз које је *се* (у овоме или у облику *си*) имало дативско значење. На такво је значење, колико нам је познато, први указао Буслајев²⁹ наводећи пример из старословенског језика, у коме је нашао *сѣжались* место *сѣжались* у значењу *сажали себи*, *сажали за себе*. Затим нам Поржезински, с позивом на Миклошића, говори о некадашњој дативској употреби повратне заменице у неким словенским језицима (у старословенском и западнословенским)³⁰. Он у те језике не убраја ни руски ни српскохрватски језик, али ипак такву функцију за ову речцу, односно афикс, претпоставља и за руски језик. Он, штавише, и с правом по нашем схватању, мисли да и у руском глаголу *боѣѣтѣся* (сх. *бојајѣи се*) имамо значење — *бојајѣи се за себе*, иако тога глагола у словенским језицима и нема без повратне речце, одн. афикса. Слично нешто могло би се рећи и за глаголе: *бѣрѣнѣѣи се*, *дѣвѣѣѣи се*, *надѣѣѣи се* и др., који се, као и *бојајѣи се*, употребљавају искључиво у повратном облику и искључиво су медијални. А већ за руске глаголе *стѣчатѣся*, *стѣѣѣся* и сл., које руски граматичари убрајају у средње-повратне глаголе — док су они за нас неправо-повратни — налазимо код ових и изричних тврдњи да је повратни афикс *-ся* у саставу тих глагола дативског карактера, у чему се ми с њима у потпуности слажемо. А. Меје упоређујући повратну и неповратну форму значења глагола *молиѣи* каже: „*moliti se s'emploie absolument au sens de „prier“ (d'ordinaire pour soi), tandis que moliti accompagné de complements indirects qui le determinent, signifie prier pour quelqu'un*“³¹. Одиста, иако се у српскохрватском језику оно *се* овде не осећа заменичким обликом ни акузатива ни датива, није тешко схватити дативски карактер његов, јер „*молиѣи се* неком (обично ономе у чијој је моћи — тако се веровало — да молбу услиши или не услиши) значи управо: молити се у своме интересу, ради себе, за себе, молити се у корист себе. Та молба, иако је упућена некоме другоме — намењена је себи, јер је намењено себи оно што њом треба измолити“³².

Неки су лингвисти, међу њима и акад. В. Виноградов, семантичку разноликоост глагола с повратним знаком и честу њихову нејасност објашњавали чињеницом што се у речци *се*, односно у руском афиксу *-ся*,

²⁹ Нав. дело, стр. 117.

³⁰ Нав. дело, стр. 102.

³¹ A. Meillet, Sur l'emploi de *se* près des verbes slaves. Mémoires de la société de linguistique de Paris XIX. 1914, стр. 290.

³² Глас САНУ CCLI, стр. 57.

уз те глаголе огледају разноврсне функције некадање повратне заменице³³. Ми одређеније кажемо да тај, сада једини, повратни знак води порекло од облика различних зависних падежа у чијим се функцијама некада морао употребљавати, мада се он досад у науци поред акузативног везивао још само за дативно падежно значење, а врло ретко за значење осталих падежа. Познато је да је Аксаков у повратном афиксу *-ся* руских глагола *жечься*, сх. *жарийи* (о коприви) и *кусься*, сх. *уједайи се* (о псу) налазио некадашње значење генитива³⁴.

Ми такво схватање сматрамо сасвим оправданим. Управо смо већ рекли да глагол *бийи се*, који је са тек наведеним потпуно истог значењског типа и истог, дакако, глаголског рода, у примени значи *бийи кога у нейосредној околини*, *бийи око себе*, *од себе* (аблативно значење). С изворним је аблативним значењем некадашње повратне заменице речца *се* и у изразито медијалних глагола: *белейи се*, *црнейи се*, *црвенейи се*, *руменейи се*, *жујейи се*, *зеленейи се* и сл.³⁵, који значе одавати од себе боје, што се иначе означавају придевима од којих су дотични глаголи изведени. Затим повратна речца *се* ни у данашњем српскохрватском глаголу *койорнуи се* није у потпуности овде изгубила свој инструменталски карактер, јер тај глагол у повратном облику, а сасвим подједнако и у облику без повратне речце *се*, значи *койорнуи собом*. К овоме ћемо додати нашу такође раније, на сад наведеном месту, учињену констатацију, да и значење глагола: *лаийи се*, *докойайи се*, *дочейайи се* и сл. упућује на некадашње инструментално значење повратне речце, као и да има основа за претпоставку да је то значење могло бити и дативско. Јер *дочейайи се слободе* може да се схвати као *дочейайи собом слободу*, а и као *дочейайи себи слободу*; *лаийи се оружја* — као *лаийи собом оружје* и *лаийи (узети) себи оружје*. И глаголи типа *бацйи се* (каменом, рецимо, или чим другим) сврставају се у посебну групу значења или посебан глаголски род неправих повратних глагола; *бацйи се чим* може се опет схватити и као *бацйи собом*, а и као *бацйи од себе* што.

Што се у навођеним случајевима повратни глаголи са својом допуном у облику који данас траже не би могли заменити везом тих глагола у неповратном облику с одговарајућим пуним падежним обликом повратне заменице — то није од значаја. Ни прави се повратни глаголи не могу заменити, или се бар не могу свакад заменити³⁶, истим глаголом

³³ В. В. Виноградов, нав. дело, стр. 630.

³⁴ К. С. Аксаковъ, Сочиненія филологическія I. Москва 1875, стр. 550—553.

³⁵ В. нав. расправу у Гласу САНУ CCCL, 57 и 58.

³⁶ Исп. и код Г. А. Стахове у нав. расправи на стр. 292: „Замена возвратным переходного с дополнением „себя“ возможна в сравнительно немногих случаях“.

без *се* и пуним обликом акузатива личне заменице у служби објекатске допуне. А. С. Пешковски³⁷, идући за Овсјанико-Куликовским³⁸, указује на разлику између *Он застрелился* и *Он застрелил себя* у руском језику, где су оба израза у употреби, али са различним значењем; први, тј. повратни глагол, значи — *намерно се убио, извршио је самоубиство*, а прелазни с пуним обликом повратне личне заменице у акузативу — *нехотично се убио*. Даље, он каже да би употреба: *йовесил себя* (сх. *обесио је себе*) и *вертит себя* (сх. *врти се*) место *йовесился* (сх. *обесио се*) и *вертится* (сх. *врти се*) — изазвала комичан утисак. Ми и за први случај, с глаголом *убиѣши се*, који се у српскохрватском језику употребљава да се њим означи и самоубиство и нехотично убиство самог себе, и за други за који је речено да је и у руском језику познат само у повратном облику — можемо рећи не само да би заменом о којој је реч изазвали комичан утисак, него и да та замена у српскохрватском језику у овоме и у највећем броју сличних случајева није ни могућа. Па и поред тога по смислу: *убиѣши се* несумњиво значи *убиѣши сам себе* (било нехотично, било хотимично). Када ово тврдимо, ми полазимо од истоветности смисла. Таквом истоветношћу, а не никако могућношћу замене, ми објашњавамо порекло повратне речце *се* у саставу неправих повратних глагола. И из тих објашњења извлачимо закључке да је у односних глагола ова речца даља објекатска допуна у ком другом облику било ког зависног падежа, а не у акузативу без предлога.

Ми никако нисмо хтели рећи да у другим случајевима синтаксички, а поготову семантички, *се* у правих повратних глагола не би могло бити замењено акценатским обликом ове заменице. Вук Караџић врло често, нарочито у своме преводу Новог завета, како је Д. Боранић тачно запазио, даје примере с акценатским обликом акузатива повратне заменице, као што су: Ми имамо закон и по закону нашем ваља да умре јер *начини себе* (ми бисмо пре рекли — *јер се начини*) сином Божијим; Зато не *држах себе* достојна да ти дођем; Сваки који *себе* царем *гради* противи се ћесару; Ако дакле ко *очисти себе* (сада можда обичније — *очисти се*) од овога, биће суд за част и сл.³⁹ Боранић мисли да Вук то чини према грчком и старословенском, дакле под утицајем оригинала⁴⁰. А ми бисмо рекли да су ово Вуку налагале домаће стилско-језичке потребе: или место

³⁷ А. С. Пешковский, Синтаксис русского языка в научном освещении. Москва 1956, стр. 114.

³⁸ Д. Н. Овсјанико-Куликовскій, Синтаксисъ русскаго языка. С. - Петербургъ 1902, стр. 129—130.

³⁹ Д. Боранић, нав. расправа, стр. 138.

⁴⁰ Исто, стр. 138—139.

у реченици, или потреба за посебним наглашавањем објекта који је и субјекат у исто време, или само метрички разлози, којима се употреба *себе* м. *се* најпре може објашњавати у стиховима из народних десетарачких песама. Па *насрди себе* и *дорина*; *Трговачку робу прихватићу, заодјешћу себе* и *дружину* и сл. Овде очевидно не може бити утицаја никаквог другог језика, него је употреба акценатског облика акузатива искључиво народног карактера. И Вук, који је боље него ма ко и пре и после њега осећао народни карактер језика, могућност те употребе носио је у своме језичком осећању. Осим овога и Нови завет је песничко дело, иако у невезаном слогу, па би у сваком случају интонација и ритам и с те стране у наведеним примерима из Вукова превода били друкчији с енклитичким обликом повратне заменице него с акценатским. Уосталом, на објашњење употребе пуног облика акузатива повратне заменице место енклитичког, ми ћемо се и даље у овоме раду освртати. А најзад ови, или бар неки од ових примера, јасно говоре да је *се* — акузатив повратне заменице, не само у саставу глагола који с њом значе вршити радњу на неком делу свога тела или на његовој спољашности, него исто тако и кад њима означена радња обухвата субјекат у целини (исп. прве примере и из превода Новог завета и из народне песме са глаголима *начиниши се* и *насрдиши се*), а затим и кад они значе да субјекат самим собом учини да се с њим деси оно што се тим глаголима казује, као у примерима: *иокрену се*, *иоше се*, *сиусиши се* и сл.

Мешање генитива и акузатива које базира на некадашњој њиховој значењско-функционалној сродности у извесним случајевима, која је доводила до њихова чешћег морфолошког изједначавања, па сродност акузатива и датива у неким њиховим функцијама, која је такође позната, а на коју алудира и Поржезински (мада он изражава сумњу у значај те сродности овде), — свакако су могли учинити да се некадашњи различни облици рефлексивне заменице у безакценатском положају сведу на један једини, без обзира на то какве су падежне односе у појединим случајевима некада означавали. А још пре су се различни падежни облици у служби речце, одн. афикса, у служби морфолошког знака глаголом означеног односа према субјекту на једној и објекту на другој страни, могли свести на један једини облик.

Иако је у покојег значењског типа медијалних глагола, у глагола што означавају одавање, зрачење од субјекта ове или оне боје, рецимо, или у глагола као што су *бојаше се*, *надаше се*, с правом претпостављан некадашњи одређени падежни однос, то не значи да је такав однос могуће открити у свих медијалних глагола с повратном речцом *се*. Напротив, више њих се одликује немогућношћу откривања икаквог падежног

односа који се некада свакако казивао садашњом речцом *се* у саставу тих глагола. И *се* је у глагола с овом речцом знак затворености и радње и објекта у субјекту, а не више никаква емфатична речца као што је то за неке западноевропске граматичаре. Она по нашем мишљењу још мање представља личну активност субјекта, коју јој приписују ти исти граматичари⁴¹. Ми, штавише, сматрамо да су субјекти посебно медијалних глагола више пасивни или бар, исто толико пасивни колико активни, да они, тј., и трпе тим глаголима означене процесе више него што их производе собом. Испитујући однос субјекта и објекта медијалних глагола, ја сам за пример узео глаголе: *боловајши*, *јатајши*, *мучијши се* (а могао сам, наравно узети и многе друге) и констатовао да је субјекат (мислио сам сваког појединог од тих глагола) онај што бол (боље је било рећи — болест), патњу, мучење преживљава и коме се они језичким средствима приписују. „Али је тај субјекат, у исто време, и објекат бола (тачније — болова), патње, мучења ..., који му се приписују медијалним глаголима *боловајши*, *јатајши*, *мучијши се*“⁴².

Ови, тј. медијални глаголи се по томе, управо, и разликују од неправих повратних глагола, чији су вршиоци радње активни, и у којих ми у повратној речци *се* успевамо да откријемо некадашњу објекатску допуну у неком од зависних падежа осим акузатива без предлога. И зато они за нас представљају посебан глаголски род, друкчији свакако од медија, у коме је, како малочас истакосмо, улога субјекта у глаголском процесу — неактивност, а неправи повратни глаголи су несумњиво активни. Али су они ипак друкчији и од правих повратних глагола, који чине глаголски род за себе и разликују се од осталих повратних, не само формалном одликом што је у њих речца *се* још увек енклитични облик акузатива повратне личне заменице него и по томе што је субјекат њима означене радње сам себи непосредни објекат. У осталих пак глагола с истом речцом он то није. Не осећа се више као објекат ни у неправих повратних глагола, мада је, како смо горе доказивали, то некада био, не истина непосредни већ даљи, неправи објекат, а у сваком случају бар друга нека глаголска допуна.

Сам је себи објекат не само субјекат повратних глагола којих субјекти врше радњу на једном делу или на спољној страни самог себе, већ и субјекат глагола који својом активношћу у вршењу радње над самим собом мења свој положај, као у примерима: *кућијши се*, *јружати се*,

⁴¹ М. Grevisse, *Le bon usage — Cours de grammaire française*, V-ème éd. Paris-Gembloux 1953.

⁴² Глаголски род и питања у вези с њим. Глас САНУ CCLI, стр. 52—53.

враћају се (који, између осталих, за проф. А. Белића више значе стање, па их он зато сматра медијалним⁴³), *заустављају се*, *клањају се*, *клизају се*, *преселјују се*, *сиремају се*, *уређивају се*, *чистију се* (које Шахматов⁴⁴ и Истрина⁴⁵ убрајају у општеповратне и сврставају с чисто медијалним глаголима типа: *бојају се*, *поносеју се* и сл.). В. Виноградов⁴⁶ ове повратне глаголе промене положаја наводи међу средње-повратним, али за њих тачно каже да су субјекти њима означених процеса и вршиоци и објекти њихови у исто време. Исто, дакле, као код правих повратних који значе вршење радње на једном делу самог себе. А то је оно што је од значаја за одређивање глаголског рода.

И заиста, субјекти ових глагола свесном чак, организованом својом активношћу мењају свој сопствени положај, другим речима сами себе покрећу: *кује се*, *јружају се*, *враћају се*, *заустављају се*, *клизају се*, *клањају се*. Том активношћу у ствари *кује* и *јружају себе*, *враћају* и *заустављају себе* (иако се оваква замена, очевидно, не би могла вршити) итд., једном речју сами себе из једног доводе у други положај: *крећу себе*, *јењу себе*, *сиушљају себе*, *сагињу себе*, *сиасавају себе* (исп. глаголе с повратном речцом: *крећаш се* и *кренути се*, *дизаш се* и *дићи се*, *јеши се* и *појеши се*, *сиушљаш се* и *сиустиши се*, *сагибаш се* и *сагнути се*, *исјрављаш се* и *исјравити се* ...) итд.⁴⁷ Разлика између правих повратних глагола који су то несумњиво за свакога и ових о којима сада говоримо у томе је што радње првих врше само жива бића, док субјекти којима се приписују процеси што их означавају ови други могу бити и неживи предмети. Али ови глаголи, како је то констатовао В. Виноградов, у зависности од тога мењају свој глаголски род. Улога субјекта живог бића и субјекта ствари није иста у процесима који им се приписују истим глаголима. А и однос је између субјекта и објекта, у зависности од тога, у сваком од ова два случаја друкчији. Када кажемо: *Вежбачи се сагибају*, рекли смо да вежбачи (као субјекат) сами, свесном активношћу својом, себе доводе у други положај; *сагибаш се* је, дакле, овде прави повратни глагол. А у реченици: *Гране се сагибају* — глагол *сагибаш се* или је пасиван, ако гране сагиба нека спољна сила, или медијалан — ако се гране сагибају и „саме од себе“, без видљивог деловања неког спољњег покретача на то сагибање.

⁴³ Историја српскохрв. језика, стр. 327—328.

⁴⁴ Нав. дело, стр. 63.

⁴⁵ Нав. дело, стр. 417.

⁴⁶ Нав. дело, стр. 631.

⁴⁷ В. у Гласу САНУ CCLI, стр. 54.

Иако овај и други овакви глаголи могу, дакле, кад означавају друкчију улогу субјектову и друкчије односе између субјекта радње и објекта, бити и пасивног и медијалног глаголског рода, они су у одређеним случајевима активни прави повратни глаголи, којих је број, по нашем схватању, неупоредиво већи него што је то мислио ма који од досадашњих проучавалаца глаголског рода. Ми у њих убрајамо и глаголе као што су: *расипичајџи се, развикајџи се, усходајџи се, усјумарајџи се, разлејџи се, залејџи се, загледајџи се, насејџи се, начијџи се, најесџи се, најџи се, нарадијџи се*, и без обзира на то да ли су, у основном свом облику, и без повратне речце прелазни или непрелазни, јер ови глаголи, као резултативни, најчешће означавају стање у које је субјект својом активношћу сам себе довео. А баш њих посебно истичемо зато што их већина граматичара одваја као глаголе посебног значења, различне, наиме, од правих повратних. И указујемо прво на њихово посебно место у класификацији рефлексивних глагола Д. Боранића, који је, придржавајући се Миклошића, покушао да објасни њихово значење и при томе нарочито истакао сваку нијансу коју у та значења уноси не више повратна речца него префикс, па за глаголе сложене с *раз-*, рецимо, каже да имају нијансу реципрочности (коју, доиста, неки и имају), а за оне што су сложени с префиксом *на-* да добивају „неки смисао задовољства“ (као што га извесни од њих очевидно и добивају)⁴⁸. Али не треба сметати с ума да други глаголи с истим префиксом значе засићавање нечим што изазива непријатност, *наносијџи се* терета, нпр., *намучијџи се* и др. А све то није од значаја за утврђивање њихова глаголског рода који и само у једне тако схваћене врсте од њих може бити разнолик: или правилно-повратан (какав је у свих малопре наведених и многих сличних глагола), или неправилно-повратан (у глагола *награбијџи се*, рецимо, који значи *награбијџи собом*), или медијалан (у *намучијџи се*).

А. Шахматов⁴⁹ наводи глаголе с афиксом *-ся* и са иста ова два (са *раз-* и *на-*) префикса, и све их ставља у исти неправилно-повратни глаголски род (он га, својим језиком, назива косвенно-разултативно-возвратный залог) и каже да ти глаголи означавају акцију која овако или онако дејствује на свога вршиоца (задовољивши га или, напротив, исцрпавши). Исти назив за ове и сличне глаголе с другим неким префиксима има В. Виноградов⁵⁰, који, као и Шахматов, за њих каже да означавају задовољеност или исцрпеност субјекта радњом и да изражавају пуноћу те радње. Он се ипак и овде, као и уопште у третирању глаголског рода,

⁴⁸ Нав. расправа, стр. 225—226.

⁴⁹ Нав. дело, стр. 64.

⁵⁰ Нав. дело, стр. 636.

разликује од Шахматова, јер у проучавању овога питања, како смо већ истакли, полази са семантичких позиција, што ће рећи да идентификује врсте глаголског рода са врстама глагола по значењу. И, да наведемо само још једног синтаксичара руског језика, Е. С. Истрина у великој Граматици Академије наука СССР (стр. 423) истиче да глаголи са афиксом *-ся* (*се*) и префиксима: *вы-*, *до-*, *на-*, *от-* и *раз-* (*высѣаться*, *догуляться*, *нагуляться*, *раскричатся*) означавају пуноћу и исцрпеност до краја њима означених процеса. И то је сасвим тачно, али означена семантика тих глагола, још једанпут ћемо поновити, није у речци *се* (односно афиксу *-ся*), већ у односним префиксима. Ово је констатовао и В. Виноградов говорећи о глаголима с префиксима *с* и *раз*: *разбежаться*, *разойтись*, *сойтись*, *съехаться*, *срастись* итд. (нав. дело, стр. 636—637), које је он, идући за значењима, издвојио у посебну врсту узајамно-моторних глагола. Ово друго, по нашем мишљењу без оправданог разлога, јер су то ипак по роду, тј. по односу субјекта и објекта, узајамно-повратни глаголи, и поред тога што међу овима семантички свакако чине посебну врсту. Доиста, глаголи с тим префиксима и у неповратној форми, једнако и у српскохрватском језику, као и у руском, значе пуноћу и исцрпеност до краја, или како ми кажемо — вршење радње до засићености њоме; у основној семантици нема никакве разлике између *найтии* и *најестии* (кога) и *найтии се*, *најестии се*. Али овде имамо различан глаголски род, јер је однос између субјекта радње и објекта у неповратном и повратном облику ових глагола различан — у првом је случају објекат ван субјекта, а у другом је објекат сам субјекат; у првом су глаголи прелазни, а у другоме повратни, и то прави повратни глаголи; *се* у саставу ових глагола је по смислу акузатив личне повратне заменице, што нам сведочи и честа употреба пуног облика те заменице у стиховима десетерачких народних песама: Да нахраним себе и дружину, Па напојим и себе и друштво итд.

У овом се погледу, тј. глаголским родом, од ових уопште не разликују по саставу такође слични глаголи сложени с непрелазним простим глаголима као што су: *найрчайи се*, *наскакайи се*, *наиграйи се*, *находайи се*, *нашептайи се*, *найуштовайи се*, *наскипайи се*, јер и ови означавају радње које су до засићености вршене. И они као год и: *залежейи се*, *йейи се*, *йенйфрайи се*, *сйуштайи се* значе улагањем сопствене енергије померати себе с једног на друго место.

Повратна речца *се* није, дакле, код ових глагола знак никакве пуноће ни појачавања, него, овде можда најизразитије, знак објекта у субјекту. А нигде се опет ово мање не осећа него у семантичке врсте којој припадају глаголи типа: *босйи се*, *уједайи се*, који, према формулацијама неких синтаксичара (Шахматова, Маргулијеса, Виноградова, Истрине) по-

казују интензивност, више пута понављане радње која, иако се врши, уколико се врши, на околним, дакле спољним објектима, — више карактерише саме субјекте-вршиоце, приписујући им активност у дотичним процесима одвојену од стварних објеката. Зато их једни лингвисти (Виноградов, Истрина) с правом називају активно-безобјектним повратним глаголима. А управо је необјашњиво зашто их Шахматов, судећи према термину (кратно-пассивно возвратный залог) којим их назива, сматра пасивним. Будући да повратна речца *се* (у руском афикс *-ся*) у њима означава усредоточеност⁵¹ онога што се њима казује на субјекту коме се то приписује, — речца *се* је за нас некадашња допуна глагола у чијем саставу се данас употребљава, и зато ми те глаголе, пошто су, осим овога, неспорно активни, и убрајамо у неправе повратне глаголе (в. горе) и сматрамо неоправданим Шахматовљево идентификовање глаголског рода ових и глагола типа *белети се* (р. *белеться*), иако некадашње падежно порекло повратног знака ни код њих није необјашњиво јер су ови последњи, како смо већ констатовали, по глаголском роду медијални.

Истицање било интензивности било динамичности, уколико то није једно те исто, било којег другог семантичког момента као значајног за одређивање глаголског рода, не може допринети правилном решењу овога проблема, већ то, напротив, заводи на погрешан пут. То је, како је В. Виноградов⁵² схватио, завело и А. Маргулијеса да стварајући некакав „динамички“ глаголски род стрпа у њега неке медијалне и активне неправе повратне глаголе, и да, осим тога, у њих унесе и неке праве повратне.

Семантички су моменти једно, а односи међу глаголом и другим главним деловима реченице друго. Уз то, ми не налазимо ни да има какве веће разлике у интензивности или динамичности између појединих ових глагола у повратном и неповратном облику. Ништа, бар у српско-хрватском језику, није ни пунија, ни интензивнија, ни динамичнија радња у глагола *йрејиши се* (р. *грозиться*) него у *йрејиши* (р. *грозить*) или у *уједаши се* (р. *кусаться*) него у *уједаши*. Штавише, глагол *уједаши*, без *се*, употребљава се и с медијалним значењем, као год и у облику *са се*. Овај *йас уједа* каже се српскохрватски, можда још и чешће него: Овај *се йас уједа*, када хоће да се да карактеристика таквог пса.

Много је јасније зашто В. Виноградов глаголе: *извлачиши се*, *угибати се*, *савијаши се* (*язык выдвигается, стекло не гнется, палка не сгибается* и. т. п.⁵³) сматра пасивним јер су они у примени најчешће то, наиме:

⁵¹ В. код А. А. Шахматова, нав. дело, стр. 65.

⁵² Нав. дело, 635.

⁵³ В. В. Виноградов, нав. дело 635.

фиоку извлачи и штап савија какав спољни вршилац дотичних радњи. Али ипак треба имати на уму :1) да се фиока и сама извлачи и да се штап и „сам од себе“ савија, а тада су ови глаголи медијални, и 2) да се овде дати глаголи врло често употребљавају ван примене. Њима се у овоме другом случају означава извлачљивост (фиоке или чега другог), неу-гибљивост (стакла) и савитљивост (штапа). И онда су они поготову медијални. А да ли су медијални или пасивни — сваки се пут посебно може утврдити у реченичној ситуацији. Тако се исто из смисла, који је тек у контексту могуће ухватити, може утврдити двојаки глаголски род и других неких глагола у истом, повратном облику. И ја сам⁵⁴ сам (а и други многи проучаваоци глаголског рода) глагол *веселии се*, насупрот Маретићу⁵⁵ нпр., означио као медијалан, мада он може, доиста, бити и активан, прави повратан глагол. Маретићу се једино може замерити што овај глагол убраја само у праве повратне глаголе, а не даје за то никакво објашњење које је несумњиво потребно било дати, јер *веселии се* пре свега означава душевно стање, расположење субјекта, које се у њему јавља несумњиво условљено овим или оним чиниоцима који се, иако спољни, ипак не могу сматрати вршиоцима глаголом *веселии се* означеног процеса. И овај глагол је када то значи — неспорно медијалан. Али *веселии се*, као и *радоваи се*, и још по који на исти начин медијалан глагол, може значити и — (на више начина) манифестовати ту веселост, односно ту радост субјекта, коме се приписује оно што се сад наведеним глаголима изражава. У реченицама: *Он се целу ноћ веселио: играо је, ђевао је, ђио је* и *Радује се као мало деије* (а дете изражава радост: смејањем, рецимо, скакањем, трчањем или каквим сличним манифестацијама) — у истим глаголима, тј. у ономе што се тим глаголима казује, имамо сасвим друкчије улоге субјеката, њихову праву активност — вршење, дакле, радњи које се означавају овима, сада активним глаголима. Синтаксичар руског језика Пешковски указује на ову другу улогу субјекта глагола те врсте⁵⁶.

Има, истина, случајева када исти глагол истог глаголског рода и у неповратној и повратној форми има различита значења. Тако, нпр., несумњиво медијални глаголи типа: *белеи*, *бледеи*, *жуијеи*, *зеленеи*, *руменеи*, *црвенеи*, *црнеи* значе постајати оне боје што је означавају придеви од којих су ови глаголи изведени. А исти ти глаголи с повратном речцом у своме саставу (*белеи се*, *бледеи се*, *жуијеи се* ...) — изгледати оне боје што се придевом у основи казује, појављивати се у тој

⁵⁴ Глас САНУ CCLI, стр. 59.

⁵⁵ Т. Maretić, *Gramatika i stilistika* II izd. Zagreb 1931, стр. 438.

⁵⁶ Нав. дело, стр. 76—77.

боји, одавати је од себе — за нас, а и не само за нас, супротно мишљењу Пешковскога, имају друго значење. У овоме имамо још један доказ више да се *се* (или *-ся*, то је све једно) не може сматрати ознаком било којег посебног глаголског рода. И остајало би, значи, искључиво семантичком ознаком, иако несумњиво последњи синоним (*одавајући од себе*), уколико се ово може сматрати правим синонимом, упућује на некадашњи друкчији глаголски род облика с повратном речцом.

Осећа се разлика у нијанси значења и глагола *јаијији* и *јаијији се*, који су истог глаголског рода. Први значи *југовати*, а други мучно, *тешко живети*, *шријети физичке недаће*. Оба ова глагола су медијални, оба означавају стање, али се у другом знатно јаче осећа да су спољни чиниоци створили то стање, да су га они наметнули субјекту који га трпи, мада се то никако не би могло сматрати пасивом, већ ни због тога што је глагол у облику без *се* непрелазан.

Исто је и значење, иста улога и исти однос субјекта глаголом означеног процеса и објекта у знатног броја медијалних глагола, који су тога рода и у неповратном и у повратном облику, у глагола: *блисјаји* и *блисјаји се*, *грбавији* и *грбавији се*, *сијаји* и *сијаји се*, *расјући* и *расјући се*, *кривудаји* и *кривудаји се*. Процеси, стања која се овим глаголима казују, и у првом и у другом случају свих ових примера, у њиховим су носиоцима, тј. у субјектима тих процеса, односно стања која нису настала ни активношћу дотичних субјеката, а, *mutatis mutandis*, ни активношћу спољних сила. Однос ових глагола с повратном речцом и без ње према другим деловима реченице за које су најнепосредније везани потпуно је исти, иако повратна речца гдекад, као у првом од наведених примера, упућује на везу медијалних с неправим повратним глаголима, у истој мери као код глагола типа *белеји се*. Али, опет као и код ових глагола, *се* не говори ни о каквој садашњој већ активности субјекта глагола с њом него када се употребљавају без ње.

Насупрот овима, има глагола који су, на једној страни, и без повратне речце, као и кад та речца стоји уз њих — медијални (*Последњих година све више грбави*), а на другој су страни, у истом томе облику активни прелазни глаголи (*Дете га својим несјашлуком грбави*). У првом случају субјекат (он) у процесу свог грбављења је апсолутно неактиван, а у другом је субјекат (дете) активношћу својом изазвао процес који означава исти глагол, чија је семантика остала такође иста, али је у овим двома реченицама различан однос субјекта и објекта процеса, који се означава тим глаголом — различан је глаголски род његов. И ово речито говори да глаголски род није у семантици већ у реченичним односима глагола са

субјектом и објектом и у улози њихових субјеката у процесима који се глаголима означавају.

Доста ретки случајеви истог глаголског рода а различног значења у неповратној и повратној форми истог глагола не могу бити доказ да је повратна речца *се* лексичко-семантички знак, нити могу оправдавати семантичку концепцију у прилажењу проблему глаголског рода, а још мање овој концепцији давати преимућство над синтаксичком, с којом се једино на глаголски род може гледати као на једну од система ове категорије речи.

С обзиром на малопре означену осетну нијансу активности у несумњиво медијалних глагола типа *бележи се* (са значењем пуштати одређену боју од себе) и исто тако осетну нијансу пасивности такође данас неспорно медијалног глагола *ишпијати се*, тј. с обзиром на улогу субјеката уз претпостављене нијансе значења тих глагола, може се и у њих претпоставити некадашње означавање различног односа субјекта глаголом означеног процеса и објекта⁵⁷ ових глагола повратне и неповратне форме, код којих је тај однос данас, да још једном поновимо, углавном исти, те су ти глаголи, и у овоме и у оном облику, по данашњем нашем језичком осећању — свакако медијални.

А без обзира на то што и један исти глагол и истог облика у различним реченичним везама и у различним језичким ситуацијама може означавати различне поменуте односе — сваки глагол у одређеној ситуацији ипак има свој глаголски род. И у свакој је посебној ситуацији за сваки глагол могуће одредити његов глаголски род.

Ми смо овде у току расправљања проблема глаголског рода већ указали на више различних односа између субјекта, глаголом означеног процеса и његова објекта, који су уосталом познати и из досадашње литературе. Али су они у њој често неједнако схватани и, по нашем мишљењу, досад нису потпуно правилно третирани, па зато сматрамо да ће их овде бити потребно изложити. По тим односима глаголи су 1. *йрелазни* (транзитивни) с објектом ван субјекта и 2. *нейрелазни* (интранзитивни) без објекта ван субјекта. Уз прве глаголе је, макар да је то врло добро познато, потребно нагласити да објекат ван субјекта може бити ближи или прави, уз глаголе што тај објекат захтевају у акузативу без предлога. А може бити и даљи или неправи објекат, допуна у облику било кога зависног падежа с предлозима, или у ма којем зависном па-

⁵⁷ И у несловенским језицима, у немачком, рецимо, и француском језику се на данашње повратне речце у саставу повратних глагола указује као на некадашње падежне облике заменице за свако лице (исп. поред осталог M. Grevisse, нав. дело, стр. 466—467).

дежу сем акузатива без предлога, као у реченицама: *Сви су му замерали; А не мислим на њих ни на Турке; Над њим треба дуго размишљати; Јадикују због великих губица; Плаче над изгубљеном срећом; Ради савесно на свим задацима који му се довере; Уме да говори о њим и њиховима.* У овим и оваквим случајевима, како је лако закључити, имамо објекте на којима се, или боље — у вези с којима субјекти врше радње, а нису у њима самим (мислим — у субјектима), него ван њих и зато су ти глаголи ипак прелазни. Али се они и поред тога разликују од глагола с објектом у акузативу без предлога, поред осталог и зато што такви објекти не могу бити субјекти пасивних реченица, нити, према томе, могу имати трпних придева. И у томе се погледу не разликују од непрелазних глагола, па се, нарочито у практичним школским књигама, ови, неправи прелазни, глаголи сврставају у непрелазне. Као такви се третирају и у неким великим нормативним граматикама, у Граматици руског језика Академије наука СССР, нпр. Ми се на посебности њихова рода овде задржавамо само ради лакшег схватања неправих повратних глагола у словенским језицима, и посебно у српскохрватском.

II

Према односу субјекта, процеса радње и објекта, и с обзиром на улогу субјекта у томе процесу, сви су глаголи без иједног изузетка или активни, или пасивни, или медијални. И у коме је случају један глагол било којег од њих, он ту не може бити и неког другог од остала два глаголска рода.

Активни су и прелазни и непрелазни глаголи који се врше активношћу својих субјеката, без обзира на то да ли се та активност огледа у извођењу радње на објекту ван субјекта, или се она манифестује улагањем субјектове енергије за извођење дотичног процеса њим самим, а без икаквог објекта ван њега. Активни су, дакле, и сви непрелазни глаголи који значе свесним ангажовањем и улагањем сопствене енергије мењати свој положај у простору. У пасиву се, међутим, не употребљавају облици непрелазних, већ само облици прелазних, и то искључиво правих прелазних глагола. Јер иако радње означене глаголима у пасиву врше спољни вршиоци на граматичким субјектима, ови према вршиоцима чине њихове непосредне објекте. А да су појмови објеката радњи и њихових вршилаца у пасивним реченицама једни ван других — то сам собом говори атрибут *спољни* уз именицу *вршиоци*.

Медијални су пак глаголи углавном непрелазни, јер се процеси који се њима означавају врше у самим субјектима, најчешће без икаквих објеката ван њих и без сопственог ангажовања, без активности самих субјеката, а и без активности каквих одређених спољних вршилаца. Али и међу медијалним глаголима опет има прелазних, мада неупоредиво мање него непрелазних. То су медијални глаголи што означавају процесе стања својих субјеката која, условљена, истина, спољним објектима, настају у самим субјектима без њихове активности, без самоангажовања сопствене енергије: *волејти*, *жалејти*, *желејти*, *жудејти*, *заборавити*, *осећати*, *поштовати* (у значењу — осећати поштовање, а не — манифестовати га), који су процеси, ми бисмо рекли, само пробуђени спољним објектима, али опет не организованом активношћу, ни својом ни каквог спољног чиниоца.

У непрелазне иду и повратни глаголи у најширем смислу јер у свима њима повратна заменица, односно речца *се*, на овај или онај начин, означава затвореност објекта у субјекту, иако се у неким случајевима то на први поглед не би могло закључити. Вршиоци радња узајамно-повратних глагола, нпр., врше радњу на некоме другом, а глаголи типа *шући се* у значењу *шући неког* у својој околини — опет врше радњу на објекту ван себе. Али ако се схвати да се радња узајамно-повратних глагола никад не приписује појединцу него већем броју њих (најмање их може бити два), јасно је онда да субјекат чине два или више појединаца ван којих се такође не врши радња него опет на њима. Затим, иако глагол *шући се* са сада наведеним значењем у примени својој опет означава вршење радње на објекту ван субјекта, ипак не треба губити из вида да поред правог имамо и неправи, даљи објекат, па и друге глаголске допуне. И повратна речца *се* уз глаголе који су са овим последњим истог типа означава тај даљи објекат, односно појам чије се име означава односном допуном. А тај појам овде није ван субјекта него је управо сам субјекат. И зато су и ти глаголи *de facto* непрелазни, и поред тога што по смислу означавају вршење радње на објектима ван својих субјеката. И свакако су били у праву лингвисти који су истицали да повратна речца *се*, и када се јавља у саставу глагола који су без ње прелазни — ове чине непрелазним.

Та противуречност, као и више других чињеница на којима смо се овде већ задржали: чињеница, нпр., да глаголи с повратном речцом *се* опет типа *шући се* могу означавати неколико различитих односа (исп. горе), да исти глаголи и с повратном речцом *се* и без ње могу означавати исти однос између субјекта и објекта и када су истог значења (*зрбавити* и *зрбавити се*, *задоцнити* и *задоцнити се*, рецимо) и када им је значење

унеколико друкчије (*йайиийи* и *йайиийи се*), као и када су различног значења (*белейи* и *белейи се*), и друге неке сличне околности — глаголски род нарочито повратних глагола чине врло сложеним. Зато су управо повратни глаголи у најширем смислу, тј. сви глаголи с повратном речцом *се* уза *се*, и били углавном предмет расправљања свих оних што су се бавили питањима глаголског рода. И највише њих, можемо рећи и сви ти су се спотицали о овај или онај елеменат повратних глагола, па се зато није могао тачно одредити њихов глаголски род, већ су повратни глаголи класификовани на више начина. И наложен је велики број врста тих глагола, утолико већи уколико су они што су давали њихове класификације више занемаривали однос између делова реченице у коме се огледа глаголски род. У јединој релативно опширној студији о повратним глаголима српскохрватског језика, у већ навођеној расправи Д. Боранића⁶⁸, дато је преко 30 врста глагола с повратном заменицом или речцом у своме саставу. А иако Боранић стално оперише терминима: активни, рефлексивни, реципрочни, пасивни, медијални, терминима, дакле, који означавају врсте глаголског рода, — поједине његове врсте рефлексивних глагола обухватају каткад примере различног глаголског рода. А на другој су страни код њега глаголи истог рода растурени у по неколико категорија. Довољно ће бити да у потврду за ово наведемо и само неки случај.

У т. 16. Боранићеве расправе налазимо наведене глаголе који значе постати оно или нешто слично ономе што се глаголом изриче (ми бисмо рекли оно што значи реч од које је дотични глагол изведен). Ту је Боранић заједно навео глаголе као што су: *йосрбийи се*, *йойурчийи се*, *закалуђерийи се*, *йохајдучийи се*, *закмешийи се*, *забулийи се*, *йокурјачийи се*, *усирийи се*, *йокондирийи се*, *усирђейиийи се*, *ушеђерийи се*. А од ових — првих седам глагола, уколико значе свесно подвргавање чину, односно прерушавање ради узимања лика онога што значи реч у основи (ово последње се односи на глаголе *забулийи се* и *йокурјачийи се*) — свакако су активни прави повратни глаголи. Последњих пет (као први од њих узимамо опет глагол *йокурјачийи се*), међутим, претежно значе постати (и несвесно чак) оно што значи основна реч: постати свиреп (као курјак), од млека постати сир, од вина—сирће, од тикве—кондир (погордити се, тј.), од куваног слатка или чега другог — угрудвани шећер — показују, дакле сасвим друкчији однос између субјеката и њихових објеката, друкчију улогу субјеката, њихову неактивност у процесима који се у самим њима врше, они су, дакле, медијални. Али се то опет не би могло рећи за све ове глаголе у било каквим реченичним везама се они јављали.

⁶⁸ Refleksivni glagoli u hrvatskom jeziku.

Глагол *йокондириѝ се*, нпр., може значити и узети важан став извођењем каквих физичких покрета, сопственом активношћу. И онда је тај глагол сада, дакако, правилно-повратан — активан, разуме се. А кад узмемо реченицу: *Млеко с е одмах йосле музења у с и р и*, глагол *усириѝ се* у њој означава да неки спољни вршилац млеко претвара у сир, да на млеку као објекту изводи процес сирења, што ће рећи да је тај глагол по роду сада пасиван. Правих повратних глагола срећемо у низу Боранићевих врста рефлексивних глагола (а и он под рефлексивним, да нагласимо, подразумева све глаголе у чијем саставу налази употребљену заменицу, односно речцу *се*). У т. 17. нпр. где су у Боранићевој студији дати углавном медијални глаголи као: *махунаѝ се*, *красѝаѝ се*, *шугаѝ се*, *меѝиљаѝ се*, *йойѝриѝиѝи се*, *йойклубучѝи се* и њима слични, налазимо и *бедриѝ се* (ходајући истицати своја бедра), *йодбочѝи се*, *исѝрсѝи се*, тј. избацити прса напред и др., који су, како видимо, активни прави повратни глаголи. Медијални и неправи повратни код Боранића су разбијени у још већи број врста, а ни реципрочне чак он не групише све заједно.

И код Боранића у класификовању рефлексивних глагола, дакле, свуда налазимо на испреплетаност морфолошких и семантичко-лексичких момената са синтаксичким. И то у толикој мери, и на такав начин, да се ови последњи скоро и не виде. А у њима једино, рекли смо, налазимо потпун систем глаголског рода. И зато ћемо ми полазећи од ових момената, тј. од односа субјекта глаголом означеног процеса и његова објекта, и водећи рачуна о улози субјекта у томе процесу, груписати глаголе с повратном речцом *се* у њихову саставу. Само тако можемо добити слику глаголског рода повратних глагола у српскохрватском језику. Мада би се то могло учинити и на основу богате иначе грађе коју је дао Д. Боранић у својој расправи, ми смо ипак сматрали да је примере за ово боље узети из савременог књижевног језика зато што је он ближи језичком осећању, како оних који се тим језиком служе, тако и свакога ко би се овим питањем желео позабавити, или се само интересује њиме. Боранићеве примере узимаћемо само уз потребна објашњења за која случајно немамо потврда међу примерима које смо сами прибравили, или ако су такви примери уопште ретки, или се чак и не употребљавају у језику савремених писаца. У Боранићеву раду има повише примера из старијих писаца и из дијалекатске грађе. Нарочито падају у очи такви примери глагола које је Л. Зима навео за истицање синтаксичких разлика између три основна дијалекта српскохрватског језика⁵⁹. Међу њима је упадљиво више оних

⁵⁹ L. Zima, Njekoje, većinom sintaktičke razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine. Zagreb 1887, стр. 143—170.

што се у данашњем српскохрватском књижевном језику употребљавају само с повратном формом, а код Зиме су, заједно са изворима из којих су узети, наведени у облику без повратне речце *се*. Има тамо, наравно, и покоји обрнут случај. А ни једни, колико ни други ти случајеви, не мењају наше схватање суштине система глаголског рода повратних глагола у српскохрватском језику, које ћемо, мислим, довољно јасно илустровати класификацијом глаголског рода повратних глагола на примерима узетим из понеког дела од десетак новијих и најновијих наших, српских и хрватских, песника и прозних писаца⁶⁰, а понеки и из разговорног језика⁶¹.

И ми, као већина лингвиста, термином повратни називамо све глаголе који су употребљени с повратном речцом *се*, која је најчешће то, али која се у извесним случајевима још осећа као неакцентовани облик повратне личне заменице, што је, како смо то већ истакли, некада била у свим случајевима. А тим се глаголима и у српскохрватском, као и у другим сродним му језицима, показују различни односи између субјекта глаголом означеног процеса и објекта, и неједнака је улога њихових субјеката у процесима што се тим глаголима означавају. И с обзиром на ове чињенице ми све повратне глаголе српскохрватског језика по глаголском роду делимо на: праве повратне (или рефлексивне), узајамне (реципрочне), неправе повратне, медијалне, пасивне, неодређено-повратне и безлично-повратне глаголе.

1. *Правим њоврајним се*, како се зна, називају они глаголи с повратном заменицом *се*, који означавају вршење радње од стране субјекта на самом себи, на неком делу свога тела:

Што *се мрчи* када коват нећеш? (Његош ГВ, стих 541). — Кошуље је сваки дан мијењао, сваки *се* дан *бријао* (Балски ПСК, 3). —

⁶⁰ Андрић Иво, На Дрини ћуприја. Сарајево 1958 и Проклета авлија, Нови Сад 1954. — скраћ. Андрић НДЋ и Андрић ПА;

Балски Ксавер Шандор, Под старим крововима. Београд 1905. — скраћ. Балски ПСК;

Калеб Вјекослав, Бијели камен. Загреб 1954. — скраћ. Калеб БК;

Кочић Петар, Целокупна дела књ. I. Београд — скраћ. Кочић ЦД;

Лазаревић Лаза, Приповетке. Београд 1946. — скраћ. Лаз. П;

Мажуранић Иван, Смрт Смаил-аге Ченгића. Београд 1921. — скраћ. Маж. ССЧ;

Назор Владимир, Изабрана проза. Београд 1957. — скраћ. Назор ИП;

Његош Петар Петровић, Горски вијенац, Београд 1952. — скраћ. Његош ГВ;

Ђосић Добрица, Далеко је сунце. Београд 1958. — скраћ. Ђосић ДС.

⁶¹ Примере из разговорног језика означавамо са разг. У сваком поновљеном случају изворе означавамо са *испо*.

Прихвати да *се чешља* (Калѐб БК, 14). — Не зна одакле да *се почне чешајти* (Лаз. II, 50). — Стане да *се удара* по челу (Андрић ПА, 22); и на својој спољашњости уопште:

И царском *се крвљу окуйаше* (Његош ГВ, стих 201). — Он *се* прво *обриса* од воде којом су га поливали (Лаз. II, 62). — Као да је наклонио да отиде *куйајти се* (Калѐб БК, 22).

Али нису само у тим случајевима глаголи по роду прави повратни, него је опсег ових глагола много шири. Насупрот схватањима већег броја врло познатих иначе лингвиста, о којима сам ја и раније и у овоме раду већ говорио — по моме мишљењу прави повратни су сви глаголи којих су субјекти сами себи објекти.

За нас су неспорно такви и глаголи који значе обухватање целог субјекта његовом сопственом делатношћу, његовом свесном активношћу. Макар да ови глаголи, како је констатовао проф. Белић, „почињу значити управо стање“, они и поред тога, па и без обзира на то да ли према себи имају или немају прелазне глаголе, тј. да ли без речце *се* могу бити прелазни, ипак нису медијални већ активни, а субјекат је њихов, што је једино овде од значаја, сам себи објекат. То је он, ван сваке сумње, у случајевима као што су:

Твојој глави би суђено за вјенац *се* свој *йродајти* (Његош ГВ, стих 24). — Свјетлости *се* оне *крију*, оне ће је распалити (исто, 32). — И *грија се* мирно спрема сунца (исто, 260). — *Исйурчи се* плахи и лакоми (исто, 260). — *Возимо се* на сребрна весла (исто, 2147). — Природа *се* васколика *йиша* (исто, 2342). — У кућу *се* бисмо *зайворили* (исто, 2544). — Остави поприште јавнога живота, пак *се* *настјани* у Брезовици (Ђалски ПСК, 23). — Тамо му је била жена код матере, чекајући да *се ослободи* бремена (Лаз. II, 58). — Пођоше и кочијаши *нудећи се* да по два гроша возе у варош (исто, 49). — Ма колико се патриције *силили* да буду мирни ... , расправа је постајала све страственија (Назор ИП, 7). — Бјеже да *се сакрију* у рупе и камење (исто, 11). — Дивови *се йредаше* (исто, 67). — Сви покушаји да *се сјасе* из шака вероломних јерусалимских витезова остају без успеха (Андрић ПА, 62). — Затим *се жени* и разводи још увек (исто, 61). — Тада *се* у разговор *умешао* један ветрењаст младић (исто, 46). — С муком *се бране* од цариградских шатроваца (исто, 10). — *Извињавао се* говорећи брзо и много (исто, 37). — Очекивала је да ће *се* сада *јавиши* Насте (Калѐб БК, 13). — *Сйремајући се* да изиђе у сусједство ... , пред огледалом утоне у сјећање (исто, 13). — Насте *се* не може од њега *ойфгнути* (исто, 15). — Ту *се* сватови

обично *сїремају* (Ђосић ДС, 18). — Он *се* са купљеном пушком *одмειнуо* у планину (исто, 27). — Покушавао [је] да *се љравда* (исто, 14). — Постављао [је] питање *љрудећи се* да их увуче у разговор (исто, 14).

Свакако најизразитије од свих ове врсте означавају стање доби-
вено вршењем радње до потпуне засићености њоме — глаголи какве
имамо у примерима:

Ево и ви! Већ *се начекамо* (Његош ГВ, стих 436). — Да *се*
вуци не *љреједу* мяса (исто, 1084). — Од жеље *се* сад *наједох* мяса
(исто, 1673). — Доиста *се* мислиш *набројати* (исто, 2233). — Јаблан
је рано устао и добро *се најасао* (Кочић ЦД, 68). — Ту *се* фра Петар
наслушао страних имена градова (Андрић ПА, 68). — Сео је у хла-
довину и *наїмо се* воде (разг.).

Због тога управо, и преокупирани посебношћу њихова значења,
неки су граматичари, како смо већ горе истакли, глаголе овога типа
сврставали у посебну категорију глаголског рода чак. Међутим, они
ипак значе, пре свега и више од свега, извршавање радњи од стране
субјеката на самима себи. И зато их с правом по глаголском роду мо-
жемо сврстати у праве повратне, као год што су тога рода и остали
глаголи који значе организовано активношћу субјекта у целини обу-
хватити самог себе. Јер не треба сметати с ума да се субјекта у целини
тичу и радње глагола који значе њихово извођење на само једном делу
тела субјектова, односно на његовој спољашњој страни. Могао би когод
рећи да ће у ових, пошто се у њих повратно *се* више осећа као акузатив
личне заменице, бити сасвим обична употреба акценатског облика истог
падежа те заменице као допуна прелазним глаголима. У ствари је са-
свим обрнуто. Упадљиво се чешће употребљава пуни облик акузатива
личне повратне заменице уз глаголе чијом се радњом обухвата субјекат
у целини, наравно ако то захтевају раније овде обележени моменти који
су пресудни за ову појаву — положај у реченици, нарочито наглаша-
вање или метрички, односно општеинтонацијски моменти. Ови су
моменти свакако условили употребу пуног облика акузатива повратне
заменице у реченицама, стиховима и пословицама: Јер којијем судом
судиш *другоме себе осуђујеш* (из превода Библије). — Учећи, дакле,
друга, *себе* не учиш (исто). — О, који чувене пјесни сеј слишите, по-
жалте, јаох, мене, а *себе чувајте* љубави (М. Држић). — Ја ћу прода-
вати моје златне косе, па и *себе* и тебе *храниши* (нар. прип.). — Херце-
говина све земље насели, а *себе* не *расели* (нар. посл.). — *Сїреми*, Марко,
себе и Шарина (нар. песма). У наведеној Боранићевој студији, из које смо

ове примере узели, на стр. 139. налазимо још, додуше нешто мање илустративних, али свакако добро запажених примера. Поводом њих и поводом онога што Боранић уз њих говори, ипак је потребно истаћи да употребу пуног облика акузатива личне повратне заменице с прелазним глаголом место облика повратног глагола не захтева истицање „противштине“, како то мисли Д. Боранић. Свакако свако истицање, па, дакако, и истицање супротности налаже — и употребу пуног заменичког облика акузатива, али не само то, већ и сви моменти које смо малочас навели.

Ми се с Боранићем не слажемо ни у мишљењу о облицима оних правих повратних глагола што означавају вршење радње на једном делу тела субјектова. Боранић каже да се ти глаголи могу употребљавати и без повратне заменице *се* ако сезначи део тела субјектова на коме се врши њиме означена радња, поготову ако се уз име тога дела тела употреби придевска повратна заменица *свој*, па констатује да је: *Удари се руком њо колену* исто што и *Удари руком њо своје колену*; *Еро се сјане њијашњи њо недрима* исто што и *Еро сјане њијашњи њо недрима*; *Врашњи се бијући се у њрси* што — ... *бијући у њрси своје*. По смислу то доиста и јесте исто, али су синтаксички ове реченице са *се* и без *се* потпуно различне, и род је глаголски истог основног глагола са *се* и без *се* сасвим различит. С повратном заменицом *се* глаголи су у сад наведеним реченицама по глаголском роду повратни, прави повратни тј., а без повратне заменице *се* они су прелазни и имају уза се објекат (ближи или даљи — сасвим је свеједно): *њо своје колену*, *њо недрима*, *у њрси своје*.

Боранић је, међутим, у праву кад (на стр. 140) каже, и то примерима затим потврђује, да су прави повратни сви глаголи с повратном речцом *се* када уз њих стоји — (ми додајемо и кад по смислу може да стоји) заменица *сам* (тј. субјекат лично — М. С.), без обзира на то да ли субјекат врши радњу на једном делу свога тела или својим деловањем које се изриче дотичним глаголом у целини обухвата сам себе.

Иста је у ствари улога субјекта и исти однос субјекта и објекта повратних глагола што значе измену положаја субјекта и његово померање у простору, које неки синтаксичари, то смо горе истакли, убрајају у средње-повратне, тј. у медијалне. За нас су пак и ово знатним делом прави повратни глаголи, без обзира на то што су у облику без повратне речце *се* врло често непрелазни, и што их та речца уопште и по смислу, а не само синтаксички, чини непрелазним. Они су пре свега, уколико су њихови субјекти жива бића, активни, и као такви не могу бити медијални. А осим тога, и што је главно, у примерима с њима измену свог положаја, своје померање у простору, стварно врше сами њихови субјекти сопственом активношћу. Ево потврда за то:

Сам⁶² се *шета*ш пољем без икога (Његош ГВ, стих 515). — *Дигаше* се један за другијем (исто, 1321). — По три паса *врије* се у колу (исто, 2465). — *Тко* се *снизи* к росној трави ... (Маж. ССЧ, стих 290). — *Залетије* се стреловито (исто, 517). — Стан од стакла, *нек* се по њем [рибе] *шире* (исто, 625). — Из мрачног угла *довуче* се једно прљаво створење (Лаз. II, 53). — Пређоше преко моста и *склонише* се (исто, 60). — Благоје се брзо *окрепше* (исто, 62). — Њих се двојица покуњени *враишише* (исто, 51). — Он умало не рече ... али се *усишави* (исто, 63). — Лађа је као звијер коју је уморила дуга хајка, па се брзо *вуче* (Назор ИП, 25). — Он се мало *одмаче* у страну (Кочић ЦД, 66). — Уздахну Лујо, *ириши* се уз вола, па поче ... мјерити штап (исто, 69). — Шта мислиш, како ми да се *извучемо* (Ђосић ДС, 10). — Седе и *наслони* се на рошаво дебло (исто, 11). — И он се сада *иовлачи* дубље у планину (исто, 7) итд.

Наравно, како смо горе, у општем делу овога рада, нагласили, глаголски род ових последњих глагола, повратних глагола, наиме, који означавају промену положаја, померање у простору, није исти и када њихови субјекти нису жива бића, већ предмети, или било шта неживо. И то је сасвим разумљиво, јер улога мртвих ствари као субјеката у глаголом означеном процесу који им се приписује није, и не може бити, као улога лица и живих бића уопште. А онда ни однос субјекта, глаголом означеног процеса и објекта није исти. Као доказ за ово даћемо две реченице с истим по облику глаголом, али с различним субјектом који ће у једном случају бити штогод неживо, а у другом — било какво живо биће: Луји се *стезе* срце кад угледа Рудоњу (Кочић ЦД, 69) и Девојка се *стезе* око паса распоном палца и кажипрста обеју руку (нар. пр.). У другом случају субјекат (девојка) сам је на себи извршио радњу стезањем (глагол је, дакле — прави повратни), а у првом се срце није стегло његовом организованом активношћу, већ је процес стезања срца настао некако „сам од себе“, и исти је глагол сада друкчијег глаголског рода.

И сви су глаголи с неживим појмовима као субјектима, и када ти глаголи означавају померање субјекта у простору, промену њихова положаја, очевидно друкчијег глаголског рода. Они могу, истина, бити пасивни, зависно од тога да ли је до овога померања, до промене положаја њихових субјеката дошло под утицајем одређених спољних чинилаца, као покретача дотичних процеса. У овоме случају глаголи с повратном

⁶² Ваља скренути пажњу да реч *сам* овде није заменица већ придев и значи *усамљен*, без кога другог, а не *лично он* — М. Ст.

речцом *се* су, рекосмо, пасивни, као у примеру: *С великом лујом за ње о-рише се враћа на кайији градској* (Назор ИП, 6) — наравно уз претпо-ставку, да их је неко одређено лице (или неки други извршилац те радње) затворило. Али до затварања врата уопште може доћи и без деловања икаквог спољњег вршиоца, или било какве спољне силе, могу се врата, тј., и сама од себе затворити, у коме случају глагол не би био ни активан ни пасиван, већ медијалан. У стиху пак: *За ње о-рише царе у ћелију*, који се чешће цитира, али у вези с глаголским родом често опет нетачно ин-терпретира, цар лично је, организованом својом активношћу, извршио предикатом означену радњу над самим собом; затворити се, дакле, у овом је последњем случају активан, прави повратни глагол.

2. *Узајамно-повратни глаголи*. — Ни радње означене узајамно-повратним (реципрочним) глаголима не излазе из сфере субјекта, јер иако сваки појам, којих у њихову субјекту стварно мора бити најмање два, врши радњу на објекту ван себе, он је у исто време сам објекат томе своме објекту, који на њему са своје стране опет врши радњу као субјекат — њима се ипак означава посебан однос између субјекта и објекта. И они, тј., имају свој посебан глаголски род. Иако је то, на једној страни, довољно познато, и ако се, осим тога, ови глаголи најмање мешају с осталим повратним глаголима друкчијег глаголског рода, ми ћемо ипак дати неколико доказа који сами собом потврђују ово што кажемо о узајамно-повратним глаголима:

Тер се лако *распадоше* с' сунцем/заточници мријет навик-нути (Маж. ССЧ, стих 45—46). — Тер се *грле* рукама гвозденијем (исто, 1071). — Често пут се *крст* и Турчин *нађу* (исто, 1068). — Сва се дружба *изљубила* редом (исто, 369). — *Здружио се* Турчин с Црногорцем (Његош ГВ, стих 286). — У малу се *длаку* не *искласмо* (исто, 354). — Гавранови *гачу* и *бију се* (исто, 957). — У Угарској се *напредна странка* барем из почетка *борила* с бечком камарилом (Бал-ски ПСК, 21). — У Баторића се *састали* по обичају сви сусједи и при-јатељи (исто, 4). — За мало још и свет се *развиће* (Лаз. II, 49). — Јоже се готово *сйријаше* с бившим господарима (Назор ИП, 48). — Грађане не боли глава што се *йочео свађаши* са својим друговима (исто, 48). — Бакови се почеше *њушкаши* као да се *ујознају* (Кочић ЦД, 70). — *Пољубише се* (исто, 66). — *Договоре се* да сви гледају не-тремице (Андрић, НДТ, 14). — Они се о томе и не *йрејширу* (исто, 15). — Многи од њих *рве се* и носи с тим Арапином (исто, 15). — Ту често посједају зрели угледни људи да се *йоразговоре* о јавним стварима (исто, 17/18). — Ту се *сакуйљају* и просјаци и сакати и губави (исто, 17). — *Сйоразуме се* с њим да је најбоље ... (исто,

61). — *Смењује се* тишина с пуцњавом (Ђосић ДС, 8). — *Да се бијемо* одговори осорно уча (исто, 11). — *Они се* немо *договорише* (исто, 12). — *Они су се* пред штабом *надметали* (исто, 14).

Будући да субјекат ових глагола редовно чине више појмова сасвим је разумљиво што се њихов облик најчешће среће у множини, као у 1. и 2. од наведених примера. Али се заједница у којој се врши радња врло обично означава обликом инструментала, па ако је први припадник те заједнице појединац, његово име управља глаголом и овај се онда употребљава у једнини, као у петом нашем примеру, иако ту радњу *de facto* врше два или више саучесника у свим случајевима с узајамно-повратним глаголима. Тако исто и облик узајамно-повратног глагола као предиката неког колектива стоји наравно у једнини, јер се слагање врши по облику, а не по значењу (в. 4. по реду пример).

Повратна речца *се* као језички знак, који, можемо рећи, и овде уопште узев означава ограниченост објекта на сферу субјекта, — сама собом не обележава реципрочност него се ова више одређује по смислу самог основног глагола и у језичкој ситуацији, па је сасвим разумљиво што су глаголи који својом основном значе међусобно вршити радњу од стране више лица, — подједнако реципрочни и у облику без повратне речце *се*, као и када се употребљавају с њом. Такав је, нпр., глагол *разговарати*, нешто ређе *договарати*, па *ћричати*, затим *рајшовати*, *војевати*. Ова два последња се, шта више, данас употребљавају једино у неповратном облику; *ћричати се* у наше време звучи сасвим дијалекатски, и то застарело-дијалекатски, а и *разговарати се*, мада је у повратном облику много обичније од непосредно претходног, већ има скоро исти карактер, док је употреба глагола *договарати*, напротив, у облику без *се*, данас, архаична.

3. *Нећрави њовраћини глаголи*. — Сви се прави повратни глаголи, без обзира на то да ли значе вршење радње на једном делу тела субјектова, односно на његовој спољној страни, или њима означени процес у целини обухвата субјекат (а у ове у знатном броју случајева свакако иду глаголи измене положаја субјектова, његова померања у простору), — увек уза се имају повратни знак *се*. И он се код свих њих, код првих, истина, јаче, а код других нешто слабије, — осећа као акузатив повратне личне заменице сваког лица.

Спорно је, додуше, питање да ли глаголе *крећати се*, *селићи се* и њима сличне који се употребљавају и у облику без *се*, можемо сматрати правим повратним. Они то на први поглед јесу, јер би се рекло да по смислу значе *кренути себе* и *селићи себе*. У прилог оваквог тумачења иде

могућност њихове употребе у облику без *се* и с прелазним значењем (исп. *Крену их с месџа и Селе своје њородице љамо где ће им биџи боље*). Међутим, и у облику са *се* једнако као и у облику без те речце, када се односе на самог покретача њима означеног процеса, а не ни на какав објекат ван њих самих — ови глаголи су несумњиво непрелазни, не само с формалне стране него и суштински; они значе *љоћи с неког месџа* и *иџи* у неки други крај, тј. *љоћи* (у првом случају) и *иџи* (у другом) лично, *љоћи* и *иџи* *собом*. Повратна речца *се* уз њих, дакле, није некадашњи облик акузатива повратне личне заменице, али може бити и највероватније јест њен некадашњи облик инструментала као што је то, свакако, у: *кољорнуџи се, байргџи се* и у њима сличних глагола који се у потпуно истом значењу данас употребљавају и с обликом инструментала (акцентског наравно, јер енклитичног тога облика и нема): *кољорни собом* и *байрга собом*. У њих *се*, дакле, није знак некадашњег правога, већ даљег, неправог објекта. Они су, према томе, по роду неправи повратни глаголи, у које ми (али и пре нас неколико врло познатих руских лингвиста, почев од Шахматова) убрајамо све активне повратне глаголе, уз које повратна речца *се* није облик правога, акузативског, већ некадашњег неправог објекта, допуне глаголске у било коме зависном падежу сѣм акузатива без предлога. А таквих глагола има врло велики број и у српскохрватском, као год и у другим по глаголскоме роду сродним језицима. Ти су глаголи многим проучаваоцима овога проблема задавали доста бриге, па смо се ми зато већ у општем делу овога рада дуго на њима задржали. А овде ћемо за њих дати неколико примера које смо узели из наших писаца:

Ти *се*, Вуче, ка да са мном *ругаш* (Његош ГВ, стих 2068). — Срамота је таквоме јунаку / ... *Цилиџнуџи се*, не погодит циља (Маж. ССЧ, стих 537 и 539). — Војник *се захваљиваше* непрестано са „хвала, браћо“ (Лаз. II, 63). — То је старца умирило, те *се* није више *љужсио* (Ђалски ПСК, 9). — Поче му *се* безазлено *улагивџи* (Кочић ЦД, 69).

Виле *ће се грабиџи* у вјекове (Његош ГВ, стих 2337). — Овде *се* Баториџи у кратко вријеме *домогоше* угледа и моћи (Ђалски ПСК, 17). — Напоследку *се љроџије* и ту скоро умре (Лаз. II, 64). — Управник *се* том могућношћу често *корисџио* (Андрић ПА, 28). — Волели су да ти буде изручен Џем како би *се* њиме *корисџили* (исто, 61). — Он намерава да *се* [њиме] *љослужи* у борби против султанова брата (исто, 65). — Он *се* одмах *лађа* таквог посла (исто, 14).

Он *се љридрђа* за једну госпу (Лаз. II, 61). — Тко си јунак *освеџиџи се* не мож/на јунаку дотле док не преда (Маж. ССЧ, стих 57—58). — Помно јунак *Цуце* превалио / ... *тер се маша* кршнијег

Ђеклића (исто, 154). — Јесам, рече војник ... *дотакнувши се* капе (Лаз. II, 61). — Одред се може спасти уништења ... *ако се* те две чете *ћробију* из Јастрепца (Ђосић ДС, 16). — Откуд злато који стоке нема/ но за туђом по брди *се бије* (Маж. ССЧ, 637—638).

Анализом овде, у неколика посебна одељка, датих примера долази се до врло вероватних закључака да у првима од њих имамо значење одвајања, да је *се* у њима, хтели смо рећи, остатак некадашњег облика аблативног генитива (ругаш се — изражаваш, речима *од себе* упућујеш ругање; цилитнут се — цилитнути *од себе*, захваљиваше се — захваљиваше *од себе*, није се тужио — није одавао тужбе *од себе*); у другима у повратној речци *се* наслућујемо некадашњи датив (домогоше се угледа и моћи — домогоше, стекоше *себи* угледа и моћи, користио се том могућношћу — користио је *себи* том могућношћу, послужио се у борби против — послужио је *себи* у борби против, лаћа се посла — лаћа *себи* посао).

Будући да су различне падежне синтагме међу собом често синонимичне, није искључено да би у по којем овде наведеном примеру *се* могло бити и неки други некадашњи зависни падеж те заменице, а не баш онај који нам се у садашњем тренутку чини највише вероватним. У сваком је случају *се* у последњем анализираном примеру могло бити и инструментал (лаћа *собом* посао). Нијансу значења баш овога падежа ми осећамо у примерима из наредног става (придржа се за једну госпу — придржа *собом* за госпу, осветити се не можеш — осветити *собом* не можеш дотакнувши се капе — дотакнувши *собом* капу итд.). Али се и у последњем дефинисаном случају наслућује колико инструментално толико и дативно значење (дотакнувши *себи* капу, тј. своју капу).

У реченици: Прошла су два дана, а Ђамил *се није јављао* (Андрић ПА, 53) обликом повратног глагола *није се јављао* речено је да *није о себи јављао*, а то упућује на некадашњу функцију даљег објекта. Да ли се та функција и некада, када је данашњи њен знак *се* морао бити неки зависни падеж, означавала као данас обликом локатива, то није од значаја. А главно је да је ова речца у саставу повратних активних глагола, осим у случајевима где је још увек енклитички облик правог објекта у акузативу — некада била даљи објекат, допуна глагола, уз који стоји у неком другом зависном падежу. У свакоме се случају радња ових глагола врши у вези с појмом субјекта, не само у тој његовој већ и у функцији допуне уопште.

4. *Медијални повратни глаголи*. — Појмови неживих предмета као субјеката не могу сопственом, самоорганизованом активношћу вршити (или извршавати) радње својих предиката. И повратни глаголи са значењем промене положаја таквих својих субјеката у служби тих пре-

диката — наравно ако дотичне радње не врше какви спољни чиниоци — означавају право стање, медијални су по глаголскоме роду. Ова разлика у роду истих по облику глагола у вези с тим да ли су њихови субјекти жива бића или предмети, односно било шта неживо, о којој смо разлици малочас говорили у једном ставу заглавља о правим повратним глаголима, — пашће у очи свакоме ко упореди примере повратних глагола којима се појмовима живих бића као субјектима приписује радња којом ови себе саме покрећу, себи самима мењају положај, са реченицама:

Казало уре све *се* ближе *йримицало* (Ђалски ПСК, 14). — Сунце *се йомаљало* иза планинских врхунаца (Кочић ЦД, 68). — Влажна свежина *шири се* кроз ноћ (исто, 67). — Сваки му *се* живац *разиграо* (исто, 70). — На боковима лађе *йомолише се* редови мотки (Назор ИП, 19). — Мрак *се хвайша* (исто, 20). — Побједнички крик *извио се* из пјевачева грла (исто, 11). — Зид *се издиже* изнад висине човека (Андрић НДЂ, 12). — Изгледа као да из широких лукова белог моста тече и *разлива се* зелена Дрина (исто, 10). — Неприметно *се йомера* цео звездани свод над главом (исто, 19). — Губи *се* неprimетно у сивој пустињи (Андрић ПА, 5). — Неки ненавијени [часовници] већ су *се зауставили* (исто, 5). — Све *се* у њему и нехотице *окреће* (исто, 6). — Време је пролазило лепше и брже *се йримакло* вече (исто, 35). — Ето ти *се ойустила* тканица (Калѐб БК, 10). — Уста јој *се расйегну* и око очију *набере* подругљив осмијех (исто, 12). — Јагодице јој *се дигну* и направе нешто брижних бора (исто, 15). — Зимске магле *вуку се* над реком (Ђосић ДС, 15). — Све представе и мисли *разбежаше се* некуд (исто, 24). — По телу су милели врели жмарци и *йаложили се* у уморним коленима (исто, 24).

Будући да у оваквим случајевима глаголима означени процеси не казују никакву активност, никакво деловање субјеката, нити ти субјекти, као неживи предмети, сами изазивају те процесе, већ они, под овим или оним условима, у овим или оним околностима, настају у њима (тј. у субјектима) — повратни глаголи овде представљају стања, и у једнакој мери су медијални с глаголима који означавају унутарња расположења, душевна стања бића и стања уопште, у којима се било шта налази, која су означена у следећим примерима:

Нек *се* овај вијек *горди* над свијема вјековима (Његош ГВ, стих 1). — Фараона источнога пред Ђорђем *се мрзну* силе/Ђорђем *се* српске мишце са витештвом *ойојиле* (исто, 19—20). — Од Ђорђа *се* Стамбол *йфесе*, крвожедни отац куте (исто, 21). — *Поносиш се*

скитром крвавијем (исто, 52). — Бог се драги на Србе *разљути* (исто, 198). — С тога су се *мало задоцнели* (исто, 342). — А ти си се нешто *замрсио* (исто, 512). — Не *бојим се* од вражјега кота (исто, 528). — *Разлучи* [тј. распарча] се земља на племена (исто, 714). — Ја се овој и *чудим* работи (исто, 806). — Бјеше ми се снаха *помамила* (исто, 834). — Ја се *надам* веселоме гласу (исто, 951). — Смрт се гадно испод чела *смије* (исто, 1004). — Благо томе ко се ту *нагнао* [тј. задесио] (исто, 1068). — Ја се *сјећам* што си рећи хтио (исто, 1157). — Кад је виђу *ће се смије* млада, свијет ми се око главе *врти* (исто, 1279—1280). — У томе се *разбудих* од страха (исто, 1330). — *Колеба се* душа у тијелу (исто, 2313). — *Распале се* уз мене пламови (исто, 2044). — Пушке грме небеса *се ломе* (исто, 2559). — Лујо се *поноси* (Кочић ЦД 65). — *Удубио се* у мисли (исто, 68). — Јеси ли се *уљашлио*, мене? (исто, 69). — *Ситискуо се*, *погнуо се* (исто, 70). — Пјева Јоже као да му се срце *ломи* (Назор ИП, 12). — Дуж леве обале *поише* се Малухино поље (Андрић НДЂ, 10). — Безнађе и чамотиња *се згушњавају* и *шаложе* (исто, 27). — Ту се старац, ваљда, *присеи* (Андрић ПА, 6). — *Разболи се* и умре жена (исто, 13). — И мирни људи *се услахи* (исто, 15). — Живци *се зашежу* до бола (исто, 16). — На махове *се све уљаша* (исто, 16). — Дечак је брзо стао да се *мења* (исто, 17). — Она још дуго не могу да се *приберу* (исто, 24). — Мајка ... *се* ни од оне прве жалости никад није *појавила* (исто, 43). — Затим би се *умирио* за сат два (исто, 52). — Фра Петар *се већ* и *навикао* на то (исто, 52). — Фра Петар *се шире* из мисли (исто, 60). — *Хладила се* већ постављена вечера (исто, 75). — *Осеи* се осрамоћен (исто, 77). — Цигара му *се гаси* (исто, 88). — Роза *се намршти* и танахна злоба јој укочи поглед (Калев БК, 20). — Оно [лице] *се* једнако *мрштило* и *грчило* (Ђосић ДС, 7). — Мокри завоји на ранама не стигну да *се осуше* и *сврзну* (исто, 8). — Толико *су се уморили* да немају више снаге (исто, 9). — Мало *се замисли*, а онда јетко одговори (исто, 9). — Уча *се сеи* оних дугих зимских ноћи (исто, 10). — Прегладнео је, *преморно се* и почео да бунца (исто, 10). — Можда *се он заборавио* и све ово гласно говори (исто, 10). — Не *секирај се* за пород (исто, 11). — Павле *се љути* на себе (исто, 14). — Преко Мораве на левој обали *налази се* његово село (исто, 25). — Павле *се шрену* из својих мисли (исто, 15). — Он *се* још *надао* да ће курир доћи (исто, 15). — Запалио [би] у њима веру која *се гасила* (исто, 18). — Народ *ће да се разочара* у нас (исто, 20). — Можда *си се* ти баш *уљашлио* офанзиве (исто, 23). — Павле *се* због тога још више *увреди* (исто, 23). — Он

се мучи са сном (исто, 24). — Неко би *се њробудио* (исто, 25). — Мисли су *се расијредале и одвијале* (исто, 25). — Јевта *се љуиши* и зарицао у себи (исто, 28). — Ветар *се смирио* (исто, 29).

У поређењу са осталим врстама глаголског рода ми смо навели не-сразмерно велик број примера повратно-медијалних глагола с циљем да покажемо њихову разноврсност.

Они означавају душевна стања и унутарња расположења, као и манифестације тих стања и расположења које се састоје у несвесним, спонтаним покретима њихових субјеката, а изражавају се глаголима као што су: *ѡренуиши се, ѡргнуиши се, ѡресиши се* и сличним. У медијалне иду затим и повратни глаголи којима се означава промена положаја неживих предмета у функцијама субјекта и њихово померање у простору, без видног деловања какве спољне силе.

Медијални су глаголи, то смо већ констатовали у првоме делу овога рада, претежно непрелазни, али их, такође смо тамо истакли, има и прелазних. И рекли смо који су, и када су медијални глаголи прелазни. А овде је потребно констатовати да се то односи само на неповратне медијалне глаголе и да немамо повратно-медијалних глагола који би истовремено били и прави прелазни, јер се повратност и права прелазност глагола међусобно искључују. Али зато имамо медијалних узајамно-повратних глагола, као што су: *цене се* (узајамно), *ѡишиују се, воле се, желе се* итд. А нарочито међу повратним медијалним глаголима имамо знатан број неправих прелазних. Њих налазимо у примерима где се види да је њима означени процес настао у субјекту без његове праве активности, без свесног ангажовања његове воље и енергије дакако, али у вези с неким фактором ван субјекта који је изазивач дотичног глаголом означеног процеса, односно субјектова стања које му се тим глаголом приписује. Такве глаголе имамо у стиховима: *Од Ђорђа се Сѡамбол ѡресе, Поносиш се ски ѡром крвавијем, Бог се драги на Србе разљуиши, Не бојим се од вражѡјег а коиша, Ја се овој чудим рабоиши, Ја се надам веселоме гласу* и другим неким сад наведеним примерима као што су: *Ту се сѡарац ваљда ѡрисеиши* (мисли се-нечега), *Фра Пеѡар се већ навикао на ѡио, Уча се сеиши оних дугих зимских ноћи, Не секирај се за ѡород, Љуиши се на ѡебе, Он се још на дао да ће курир доћи* и у сличним случајевима где год ови глаголи уза се као допуну имају или и само претпостављају облик неког зависног падежа осим акузатива без предлога. Потребно је указати на чињеницу да се ови глаголи налазе међу онима што изражавају душевна стања или расположења, односно несвесне, нагонске њихове

манифестације, али не и међу медијалним глаголима што означавају промену субјектова положаја у простору. Ако ову пак изазива какав спољни покретач активношћу својом и глаголом се истиче баш та активност, онда дотични глагол више и неће бити медијалан већ пасиван. Само ове активне покретаче и ствараоце процеса не треба идентификовати са околностима и условима, с узрочницима, тј., и изазивачима који су каткада непознати, често невидљиви и неуочљиви, или су и иначе ирелевантни, и као такви карактеристични за медијалност глаголског рода.

Истина, није свакад једноставно утврдити да ли се глаголом више истиче стварање тога процеса од стране споменутих спољних момената него што се њим изражава сам процес у субјекту, тј. само стање субјекта. Зато се неки медијални глаголи могу схватити и као медијални и као пасивни. Тако ми не можемо сасвим сигурно рећи који од ова два глаголска рода имамо у примерима: *Да се ружа у њрн не изгуби* (Његош ГВ, стих 1090), *Баторић се родио* под крај XVIII века (Балски ПСК, 15), *Засјенише му се очи* (Кочић ЦД, 70), *То су насеља која се увек неминовно развијају на главним саобраћајним тачкама* (Андрић НДЂ, 10/11), *Пред очима се сшвори стравична слика* (Ђосић ДС, 15), у којима се може схватити: да је онај ко тражи ружу ову изгубио [из свог погледа] у трњу, да је Баторића родила његова мати под крај XVIII в., да су очи засениле сузе, да су они што су стварали насеља развијали та насеља ... да је нешто пред очима оних што гледају створило стравичну слику. Али се свакако у наведеним реченицама пре хтело рећи: да не нестане руже у трну, да се Баторић појавио на овај свет, отпочео живот пред крај XVIII века, да се у очима јавила засењеност, да градови расту у ширину на саобраћајним тачкама и да је пред очима настала, појавила се стравична слика. Иако нико не може спорити деловање спољних фактора на стварање стања која се овде приписују субјектима, тежиште је управо на стању; глаголи овде мање означавају то деловање, а више стање субјекта. И зато ми глаголе у овим и оваквим случајевима сматрамо медијалним. Међутим у примеру: *Песницом се нада не расшјеже* (Његош ГВ, 1114), истиче се песница као средство, као сила ван нађе (тј. челика) за изазивање процеса који се нади приписује глаголом *расшјежайи се*. И род тога глагола, је, свакако, пасиван.

5. *Пасивни глаголски род* повратних глагола сасвим одређено карактерише пасивност улоге њихова субјекта у радњама тих глагола које стварно врши каква спољна сила, спољни вршилац на граматичком субјекту. И овај је, према томе, стварни објекат њихов, како је одавна познато и како се огледа у примерима:

У њ се осам близанаца у један мах изњихаше (Његош ГВ, стих 3). — *Поведе се* робље црногорско (исто, 459). — Надање се наше *закојало* на Косову у једну гробницу (исто, 135). — Без муке се *пјесна не исјоја*, / без муке се сабља не сакова (исто, стих 603—604). — Што се црним *задоји* ђаволом/обешта се њему до вијека (исто, 685—686). — Бјеше једна кућа превелика / у којој се *грађаху* бродови (исто, 1459—1460). — Јер без муке не прскају токе/ни се *ломе* такви цецфердари (исто, 2742—2743). — Страшним бесом ноздрве се *шире* (Маж. ССЧ, стих 1011). — Не ко крвав нож к'јем рана/*задаје се* смртна и тешка (исто, стих 471—472). — Али ће добити пристојно издржавање кад се *сврши* рат (Лаз. II, 55). — Кровови обрасли маховином једва се *расјознају* (Кочић ЦД, 67). — *Зачуше се* гласови и жамори као да су се *раздријешили* дрвени зглобови (Назор ИП, 3). — То је онај део моста који се *зове* капија (Андрић НДЂ, 11). — Само везир је могао дати све што треба да се ово трајно чудо *сагради* (исто, 13). — Нит' је било конопца ни ланца којим се он могао *везајти* (исто, 16). — Људи [су] одувек замишљали ... како да се на овоме месту *сјвори* пролаз (исто, 22). — *Ту су се* вешале или набијале на колац главе (исто, 18). — *Ту се* *исјичу* прогласи и прозиви (исто, 18). — *Ту се* *излажу* на продају прве трешње (исто, 17). — Приче и легенде које се *везују* за постанак моста (исто, 12). — Овде се *решава* њихова судбина (Андрић ПА, 10). — Ноћу се сва та гомила *сашерује* у ћелију (исто, 11). — То би могло овде да се *расјрави* и *рашчисти* (исто, 49).

Није баш извесно да се у свима сад наведеним примерима хтело истаћи да је на субјектима њиховим извршена радња од неког са стране. У другом по реду примеру, где се каже да *се* *поведе* робље црногорско свакако имамо несумњив пасив. Робље су повели Турци, потурице тј. — то је сасвим јасно. А ми бисмо и први пример, полазећи од главног иако не основног значења глагола у предикату, схватили као пасиван; седам близанаца о којима се у њему говори одњихали су, однеговали, подигли они што су их подизали. Стих је схваћен као да је у њему речено: били су одњихани. То је, највероватније, песник и хтео рећи. Али није ово једино могуће његово значење; *одњихаше се* може да се протумачи и као *сјворише се*, *појавише се* седам близанаца. На ово значење, ипак, упућује глагол наредног стиха у коме се каже да се (тих седам близанаца) *на земљи* *показаше*. А у овоме случају већ немамо пасиван однос између главних реченичних делова, него би глагол пре био медијалан.

Наведени већ Мажуранићев стих: *Сјрашним б'јесом ноздрве се шире* — ми смо схватили тако као да је њим речено да страшни бијес

шири ноздрве, јер је, између осталог, реченични акценат у том стиху на *сйрашном бијесу* као изазивачу процеса који се означава повратним обликом глагола. Зато смо га и навели међу примерима с повратним глаголом у функцији пасивног глаголског рода, мада се у овоме стиху може допустити и друкчија улога субјекта тога глагола, а тим и друкчији однос између њега, процеса који му се глаголом приписује и објекта тога процеса — другим речима, у овоме стиху може бити и друкчији глаголски род предиката. Али сам облик инструментала, у коме, рекло би се, и иначе каткад стоји име покретача глаголског предиката пасивних реченица, говори о таквоме карактеру и анализираног Мажуранићева стиха, па дакако и о пасивном карактеру глагола у њему. Истина, ми овим поводом можемо поновити оно што смо поодавна, говорећи о субјекту пасивних реченица, констатовали, да је, наиме, употреба тога облика — одвећ честа у овој функцији у руском језику, нпр., — у српскохрватском, нарочито у језику новијих писаца, као и у савременом говорном језику, ограничена на случајеве када су ти покретачи глаголом означеног процеса више узрок, услов, средство или што слично, а не прави вршилац акције⁶³.

У изворима из којих смо узели примере за класификовање глагола по роду нисмо нашли ни једног случаја који би нам говорио о неоправданости учињене констатације. Чак је и у Његошеву примеру: *Што се црним задоји ђаволом,|обешџа се њему до вијека* — инструментал *ђаволом* више средство него вршилац радње која се односи на њега. И уопште је у српскохрватском језику све мање случајева да се прави вршилац радње пасивних реченица употребљава у било којој форми, нарочито ако се њена пасивност обележава облицима повратних глагола. У случајевима када се стварни објекат радње ставља у центар изложене мисли, када објекат, тј., постаје граматичким субјектом — вршилац радње је скоро сасвим ирелевантан. А повратна речца *се* субјекту даје карактер неодређености.

6. *Поврајно-неодређени глаголи.* — По неодређености вршиоца Радње пасивним су реченицама врло сличне неодређене безличне конструкције, које за разлику од пасивних реченица с повратним глаголом у предикату, немају субјекта наравно, нити се у вези с њима, колико ни иначе, може говорити о улози нечега што и не постоји. И тим се глаголске повратне форме у овим конструкцијама разликују и по глаголском роду од повратно-пасивних глагола. А и једну и другу разлику лако

⁶³ М. Стевановић, Облик субјекта пасивних реченица. Наш језик V (1937), стр. 162—163.

ћемо учити ако с напред наведеним пасивним реченицама упоредимо неодређене безличне конструкције:

Страшило је слуша^т што *се ради* (Његош ГВ, стих 26). — Тако ли *се служи* отачеству? (исто, 222). — Од добра *се* још^т *бјежало није* (исто, 347). — Не *збори се* тако с везирима (исто, 1181). — Не *смије се* овдје право зборит (исто, 1494). — Не може више ни да *се љуши* (Лаз. II, 56). — *Зайовиједа се* проту ... да сјутра поведе Велог Јожу (Назор ИП, 17). — То је исто толико тачно као кад *се каже*: сунце излази изјутра (Андрић НДЂ, 10). — *Говорило се* у старо време (исто, 10). — Верују да има по једна ноћ у години кад *се може видјети* (исто, 16). — *Прича се* да је то био неки српски првак (исто, 16). — Како *се* не би *знало* да је ту (исто, 17). — И то *се* боље *зна* у широком свету него овде код нас (исто, 27). — *Познаје се* (Калѐб БК, 34).

Пасивне реченице редовно имају свој граматички субјекат и предикат се према њему, као његова одредба, стално управља, те се јавља у облику одговарајућег рода, броја и лица. А неодређене конструкције уопште немају свога субјекта и у њима се, као безличним, предикат увек употребљава у истом облику, у облику средњег рода једине и у 3. лицу.

Много је битнија разлика између ових конструкција и пасивних реченица у томе што је субјекат у првих, иако увек неодређен и редовно остаје неизречен, вршилац радње која се глаголом казује, док је у пасивним реченицама то стварни објекат. А будући да неодређене безличне конструкције немају објекта, употреба глагола у њима не захтева прелазност, па су оне обичне, наравно, како од прелазних тако и од непрелазних глагола: Ту *се* по целу ноћ *седи, љева, игра и скаче* (разг.). — Првога маја *се* рано *одлази* негде на излет (исто). — Неколико дана након свадбе млади *се иде* у походе (Вук) итд.

Вршилац радње у неодређеним безличним конструкцијама, који је и субјекат у исто време, и кад је познат не може бити изречен, јер се његовим изрицањем губи безлични карактер тих конструкција, којима су баш одсуство субјекта и употреба повратне речце *се* обележја њихова карактера. За разлику од осталих врста рода повратних глагола у којима *се* увек означава објекат у субјекту — то чак и у пасивних глагола у којих су субјекат (граматички) и објекат (стварни) исти појам, док је вршилац радње изван тога појма — повратна речца *се* у повратно-неодређених глагола је знак њихове неодређености. А да је ово тачно, за доказ нам служи чињеница што се у њима и лични глаголски облици у српскохрватском језику употребљавају напоре^до с безличним — неодређеним. Уз облике глагола *шребашу*, нпр., и других глагола и израза

истог, непотпуног значења може се као допуна употребити облик презента ако му се да повратна форма: *Треба радиџи* = *Треба да се ради*, *Није вредно чекаџи* = *Није вредно да се чека* итд. Када би се презент с везником да употребио без повратне речце место неодређеног субјекта (који може бити ма ко) добио би се одређен⁶⁴. *Треба да се ради*, једнако као и *и треба радиџи*, значи — *Треба да сви раде*, а *Треба да ради* — односи се на једно одређено, ако и неименовано лице.

7. *Повратно-безлични глаголи*. — Безличном природом својом, која је код њих више у облику него у суштини, повратно-неодређени глаголи сродни су, на другој страни, с безличним глаголима повратне форме. А ови су опет по глаголском роду најсроднији медијалним. Њима се такође казује стање, право стање, и процеси који се означавају повратно-безличним, као и безличним глаголима уопште, — врше се у самим њиховим субјектима, који су непознати, па су зато и њихови предикати безлични. И што је даље у томе погледу карактеристично, и што још безличне глаголе по роду чини сродним са медијалним глаголима, то је непостојање објекта њима означеног процеса ван самог њихова непознатог субјекта. А специфичним их чини немање елемената — ни субјекта, бар граматичког, ни објекта — у чијем се међусобном односу огледа глаголски род.

Граматички — ти глаголи су сви одреда безлични, и у погледу извора процеса сви неодређени, али су стања њихова у једном случају везана за непознате појмове у којима се збивају, а у другима се та стања приписују психолошким субјектима с именом у дативу. Првима се у ствари означавају астрономске и метеоролошке појаве, које се збивају у природи (*раздањује се*, *свржава се*, *ведри се*, *облачи се*), а другима — опет појаве, стања и лична осећања живих бића, која су не само психолошки субјекти него и психолошки објекти у исто време: *деси му се*, *иричињава му се*, *гади му се*, *дрема му се*, *сјава му се*, *муџи му се у глави*, *једе му се*, *ије му се*, *ради му се*, *не ради му се*, *иде му се кући* итд. И то, може се рећи, више објекти него субјекти. Јер појмови психолошких субјеката овим глаголима означене процесе, који им се тим појмовима приписују — осећају на себи, односно у себи, трпе их у ствари, а не стварају, још мање изазивају.

За први тип повратно-безличних глагола, иако су они одвећ чести у језику, у нашој смо грађи, свакако случајно, забележили једино:

⁶⁴ О овоме детаљније у мојој расправи: *Најоредна уиошребa иифиниџивa и ипрезенџи са свезиџом да*. Наш језик књ. V. н. с., стр. 44 и даље.

Почиње да се *срква* раније (Андрић ПА, 85).

А из исте грађе за други тип повратно-безличних глагола наводимо примере:

Види му се мријет му се неће (Маж. ССЧ, стих 150). — Ко десници *йодоба се* вишњој / Ступа муче, нек' се кривци уче (исто, 262—263). — *Тлаји ти се* сад да лавом рика, / *Тлаји ти се* сад да псетома лаје (исто, 705—706). — Не *мили се* уљести човјеку (Његош ГВ, стих 1465). — Што ће знати мртве кошчурине / како ће се коме *догодиши* (исто, 1720—1721). — Само, то ми се не *дојада* (Лаз. П, 54). — Зуре у ту широку мрачну пукотину ... док се неком мало-крвном дечаку не *учини* да ... (Андрић НДЋ, 14). — *Чинило му се* да га види и чује (Андрић ПА, 71). — Већ се свима *чинило* да је стар колико и село (Калѐб БК, 11). — Наједанпут јој се *ошвори* (исто, 34). — Њима се *није рајовало* далеко од њихових кућа (Ћосић ДС, 57).

У случајевима где у реченици немамо ни психолошког субјекта, где се не зна на кога се односи оно што се безличним глаголом изриче, као у примеру: *Чини се да је био љућ* (Калѐб БК, 7) — субјекат је, психолошки субјекат наравно, неодређен. Ту је писац, да је хтео, могао рећи — *свакоме се чини*, али је он и такав субјекат оставио неодређен, и по томе би глагол *чиниши се* пре ишао у повратно-неодређене, али је он по суштини својој медијалан пре свега.

У реченицама пак с исте ове врсте глаголима, али с тим глаголима када се они везују за формално граматичке субјекте, какве имамо у примерима: Но се нешто ружно *догодило* (Његош ГВ, стих 443); Да ну причај што се *догодило* (исто, 450); Стукну мало бијес крвни, / а *улади* крв се горка (Маж. ССЧ, 915—916); Али се *дешавало* да неки од апсеника приђе (Андрић ПА, 68) — ти по суштини опет безлични повратни глаголи, по односу њихову према другим главним деловима реченице, тј. по глаголскоме роду иду у повратно-медијалне. Ипак се, нарочито у последњем стиху претпоследњег примера, где се у ствари каже да крв (с в и м а на које се мисли) постаде слатка, осећа и нијанса неодређености субјекта, сада психолошког субјекта. И уколико ова нијанса претеже над осталима, и у стиху о коме је реч глагол по роду иде у неодређено-повратне.

У оваквим случајевима колебања при одређивању глаголског рода у појединим примерима с једва осетним нијансама ни за повратне се глаголе узете у реченици, тј. у језичкој ситуацији у којој су употребљени, не може свакад са стопроцентном сигурношћу утврдити да ли је

писац њима хтео означити овај или онај однос између субјекта, глаголом означеног процеса и објекта, и какву је улогу хтео дати субјекту, односно изазивачу дотичног процеса. Ово свакако зато што су нијансе и сувише танане, и што, због тога управо, сам смисао онога што се казује у појединим тим тешко осетним нијансама углавном остаје исти.

На такве међусобне додире појединих врста глаголскога рода свих, а посебно глагола с повратном речцом *се*, ми смо овде често указивали. На неке од њих, на додире медијалних и пасивних глагола, рецимо, ми смо се више пута навраћали. А то смо чинили да бисмо показали како се, и поред све сложености проблема, при тачно утврђеној тачки гледишта и са синтаксичком концепцијом, може одредити њихов глаголски род. С наше тачке гледишта повратни глаголи у српскохрватском језику, ма у којим се језичким ситуацијама употребили, свакад припадају једној од седам овде изнетих врста глаголскога рода.

М. Стевановић

Резюме

М. Стевановић

Проблема залога и возвратные глаголы в сербохорватском языке

К обсуждению вопросов в связи с залогом автор приступил потому, что, по его мнению, в учении об этой проблеме укоренились некоторые ошибочные взгляды, как например: отождествление переходности глаголов с их действительным залогом, а непереходности со средним; деление возвратных глаголов в зависимости от того — показывают ли они, что субъект исполняет обозначенное ими действие на одной только части своего тела, или же они обозначают охватывание целого субъекта собственной деятельностью, причем эти последние включаются в число средних; дальше, недостаточное внимание, уделяемое специфичностям косвенно-возвратных глаголов, отождествление всех возвратных глаголов, обозначающих движение субъекта в пространстве, т. е. изменение его положения, — с глаголами, выражающими состояние и внутренние настроения; убеждение, что лишь некоторые глаголы различают залог и др.

Такие мнения, считает автор, обусловлены ошибочными концепциями, с которыми подходили к изучению залога, главным образом морфологической концепцией, связанной ныне с именем знаменитого русского лингвиста Ф. Ф. Фортунатова, взгляды которого на залог считались поставленными на здоровые основы. Однако, по мнению автора, нетрудно доказать необоснованность классификации глаголов в зависимости от факта — находится ли при них или не находится возвратная частица (т. е., в русском языке, аффикс *-ся*), как это делал Фортунатов. Последний считал, что лишь глаголы с признаком возвратности *-ся* (в сербохорватском языке частица *се*), и притом лишь те, рядом с которыми существуют глаголы невозвратной формы, имеют залогом.

Залог, говорит автор, не выявляется в той или иной форме, а в отношении между глаголом и другими главными членами предложения, причем это отношение устойчиво, оно непременно присутствует; залог, следовательно, есть категория не морфологическая, а синтаксическая. Правда, его можно было рассматривать как морфологическую систему в таких языках, как древнегреческий и древнеиндийский, которые, хотя бы для основных отношений между глаголом и членами предложений, с которыми он тесно связан, имели соответ-

ствующие формы. Но в славянских языках существует всего лишь один морфологический признак залога. Этим признаком является возвратная частица *се* (в русском языке аффикс *-ся*). Однако, глаголы с этим признаком, известные под общим названием возвратных глаголов, обозначают несколько разновидностей отношений к субъекту и объекту, они принадлежат разным залогам. Это весьма ясно выражено в таких случаях, когда какой-нибудь глагол (а таковых немало число), например глагол *йући се* = р. *биться*, может являться и действительным: возвратным (Туче се песницама у главу = р. Бьет себя кулаками в голову), взаимно-возвратным (Деца се туку на улици = р. Дети дерутся на улице) и косвенно-возвратным (когда „Туче се“ значит: Бьет, данное лицо, кого-то около себя); и средним („Туче се“ значит: Готов драться, он драчун), и страдательным (За „нећу“ се деца туку = р. За „не хочю“ детей бьют). С другой стороны, один и тот же глагол, в переходной и непереходной форме — в противоположность мнению Фортунатова — может принадлежать к одному и тому же залогу: *задоцнији*, так же как и *задоцнији се* (р. *опоздать*), является средним глаголом; к одному залогу принадлежат *блисїайи* и *блисїайи се* (р. *блистать*), *расїући* и *расїући се* (р. *лопнуть*) и т. д.

Автор видит действительный залог в активности субъекта, в его сознательно организованной деятельности, и потому для него и непереходные глаголы *скакаїи* (р. *прыгать*), *їрчаїи*, *їуриїи* (р. *бежать*) — действительные глаголы, несмотря на их непереходность. С другой же стороны, и среди средних глаголов, обозначающих состояние или настроение субъекта, т. е. процессы, происходящие в субъекте каким-то образом „сами по себе“, существуют переходные глаголы, если упомянутые процессы разворачиваются в некоторой связи с объектом вне субъекта. Например, *любить* (сербохорв. глагол *волеїи*) — несмотря на то, что этот глагол обозначает чувство, внутреннее расположение — возможно только если существует любимый предмет; ценить, уважать, желать (сербохорв. глаголы *цениїи*, *їошїоваїи*, *їелеїи*) и пр. точно так же. Кроме этих, существуют и косвенно-переходные средние глаголы: *дивїи се* (р. *восхищаться*), например, или *надаїи се* (р. *надеяться*); и эти процессы возможны только под условием существования того, чем можно восхищаться или того, на что можно надеяться. Кто-нибудь может бояться лишь кого-либо или чего-либо, нельзя бояться без причины, вызывающей страх.

По мнению автора, необоснованно исключать из числа настоящих возвратных глаголов глаголы, обозначающие действие охватывания целого субъекта его личной деятельностью, уже и потому, что даже

исполнение действия субъектом на одной части собственного тела все-таки касается субъекта в целом, и что и в том и в другом случае субъект является своим собственным объектом. Это, впрочем, — подчеркивает автор — и до него утверждали некоторые лингвисты.

Небольшое число ученых указывало раньше и на специфичность залога косвенно-возвратных глаголов. Об этом здесь также идет речь, однако еще сильнее выдвигается их специфический характер. Лингвистическими доводами подтверждается почти отброшенное ныне мнение старых грамматиков Буслаева, Аксакова и др. о происхождении возвратного признака (частицы *се*, аффикса *-ся*), который в данном случае был когда-то косвенным объектом соответствующих глаголов.

В дальнейшем изложении автор указывает на разницу в залоге между глаголами передвижения субъекта в пространстве, в соответствии с тем, являются ли их субъекты одушевленными или неодушевленными предметами. Первые входят в число настоящих или косвенно-возвратных глаголов, а вторые — в число средних. В связи с этим вообще устанавливаются критерии для определения границ между средним и страдательным залогами.

В данной работе сведена к нужной мере и роль лексико-семантических моментов в определении залога. Средством для этого служит само выдвижение синтаксических моментов, указание на возможную принадлежность одному и тому же залогу глаголов с различными значениями, а также и на факт, что разнообразность значений глагола не изменяет отношений между субъектом, глаголом названного процесса и объектом; она не изменяет и роли субъекта в процессе, высказанном при помощи глагола. А залог выявляется исключительно в таковых изменениях.

Все приведенные положения автор излагает в первом, общем отделе работы. Во втором, специальном отделе, он подкрепляет свои выводы примерами из произведений современных сербских и хорватских писателей, на основании которых и дана классификация глаголов по залогам.

УСЛОВИ РАЗВИТКА И ПЕРИОДИЗАЦИЈА ИСТОРИЈЕ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

I

Језик прати развитак заједнице, а у његовим синхронично датим појавама рефлектују се дијахрони процеси. Корелације у резултатима језичких процеса указују на нормалну еволутивност, зависну углавном од инфинитезималних акумулираних одступања при преношењу језика са старијих на млађе генерације. Али у језичким процесима и њиховим резултатима наилазимо, и то најчешће, на разновидне некорелативности, које означавају поремећаје у етничким и у социјалним структурама. Ово схватање комплекса језичког развитка формулисао сам још 1930. г. поводом једне расправе миксоглотског карактера (Годишњак Скопског филозофског факултета I), и разрадио у вези са проблемом типолошких промена 1957. г. (*Principe de corrélation et typologie linguistique*, A Ph L I). Значај миксоглотије истицали су нарочито Schuchardt, Ascoli. У овоме смислу нарочито је значајна зона медитеранских језичких сусрета, а пре свега на Балканском полуострву. Остављајући по страни изразито миксоглотске зоне центра и истока Балканског полуострва, где је изразитији општи типолошки процес, морамо и област Илирика схватити као зону где су неки процеси изазивани симбиозама са супстратом. Одступања од корелативних односа показују доста сложене резултате у овој зони. С једне стране, имамо одступања која се не могу објаснити еволутивним тенденцијама, и којима подстрек морамо тражити у другим факторима; с друге стране, стање неких црта у српскохрватским дијалектима открива природу неких изоглоса претходног романизованог супстрата, управо некад географски диференцираних варијаната тога типа супстрата.

На основу ових излагања, по схватањима језичких односа и језичких комплекса којима се коригује младограматичарско излагање принципа упоредног метода и упоредне граматике, — мора се формули-

сати и нова концепција историје српскохрватског језика, изражена у динамици његових спонтаних и миксоглотских процеса социјално условљене језичке динамике.

Основна измена концепције историјског развитака српскохрватског језика имплицира пре свега питање о ближем прецизирању дијахронично и синхронично схваћеног појма о српскохрватском језику; затим о грађи, о студијском односу према интерпретацији историјско-језичке грађе, најзад о методама.

Прецизирање појма о лингвистичкој индивидуалности размотрићемо прво у његовом односу према претходној фази, према некадањој заједници словенских језика. Поред несумњиво оправданих резерви о идеалној реконструкцији праиндоевропске језичке структуре, гласовне и морфолошке (А. Meillet, и др.) и поред несумњивих супстратно условљених девијација у даљем развитуку, не смеју се занемаривати проверени резултати компаративног метода. Не улазећи у то шта је узрок најранијих диференцијалних изоглоса, морамо водити рачуна о процесима чији резултати данас одређују карактеристике појединих словенских језика: анализа тих процеса треба да одлучи откада се мора рачунати самостални развитака српскохрватског језика. Синхроничко прецизирање географског опсега може бити разјашњено тек самим двовидним процесима на новом терену, са ослањањем на генетичку оријентацију.

Грађа за историју српскохрватског језика употребљавана је у довољној мери за схватања спонтане еволутивности. Она је недовољна за најстарије појаве у српскохрватском језику, и мора бити попуњена према захтевима нове, истакнуте концепције. Грађа за коју смо захвални веома великој радљивости Ђуре Даничића и његовом изванредном инстинкту, одговара једном значајном временском распону. Новије појаве, углавном од XVI века, појаве из књижевних дела, морају бити подвргнуте врло детаљној анализи, да би се издвојило оно што је карактеристика и стварање традиције књижевног језика. Многи детаљи биће јаснији тек уз објављивање грађе из Дубровачког, Задарског, Которског архива и многих докумената и писама из северозападних крајева. При овоме дијалекатска структура српскохрватског језика служиће не само као коректив, него у више случајева и као полазна тачка.

Метод одабирања, класификовања и интерпретирања грађе и анализа проблема морају се прилагођавати не само специфичности грађе, — него и нарочито основним условима историјског и културног развитака, појавама језичких симбиоза, резултатима померања становништва.

II

Да би се, према изнетим основним поставкама, успоставила слика развојне ритмике српскохрватског језика, треба се обазрети на досадања мишљења о периодизацији историје тога језика.

Први поглед на развитак српског језика, са ужим схватањем, показао је Павле Јосиф Шафарик, групишући споменике, уколико су му били познати (*Serbische Lesekörner*, 1833, фототипско издање 1957, с. 8—14). За њега је граница великих раздобља крај XIV века, — али је ипак пре те границе издвојио латинске и грчке изворе до краја X века. Друго раздобље по њему било би до 1730. г. Изгледа да се Шафарик, дајући као главну границу крај XIV века, можда донекле повео и за типом писања Ресавске школе, али у суштини он је ту имао осећање за епоху јављања нових вокала, за појаве које ће Ватрослав Јагић обухватити појмом „подмлађена вокализација“.

Врло детаљан поглед на периодизацију српскохрватског језика дао је проф. А. Белић (Јужносл. филолог XXII), поводом I конгреса југословенских слависта. Ту имамо резултате његових универзитетских предавања и његових основних научних студија из историје језика и дијалектологије. Отуда интерпретација има научни значај и представља поглед на језик и језичку еволуцију. Новина према ранијим погледима проф. Белића је полажење од најдубље перспективе словенске језичке заједнице.

Ту се разликују три главне епохе, од којих прва има два периода, а друге две по три периода. Први период прве епохе обухвата појаве које карактеришу наш језик као део прасловенске заједнице. Према појавама другог периода наш се језик посматра „као део јужнословенског језика“, а као други део тога периода схваћена је заједница западног дела јужнословенске групе. — У другој епоси бисмо имали карактеристичне појаве чакавских и штокавских говора: удубљивање разлика међу њима (VII и VIII век); обухватање оба типа истим цртама (IX—XII); најзад продужавање истог процеса (XIII—XIV в.), „али сада непотпуног“. — Трећу епоху чинили би процеси морфолошки (ген., дат., инстр. пл.) и померања акценатска; ишчезавање сугласника *x* (XV—XVI в.); ново јотовање и нов наставак у лок. пл. (XVII—XVIII в.); најзад у XIX веку имамо јављање „перифериских језичких особина“.

Свако груписање факата, а нарочито периодизација процеса у језичкој дијахронији, не представља метод, али представља резултате лингвистичких метода. Проф. Белић истиче да и ту, као и при свакој генерализацији, долазе до изражаја индивидуална схватања и мерила. Он то каже овим речима: „Свако овако изношење у знатној је мери инди-

в) Трећа епоха, показује настављање еволутивног развитка са типичним миксодијалекатским појавама, али је у њеним периодима тежиште на мешавинама дијалекатских представника, самим тим и дијалекатских типова, или само дијалекатских црта.

III

Од процеса који су настављени на Балканском Полуострву треба нарочито истаћи оне везане за тенденцију ка отвореним слоговима. — Језичко осећање за вршење метатезе ликвида, још врло свеже при доласку Јужних Словена на Балканско полуострво, наметало је овај процес новим речима усвојеним на новом терену. Највећи број таквих примера, углавном познатих у науци, навео сам у свом реферату за IV међународни конгрес слависта (Јсл. фил. XXII), тако, да поменемо само неке, имамо *Скрадин*, *Скрад*, *Лабин*, *Раб*, *Брач*, *Мљеј*, *Рача*, *Прача*, *Плива* (*Pelva), *Лаб* (на Косову), *Лебане* и *Власина* (cf. *Valsini* близу Рима, *Walchau* у Аустрији: *Welsh*). Интересантно је да управо у крајевима планинских средишта Влаха имамо трагове неизвршене метатезе, дакле закаснелог процеса (*Сумарјин*, *Марјинићица*), као *Варџар* (cf. *Врачар*), *Парџани* (cf. *Прача*), односно *Малча*, *Валча* и сл. (на планинскоме низу са југа према Карпатима), најзад *Карја* (cf. *Крајина*, *шкраја*; *чајра* „мешина“, cf. *capra* и сл.), а овакви случајеви показују хетерохроност процеса и постојање непосредних варијаната (пored устаљивања форме *Брач*, имамо *Barzo* из IX в.). Хетерохроност асимиловања показују примери неизвршених метатеза ликвида. За време ове епохе назални вокали *o* и *e* нису деназализани, и потврду имамо у примерима *Μουνητρως*, *Τζεντινα* (X в.), а то пак значи да је природа назалног вокала одговарала осећању отвореног слога, и да ће тек у наредној епоси процес бити завршен, да ће назални елеменат потпуно ишчезнути. Чување назала имамо у неким арбанашким позајмицама. Осим ове констатације имамо другу, која се односи на појаве романске палатализације на Балканском полуострву¹. Занимљиво је да се рефлекс *ц* и *ч* јављају као хетерохроне појаве. Напореда са појавама у групама с ликвидом (*Варџар*, cf. *Врачар*; *Парџани*, cf. *Прача*², и сл.) јавља се *ц*, а то значи да су у таквим

¹ Cf. P. Skok, *Zur Chronologie der Palatalisierung von c, g, qu, gu vor e, i, y, i im Balkanlatein* (Zfr. Phil., XLVI, 386—410). — Fr. Ramovš, *O južsl. substitucijah za balk.-lat. k, g, pred e, i* (Jsl. fil., VI, 153—165). — Dr Fran Sturm, *Refleksi romanskih palataliziranih konzontov v slovenskih isposojenkah* (Časopis SIJKZ, VI, 45—85). — P. Skok, *O slovenskoj palatalizaciji sa romanističkog gledišta* (Jsl. Fil., VIII, 36—64).

² Cf. Anton Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, O. A. d. Wissenschaften, Schriften der Balkankommission L. A., 259.

зонама алоглотни елементи са закашњењем доживели процес асимилације.

Обично се сматра изједначење два полугласника као типична карактеристика српскохрватског језика. Ипак се поставља принципско питање, нарочито у односу на македонски и на руски. У овим језицима вокализирани рефлексии су диференцирани (*сон, ден; сон, день*), значи да у доба вируленције полугласничког процеса алоглотни утицаји нису пореметили нормални фонетски однос, одржан и при вокализовању у јаком положају. Супротно пољском језику, у коме је цела говорна база померена ка предњем резонатору, у илиричкој зони имамо губљење полумекшаних артикулација, полугласници су замењени једним — средњег реда (cf. „Orhis“ књ. VII). Цела комплексна ситуација била је резултат асимиловања претходног романизованог супстрата (cf. индиректно Bartoli, *Das Dalmatische*). Ово се закључивање појачава стањем рефлекса боје *e* у либурнијској и јаподској зони, као и боје *ā* у зетским говорима. Паралелно са свим овим јавља се стабилизација *r* и *l* из група *ar, or, er, ir*.

Исто тако није неопходно претпостављати адстратне утицаје између кајкавског типа и чакавског у вези са *dj > j* (*међа : меја*), а затим између чакавског и штокавског. Објашњење фонетским путем није немогуће, јер су звучни сугласници инервационо-артикулационо мање отпорни (cf. р. *межа*). Али се у најмању руку не сме одбацити неминован подстрек који је изазван супстратом. Карактеристично је да примери као *меја, ограја*³ обухватају не само кајкавски и чакавски, него и део штокавског у планинском делу средње Босне и с.-з. Херцеговине, — дакле управо изразиту област некадањег романизованог супстрата. Процес *dⁱ > z' > j* потврђен је у супстрату — *Lajarum* м. *Lazarum*⁴, а са којим се слаже процес Диана а. *Zanē*⁵, рум. *zina*, мезап. *Θana*, с. *Jana* cf. *Майка Јана*⁶.

Разуме се, ми можемо у другим словенским језицима, нпр. словачком, тражити ослонац да се донекле схвате и повежу појаве које би могле бити везане за предбалканску епоху. Али подстрек за главне процесе и њихово усмеравање долазили су из супстратног романизованог слоја. То је трајало дуго, све до формирања стабилних јужнословенских држава, од досељења свакако до XI века.

³ М. Rešetar, *Das Štokavische Dialekt*; моја расправа о говору Јајца (SZDb, III).

⁴ P. Skok, *Pojave vulgarnolatinskoga jezika na natpisima Rimske provincije Dalmacije*, Zagreb, 1915, 39.

⁵ Walde-Hofmann, *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch* I. Cf. Jokl, *Stud.* 98, *Ind.* J. 10, 189, 12, 125.

⁶ М. Павловић, Арб. *Zanē* : *Zana* и с. — *Майка Јана*, Јсл. фил., XXIII.

Миксоглотски карактер и симбиоза сусрета српскохрватских дијалеката и романизованих говора илирске зоне изражавају се у значајним гласовним процесима, али и у категоријама облика и у синтакси. У овим правцима измене су довеле до мање значајних поремећаја него у источном и средишњом делу Балканског полуострва. Али се морају истаћи две изразите црте.

Облик *кај*, тако карактеристичан за словеначки језик и кајкавски хрватски дијалекат, са дијал. варијантама *кеј*, *ке* (по Вондраку *ка*, II, 210), није могао имати ширу употребу па бити потиснут. То је облик коме треба тражити објашњење у супстрату за који нам даје кључ заменица *quia* из ровињског говора⁷.

Футур српскохрватског језика се типично развио под утицајем романског супстрата.

IV

Друга велика епоха српскохрватског језика уобличава нови вокалски систем, и при томе се могу уочити две фазе процеса.

У XI и XII веку имамо свођење вокала на орални вокалски тип нормалне артикулације. Пре свега назали, потврђени са гласовном изменом у изговору топонима типа *Сујурај*, а затим у неким документима на латинском језику, најзад и у делу Константина Порфирогенита у назалној вредности — изгубили су назалност и прешли у оралне вокале и то у нијансама на које указује начин бележења Порфирогенитова. Најстарији наши споменици с краја XII века показују резултате извршене денализације, и то већ у првим документима на народном језику, и са јасним продором у црквенословенски тип књижевног језика, чинећи основу српске рецензије. Иако овде имамо несумњиво фонетски еволутивни процес са завршетком тенденције орализовања некадањих назалних вокала, ипак се морају јаче истаћи одступања. Рефлекси за *q > o* односно *uo*, чега има у истарским говорима, могу се објашњавати као утицај словеначких говора, уколико детаљнија испитивања покажу то као адстратну или миксодијалекатску појаву. Исто тако, уз констатацију варијанте *ε > a* у чакавским говорима, треба нагласити исти рефлекс у извесним српским говорима јужно од чакавских, без директних контакта са овима. Та појава није чакавизам у генетичком односу, него изоглоса којој објашњење треба тражити у сличним подстицајима: фонетска условљеност да се тај резултат јавља иза непчаних сугласника

⁷ Mirko Deanović, *Avviamento allo studio del dialetto di Rovigno d'Istria*, Zagabria, 1954.

није довољан за објашњење, чак и кад би се ова црта сматрала чакавизмом.

Процес једначења полугласника добио је дефинитиван израз у време настављања асимилације романског становништва. Исто тако се присуство *ə* изражава у *ȣ* и *ȣ̣*; са тим је изохроно шток. *ə* > *у*, чак. *ə* са изразитом сонорношћу (према *ə* у *вѣс*).

Као општа интегрална еволутивна црта јавља се *ы* > *і*. У току прве епохе чувало је своју природу, како се може закључити по првим траговима (cf. *Nemuslo* и др.). Померање изговора вршено у овом периоду је везано за фонетску ситуацију иза задњонепчаника, а тек касније и у другим позицијама.

Стабилисање оралне вредности вокала и елиминисање комплексних артикулационих инервација, — и поред поремећаја у основним морфолошким групама, — остаје најважнија еволутивна тенденција. Ту су се сучелила два фонетска процеса: један којим се завршава прасловенска тенденција ка отвореним слоговима, и други који ће настати са ишчезавањем полугласника на крају и уопште у слабом положају, са новим односима у слоговима.

У помереном односу природе слогова фонационо тежиште се преноси на нов затворени слог, са јачањем *ə* у пун вокал. — Ипак та инувација није постала општејезичка већ прва врло значајна диференцијална црта штокавске дијалекатске групе. Са изразитим полугласником призренско-тимочка дијалекатска зона остаје изван нове изоглосе (*ь* > *а*), изложена другим утицајима, који су наметали даље еволуционе процесе, уколико већ нису били раније наглашени. Зетски *ь^д* (*ѣ*) није добио значај такве изоглосе, због интензивнијих веза са еволутивном зоном у току наредног периода.

V

У првом реду у зависности од процеса вокализовања полугласника, од почетка XIII в. до почетка XV века, јављају се нове вокалне вредности. Ту појаву, принципски уочену, али са више оправдања, можемо назвати подмлађеном вокализацијом (cf. *Podmladena vokalizacija u hrvatskom jeziku*, Rad IX, 65 и д.)

Вокализовање полугласника захватило је прогресивније штокавске дијалекте, али и чакавски и кајкавски дијалекатски тип. Кајкавски рефлекс, по мерилима периодизације А. Белића, полугласник врсте *е*, не само да је у адстратној вези са словенским вокализовањем, него скупно с њим упућује на траг супстратског усмеравања, што не

умањује значај еволутивности. Чакавски рефлекси показују одступања у неким кварнерским говорима, са *a* у дугим, а *o*, *e* у кратким слоговима. У принципу јављање дужина на рефлексима полугласника, као и на другим вокалским или вокализованим елементима, представља нормалну појаву у вези са изменом структуре речи. Али двојност кратког рефлекса (*e/o*, Црес, Крк) указује на потребу комплекснијег објашњавања.

Фонациони механизам нових структуралних односа слогова водио је вокализовању *!* (вокалног) као и *л* на крају слога. Међутим оба процеса немају исти обухват. На крајњим периферним тачкама на истоку и северо-западу *-л* на крају речи односно слога није измењено; појава ужега значаја *w* м. *л* (*рабоџаџи*) показује знатно новији утицај македонског високог *!*. Специфично објашњење захтева појава *a—ја* м. *-л*, такође на периферним тачкама и неке рефлекси *!* (нпр. на Крку, на другом кварнерском острвљу). Шири процес представља *л* које у средишњим говорима даје *у*, уз варијанту *уо*, ограничену, и *лу*, које већ срећемо веома рано и које налазимо у једном делу призренско-тимочке зоне, с варијантом *у*, условљену постлабијалним положајем.

Проф. А. Белић нарочито истиче јављање процеса „јата“. Дифтонг предњег реда свакако да није био исте нијансе ни у првој епоси српскохрватског језика. Проф. А. Белић истиче да је „јат“ у чакавском до XIII в. имало вредност *e*, а у штокавском дијалекатском типу „само *ѣ*“, тј. дифтоншки карактер. Он види рефлекс *e* и у источном делу, у некадашњем рашком дијалекту. У средњој Босни, — а проф. А. Белић с разлогом помишља да је то на територији Босне и Врбаса пре него између Дрине и Саве, — развио се рефлекс *и*. Напротив, у зетској и херцеговачкој зони чувала се дифтоншка вредност, какву је задржао дубровачки говор, и још неки, а иначе је „јат“ декомпозирано у два слога (као дуго, *ије*) или у две фонеме истог слога (као кратко, *је*). — Говорећи о рефлексима „јата“, проф. А. Белић анализира појаве које се односе на говоре где их налазимо као позније процесе. Тумачење проф. А. Белића о формирању икавског изговора „јата“ и његовог ширења према Хрватској и западној Далмацији управо наводи на мисао о подстицају процеса у гласовном систему супстратне подлоге, те да је процес ширења ове иновације изазвао формирање чакавско-икавског дијалекта, поред чакавско-екавског према северозападу. По њему овај би процес био паралелан са *!* > *у*. Овакво тумачење се управо уклапа у концепцију односа комплексног карактера у дијахроној перспективи. Али то не умањује значај фонетски изражених тенденција ка оралним и упрошћеним вредностима, којима је основа у изједначењу оба полугласника и затим у вокализовању јаког полугласника. Покрети становништва управо у овим обла-

стима везани су за ове рано изражене миксодијалекатске контакте и процесе, којима су утврђиване и ширене овде довољно истакнуте фонетске, а и друге иновације.

VI

Трећа велика епоха развоја српскохрватског језика одговара великим историјским поремећајима, и управо у овоме треба гледати основне услове развитка језика. У овоме правцу указују се два периода, један од краја XIV до XVII века, и други од XVII до првих деценија XIX века. У току овог времена, и подстакнути општим условима, вршени су веома значајни језички процеси, развијене карактеристике дијалекатских формирања и односа њихових типичних црта.

Осим сталних мешавина по приобалској магистрали, имамо покрете са Косова и Рашке према Зети и Босни (cf. Добретићи у ували планине Влашића); из северозападне Босне према Хрватској и северној Далмацији; из Србије према североисточној Босни, источној Славонији, јужној Угарској, са далеким откинутим деловима (нпр. Крашовани, Галипољски Срби). Изразите мешавине дијалекатских типова, као у средњој Босни, и дијалекатских црта (икавизми и јекавизми у Дубровачкој књижевности) значе новија повезивања раније формираних дијалекатских типова и црта.

Језичке појаве изражене у првом периоду ове епохе носе у себи слику рушења ранијих морфолошких односа, изразиту метатонију акцената, и два важна гласовна процеса. Губљење двојине као категорије карактеристично је за српскохрватски језик и као психолошко-језичка појава, и као синхронизирање са новим наставцима у множини код именица. Јављање ознаке *a* у ген. мн., свакако у вези са структуром фонационе линије, изазвано је аналогijом према варијантама са покретним вокалима, али и као ослањање на нове типове множинских наставака, унетих из разбијене двојинске категорије. Груписање дијалекатских видова које је уочио проф. А. Белић даје нам могућности да истакнемо изразити рељеф ових процеса, и да укажемо на образложења. Кајкавски и чакавски говори развијају своје типичне особине. Чакавски дијалекатски тип нема нових наставака, јер је прожет међудијалекатским утицајима изговора који још нису имали овакве иновације. Централни говори прогресивне новоштокавске зоне су жариште ових појава, али поједини говори имају старије наставке. Косовско-ресавски дијалекат има наст. *-ма* у дативу и инструменталу, али у локативу је наставак *-а*, који опомиње на генитив множине. — Потпуно одвојено треба поставити питање о Призренско-тимочкој зони. У њој су, управо у XVI веку,

извршени утицаји балканистичког типа, и то углавном преко македонске језичке зоне, и на терену са кога су говори тога типа померени ка планинској области источне Србије и у долину Јужне Мораве. Ове појаве, мада типолошког смера, нису измениле основни однос ових говора према дијалекатском појасу са којим су у претходној епоси доживљавали процесе истог смера и чије су карактеристике очували.

Развијање четвороакценатског система, са два нова, по дужини диференцирана акцента, последица је претходних измена, које су водиле ка новој линији говорне динамике. У тој општој тенденцији ка пуним вокалима треба гледати основу губљења *x* као опште појаве, према којој имамо у неким дијалекатима друго решење — стабилизација експлозивне артикулације, незвучне или звучне (*дукови* : *ораз*), или са изразитијом фрикацијом (Дубровник).

VII

Други период треће епохе условљен је догађајима у XVII веку, а нарочито великим сеобама крајем тога века и у XVIII веку. Један фонетски процес доминира појавама овога раздобља. То је јављање нових отворених слогова, управо — померање границе слога у вези са знатно ранијим губљењем полугласника, нарочито у структури збирних именица. Ова констатација проф. А. Белића, која отвара увид у дијахроно јединство процеса друге и треће епохе, омогућила је појаве новог јотовања у зони широј од зоне обухваћене новим типом акцентуације. Ова појава иде уз поменуте карактеристике најдинамичнијих дијалекатских процеса, који су нпр. узимани као мерило формирања поддијалеката штокавске зоне. Са овом била би паралелна форма лок. мн. на *-ма*.

Али поред ових појава, с обзиром на резултате који се огледају у структуралном односу дијалеката, мора се узети као основна карактеристика — мешање дијалеката и дијалекатских црта. Ово је изражено у два главна правца, а у понављаним таласима.

С једне стране имамо струјања из Босне и Херцеговине према већ формираној Војној граници, и даље директно ка Славонији, или индиректно, етапно, преко Лике и Кордуна. Ове покрете прате померања из Старог Влаха ка Босни (Власеница), чак и до северне Далмације. Ту имамо некад јасних слојева старинаца и новијих досељеника; мешање представника посебних дијалеката; мешање дијалекатских особина, нарочито рефлекса „јата“. На овај начин у Славонији имамо, поред трагова врло архаичног акута (посавски говор); мешање икавских и јекавских, односно екавских и икавских (нпр. Иванково) рефлекса. Читави

појаси на границама чакавско-кајкавским и штокавско-кајкавским показују специфичне процесе дијалекатских контаката. Таквим путем су особине икавско-херцеговачког типа добачене и до крајњег севера Војводине (буњевачки говор).

Други огроман талас померања становништва представља појачавање некадањег српског становништва у Војводини. Поред старинаца (из доба краља Драгутина) и досељеника после пада Србије, имамо велики прилив из Метохије и са Косова, из појединих крајева Србије. У говорима старих писаца, а нарочито Јована Рајића, налазимо извесне особине из дијалекатске перспективе осамнаестог века. Извесне старије форме у морфологији везују ове говоре за њихово извориште. Како треба тумачити какуминално *š* и *ž*, јавља се као питање интересантно за дискусију, а за дифтонгизацију (*m^{veco}*) треба накнадно показати: да ли је та црта донета са терена где и данас имамо умекшавање, или је последица утицаја румунских говора, или је донета особина појачана под новим условима.

За време овога периода јужни појас српске дијалекатске зоне доживљавао је утицаје с југа, из македонске језичке зоне. Тако је у Сретечку Жупу унето високо *l* које је еволуирало до *w* (М. Павловић, *Говор Срејечке Жупе*). Слично се осећају нови периферни утицаји у говору Ђаковице (М. Стевановић, *Ђаковачки говор*). Преко Гњилана шире се особине ових говора ка долини Јужне Мораве. Говор Јањева, са становништвом обновљеним у XVIII веку, објашњава неке црте војвођанских говора; а акценатски процес у њему открива природу процеса упрошћавања словенскога акценатског система македонских говора у балканистичкој симбиози.

У зони ијекавских дијалеката врло уског опсега јотовање у вези са декомпозицијом „јата“ (*вљера*, *мљера*) представља последњи талас асимиловања, а сличан процес у румунском језику са епентетским *л* наводи Сандфелд (*fljer*, *pljerd*, — *Linguistique Balkanique*, 146). Извесне појаве су свакако релативно старије (цакавизам); али друге, у северним говорима чакавским и кајкавским, су знатно млађе, па се тако може мислити и за слабење лабијалне артикулације *м* > *н* (Дубровник и Пољица, и др.).

VIII

Као нова појава за последњих сто година осећа се утицај са југа, преко јужноморавског дијалекта, у говорима Шумадије (кановачки акценат; конструкција са *да*). То се сучељава са крајњим донетима неких

особина косовске и динарске црногорско-херцеговачке струје. Сличних појава, али у много мање изразитој мери, имамо и у другим крајевима.

У вези са историјским догађајима у XIX веку, а нарочито у вези са новим насељавањима и изменама социјалне структуре, настају многе нове дијалекатске ситуације врло свежих сусрета, у којима се још не могу назрети еволутивне смернице, а које ометају развитака раније изражених тенденција. Стога се раздобље од средине прошлог века до наших дана не може сматрати као нова еволутивна епоха. Доба које настаје изразиће се у новим односима и даљим језичким процесима, у сагласности са изменама структуре друштва.

Досадања излагања пак, гледајући кроз дубоку перспективу, допуштају општи закључак: да појаве историјског развитака српскохрватског језика оправдавају комплексно гледање на узроке главних процеса и уочавање њихових резултата.

Контакти језика и њихове симбиозе имају велики значај у развитаку језика, уносећи нови динамизам, који се супротставља теоријски идеалној еволутивности. Некорелативности у структурама јављају се као типични знаци. Али у стадијуму искристалисаних процеса, еволутивност фонетизма и структуралних појава добија нове смернице еволутивног вида.

Појаве откинутих делова једног језика су сведоци појединих момената његове перспективе (А. Белић, П. Ивић).

Процеси симбиозе нису изохрони, и то утиче на стварно диференцирање у језику, на историјску стратификацију која се огледа у структуралним односима дијалеката.

Мил. Павловић

R é s u m é

Mil. Pavlović

**Évolution conditionnée et les périodes de l'histoire
de la langue serbocroate**

L'histoire de la langue serbocroate nous fait remarquer une évolution complexe, qui est loin d'être une suite de processus évolutifs spontanés. Gardant les innovations du slave commun, cette langue a continué à montrer les tendances de la dernière époque du slave commun, en même temps soumise à des influences de la mixoglottie balkanique. L'importance des syllabes ouvertes du paléoslave (cf. A. Vaillant, RES XVI) reste la base de l'évolution, conformée aux faits provoqués par l'assimilation du substrat alloglotte. Mais la proportion de ces conditions évolutives complexes ne se manifeste pas d'une manière égale durant l'histoire de cette langue. En effet on distingue trois époque différentes.

La première époque embrasse les processus depuis l'arrivée dans les pays de l'Illyricum et ne se termine que vers la fin du dixième siècle. C'est la tendance vers les syllabes ouvertes qui domine et qui fait ranger les toponymes illyriens dans la direction des faits de métathèse des liquides. Mais les voyelles nasales ne sont pas encore dénasalisées (cf. les exemples de Porphyrogénète), étant donné que l'élément nasal ne s'oppose pas à la nature ouverte des syllabes. Cependant c'est le substrat de l'Illyricum romanisé qui dirige les processus de l'identification de deux semivoyelles, fait qui manque en russe et en slave macédonien, ces deux langues n'étant pas dérangées dans leur évolution impliquant la différence de deux résonateurs ($\bar{a} : o$; $\bar{b} : e$). Il paraît aussi que c'est le même substrat dont le processus $di > \acute{z} > j$ (*Lajarum* < *Lazarum*; *Diana* a. *Zana*, s. „*Majka Jana*“) se manifeste par une tendance parallèle du passage d en j (*meja*). Aussi ce fait ne devrait pas être considéré comme une influence d'adstrat du čakavien vers le štokavien, mais comme un processus de substrat embrassant en même temps le kajkavien et le čakavien, ainsi que le serbocroate d'une partie de la Bosnie centrale. En tout cas, ceci ne dément pas la formation des trois types dialectaux fondamentaux du serbocroate. Ce fait est confirmé par *kaj* (cf. *quai* en dialecte de Rovigno en Istrie, Déanović), opposé à $\acute{c}b(to)$, $(t)\acute{s}to$.

Le processus $\bar{b} : (\bar{b} > a)$ forme une isoglosse différentielle principale dans le domaine štokavien. ¶

La deuxième époque, comprenant deux périodes, qui dénote l'importance des processus phonétiques évolutifs, a causé des changements en morpho-

logie, plus prononcés que pendant l'époque précédente. C'est la vocalisation complète de la semivoyelle serbocroate qui fait renaître une tendance vers un système des voyelles orales, d'où résulte une série des voyelles nouvelles ($v > u$; $l > u$; $-l > o$; stabilisation du „jate“ comme *e*, *i*, *ije* ou *je*, avec *je* sporadique). C'est une série d'innovations qu'on peut nommer, avec Jagić: vocalisation renouvelée. Une différenciation des dialectes d'après les reflets de „jate“ est une conséquence de ces processus. Les mélanges des types dialectaux ont été suivis par des contacts entre les dialectes, surtout sur les limites du čakavien et du štokavien. En même temps, c'est l'assimilation des alloglottes qui se manifeste en quelques traits caractéristiques (p. ex. $l > lu$).

La troisième époque est dominée par des innovations mixodialectales. Des mélanges de types et des traits des dialectes, provoqués par les invasions répétées des Turcs, se font remarquer dans la structure des sous-dialectes, dont certains sont caractérisés par le nouveau type du système d'accentuation et par de nouvelles formes en déclinaison des noms. C'est un fait qu'on peut expliquer comme une suite de la disparition du duel. De cette manière, ces processus, qui n'ont fait que commencer durant la première période, se sont manifestés définitivement pendant la seconde période, laquelle est spécialement caractérisée par le déplacement de la limite des syllabes. C'est surtout la catégorie des substantifs collectifs (*gran-je gra-nje*) qui mène à une structure nouvelle des syllabes et à un processus caractérisant les dialectes les plus progressifs („novo jotovanje“). L'institution de la Marche Militaire fut très importante du fait qu'elle provoque des mélanges de populations et de dialectes. La mixoglottie balkanique montre un processus très restreint dans les régions montagneuses (*vljera*, cf. le processus parallèle dans la langue roumaine, cf. Sandfeld, p. 146).

Après la formation de la population de Vojvodina (fin du XVIIe et le XVIIIe s.) les influences du côté du sud touchent aussi la Šumadija, où se manifestent des contacts avec les traits ijekaviens, de nature microdialectologique.

Les processus les plus nouveaux prendront une forme plus expressive dans l'avenir, d'après les conditions de la structure sociale nouvelle.

PROBLEM JEZIKOVNIH SREČANJ V RAZVOJU SLOVENSKEGA JEZIKA

Da je slovenski jezik razdeljen v dve skupini, severozahodno in jugovzhodno, je ugotovil že R a m o v š (Dial. karta, 1931, str. 37, 63; Kratka zgod. 1936, str. 117 sl.). R a m o v š (Kr. zg. 117) spravlja to delitev v zvezo z mejo med višinskim alpskim svetom na severozahodu in nižjim predalpskim na jugovzhodu in z dejstvom, da je črta, ki deli obe skupini, v glavnem tudi meja med refleksom $\bar{e}$ ali ie za dolgi $\acute{e}$ proti refleksu ei . Toda $\acute{e}$ že v praslovanščini, vsaj proti njenemu koncu, ni bil enoten glas (gl. J. H a m m, Staroslavenska gramatika. Zagreb 1958, str. 78 sl.). Razvoj $\acute{e}$ v severozahodnem delu slovenščine je bližje razvoju v slovaščini in češčini ($\acute{e} > ie, i$), v južnovzhodnem delu ($\acute{e} > ei, ai$) pa bližje srbskohrvatskemu ekavskemu monoftongu (e, e, ei); I. P o p o v i ć, Istorija srpskohrv. jezika, 1955, 92). Prav tako je severozah. slovenščina z ohranitvijo skupine dl (*modliti, šidlo, Jedlovnik; padla, pletla*), z razvojem $z, b > \vartheta$ in dalje $\acute{z}, \acute{e}, \acute{z}$ bližje češčini in slovaščini (R. K o l a r i ć, JiS II, 1956/57, str. 248).

Južni Slovani so pred končno razselitvijo precej časa živeli v severni Panoniji. To danes lingvisti splošno priznavajo (I. P o p o v i ć, Istor. srpskohrv. jezika, 1955, 13 sl.; P. I v i ć, JFil. XXII, 1957—58, 190 in passim; R. K o l a r i ć, Pogovori o jeziku in slovstvu, 1955, 60; isti, Slav. revija XI, 1958, 69 sl.). Tudi L. N i e d e r l e (Rukovět slovan-ských starožitnosti, Praha 1953, 52 sl.) odločno misli, da so južni Slovani že nekaj stoletij pred končno razselitvijo živeli v severni Panoniji.

Snopi najstarejših izoglos v slovenščini ($\acute{e} > ie/ei, \acute{o} > uo/ou, dl - l$) grede od severovzhoda proti jugozahodu ali od severa proti jugu in dokazujejo, da je to v glavnem bila tudi smer naselitve. V SR XI, 1958, 70 sem nakazal vsaj dve glavni smeri priselitve Slovencev v današnjo domovino. Jezik kasnejših južnih Slovanov v severni Panoniji je bil narečno že nekoliko diferenciran, še bolj pa odmaknjen od zapadnoslovanske skupine. Soseščina Slovencev, ki so morali biti nekje na zahodnem robu med češko-slovaškimi in srbskohrvatskimi plemeni, se odraža v slovenščini še danes v že omenjenih

fonetičnih izoglosah, še bolj pa v besednem zakladu, tudi toponimičnem (koroškoslov. *žebirati* (*ževčite*) „govoriti“ iz stvn. *sefern; pkm. *nemočen* (Küzmič) „slab, bolan“, češ. *nemocen*; vštaj. *shódi*, *sódi*, češ. *schody* „stopnice“; pkm. in vštaj. *kotrig* ali *kotriga*, shrv. *kotrig* „ud, član, člen“; vzhslav. *štakor*, shrv. *štakor*; slov. *páliti*, shrv. *paliti*; slov. *kotáč*, shrv. *kòtač* itd.; slov. dial. *gomila* (tudi kot krajevno ime), shrv. *gomila* (iz *mogyla*) itd.

Tisti del Slovencev, ki je šel na zahod po desnem bregu Donave in na levo v alpske doline, je ob Donavi gotovo imel še zvezo s Čehi na levem donavskem bregu, vsaj toliko časa, dokler ni zveze med njimi prekinila nemška kolonizacija na vzhod. To je bilo še pred madžarsko invazijo. Ker je bil imenski fond večine zemljepisnih imen (krajevnih, ledinskih, imen vodá, gorá ipd.) takrat Čehom in Slovencem v glavnem še skupen, praslovanski, je kajpada nemogoče iz teh imen sklepati na kakršnekoli zveze. Pač pa je na desnem bregu Donave na Nižje Avstrijskem, južno in vzhodno od Dunaja, ob reki Leithi, na Gradiščanskem (Burgenlandu) in v vsem prostoru severno in vzhodno do Donave pa tudi južno odtod ostalo še mnogo slovenskega prebivalstva. En del je gotovo pripadal slovenski veji (po ostankih imen sodeč, severozahodni), drugi pa slovaški ali češki, kolikor sta bili že na začetku diferenciacije. Vsa ta imena so danes germanizirana ali pa madžarizirana. Spoznati jih je mogoče le z nadrobno analizo vseh starejših zapisov in današnje narečne oblike ob strogem upoštevanju fonetičnih zakonov alpskonemških dialektov od 8. stoletja dalje, ali madžarskih fonetičnih zakonov od X. stol. dalje.

S temi imeni v nemščini se je veliko ukvarjal-W. S t e i n h a u s e r.¹ Pisec skoraj povsod navaja v fonetični transkripciji današnjo narečno obliko. Uporabil je vse dostopno historično gradivo. Vendar je premalo upošteval imena današnjega slovenskega ozemlja.

Imena na Nižjem Avstrijskem južno od Donave kažejo skoraj izključno slovenski vokalizem in konzonantizem prvih tri sto ali štiri sto let po priselitvi, na Gradiščanskem pa slovaški in češki v mnogo manjši meri kot slovenski. S t e i n h a u s e r pripisuje včasih zaradi nezadostnega poznavanja slovenskih narečij in zgodovinskega razvoja slovenščine ter slovenske toponimije nekaterim starim slovanskim imenom na Gradiščanskem slovaški izvor (npr. *Edlesbach* — slovaš. *sedliš'e*, zaradi ohranitve skupine *dl*; *Fölik* < slovaš. *velik*, kakor *Felka* iz slovaš. *Velka*; *Zurndorf*, v madžarizirani obliki *Zaraan*,

¹ Zur Herkunft, Bildungsweise und siedlungsgeschichtlichen Bedeutung der niederösterreichischen Orts- und Flurnamen (Jahrbuch f. Landeskunde v. Niederösterreich, XXV, 1932, 1—48; Die Bedeutung der Ortsnamen in Niederdonau. II. Nordburgenland. 1941, 45 strani (poljudnoznanstveno); prvega dela. Žal, nisem mogel dobiti. S t e i n h a u s e r navaja v. obeh čelih vso važnejšo literaturo, tudi za imena v madžarščini.

Zorand iz stslovaš. *Zorani* „die Pflüger“; nemogoče je izpeljati nem. *Ritzing* iz sloven. dial. *rěca*, knjiž. *ráca* „Ente“; *Stoob* iz stsloven., pač stcsl. *št'ava* „Spülwasser“; to ime bi prej moglo biti slovaškega postanka. Nekatera imena, ki jih *Steinhäuser* navaja, so po izvoru zelo sporna. Vse slovensko imensko gradivo bi bilo treba znova pregledati in mu določiti, kolikor se to sploh da, končno mesto ali v slovenščini, ali v slovaščini ali v skupnem slovanskem toponimičnem fondu. — Gotovo je, da so za prihoda Madžarov bili slovanski govori na ozemlju južno od Donave med Dunajem in Váczom že močno diferencirani. Zato je mogoče iz zapisov 9. in 10. stol. vsaj pri nekaterih imenih razbrati slovenski ali slovaški značaj imena iz starega slovanskega imenskega fonda. Žal Slovani še nimamo atlasa toponimičnih baz, da bi mogli takoj videti, katere toponimične baze so skupne vsem Slovanom, katere posameznim skupinam in kod in kako so razširjene.

Kaj so Slovenci v času od priselitve pa do konca 9. stoletja sprejeli od Nemcev, je še malo dognano. Brižinski spomeniki ne kažejo še nobenih vplivov niti v besednem zakladu. Pač pa nam more relativna kronologija slovenskih izposojenk iz nemščine nuditi nekaj opore za rešitev tega vprašanja.

Med najstarejše izposojenke iz stare visoke nemščine, ki gredo gotovo v dobo prvih dve sto let, spadajo: sloven. **cegǫlǝ*, danes *cēgǫl*, dolensko *cēigu*; stvn. *spiegel* — sloven. *špēgǫlǝ*, dol. *špēigu*; stvn. *chrēg-* [*k'reg-*] > sloven. *krēgǫ*, danes dol. *krēig*, *kreigat*; stbav. *biezza* — sloven. *pěsa*, dol. *pěisa*; stvn. *kriach* (*boum*) > slov. **krēcha*, danes *krēha*; v vseh teh in še drugih izposojenkah imamo za starovisokonemški diftong *ie* danes refleks za *é* (gl. še druge primere pri Fr. *Ramovš* u, *Kr. zg. I*, 42 sl.). O postanku *q* iz stvnem. *-un-* (*jungiro* > sloven. *jōgǫrǝ* > *jōger*; stvn. *wunskēn* > slov. *voščiti*; *Kunigunda* > **kunǫgota* > *Kúngota* itd.; gl. tudi *Ramovš*, ibid. 28 sl.). Prav tako spadajo sem izposojenke s starovisokonemškim *ǣ*, ki je v slovenščini dal *ǫ*, npr. stbav. *apfih* > slov. *opih* „zelena, peteršilj“; stvn. *bacho* > slov. *bòh* „nerazrezana slanina“; stvn. *givater* [*giǣater*] > slov. *gǫbóter* > *boter* (*Ramovš*, ibid. 39). Beseda stvn. *nagalin* — slov. *nágelj* *nágeljna* je bila sprejeta še pred preglasom *a* > *ǣ* (začetek 8. stol.; *Kauffmann*, *Deutsche Grammatik* ... 1917⁷, § 18); *žrebelj*, *žebelj* < stvn. *grēbil* zahteva celo obliko **gerǫbil*.

Treba bi bilo zbrati vse izposojenke iz nemščine in jih analizirati po razvojnih fazah nemščine in slovenščine, da bi jim tako mogli določiti relativno starost izposoditve. Upoštevat je treba tudi možnost, da so Slovenci to ali ono besedo lahko večkrat izposodili: razni slovenski dialekti iz raznih nemških dialektov in zato seve tudi v različnih oblikah. Tako nam npr. slovan. beseda *hiša*/*hiža* dokazuje, da so jo že Praslovani vsaj dvakrat izposodili, enkrat, ko se je v germanskem nominativu sg. *-s* glasil še nezve-

neče, drugič morda iz glagolske osnove (*húsen*), v kateri se je -s- v medvokalni poziciji že izgovarjal kot *z* ali *ž* (prim. C. K a r s t i e n, Historische deutsche Grammatik. I, 1939, 123).

Ali so alpski Slovenci v prvih treh stoletjih razen geografskih in z njimi včasih tudi osebnih imen dali še kakšne apelative takratnim Nemcem južno od Donave, bo mogla pojasniti šele podrobna analiza vsega narečnega besednega blaga, ko bosta izšla avstrijski in bavorski slovar alpske nemščine. Med take besede bi verjetno spadala svn. beseda *súpán*, *suppán*, *sópán* iz *župan*, ki pa je morala biti že prej sprejeta. M a c h e k (Etymolog. slovník... 1957, 598) navaja še nemški *Gespan* < župan; iz te nemške oblike so gotovo slovenski priimki *Gspan*, *Gšpan*, *Špan*.

V kasnejši dobi je ob sožitju Slovencev z Nemci na narodnostnih mejah ali z nemškimi kolonisti na strnjenem slovenskem jezikovnem ozemlju prišlo v slovenščino precej nemškega jezikovnega blaga, ki nam s svojim glasovnim razvojem v obeh jezikih daje nekaj osnove za relativno kronologijo, kdaj je bilo sprejeto. Tako mora biti npr. slov. *modr-c* za nem. *Mieder* precej zgodnja izposojenka iz srednje visoke nemščine, ko se je še glasila *muoder* (-c je slovenski deminutivni sufiks). Še v starovisokonemško dobo bi mogli postaviti sprejem glagola *tuhtati* iz stvn. *dúhta(n)*; prim. F. K a u f f m a n n, l. c., § 20, 5a. Proti koncu starovisokonemške dobe so morale biti prevzete besede: *puvati/povati* (stvn. *búan*, srvn. *búwen*, *bouwen* „bauen“), še prej pa stvn. *stiura* — sloven. *štibra* (-b- iz -ð- iz -w-) „Steuer“; *glih* iz stvn. *gilicho*; dial. slov. *vłhati* iz stvn. *wíhen* „weißen“ (K a u f f m a n n, l. c., § 29, 5 postavlja začetek prehoda *f* v *ei* v 12. stol., v bav. -avstr. govorih pa celo v 14. stoletje; vendar je intervokalični -h- (*wíhen*) onemel že v stari visoki nemščini; glagol je moral biti sprejet v slovenščino pred to onemitvijo). Besede s stvn. skupino *sk* (pisano navadno *sc*) so mogle prihajati v slovenščino od stvn. dobe (11—12. stol.) pa vse do 16. stol.; začetki prehoda *sc* v *š* (pisano *sch*) gredo še v konec stare visoke nemščine (K a u f f m a n n, l. c., § 40, Anm. 6), konec pa v 16. stol. (ibid. § 43, 5 d). Zato pa slovenskih izposojenk s soglasniško skupino *šk* (povečini v začetku besede) ne moremo samo na osnovi razvoja *sk* v *š* določiti, kdaj natančno so bile sprejete; za določitev nam včasih pomaga razvoj drugih glasov.

V starejšo dobo bi postavil sprejem tehle besed: stvn. *scrat(o)*, *scratolin* (deminutiv od *scrat*), srvn. *schretel*, *schretelin* še s polno šibko deklinacijo, ki je, kakor *nagalin* > *nagelj* ohranila v odvisnih sklonih v sufiksu -n- : *nageljna*, *škrateljna*; *škrlat* iz stvn. *scarlât*, srvn. *scharlât* (iz srednjelatin. *scarlatum*); slov. dial. *škola* iz stvn. *scuola*, srvn. *schule*; *šola* je nova izposojenka iz dobe po prehodu *sk* > *š*, po jeziku slovenskih protestantskih piscev sodeč, še pred 16. stoletjem; *škáf* iz stvn. *scaf*, srvn. *schaf* „Schaff“ (sprejeta

v tip *brāt — bráta*); *škârje* iz stvn. *skari* (plurale tantum že v nemščini); dubleta *skedenj, škedenj*, dial. celo *skejškegen* dokazuje, da je bila vsaj dvakrat sprejeta, prvič pred začetkom prehoda *sk > š*, ker ima ohranjen še vzglasni *s-* in v sredini besede *-g-*, drugič pa že z začetnim prehodom *sk* v *škh — sch* (= *š*); *škiléti, škliti* po stvn. prid. *scelēh, scilih* „schief“; *škoda* iz stvn. *scado, scadho*, got. *skapis* bi mogla iti celo v prvo skupino izposojenk, ali pa še v praslovanščino, ker ima za kratki nemški *a* v slovenščini *o*; beseda *škòf — škófa* iz stvn. *bi-scof* je morala v takratni nemščini imeti naglas še na *-ð-*, ker se je v slovenščini začetni zlog pri prevzemu enostavno opustil in ima beseda v odvisnih sklonih novi akut; *škópa* iz stvn. *scoub* „Schaub“; *škrinja, škrinja* iz stvn. *scrini* je morala biti tudi dvakrat izposojena, kakor *skedenj*; dial. *škâmlja* iz stvn. *scamal* „Schemel“ je bila s *š-* prej izposojena v zahodnih narečjih kakor vzhodnoslovenska *šaml*.

Naj navedemo še nekaj besed s *š-*, ki so poznejše izposojenke: *šafar* iz *Schaffer* (že v sloven. predknjižni dobi); *šajtrga* iz *Scheibtruhe*; *šalobrada* iz bav. *schalbart*; *šartelj* iz bav. *schart*, poleg *šarkl šarklna*; dial. *šef* iz *Schöpf- (gefäss)* „Weinheber“; *šibra* iz bav. *schifer šipa* za srvn. *schibe*.

Celo za vzglasni *s-* imamo *š-*: bav. *sahr, saher* — slov. *šar* „vrsta močvirne trave“. *P l e t e r š n i k*, II, s. v., navaja poleg *šamlja* tudi obliko *hamlja* za bav. *haimpel* „der Tropf“; tej bav. obliki ustrezata prleški samostalnik *hěmpa* „Tropf“ in pridevnik *hěmpast* „neumen“.

Vzglasni nemški *s-* pred vokali in zvnečimi konzonanti daje v slovenščini navadno *ž-*: dial. *žâška* (*P l e t e r š n i k*, s. v.) po nem. *sack*; *žakelj* srvn. *seckel(in)* iz lat. *saculus*; *žafrân* iz stvn. *safrân*; *žâga, žâga* iz stvn. *saga*; *žagrad*, srvn. *sagraere*, novejšje *zakristija*; *žâjfa*, srvn. *seife*; kor. dial. *žâlik-žêne* iz *sâlge frouwen*; *žâmet*, srvn. *samât* iz srlat. *samitum*; *žebрати* iz nem. **sefern* (*R a m o v š*, Kr. zg. I, 42; drugače *V. M a c h e k*, Etymol. slovník ..., 1957, 292); *želár* iz avstr.-nem. *söller*; *žlabráti*, nem. *schlabbern*; *žlampáti*, nem. *schlampen*; dial. *žmâlec, žmâlc*, srvn. *smalz*; prim. priimke *Žmavc, Žmavec, Šmalc*; *žold* iz nem. *Sold* iz lat. *solidus*, *žolnir*, nem. „Söldner“; *župa*, srvn. *suppa*; *žvêrca*, srvn. *swerze*, toda mlado: *švercati*. — Vendar imamo tudi še drugod vzglasni *š-*: *šnobec*, srvn. *snap, šnofati* (stvn. *snúfen* „schnaufen“, bav. srvn. *schnappen*); *šparati*, stvn. *sparn*; dial. *štageľj*, kor. nem. *stadl* „Heustadl, Scheune“; *štritof*, srvn. *strich-tuoch* „Tuch zum Durchtreiben der Speisen“; itd.

Število takih izposojenk bi mogli zelo pomnožiti, vendar je prej potrebno, da se zbere vse gradivo in nato kritično pretrese s stališča slavistike in germanistike. Veliko zanimivega se bo pri tem odkrilo.

Nemških krajevnih imen v nekdanj slovenskih ozemljih, ki so jih takratni Slovenci sprejeli, ne poznamo. Nekatera nemška krajevna imena so

nam ohranjena v ljudski obliki v starejši literaturi: *Žolcpurk* za *Salzburg*, *Marpurk* za *Marburg* (*Maribor* je mlado, umetno ime iz dobe ilirizma, isto *Ljutomer* za ljudsko *Lotmerk*); *Câh* iz *ze Aachen*, *Kelmorajn* iz *Köln am Rhein*; ali iz svetniških imen: kor. slov. *Šmpaternêyž* iz *Sankt Bartholomäus*.

Ker so Slovenci bili najdlje in pod najmočnejšim nemškim političnim in kulturnim vplivom, je razumljivo, da so v teku 1400 let od njih največ prevzeli. Toda vplivanje je šlo tudi v obratni smeri, iz slovenščine v nemščino, samo da to poglavlje še ni skoraj nič načeto, ker se ga Slovenci še nismo lotili, nemški lingvisti pa brskajo predvsem po geografskih imenih in še tam včasih radi zamolčijo slovenski izvor. Jezikovni vplivi v obeh smereh pa se ne tičejo samo slovarja, marveč tudi fonetike, morfologije in sintakse. To je za dunajski nemški govor dobro in dosti objektivno pokazal W. S t e i n h a u s e r v svoji knjigi „Slawisches im Wienerischen“. Wien 1962. V jezikoslovju se je doslej navadno mislilo, da se medsedbojno vplivanje sosednih jezikov omejuje v prvi vrsti na besedni zaklad, na glasoslovne spremembe pa tako rekoč nič. S t e i n h a u s e r je dobro pokazal, kako hitro se lahko pod vplivom sosednega jezika spremeni tudi fonološka struktura kakega jezika.

Študij medsebojnih vplivov slovenščine in nemščine in prav tako med slovenščino in italijanščino, madžarščino ter srbohrvaščino je treba postaviti na čisto druge temelje.

Slovenci so ob prihodu v današnja bivališča poleg Nemcev prišli v stik tudi z Romani, tako z ostanki nekdanjega romanskega ali romaniziranega prebivalstva na kompaktno naseljenem slovenskem ozemlju, kot s kompaktno naseljenim romanskim prebivalstvom na jugozahodni meji. Nemško prebivalstvo, s katerim so Slovenci prišli v stik, je bilo po narečju mnogo bolj enotno kot romansko. Po M e y e r - L ü b k e j u, Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft, 1920, str. 17, 23, 25, moramo pri nas računati s tremi retoromanskimi dialekti: severnoistrskim, tergestinskim in furlanskim, medtem ko spada tržaški govor k benečanskemu. Kam so spadali romanski ali romanizirani ostanki starega prebivalstva v notranjosti slovenskega ozemlja (*Lahi* < *vlahi*), je težko reči; zdi se, da vsaj nekateri pripadajo isti skupini severoitalskih dialektov, ki so iz nezvenečih soglasnikov med dvema vokaloma in v zvezi z r razvili zveneče, ker imamo tudi tukaj vsaj delno zveneče soglasnike: lat. *A-trante* > *o-trōdiane* > *Trojane*; *caprētum* > *Kobarid*. gl. še A. G r a d, SR XI, 1958, Lingvistika, 33 sl.

Slovenski romanisti še niso zbrali vsega besednega gradiva v slovenščini, zlasti v zahodnih narečjih, ki so ga Slovenci sprejeli od starega romanskega prebivalstva ali iz kasnejših italomanskih govorov, da bi lahko na drobno analizirali, kdaj, odkod in v kateri obliki so Slovenci besede sprejeli. Že ob prihodu Slovencev v 6. stol. italomanski govori ob slovenski meji niso

bili enotni. Najzanesljivejše gradivo in kaŝipot so romanska geografska imena, ki so jih Slovenci sprejeli neposredno po prihodu.

O zvenečem izgovoru medvokalinih tenues priĉajo npr. imena: *Nadiŝa* za staro *Natiso* (tudi -s- je moral biti za slovenska uŝesa zveneĉ); *Oglej* iz *agŭleia za lat. *Aquileia*; *Ĉedad* iz *ĉvvdadŭ iz roman. *kivitate*; rom. *Utinum* > stfurl. *Udino* > slov. *v-ydŭnŭ*, danes dial. *Viden*, knjiŝ. *Videm*; rom. *Piquentum* > rom. - dial. *pilgent > *bŭlŷetŭ — danes *Buzet*; tudi ŝe apelativ *golida* iz rom. dial. *galŕda* iz *gallŕta* (R a m o v ŝ, Kr. zg. I, 26, 27, 34, 35, 40 et passim); *podrŕka* iz *padriarca < lat. *patriarca* (R a m o v ŝ, ibid. 40 sl.). Vendar imamo paralelno tudi oblike z ohranjeno tenuis: *Longatici* > slov. *Lŭgatsŭb* > danes *Logatec*; *Sontius* > **soŭ'a* > *Soĉa*, toda *Atrante* > *Atrande* > *troŭdiane > *Trojane* (R a m o v ŝ, Kratka zgod. 26, 27) ipd. Ŝe iz tega se razvidi, da romanski govori na naŝem ozemlju niso bili enotni in da je to vpraŝanje treba na drobno pretrresti. Paĉ pa lepo vidimo, da so ŝe delovali nekateri psl. zakoni: sistem odprtih zlogov, prehodi *ŕ* > *ŏ*, *en* > *e*, *an*, *on* > *ŏ*, *ŕ* > *ŕ*₁, *ei* > *ŕ*₂, prva in druga psl. palatalizacija itd. Kdaj so natanĉno prenehali delovati, bi mogla pokazati natanĉna analiza ob celotnem gradivu, ki ga je pa treba ŝele zbrati. Besedni zaklad, ki so ga Slovenci v zaĉetni dobi pa tudi kasneje sprejeli od Romanov tega ozemlja, se tiĉe vseh podroĉih materialne kulture, v precejŝnji meri versko-cerkvenega ŝivljenja, v najmanjŝi pa politiĉnega ŝivljenja, ker Italo-Romani nad Slovenci nikdar niso imeli politiĉne oblasti. Ko so Slovenci izgubili v 8. stol. politiĉno samostojnost, so takoj priŝli pod frankovsko-nemŝki politiĉni in kulturni sistem. Zato je razumljivo, da je nemŝkih besed v slovenŝĉini mnogo veĉ kot italo-romanskih. Iz italo-romanskih govorov so gotovo tele stare izposojenke: *missa* > *mŭŝa*, danes slov. *maŝa*; *mensa/mesa* (M e y e r - L ŭ b k e, Einf. § 155) > *miza* (-e- je moral biti zelo ozek!); *cuppa* > *kupa*, *kupica*; *scutella* > rom. *skudela* > slov. *skŭdŕla > *skdŕla > metat. *sklŕda*, drugod (vŝtaj.) *skŭdŕla > *skdŕla > *zdela*. — Vpraŝanje je, ali je slovenska *doga* „Fass-daube“ in preneseno „mavrica“ iz gal.-rom. *doga* (M e y e r - L ŭ b k e, Einf. § 248) ali iz psl. *dŭga*, ki nima ĉisto jasne etimologije (B e r n e k e r, SEW, s. v.). — Zaradi pomanjkanja prostora o kasnejŝih izposojenkah iz italo-romanskih dialektov v slovenŝĉino in obratno ne moremo tu razpravljati. Je pa tega gradiva v zahodnih slovenskih nareĉjih veliko.

Odnosi s srbskohrvatskimi govori so ŝe precej obdelani in se zato v to vpraŝanje tudi ne moremo spuŝĉati.

Z Madŝari so Slovenci priŝli v neposreden stik ŝele ob koncu 9. stol. Poloŝaj Slovencev pod Madŝari ŝe izpoĉetka ni bil dosti drugaĉen, kakor je bil poloŝaj Slovencev, ko so jih podjarmili Franki. Da so Slovenci prevzemali nove besede od Madŝarov in Madŝari od Slovencev, je naravno. O tem

nihče ne dvomi. Da so tudi tukaj zemljepisna imena najvažnejši kažipot za medsebojne jezikovne odnose, je razumljivo. Žal se od Slovencev, če izvzamemo Miklošiča, nihče še ni ukvarjal z vprašanjem, v kakšnem razmerju sta si bili slovenščina in madžarščina. Madžarski slavisti so se s temi problemi veliko ukvarjali (J. Melich, E. Moór, St. Kniezsa). Žal mi vsa njihova dela niso dostopna, vsi pa v svojih razpravah operirajo ne le s krajevnimi in drugimi imeni, temveč tudi z apelativi, ki so po vsej verjetnosti prišli v madžarščino iz slovenščine ali drugih slovanskih jezikov.

Po mojem poznavanju zgodovinskih in jezikovnih razmer panonskih Slovanov pred prihodom Madžarov, ki se odražajo v njih jezikih tudi še danes, je bilo prebivalstvo v notranjem kotu donavskega kolena južnoslovansko, severno od Blatnega jezera pa nekoliko pomešano tudi s slovaškim. A Slovaki so mogli biti priseljenci, v glavnem še iz Pribinovega spremstva (prim. St. Kniezsa; *Die Sprache der alten Slawen Transdanubiens*. Budapest 1955, 32 sl.). Za mene so Kniezsevi argumenti (ibid. 44 sl.) tako prepričljivi, da jih, vsaj za sedaj, brez pridržka sprejemam.

Toda kakor smo že gori rekli, so vsa ta vprašanja pri Slovencih še popolna ledina.

R. Kolarič

Резиме

Р. Коларич

Проблем језичких сусрета у историји словеначког језика

Словенци су у последњој фази сеобе у Алпе дуги низ година (можда и два века) боравили у северној или североисточној Панонији, у непосредном суседству са каснијом чешком и словачком групом Западних Словена на једној страни, и каснијом српскохрватском групом на другој страни. Њихова сеоба у Алпе вршила се најмање у два главна правца: јужно од Дунава, између Братиславе и Ваца, преко Градишћанске (Бургенланда) према Семерингу у долину реке Мурице и горње Муре и даље у Корушку па и преко Алпа, односно преко јужног Бургенланда према Градцу итд. Други део Словенаца био је мало дужи у вези са каснијом српскохрватском групом и касније ишао на југозапад јужно од реке Рабе преко Прекомурја у средњу и јужну Штајерску и још даље у Долењску, Нотрањску све до Истре и Трста. На линији Трст — Западно Похорје он је долазио у везу са првом групом која је дошла са севера. Ове правце насељавања потврђују снопови најстаријих словеначких изогласа.

У Алпима су Словенци одмах дошли у додир са алпскобаварском немачком групом, преузели од ње много речи и дали Немцима много словеначких географских имена, па и апелатива. Међусобни језички односи Словенаца и Немаца трајали су готово четрнаест векова, односно још трају. Аутор наводи низ позајмљених речи у оба правца и одређује их и хронолошки. Тај би се списак могао веома умножити. Већина проблема још није детаљно испитана.

Други јако утицајни елеменат, с којим су се Словенци срели у новим пребивалиштима и на својој југозападној граници, био је романски. Тај елеменат био је мање јединствен него немачки. Третирање интервокалских романских тенуес у словеначком показује звучне и беззвучне рефлексе. И ту аутор на основу имена и других позајмљених речи указује на важност словеначко-романских односа. Ови су се проблеми код Словенаца до сада врло мало обрађивали.

Односи са српскохрватским елементом углавном никада нису били прекинути и у њихове проблеме улазе и српскохрватски и словеначки лингвисти.

Крајем 9. века Словенци су дошли у јак додир са Мађарима. Језичке односе са њима досада готово нико од Словенаца није испитивао. Више су се тим проблемима бавили мађарски слависти.

БРОЈ ПРОЗОДИЈСКИХ МОГУЋНОСТИ У РЕЧИ КАО КАРАКТЕРИСТИКА ФОНОЛОШКИХ СИСТЕМА СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА

I

У погледу амплитуде диференцијације у словенској језичкој области постоји градација између три велика фонолошка домена. У консонантизму разлике се обично тичу појединих фонема одн. група фонема, а само по изузетку задиру у инвентар дистинктивних фактора. У вокализму дефинисаном инхерентним особинама већ много чешће наилазимо на дивергенције везане за присуство одн. одсуство неког дистинктивног фактора. Најзад, у прозодијском домену нема ниједног дистинктивног фактора који би био присутан свугде у словенским језицима и наречјима¹. Штавише, ситуација у словенској језичкој области варира од потпуног одсуства прозодијских фонолошких дистинкција до врло компликованих прозодијских система у којима се јавља на хиљаде минималних парова речи одн. облика диференцираних искључиво прозодијским контрастима².

Циљ је овог реферата да пружи кратак пресек ситуације у словенским језицима и дијалектима у погледу функционалног оптерећења прозодијских феномена. Далеко од амбиције да исцрпи разноликост конкретних система, овај ће реферат покушати да укаже на основне типове. Али пре приласка самом материјалу потребно је разјаснити неколико појмова.

---

¹ Упор. E. Stankiewicz, Towards a Phonemic Typology of Slavic Languages, American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists, Хар 1958, 301—319, и приказ тог рада у Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске III, 235—243.

² Мања стабилност прозодијских дистинкција (специјално оних у интонацији речи) запажена је и у другим областима где се такве дистинкције јављају (Скандинавија, Јапан итд.). Изгледа да узроци овоме леже у самој природи прозодијских феномена.

Термин „функционално оптерећење“ овде је схваћен као дистинктивна улога коју прозодијским феноменима дају принципи структуре датог језичког система. Стога се анализа овде ограничава на уочавање прозодијских дистинктивних фактора и њихове узајамне дистрибуције³, док су од инхерентних фактора узети у обзир само они који принципијелно утичу на дистрибуцију прозодијских елемената (нпр. отвореност или затвореност крајњег слога која у низу српскохрватских дијалеката утиче на акценатски лик речи). Овде, дакле, функционално оптерећење неће бити третирано као сума минималних парова заснованих на прозодијским особинама⁴. Било би, наравно, врло корисно извршити (статистичка) истраживања и у овом другом смислу. Резултати би, уосталом, по свој прилици показали да је број минималних парова углавном пропорционалан броју дистинкција у основама система. Исто тако овде се неће инсистирати на питању стварног броја речи и облика у којима се јавља свака поједина од овде помињаних прозодијских могућности. И овде би статистичка проучавања била драгоцена, јер нпр. за дистинктивну улогу места акцента није ни мало свеједно хоће ли се једна од постојећих могућности јављати у 95% случајева, а друга свега у 5%, или ће се свака јављати у 50% материјала.

Друго, овај се реферат тиче само фонологије речи, а не и реченице. На овом другом плану прозодијски феномени у словенским језицима (као и у системима других језика) играју одлучну улогу: реченична мелодија и реченични нагласак сачињавају систем способан да изрази многобројна значења. Али ова област представља велику засебну тему; у њој уосталом још увек недостају предрадне које би омогућиле широка фонолошка поређења међу словенским језицима и дијалектима.

Даље, у овом напису третираће се саме ортотоничне или акцензоване речи, тј. оне које граматички не спадају у категорију клитика⁵.

³ Узајамна дистрибуција означава међусобну зависност појава у погледу њиховог распореда. Овамо спада нпр. факат да су интонационе опозиције могуће само у акцензованом слогу, или факат да у акценатском систему српскохрватског књижевног језика квантитетске опозиције постоје под акцентом и иза акцента, али не и испред акцента.

⁴ Актуелан приказ теоријске проблематике функционалног оптерећења дају James W. Thatcher и Williams S. — Y. Wang, *The Measurement of Functional Load*, Communication Sciences Laboratory of the University of Michigan, Report № 8, Ann Arbor 1962.

⁵ Дистинкција између ортотоничних речи и клитика заснована је на корелацији између семантичких и граматичких одлика ових категорија с једне стране и

Ако бисмо узели у обзир и ову категорију, добили бисмо свугде још једну „акценатску могућност“, неакцентованост. Прозодијски феномени, наиме, у свим словенским језицима имају и функцију да обележавају разлику између граматички акцентованих речи и клитика; ово важи чак и за оне језичке типове у којима иначе ти феномени немају дистинктивну функцију на плану фонологије речи. Самим овим искључујемо и делимитативну и кулминативну функцију коју исти феномени могу поседовати, и често у ствари поседују, нарочито тамо где њихова дистинктивна улога има ограничен домашај или чак изостаје.

У овом раду, дакле, даће се преглед ситуације у словенским језицима у погледу степена и начина искоришћавања прозодијских феномена за фонолошку дистинкцију међу акцентованим речима (укључујући ту и разне чланове исте парадигме).

њиховог различитог фонолошког понашања с друге стране. Акценатска несамосталност клитика одговара прелазном месту које те језичке јединице имају између лексичких морфема и морфолошких префикса и суфикса. Било би, међутим, неоправдано апсолутизирати акцентованост ортотоничних речи и неакцентованост клитика. Пре свега, у говорном ланцу ортотоничне речи често бивају дезакцентуиране ако на њима не лежи реченични акценат. Други случај дезакцентуације акцентованих речи налазимо тамо где је њихов акценат пренесен на проклитику (р. *ná бeрeг*, сх. *nā брѣг*, ч. *'do divadla* итд.). На другој страни, опет, проклитике могу примити на себе акценат потоње ортотоничне речи, као што показују горњи примери. Тај акценат ипак није својство саме клитике, јер га она добива само под одређеним условима, наслоњена на одређене речи које иначе (ван везе с оваквим проклитикама) припадају категорији ортотоничних. У српскохрватском и природа акцента пренетог на проклитику зависи од речи за коју је она везана. Упор.:

<i>nā воду</i>	<i>zā воду</i>
<i>nā кућу</i>	<i>zā кућу</i>
<i>nā ње</i>	<i>zā ње</i>
<i>nā њ</i>	<i>zā њ</i>

Очигледно је да у овом скупу примера именица одн. заменица (а не сам предлог) одређује који ће акценат стајати на предлогу.

Било би, дакле, неоправдано упрошћавање кад бисмо однос између граматички ортотоничних речи и клитика дефинисали као разлику између речи које носе акценат и оних које га немају. Дистинкција је у ствари у томе што је код једних акцентованост неутрална, необележена категорија, док је код других то неакцентованост. Тек под утицајем специфичног контекста могу речи прве категорије изгубити акценат, а речи друге категорије добити акценат. (Термини „обележени“ и „необележени“ у овом раду одговарају терминима „*merkmalhaltig*“ и „*merkmallos*“ одн. „*marked*“ и „*unmarked*“ које су увели лингвисти прашког срџла, а који се данас у свету све шире употребљавају, пре свега заслугом Романа Јакобсона и харвардске школе.

II

Три прозодијска фактора играју у словенском језичком свету дистинктивну улогу у описаном смислу. То су место акцента, квантитет и политонија (конкретније: кретање висине и јачине тона кроз акцентовани слог одн. акцентоване слоге)⁶. Ови се фактори јављају у разним језицима или дијалектима, или удружени по два, или сва три одједном. Има, даље, и таквих дијалеката одн. језика где прозодијским факторима уопште не припада дистинктивна функција на плану фонологије речи. Постојеће могућности могле би се представити табелом у којој знак (+) показује да је дати прозодијски феномен дистинктиван у датој групи језика (одн. дијалеката), а знак (—) да није.

	Место акцента	Квантитет	Политонија
I Група	—	—	—
II Група	+	—	—
III Група	—	+	—
IV Група	+	+	—
V Група	+	—	+
VI Група	—	+	+
VII Група	+	+	+

Од осам математички замисливих комбинација (1 са три минуса, 3 са 2 минуса и једним плусом, 3 са једним минусом и 2 плуса и 1 са 3 минуса) изостаје у стварности само једна: политонија као једини дистинктивни фактор.

⁶ Ова дефиниција обележава опозицију између силазности и узлазности, а искључује опозицију између ниског и високог „равног“ тона, какву налазимо у многим ваневропским језицима са политонијом. У погледу новоштокавске ситуације ту слеђује, уосталом, једно објашњење. Код (") и (') акцента опозиција између узлазности и силазности своди се на однос између тонског нивоа двају сукцесивних слогова. Иначе сам вокал и под (") и под (') може бити како силазан тако и узлазан, у зависности од дијалекта, појединца, контекста, положаја у реченици итд. Ту је силазност одн. узлазност у ствари карактеристика односа између двеју сукцесивних мора које се налазе у два разна слога. Код других акцената, међутим, обе су море обухваћене истим слогом што омогућује дистинктивну улогу тонског кретања унутар слога. — У погледу узлазности треба додати још једну напомену: фолошка „узлазност“ значи или стварни узлазан однос међу двема морама, или њихову једнаку висину, или чак врло слаб пад који се ипак јасно разликује од снажног силазног односа између двеју мора код (") и ('). Опозиција је ту у самој ствари између силазности и „несилазности“ (у погледу односа између двеју мора!). В. уосталом о проблему фонолошке интерпретације новоштокавске акцентуације при крају II поглавља.

Број дистинктивних прозодијских могућности у I групи је 1: речи аутоматски добивају прозодијски лик у зависности од свога састава. Место акцента одређује се према почетку речи (почетна акцентуација) или према крају речи (оваква је у словенском свету пенултиматска и антепенултиматска акцентуација). Прозодијских дистинкција овде нема. У прву подгрупу спадају лужички језици, јужни кашупски говори, понеки јужнопољски говор и понеки севернословачки, а у другу, у њеној пенултиматској варијанти, главнина пољских говора скупа са неколико мањих суседних ареа (лашки говори чешког језика, источнословачки дијалекти и лемковски украјински). Пољски књижевни језик, стриктно узевши, не спада овамо: примери као *w ogóle* и низ позајмљених речи стварају извесну врло ограничену меру слободе акцента⁷. Антепенултиматску акцентуацију имају, бар у начелу, западномакедонски говори. Али у ствари готово у свима тим говорима јављају се одступања, додуше у сразмерно малобројним категоријама. У највећем делу постојећих новијих радова о западномакедонским говорима помињу се поједини примери или групе примера с акцентом који одступа од трећесложне норме, а обично и примери са дужинама. Једина зона где тога нема је галички дијалекат, судећи по књизи А. Белића⁸. Македонски књижевни језик иде у овоме заједно са већином западномакедонских говора⁹ (в. ниже у IV групи).

II група обухвата највећу територију. Одлике ове групе носе источнословенски језици, бугарски језик (сем неких дијалеката), већина говора македонског језика, затим српскохрватски говори на југоистоку којима се придружују и крашовански и свињички, а такође и мање арее на српскохрватском северозападу (Међумурје са пределом на мађарској страни Муре, неколико локалних говора у Истри), низ ареа на словеначком тлу (на истоку и крајњем западу), као и северна половина кашупских говора. Код ове групе срећемо се с једним фено-

⁷ С пољским књижевним језиком слаже се у овом само мањина дијалеката. В. материјал који даје Zuzanna Topolińska, *Z historii akcentu polskiego od wieku XVI do dziś*, Wrocław — Warszawa — Kraków 1961, нарочито стр. 77—80.

⁸ А. Белић, Галички дијалекат, СДЗБ VII, Београд 1935. Врло је слично овоме стање у градском тетовском говору (Т. Стаматоски, МЈ VII/2 и VIII/1, упор. нарочито књ. VII, стр. 240—242). Правилима антепенултиматске акцентуације само се наизглед противе примери као *йбсїариоїй*: ту је морфема *йо* наглашена, а сам придев енклитичан. Ипак, слику компликују дужине у примерима као *волоц* које стварају утисак да у говору постоји фонолошки квантитет у таквом положају (мада то из ауторове формулације не произлази недвосмислено).

⁹ Б. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик I, Скопје 1952, 125—128, 136—140.

меном карактеристичним и за све групе које следе у даљем излагању: са зависношћу броја прозодијских могућности од броја слогова у речи. Стога се не може дати генерални податак о броју прозодијских могућности у речима датог дијалекта, већ се мора прецизирати колико таквих могућности има у једносложним речима, колико у двосложним итд. Врло често се приказ ситуације може резимирати формулом у којој се број прозодијских могућности, x , посматра као (математичка) функција броја слогова (n у даљем тексту).

У великој већини говора II групе акценат, једина дистинктивна прозодијска количина, може стајати на било којем слогу. Тако, док код једносложних речи долази само један тип, a^{10} , код двосложних налазимо два, aa и ad , код тросложних три, aaa , ada и aad , код четворосложних четири, $aaaa$, $adaa$, $aaad$ и $aaad$, итд. Број прозодијских могућности ту је једнак броју слогова у речи:¹¹

$$x = n.$$

Чињенице поменуте малопре увршћују и акцентуацију пољског књижевног језика у овај тип:

dar (1 могућност),

'prosty, pre'stiż (2 могућности),

'muzyka, mó'wienie, aku'rat (3 могућности).

Међутим у речима са више од три слога број могућности више се не повећава у корак са бројем слогова.

¹⁰ Овде (и у даљем излагању) слово a служи као симбол слога, а знак (') означава, у складу са традицијом најраспрострањенијом у славистици, акценат без релевантних квантитетских или интонационих карактеристика. — Од овог начина обележавања мора се одустати у вези с пољским примерима, јер је у пољском (') у d правописни знак са сасвим другачијом функцијом.

¹¹ У појединим језицима или дијалектима ове групе могу изостати примери с акцентом на неком конкретном слогу у речима са више од 4 (понегде и 3) слога. Било би значајно испитати поближе ову проблематику, и то како код ове групе, тако (и још више) код типова који ће бити дотакнути у даљем излагању. По свој прилици ту би се појавиле две врсте празнина (између којих, додуше, није лако поставити оштру границу): једне иза којих стоје извесна специфична правила дистрибуције која заслужују да буду истражена (нпр. у српскохрватском неће бити примера за четири узастопне дужине, тј. нема типова као '--- или ^---) и друге које потичу просто отуда што се у лексичком фонду дијалекта није нашло примера за дату комбинацију слоговне и акценатске структуре. Случајеви ове последње врсте нарочито су многобројни у речима са релативно високим бројем слогова (6, 7 итд.). Овде долази до изражаја редувантност једног дела могућности допуштених принципима структуре. Међутим конкретна истраживања у овом правцу остају изван граница постављених овом реферату. Формуле овде даване односе се по правилу на речи са највише три слога, евентуално и четворосложне.

У начелу слично стање налазимо у понеким западномакедонским говорима. Иако је акцентуација у основи антепенултиматска, у тросложним речима јављају се три могућности. Тако у полошком говору, ако је веровати материјалу А. М. Селишчева¹², имамо:

*џланина, чекџки, дибидџс*¹³.

У српскохрватском говору Сретечке жупе¹⁴, у непосредном суседству западномакедонских дијалеката, такође влада антепенултиматска акцентуација, али опет с једним одступањем: има примера где је акцентовани слог редукијом *-џи->-џ-* доспео у пенултиматски положај (*дубџна* о. с. стр. 98, *Ушинџћи* 99, *Јаворџца* 151, *Пейџџца* 151 итд.). На тај начин стање у речима од најмање три слога одговара формули

$$x = 2.$$

Начелно је слична ситуација и у јужном делу оних кашупских говора који имају слободно место акцента. Акценат нормално лежи на почетном слогу, али у неким граматичким категоријама налази се на средњем слогу тросложних форми.

Функционално оптерећење акцента у наведеним лехитским и јужнословенским језичким типовима смањено је у битној мери чињеницом да је једна од могућности (пенултиматски акценат у пољском, антепенултиматски акценат у македонском, иницијални у поменутој кашупској зони) заступљена у огромној већини речи, обично знатно преко 90%, и да минималних парова по правилу нема. Стога ови типови чине прелаз између I и II групе¹⁵.

¹² А. М. Селищев, Полог и его болгарское население, София 1929.

¹³ Овде се као илустрација амплитуде прозодијских могућности наводи по један пример за сваку од могућности, извађен из материјала у цитираном извору. Овако ће бити чињено и даље у овом раду.

¹⁴ М. Павловић, Говор Сретечке жупе, СДЗБ VIII, Београд 1939.

¹⁵ С овим је у складу слика пољског и западномакедонског инхерентног вокализма. Наиме у језичким типовима са одиста слободним местом акцента као јединим дистинктивним прозодијским фактором (наша II група) вокализам акцентованог слога обично се разликује од неакцентованог вокализма (оваква разлика оличена је нпр. у руским или источнобугарским „редукцијама“), док је у дијалектима без фонолошке улоге места акцента вокалски систем по правилу једнак у свим позицијама. Тако и у пољском и западномакедонском најчешће сви вокали који долазе под акцентом долазе такође и ван акцента. Македонски показује, уосталом, трагове једног старијег стања у којем је процес редукције започињао. То се огледа нпр. у преласку *о* у *у* у финалном положају иза консонаната ниске тоналности прилозима као *џаму*, *многу*, *малку* и у судбини назала *џ* који је иза акцента прешао у *а* у много широј ареи (и раније?) него под акцентом.

У делу руских говора у Заоњежју¹⁶, где је извршено преношење акцента с ултима на приму, формула постаје

$$x = n - 1$$

за речи са више од једног слога.

Тип прозодијске структуре оличен у нашим говорима II групе продужује се, у територијалном континуитету, и преко граница словенског језичког света. Овамо спада област румунског језика (који повезује источнословенску са балканском словенском ареом ове ситуације), новогрчког језика и већине албанских говора. На другој страни, опет, српскохрватски истарски и словеначки приморски говори ове групе чине наставак једне велике зоне која захвата италијанску, провансалску и иберороманску језичку област.

III група обухвата чешки језик (без малог дела дијалеката), словачки језик (без приличног дела дијалеката) и понеки словеначки и српскохрватски говор. Ту можемо разликовати две основне подгрупе. У првој дужина једног од слогова аутоматски искључује дужину којег било другог слога у истој речи, а у другој се може појавити више од једне дужине у истој речи.

Као представник прве подгрупе може послужити словеначки књижевни језик у својој варијанти без политоније. Ова варијанта књижевног изговора све више осваја терен и акцентуација коју даје садашњи словеначки правопис заснована је на овим принципима. У једној речи може се налазити само једна дужина, или ниједна. У првом случају акценат је аутоматски на дужини, а у другом на ултими¹⁷. Математско резимирање ове ситуације даће формулу

$$x = n + 1.$$

¹⁶ В. Кипарский, О стабилизации ударения в славянских языках, *Beogradski slavistički sastanak*, Београд 1957, стр. 494.

¹⁷ Ова правила важе, додуше, само за речи у којима се не јавља вокал /ə/ у неком слогу пре крајњег. Тај вокал, иако није дуг, може носити акценат (упор. Е. Stankiewicz, *The Vocalic Systems of Modern Standard Slovenian*, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* I/II 74). Овакве речи спадају у нашу IV групу (и квантитет и место акцента играју фонолошку улогу). Међутим формула $x = n + 1$ остаје нетакнута. Тако у двосложним речима са /ə/ у првом слогу можемо имати (кратки) акценат на томе /ə/, или дуги акценат на другом слогу, или кратки акценат на том слогу, дакле укупно три могућности као и у речима без /ə/. Речи са /ə/ у оба слога понашају се по правилима наше II групе: дистинктивно је место акцента, а не и квантитет. — Уосталом, као што истиче и Станкиевич, и код осталих речи продира оваква акцентуација. До ње доводи ликвидација квантитетских опозиција на ултими (и у једносложним речима).

У једносложним речима налазимо две могућности ($\acute{a}$ и $\grave{a}$)¹⁸, у двосложним 3 ($\acute{a}a$, $a\acute{a}$ и $a\grave{a}$), у тросложним 4 ($\acute{a}aa$, $a\acute{a}a$, $aa\acute{a}$ и $aa\grave{a}$).

И у низу српскохрватских чакавских говора у околини Огулина и даље ка североистоку према Карловцу речи могу садржати само једну дужину. Ако та дужина није на ултимима, акценат је аутоматски на њој, а ако је на ултимима, акценат погађа пенултиму (*jŭnāk, gospōdār*). Уколико дужине нема, акценат је на антепенултимима (*drugārīcamī*)¹⁹. Формула би и овде била $x = n + 1$.

Насупрот овоме, у српскохрватским кајкавским говорима у зони Вирја у Подравини²⁰ квантитет је слободан: присуство једне дужине не искључује присуство друге, или чак двеју других у истој речи (упор. примере као *frōštŭkĭlāti* AfsI Ph XXIX 381, *rōkāvēi* 358). Акценат пада аутоматски на слог који носи претпоследњу мору: *jagōda*, али ген. *jagodē*. Број могућности у једносложним речима је 2 ($\acute{a}$ и $\grave{a}$), у двосложнима 4 ($\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\grave{a}$, $\acute{a}\grave{a}$ и $\acute{a}\grave{a}$). у тросложнима 8 ($\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\grave{a}$, $\acute{a}\acute{a}\grave{a}$, $\acute{a}\acute{a}\grave{a}$, $\acute{a}\acute{a}\grave{a}$, $\acute{a}\acute{a}\grave{a}$, $\acute{a}\acute{a}\grave{a}$, $\acute{a}\acute{a}\grave{a}$). Овде се срећемо са формулом:

$$x = 2^n.$$

Додавање сваког новог слога удвостручава број могућности (додуше у речима са великим бројем слогова јављају се извесна ограничења).

У до сада набројаним језичким типовима у III групи место акцента варира у зависности од квантитета. По томе су ти језички типови

¹⁸ Знаци ($\acute{}$) и ($\grave{}$) означавају силазне акценте, а примењени на језичке типове без политоније просто дуге и кратке акценте. Ово је у складу са најраширењом од постојећих традиција у словенској акцентологији. Ради веће упоредивости изнесеног материјала овакво обележавање је овде доследно примењивано без обзира на то да ли је иначе уобичајена примена ових знакова на дати језик одн. дијалекат. Можда би, међутим, било умесније употребити аналитичке знаке и акцентовани вокал обележавати са ' a или a' ' (одн. дуги акцентовани вокал са ' $\acute{a}$ или $\acute{a}'$ '). За дијалекте с политонијом могли би се употребити знаци ' $a = \acute{a}$, $a' = \acute{a}$, ' $\acute{a} = \acute{a}$, $\acute{a}' = \acute{a}$ '.

¹⁹ По материјалу Р. Строчала, *Današnje oštarijsko narječje*, Rad 180, и по мојим белешкама (Тоуњ и Генералски Стол). Описани систем донекле је нарушен синкопама које су у низу примера приближиле акценат крају речи за један слог, чиме се говор поново пребацује у IV групу. У истом правцу делују и извесни процеси аналошке стабилизације акцента у парадигми. Стога говори ове зоне, као и поменути словеначки језички тип, само с резервом могу послужити као узорак III групе.

²⁰ По материјалу у радовима Ф. Фанцева (*Archiv für slavische Philologie* XXIX) и С. Ившића (*Ljetopis JAZU* 48, 81-82), као и по мојем бележењу (Бреги код Копривнице).

слични латинском језику у којем је такође квантитет био дистинктиван, док је акценат аутоматски падао на пенултиму или антепенултиму у зависности од квантитета пенултима. Међутим у чешком и словачком месту акцента није зависно од квантитетских прилика. У највећем делу области ових двају језика акценат аутоматски погађа почетни слог. Број могућности у главнини чешких говора у принципу је исти као у поменутој подравској зони:²¹

$$x = 2^n$$

Овако је мање-више и у западнословачком и у знатном делу гермерских говора на југоистоку, док је у средњесловачком број могућности знатно смањен елиминацијом узастопности дужина, тако да се јавља формула²²

$$x = 2 + (n - 1)!$$

У словачком књижевном језику број могућности опет је нешто повећан аналошким васпостављањем секвенца двеју дужина у извесним парадигмама.

²¹ Овде нису узете у обзир појаве као редовна краткоћа /l/ и /r/ у већини чешких говора, или редовна краткоћа /i/ и /u/ у ханацком. Разматрања у овом раду у начелу су заснована на стању у вези с вокалима који допуштају максималну диференцијацију.

²² То значи:

ā, ā (2 мог.),

āā, āā, āā (3 мог.),

āāā, āāā, āāā, āāā, āāā (5 мог.),

āāāā, āāāā, āāāā, āāāā, āāāā, āāāā, āāāā, āāāā (8 мог.).

Међутим за речи од пет или више слогова ова формула не вреди. Она предвиђа само 12 могућности у петосложним речима, 17 у шестосложним, 23 у седмосложним итд., док описана правила дистрибуције отварају 13 могућности у петосложним речима, 21 у шестосложним, 34 у седмосложним итд. (наравно теоријски, јер у пракси поједине могућности нису искоришћене). Ако узмемо и ово у обзир, долазимо до закључка да је број могућности једнак *n*-том члану низа чија су прва два члана 2 и 3, а чији је сваки даљи члан раван збиру двају претходних. Очигледна је логика ове формуле која значи да је разлика у броју могућности једнака броју могућности у претходном члану. Наиме као основица за повећање броја служе они типови у постојећем инвентару могућности који се завршавају краткоћом. На њиховом месту појављују се, кад се дода још један слог, две могућности (нпр. *āā→āāā* и *āāā→āāā* и *āāā→āāā*), док се типовима са крајњом дужином може додати само краткоћа (*āā→āāā*). Број типова са завршном краткоћом сваки пут је једнак укупном броју типова на претходном ступњу јер на сваки такав тип може се надовезати један, и само један, тип који ће у новододатом слогу имати краткоћу. Тако код тросложних речи налазимо 3 типа са крајњом краткоћом, што одговара укупном броју од 3 могућности у двосложним речима. А складу с овим, повећање између тросложних и четворосложних речи износиће три нове могућности (од 5 на 8).

Словенски језички типови III групе налазе се на западу и југо-западу западнословенске области и на северозападу јужнословенске. Њихови несловенски суседи су мађарски језик (који такође има карактеристике III групе, у варијанти која одговара чешкој ситуацији) и немачки језик (у којем се главнина језичког материјала влада по принципима наше III групе, док мањи део показује извесну слободу акценатског места чиме ствара паралелу нашој IV групи).

IV група обухвата низ српскохрватских периферијских говора (део Црне Горе, малу ареу на Косову, понеки говор у румунском Банату, два-три говора у Истри, чакавску острвску зону од Крка и Цреса до задарског архипелага, као и понеки кајкавски говор), затим изванредан број словеначких и македонских говора, као и низ бугарских дијалеката, углавном западних.

У једном делу српскохрватских говора овога типа може се јавити и више од једне дужине у истој речи, док је у осталим српскохрватским говорима ове групе, као и у таквим говорима других јужнословенских језика, могућна само једна дужина у речи.

У низу српскохрватских говора квантитетска опозиција може се комбиновати с акцентом у сваком слогу што даје следећи репертоар могућности:

$\bar{a}$, $\acute{a}$ (= 2 могућности),

$\bar{a}a$, $\acute{a}a$, $a\bar{a}$, $a\acute{a}$ (= 4 мог.),

$\bar{a}aa$, $\acute{a}aa$, $a\bar{a}a$, $a\acute{a}a$, $aa\bar{a}$, $aa\acute{a}$ (= 6 мог.).

Овакву ситуацију, оличену у формули

$$x = 2n,$$

има нпр. штокавско-чакавски говор села Водица у Истри²³ и чакавски говор острва Цреса²⁴, као и бугарски говор села Петрнице²⁵ где је губљење *л* на крају слога довело до појаве нових дужина.

²³ По материјалу Ј. Рибарића (СДЗБ IX).

²⁴ По материјалу у радовима М. Тентора (Archiv für slavische Philologie XXX и Razprave Razreda za filološke in literarne vede SAZU I), као и по напоменама А. Белића (Rocznik slawistyczny II 174-179) и М. Храсте (Ljetopis JAZU 59, 175-177 и ЗФЛ I 88).

²⁵ Ст. Стойков, Към диалектния консонантизъм на български език (промената на съгласната *л* в говора на с. Петърница, Плевенско), Български език XII (1962), св. 1-2, 13-19. Упор. примере као

сѣд, сѣб,

бѣка, бѣка, рѣшѣ, рѣшѣ,

бѣуле, мѣница, лѣвѣда, шушѣка, ѣарѣцѣлѣф, расѣравѣѣ.

У мрковићком говору на југу Црне Горе²⁶ дата формула важи за речи са затвореном ултимом, док у речима с отвореном ултимом (и најмање два слога) налазимо

$$x = 2n - 1.$$

У мариовском говору у Македонији, ако је правилна наша интерпретација материјала у раду М. Конеске²⁷, формула

$$x = 2n$$

важи за једносложне и двосложне речи:

двѣ, сѣрѣ (2 мог.),

бѣше, бѣме, маѣдр, дадѣ (4 мог.).

У тросложним речима налазимо

$$x = 2n - 1:$$

*кѣѣме, шѣѣла, коѣѣме, бабанѣѣк, исекѣѣ*²⁸ (5 мог.).

И овде је, као и у поменутом бугарском говору, квантитетска опозиција секундарног порекла, што јој не одузима вредност у синхроничном структуралном пресеку.

У словеначком семичком говору у Белој Крајини²⁹ само у једносложним речима, где имамо *ǎ* и *ā*, важи принцип

$$x = 2n.$$

У речима од најмање два слога ултима је доследно дезакцентирана, те се јавља формула

$$x = 2 (n - 1)$$

одн.

ǎa, āa (2 мог.),

ǎaa³⁰, āaa, aǎa, aāa (4 мог.).

²⁶ R. Bošković i M. Malecki, Przegląd dialektów Starej Czarnogóry, Bulletin international de l'Académie Polonaise 1932, janvier-mars, стр. 6-7. Упор. и материјал у чланку Л. Вујовића Историски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима, ЈФ XX.

²⁷ Дипломски работи 3, Скопје 1951.

²⁸ Није искључено да би се трајање наглашеног вокала ултима у речима од најмање два слога могло схватити као позиционо условљено: у отвореној ултими дужина, у затвореној краткоћа. Тиме би се наведени бројеви могућности смањили за 1. Ограниченост количине материјала у иначе лепој расправици М. Конеске не допушта да се о овоме пресуди.

²⁹ Т. Логар, Зборник за филологију и лингвистику II.

³⁰ У цитираној Логаровој расправи не налазимо директне потврде за неке од категорија са ("), али општа слика говора ствара вероватноћу да оне постоје. Наравно, дијалектолошке расправе које се овде наводе нису писане са циљем да

Македонски книжевни језик, по опису Б. Конеског³¹ такође иде у IV групу. У двосложним речима ту се појављује $x = n + 1$:

їдвој (јд.), *їдвој* (мн.)³², *клаиѣ*³³ (3 мог.).

Одговарајућа слика долази, изгледа, и у тросложним речима: *лѣшо̀во*, (за тип *аѣа* недостаје пример), *лѣшо̀во*, *екси́озѣ*.

Овде, дакле, акценат могу носити ултима, пенултима и антепенултима при чему на пенултими наступа и опозиција између две врсте акцената.

У низу македонских говора налазимо квантитет и ван акцента, али с тим да само један слог у речи може бити дуг. Ту је најчешће правило да се квантитет може јавити под акцентом на пенултими и уз то евентуално на ултими или антепенултими, а такође и на ненаглашеној ултими иза пенултима под кратким акцентом. Овамо спада нпр. поречки говор:³⁴

jă, glă (2 мого.),

чѡјек, Сѡдол, крѣсѣа, колкѣф (4 мог.),

двѣйцаѣа, ѿолдѣна, красѣаѣа, овѣлка, онолкаѣф (5 мог.).

У неготинском говору³⁵ имамо и квантитет антепенултима:

сѣ, грѣ (2 мого.),

ѣзикъ, вѣкафъ, ѡрѣ, зайрѣи (4 мог.),

ѣзиковѣ, шѣкавоу, койдѣчи, носѣме, сирѣмѣ, кумандѣнѣи (6 мог.),

што даје формулу

$$x = 2n.$$

се до детаља разјасни број прозодијских могућности у одговарајућим говорима и није кривица њихових аутора што је информација о томе понекад непотпуна, због чега ће се свакако понекa појединост у овом раду касније морати ревидирати.

³¹ Граматика на македонскиот литературен јазик I, Скопје 1952, 124-140.

²² Акцентат у типу *йџвој* (= нормални акцентат на првом слогу двосложних речи) Конески описује (стр. 124) као „попродолжен и поблаг“ у поређењу с оним на пенултим (какав се изговара и у мн. *йџвој* < *йџвои*) који „се карактеризира са поголема силина“. Наша интерпретација овог контраста као квантитетског представља радну хипотезу која захтева проверавање. Ту хипотезу подржава, уосталом, и излагање Конеског у раду „Прилепскиот говор“, Скопје 1949, где он употребљава и знак - да обележи акцентат у примерима као *йџй*, *џџа* (стр. 267), *еден йџвој* (268) наспрот онеме у *џџајџа* (267), *йџй йџвој* који је „силен и краток“. — У знатној мери у истом смислу креће се и опажање М. Ивковића (ЈФ II, 149).

²² За акценат на крају употребљен је знак (") јер у том положају, изгледа, нема квантитетских опозиција, а кратки акценат представља необележени тип акцента.

²⁴ По материјалу Б. Видоеског, Поречкиот говор, Дипломски работи 1, Скопје 1950.

²⁸ По материјалу И. Филипоског, Неготинскиот говор, Дипломски работи 4. Скопје 1952.

Истоветност ове формуле с оном за говоре као што су црески и водички не значи и истоветност самих комбинација. Овде се уместо типа са дугим акцентом на ултимим јавља тип *āā* одн. *aā*.

У прилепском говору³⁶ налазимо следеће типове, са опозицијама које се остварују доследно или бар факултативно:

īī, *glā* (2 мог.),

īdвој мн., *īdвој* јд., *īōрам*, *ūbā*, *īolkāf* (5 мог.),

lājcaīa, *kōчница*, *īрейdлојш*, *īрогōрам*, *Небрēгō*, *онolkāf* (в.

Граматику Б. Конеског I 127) (6 мог.).

Овде привлачи пажњу полудуги акценат у облику *īовој* јд., дужи од онога у множини исте речи, а ипак краћи од контракцијске дужине у облицима као *īōрам*. Оваква дистинкција трију степена дужине иначе није обична у словенским језицима.

Још много компликованији систем оцртава се при анализи материјала Цв. Тодорова из северозападних бугарских говора³⁷. Изгледа да се у једном делу обухваћене зоне слободан акценат ($x' = n$) удружује са квантитетом ограниченим само једном баријером: не може бити више од једне дужине у једној речи. То значи да је x'' , број квантитетских могућности, $= n + 1$, где је n број могућности са дужином у неком слогу, а 1 број могућности без дужине. Из тога следи:

$$x (= x' \ x'') = n (n + 1)$$

или

$$x = n^2 + n:$$

ā, *ā* (2 мог.),

āa, *āā*, *āa*, *āā*, *āā* (6 мог.),

āaa, *āāa*, *āāā*, *āaa*, *āāa*, *āāā*, *āāa*, *āāā*, *āāā*, *āāā* (12 мог.)³⁸.

³⁶ По материјалу Б. Конеског, Прилепскиот говор, Филозофски факултет на Универзитетот, Скопје, Годишен зборник II, стр. 268. Приликом анализе овог материјала консултовао сам проф. Конеског који се спремно одазвао и задужио ме инструктивним разјашњењима.

³⁷ Цв. Тодоров, Северозападните бугарски говори, СБУН XLI (София 1936), 140—142.

• ³⁸ Примери:

cē, *bē*

jāgne, *vīdē*, *jāne*, *jajčē*, *jānāl*, *bīdō*,

rāboīīi, *dīmāme*, (*āāā*), *īēnīa*, *cīōjāla*, *jānāla*, *donēcō*, *īribīme*, *jāsnīnā*,

(*āāā*), *zāmānāl*, *īcīaīīī*.

Примера за категорије стављене у заграду нисам нашао, али је очигледно да се те категорије не противе општим правилима акцентуације ових говора (упор. дужине удаљене за два места од акцента у четворосложним речима као *rāboīīēme* и *māmūdīi*) и вероватно је да би се за њих и могли наћи примери у овим говорима.

Појаву квантитета, углавном развијеног компензацијом за изгубљено *x*, у бугарским говорима потврђује и низ других аутора, тако нпр. Јордана Бојацијева за говор Ћустендилског поља³⁹, К. Попов за говор села Габаре код Беле Слатине⁴⁰, Ст. Стојков и сарадници за говор села Говедарци код Самокова⁴¹. Материјал у овим расправама није довољан за одређивање броја прозодијских могућности, али је обично јасно да квантитет није ограничен на положај под акцентом. Међутим у свим овим случајевима у македонским и бугарским говорима дистинктивна улога квантитета није висока због мале фреквенце дужина, а често и због паралелног постојања сачуваног старијег изговора без појаве дужина, дакле са *x*, или без контракције или сл. Упор. нпр. у Говедарцима *видѣме* и *видѣхме*, у прилепском говору *шѣ* и *шѣја*.

Знатно друкчију слику показују они говори IV групе који могу имати и више од једне дужине у речи. У вучитрнском говору на Косову⁴², а такође и у неким чакавским говорима задарског архипелага⁴³, квантитет је дистинктиван под акцентом и непосредно пред акцентом:

ǎ, â (2 мог.),

ǎa, âa, ǎǎ, ââ, ǎǎ, ââ (6 мог.),

ǎaa, âaa, ǎǎa, ââa, ǎǎǎ, âââ, ǎǎǎ, âââ, ǎǎǎ, âââ (10 мог.).

Формула ће бити:

$$x = 2(2n - 1)$$

или

$$x = 4n - 2.$$

У делу српскохрватских говора IV групе налазимо квантитет не само под акцентом и непосредно пред акцентом, него и у свим послеакценатским положајима:

ǎ, â (2 мог.),

ǎa, âa, ǎǎ, ââ, ǎǎ, ââ, ǎǎ, ââ (8 мог.),

ǎaa, âaa, ǎǎa, ââa, ǎǎǎ, âââ, ǎǎǎ, âââ, ǎǎǎ, âââ, ǎǎǎ, âââ,

ǎǎǎ, âââ, ǎǎǎ, âââ, ǎǎǎ, âââ, ǎǎǎ, âââ (20 мог.).

Број могућности у погледу места акцената ту је

$$x' = n.$$

³⁹ Известия на Семинара по славянска филология VII 248.

⁴⁰ Известия на Института за български език IV 127.

⁴¹ Ibidem 268.

⁴² По материјалу у речнику Гл. Елезовића, СДЗБ IV и VI.

⁴³ Нпр. на Угљану (податке даје М. Храсте, ЗФЛ I 89—90; потврде и у мом материјалу из Прека). Овакав је, рекло би се, и говор Дугог отока (по материјалу А. Кроније, ЈФ VII; упор. и опсервације Б. Финке, Ljetopis JAZU 62, 386).

Удružена са слободним квантитетом, оличеним у формули $x'' = 2^n$, ова би формула дала

$$x = x' \cdot x'' = n2^n.$$

Ова формула одиста и важи за једносложне и двосложне речи. Међутим у речима од најмање три слога слобода квантитета ипак је ограничена утолико што он не долази у другом слогу пред акцентом. Отуда код тросложних речи изостају комбинације $\bar{a}a\bar{a}$, $\bar{a}a\bar{a}$, $\bar{a}\bar{a}\bar{a}$ и $\bar{a}\bar{a}\bar{a}$, те место 24 могућности (по формули $x = n2^n$) имамо свега 20. Ово захтева ревизију формуле. При тој ревизији морамо поћи од чињенице да речи с акцентом на првом слогу дају доследно, без обзира на број слогова у речи, $x_{(1)} = 2^n$, и да исти број могућности пружају и речи с акцентом на другом слогу, што чини укупно

$$x_{(1, 2)} = 2(2^n).$$

Ограничења почињу код речи с акцентом на трећем слогу. Ту изостаје половина могућности које би дала формула $x_{(3)} = 2^n$. Присутни су, наиме, само типови са краткоћом, а не и они са дужином на почетном слогу. Код речи с акцентом на четвртном слогу недостају $\frac{3}{4}$ теоријски замисливих комбинација: све речи са дужином на првом слогу $\left(= \frac{1}{2} \right)$ и од онога што остаје, све речи са дужином на другом слогу $\left(\text{половина половине, тј. } \frac{1}{4} \right)$. Код речи с акцентом на петом слогу изостаје $\frac{7}{8}$ замисливих комбинација: $\frac{1}{2}$ отпада због дужине на првом слогу, $\frac{1}{4}$ због дужине на другом слогу и још $\frac{1}{8}$ због дужине на трећем. Остале би само комбинације $aaaa\bar{a}$, $aaaa\bar{a}$, $aaa\bar{a}\bar{a}$ и $aaa\bar{a}\bar{a}$. Ако сада саберемо све могућности у речима са 3—5 слогова, добићемо овакву слику:

$$x_{(3,4,5)} = \frac{1}{2}(2^n) + \frac{1}{4}(2^n) + \frac{1}{8}(2^n) = \frac{7}{8}(2^n).$$

Ако бисмо наставили (сад већ чисто теоријски), код шестосложних речи примери с акцентом на слововима од трећег надаље дали би $\frac{15}{16}(2^n)$, код седмосложних $\frac{31}{32}(2^n)$ итд. — дакле увек вредност која се приближава вредности 2^n , али је никако не достиже.

У именитељу разломка увек ће бити 2^{n-2} (код петосложних речи у именитељу је 8, тј. 2^3 одн. 2^{5-2} , код шестосложних речи долази 16, дакле 2^4 одн. 2^{6-2} итд.), а у бројитељу разломка имамо редовно исти број смањен за 1 $\left(\frac{15}{16}, \frac{31}{32} \text{ и сл.}\right)$. Тако добивамо општу формулу за речи с акцентом на трећем слогу и даље:

$$\begin{aligned} \text{а то је даље} \quad x_{(3...)} &= \frac{2^{n-2} - 1}{2^{n-2}} (2^n), \\ x_{(3...)} &= (2^{n-2} - 1)2^2 \\ \text{односно} \quad x_{(3...)} &= 2^n - 2^2 = 2^n - 4. \end{aligned}$$

Сада можемо сабрати:

$$\begin{aligned} x_{(1,2)} &= 2(2^n) \\ + x_{(3...)} &= 2^n - 4 \\ \hline &= x_{(1,2,3...)} = 3(2^n) - 4. \end{aligned}$$

Ово је основна формула тзв. старије штокавске акцентуације.

Акцентуација пиперског говора у Црној Гори одступа од ове формуле утолико што је тамо могућна дужина у слогу испред секвенце $\bar{a}\bar{a}$ (*цѣчѣмѣ, зацѣчѣмѣ*)⁴⁴, тако овде у речима од најмање три слога имамо:

$$x = 3(2^n) - 3.$$

С друге стране у црмничком говору у Црној Гори изостаје кратки акценат на отвореној ултими⁴⁵ (тј. у речима с отвореном ултимом не долазе типови као $a\bar{a}$, $\bar{a}\bar{a}$, $aa\bar{a}$, $a\bar{a}\bar{a}$). Отуда за овакве речи важи формула:

$$x = 3(2^n) - 6.$$

Међутим речи са затвореном ултимом, као и моносилаба, задржавају ситуацију представљену формулом $x = 3(2^n) - 4$.

Говори V групе, са дистинктивним местом акцента и политонијом, несвакидашња су појава у словенском свету. Овакав је словеначки говор села Валбурге сз. од Љубљане где је политонија сачувана, али су квантитетске опозиције префонологисане у опозиције по инхерентном квалитету вокала⁴⁶. Уколико у овом говору политонија

⁴⁴ По М. Стевановићу, СДЗБ X.

⁴⁵ По Б. Милетићу, СДЗБ IX.

⁴⁶ По материјалу у семинарском раду Милене Јенко, студенткиње Филозофског факултета у Љубљани, читаном на часу проф. Тине Логара којем сам имао прилику да присуствујем маја 1960. год.

постоји под акцентом ма где се он налазио, формула прозодијских могућности била би:

тј. $x = 2n$,

$\grave{a}, \acute{a}$ (2 мог.),

$\grave{a}a, \acute{a}a, a\grave{a}, a\acute{a}$ (4 мог.),

$\grave{a}aa, \acute{a}aa, a\grave{a}a, a\acute{a}a, aa\grave{a}, aa\acute{a}$ (6 мог.).

Изузетност ситуације оличене у V групи састоји се у томе што се овде појављује политонија без квантитета, феномен који иначе није обичан у словенској језичкој области.

Ни говори VI групе нису веома распрострањени.

Овамо би ишао словеначки књижевни језик у својој класичној варијанти:

$\grave{a}, \acute{a}, \acute{a}$ (3 мог.),

$\acute{a}a, \acute{a}a, a\acute{a}, a\acute{a}, a\acute{a}$ (5 мог.),

$\acute{a}aa, \acute{a}aa, a\acute{a}a, a\acute{a}a, aa\acute{a}, aa\acute{a}, aa\acute{a}$ (7 мог.),

дакле $x = 2n + 1$.

И овде, наравно, важе резерве изнесене горе у вези с речима које садрже вокал /ə/ ван ултима, чиме се стварају контрасти по месту акцента у таквим речима.

У VI групу спада, даље, једна мала ареа у српскохрватској кај-кавској области, и то око масива Билогоре у северној Хрватској⁴⁷. Ту је квантитет слободан, акценат је везан за слог који садржи другу мору од краја (као у помињаним суседним говорима III групе у Подравини), а политонија се јавља у слогу на који пада акценат, ако је тај слог дуг. Дакле:

$\grave{a}, \acute{a}, \acute{a}$ (3 мог.),

$\acute{a}a, \acute{a}a, \acute{a}a, a\acute{a}, a\acute{a}, \acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}$ (7 мог.),

$a\acute{a}a, \acute{a}\acute{a}a, a\acute{a}a, a\acute{a}a, \acute{a}\acute{a}a, \acute{a}\acute{a}a, aa\acute{a}, aa\acute{a}, \acute{a}a\acute{a}, \acute{a}a\acute{a}, \acute{a}\acute{a}\acute{a}, \acute{a}\acute{a}\acute{a}$ (14 мог., бар теоријски)⁴⁸.

За речи од најмање два слога вредело би овде

$$x = 2^{n+1} - n + 1.$$

⁴⁷ По подацима Стј. Ившића, Ljetopis 48, 81—82. Упор. и моју класификацију српскохрватских акценатских типова у радовима Die Hierarchie der prosodischen Phänomene im serbokroatischen Sprachraum, Phonetica 1958, 25—26, и The Functional Yield of the Prosodic Features in the Patterns of Serbocroatian Dialects, Word 17, 1961, 294, као и класификацију прозодијских типова у српскохрватским говорима у мом раду Basic Problems and Current Research in Yugoslav Dialectology, Slavic and East European Review N. S. V (XIX), 1961, 106.

⁴⁸ Непотпуна обавештења која имамо о овом говору не омогућавају сигурније закључке. Ившићеви наводи остављају отворену могућност да изостају типови са (') на ултими, а можда и још који.

Ова се формула добива кад се од вредности коју би давала комбинација слободног квантитета и политоније у једном слогу, $x = 2(2^n)$ одн. $= 2^{n+1}$, одузме број примера у којима изостаје двојство акцента зато што се он налази на краткоћи. То су примери у којима су и ултима и пенултима кратке, а таквих има у двосложним речима 1, *ђа* (тј. $n-1$), а у тросложним 2, *ађа* и *ђђа* (опет $n-1$).

Говори VII групе су најразноврснији иако заузимају прилично ограничен простор (делови српскохрватске и словеначке језичке територије). Основне групе разлика тичу се двају феномена:

1) да ли се квантитет јавља само под акцентом (А) или и у неакцентованим слоговима (Б);

2) да ли се политонија може комбиновати само са дужином (а) или долази и у кратким слоговима (б).

Обе карактеристике своде се на узајамну дистрибуцију по два од три основна дистинктивна фактора. Укрштање ових критерија даје четири комбинације: Аа, Аб, Ба и Бб.

Подгрупа VIIАа заступљена је у чакавском говору Бакра⁴⁹ код Ријеке где се политонија може комбиновати само са дугим акцентом, а сви ненаглашени слогови су кратки:

ђ, ђ, ђ (3 мог.),

ђа, ђа, ђа, ђђ, ђђ, ђђ (6 мог.),

ђаа, ђаа, ђаа, ђђа, ђђа, ђђа, ђђђ, ђђђ, ђђђ (9 мог.),

тј.

$$x = 3n.$$

Овде налазимо разрађену хијерархију прозодијских фактора:

- 1) место акцента,
- 2) квантитет,
- 3) политонија.

Квантитет се може комбиновати само с акцентованошћу, дакле с једном од двеју могућних карактеристика које даје контраст по месту акцента, а политонија се комбинује само са дужином, једном од двеју могућних квантитетских солуција:

А К Ц Е Н Т О В А Н О С Т		НЕАКЦЕНТОВАНОСТ	
Д У Ж И Н А		КРАТКОЋА	
Узл.	Сил.		

⁴⁹ По А. Белићу, Годишњак СКА XXV 359 (а такође и по мојем посматрању).

Додуше, врло су ретки говори VII групе у којима се манифестују истовремено сви елементи ове хијерархије. Ипак, један је однос свугде присутан: у свим говорима VII групе интонациона опозиција везана је за акцентованост. Није познат ниједан словенски говор где би политонија била присутна ван акцентованог слога, што иначе није нимало ретко у ваневропским језицима са политонијом⁵⁰.

У тип VII Аа спада и словеначки говор Којскога код Горице⁵¹ који се, међу нама познатим говорима VII групе, одликује сразмерно најнижим бројем акценатских могућности. Ту је стара политонија изгубљена, а створена је нова у слогу иза којег је ишчезао вокал у ванредно снажном рецитном валу редукције. Квантитет се чува у једносложним речима, а у двосложнима се јавља у прилично ретким случајевима на првом слогу: *jŕta* 38, али *žlciχ* 39, *ñęγa* 43, али *tęγa* 43⁵² (вероватно постоје и сличне опозиције на пенултимим тросложним речима). Тако имамо:

õn, *γõr*, *rõk* (3 мог.);

jŕta, *žlciχ*, *krampîr*, *nusît* (4 мог.);

tisteγa, (*pujŕta?*), *kašilo*, *kaŕulîn*, *zawalîl* (5 мог.).

Формула би овде била

$$x = n + 2.$$

По нашем садашњем знању изгледа да су веома малобројни и говори типа VII Аб, где се квантитет и политонија слободно комбинују под акцентом чије је место такође слободно. Овакав би био словеначки говор села Селе у Корушкој, уколико моја интерпретација материјала у Исаченковој студији⁵³ одговара стварности:

ă, *à*, *â*, *á* (4 мог.);

âa, *âa*, *âa*, *âa*, *ââ*, *ââ*, *ââ*, *ââ* (8 мог.);

âaa, *âaa*, *âaa*, *âaa*, *ââa*, *ââa*, *ââa*, *ââa*, *âââ*, *âââ*, *âââ*, *âââ*

(12 мог.),

дакле

$$x = 4n.$$

⁵⁰ Извесну резерву ипак треба учинити у вези са новоштокавском акцентуацијом, в. ниже.

⁵¹ Tine Logar, *Slavistična revija* IX 34—44.

⁵² Можда би овамо требало додати и примере са *ɛ*: *pšsa* 40 али *pšsa* 37, *pšrsu* 43 али *pšrsu* 42 — уколико то нису алтернативни начини изговора или писања истих форми. — Немамо довољно потврде за квантитет на ултимим двосложним речима. Пример *naprŕi* 38, 43 (у контрасту са *-i*: *bulŕi* 41, *sulŕi* 41, *uŕi* 43 итд.) сувише је усамљен. Упор. и *kŕi* 38 и *kŕi* који су, изгледа, варијанте исте форме, а не две форме у контрасту. (Облици са кратким *a* као *madžerŕt* не значе ништа за квантитет: оваквог вокала нема међу дугима, тако да је опозиција у ствари инхерентна, а не прозодијска).

⁵³ Narečje vasi Sele na Rožu, Ljubljana 1939.

Знатно је компликованија слика у подгрупи VIIБ. У чакавском говору Краљевице код Ријеке⁵⁴ налазимо

ǎ, â, á (3 мог.);

ǎa, âa, áa, ǎǎ, ââ, áá, ǎǎ, ââ, áá (9 мог.);

ǎaa, âaa, áaa, ǎǎa, ââa, ááa, ǎǎa, ââa, ááa, ǎǎǎ, âââ, ááá (15 мог.);

тј.

$$x = 6n - 3.$$

На исту формулу своди се и стање у већем делу екавских што-кавских говора у славонској Подравини⁵⁵. Набројени типови се тамо јављају у реченичној енклизис, док се пред паузом речи које имају акценатски врхунац на крајњој мори изговарају с акцентом на почетној мори: $\acute{a} \sim \hat{a}$, $\acute{a}\hat{d} \sim \hat{d}a$, $\acute{a}\acute{d} \sim \hat{d}\hat{a}$, $\acute{a}\hat{d} \sim \hat{a}a$, $\acute{a}\acute{d} \sim \hat{a}\hat{a}$, $\acute{a}\hat{a}\hat{d} \sim \hat{d}aa$, $\acute{a}\hat{a}\hat{d} \sim \hat{d}\hat{a}\hat{a}$, $\acute{a}\hat{a}\hat{d} \sim \hat{d}\hat{a}\hat{a}$. Ова алтернација доводи до неутрализације опозиција $\acute{a} \sim \hat{a}$, $\acute{a}\hat{d} \sim \hat{d}a$, $\acute{a}\hat{d} \sim \hat{a}a$ и $\acute{a}\hat{a}\hat{d} \sim \hat{d}aa$, чиме се у датом положају прогресија 3–9–15 замењује мање правилним односом 2–7–14.

У говору Брусја на Хвару⁵⁶ изостају типови са дужином испред дугог узлазног акцента:

ǎ, â, á (3 мог.);

ǎa, âa, áa, ǎǎ, ââ, áá, ǎǎ, ââ (8 мог.);

ǎaa, âaa, áaa, ǎǎa, ââa, ááa, ǎǎa, ââa, ǎǎǎ, âââ, ááá, ǎǎǎ, ǎǎǎ (13 мог.);

тј.

$$x = 6n - 3 - (n - 1), \text{ одн.}$$

$$x = 5n - 2.$$

Кајкавски говори Зачретја⁵⁷ и Бедње⁵⁸ у северној Хрватској имају квантитетске опозиције ван акцента само у једном положају: у слогу који претходи унутрашњем слогу под ("). Слика ће бити:

ǎ, â, á (3 мог.);

ǎa, âa, áa, ǎǎ, ââ, áá (6 мог.);

ǎaa, âaa, áaa, ǎǎa, ââa, ááa, ǎǎa, ââa, ǎǎǎ, âââ, ááá, ǎǎǎ (10 мог.).

Закључно са двосложним речима ту вреди формула

$$x = 3n,$$

⁵⁴ По мом материјалу. Слично у Сењу (S. Ivšić, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu I, 1951, 363–364).

⁵⁵ По материјалу Ј. Хама, Rad JAZU 275. Упор. и моје опсервације у ЈФ XIX, 252–255 и у Die serbokroatischen Dialekte I, Хар, 1958, 286–287.

⁵⁶ По материјалу М. Храсте, ЈФ VI.

⁵⁷ По мом материјалу.

⁵⁸ По Ј. Jedvaју, HDZb I. У вези с оба цитирана кајкавска говора в. и Стј. Ивњића, Ljetopis JAZU 48, 86.

а од тросложних надаље налазимо

$$x = 3n + 1.$$

За разлику од показаних типова, троакценатски системи у многим штокавским говорима одликују се ограничењима у дистрибуцији акцената. Класична косовско-ресавска слика је:

$\grave{a}$, $\acute{a}$ (2 мог.),

$\grave{a}a$, $\acute{a}a$, $\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$ (5 мог.),

$\grave{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$ (9 мог.),

дакле

$$x = 4n - 3$$

у речима са више од једног слога.

Међутим припадност говора ове врсте VII групи није недвосмислено јасна. Непостојање типа $\acute{a}\acute{a}$ (одн. $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$) оставља отворену могућност да се $\acute{a}a$ (одн. $\acute{a}\acute{a}a$) схвати као реализација тога типа, тј. да се узлазна дужина претпоследњег слога (са врхунцем код границе претпоследњег и последњег слога) протумачи као фонетско остварење фонолошког (") на ултими иза дужине. Ово утолико пре што се пред енклитиком овакве речи изговарају као $\acute{a}\acute{a}$ (*глава*, али *главџ је*). На тај начин тип $\acute{a}a$ влада се као позициона варијанта типа $\acute{a}\acute{a}$ која се јавља када се овај нађе на крају акценатске речи.

У озринићком говору у Црној Гори⁵⁹, чији је систем иначе у знатној мери сличан косовско-ресавском (главну разлику чини то што се (') појављује само на пенултими пред отвореном кратком ултимом, док у затвореној ултими (") може стајати), број могућности у речима од најмање три слога повећан је појавом квантитета пред (') у примерима као *шрѣсѣмо*.

Најбогатији су прозодијским могућностима говори са квантитетом не само под акцентом и пред акцентом, него и иза акцента. Оваква је основна чакавска акцентуација:

$\grave{a}$, $\acute{a}$, $\acute{a}$ (3 мог.),

$\grave{a}a$, $\acute{a}a$, $\acute{a}a$, $\grave{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}$ (12 мог.),

$\grave{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\acute{a}aa$, $\grave{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}a$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$, $\acute{a}\acute{a}\acute{a}$ (30 мог.).

Формула за број могућности лако се израчунава ако се пође од чињенице да се систем разликује од старије штокавске акцентуације

⁵⁹ По М. Решетару, Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten.

само тиме што уз сваки пар комбинација, са (") и са ('), стоји увек и једна трећа, са ('). Из овога следује да формулу старије штокавске

акцентуације треба помножити са $\frac{3}{2}$. Тиме добијамо

$$x = \frac{9}{2} (2^n) - 6.$$

У чакавском говору Новог у Хрватском приморју⁶⁰ број могућности у речима са више од два слога повећава се присуством типова *āā* и *āāā* (*dājetm̃* и *klēčim̃*). Ту у једносложним и двосложним речима остаје описано стање (с тим да се може краће дефинисати формулом

$$x = \frac{3}{2} n (2^n) \text{ или } x = 3n (2^{n-1}) \text{ или чак } x = 3n^2, \text{ а у речима од најмање}$$

три слога важи

$$x = \frac{9}{2} (2^n) - 4,$$

што се може преформулисати као

$$x = 9 (2^{n-1}) - 4.$$

Иста је ситуација и у гробничком говору код Ријеке⁶¹.

Основна чакавска акцентуација уједно је и основна, „најстарија штокавска“. Систем је у знатној мери очуван у низу говора у славонској Посавини. Међутим у свима тим говорима долази и штокавски ('), а обично и (')⁶². Тамо где су ти акценти ограничени на пенултиму пред кратком ултимом (Ившићеви типови I и IV), њихов изговор представља алофону секвенце *aā* одн. *āā* која се у истим речима јавља у енклизи (*vōda* без енклитике, али *vodā je*, исто тако *glāva*, али *glāvā je*). Систем од три акцента присутан у чакавском задовољава, дакле, за фонолошки опис ових говора (наравно, уз пропратно објашњење о реализацији секвенца *aā* и *āā* на крају акцентоване речи). Али ово не важи за оне посавске говоре у којима је дистрибуција (') и (') шира, као нпр. у говорима Ившићеве VII групе на крајњем југоистоку:

⁶⁰ По материјалу А. Белића, *Замјетки по чакавскимъ говорамъ* (за тип *āāā* упор. *klēčim̃* у *Slovnici hrvatskoj* А. Мажуранића, стр. 76).

⁶¹ По мом материјалу.

⁶² По Стј. Ившићу, *Rad JAZU* 196, стр. 146—147.

одн.

$$x = \frac{9}{2}(2^n) - n - 5.$$

У VII групу (подгрупу VII Б6) спадају и поједини штокавски говори ван зоне са (˘) акцентом. Тако у деловима централне Босне⁶⁶ налазимо:

ă, â (2 мог.),

ăa, âa, âa, âa, âă, ââ, ââ, ââ (8 мог.),

ăaa, âaa, âaa, âaa, âăa, ââa, âăa, ââa, âăa, ââa, âăa, ââa, âăa, ââa, âăa, ââa (20 мог.).

И овде се, дакле, срећемо са формулом старије штокавске акцентуације $x = 3(2^n) - 4$. Међутим на већем делу овог терена јавиле су се секундарне предакценатске дужине у примерима као *vîšêto* одн. и *Hûsinê*⁶⁷ што, наравно, повећава за 1 или 2 број могућности у речима са више од два слога стварајући у таквим речима ситуацију оличену формулом $x = 3(2^n) - 3$ или $x = 3(2^n) - 2$. Уосталом, број примера с оваквим секундарним дужинама низак је мање-више свуда где се оне јављају. Ова чињеница, уз непостојање минималних парова, битно ограничава функционални значај новоразвијених квантитетских опозиција.

VII групи припада и дубровачки говор⁶⁸:

ă, â (2 мог.),

ăa, âa, âa, âă, ââ, ââ, ââ (7 мог.),

ăaa, âaa, âaa, âaa, âăa, ââa, ââa, ââa, âăa, ââa, âăa, ââa, âăa, ââa, âăa, ââa (20 мог.).

Изједначење типа *vôda* са типом *gláva* чини да овде двосложне речи имају једну прозодијску могућност мање него што предвиђа генерална формула $x = 3(2^n) - 4$.

Таква формула вреди, уосталом, и за доследну новоштокавску акцентуацију, ону коју налазимо у вуковској варијанти српскохрватског књижевног језика. Сваком појединачном типу старије штокавске акцентуације одговара по један новоштокавски:

ă, â (2 мог.),

ăa, âa, âă, ââ, — aă > âa, aâ > âă, ââ > âa, ââ > ââ (8 мог.),

ăaa, âaa, ââa, ââa, âăa, ââa, âăa, ââa, — aâa > âaa, aâa > ââa,

ââa > âaa, ââa > ââa, aâa > ââa, aâa > ââa, ââa > ââa, ââa > ââa,

aâa > âaa, aâa > ââa, aâa > ââa, aâa > ââa (20 мог.).

⁶⁶ По М. Решетару, *Die serbokroatische Betonung* 14, Г. Ружичићу, Прилози 16 238—239 и Д. Брозовићу, *Ljetopis JAZU* 62, 379; 63, 435; 65, 341.

⁶⁷ Упор. Д. Брозовића, *Ljetopis JAZU* 62, 379; 63, 435; 65, 342.

⁶⁸ По П. Будманију, *Rad JAZU* LXV 156—157, и М. Решетару, *Betonung* 37.

На први поглед чини се да и ова акцентуација припада VII групи. Уз квантитеске опозиције ту су и разлике у месту акцента, а такође и политонија. Међутим још фонолози прашког серкла учинили су огроман корак унапред уочавајући фонолошки значај чињенице да је место силазног акцента савршено предвидљиво. То је побудило Н. С. Трубецког⁶⁹ да изнесе теорију по којој тонско кретање није дистинктивно: дистинктивну функцију има место акцента, узлазност се аутоматски јавља у акцентованом слогу, а речи са (ˊ) и (˘) у ствари су фонолошки неакцентоване. Р. Јакобсон је формулисао схватање⁷⁰ према којем је релевантна политонија, док је место акцента редундантно. Само један слог у речи може бити узлазан (у другој варијанти исте концепције⁷¹ „висок“); ако се такав слог јавља у датој речи, акценат је аутоматски на њему, а ако таквог слога нема, акценат аутоматски пада на први слог (то је оно што се иначе зове силазним акцентом). Међутим овој (иначе веома логичној) интерпретацији противе се фонетске чињенице: и вокал под (ˊ) и онај под (˘) могу бити и узлазни и силазни, а сем тога врхунац вокала под (ˊ) или (˘) није тонски виши од онога под (˘) одн. (ˊ)⁷² (тонски врхунац ˘ и ˊ чак је најчешће нешто виши од врхунца слога под ˘ и ˊ). На тај начин искључено је како схватање о узлазном слогу у речи, тако и схватање о високом слогу у речи. Мерења указују на то да је једини сигуран елемент који омогућава разликовање (˘) од (ˊ) тонски однос између слога „под акцентом“ и следећег слога. Ово компликује питање фонолошког тумачења новоштокавске акцентуације јер приморава да се релевантном сматра висина (и интензитет, бар донекле) следећег слога, чиме акценат постаје питање које се може решити само са гледишта тонског профила речи као целине⁷³, а не једног слога (одн. вокала који чини његово језгро). Ипак, остаје драгоцену основна идеја Пражана да се новоштокавска акцентуација може обухватити помоћу свега два дистинктивна фактора. Ако пођемо од тонског профила речи, ти ће фактори бити место акцента и, наравно, квантитет, с тим да место акцента може бити двојако: или на некој од граница међу слоговима, тако да акценат захвата две сукцесивне море, сваку у по једном слогу („узлазни акценти“),

⁶⁹ Grundzüge der Phonologie 190—191.

⁷⁰ Travaux du Cercle linguistique de Prague IV 175—176.

⁷¹ Travaux du Cercle linguistique de Copenhague V 209.

⁷² И једно и друго показују мерења извршена у току заједничког рада И. Лехисте и аутора овог реферата у Communication Sciences Laboratory Мичигенског универзитета у Ан Арбору.

⁷³ Овако прилажење показује се неопходним и у вези с акцентуацијом у низу других језичких амбијената (скандинавски језици, јапански итд.).

или на почетној граници речи у којем је случају њиме захваћена једино прва мора у речи („силазни акценти“).

Дакле:

вода, јунаак, глаава, глаавоом,
баба, глааву.

Другим речима, акценат може стајати на свакој оној слоговној граници којом почиње неки слог⁷⁴.

Овим тумачењем новоштокавска акцентуација улази у нашу IV групу⁷⁵.

Али без обзира на спорно питање класификације новоштокавске акцентуације, додаћемо да она има низ варијаната у зависности од дистрибуције квантитета иза акцента.

У знатном делу сремских говора⁷⁶ налазимо

$\tilde{a}$, $\hat{a}$ (2 мог.),

$\tilde{a}a$, $\hat{a}a$, $\tilde{a}a$, $\hat{a}a$, $\tilde{a}\tilde{a}$, $\hat{a}\tilde{a}$, $\hat{a}\hat{a}$ (7 мог.),

$\tilde{a}aa$, $\hat{a}aa$, $\tilde{a}aa$, $\hat{a}aa$, $\tilde{a}\tilde{a}a$, $\hat{a}\tilde{a}a$, $\hat{a}\hat{a}a$, $\tilde{a}\tilde{a}\tilde{a}$, $\tilde{a}\hat{a}\tilde{a}$, $\hat{a}\tilde{a}\hat{a}$, $\tilde{a}\hat{a}\hat{a}$, $\hat{a}\tilde{a}\tilde{a}$, $\hat{a}\hat{a}\tilde{a}$ (15 мог.).

У двосложним и тросложним речима имамо, дакле,

$$x = n^2 + 3(n - 1).$$

У кикиндском говору у Банату⁷⁷ долази:

$\tilde{a}$, $\hat{a}$ (2 мог.),

$\tilde{a}a$, $\hat{a}a$, $\tilde{a}a$, $\hat{a}a$, $(\tilde{a}\tilde{a})$, $(\hat{a}\tilde{a})$ (6 мог.),

$\tilde{a}aa$, $\hat{a}aa$, $\tilde{a}aa$, $\hat{a}aa$, $\tilde{a}\tilde{a}a$, $\hat{a}\tilde{a}a$, $\hat{a}\hat{a}a$, $(\tilde{a}\tilde{a}\tilde{a})$, $(\hat{a}\tilde{a}\tilde{a})$, $\tilde{a}\hat{a}\tilde{a}$, $\hat{a}\tilde{a}\hat{a}$, $(\tilde{a}\hat{a}\tilde{a})$ (12 мог.).

Типови у загради јављају се само у речима са затвореном ултимом, за које важи формула

$$x = n^2 + n,$$

⁷⁴ Схватање о акценту који погађа слоговну границу формулисано је у мојој књизи Die serbokroatischen Dialekte I, стр. 103, а идеју о акценту који захвата две море изнео је, додуше у нешто друкчијој стилизацији, Carleton Hodge у свом изврсном раду Serbo-Croatian Stress and Pitch, General Linguistics 3 (1958), 43—54. Далеки почеци овог реда идеја налазе се у Мазинговом капиталном, али све до сада недовољно оцењеном открићу да су новоштокавски узлазни акценти у ствари двосложни (Die Hauptformen des serbisch-chorwatischen Accents, St. Pétersbourg 1876).

⁷⁵ На једноставан а уједно врло реалистичан начин може се новоштокавска акцентуација бележити помоћу свега два знака, ' и -: 'баба, 'гл'аву, во'да, ју'нак, гл'ава, гл'авом (ту би знак ' означавао да је акценат на суседним морама, одн. на суседној мори ако је знак на почетку).

⁷⁶ По материјалу Б. Николића, Јужнословенски филолог XX.

⁷⁷ По Б. Милетићу, Год. Зад. Стојановића VII (и по мојим посматрањима).

док ће двосложне и тросложне речи с отвореном ултимом имати

$$x = n^2.$$

III

Изнесени материјал, који би се могао (нарочито у последњим одсецима) и знатно проширити, омогућује низ закључака.

1) Посматрајући појаве у њиховој укупности, можемо закључити да су једноставнији прозодијски системи на словенском земљишту углавном распрострањенији него компликованије солуције. Најширу ареу има систем са местом акцента као јединим дистинктивним фактором. Насупрот томе, сви системи са више од једног дистинктивног фактора ограничени су на јужнословенску област, углавном на њену западну половину.

2) Варијације међу типовима унутар сваке од основних група углавном су у пропорцији са компликованошћу система. Тако с једне стране врло једноставни тип $x = n$ покрива готово целу огромну источно-словенску област, док је с друге стране невелико земљиште VII групе подељено на мноштво конкретних типова од којих сваки заузима уско ограничену територију⁷⁸.

3) Број ограничења дистрибуције прозодијских фактора расте углавном са бројем тих фактора. Само код система са једним дистинктивним фактором (групе II и III) јављају се случајеви потпуне искоришћености свих теоријски предвидљивих могућности. Већ у IV групи нису се нашли дијалекти у којима би слободна игра квантитета у свим слоговима била удружена са потпуном слободом места акцента. Говори са три дистинктивна фактора имају највише ограничења дистрибуције тих фактора. Тако основна чакавска акцентуација, изразити представник максимума прозодијских могућности за словенске прилике, ипак познаје два крупна ограничења. Политонија се удружује само са дугим акцентом, а квантитет изостаје у низу предакценатских положаја (ово последње ограничење само је донекле ублажено појавом квантитета у мањем делу тих положаја у говорима као што су новљански и гробнички). Психолошки закони пажње захтевају да се при постојању високог броја дистинктивних елемената у језику јаве положаји неутрализације појединих опозиција који при акту говора доносе тренутно растерећење, насупрот позицијама максималне дистинкције

⁷⁸ Међу компликованим системима понајвећу распрострањеност има новоштокавски, чак и ако се одбију области са чувањем непренесених акцената у понеком положају или са делимичним скраћивањем послеакцентских дужина.

које ангажују пуну улогу пажње. С друге стране већи број дистинкција повлачи повећање количине редунације у језику и омогућује да поједине комбинације остану неискоришћене: оне које су присутне потпуно задовољавају потребе обележавања значења.

4) Број дистрибуционих ограничења најчешће расте са бројем слогова. Тако је у штокавској акцентуацији, било старијој било новој (вуковској), квантитет потпуно слободан у двосложним речима, али се у речима од најмање три слога јавља ограничење (у предакценатским положајима). У помињаним сремским и банатским говорима ограничења квантитета јављају се већ у двосложним речима, да у тросложним узму великог маха. У средњесловачким говорима принцип избегавања узастопних дужина не тангира број квантитетских могућности у једносложним речима, али смањује број тих могућности у двосложним речима за 1 (= 25 %), у тросложним речима за 3 (= 37,5 %) итд. И овде важи правило да веће богатство у општем броју могућности допушта да поједине теоријски замисливе комбинације остану неискоришћене. Уосталом и у овом случају стање у прозодијском домену иде паралелно с оним у области инхерентних феномена. Мање-више у свима језицима важи правило да је у краћим речима проценат искоришћености могућних комбинација фонема виши него у дужим речима.

5) Феноменолошка анализа узајамних условљености појаве прозодијских дистинктивних фактора омогућава следеће закључке (који важе за словенску језичку област).

А. Место акцента и квантитет јављају се као дистинктивне количине у широкој мери узајамно независно. Исто тако ниједан од ових фактора није зависан од присуства политоније.

Б. Политонија се јавља прилично ретко без акценатских опозиција, ванредно ретко без квантитативних, а никако сама. Оптималне услове за политонију пружа комбинација свих трију фактора.

В. Комбинација монотонијске акцентуације са квантитетом није ретка, али (кад се изузме новоштокавска акцентуација која није чист случај) нигде нема неку већу географски континуирану ареу, већ низ малих разбацаних ареа. Постоје далекосежне разлике међу конкретним типовима који спадају овамо (у IV групу), а поготову је различита генеза квантитета у тим типовима. Уз то је у неким од ових типова, пре свега у онима на македонском и бугарском земљишту, функционално оптерећење квантитета (а понекад и смисл акцента) сасвим мало. Све ово ствара утисак нестабилности система ове врсте.

Г. Квантитет није свугде ограничен на акцентоване слоге, али се нигде не јавља у неакцентованима ако га нема у акцентованима.

6) Сва три прозодијска фактора функционишу бинарним опозицијама (акцентованост/неакцентованост, дужина/краткоћа, узлазност/силазност). Врло су ретки случајеви компликованијег стања (три степена квантитета у прилепском говору, две врсте дугог узлазног акцента у посавској славонској зони). Потребна су нова проучавања која ће дати дефинитивније фонетске описе и фолошке анализе ових типолошки веома интересантних система.

7) Од трију прозодијских фактора најраширенији у словенском свету је акценат. Опозиције по месту акцента присутне су у великој већини словенских говора. Затим долази квантитет чија је ареа знатно мања од половине словенског језичког земљишта и најзад политонија чија зона не захвата ни 10% тога земљишта.

8) Случај новоштокавске акцентуације привлачи пажњу на чињеницу да број фолошких могућности у речима дате дужине (у овом случају са датим бројем слогова) остаје исти без обзира на фолошку интерпретацију феномена.

9) У системима са различитим структуралним карактеристикама може се ипак јавити једнак број фолошких могућности. Тако формула $x = 2n$ долази и у говорима који комбинују слободно место акцента са квантитетом под акцентом, и у говорима где се комбинује место акцента с политонијом под акцентом, и у говорима где се слободно место акцента комбинује са квантитетом у неким акцентованим положајима и неким неакцентованим.

10) Преглед датих формула указује на битни значај разлике између две врсте прозодијских дистинктивних фактора. На једној страни стоје фактори кулминативног карактера. То су место акцента и политонија који могу захватати само једну позицију у датој речи (ако један слог носи акценат, остали слогови у истој речи не могу бити акцентовани; политонијски контраст такође може постојати само у једном слогу у речи⁷⁹). Кулминативан може, уосталом, бити и квантитет, тамо где у једној речи само један слог може бити дуг. На другој страни стоји квантитет у својој некулминативној варијанти (тамо где у истој речи могу стајати две или више дужина). У првом случају формула ће означавати аритметичку прогрессију, а у другом

⁷⁹ Новоштокавска ситуација где улогу игра секвенца двеју мора које припадају разним слоговима само се привидно противи изнесеној дефиницији. Дате мора следеће непосредно једна из друге (не долази у обзир комбинација са неком даљом мором), образујући неку врсту акценатског језгра речи. У једној речи може постојати само једно овакво језгро (од овога одступа само мали број сложеница које се у овом погледу понашају као две речи).

геометријску. Класичне примере пружају основне формуле II и III групе:

$$X = n$$

$$X = 2^n$$

Пројекција прве формуле у координатном систему дала би праву линију, док би пројекција друге дала криву искренуту у вис⁸⁰. Разуме се, у том другом случају број могућности расте много брже у вези с повећањем броја слогова. Што се тиче комбинација двају (или трију) кулминативних фактора, оне могу дати и аритметичке прогресије и геометријске. Први случај наступа обавезно тамо где свега један контраст има слободну дистрибуцију, а остали се јављају само везани за обележени члан тога контраста. У пракси ово се односи најчешће на системе у којима је дистрибуција квантитета и/или политоније ограничена на акцентовани положај (формуле су тада нпр. $x = 2n$, или $x = 3n$, или $x = 4n$). Али ако се квантитет може јавити и без акцента — макар то и било само у једном слогу у речи — добијамо геометријску прогресију (упор. $x = n^2 + n$ у низу западнобугарских говора). Другим речима, геометријска прогресија појављује се и тамо где се обележени чланови кулминативних контраста не морају обавезно поклапати, тј. тамо где реч као целина нема обавезно кулминативну прозодијску структуру, са једним слогом у којем се концентришу обележени чланови прозодијских контраста. — Оптимални број могућности пружа, наравно, комбинација некулминативног квантитета са остала два фактора (говори подгрупе VII Б). Оваква је ситуација нпр. у гробничком говору и неким јужнословенским где у једносложним речима налазимо три могућности, у двосложним 12, у тросложним 32 или 33, итд. Овај систем означава максимум у словенским, а по свој прилици и у европским размерама.

11) У историјском пресеку општа развојна тенденција је очигледна: пошавши од богатог прозодијског система касне прасловенске епохе, углавном су сви словенски језици и дијалекти смањили број прозодијских могућности, неки мање, неки више, неки чак врло темељито. Развој је ишао одлучно у правцу упрошћавања. Сразмерно су ретки случајеви накнадног повећања броја прозодијских могућности. Узроци оваквих феномена су следећи:

вокалске контракције,

⁸⁰ Илустрација овога дата је у мом раду *The Functional Yield of Prosodic Features in the Patterns of Serbocroatian Dialects*, Word XVII (1961), str. 305.

компензациона дужења одн. компензациона интонација у замену за изгубљене гласове или слоге,

морфолошко преношење већ постојећих контраста на нове позиције, продирање страних прозодијских типова у позајмљеним речима.

У овом инструктивном списку заступљени су у ствари сви постојећи главни узроци стварања одн. ширења прозодијских контраста у језицима.

Од новостворених упрошћених система највише стабилности показује стандардни систем II групе ($x=n$). Системи без фонолошке улоге прозодијских фактора много су лабилнији. Новији развој их често враћа у II или чак IV групу. Овај развој захвата, додуше, само системе са пенултиматским и (нарочито) антепенултиматским акцентом, али с друге стране иницијални акценат је у доста пространој ареи претворен у пенултиматски.

12) Анализа у дијахроничној перспективи открива још једну развојну тенденцију: упркос факту поменутом на крају претходне тачке, акценат се много чешће преносио у правцу почетка речи него у правцу краја речи. Све везане акцентуације које су се појавиле у словенском свету (тако нпр. иницијална, антепенултиматска, пенултиматска) значе негацију окситонезе. Врло су изузетна преношења акцента на ултиму, а нема ниједног сигурног случаја фонетског преношења на крајњу мору.

13) За процењивање колику дистинктивну улогу стварно играју бројеви показаних могућности у разним случајевима најпоучније је поређење са вокалским системима дефинисаним инхерентним особинама. На први поглед то поређење може изгледати једноставно. За српско-хрватски књижевни језик може се, нпр., дати табела која ће осветлити однос између броја акцената и броја вокала, или табела која ће приказати однос између укупности могућних прозодијских солуција и броја вокала:

	$\grave{a} \grave{a} \acute{a} \acute{a}$		$\grave{a} \grave{a} \acute{a} \acute{a} \bar{a} \bar{a}$
	$\bar{e} \bar{e} \acute{e} \acute{e}$		$\bar{e} \bar{e} \acute{e} \acute{e} \bar{e} \bar{e}$
а)	$\grave{u} \grave{u} \acute{u} \acute{u}$	б)	$\grave{u} \grave{u} \acute{u} \acute{u} \bar{u} \bar{u}$
	$\bar{o} \bar{o} \acute{o} \acute{o}$		$\bar{o} \bar{o} \acute{o} \acute{o} \bar{o} \bar{o}$
	$\grave{y} \grave{y} \acute{y} \acute{y}$		$\grave{y} \grave{y} \acute{y} \acute{y} \bar{y} \bar{y}$
	$\bar{r} \bar{r} \acute{r} \acute{r}$		$\bar{r} \bar{r} \acute{r} \acute{r} \bar{r} \bar{r}$

Али већ сама чињеница да се могу дати две различите табеле ове врсте указује на то да би њихова употреба као критерија за процену функционалне оптерећености прозодијских и инхерентних феномена садржала елементе произвољности — да не говоримо о томе да

је дистрибуција акцената ограничења од дистрибуције вокала дефинисаних инхерентним факторима, као и о могућности да се фололошком анализом редуцира број новоштокавских акцената као дистинктивних јединица. Правилнији пут био би упоредити број постојећих комбинација у инхерентном вокализму са бројем присутних прозодијских могућности у речима са датим бројем слогова. За српскохрватски књижевни језик резултати би били:

Комбинације инхер. вокала ⁸¹	Прозод. могућности
Једносложне речи	6
Двосложне речи	35
Тросложне речи	200

Овакав преглед показује да је релативна улога прозодијских фактора ограничења него што би могла изгледати по табелама изнесеним горе под а) и б). Али то никако не значи да је та улога незнатна.

У једносложним речима прозодијски фактори практично удвостручавају број вокала. Ту место 6 могућности (*a, e, u, o, y, p*) имамо 12 (*ā, ā̇, ē, ē̇, ū, ū̇, ō, ō̇, ū̇, ū̇, ṗ, ṗ*). У двосложним речима значај прозодијских фактора још је већи. Место 35 могућих комбинација добијамо $35 \times 8 = 280$. Да би се остварио оволики број могућности искључиво путем инхерентног вокализма, било би потребно повећати број вокала за $\sqrt[8]{8}$ пута, што значи да би тај број морао износити 16,94 (= практично 17) место постојећих 6⁸². Ово посматрање даје очигледну потврду тези А. В. Исаченка о српскохрватском као изразито „вокалском језику“⁸³. Прозодијски фактори, наиме, овде дижу број дистинктивних

⁸¹ Вокалских фонема дефинисаних инхерентним особинама у српскохрватском књижевном језику има 6. У једносложним речима може стајати сваки од тих вокала, у двосложним речима присутне су све комбинације (*a—a, a—e, a—u, a—o, a—y, a—p, e—a, e—e*, итд., дакле $6 \times 6 = 36$) с јединим изузетком комбинације са вокалом *p* у оба слога ($36 - 1 = 35$). У тросложним речима имамо $6 \times 6 \times 6 = 216$, али од тога треба одбити 16 комбинација у којима би се у два или три слога јавило вокално *p*:

$$\begin{aligned}
 V - p - p &= 5 \text{ комб.} \\
 p - V - p &= 5 \text{ комб.} \\
 p - p - V &= 5 \text{ комб.} \\
 p - p - p &= 1 \text{ комб.} \\
 \hline
 &16 \text{ комб.}
 \end{aligned}$$

⁸² При овом се претпоставља максимално функционално искоришћавање новодатих вокалних јединица, тј. максимална слобода њихове дистрибуције.

⁸³ Travaux du Cercle linguistique de Prague VIII 118.

могућности у вокализму знатно изнад нивоа обичног тамо где је диференцијација заснована искључиво на инхерентним особинама. Није обична појава да неки језик има 17 вокала који би се разликовали само инхерентним обележјима, а још је мање обично да ти вокали имају тако широку дистрибуцију (у системима са много вокала најчешће постоје позиције у којима могу стајати само неки од вокала присутних у систему).

У тросложним речима имамо у књижевном српскохрватском 4000 комбинација насупрот броју од 200 који је обезбеђен инхерентним особинама. Оволико повећање одговарало би повећању броја вокала за $\sqrt[3]{20}$ пута, тј. броју од 16,32 вокала место постојећих 6.

У максимално разгранатој чакавској акцентуацији, нпр. гробничкој, број могућности би био:

ИНХЕР. ВОКАЛИ ПРОЗОД. КОМБИН. УКУП. БР. МОГ.			
ЈЕДНОСЛОЖНЕ РЕЧИ	6	3	18
ДВОСЛОЖНЕ РЕЧИ	35	12	420
ТРОСЛОЖНЕ РЕЧИ	200	32	6400

Ту је у једносложним речима број могућности толики колико би био да има 18 инхерентно обележених вокала место 6, у двосложним речима као да тих вокала има 20,76, а у тросложнима као да их има 18,84⁸⁴.

У складу са веома високим потенцијалом функционалног оптерећења прозодијских фактора у главнини српскохрватских дијалеката стоји и стварно висок број „минималних парова“, лексема или облика диференцираних искључиво прозодијским особинама. Навешћемо овде само један део материјала из морфологије. Прозодијски контрасти чине једину постојећу фонолошку разлику између обличких категорија као што су:

дат. јд. именица готово свих деклинационих типова и лок. јд. истих именица (*граду: граду, ндћи: ндћи, рџи: рџи*);

ном. јд. и вок. јд. именица м. р. на -о и -е (*Ђоко: Ђоко, Раде: Раде*), као и именице *деће* (вок. *деће*);

ном. мн. и вок. мн., тамо где се ови падежи уопште разликују (*јунаци: јунаци, жене: жене*);

⁸⁴ У свима овим рачунањима однос је у стварности још нешто повољнији за прозодијске факторе будући да се међу шест затечених вокала дефинисаних инхерентним факторима налази вокално *р* чија дистрибуција трпи двострука ограничења (вокално *р* не може бити језгро више од једног слога у речи; вокално *р* не може стајати иза *ј, љ, њ, ћ, ђ, ч, џ*), док множитељ одређен бројем прозодијских комбинација претпоставља вокале без оваквих ограничења дистрибуције.

ген. јд. и ном.-ак.-вок. мн. именица *а* — основа (*зѣмље: зѣмље*);
ген. јд. и ном.-ак.-вок. мн. именица ср. р. (*сѣла: сѣла, врѣмена: врѣмена*);

ном. јд. и ген. мн. именице *а* — основа (*жѣна: жѣна*);

ген. јд. и ген. мн. многих именичких типова (*ѣријаѣшеља: ѣријаѣшеља, мѣсѣа: мѣсѣа, сѣварѣ: сѣварѣ*);

дат. — лок. јд. именица ж. р. и ген. мн. на *-и* (*слѹжби: слѹжби, дѹжносѣи: дѹжносѣи*);

ном. мн. и ген. мн. многих именичких типова (*сѣла: сѣла, љѹди: љѹди, сѣварѣ: сѣварѣ*);

највећи део облика неодређене промене и одговарајући облици одређене промене придева и трпних партиципа (*бѣло: бѣло, зелѣна: зелѣна, сѣварѣх: сѣварѣх, ѣченѹ: ѣченѹ*);

придеви и одговарајући начински прилози (*лѣю: лѣю*);

3. л. јд. презента и 2. и 3. л. јд. аориста многих глагола (*дѹѣ: дѹѣ, заѣвѣ: заѣвѣ, ѹрѣди: ѹрѣди*);

3. л. мн. презента и 2. и 3. л. јд. аориста глагола с инфинитивном основом на *-нѹ-* (*ѹдѣнѹ: ѹдѣнѹ*);

3. л. јд. презента (евентуално и 2. и 3. л. јд. аориста) и 2. л. јд. императива глагола с презентском основом на *-и* (*мѹли: мѹли, бѣжи: бѣжи*);

2. л. мн. презента и 2. л. мн. императива глагола с презентском основом на *и* (*мѹлиѣ: мѹлиѣ, бѣжиѣ: бѣжиѣ*);

1. л. јд. и 1. и 2. л. мн. аориста и одговарајућа лица имперфекта код глагола с инф. основом на *а* (*ѹисах: ѹисах, ѹлѣасмо: ѹлѣасмо, ѹрѣсѣѣ: ѹрѣсѣѣ*);

3. л. мн. аориста и 2. и 3. л. јд. имперфекта глагола с инф. основом на *а* (*ѹлѣасѣѣ: ѹлѣасѣѣ*);

Огроман је и број опозиција које се тичу чланова парадигме различитих лексема. Ту могу учествовати нпр.:

паралелни облици именица исте деклинације (*грѣд: грѣд, сѹда: сѹда, сѣло: сѣло, кѹса: Кѹса*);

различити облици именица које припадају разним деклинацијама (*рѹда: рѹда, клѣса: клѣса, кѹсѹвѣ: Кѹсова, Брѣнку: Брѣнку*);

поједини именички и заменички одн. придевски облици (*мѣне: мѣне, Бѹса: бѹса, ѹрѣво: ѹрѣво и ѹрѣво*);

поједини именички и глаголски облици (*влѣда: влѣда, Мѣри: мѣри, сѹли: сѹли, зѹвѣ: зѹвѣ, вѹда и вѹда: вѹда, ѣгра: ѣгра, вѣиѣ: вѣиѣ, вѹку: вѹку, сѣло: сѣло, чѹла: чѹла*);

поједини именички облици и прилози (*када: када, Рѣдо: рѣдо*);

поједини придевски и глаголски облици (*сѣди* и *сѣдѹ*; *сѣдѹ* и *сѣди*, *рѣди*; *рѣдѹ* и *рѣди*);

паралелни облици разних глагола (*извѣзѣм*: *извѣзѣм*, *би́ла*: *би́ла*)⁸⁵.

Али ове последње опсервације већ по мало излазе из граница постављених овом раду. Његов је циљ да укаже на извесне оквирне категорије које би омогућиле даље истраживање. То би се истраживање, како је већ наговештено у досадашњем излагању, морало кретати у два правца:

1) ка утврђивању броја прозодијских минималних парова у вокабулару (укључујући и морфологију) у сваком словенском језичком типу;

2) ка утврђивању колико је која од постојећих прозодијских могућности у сваком језичком типу заступљена у вокабулару и колика је фреквенца јединица заступљених у свакој од ових категорија.

На овај би се начин с једне стране употпунило наше знање о дистрибуционалној димензији функционалног оптерећења прозодијских фактора у системима словенских језика и дијалеката, а с друге стране би се осветлио и други значајан аспект проблема функционалног оптерећења, пробабилистички.

Павле Ивић

⁸⁵ Може се поставити питање шта бива у дијалектима где је број прозодијских опозиција редуциран. Одговор је јасан: стварају се нови хомоними који се придружују великој маси већ постојећих. Врло је поучан у том погледу пример српскохрватске деклинације. Иако се у њој врло многи облици разликују само прозодијским особинама, још је више синкретизама окарактерисаних пуним идентитетом облика. Ако узмемо репрезентанте покретне акцентуације код најобичнијих именичких типова, нпр. именице *мѣсѣц*, *гла́ва*, *сѣло* и *ко́сти* добићемо следећу слику:

	МѢСѢЦ	ГЛА́ВА	СѢЛО	КО́СТ
Број синкретизама	5	6	10	19
Број парова који се разликују само прозодијским обележјима	3	5	7	13

Тако код именице *мѣсѣц* имамо једнакост ном. и ак. јд. (*мѣсѣц*), ном. и вок. мн. (*мѣсѣци*), дат. и инстр. мн. (*мѣсѣцима*), дат. и лок. мн. и инстр. и лок. мн. Прозодијским особинама разликује се лок. јд. од дат. јд. (*мѣсѣцу*: *мѣсѣцу*) и ген. мн. *мѣсѣци* од ном. мн. и од вок. мн. (*мѣсѣци*). Релативни значај постојећих синкретизама у поређењу са бројем прозодијски заснованих контраста показује се још знатно већим ако пођемо од речи са мање прозодијских алтернација као што су нпр. *кома́рац*, *дѣше́лина*, *мѣсто* и *дѹжностѹ*. Оволика распрострањеност синкретизама (као и других хомонима) пружа импресивну илустрацију за високи степен редунације у језичком систему са тако богатом флексијом као што је српскохрватски. У огромном броју случајева контекст је довољан да покаже које је значење у питању.

Резюме

Павле Ивич

Количество просодических возможностей в слове как характеристика фонологических систем славянских языков

Разнородность просодических структур в славянских языках гораздо больше по сравнению с разнородностью ингерентных вокалических признаков, а тем более консонантических. В настоящем докладе рассматривается функциональная нагрузка просодических феноменов в системах славянских языков и их диалектов, проявляемая через количество возможных просодических форм в словах с определенным количеством слогов. Желание автора — указывая на этот аспект вопроса — внести вклад в методологию сравнительного и типологического изучения славянских языков.

С точки зрения присутствия дифференциальных просодических элементов славянские языковые типы составляют семь групп: I группа — без дифференциальной функции просодических факторов, II группа — с дифференциальной функцией ударения, III группа — с такой же функцией количества, IV группа — с ударением и количеством, V группа — с ударением и политонией, VI группа — с количеством и политонией, VII группа — с ударением, количеством и политонией. У большинства этих групп есть подгруппы, образующиеся в зависимости от дистрибуции оппозиций, связанных этими дифференциальными элементами. Эти типы в докладе анализируются и для многих приводятся формулы, определяющие количество просодических возможностей в слове (x) как функцию количества слогов (n).

В I группе (один большой ареал на славянском северо-западе с центром на польской территории и один небольшой ареал в западной Македонии) $x = 1$: просодических оппозиций не оказывается и слова автоматически приобретают просодический вид в зависимости от своего состава (здесь имеется фиксированное ударение, начальное, пеньультиматическое и антепеньультиматическое). Польский и македонский литературные языки, вопреки распространенному убеждению, не принадлежат полностью к этой группе, так как некоторое количество примеров в них противоречит общим правилам, регулирующим место ударения.

Во II группе (восточнославянские языки, севернокашубский, большинство болгарских и македонских диалектов, ряд сербохор-

ватских говоров на юго-востоке и северо-западе, некоторые словенские говоры) самым частым является отношение $x = n$ (так, например, в трехсложных словах имеются три возможности: ударение на начальном, среднем и последнем слоге).

В III группе (большинство чешских и словацких диалектов, реже некоторые словенские и северозападные сербохорватские говоры) имеются типы, в которых может существовать только одна долгота в слове, с одной стороны, и типы со свободным количеством, — с другой. В первых самой частой является формула $x = n + 1$ (таким образом, в трехсложных словах имеются четыре возможности), а в других возможен максимум: $x = 2^n$ (в трехсложных словах 8 возможностей).

В IV группе (ряд словенских и сербохорватских говоров, а также ареалы со вторичным количеством в македонской и болгарской языковых областях) находим говоры в которых количество имеется только под ударением (максимум возможностей: $x = 2n$ следовательно, в трехсложных: 6) и такие, в которых оно проявляется и в безударных слогах. Если при этом может существовать только одна долгота в слове, максимумом будет $x = n^2 + n$ (в трехсложных словах: 12), а если количество является свободным — теоретически даже $x = n \cdot 2^n$ (в трехсложных словах: 24). Однако, вследствие ограничения дистрибуции количества перед ударением ни в одном из говоров не осуществлены все комбинации. Максимум дает старшая штокавская акцентуация, в которой $x = 3(2^n) - 4$, следовательно 20 возможностей в трехсложных словах (в виде исключения в говорах имеется и 21 возможность).

В V группе (только один словенский говор), судя по скудным данным, известным нам, имеется опять: $x = 2^n$.

VI группу составляет ряд словенских говоров, в которых может существовать только одна долгота в слове (типичной является формула: $x = 2n + 1$, следовательно — в трехсложных словах: 7 возможностей) и один сербохорватский кайкавский говор, в котором допускается нагромождение долгот (но для которого не хватает всех данных).

VII группа (ряд сербохорватских говоров и некоторые словенские говоры) делится на подгруппы в зависимости от того, имеется ли количество только под ударением (A) или также вне ударения (B) и от того, имеется ли политония только под долгим ударением (a) или также под кратким (b). Под Aa имеется максимум возможностей: $x = 3n$ (следовательно, в трехсложных словах: 9), а под Ab: $x = 4n$ (в трехсложных словах: 12). В подгруппах Ba и Bb просодическая дифференциация является самой богатой: x достигает $9/2 (2^n) - 6$, что дает 30 возможностей в трехсложных словах (в некоторых местных говорах число

возможностей возрастает даже до 32 или 33). — Новоштоковская акцентуация, строго говоря, не входит сюда, так как у (") и (') дистинктивным не является тональное движение в первом слоге, а отношение между этим и следующим слогами.

Анализ совокупности материала делает возможным вывод, что более простые просодические системы в славянском языковом мире распространены в большей степени, чем сложные системы; при этом более сложные типы дают гораздо больше региональных и местных вариантов. Из дифференциальных элементов самым распространенным является ударение, затем количество и наконец политония. Все три элемента функционируют, в сущности, всегда в бинарных контрастах. Ударение и количество выступают во многих ареалах самостоятельно, в то время как политония чаще всего объединяется с одним из них, а никогда не выступает одна.

Число ограничений дистрибуции дифференциальных просодических элементов возрастает, главным образом, согласно возрастанию числа этих элементов в данном говоре, а также согласно возрастанию числа слогов в слове.

Кульминативные дифференциальные элементы образуют главные системы, в которых число просодических элементов возрастает в арифметической прогрессии при увеличении числа слогов, в то время как некульминативное количество создает геометрическую прогрессию. При определенных условиях комбинации двух или трех кульминативных элементов также могут составить геометрическую прогрессию.

В историческом аспекте замечаются две основные (хотя и необязательные) тенденции развития: упрощение просодической системы (более редкими являются случаи новых просодических возможностей, образуемых путем контракции или компенсации за утеранные фонемы, или путем морфологического переноса контрастов, или посредством внесения иностранных слов) и перенос ударения с конца слова к началу (гораздо чаще, чем наоборот).

Большая функциональная роль просодических дистинкций в некоторых славянских языковых типах освещается путем сопоставления с ролью существенных вокалических дистинкций. В чакавском говоре Гробника с шестивокалической системой в трехсложных словах число возможных комбинаций основного вокализма составляет 200, а если прибавить к этому просодические дистинкции — это число возрастает до 6.400. Это соответствует дистинктивной силе, которой могла бы обладать система из 19 гласных (определяемых ингерентными качествами), причем с неограниченной дистрибуцией этих гласных.

О НЕКИМ ПРОБЛЕМИМА НЕГАЦИЈЕ У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

(С ОСВРТОМ НА СТАЊЕ У РУСКОМ ЈЕЗИКУ И У НЕКИМ ДРУГИМ СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА)

Далеко би превазишло оквире оваквог рада када би се говорило о свим питањима везаним за негацију, ф'ормалним и семантичким. Нека од њих неће бити овде ни додирнута, док ће о многим бити речи само у најопштијим цртама. Науку о српскохрватском језику требало би свакако допунити једном опширнијом студијом о негацији, јер о тој језичкој категорији у њему нема готово никакве литературе.

Имајући у виду такву студију, сматрамо да би сваком расправљању требало да претходи анализа нарочито у следећа два правца: у правцу утврђивања шта је суштина језичке негације уопште и у правцу указивања на опште смернице у развоју ове појаве на земљишту српскохрватског језика, пошто различите језичке структуре проузрокују различиту ситуацију у погледу овог питања.

Овај рад у свом другом делу има за тему положај речце за негацију у односу на глагол — предикат у реченици. Али пре него што се на то пређе, биће и овде корисно да се изнесу неке уводне напомене, и то управо из двеју поменутих области.

I

1. Питање негације, постављено на најширу основу, јесте питање које спада и у филозофију и специјално у логику, тако да о њему можемо читати и код Канта, у његовој Критици чистог ума и у Прологоменама, и код Хегела у Науци логики, и код Вунта на више места, да и не говоримо о школским удбеницима логики. Прелазећи у домен лингвистике то се питање још компликује. Граматичари најчешће превиђају ту чињеницу, сматрајући да се проблем исцрпљује примедбом да се све оно на чему се показују законитости језика — а што се махом илуструје позитивним примерима — може изрећи и негативно. Међутим, један од испитивача језичке негације, О. Јесперсен, с правом је изнео мишљење да је негација

појава „која се не може на силу подвести под категорије и прописе традиционалне граматике“, јер се при њеном остварењу сукобљавају разне језичке тенденције, често чак и противречне¹. Негацији би требало посвећивати доста засебног простора у описима језика, ма како конципованим.

Треба истаћи да се негација, као ретко која друга појава језичког изражавања, показује сама по себи семантички недовољна: потпуно сазнање о томе шта се негира у једном негативном суду добива се најчешће тек помоћу ширег контекста, а у изговореној речи и помоћу интонације. У негативној реченици „Он није дошао“ ми заправо не знамо да ли се негира афирмативно „Он јесте дошао“ или само позитивно (али без афирмације) „Он је дошао“. Ево и једног друкчијег примера, који боље илуструје исказану мисао. Пословицу „Не продаји бостанцији бостана“ можда не би свако могао одмах разумети на адекватан начин. Да ли се ту субјекту препоручује: 1) да бостан не треба продавати баш бостанцији, али да га он може продавати другима; или 2) да бостан бостанцији не би требало продавати, али му се он може поклањати; или 3) да бостанцији ваља продавати све друго, само не бостан; најзад, можда, 4) да не треба вршити ту, тако описану радњу (продавање бостана бостанцији), — дакле, само се одриче (у заповедном начину) комплетни предикат, без подразумевања било каквих других могућности?

Мишљења о томе каквих све врста негација може бити, и специјално о томе шта се негира у реченици када се формално негира лични глаголски облик (случај који је у наведеном примеру), изношена су много пута у науци. Најраспрострањеније је схватање да је негација глагола у суштини реченична негација (такође: квалитативна), док се негација других реченичних делова може назвати „појмовном“, индивидуализованом (и: квантитативном)². Постоји и модификација таквог схватања — наиме да се стављањем речце *не* пред прирок гради она врста одричних реченица које значе „потпуно“ одрицање, „општеодричне“ реченице, за разлику од оних, исто тако одричних реченица, где се одриче неки посебан појам³. Са таквим мишљењима тешко је сложити

¹ Negation in English and Other Languages, Копенхаген 1917. Опширнији приказ са коментарима: Љ. Михаиловић, О универзалној негацији у модерном енглеском језику, Наша реч 2, Београд 1951, 64. и даље; цитат је из тог приказа. Овде и даље упућујемо на тај чланак због неприступачности Јесперсенове студије о негацији.

² О поборницима и критичарима таквог гледишта в. О. Бекагел, Deutsche Syntax II, Хајделберг 1924, глава: Die Verneinung, 65. и даље.

³ А. Гвоздев, Современный русский литературный язык II: Синтаксис, Москва 1958, 40. и даље.

се у потпуности, када се има у виду да постоје језици, међу које спада и српскохрватски, у којима се и при семантичком негирању појединих појмова у реченици или реченичних чланова тежи ка формалном негирању личног глаголског облика, тако да се и „квалитативна“ и „квантитативна“ негација граде једнако, док потребну значењску дистинкцију уноси контекст, често већ и најближи, али понекад и удаљенији. Други део овог рада и биће посвећен разматрању ове особине. Тачнији би био нешто друкчије формулисан и допуњен закључак. Негирањем личног глаголског облика одиста се негира цела реченица, тј. веза датог подмета са датим природом, са свим евентуалним синтагмама, понекад дефинитивно, без икаквих импликација, а понекад само, тако рећи, прелиминарно: мисаони процес или контекст, зависно од ситуације и од језика, обављају потребан избор стварно негираног појма реченице; они замењују такву везу подмета и природу другом везом, где је све исто, али је негиран неки одређени члан исказа. Разуме се, када је обележје негације стављено непосредно пред неку другу реч у реченици, одмах је јасно да се негира одговарајући појам.

Затим, треба споменути шта заправо уноси обележје за негацију (код нас речца или предметак *не*), шта значи *негирати* појам у реченици. Углавном се може констатовати двојака функција обличких средстава за негирање: одрицање у ужем смислу и придавање новог, и то антонимичног, смисла речима уз које она стоје. Функцију одрицања носи обично речца *не* а функцију претварања у антоним префикс *не*, мада има изузетака у оба правца. Још је Миклошић, пре скоро сто година, тумачио да одрицање неке особине или ствари не значи њено укидање, порицање постојања, већ или изузимање њено из близине одн. из индивидуалности онога о чему се говори, или стављање онога о чему се говори изван такве особине, представљање тог предмета као друкчијег, као нечег другог⁴. То двојство функције довољно је познато да би о њему требало говорити даље.

Додуше, нагласак је не ретко био стављан на једно друго питање у вези са значењем негацијског обележја: на индикативност, модалност или чак и неку „ирационалност“ негативног исказа. За ван Гинекена, који је један од најтипичнијих представника идеје о модалности и кога овде јединог цитирамо, негација је емотивна категорија. Јер када би она била логична, онда би *поло* „ја нећу“ значило само „није то да ја *хоћу*“ (али бих можда ипак *волео* итд.); међутим, *поло* значи противљење, забрањивање.

⁴ Ф. Миклошић, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Беч 1868—1874, 170. и даље. Посебна студија *Die Negation in den slavischen Sprachen*, Беч 1869, не представља ништа друго него одговарајући одељак из Упоредне синтаксе.

вање, што већ излази из оквира чистог одрицања хтења⁵. Он смеће с ума да појо, поред забране, може значити и само порицање хтења, које се, можда, боље осећа у језицима где речца *не* и глагол *хйейи* нису сливени у сложеницу (нпр. у руском: Хочешь мороженого? — Не хочу, а просто мечтаю). Ван Гинекен подсећа, даље, и на негативни императив (не + императив), који не значи одрицање заповести, како би било логично, већ забрану вршења радње⁶. Ма како он образлагао такво своје схватање, остаје чињеница да то није једина могућност у језицима; неки језици могу облички разликовати одрицање заповести од заповести супротнога, тј. од заповести невршења или забране вршења. У грчком језику оὐ γράφε би могло да значи управо оно „логично“: поричем своју заповест „пиши“ (не заповедам ти да пишеш), док μὴ γράφε значи: заповедам ти да не пишеш⁷. Иза сваког тумачења одричних исказа може и мора стајати опет само помињана двојака семантика елемента за одрицање: одрицање у ужем смислу или претварање негираног појма у његову супротност. Заједничко порекло тих двају значења треба тражити у најдубљој језичкој прошлости.

2. Као што је напред казано, други проблем који се не може заобићи ни при разматрању неког посебног питања, јесу опште смернице у српскохрватском језику у вези с негацијом. Ми ћемо их овде укратко показати, осветљавајући појединости путем поређења с руским језиком. У оквиру овог рада не може се извршити систематско поређење два језика у том погледу, па ће се навести само извесне групе примера, да би се показало о чему је реч.

Највећа сличност постоји у погледу оних негативних сложеница, углавном придевских (одн. прилошких), са значењем супротности, антонимичности, које су наслеђене још из општесловенске епохе или саграђене по угледу на ове. То су речи типа *неблагодаран*, *незрео*, *неисцрпан*, *нейорочан*, *нейравичан*, *нейослушан*, *нейравилан*; *нерадо*. Тако би могле да се тумаче и именице *несрећа* (рус. *несчастье*), *несклад*, *незгода*, али извесни етимолошки и семантички моменти упућују на то да такве сложене спадају у други тип, о коме се говори даље, где је предметком *не* унето значење рђавог, неповољног. Даље, многи придеви са глаголском основом, били они партиципи са придевском променом или речи које према наставку спадају у категорију придева, имају према себи врло

⁵ Ван Гинекен, *Principes de linguistique psychologique*, Париз 1907, 199. и даље.

⁶ о. с. 203. и даље.

⁷ А. Мусић, *Компаративна и негација*, Рад ЈА 222, 278. И иначе је добро позната разлика између „објективне“ негације оὐ и „субјективне“ μὴ у грчком језику.

живе негиране облике: значење је остваривост — неостваривост. То су, на првом месту, придеви типа *излечив-неизлечив*, *јребродив-нејребродив*, *јроходан-нејроходан*, *достигжан-недостигжан*. Њиховом негираним облику, са истим значењем, придружују се снагом аналогije и они негирани придеви чији позитивни облици не значе остваривост, или чак уопште и не постоје: *неисказан*, *незаборављен*, *неизмеран*, *нејорушан* (РЈА: који се не руши, који не пропада, док *јорушан* значи: јадан, жалостан). Овим српскохрватским придевима у највећем броју случајева одговарају у руском негирани придеви на -м-, пореклом партиципи сад. времена пасивни, типа *невидимый*.

Осим ових случајева, који и у српскохрватском и у руском језику представљају у својој суштини прасловенско наслеђе, другог видног паралелизма нема. Два основна значења негацијског елемента доживљавала су у овим језицима различит развој.

Тако је, нпр., у српскохрватском још увек жива једна стара функција предметка *не* (уз именице), придавање неповољног значења: *небрај*, *нечовек*, *невреме*, *нејреља* (РЈА: псовка жени, ваљада онаковој, која не зна или неће прести), *нејой* (РЈА: криви, лажни поп) итд., тако да се при грађењу нових сложеница с тим предметком такво значење и данас намеће само⁸. Међутим, у савременом књижевном руском језику ова функција *не* није жива у свести говорника. Примери који се наводе у литератури не спадају у норму данашњег изражавања, сем неких старих али сачуваних сложеница као *непогода*. А. Потебња⁹ наводи старе и народске речи: *неклен* (плохой клен), *неслава* (бесчестье), *нелюдь* (дурной народ), *непряха*, *неткаха* (дурная, ибо не настоящая ...); Ты неправду говоришь и *нерѣчь* ты кажешь (у значењу рђаве, неистините речи) и сл. Потебњина је мисао да основа таквих сложеница мора имати значење доброга, позитивнога (тј. *човек* = човек с добрим особинама, *време* = лепо време), да би негиране речи *нечовек*, *невреме* могле да буду антоними према њима. Међутим, тешко је прихватити мишљење да је тако морало бити у с в а к о ј појединој сложеници са *не*. Ако узмемо у обзир ван Гинекену статистику¹⁰, према којој германски рефлекс негативног префикса *n-, *nt- уносе „неповољно значење“ (une signification défavorable) у 98% именица сложених с њима и у 85% придева,

⁸ Исп. М. Стевановић, Реметења језичких система и језичке норме, Наш језик 12, 3—6, 67—68. Ту писац указује, поводом неправилно употребљене речи *нејојава* у смислу *нејојављивање*, да се стављањем *не* пред именицу не постиже значење одсуства, него значење негативне, рђаве особине у ономе што значи позитивни облик.

⁹ Изъ записокъ по русской грамматикѣ III, Харьков 1899, 545. и даље.

¹⁰ о. с. 207.

закључићемо да је још у индоевропској епоси изванредан број негативних антонима „неповољног“ значења (тј. са „повољним“ значењем основне речи) послужио као узор за каснију аналошку експанзију негацијског предметка као носиоца значења неповољности. Данас се поставља питање — колико је та појава још сачувана у појединим језицима¹¹.

Насупрот овом наслеђу из старине, које се из руског постепено повукло, постоје разни други типови употребе негираних речи, синтагми и обрта, који су иновационог карактера а који су, обратно, далеко живљи у руском језику него у српскохрватском. За српскохрватски се бележи (РЈА, s. v. *не*) да *не* „сасма ријетко у сложеним именицама и у придјевима од њих изведенима служи за нијекање (дакле не за противност); такве су књижевничке ријечи напр. *нечлан* (према њем. *Nichtmitglied*), *нехрвај*, *нехрвајски* ... *нејушач*“¹². Сигурно је и у руском језику прављење сложеница тога типа било подстицано страним утицајем, али се њихов број и, што је важније, њихова исправност у књижевном језику налазе на вишем ступњу. Даљев речник¹³ наводи: *невыплата*, *невыручка*, *невыставка*, *невенчанье* (одсуство чина венчања: В случае невенчанья), *невыгода* („отсутствия выгоды“ а не: рђава згода, штета), *некомплект* („не все число“); затим, нпр., *невечерний* (у изразу: не вечерние страны = земље без вечери, где сунце залази брзо) и још много других есоцентричних и ексоцентричних лексичких творевина, са значењем одрицања у ужем смислу.

На овом месту могу се споменути и тзв. термилошки антоними, који се, у условима савременог развоја мисли и појачане условности у изражавању, могу јављати и јављају у свим језицима када то смисао изискује, без обзира на норме у језику. Л. Максимов¹⁴ наводи руске придеве које лако можемо показати и у преводу: *равнокраки* и *неравнокраки*

¹¹ М. Фасмер, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, s. v. *не* II, даје друкчије тумачење. Предметак *не* ушао је, према њему, у те везе — нпр. у *несын*, *недочка* = пасторак, пасторка — са старим компаративним значењем *као*, које се може и иначе засведочити.

¹² Постоје писци — њих, додуше, нема много — који се радо служе овим композиционим варваризмом, у заблуди да то представља исправно а при том сажето изражавање. Нпр.: Нити је путник не Турчин у њих смео свратити [у ханове] (Л. Арсенијевић — Баталака, *Историја српског устанка* I, Бгд. 1898, 63); То је [титула] ... у време не рата њему [Карађорђу] придостављено (Исти, II, 1899, 865).

¹³ Према III издању, у редакцији Бодуена де Куртенеа.

¹⁴ Антонимия как один из показателей качественности прилагательных, Ученые записки Московского гос. и педаг. института 132, 214; Исти, Частича „не“ и приставка „не“ с краткими прилагательными, Русский язык в школе 2, 1957, 7. и даље.

(троугао), *инструментално* и *неинструментално* (посматрање), *крисћалне* и *некрисћалне* (врсте). Он с правом примећује да се ту не постиже значење супротности већ противстављања или просто искључивања.

Даље (према РЈА): „Ријетко се налази *не* у глаголским сложеницама кокове су *немоћи*, *ненавидјети*, *несијати*“. Од ова три глагола први се може сматрати негираним глаголом „моћи“, мада му је значење нешто померено (бити болестан, прама Вуку и РЈА) а употреба покрајинска; други је и у позитивном и у негативном облику застарео одн. покрајински, при чему значење негативног облика може чак бити *исћи* као и позитивног (РЈА) — случај, дакле, није за ово разматрање; најзад, трећи глагол није данас негирани облик глагола „стати“. У руском језику (према Даљу): *невзлюбить*, *недоедать*, *недоглядеть*, *неделать* (народно: „Мы по средам неделаем“, тј. празнујемо), *нейти* („не ићи, не хотеть или не мочь ийти“), *невзвидеть* (у изразу „невзвидеть свету“ = изгубити свест, букв. „престати видети“), са већим или мањим померањем значења, а понекад и без икаквог померања. Разуме се да у српскохрватској реченици може да се јави непосредни синтаксички додир речце *не* и инфинитива одн. каквог другог глаголског облика који не представља предикат: Не гледати ову представу права је штета; И не гледајући могу да кажем; Не очекиван ни од кога он се појави. Исправност растављеног писања специјално у случајевима додир речце *не* и трпног придева, које понекад изазива неслагања, не би требало да долази у питање, јер је јасна значењска разлика између таквих случајева и чистог одрицања евентуалних хомонимних придева типа *неочекиван*, антонимичног значења¹⁵. Ови случајеви не представљају стапање у једну реч. Зашто у српскохрватском не постоји тежња да се граде сложенице типа „недоедати“ (или чак „нейти“, са фонетском променом)? Ту нема никаквих других разлога сем веће склоности руског језика да од негативних синтагми прави негативне сложенице. Има, додуше, тенденција, можда дијалекатских — што би тек требало испитати — да се ипак граде негативне глаголске сложенице и у српскохрватском језику. Наводимо пример из језика И. Андрића: Сад, кад је ствар на овако глуп и смешан начин неуспела, он је увиђао ... (Травничка хроника, изд. 1958, 311). Додатак прироку указује на финитност (а не на адјективност) облика „неуспела је“, тј. на глагол *неуспети*, иако ту може бити и утицаја придевске речи „неуспела“, негираног попридевљеног партиципа. Исти је случај у реченици: Није залуду Бог не дао кози дугачак реп (Вук, Пословице), где негирани

¹⁵ В. о томе сасвим тачне закључке у чланку А. Менац, О употреби двоstrуке негације с глаголским придјевом трпним, Језик I, 1953, 18—22.

партицип указује на везу „не дати“ као лексичку а не само синтагматску целину, иако она још није довољно чврста да би се показала састављеним писањем.

Поводом негираних глагола треба још споменути потпуно слободно грађење негираних глаголских именица у српскохрватском језику, типа *нейисање*, *нечишање*, *нейојављивање*, које постоје и упркос одсуству одговарајућих негираних глагола као лексема и упркос противљењу језика да гради негиране именице ван одређених норми. Значење ових сложених именица не лежи ни у антонимичности према основној именици, ни у неповољној оцени, него се највише слаже са дефиницијом датом за тзв. термилошке антониме: *противстављање*, *искључивање*. Без улажења у појединости може се рећи да је њихово постојање, премда са старом словенском традицијом, оживљено и одржава се највише у новом интелектуалистичком стилу, исто онако као и у случају термилошких антонима.

Руски предметак *не* може имати и једно нарочито значење — значење одрицања појма, али „са нијансом ублажавања, умерености, извесног недостатка особине“ ... „средњи положај између двеју антонимичних речи“¹⁸: *немолодой*, *нестарый*, *невысокий*, *небогатый*, *небольшой* и мноштво других. Ова могућност се и јавља на првом месту код оних придева који према себи имају етимолошки несродне антониме (*молодой-старый*), тако да њихов спој са *не* не постаје антоним већ врши описану функцију. Не може се рећи да српскохрватски језик не познаје такве речи, али многе од њих звуче као вештачки направљене. У језичку употребу сасвим се уврежио придев *невелик*; нешто мање *нелей*, *недобар*: Младо, нелепо лице, очију што се саме смеју (Б. Ћосић, *Покошено поље*, Бгд. 1947, 373); За љубав ... мираза нису [се] женили ружним или нелепим девојкама (И. Секулић, *Три правична чешљара*, превод, Бгд. 1950, 21); По недобру обичају наше руке (Б. Будисављевић, *Из старог завичаја*, Н. Сад 1914, 14); Ја сам чула, да сте ви недобра женска (Вј. Новак, *Запреке*, Згб. 1932, 83). Мање су обичне речи *нелен*, *нељубак* и сл.: Мелентије је био човек веома отресан ... нелен изложити се и великој непријатности (М. Милићевић, *Поменик знаменитих људи I*, Бгд. 1888, 762); Човек један прилично у годинама ... црних бркова ... погледа нељупка (Ст. Новаковић, *Крцалија*, превод, Бгд. 1863, 172). Ова нијанса при-

¹⁸ А. Кулагин, Частица „не“ и одноименная приставка в их отношении к степеням сравнения имен прилагательных, *Русский язык в школе* 1, 1956, 12. и даље. Исто говори Л. Максимов, о. с. 221. и даље.

сутна је и у многобројним руским придевима са сложеним префиксом *небез-*: *небезгрешный, небезопасный*¹⁷, кавих у српскохрватском језику нема. Тај језик зна само за еуфемизирање негацијом које остаје у синтаксичким оквирина, не прелазећи у лексику: Предавање је прошло не без одјека (слабије него: са одјеком). Или и у друкчијим везама: Не једном сам казао (ублажено према: много пута) итд.

Руски језик познаје и многе негиране прилошке изразе, са антонимичним, „искључним“ или еуфемизираним значењем, од којих се неки још осећају као изрази (садрже, дакле, речцу *не*), док су други постали нови прилози (са предметком *не*): *не иначе как, не впервые; небыль, недавне, недалеке, невпример, незадолго, невоворот, невогос* и др. Оваквих устаљених синтаксичких конструкција нашло би се и у српскохрватском језику, али се тежња ка лексикализацији, бар у књижевном језику, не запажа, не рачунајући старе или одавно усвојене прилоге као *недалеко, недавно*. Руско *даром* (узалуд, без разлога) стекло је свој парњак (антонимични, или нешто мало еуфемизирани) *недаром*: Скажи ка, дядя, ведь *недаром* Москва ... французу отдана (Љермонтов, Бородино); међутим, следећи пример звучи у српскохрватском као неприродна конструкција: Да би не узалуд благодат божју примили (Ј. Рајић, Собрание... поучений, Беч 1793, 3).

У вези с питањем негативних синтагми и негативних сложеница, тј. са питањем лексикализације првобитно синтаксичких спојева, која је већ на више места споменута, могло би се свакако још доста расправљати. По основној језичкој логици до лексикализације би требало да долази само у случајевима померања значења у синтаксичком споју. Али и у овој области негација стоји донекле ван норми. Има спојева речце *не* са појединим речима значењски непомерених а ипак лексикализованих под утицајем извесних општих норми у датом језику у вези с негацијом. Суштински је потпуно исто руско (придевски употребљено) *не безопасный* и (правописно правилно) *небезопасный*; исто је српскохрватско *не једном* и руско (донедавно) *нераз* (за које се сада препоручује графика *не раз*); исто је *не узалуд* и *недаром* итд. Када би проблематика била само у правопису, она овде не би заслуживала нашу пажњу. Али чешћа појава негативних сложеница у руском нема своје корене једино у правописној конвенцији, него и у нечем другом: у богатијим синтаксичким могућностима да се до њих уопште долази, тј. у чешћем стављању речце *не* пред разне врсте речи. Ту ћемо појаву размотрити у следећем одељку.

¹⁷ Кулагин, *ib.*

II

1. Одсуство склоности српскохрватског језика да гради негиране речи ван најстаријих продуктивних категорија свакако се налази у вези с одсуством склоности ка прављењу негативних синтагми, ка стављању речце за негацију пред различите врсте речи у њиховим различитим облицима. А томе је узрок следећа особина српскохрватског језика: српскохрватска реченица показује врло јасно изражену тежњу ка негираном личном глаголском облику у предикату, па ма који појам био по смислу негиран, макар то био и субјекат или који додатак субјекту. Реч је овде, разуме се, о неекспресивном казивању, пошто експресивно казивање може увек, па и у овом случају, да стоји ван норми, на шта ће такође бити даље скренута пажња. Дакле:

Не пишем ја (подразумева се: него он); Не пишем писмо (него чланак); Не пишем у соби (него у дворишту); Не пишем пером (него оловком); Не пише старији син (него млађи); Не пишем лепо (него ружно); итд.

Додајмо одмах да у питању није искључиво тежња речце за негацију да буде што ближе почетку реченице — тежња која је иначе уочена у неким језицима¹⁸. Између обрта „Писмо не пишем (него чланак)“ и „Не писмо пишем (него чланак)“ српскохрватски говорник, за разлику од руског, опредељује се без икакве резерве за прву могућност. Тек као секундарна тенденција, потчињена тенденцији негирања личног глаголског облика, може се појавити и тежња речце *не* ка почетку реченице.

Са изнетим ставом стоји у непосредној вези и место негацијске речце у односу на сложене глаголске облике, о чему постоје нарочита правила у српскохрватском језику. Тако, Маретић каже: „Ако је глаголски облик једна ријеч, стоји *не* испред њега непосредно ... ако је глаголски облик сложен, стоји *не* непосредно испред енклитичког облика (на пр. *не* бих рекао, *не* ћу дати и т. д.)“¹⁹. Исто и код П. Ђорђевића²⁰, при чему обојица наводе и изузетке, који спадају највише у област народског и дијалекатског изражавања. Скоро потпуна обавезност везе *не* бих, *не* будем, па чак и стопљеност везе *нећу* и *нисам*, сведоче и са своје стране о томе да се речца *не* крајње нерадо намешта уз инфинитиве и уз

¹⁸ О таквој тежњи у језицима уопште: Јесперсен, о. с., за њим његов коментатор И. Полдауф, *Some Points on Negation in Colloquial English, Příspěvky k dějinám řeči a literatury anglické* 6, 77—84. У вези с готским: Бехарел, о. с. 69.

¹⁹ Т. Маретић, *Gramatika i stilistika*, Згб. 1931, 400—401.

²⁰ П. Ђорђевић, О реду речи у српском језику, *Глас СКА* LIII, 230.

радне придеве — дакле уз речи именичког и придевског порекла; она тежи да стоји уз лични глаголски облик, макар он данас био и енклитичан. „Ја бих не дошао“, „Ако будем не дошао“, „Ја ћу не писати“, „Ја сам не писао“ јесу калупи који не спадају у српскохрватски књижевни језик и готово не спадају у српскохрватски језик уопште²¹.

Као погодна грађа за илустровање изложеног принципа, добро проверена и прихваћена од народа у сваком појединачном случају, могу да послуже народне пословице. Збирка пословица у редакцији Вука Караџића погодна је и стога што је срећена по азбучном реду, па је могућно прегледати све пословице које почињу са *не* (*нисам, није* итд.) и тако наћи велики број негативних исказа.

Преглед ових пословица и других уобичајених народних обрта, датих у збирци, показао је да се ни у једној јединој реченици која почиње речцом за негацију *не* та речца не наслања на какву другу реч сем на лични глаголски облик.

Сем случајева када се негира сам глагол реченице, или целокупан предикат, нпр.: Не би доста кад не оста, Не ваља (прије) лећети докле крила не нарасту, Не види се прст пред оком, — има много случајева када се по смислу негирају разни други чланови реченице. О томе сазнајемо из опозитних додатака, који већином стоје у оквиру исте, разгранате или сложене реченице.

Негира се субјекат: Не гризеш ти мене уши, већ онај што се вије изнад мене; Не зна онај који куса, него онај који дроби; Не зове се пијаница онај који много попије, него онај који се опије; Не пече питу ко има, него ко умије; Не дају рогуље, него многуље; Није погинуо зајам, но враћање.

Негира се додатак субјекту (изражен зависном реченицом): Није дошло вријеме да погинемо, него да видимо ко је какав.

Објекат, директан или индиректан одн. даљи: Не жали мајка мрсна, већ мртва; Не боји се лисица вечерњег хвалиоца, него јутрењег раниоца; Не боји се Баја /Пушке цефердара,/ Него пушке опутот свезане; Не гледа Бог на каљаве ноге, већ на чисто срце; пасивно (објекат је у зависној реченици): Није речено да се вјерује малу, него Богу.

²¹ Изузеци су чешћи једино у случају скраћеног перфекта, где радни придев сам замењује цео перфекат: У то је Милисав доша и не довео Турчина ниједнога (М. Миљанов, Примјери чојства и јунаштва, Бгд. 1901, 94); Остарио, а памети не стекао (Вук, Н. пословице); итд. Оптативи се граде по типу: Чарне очи, да би не гледале (Вук, Н. песме 3, 355). И у облику футура може се јавити неубичајени ред у случају померања ка модалности: Како ћу те ја не дати, ћерко? (н. песма, цитирана код П. Ђорђевића).

Разни додаци предикату; за начин: Не каже баба како је сан снила, већ како је по њу боље; Нијесу вуци стекли по поруци, него што си сами приправе; за место: Не вјеруј пријатељу за трпезом, него на вратима од тамнице; за намеру и узрок: Не бију да не боли, него да боли; Не пада снџег да помори свијет, него да свака звјерка свој траг покаже; Не лаје куца села ради, него себе ради; Не гори образ од сунца, већ од поштеније људи; Није умрла баба од корбе, већ од празне торбе. Итд.

Уз наведене примере можемо додати још неке који почињу негираним глаголом *јесам* када тај глагол представља део именског предиката: Није онај луд који је девет проха изио, него онај који му је дао; Није чоџу жао на мало, него на неправу.

Овакав начин изражавања не треба сматрати једино могућним у српскохрватском језику. Имамо и примере директног негирања појма који се жели негирати, без посредства глагола. Пошто Вукове пословице које почињу негативном речцом не пружају примера за то, у пословичкој грађи се даље није трагало, али су нађени примери на другим местима.

Негира се субјекат: Не речи дакле, но лепо слаганѣ речѣи и величество предмета ... важность ... списанѣя сочиняваю (Д. Исајловић, *Исторја трговине*, Будим 1816, VI); Не један, већ више случајева било је (лист *Јединство*, Бгд. 1873, 442); Не идол овог св'јета, /Аврамов Бог је то (Ј. Илић, *Песме*, Бгд. 1894, 85); И не државник него тек подлац могао би казати да је [то] неминовно (Ј. Драгашевић, *Истинске приче*, Бгд. 1888—1891, 304).

Додатак субјекту: На престо је долазио онај који је најстарији не међу синовима, већ у породици (М. Вукићевић, *Историја срп. народа*, Бгд. 1912, 46).

Индиректни објекат: Не нам, не нам, о Господе силни! Већ имену подај славу твоју (О. Утјешеновић — *Острожински*, *Недјељко*, Беч 1888, 192).

Додатак објекту: Бог јој даде од срца порода, /Не мушкога, већ ђевојачкога (Вук, *Н. песме* 1, 470).

Проценат таквих примера није велик, а и међу њима већина отпада на архаичије или песничко изражавање. Међутим, из датих примера може се уочити још једна особина српскохрватске негације. Члан реченице који се негира директно (а не преко личног глаголског облика) тражи да стоји у ближем контакту са својим опозитумом: ни у једном примеру није нађен случај да се између директно негираног члана реченице и његовог опозитума интерполира лични глаголски облик, тј. прирок, рецимо (парафразирајући наведене примере): Не један случај

је био већ више случајева; И не државник *могао би казати*, него тек подлац ... или сл.

У оквиру српскохрватске реченице појављују се, дакле, као чврсте целине или *веза не + л. гл. облик* или *веза не + члан који се негира + ойозийум* (или, ређе, у инверзији, тј. са опозитумом напред); *веза не + члан који се негира + л. гл. облик + ойозийум* избегава се.

Какав се закључак из тога може извести? Српскохрватски језик спада очигледно међу оне језике у којима речца за негацију тежи да стоји испред личног глаголског облика — тежња која је забележена и у неким другим језицима. Једино у случајевима експресивнијег казивања негацијска речца може стајати испред речи на коју се смисаоно односи; а да је у питању одиста експресивни стил познаје се по томе што се непосредно уз тако негирану реч налази и њен опозитум — ако га има у реченици, — чиме се негирана реч рељефније уздиже из контекста.

Да бисмо показали да стање у српскохрватском језику није типично за све словенске језике, извршићемо даље нека поређења, на првом месту са руским. За осветљавање прилика у руском послужимо се сличним извором: зборником народних пословица Вл. Даља ²². (Пословице у њему нису наведене азбучним редом, тако да је избор морао бити случајан). Руска грађа пружа сасвим друкчију слику када је у питању смисаоно негирање неког другог члана реченице сем личног глаголског облика одн. предиката.

Негира се субјекат: Не кони везут — овес везет — Не возе коњи — оvas вози (452).

Негира се објекат: Смерть не все возьмет, только свое возьмет — Смрт неће узети све, само ће своје узети (286); Не все лови, что плывет — Не хватај све што плива (450).

Додатак предикату за начин: Не в гору живется, а под гору — Не живи се узбрдо него низбрдо (280).

Додатак предикату за намеру и узрок: Не на живот рождаемся, а на смерть — Не рађамо се ради живота него ради смрти (281); Не от зелья умирают, от смерти — Не умире се од трава него од смрти (289).

Истина, и у руском језику може се преко глагола — предиката негирати који други део реченице, као и у српскохрватском.

Нпр. објекат: Не держи сто рублей, держи сто друзей — Не држи сто рубаља, држи сто пријатеља (776).

Додатак предикату за време: Не узнавай друга в три дня, узнай в три года — Немој упознавати пријатеља за три дана, упознај за три године (776).

²² Пословицы русского народа, изд. Москва 1957.

Поређење ова два језика говори нам о двома чињеницама. Прво, о томе да се директно негирање неглаголских речи среће у српскохрватском знатно ређе, те да се истоветне по стилској боји руске реченице са директним негацијом најбоље преводе на српскохрватски помоћу реченица с индиректним негацијом, негацијом преко глагола. Друго, ако се пореде директне негације, види се да их српскохрватска реченица толерира само под условом непосредног суседства опозитума, док у руском то није обавезно (у нашем случајном избору руских пословица чак и нема таквих примера, свуда је негирани члан одвојен од свог опозитума прироком).

Руски језик располаже, дакле, једном могућношћу више у том погледу: *не + л. гл. облик*; *не + члан који се негира + ойозијум* — као и у српскохрватском, а сем тога још: *не + члан који се негира + л. гл. облик + ойозијум*, чега нема у српскохрватском.

2. Било би важно размотрити, по могућству, и историјски развој описаних тенденција, које смо утврдили у српскохрватском одн. у руском језику.

Да би се нешто сазнало о старијој српскохрватској негацији, био је прегледан текст Душанова законика, као и извештај број писама и повеља у издању Љ. Стојановића. Сам садржај старих списа није такве природе да пружа конструкције које су за нас интересантне, наиме, ту не налазимо негирање неких других делова реченице сем самог предиката, које би се тачно могло и констатовати. Међутим, грађа у Рјечнику ЈА (s. v. *не* и *јесам* у одричним облицима) има реченица које нас интересују.

Под речју *не*, РЈА св. VII, 785—788, има више група примера који су интересантни за тему, без обзира на тумачења обрађивача која не задовољавају увек у потпуности.

Има примера сврстаних под објашњењем да се одриче предикат, али да се глагол изоставља, пошто се подразумева. Нпр.: *Primito me za građana, ne za kralja*; *Plaћem griјehe uћiћene, ne uћiћenu meni шtetu*. Без обзира на то да ли је иза *не* заиста изостављен већ једном споменути глагол (примити, плакати), ми и овде видимо непосредни додир негираног члана реченице (додатка прироку одн. објекта) и његовог опозитума, као и код наших савремених примера (овде оба пута у инверзији и без супротног везника).

Даље се, у вези с положајем речце *не*, каже: Ријечца *не* кашто се раставља од глагола што га пориче. Примери: *Ne od samoga hlěba живе чovik*; *Ne varaj, nego љubav vходи va uho Boжje*; *Neka mi ne за nas, negoli за њega живемо*. И овде имамо непосредни контакт директно негираног дела реченице (субјекта одн. додатка прироку за намеру) са опозитумом,

сем у првом примеру, који представља дословни превод фразе *Non in solo pane vivit homo* и који, уосталом, и нема опозитума.

У одељку посвећеном положају речце *не* даје се и ово тумачење: Ријечца *не* понајвише стоји тик пред оном ријечки, која се пориче, ријетко пред другом којом. Ту се налазе примери огрешења о спомињано правило у вези с редом речи у сложеним глаголским облицима: *Jako ne vtaјilo se jestь sije dѣlo*; *Kada bi se ne moglo učiniti*; у заклињању, проклињању и допуштању: *Da bi mene ne rodila majka*; *Idem, da bih se i ne vtatio*; затим: *Poznade da mu ne pristaje oružje*, *будући се он не обикао*; *Obeћао si, da od nijedne kužne muke ne uvriđen bude*; *Ali će ga ovako ne dočekat*.

Овај не баш много богат материјал у вези с мање обичним обртима, уз мноштво примера негирања личног глаголског облика по данашњим нормама, не сведочи о некој видној еволуцији у погледу постављеног проблема у српскохрватском језику. Може се само приметити да је у сложеним глаголским облицима намештање негацијске речце пред помоћни глагол у новијим епохама постало обавезније.

Што се тиче старијег стања у руском језику, сумаран поглед на њега упућује нас на следећи закључак: стављање речце за негацију испред глагола — предиката не само што је било могућно при смисаоном негирању и глаголског и неглаголског појма — као што је могућно и данас — него је оно било дозвољено чак и у оним ситуацијама у којима данас није, што показује одређену еволуцију у том језику.

Примери су узети из књиге: Хрестоматия по древней русской литературе XI—XVII веков, у редакцији Н. Гудзија (Москва 1955; наши примери су из: Повести временных лет, према Лаврентијевском изводу, 14. в.; Поучение Владимира Мономаха, према истом извору, и Слово о законе и благодати митроп. Илариона, према рукопису из 16. в.).

Има случајева где негација стоји испред личних глаголских облика, између осталог и испред изумрлих данас облика помоћног глагола као дела именског предиката, а негира се неки други реченични појам: *Нѣсть се Олегъ, но святыи Дмитрей посланъ на ны* (стр. 7); *И на подолыи не сѣдяху люды, но на горѣ* (10); *Не бысть свѣтло, но акы мѣсяць* (23); *Не хвалю бо ся ни дерзости своея, но хвалю Бога* (39).

Примери из времена пре настанка сложеног прилога „нельзя“: *Не бѣ лъзѣ проити порогъ* (16); *Не бѣ лъзѣ убити его* (17).

Напоредо с тим имамо примере директног негирања појмова на које се оно односи: *Не отъ своя воля рекоша, но отъ божья повелѣнья* (6); *Се бо не по земли ходимъ, но по глубинѣ морьстѣй* [9]; *Не азъ его ослѣпилъ, но Давыдъ* (29); *Не въ худѣ бо и не въ нѣведомѣ* (sic) *земли*

владычествовашя, но въ Русской (32); Аще не всего приимите, то половину (37). У свим нађеним примерима негирани члан је одвојен од свог опозитума прироком, тачно онако како смо нашли и у савременом руском тексту, а што не одговара нормама у српскохрватском.

Негирање прилошких израза као данас: Не любо ми естъ в Киевѣ быти (14); Се же проявляше не на добро (23); на више места: не на благо. Итд.

Даље имамо примере стављања негације пред помоћни глагол као део сложеног глаголског облика, слично као у данашњем српскохрватском језику: у једном случају пред помоћни глагол чији рудимент и данас постоји, али пред који више не може да се ставља речца за негацију; у другом случају пред помоћни глагол који је данас изумро. Аще бо бы перевозникъ Кий, то не бы ходилъ Царюгороду (4); Нѣси бо умерлъ, но спиши (32). Има и примера сложених глаголских облика (укључујући и пасив), где речца за негацију стоји пред неким другим чланом тог облика, без обзира што помоћни глагол ту још живи; такви су примери аналогни оним нађеним српскохрватским примерима који представљају огрешење о правила данашње нормативне граматике и архаизам: Не даны суть словѣномъ прѣ паволочиты (8); За маломъ бо бѣ не дошелъ [плусквамп.] Царяграда (15); Бѣ же единъ старецъ не былъ [плусквамп.] на вѣчи томъ (20); Еще благодать не укрѣпѣла бѣаше (31).

Изнета грађа упућује на закључак да је руски језик у својим старијим епохама био ближи оном стању које налазимо у току целог развоја српскохрватског језика: тежњи да се негира лични глаголски облик; то несумњиво излази из таквих примера као што су не бѣ лъзѣ, не бы ходилъ, из времена финитности облика бѣ и бы. Али већ врло рано почиње да се ствара јачи афинитет негацијске речце и према другим врстама речи — афинитет који је у савременом језику постао веома изразит, као што смо показали раније.

3. Студије о истом питању које би биле посвећене стању у другим језицима или недостају у потпуности или су нам остале неприступачне; екскерпирање страног магеријала није предузимано. Подаци којима располажемо ипак омогућавају извесне закључке.

Појава да се речца за негацију радо ставља пред лични глаголски облик, без обзира на захтеве смисла, води своје порекло још из индоевропске епохе. Пошто су за индоевропски утврђена два негацијска елемента, *ne* (са разним аблаутским ступњевима) и *mē*, наше се питање своди на рефлексе елемента *ne*. И у оним језицима где се чувају рефлексии оба елемента, као и у оним где су се сачували само деривати елемента *ne* (а то су, између осталих, словенски језици), ова негацијска речца у мно-

гим случајевима тежи да заузме место испред финитног облика као дела предиката. О томе, опет као о једној од тенденција у језицима уопште, говори О. Јесперсен у цитираном делу²³. Исто то налази и В. Матезијус: у многим језицима постоји врло јака тенденција да се негира лични глаголски облик, чак ако се по смислу негација односи и на неки други члан реченице²⁴. Б. Делбрик указује на то да је у литавском исправно једино састављање негације и глагола; формално негирање неке друге речи у реченици само је привидно, јер је то већ стварање нових речи, са позитивним, само супротним значењем²⁵. Он специјално истиче негирање помоћног глагола — веома карактеристично за српскохрватски, као што смо видели, — називајући ту појаву давном, пошто о њој сведоче и староиндијски и латински и литавски. Реч за негирање прикључује се непосредно уз глагол и у готском, између осталог и на оним местима библијског текста, где у грчком оригиналу није негирана глаголска већ нека друга реч²⁶. Такво место припада, као што знамо, и данашњој речи *не* у француском језику²⁷, за разлику од савременог немачког где је та веза поремећена.

Из тога би произишао закључак да је српскохрватска тенденција ка негирању личног глаголског облика у свакој смисаоној ситуацији у ствари архаична; њено присуство у старијем руском језику поткрепљује такав закључак, док новије руско стање дугује свој настанак изменама које су се јавиле у структури тог језика.

Међутим, словенски језици, посматрани сви заједно, показују у том погледу измешану слику, која, уосталом, и није за све њих јасно утврђена. Осим тога, пада у очи да понегде не владају ни у истом језику сасвим једнаке законитости у погледу негирања глагола — предиката уопште и негирања сложеног глаголског облика.

Што се тиче положаја речи *не* за негацију у односу на глагол — предикат уопште, стање које смо утврдили у српскохрватском

²³ В. и Лб. Михайловић, о. с., где се наводе и коментари Полдауфа и Вахека поводом Јесперсена.

²⁴ Double Negation and Grammatical Concord, *Mélanges offerts à Jacq. van Ginneken*, Париз 1937, 82.

²⁵ Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen II, Стразбур 1897, 521. и даље.

²⁶ о. с. 522. Делбрик покушава да продре у дубину тих особености и сматра да је уопште првобитна негацијска реч могла да се односи једино на предикат, па затим на речи непосредно глаголског порекла, и тек касније на особинске и предметне појмове уопште (533).

²⁷ Е. Литре, *Dictionnaire de la langue française* III, Париз 1889, s. v. *ne*: Mot qui rend une proposition négative et qui précède toujours le verbe.

језику (савременом и старијем) типично је и за савремени чешки језик; у старијем чешком ситуација је друкчија. Ј. Гебауер²⁸ каже да је партикула *ne* заузимала у старочешкој реченици друкчији положај него данас. Нпр. старочешка реченица: То *sě stalo ne mŭ vinŭ* гласи данас: То *se nestalo mou vinou*. Партикула *ne*, вели он, стоји у старочешком што је могућно ближе изразу који је обухваћен одрицањем, док се у новочешком *ne* наслања на глагол. У старочешком се семантички чак и разликовало: То *sě stalo ne mŭ vinŭ* и То *sě ne stalo mŭ vinŭ*, јер је прво значило: Ја нисам крив што се то догодило (догодило се „не мојом“ кривицом), а друго: Ја сам крив што се то није догодило. Данас се обе идеје изражавају на исти начин. — Рекло би се да је чешки језик пошао од супротнога и прешао пут у супротном правцу него руски.

Примери пољског језика указују на сличност са руским. Речца за негацију стоји испред речи коју по смислу негира: *Nie podług grzechów naszych czynił nam; Nie żelaznym mieczem Antykrysta sieczem; Nie raz, nie dwa razy ci to mówiłem; Nie o twoje względy się ubiegam; Nie tak trzeba to robić* итд.²⁹ Слично као и у руском постоје разне категорије негираних речи и негираних синтагми, које нису својствене српскохрватском језику: *niekatolik, niefaworytka, niefilozof*; еуфемистичко: *niegłupi, niemały, nie najgorszy*; прилошки спојеви: *nie inaczej, nie żeby, nie bez powodu, nie bardzo, nie dziw, że ..., nie bez tego* итд. итд. Највероватније је то да су пољски и руски у том погледу имали сличну синтаксичку еволуцију, што је било омогућено другим сличностима у синтаксичкој структури, пресудним управо за ово питање.

Положај негацијске речце у оквиру сложеног глаголског облика (или пред помоћним глаголом или пред другим члановима: партиципом одн. инфинитивом) показује колебање у свим словенским језицима. Једино се може утврдити да се у новијим епохама код живих словенских језика, уколико су уопште сачували помоћни глагол, види појачана тенденција ка вези негацијске речце са глаголом. За српскохрватски смо то већ рекли напред. У руском језику се може говорити једино о облицима *буду, будешь...*: футур се гради по обрасцу: *я не буду писать* (никако: *я буду не писать*). У руском потенцијалу облик *бы* прекинуо је сваку везу с категоријом глагола, поставши енклитика,

²⁸ Über die Negation, namentlich die altböhmische, Listy phil. a ped. 10, 240. и даље; Über die Negation, insbesondere im Altböhmischen, Ein Beitrag zur Lösung des Negationsproblems, Arch. f. sl. Philologie 8, 177. и даље.

²⁹ J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki: Słownik języka polskiego III, фот. издање Познањ 1952, s. v. *nie*; и сви даље наведени пољски примери су из тог извора.

тако да се проклитика *не* испред њега не може намештати. Што се тиче пасива, стање ствари није искристалисано: Если это не будет пройдено — Если это будет не пройдено; Не будучи пройдено — Будучи не пройдено, разуме се са извесним разликама у значењу. (У савременом српско-хрватском чита је тенденција ка типу: Ако не буде пређено, без обзира на нијансу значења.)

За старословенски језик Миклошић³⁰, без резимирања, даје у овом погледу слику мешовитог стања. С једне стране: ничѣтоже вѣ не остало (Клочев зб.), Я вѣхомъ не извѣган (Супрас.), Яше вѣ коѣстѣ не бѣлъ (исто), Да вѣша не вѣлѣзан (исто), Единого еси не доконѣчалъ (Николь. јев.), Да ви не вѣшѣлъ сѣмо (Михан. ћир. колекција); а с друге стране: Яше не вѣша прѣкратилъ сѣ дѣние (Остром.), Не вѣ вратѣ мои змѣрѣлъ (исто), Яше не ви родилъ се (Николь.), Яше ... не вѣхомъ овѣщеници имѣ вѣли (исто), Яше не ви вѣла сѣмѣлъ (Михан.) итд.

За чешки језик Миклошић такође показује мешавину истог типа. У модернијим студијама о том језику, Гебауеровим, читамо о разлици између старог и новог језика. Старочешки примери: Jsem nechválen — новочешки: Nejsem chválen. Исто тако старочешки: Nevolal bych byl, Nevolati budu — новочешки: Nebyl bych volal, Nebudu volati.

За пољски језик дају податке, иако оскудне, аутори цитираног речника. Новопољски: Nie będzie brał, Brać nie będzie — старопољски: Nie bać się będę złego, Jeśm nie znał. Иако испитивачи изричито говоре о томе да је спајање негативне речце са инфинитивом у оквиру неког сложеног облика конјугације потпуно страно духу словенских језика³¹, старији примери могу да се нађу, као што се видело, скоро у свима њима.

4. На основу свега реченога доста је тешко извести решење које би задовољило у свим тачкама. Ипак се назире следећи закључци.

Тежња елемента за негацију да стоји испред личног глаголског облика, укључујући ту и помоћни глагол, мора бити стара, наслеђена још из индоевропске заједнице. Да је традиција стављања речце *не* пред помоћни глагол примарна, сведоци су, између осталог, обавезне везе *не буду* ..., *неће* ... у руском одн. пољском језику, при свој осиромашености помоћног глагола у њима и при свем преовладавању друкчијих синтаксичких принципа. Српскохрватски језик је добро очувао ту старину. Словенски језици нису, међутим, сви у истој мери чували тај архаизам, а напуштали су га — или дефинитивно напустили — углавном из два различита разлога.

³⁰ Die Negation ... 342. и даље.

³¹ Гебауер у наведеним радовима, а исто тако и Миклошић у Negation ... 342, на кога се Гебауер позива.

а. Губљење ове тенденције у руском језику мора бити доведено у везу са дефинитивним губљењем помоћног глагола, и према томе са сливањем негираног помоћног глагола (3. л. јд.) *нѣ* и речце *не*³². Као што је познато, примери губљења помоћног глагола, како из перфекта, тако и из именског предиката, налазе се још у 11. веку³³. Губила се финитност облика *нѣ*, а изговор *нѣ* и *не* већ је ионако од најстаријих времена морао бити једнак. Као траг из времена када је то ново *не* још носило реченичну наглашеност старог *нѣ* а функционисало као речца *не* може послужити овај пример: Не забывайте 3-хъ дѣлъ тѣхъ: *не* бо суть тяжка³⁴. У време када су позитивне реченице са именским предикатом почеле да се говоре са степеном zero у садашњем времену и са *был* ... у прошлом, ово комбиновано *не* (према којем је прошло време дотада гласило *не был...*) било је схваћено само као речца *не*, а цео негативни исказ је и у том случају имао степен zero у садашњем времену и *был [не...]* у прошлом. Из трећег лица једине појава је морала да се шири у остала лица, а после тога синтаксички спојеви могли су лакше и да се лексикализују. Тако се мора тумачити експанзија негираних (нелексикализованих) синтагми, а у резултату тога и негативних сложеница у руском језику, на штету негираног личног глаголског облика у реченици.

Пољски језик, после руског, отишао је најдаље у погледу губљења помоћног глагола. Његова сличност с руским језиком и у погледу судбине речце за негацију у њеним односима према члановима реченице говори, можда, са своје стране о вези тих двеју појава.

б. Чињеница што се и у неким другим словенским језицима, нарочито у старијим епохама, речца за негацију ипак ставља пред друге речи сем глагола, а нарочито често пред нефинитне чланове сложених глаголских облика (старословенски, српскохрватски и чешки примери са негацијом испред партиципа и инфинитива), мора, по нашем мишљењу, бити једно пролазно и чисто књишко изневеравање словенске традиције, које је из писаног језика почело да нестаје баш онда када је у писменост јасније продрло народно изражавање. Изневеравање је могло настајати

³² Јављање *не* у значењу *није* може се у српскохрватском наћи у примерима метричке стеге: *Ne* [тј. *није, нема*] *јерсе јуби од моје, / ni b'jele vile od gore* (н. песма), РЈА s. v. *јесам* I 3 с b).

³³ В., нпр.: П. Черних, Историческая грамматика русского языка, Москва 1952, 226. и д.; П. Кузьнецов, Историческая грамматика русского языка, морфология, Москва 1953, 245; Т. Ломтев, Очерки по историческому синтаксису русского языка, Москва 1956, 35—53.

³⁴ Хрестоматия 36, из „Слово о законе и благодати“.

као стилска особина, уосталом сасвим образложена, јер се различитим намештањем речце добивају, према потреби, и различите нијансе значења, као што је показао Гебауер на старочешком примеру³⁵.

Постоје неке чињенице које наводе на претпоставку да између степена вербалности реченица у појединим језицима и степена повезаности негацијског елемента са вербумом постоји непосредна веза. Руска конјугација, за разлику од деклинације, осиромашена је у више праваца: не само што је у њој помоћни глагол веома дегенерисан, него је и број граматичких времена сведен на минимум; руски језик је уопште, од свих словенских језика, највише склон елипси глагола и номиналном изражавању³⁶. Супротно од руског, живи балкански словенски језици знају за изразиту вербалну реченицу. Задржавајући се овде од балканских језика једино на српскохрватском, подсећамо на то да је управо у овом језику сам лични глаголски облик, избором граматичких времена и њихових обличних варијетета, избором вида, у стању да пружи приличну изнијансираност значења, која превазилази обичну временску и видску семантику. Српскохрватски глагол је више у стању да пружи разне значењске и стилске финесе без употребе префикса или прилога, него што је то случај у руском и пољском језику³⁷. Српскохрватски језик се такође, нарочито у поређењу са руским, приметно клони безличног изражавања уопште, изражавања у инфинитивима и сл., номиналних реченица у сентенцијама итд.³⁸ Скуп свих ових карактеристика чини разумљивијом и црту коју смо размотрили у овом раду, пошто се све то подводи под једну општију тенденцију српскохрватског језика: у реченици се даје предност личном глаголском облику и тај облик, у семантичком погледу, радије привлачи модификације него остали чланови реченице.

И. Грицакџић

³⁵ Миклошић скреће пажњу на семантичко разликовање у старословенском: Не на добро вѣваѣтъ = nocent; не вѣваѣтъ на добро = non prosunt, Negation ... 340. и даље.

³⁶ Е. Бернекер, Über die Ellipse des Verbums im Slavischen, Arch. f. sl. Philologie 26, 481. и даље; Боаје-Сперански, Manuel pour l'étude de la langue russe, Париз 1940, 249. и даље.

³⁷ О неким видским особеностима српскохрватског глагола, ЈФ 22, 119—128.

³⁸ Ове особености српскохрватског језика набројане су у ауторовом кратком излагању: Certaines particularités du verbe en serbocroate, Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego 18, Вроцлав—Краков 1959, 137. и даље.

Резюме

И. Грицкат

О некоторых проблемах отрицания в сербохорватском языке
(с привлечением материала русского и некоторых
других славянских языков)

Ввиду того, что отрицание в сербохорватском языке до нынешнего времени почти не исследовалось, автор указывает на необходимость уделить внимание этому вопросу. В настоящей статье лишь бегло затрагиваются некоторые аспекты вопроса, главным образом, редкое упрочнение в этом языке отрицательных оборотов, редкая лексикализация соединений частицы *не* со следующим словом, вне традиционных образований.

Во второй части подробнее рассматривается одна характерная черта сербохорватского синтаксиса, которая, повидимому, и является причиной упомянутых особенностей. Это — сильно выраженное тяготение отрицательной частицы к глаголу в сказуемом, безотносительно к тому, какой член предложения по смыслу негируется. Тенденция негирования личной глагольной формы (в сказуемом вообще и, в частности, вспомогательного глагола в сложных образованиях) является первичной, как в славянских языках, так и в индоевропейских. Сербохорватский язык сохраняет в этом отношении более архаический характер. Первопричину утраты этой синтаксической черты в русском языке (и в польском) автор находит в утрате вспомогательного глагола и в отождествлении старой глагольной формы *нѣ* и частицы *не*. Тот факт, что и сербохорватский язык в более старые эпохи иногда не придерживался этой особенности, так же как и старочешский и старославянский, можно объяснить книжными и чисто стилистическими стремлениями.

ЈЕДАН ПРОБЛЕМ СЛОВЕНСКЕ СИНТАГМАТИКЕ ОСВЕТЉЕН ТРАНСФОРМАЦИОНИМ МЕТОДОМ (ГРАМАТИЧКА УЛОГА МОРФЕМЕ *СЕ* У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ)

У В О Д

1. Проблем граматичке функције „рефлексивне“ морфеме у конструкцији с глаголима заједнички је свим словенским језицима, с тим да, поред многобројних одступања у различитим појединоствима, постоје несумњиво и појаве које се сродно манифестују на целом словенском језичком терену. Аутор ће се овде ограничити на српскохрватску ситуацију, надајући се, међутим, да би изложена факта могла дати подстрек за прикупљање података о томе у којој мери заиста постоје паралелни феномени у осталим словенским језицима.

2. Као што је познато, морфема која игра улогу при одређивању дијатезе словенског глагола настала је првобитно у функцији ненаглашене варијанте рефлексивне заменице, са одговарајућим својствима дистрибуције у говорном ланцу. Стабилизовањем система енклитичких (ненаглашених) заменица као корелативних форми према неенклитичним (наглашеним) заменичким облицима српскохрватски је (за разлику од неких других словенских језика, нпр. руског) очувао аутономност положаја морфеме *се* према „глаголу (упор.: *сећам се — ја се сећам — ја се много и радо сећам — много се и радо сећам — сећао сам се*). Већ према овом формалном моменту српскохрватске спојеве глагола са *се* треба испитивати синтаксички, у оквиру феномена „непосредних конституената“ (који чак могу да се манифестују као „конституенти дисконтинуираног типа“¹).

¹ Ови термини одговарају (данас већ у модерној синтакси класичним) терминима: *immediate constituent*, *discontinuous constituent*. (Теорија непосредних конституената изложена је прегледно у познатом приручнику: Charles F. Hockett, „A Course in Modern Linguistics“, New York 1958, одељак под насловом „Immediate constituent“).

3. Ова се морфема назива (у свим домаћим и уопште словенским граматикама) рефлексивном, мада само у једном, врло ограниченом делу своје употребе стоји у односу „комбинаторичне варијанте“ према рефлексивној заменици *себе*. У осталом (и највећем) делу својих граматичких служби ова морфема не означава рефлексивност. Термин „рефлексивна морфема“ је, дакле, сасвим услован, оправдан искључиво утврђеном лингвистичком традицијом.

4. Морфема *се* је полифункционално граматичко средство (као што су то и њој одговарајуће гласовне варијанте у осталим словенским језицима). Ова полифункционалност већ одавно привлачи пажњу лингвиста, првенствено оних који обрађују словенски глагол (пошто је сам проблем класификован као проблем глаголске дијатезе). Проблему се прилазило у многим погледу успешно, али углавном увек на исти начин: кроз значењску анализу, без ригорозног одвајања семантичког (и лексичког) од синтаксичког нивоа посматрања². То је донело несагласност у оцењивању многих појединости, остављајући неминовно у сенци извесне важне аспекте проблематике. Довољно је, уосталом, симптоматична већ сама чињеница да се феномен повезивања глаголског облика с рефлексивном морфемом недоследно уврштајује приликом анализе: по једнима у област морфологије глагола, по другима међу синтаксичке феномене.

5. Овде ће се појава комбиновања глаголске форме са рефлексивном морфемом посматрати из синтаксичке перспективе, са настојањем да се што прецизније одреди улога образовања синтагме *глагол + се* за организацију српскохрватске реченице.

Као главни ослонац за проверавање класификационих критерија изабран је најобјективнији досада изнађен метод у синтакси: трансформациони тест. Тај ће се тест користити умерено, што значи: онолико колико је за идентификацију дате синтаксичке јединице заиста неопходно, а без исцрпљивања свих конкретних трансформационих могућности³.

² Приказ стања у испитивању овог проблема даје убедљиво А. В. Исаченко („Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, Морфология II“, 346—349) осврћући се углавном на идеје оних синтаксичара који су у овом случају највише утицали својим основним обрасцима анализе, у руској лингвистици као и у лингвистици осталог словенског света. — Овом приликом неће бити посебног осврта ни на чије радне резултате, ма колико они били заиста достојни пажње.

³ У погледу начина на који ће се вршити у којем случају селекција трансформационих могућности не постоји још довољно израђен теоријски став у лингвистици, што је свакако осетљиво питање модерне синтаксичке методологије. D. Worth и Ф. Пап нпр., чија испитивања обухватају синтаксичке спојеве падежних форми у руском, дају трансформациону дескрипцију без одређених селекционих

АНАЛИЗА

6. Посматраћемо овде просту реченицу чији је предикат у било којем личном глаголском облику, искључујући конструкцију с трпним придевом и конструкцију с именским делом предиката. Нека таква реченица буде означена са R, субјекат са S, предикат са P, а вршилац (агенс) радње са A. Нека је симболом V означен сваки предикат у личном глаголском облику без *се*, а симболом V_{се} сваки предикат у личном глаголском облику са *се*.

Из технике анализе у трансформационој синтакси преузећемо овде следећа два (данас већ традиционална) симбола:

→ значи: трансформише се у . . .

* означава неадекватну трансформациону форму⁴.

7. R се јавља у различитим конструкцијама. Њих има укупно четири. Условљене су одговарајућим стилизацијама односа S—P.

R_(I) : S је увек идентичан са A и увек га можемо експлицитно означити уз P (P је овде увек оказионална или факултативна варијанта везе S+P).

Примери: *Њевам → ја њевам, ја њевам → њевам; бојиш се → ти се бојиш, ти се бојиш → бојиш се; он се чешља → чешља се, чешља се → он се чешља; воле се → они се воле, они се воле → воле се*, итд.

R_(II) : S никада није идентичан са A, а увек се може експлицитно означити уз P⁵.

ограничења, што значи да се равноправно прикупљају информације како о обавезностима семантичког (и лексичког) тако и о обавезностима синтаксичког типа (в.: Dean Stoddard Worth, „Transform Analysis of Russian Instrumental Constructions“, Word 12, № 2—3, 1958, 247—290; Ф. Пап, „Трансформационный анализ русских присубстантивных конструкций с зависимой частью — существительным“, Slavica I, Debrecen 1961, 55—83). Тежња ће бити у овоме раду да се акценат лингвистичке пажње задржи на синтаксичком типу обавезности.

⁴ Трансформационе форме могу бити неадекватне у једном од ова два смисла:

1) таква форма уопште не постоји у језику (нпр. **Њече се ћурку*);

2) таква форма постоји у језику, али граматички однос између њених елемената не одговара односу својственом форми од које се пошло (нпр. *Њече се → *Њече ћурку*).

⁵ У овом последњем R_(II) се слаже са R_(I). Уколико је у питању P са обележјем III лица, конструкција са експлицитно поменутиm S (S+P) је обична (необележена), с тим да до изостављања форме S може доћи само ако је субјекат већ у ранијем тексту поменуt. Упор.:

Дечак чииа (R_(I), S+P), *Службеник се награђује* (R_(II), S+P)

али

Шииа ради дечак? — Чииа (само P), *Шииа је с оним службеником? — Награђује се* (само P).

Уколико P носи обележје I или II лица, форма S може изостати и ван речене категорије, пошто глаголски наставак искључује двосмисленост. Упор.:

Чииам много у последње време, Саоиииили су да се награђујеш.

Примери: *службеник се награђује, ово се једе, рукави се цепају*, итд.
 $R_{(III)}$: S и A обавезно изостају, а P је обавезно у облику трећег лица јединине.

Примери: *говорка се* → *он се говорка, *иде се* /*овуда*/ → *он се иде /*овуда*/, итд.

$R_{(IV)}$: Експлицитна идентификација A је обавезна, и то дативном формом, али A обавезно није идентичан са S; P носи обавезно обележје III лица.

Примери: *сиава му се* → *сиава се; *једу му се шрешње* → *једу се шрешње, итд.⁶.

Све R конструкције чија форма P не може бити трансформисана у везу S+P у којој би S био идентичан са A (дакле оне које нису $R_{(II)}$) искључују V, а добијају V_{se} форму⁷. Оне су, дакле, морфолошки обележене.

У даљем поступку анализе издвојићемо $R_{(II)}$ од осталих R конструкција.

К О Н С Т Р У К Ц И Ј А $R_{(II)}$

8. V и V_{se} форме разликују се међу собом по могућности комбинације са акузативом директног објекта (са формом O_4).

Међу V формама има таквих које се могу комбиновати са O_4 (форме V_1) и таквих које се не могу комбиновати са O_4 (форме V_2). Дакле:

$$1) V_1 = V \rightarrow V + O_4$$

Примери: *волим* → *волим мајку*, *чињаш* → *чињаш књигу*, *јева* → *јева њесму*, итд.

$$2) V_2 = V \rightarrow *V + O_4$$

Примери: *дрхѣм* → *эрхѣм нешѣо, *некога*; *седѣм* → *седѣм нешѣо, *некога*, *иде* → *иде нешѣо, *некога*, итд.

V_1 је увек варијанта конструкције $V + O_4$, а не посебна синтаксичка конструкција. V_2 међутим представља посебну синтаксичку конструкцију у односу на $V + O_4$ (тј. на V_1).

Ако форму V_1 идентификујемо термином „транзитивна синтаксичка јединица“, онда ћемо форму V_2 назвати интранзитивном синтаксичком јединицом.

⁶) Овакви примери показују да појам агенса треба шире схватити: не доследно у смислу вршиоца акције, већ као лице коме се радња приписује.

⁷) Једино се у случајевима $R_{(II)}$ појављује, уз форму V_{se} , и конструкција са трпним придевом (*месо је њродавано* поред *месо се њродавало*).

Могућност комбинације форме V са формом O_4 (тј. репартиција V_1/V_2) регулисана је семантиком дате глаголске лексеме: да ли глагол по свом значењу допушта (V_1) или искључује (V_2) објекатску допуну.

Морфема *се* је инкомпатибилна са формом O_4 ⁸.

Примери: *бојајџи се* → *бојајџи се мајку, *чешљајџи се* → **чешљајџи се сесџу*, *бије се* → *бије се децу, *воле се* → *воле се децу, итд.

Према томе:

По критерију могућност / немогућност комбинације са O_4 , V_{se} ступа у опозицију према V као обележена форма према необележеној.

Транзитивни по значењу глаголи добијају по правилу $V (= V_1)$ форму уз коју *се*, уколико се јави, репрезентује објекат радње: *чешља се* → *чешља себе* и сл. (в. § 9)⁹.

Интранзитивни по значењу глаголи добијају како $V (= V_2)$ тако и V_{se} облик. Репартиција V/V_{se} у оваквим је случајевима лексичког карактера¹⁰.

9. Све V форме без изузетка репрезентују синтаксичку јединицу P, никад целу синтаксичку везу P + објекат. Са формама V_{se} ствар друкчије стоји.

Уколико је у питању глагол интранзитивног значења, онда је аутоматски $V_{se} = P$, с тим да присуство морфеме *се* само експлицитно указује на немогућност комбинације предиката с објектом. Али има случајева када морфолошки спој V_{se} не репрезентује једну синтаксичку јединицу, већ две, с тим да је V = предикат, а *се* = објекат. Да ли је у питању предикатска форма V_{se} или синтаксичка конструкција $V + се$ (= предикат + објекат), показаше трансформациони тест: може ли се или не ово *се* заменити каквом O_4 формом.

⁸) Српскохрватски, као ни руски (в. Исаченко о. с. 353), не допушта ни спорадично конструкције типа словачког *uči'sa úlohu*.

⁹) Постоји ограничен број глагола који су по значењу прелазни, али који, у посебној семантичкој вредности, мењају своју основну V форму у V_{se} , с тим да објекатску допуну задржавају уз промену акузативног облика у генитивни: *прихваџа џај џосао* → *прихваџа се џог џосла*, *џрима џу дужносџи* → *џримио се џе дужносџи*, *доџаџи зид* → *доџаџи се зида*. Промену транзитивног облика у интранзитивни изазвао је нови семантички моменат: чињеница да је акценат пакље пребачен на однос радње према субјекту, чиме је однос радње према објекту доспео у други план.

¹⁰) Поред *бојим се* постоји *сџрахујем*, поред *шеџа се* — *шеџа*. Овакав, чисто лексички распоред, заступљен је, уосталом, широм целе словенске језичке територије. Исаченко нпр. (о. с. 353) суочава руске примере у V_{se} облику: *краска дер-жџиџся*, *сердце бџџиџся* са одговарајућим словачким V формама: *farba drži*, *srдce bje*. Српскохрватски би, међутим, у једном примеру имао V_{se} конструкцију (слично руском), а у другом V форму (као словачки): *боја се држи*, *срце бије*.

V_{se} : боји се → *боји нешто, некога; смеје се → *смеје нешто, некога.

$V + se$: чешљам се → чешљам некога; бије се → бије некога; воле се → воле једни друге.

Има три типа конструкције $V + se$: $V + se_1$ (чешља се), $V + se_2$ (бије се), $V + se_3$ (воле се).

10. $V + se_1 : se$ је комутабилно (=подложно замени без штете по основно значење синтаксичке конструкције) са било којом другом формом O_4 , укључујући у првом реду и рефлексивну заменицу себе.

Примери: чешља се → чешља себе, чешља ме, чешља некога.

Конструкције $V + se_1$ називају се у традиционалним граматикама рефлексивним, а глаголи комбиновани са оваквим se_1 издвајају се у посебну, семантички обележену групу. Традиционална граматика, сем тога, већ одавно интуитивно примењује трансформациони тест ради идентификације рефлексивних конструкција тиме што наглашава да се оне распознају по могућности замене се са себе.

Морфема se_1 се, међутим, ни по чему не одликује од осталих енклитичких облика личних заменица. Сачињавајући са њима исту „обличку класу“¹¹, se_1 ступа у опозицију са неенклитичком формом себе по критерију емфатичког удара (чешља се / чешља себе као чешља ме / чешља мене). Будући везана за одређени контекст, из којег се себе аутоматски искључује, морфема se_1 репрезентује „комбинаторичну варијанту“ рефлексивне заменице.

Присуство облика se_1 не утиче на основно (лексичко) значење глагола уз који стоји (глагол чешљати означава исту прелазну радњу у свим следећим својим реализацијама: чешља, чешља се, чешља ме, чешља друге). Значење рефлексивности се стога не може узимати као критериј за класификацију глагола ван њихове синтаксичке (предикатске) функције.

11. $V + se_2 : se_2$ је комутабилно са свим O_4 формама, искључујући форму себе.

Примери: бије се → бије некога, али → *бије себе; гура се /у аутобусу/ → гура друге /у аутобусу/, али → *гура себе /у аутобусу/.

Формом se_2 репрезентован је непрецизирани објекат: указује се експлицитно на присуство објекта у вршењу радње, али се не казује ко је конкретно објекат. Исп. ради илустрације:

он бије = акценат пажње на радњи, објекат искључен из посматрања;

¹¹ Термин одговара енглеском *form-class* (в. Ch. F. Hockett, о. с. 162).

он се бије = присуство објекта утврђено, али без прецизне идентификације;

он бије децу = објекат је идентификован.

Недостаје одговарајући назив за ову конструкцију у нашој домаћој терминолошкој традицији.

12. $V + se_3 : se_3$ је комутабилно искључиво са једном O_4 формом — са изразом *један другог* (једни друге).

Примери: *они се воле* → *они воле једни друге*; *они се грде* → *они грде једни друге*.

Овакве конструкције називају се реципрочнима („узајамно повратним“).

Има две врсте глагола којима се означава реципрочна радња: а) „интранзитивно реципрочни“ — глаголи који имплицирајући својим значењем реципрочност не имплицирају и присуство објекта (*свађају се* → *свађају некога, *расијају се* → *расијају некога); б) „транзитивно реципрочни“ — глаголи који уз импликацију узајамности задржавају транзитивно значење (*иући се* → *иући некога*, *волећи се* → *волећи некога*).

Се уз интранзитивно реципрочне глаголе не означава објекат, већ стоји само као знак немогућности комбинације Р са O_4 . Ту, дакле, и није у питању конструкција $V + se$, већ форма V_{se} , као знак синтаксичке интранзитивности (*свађа се* → *свађа некога као *сиди се* → *сиди некога). Ситуација реципрочности имплицирана је значењем самог глагола. Уколико је глагол у облику сингулара, а без икакве допуне, партнер субјекта у узајамном вршењу није идентификован (*он се често свађа*). Идентификација партнера извршена је додавањем социјативне допуне (*он се често свађа* → *он се често свађа са сесиром*). Уколико је глагол у плуралском облику, а социјативна допуна изостаје, реципрочност вршења остаје у оквиру активности субјекта (*они се свађају* → *они се свађају једни с другима*). Додавањем социјативне допуне измењена је само идеја о партнерима у вршењу: субјекат постаје једна ангажована страна, док је друга представљена обликом социјативне допуне (*они се свађају* → *они се свађају с комишјама*).

Конструкцију $V + se_3$ могу образовати искључиво транзитивни глаголи. Има их од две врсте: (а) глаголи који се комбинују са *се* и у сингулару и у плуралу; (б) глаголи који се комбинују са *се* само у плуралу.

Глаголи типа (а) успостављају значење реципроцитета у сингулару искључиво додавањем социјативне допуне, иначе представљају конструкције типа $V + se_2$ (*иуче се* → *иуче некога* / *иуче се с брајом* = *он и брај иуку један другог*). У плуралу, уколико није присутна соци-

јативна допуна, једино контекст разјашњава да ли је у питању $V + se_2$ или $V + se_2$ конструкција (*дечаџи се њуку* може значити: 1) дечаџи туку једни друге; 2) дечаџи туку другу децу). Реципрочност бива аутоматски прецизирана додавањем социјативне допуне (*дечаџи се њуку с другом децом*).

Глаголи типа (б) не могу у сингуларском облику образовати конструкцију $V + se_2$ (*волим* → *волим се, *грдим* → *грдим се). Али је зато у плуралу присуство морфеме *се* уз глагол довољан граматички знак реципрочности (*волимо се* → *волимо једни друге*).

Само, дакле, у овим (б) примерима (чији је број лексички ограничен) *се* аутоматски, својим присуством, означава реципрочност. То *се* репрезентује објекат радње у унакрсном обухватању.

13. Нека X буде овде било која глаголска лексема у конструкцији $R_{(D)}$. С обзиром на распоред форми $V/V_{se}/V + se$, можемо издвојити следеће типове лексичке јединице X .

X_1 : глаголски облик се искључиво појављује без *се* ($V \rightarrow *V_{se}$).

Примери: *љевам* → *љевам се, *седим* → *седим се.

X_2 : глагол се употребљава искључиво са *се* ($V_{se} \rightarrow *V$).

Примери: *бојим се* → *бојим, *јежим се* → *јежим.

X_3 : глагол се са истим значењем појављује било у V_{se} било у V облику ($V_{se} \rightarrow V$).

Примери: *скићам се* → *скићам*, *шећам се* → *шећам*.

Овде нема никакве опозиције између V и V_{se} , ни на синтаксичком ни на семантичком нивоу. Ради се просто о морфолошким дублетима (чији је број ограничен).

X_4 : глагол у једним ситуацијама значи транзитивну радњу и тада се појављује без *се*, а у другим ситуацијама значи интранзитивну радњу и тада добија уз себе *се* као морфолошку ознаку непрелазног значења ($V_1 \rightarrow V_{se}$).

Примери: *окреће (нешто)* → *окреће се*, *возим (некога)* *возим се*, *поправљам (нешто)* → *поправљам се*.

X_4 у форми V ($= V_1$) је различита језичка јединица од X_4 у форми V_{se} . Постављене су једна према другој у опозицију по критерију транзитивности (V_1 = транзитивна синтаксичка јединица / V_{se} = интранзитивна).

X_5 : транзитивни глагол (форма V) може се развити у конструкцију са *се* у којој је V облик предиката, а *се* означава објекат ($V_1 \rightarrow V + se$).

Примери: *чешљам* → *чешљам се*, *бије* → *бије се*, *воле* → *воле се*.

Форма V_1 се од конструкције $V+се$ разликује по могућности (/немогућности) комбиновања са O_4 :

$$V_1 \rightarrow V + O_4 / V + се \rightarrow *V + се + O_4.$$

X_8 : транзитивни глагол постаје интранзитиван по значењу и добија уз себе *се* (као ознаку тог интранзитивног значења), али такође може ступити у конструкцију типа $V+се$ ($V_1 \rightarrow V_{se}$ и $V+се$).

Примери: *ударио (некога) | ударио се | ударио се (→себе) руком њо колену; брије (некога) | брије се (→себе) | брије се код берберина.*

Овакви примери су малобројни.

* X_7 : не постоји глагол који би се јављао искључиво у конструкцији $V+се$, а никад ван те конструкције (у форми V).

* X_8 : не постоји глагол који би био репрезентован и формом V_{se} и конструкцијом $V+се$, а који притом никад не би добијао саму форму V .

ОСТАЛЕ R КОНСТРУКЦИЈЕ

14. Морфема *се* у оквиру конструкције $R_{(I)}$ служи за обележавање разних могућих стилизација односа предикат-директан објекат. Морфема *се*, међутим, у оквиру свих осталих R конструкција служи искључиво као знак одступања од оне организације односа субјекат-предикат која је карактеристична за конструкцију $R_{(I)}$ (а то је: форма P увек се може развити у експлицитну конструкцију $S+P$, с тим да је формом S обавезно репрезентован вршилац радње P).

$R_{(II)}$

15. Да би се конструкција $R_{(II)}$ могла успоставити, неопходно је да S буде идентичан са A, а да функцију P добије глагол прелазног значења. Ирелевантно је при том: ко врши прелазну радњу P, да ли га је уопште могуће у датом случају идентификовати, и да ли је у форми S сваки пуг могуће сагледати објекат обухваћен реализацијом таквог вршења.

Примери: *човек се кажњава (због недела) → неко човека кажњава (због недела); рукави се цепају (од шрења) → *неко рукаве цепа (од шрења).*

Пошто традиционална граматика употребљава термин „пасивна реченица“ за оне случајеве када се под формом S подразумева објекат над којим неко врши радњу, то или овде треба термин шире схватити или њиме не треба идентификовати конструкцију $R_{(II)}$.

$R_{(III)}$

16. Конструкцију $R_{(III)}$ могу образовати било транзитивни било интранзитивни по значењу глаголи у функцији Р, с тим да се посебним граматичким средствима означи да вршилац радње Р није неко одређено лице, већ било ко, свако, људи уопште¹². Та су посебна граматичка средства: а) обавезно изостављање форме $S = A$; б) обавезна ознака III лица сингулара предиката; в) обавезно присуство морфеме *се* уз лични глаголски облик.

Примери: *йрича се* → **он се йрича, *йричам се, *йрича;*

иде се узбрдо → **он се иде узбрдо, *ја се идем узбрдо, *иде узбрдо.*

Традиционална граматика назива конструкције $R_{(III)}$ имперсоналном реченицом.

Типу $R_{(III)}$ донекле су блиски примери које традиционална граматика такође назива имперсоналном реченицом, а у којима ознака *С* изостаје из разлога семантике самог глагола: дати глагол у функцији Р означава природни или физиолошки феномен са нерашчлањеним односом агенс / акција (*свиће, смркава се, сийи, ведри се, дува од йрозора, гребе га у грлу, жига га йод йлећима* и сл.). Разлика између ових примера и $R_{(III)}$ лежи у томе што се Р овде често може развити у везу $S + P$, с тим да је *S* таутолошки елеменат, али је њиме идентификован *A* (*свиће* → *дан свиће, ведри се* → *небо се ведри, сийи* → *киша сийи*). Ова особина прикључује овакве глаголе типу $R_{(I)}$. Штавише, овде се, као у конструкцији $R_{(I)}$, поред V_{se} појављује и *V* форма (репартиција V/V_{se} условљена је и овде лексички¹³). Глаголи, међутим, који ступају у конструкцију $R_{(III)}$ добијају уз себе *се* као обавезни граматички знак конструкције, с тим да њихова форма без *се* аутоматски репрезентује другу, $R_{(I)}$ конструкцију. При трансформационом тесту ово *се* се замењује специфичним обликом за експлицитну идентификацију неодређеног (општег) субјекта — вршиоца радње: *йрича се* → *йрича свей, йрича народ, йричају људи*.

 $R_{(IV)}$

17. За успостављање конструкције типа $R_{(IV)}$ релевантно је присуство морфеме *се* уз лични глаголски облик и експлицитно обеле-

¹² У многим се језицима овакав вршилац идентификује посебним изразом — франц. *он*, енгл. *оне*, нем. *тап*.

¹³ Упор. *свиће* са *смркава се*. Овде постоје, уосталом, упадљиве лексичке дивергенције међу словенским језицима. Упор.: српскохрватско *сева* / чешко *blýská se*, чешко *mrzne* / српскохрватско *мрзне се*, српскохрватско *свиће* / словеначко *svita se*, руско *смеркаѝ* / српскохрватско *смркава се*.

жавање агенса (који није идентичан са субјектом) дативном формом. Ирелевантно је при том да ли ће S бити означен уз P или неће.

Примери: *сјава ми се* → *сјава ми, *сјава се, *сјава; *јије му се млеко*, *јије му млеко, *јије се млеко, *јије млеко; *једу му се шрешње* → *једу му шрешње, *једу се шрешње, *једу шрешње; *кашље јој се* → *кашље јој, *кашље се, *кашље; *иде нам се* → *иде нам, *иде се, *иде. По нашој традиционалној граматичкој терминологији овакви би примери били идентификовани термином „реченице са логичким подметом“.

Конструкције $R_{(IV)}$ су подложне трансформационом тесту при којем се агенс изједначава са субјектом, функцију предиката добија нека модална форма (или конструкција) којом се означава унутрашњи стимуланс на акцију, а дотадашњи предикат постаје експликативна допуна модалне форме (односно конструкције).

Примери: *сјава ми се* → *осећом њошребу за сјавањем*, *ја бих да сјавам*; *једу му се шрешње* → *жели да једе шрешње*, *он би да једе шрешње*; *кашље јој се* → *она мора да кашље*; *иде нам се* → *ми бисмо желели да идемо*.

Конструкција $R_{(IV)}$ је, дакле, модалног карактера.

У конструкцију типа $R_{(IV)}$ могу ступити само оне лексичке јединице које су репрезентоване V (а не V_{se}) обликом. Ирелевантно је притом да ли је значење тих лексичких јединица транзитивно или не¹⁴.

ЗАКЉУЧАК

18. Морфема *се* врши неколико граматичких служби.

Се у конструкцији $R_{(I)}$ има две функције. Обе се тичу одређивања односа предиката према директном објекту. Или је *се* граматички знак инкомпатибилности предиката са директном објекатском допуном (*се* у форми V_{se}) или *се* означава (нарочито спецификован) објекат радње P (*се* у конструкцији $V + се$).

У осталим R конструкцијама *се* је знак одступања од оне организације односа S—P, који одговара конструкцији $R_{(I)}$ (а то је: да се субјекат реченице може означити експлицитном формом којом ће се уједно идентификовати и вршилац радње P).

Морфема *се* служи, дакле, редовно обележавању различитих стилизација основних синтаксичких односа: односа предиката према директном објекту, с једне стране, и односа предиката према субјекту, с друге.

Милка Ивић

¹⁴) Словенски језици постављају овде различита лексичка ограничења. У руском нпр., за разлику од српскохрватског, не постоји оваква конструкција са глаголом *иди*: *мне идѣйся (Исаченко, о. с. 378).

Резюме

Милка Ивич

**Один вопрос славянской синтагматики в свете
трансформационного метода
(грамматическая роль морфемы *се* в сербохорватском языке)**

В настоящей работе грамматические функции морфемы *се* исследуются методом трансформационного анализа. Исследования базируются на материале сербохорватского языка. Положение в остальных славянских языках в большинстве случаев аналогично положению в сербохорватском языке. Дальнейшие исследования покажут, в чем состоят отступления.

Символом V_{se} здесь обозначается любой предикат в личной глагольной форме с *се*, символом V — любой предикат в личной глагольной форме без *се*, кроме конструкции со страдательным причастием и конструкции со именным сказуемым (которые здесь исключены из поля наблюдений).

Сербо-хорватское простое предложение (R) делится автором на четыре типа. В качестве критерия берется стилизация отношения $S (= \text{субъект}) — A (= \text{исполнитель действия}) — P (= \text{предикат})$.

$R_{(I)}$: S всегда идентичен с A , и всегда может быть эксплицировано обозначен при P , а P регулярно является вариантом (окказиональным или факультативным) связи $S + P$ (*йевам „пою“* → *ја йевам „я пою“*, *ти се чешлаш „ты причесываешься“* → *чешлаш се „причесываешься“*).

$R_{(II)}$: S никогда не идентичен с A и всегда может быть эксплицировано обозначен при P . При этом иррелевантно следующее: кто выполняет действие P , можно ли его в данном случае вообще идентифицировать и можно ли всегда в форме S видеть объект, охваченный реализацией такого выполнения (*човек се кажњава /због недела/ „человек наказывается /за проступок/“* → *неко кажњава човека због недела „кто-то наказывает человека за проступок“*, *рукави се цејају /од шрења/ „рукава рвутся /от трения/“* → **неко рукаве цеја /од шрења/ **, „кто-то рвет рукава /от трения/).

$R_{(III)}$: S обязательно отсутствует, а P обязательно должно иметь, кроме формы V_{se} и форму III лица ед. ч. Этим обозначается, что исполнителем действия P не является какое-нибудь определенное лицо, а кто бы то ни было, любой человек, люди вообще (*йрича се „говорится“* → **он се йрича **, „он говорится“, **йричам се **, „я говорюсь“; *иде се*

узбрдо „идется в гору“ → *он се иде узбрдо *, „он идется в гору“, *ја се идем узбрдо *, „я идусь в гору“). Глаголы в конструкции R_{III} приобретают *се* как грамматический знак конструкции (причем это *се* при трансформации заменяется специфической формой эксплицированной идентификации неопределенного, обобщенного исполнителя действия: *йрича се* „рассказывается“ → *йрича свей*, *йрича народ*, *йричају люди* „говорят, люди говорят“). Они отличаются от глаголов (с лексическим распределением форм V/V_{se}), которые по своему значению являются безличными (*свиће* „светает“, *ведри се* „проясняется“) и которые путем трансформации P в цельное (тавтологическое) соединение $S + P$, присоединяются к конструкции $R_{(I)}$ (*свиће* „светает“ → *дан свиће* „день светает“).

$R_{(IV)}$: Эксплицированная идентификация A является обязательной, а именно в форме дательного падежа, но A обязательно неидентично с S (который необязателен, но может быть обозначен); P обязательно содержит характеристику III лица (*сиава му се* „ему спится“ → *сиава се *, „спится“; *једу му се йрешиње* „ему едятся черешни“ → *једу се йрешиње *, „едятся черешни“). — Такие примеры показывают, что понятие деятеля нуждается в более широком объяснении: не как деятеля в прямом значении этого слова, а как лица, которому это действие приписывается). Трансформационный тест показывает, что такие конструкции обладают модальными признаками.

Все R конструкции, форма P которых не может быть трансформирована в соединение $S + P$, в котором S был бы идентичен с A (т. е. которые не относятся к $R_{(I)}$), исключают V и приобретают V_{se} форму. Следовательно, они морфологически маркированы. *Се* в таких конструкциях является именно грамматической характеристикой отступления от организации отношения $S - P$, типичной для $R_{(I)}$.

Се в рамках конструкции $R_{(I)}$ служит в качестве знака для различных стилизаций отношения предикат — прямой объект. Таким образом, в дальнейшем ходе анализа $R_{(I)}$ выделяется из остальных R конструкций.

V и V_{se} формы конструкции $R_{(I)}$ различаются между собой возможностями комбинации с винительным падежом прямого объекта.

Среди V форм есть такие, которые можно комбинировать с O_4 (формы V_1 : *волим* „люблю“ → *волим мајку* „люблю мать“) и такие, которые нельзя комбинировать с O_4 (формы V_2 : *сидиш* „сидишь“ → *сидиш нешто, *некога* *, „сидишь что-нибудь, кого-нибудь“). V_1 всегда является вариантом конструкции $V + O_4$, а не самостоятельной синтаксической конструкцией. Между тем, V_2 представляет собой само-

стоятельную синтаксическую конструкцию по отношению к $V + O_4$ (т. е. к V_1). Возможность комбинирования формы V с формой O_4 урегулирована семантическим условием: допускает ли глагол по своему значению (V_1) или исключает (V_2) объектное дополнение.

Морфема *се* несовместима с формой O_4 (*бојайи се* „бояться“ → *бојайи се мајку *, „бояться мать“, *чешљаи се* „причесываться“ → *чешљаи се сестру *, „причесываться сестру“). Следовательно, по критерию возможности (невозможности) комбинирования с O_4 , существует оппозиция между всеми глагольными формами с *се* и формами без *се*: форма V_{se} является маркированной категорией по отношению к форме V , которая немаркирована.

Переходные по значению глаголы приобретают как правило $V (= V_1)$ форму (при которой *се*, поскольку оно появляется, представляет объект действия: *чешљам се* „причесываюсь“). Непереходные по значению глаголы приобретают, как $V (= V_2)$, так и V_{se} форму, что обусловлено исключительно лексически.

Формы V как правило представляют синтаксическую единицу P , а никогда цельное синтаксическое соединение предикат + объект. Поскольку речь идет о глаголе непереходного значения, форма V_{se} также (автоматически) представляет P (а *се* присутствует как грамматический знак несовместимости предиката с объектом). Однако в других случаях соединение V_{se} представляет не одну синтаксическую единицу, а две: V является предикатом, а *се* объектом действия P ($V + se$). Есть три типа конструкций $V + se$.

$V + se_1 : se_1$ коммутативно с любой формой O_4 , включая в первую очередь и возвратное местоимение *себе* (*чешља се* „причесывается“ → *чешља себе* „причесывает себя“, *чешља ме* „причесывает меня“, *чешља некога* „причесывает кого-то“). Будучи связанной с определенным текстом, из которого *себе* автоматически исключается, морфема se_1 представляет „комбинаторный вариант“ возвратного местоимения.

$V + se_2 : se_2$ коммутативно со всеми O_4 формами, исключая форму *себе* (*бије се* „бьется“ → *бије некога* „бьет кого-то“, но → *бије себе). Формой se_2 представлен неуточненный объект: посредственно указано на присутствие объекта при выполнении действия, но не указано конкретно, кто является объектом.

$V + se_3 : se_3$ коммутативно исключительно с одной O_4 формой — с выражением *један другог (једни друге)* „друг друга“ („одни других“). se_3 представляет объект во взаимном охватывании (*они се воле* → *они воле једни друге* „они любят одни других“). Глаголы (количество которых лексически ограничено) в конструкции с таким se_3 называются

автором „взаимопереходными“ — „транзитивно реципрочными“ (в отличие от „взаимнонепереходных“ — „интранзитивно реципрочных“: *свађа се* „ссорится“ → *свађа некога „ссорит кого-то“). Присутствие морфемы *се* может быть достаточным грамматическим знаком взаимности действия только в том случае, если глагол во множественном числе.

Есть несколько лексических возможностей распределения форм $V/V_{\text{se}} / V + se$ в $R_{(D)}$. (Символ X представляет любую глагольную лексему).

X_1 : глагольная форма употребляется только без *се* (*јевам* „пою“, *седииш* „сидишь“).

X_2 : глагол употребляется исключительно с *се* (*бојим се* „боюсь“, *јежииш се* „ежишься“).

X_3 : глагол в V и V_{se} формах употребляется с тождественным семантическим и синтаксическим значением; V и V_{se} в данном случае являются морфологическими дублетами (*скиѡа*, *скиѡа се* „скитается“, *шеѡа се*, *шеѡа* „гуляет“).

X_4 : глагол в V форме обозначает переходное действие, в V_{se} форме — непереходное; таким образом $X_4 = V$ представляет одну, транзитивную, синтаксическую единицу, а $X_4 = V_{\text{se}}$ другую, интранзитивную (*вози некога* „везет кого-то“ / *вози се* „везется“ т. е. „едет“).

X_5 : переходный глагол (в форме V) может превратиться в конструкцию с *се*, в которой V является формой предиката, а *се* обозначает объект (*чешља се* „причесывается“).

X_6 : переходный по значению глагол становится и непереходным, и тогда он меняет форму V в V_{se} ; он также может войти в конструкцию типа $V + se$ (*ударио некога* „ударил кого-то“ / *ударио се* „ударился“ / *ударио се ѿ колену* „ударился по колену“). Такие примеры малочисленны.

X_7 : нет глагола, который бы являлся исключительно в конструкции $V + se$, а никогда вне этой конструкции (в форме V).

X_8 : нет глагола, который был бы представлен и формой V_{se} и конструкцией $V + se$ и который при этом не приобретал бы форму V .

В заключение автор утверждает, что морфема *се* выполняет несколько грамматических функций, и что все они регулярно сводятся к маркированию различных стилизаций основных синтаксических отношений: отношения предиката к прямому объекту, с одной стороны, и отношения предиката к субъекту — с другой.

О РЕКОНСТРУКЦИЈИ СТАРОСЛОВЕНСКОГ ФОНОЛОШКОГ СИСТЕМА

Иако је језик прве словенске писмености многобројним и врло плодним истраживањима у много праваца подробно проучен, ипак је остао и низ нерасветљених или недовољно расветљених питања. Кад је реч о гласовном систему, то се пре свега односи на проблеме фонолошке природе, на старословенски фонолошки систем и његов израз у првобитној словенској писмености. Модерна фонологија још увек је релативно млада грана наше науке, а њен процват пада у време кад је донекле ослабио интензитет проучавања старословенског језика. Зато можда неће бити излишно да се у овој јубиларној години — једанаест векова од Константинова подухвата — још једном осврнемо на то питање.

I

Основно неразјашњено питање — како за фонолошки систем дијалекта на коме је заснована старословенска азбука, тако и за саму азбуку — свакако је палаталност, однос палаталних и непалаталних гласова. Проблем се манифестује у неколика вида, од којих сваки задира и у фонолошка и у фонетска питања, а такође и у систем писма:

1) глас *j* — његова фонолошка вредност и графичко представљање;

2) вокали задњег реда иза палаталних консонаната;

3) *ŕ, â, ñ*;

4) *ћ* и *с* њим у вези *џ* (а можда и двојако представљање *h*).

Спорно је, сем овога, значење знакова за назалне вокале и фонетска и фонолошка вредност гласова које представљају ови знакови¹.

¹ Овде се подразумевају глагољски знакови (због недостатка штампарских знакова дати у ћириличној транскрипцији), и за Константинову азбуку узима се глагољица (в. и Јужнословенски филолог XXIII, 284). Због недостатка правог знака и други део глагољских слова за назалне вокале представљен је само приближно.

На ове проблеме се различито гледа, а гледишта се крећу између две врло различите концепције:

— једна — „традиционална“, изражена нпр. код Куљбакина, по којој *j* нема засебног графичког знака али је представљено у тзв. јотованим вокалима *ѣ=ję* и *ю=ju*; *ѣ* и *ѣ* имају двојаку вредност (*е, е* и *је, је*); *ѣ, ѣ, ѣ* се означавало још у првобитној азбуци; *ѣ* је знак за *g* испред предњих вокала у позајмицама из грчког, *ѣ* је лигатура *шт*; *ѣ* је првобитна ознака за назални изговор вокала, а не посебан сугласник;

— друга концепција, чије је неке елементе засновао Дурново² и др., а која је кулминирала код Трубецког³, заснива се на овим схватањима: *j* није фонема и нема графичког бележења у првобитној азбуци; *ѣ, ю* и први део знака за *ѣ* представљају *ā, ū, ō; ȣ, ȥ, Ȧ* нису првобитно графички разликовани од *r, l, n*; *ѣ* и *ѣ* су знакови за рефлексе прасловенског **ij, *dj*; *ѣ* је сугласничка фонема.

Прва концепција заснована је на гласовном значењу слова коју показују каснији споменици и на гласовном систему посматраном из шире перспективе словенских језика.

Друга за основне аргументе узима сам систем првобитног словенског писма и на основу законитости фонологије реконструира шта је морало бити у основи тог система. Овом методу не може се оспорити исправност — али ако се узму у обзир сви фактори који су могли утицати на стварање тог система. Мислим да сви ти фактори нису довољно узети у обзир, и да је у томе основни недостатак Трубецкијеве реконструкције старословенског фолошког система.

Два фактора који су на то од битног утицаја тачно је дефинисао Трубецки⁴: 1) фолошки систем словенског дијалекта на основу којег је настало словенско писмо; 2) оно што Трубецки назива *Schriftdenken*, тј. утицај на свест творца азбуке особености грчке писмености — заправо односа грчког фолошког система према систему писма. (Нпр. факат да се један грчки вокал представља помоћу два слова одражава се у словенском *оу*; факат да се исти грчки вокал може различито представљати условио је хомофоне парове знакова за *і* и *о*; факат да се два сугласника представљају једним знаком могао је утицати на словенско *ѣ*.)

² Byzantinoslavica I.

³ Altkirchenslavische Grammatik, Wien 1954, и другде.

⁴ О. с., 15—16.

Остаје, међутим, као једва начето питање утицаја туђег (грчког) фонолошког осећања на посматрање словенског фонолошког система и на запажање фонетских карактеристика словенских гласова.

II

Наиме, за гласовни систем сопственог језика практично само апстрактном, фонетичарском анализом ми уочавамо фонетске карактеристике гласова, њихове фонетске типове и фонетску сродност чланова неког гласовног низа — док је у основном, непосредном језичком осећању присутна углавном свест о разлици и посебности гласова, о њиховој диференцијалној функцији. Међутим, при посматрању гласовног система неког туђег језика ми и без апстрактне анализе, непосредно на основу језичког осећања, уочавамо читав низ фонетских карактеристика тог система, и то код оних гласова које не идентификујемо потпуно са гласовима сопственог језика. Ово је, наравно, позната ствар⁵, али да укажемо на оне правце запажања тих карактеристика који могу бити од значаја за односе у првобитној словенској азбуци.

1) Гласове које у сопственом језику немамо обично доводимо у везу са неким гласом који имамо, схватајући их као неку варијанту тога гласа, другим речима слабије је схваћена фонолошка самосталност туђе фонеме. Нпр. из перспективе српскохрватског језичког осећања представља тешкоћу идентификација руских гласова *b'*, *p'*, *t'* и др. као самосталних фонема (али не и гласова *l'*, *n'* — захваљујући српскохрватској опозицији *л—љ*, *н—њ*). И кад уочимо особеност и нарочиту улогу таквих гласова, ипак остаје свест о њиховој фонетској сродности са одговарајућим нашим или за оба језика заједничким гласом.

2) Ако се неки фонетски ред специфичних гласова туђег језика истим фонетским елементима разликује од неког гласовног реда нашег језика, јасно ћемо уочити међусобну фонетску сличност чланова тога реда (нпр. руских *b'*, *p'*, *m'* и др., пољских или француских назала, мађарског *ty*, *gy* итд.).

3) Ако туђи глас сједињава фонетске елементе који се у нашем гласовном систему не јављају заједно, него само одвојено (код посебних фонема), лако се може схватити декомпоновано. Нарочито се често палатализовани сугласници схватају као комбинације непалаталног

⁵ Можемо се позвати и на самог Трубецког, на његове *Основе фонологије*, где говори о погрешном суђењу о фонемама у туђемјезику (стр. 59—62. и 71—73. руског издања — Москва 1960).

сугласника и *j*; а декомпоновано ће се схватити и нпр. пољски или француски назални вокали ако у свом језику немамо назалних вокала.

4) Једна иста фололошка разлика ако се фонетски манифестује код два суседна гласа (код једног од њих позиционо) може у туђем посматрању бити идентификована двоструко. Из перспективе српско-хрватског језичког осећања двоструко ће се идентификовати разлика између руског *иы* и *иѣ* (*ty—t'i*), пољског *li* и *la* (*li—la*), мађарског *a* и *á* (разлика и у боји и у квантитету), немачког *ich* и *ach* — итд.

Све ове фонетске карактеристике остају изван непосредног запажања у сопственом језику, али се обавезно намећу при посматрању специфичних гласова туђег језика.

III

Одраз фонетских запажања творца словенске азбуке у словенском гласовном систему начелно се може тражити у два правца: у графичком третирању и диференцијацији знакова за поједине словенске фонеме и у редоследу знакова у азбуци.

Нити нацрти знакова нити њихов размештај у азбуци не показују никакву фонетску анализу и груписање у „грчкој секцији“ глагољице, тј. код словенских гласова које је Константин идентификовао са одговарајућим грчким. Међутим за специфично словенске гласове уочен је и на неки начин изражен читав низ фонетских односа, све у оквиру наведених карактеристика опажања туђих гласова.

Тако непотпуно изражавање или занемаривање самосталног карактера туђих фонема запажамо у третирању *č*, *l*, *ň* — било да њихово обележавање надредним знаком припишемо Константину или тек каснијој писмености, а фонетска сличност словенског гласа грчко-словенском свакако је утицала на место интерполирања специфичних словенских гласова у „грчку секцију“ (в испред в; ж и з испред з)⁶. Уочавање међусобне фонетске сродности словенских гласова изражено је у више односа: њ—ъ; њ—ѡ; ѡ—ѡ; ѡ—ѡ и ѡ—ѡ—ѡ (ако се узме да етимолошки назални вокали нису били декомпонирани него да су имали монофоничку вредност); ѡ — ѡ — ѡ (ако је то Константинов систем означавања); ч—щ према неким претпоставкама⁷.

⁶ Број интерполација на које се Константин одлучио изгледа да је био условљен службом слова за обележавање бројева и системом који је у томе Константин спровео (уп. код Трубецког, *Altkirchenslavische Grammatik*, 22—23). Наиме, изгледа да је Константин за кључне бројеве — 1, 10, 100 — хтео да и у словенском писму задржи ознаке као и у грчком, што ограничава број интерполација.

⁷ Уп. А. Белић, *Јужнословенски филолог XIV*, 144—145.

Декомпоновано схватање словенских фонема запажамо код њ⁸, а може се узети да се на то своди и систем обележавања назалних вокала. Наиме, из перспективе грчког језичког осећања назални изговор вокала морао се јасно издвајати као посебна гласовна компонента, тим пре кад има више назалних вокала; и сасвим је природно да се та компонента изрази посебним графичким обележјем. Тим изостаје и основни аргуменат на коме Дурново и Трубецки заснивају дифтоншко схватање етимолошких назала. Знатна лабилност вокалске боје коју показују рефлексии ових вокала на бутарско-македонском терену такође пре упућује на назални карактер самог вокала него на дифтоншку комбинацију.

IV

Мислим да се у Константиновом систему словенског писма може тражити одраз и четврте поменуте особености запажања туђих гласова: двоструко изражавање једне фонолошке разлике.

Наиме, треба се сагласити са Трубецким и другим испитивачима да су глагољски знаци за ю, њ за Константина били ознаке вокала нарочите боје, а не спрете и, ѣ са ј. Али се тешко сложити с Трубецким да Константин није ни запажао изговор ј у старословенском. Напротив, он га је морао учавати — чак и ако претпоставимо да у Константиновом словенском дијалекту није било касније засведочене опозиције типа еда: изѣро — на основу опозиције грчких речи са е- и словенских са је-. Споменици старословенске писмености дају довољно основа за претпоставку да је разне манифестације гласа ј (које су могле бити различитог фонолошког значаја) Константин представљао системом дијакритичких знакова. О томе је опширније говорено у прошлом (XXIV) тому Јужнословенског филолога⁹, а овде ћемо се ограничити на констатацију да је двоструко представљање једне фонолошке разлике (надредним знаком и нарочитом фигуром

⁸ Ово опет значи да се начин писања њ¹ не може сматрати доказом дифтоншког карактера тога гласа. Претпоставку о дифтоншком карактеру њ¹ одбацује и Трубецки (о. с., 24), са другачијом аргументацијом: он у комбинованом представљању њ¹ види примену истог принципа који је примењен код ѣѣ—ѣ, а знак њ¹ у првом делу слова (а не рецимо ѣ, ѣ) објашњава тиме што Константин није могао за означавање фонеме у (њ¹) узети ѣ¹, ѣ¹ због другачије вредности тих комбинација у грчком писму. Према томе, графичко представљање ове фонеме Трубецки објашњава искључиво утицајем грчког „Schriftendenken“; то је, несумњиво могло бити од извесног значаја, али у односу њ¹—њ треба видети и акустичку асоцијацију, која се морала наметнути човеку са основним грчким фонолошким осећањем.

⁹ Стр. 231—246.

слова) сасвим објашњиво ако се узме у обзир утицај основног грчког језичког осећања на творца словенске азбуке.

Па и у погледу стварне фонолошке ситуације Константиновог словенског дијалекта тешко се сагласити са Трубецким, тј. потпуно оспоравати фонолошку вредност гласу *j* а приписивати је вокалима (*й* и др.). Пре ће бити обрнуто (како узима нпр. Селищев), јер је тешко претпоставити да тај словенски дијалекат није имао речи са почетним *e* (него само са *je-*), иако их сви словенски језици имају; напротив, помућеност вокала била је увек позиционо условљена.

Сложенија је ситуација код глагољског *ѣ* у позицијама где одговара етимолошком *ja*. Наиме, оно се не само у Константиновом посматрању, него и у језичкој свести самих Словена — морало одражавати као спрега двају гласова: ниједна компонента није могла измицати запажању захваљујући наслањању на случајеве у којима су *j* и *ä* (*ē*) били самосталне фонеме.

Надредни знакови код *ѣ*, *ѡ*, *ѣ*, по свој прилици су засновани на претпостављеној јотационој функцији тих знакова (у старословенским споменицима ова слова заправо се пишу са удесно помереним знаком: *ѣ̣*, *ѡ̣*, *ѣ̣* — што на свој начин потврђује ову претпоставку).

V

Проблем *ћ*, *ѡ*, који је покренуо Дурново¹⁰, и даље привлачи пажњу испитивача, а основни је аргуменат у прилог схватања друкчијег од традиционалног што не изгледа вероватно да би Константин уводио нарочити знак да изрази позициону варијанту једне грчке фонеме у словенским позајмицама. Ова привидна нелогичност да се ипак објаснити и у оквирима традиционалног схватања.

Наиме, иако се у старословенском још не среће *g* испред вокала предњег реда, ипак таква комбинација за једног Словена није била неизговорива, јер закони палатализације нису били више актуелни. Нормално је претпоставити да би један Словен комбинацију *ge-* (нпр. у туђој речи или топониму) изговорио чувајући углавном карактер гласа *g* — палатализујући га у оној мери у којој су и други сугласници добијали палаталну нијансу испред *e*, *i* и др. А грчки развој био је даље отишао, па је могуће да знак *ћ* представља Константиново инсистирање да се нпр. грчко *-γe-* у позајмицама изговара на грчки начин, а не онако како би Словен изговорио *g* испред вокала предњег реда.

¹⁰ На наведеном месту.

VI. 3

Према томе, мислим да се у реконструкцији старословенског фонолошког система најсигурније држати ових претпоставки:

1) *j* је било самостална фонема (графички можда изражавана надредним знаком);

2) етимолошки назали били су и даље монофтонзи, монофонематског карактера, иако су у писму декомпоновано представљени;

3) етимолошко *ju, je* (*ju, ni* и сл.) и у старословенском фонолошком систему представљали су исто, иако са позиционим мућењем вокала, које је у писму изражено нарочитим словним знаком;

4) етимолошко *ja* (*ra, la* и сл.) имало је вредност *jā* (*jě*), тј. било је према етимолошком *ě* у истом односу као *je: e*;

5) *r, l, n* били су посебне фонеме; ако је њихово обележавање надредним знаком завео Константин, онда то представља декомпоновано схватање тих фонема као комбинација *r + j* и сл.

6) у *ћ* и *џ* најоснованије је видети оно што показују споменици: *ћ* — знак за рефлекс *g* испред вокала предњег реда у грчким речима, *џ* — *jt* (при чему су теоријски могуће и друкчије претпоставке, нпр. претпоставка Трубецког да су компоненте у *џ* имале јаче изражен палатални карактер него иначе *ž* и *t*; ово би можда од већег значаја било за Константиново третирање те гласовне групе него за њен стварни фонолошки значај, за њен одраз у језичкој свести самих Словена).

Одступања система словенског писма од идеалног фонолошког система могу се објаснити с једне стране утицајем особености грчке писмене традиције („Schriftdenken“), а с друге стране утицајем грчког језичког осећања на слику старословенског гласовног система у свести творца глагољице. (Рекло би се да би и систематска синтаксичка испитивања старословенских текстова указала на снажан утицај грчког језичког осећања на прве преводиоце.) Овим се, међутим, не негира одлично познавање словенског језика од стране творца глагољице, напротив — мора се признати да је он нашао начина да изрази све битне односе у словенском гласовном систему; ипак начин на који је то извео упућује на закључак да је његово основно фонолошко осећање имало првенствено грчки карактер. Према ономе што се зна о његовој личности тешко би се нешто друго могло и очекивати.

Мишар Пешикан

Резюме

Митар Пешикан

О реконструкции старославянской фонологической системы

Автор полагает, что при реконструкции старославянской фонологической системы надо исходить из следующих положений:

1) звук *j* был самостоятельной фонемой (графически, может быть, выражавшейся надстрочным знаком);

2) этимологические носовые гласные и далее оставались монофтонгами монофонематического характера, хотя на письме их элементы выражены раздельно;

3) этимологические *ji*, *jɔ* (*li*, *ni* и т.п.) и в старославянской системе сохраняли тот же самый фонологический смысл, хотя и с изменением окраски гласных, которое на письме выражено особым начертанием;

4) этимологическое сочетание *ja* (*ra*, *la* и т.п.) имело значение *jā* (*jě*), т.е. находилось в таком же отношении к этимологическому *ě*, как и *je:e*;

5) *ř*, *l*, *n* были отдельными фонемами; если их обозначение надстрочным знаком ввел Константин, то это представляет собой раздельное понимание этих фонем как комбинаций *r + j* и т.п.

6) в *ћ* и *џ* вероятнее всего надо видеть то, что показывают памятники: *ћ* — знак, обозначающий видоизменение *g* перед гласными переднего ряда в греческих словах, *џ* — шт.

Отступления системы славянского письма от идеальной фонологической системы могут быть объяснены, с одной стороны, влиянием греческой письменной традиции, а с другой — влиянием греческого языкового чутья на картину старославянской звуковой системы в сознании творца глаголицы.

ПРИРОДА АФРИКАТА СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

Фонетика српскохрватског књижевног језика зна за пет африката¹. То су: *ћ* – *ђ*, *ч* – *џ* и *џ*. За разлику од пољског језика у коме има шест африката², у српскохрватском књижевном језику африката *з* (= *џз*) као звучни парњак безвучног *џ*, не постоји као самостална фонема, иако и тај глас срећамо као звучну варијанту африкате *џ* у примјерима типа: *оџац би*, *ловац га*, што у изговору нормалног темпа даје: *оџац би*, *ловац га*³. У неким говорима штокавског дијалекта, призренско-тимочким и косовско-ресавским, африката *з* се јавља и у овим случајевима: сугласничка група *бз* изговара се као *бз*: *обзова* = *обџова*, гласовна група *нз* као *нз*: *џензија* = *џенџија*; *зв* као *зџ*: *звезда* = *зџезда*, *звоно* = *зџоно*, а тај глас срећамо и у ријечима: *зид*, *зиданье*, *зидњи*⁴.

¹ У фонетици није устаљен један назив за гласове ове врсте. С обзиром на то што се они по својој артикулацији разликују од свих других гласова, њих називају: оклузивни-констриктиви, оклузивни-фрикativi, преградно-тјесначни, полу-преградни; а у употреби су и називи: ми-оклузивни, ми-констриктиви, сложени, сливени гласови и на крају африкате. Чини нам се да би најсрећније рјешење било када би се усвојио назив африкате. Тај назив се још од раније употребљава у стручној литератури, а и данас га често срећамо у радовима многих фонетичара (о овоме в. В. Нала: *Une contribution à l'élucidation de la nature phonétique des affriquées*, *Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft*, Akademie-Verlag GmbH, Berlin, januar /april 1952, стр. 77—93).

² Т. Benni: *Fonetyka opisowa języka polskiego*, Wrocław 1959, 24. За чудо Матусевич за наше гласове *ћ* и *ђ* каже да им се артикулација колеба између простих гласова и африката (М. И. Матусевич: *Введение в общую фонетику*. Москва 1959, стр. 54). Овакво третирање наведених гласова нашег језика нема свог оправдања; в. ниже.

³ Т. Maretić: *Gramatika i stilistika...* Загреб 1931. стр. 29, в. и Б. Милетић: *Les articulations serbocroates*, стр. 79, испод текста.

⁴ А. Белић: *Дијалекти источне и јужне Србије*, Београд 1905, стр. 200—206, в. и *Основи историје српскохрватског језика*, I, Фонетика, Београд 1960, стр. 145. За Александровачку жупу и Левач сам сам то констатовао на терену. О овоме в. и П. Ивић: *Два главна правца развоја консонантизма српскохрватског језика*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. II, 1957, стр. 162.

Има и других говора штокавског дијалекта који знају за овај глас, али је и тамо његова појава ограничена на мањи број лексема, углавном страног поријекла. Тако у Дубровнику поред *сиенза*, *мизерија* према италијанском *spesa*, *miseria*⁵, овај глас имамо и у примјерима *зора*, *језеро*⁶. Потврда за африкату *з* наводи и Вук из Црне Горе: *зиџа*, *зора*, *зуб*⁷, а налазе је и испитивачи црногорских говора. Професор М. Стевановић *з* налази у источноцрногорском говору не само у ријечи *зглоб*, а у том примјеру глас *з* је општа појава, него и у другим ријечима у којима „појединци свако *з* артикулишу тако да ово у њихову изговору постаје звучна африката *з*: *биџа*, *биџак*, *брџина*, *зора*, *зеџ*, *зуб*, *џрозор*, *џозван*“⁸; налази га и Б. Милетић у Црмници у „извесном броју романских позајмица“⁹, а и други. Како видимо, појава африкате *з* у свим овим говорима везана је или за одређене фонетске позиције, или за ријечи страног поријекла. Све то, опет, говори да је овај глас на српскохрватском језичком подручју најчешће секундарног поријекла¹⁰, и да се не јавља као постојани семантичко-диференцијални знак¹¹; то значи да празнина у четворокуту африката српскохрватског књижевног језика и даље остаје непопуњена:

ћ — ђ

ч — џ

џ — Ø

Истина, по мишљењу неких фонетичара и наше *з* у примјерима као: *оџаз би*, требало би уврстити међу засебне фонеме, а не

⁵ М. Rešetar: Der Štokavische Dialekt, стр. 131.

⁶ Р. Budmani: Dubrovački dijalekt... Rad, knj. 65. стр. 158, М. Решетар, ор. cit. 130. Мада африкату *џ* најчешће срећамо у ријечима страног поријекла (*џак*, *оџак*, *џам*; *доџ*, *бриџ*), има случајева у којима се овај глас јавља као резултат једначења сугласника по звучности и у ријечима домаћег поријекла (*свједоџба*, *наруџба*, *оџаџбинџ*, *сриџа*) и, за разлику од африкате *з*, овај глас постоји у нашем језику као засебна фонема (в. П. Ивић, ор. cit.).

⁷ Скупљени граматички и полемички списи, III, 12.

⁸ М. Стевановић: Источноцрногорски дијалекат, Ј. Ф. XIII, 49.

⁹ Б. Милетић: Црмнички говор СДЗб IX, 368.

¹⁰ За дијалекте источне и јужне Србије проф. Белић каже да африката *з* у њима „претставља продужење старих односа“ Фонетика, стр. 145, али и тамо има случајева гдје се овај глас јавио аналошким путем (Дијалекти источне и јужне Србије, 205). П. Ивић, напротив, каже да африката *з* „ни у једном модерном српскохрватском говору не претставља директан наставак прасловенског *з*“ ор. cit.

¹¹ О дефиницији фонеме в. G. Straka: Sur la définition du Phonème, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg, Clermont-Ferrand, decembre 1941, 65—78.

међу позиционе варијанте. Такво схватање фонеме као семантичко-диференцијалног знака, међутим, није прихваћено, од многих фонетичара¹².

I

По својој физиолошкој природи африкате се разликују од свих других сугласника — како од експлозивних тако и од фрикативних — и због тога њихова артикулација још од раније привлачи пажњу фонетичара. Одмах се може констатовати да су мишљења о њихову начину творбе подијељена. Једни у њима виде гласове са сложеном артикулацијом, други сматрају да су то сливени гласови, а има фона-тичара за које африкате ни са фонетског гледишта нису ни сложени ни сливени гласови него су и то прости гласови само са нешто покретљивијом артикулацијом. Са лингвистичког и акустичког гледишта већина фонетичара сматра да су то јединствени гласови и као такви самосталне фонеме¹³.

Нас овдје првенствено интересује каква је природа ових гласова у српскохрватском језику, а да бисмо могли доћи до одређеног закључка, ми ћемо се служити материјалом добијеним употребом различитих апарата које употребљава модерна експериментална фонетика. Али, прије него приступимо разматрању тога материјала, информативности ради, укратко ћемо се упознати са мишљењем других о овим гласовима.

Професор Универзитета у Прагу Б. Хала у већ наведеном раду (в. прим. 1) врло документовано је говорио о овим гласовима, посебно је указао на природу африката *ʒ* и *č* у чешком језику. Ми ћемо овдје поновити нешто од онога што налазимо у раду проф. Хале.

Као што је већ речено, фонетичари и граматичари различито говоре о артикулацији ових гласова, иако се сви слажу да се они творе на истом мјесту, чак и истом фонационом струјом. Сва та

¹² В. код Матусевича, *op. cit.* 16—17; 109—111; као и Н. Жинкин: Механизмы речи, Москва 1959, 107, П. Ивић дозвољава постојање фонеме *ʒ* у говорима који су тај глас примили са страним ријечима и гдје његова појава није „условљена гласовним контекстом“, али овај глас ни у тим случајевима није носилац никакве семантичке диференцијације (о дефиницији фонеме в. и код Н. А. Реформатский: Введение в языкознание, 174) и без икакве штете по значење тих ријечи он може бити замијењен основном фонемом *z*: *миџерија* — *мизерија*. Тако се, међутим, не може поступати кад су у питању праве фонеме. То, опет, говори да је *ʒ* и у тим примјерима позициона варијанта неког другог гласа.

¹³ в. Н. С. Трубецкой: Основы фонологии, Москва 1960, стр. 63. као и: Р. Passy: *Petit phonétique comparée*, Берлин 1922, 118. За Пасија са акустичког гледишта имамо код ових гласова „une plosive et . . . une frication, l'une après l'autre, *ʒs*, *dʒ*, *tʃ*“, стр. 117, в. и Ed. Sapir: *Le language*, Payot, Paris 1953, стр. 56.

мишљења могу се сврстати у три групе, према томе да ли се о африкатама говори као о сложеним, сливеним или простим гласовима.

1. Сложене гласове, тј. гласове који настају од оклузива и констриктива образованих на истом мјесту и истом фонационом струјом, у африкатама су гледали: Сиверс, Јесперсен, Томсон, Паси. Код Сиверса о тим гласовима читамо ово: „Geht der Spirans ein Verschluss voraus, so bekommen wir einen Doppellaut, eine Affricata, d. h. Verschlusslaut + Spirans“¹⁴. Таквог је мишљења и Јесперсен. За њега су африкате „Verbindung von Verschlusslaut mit entsprechendem Engellaut“¹⁵, а за Форшампера то су „intime Lautverbindungen eines Verschlusslautes mit einem nachfolgenden, meistens homorganen Engellaut“¹⁶. П. Паси каже „la plosive et la fricative sont articulées rigoureusement à la même place et avec disposition générale des organes“, као и: „Nous percevons d’emblée ces consonnes comme formé d’une plosive et d’une fricative, l’une après l’autre“¹⁷. Овакво мишљење о африкатама налазимо и у рјечнику лингвистичких термина од Ж. Марузоа¹⁸. За Б. Малмберга африката је „une espèce de combinaison entre le type occlusive et le type fricatif“¹⁹.

Руски фонетичар А. Томсон, мада ове гласове назива сливеним „африката или слитный согласный“ каже да се оне састоје: „из тјснаго соединения затворнаго съ послѣдующимъ фрикативнымъ, образуемымъ въ томъ же мѣстѣ, при тѣхъ же условияхъ. Таковы... $\hat{t}\hat{s}$ (нѣмец. z, русское ц) $\hat{t}\hat{s}$ (руское ч) $\hat{d}\hat{z}$, старославянское диалектическое S) $\hat{d}\hat{z}$ (итальянское giogno)“²⁰.

Како видимо, сви ови фонетичари у африкатама гледају неку врсту двојства у јединству — двојака артикулација добијена учешћем истих говорних органа, на истом мјесту и истом фонационом струјом, али за све њих саставни дијелови тих гласова су, опет, гласови неокрњене артикулације. Управо, они не истичу да су ту у питању само поједини дијелови артикулације тих гласова. Напротив, неки указују на њихову двочланост (нпр. Паси).

За разлику од ових фонетичара, за које африкате представљају двојство у јединству, француски фонетичар М. Грамон у њима гледа само двојство — два гласа образована на истом мјесту. Истина, под

¹⁴ E. Sivers: Grundzüge der Phonetik, Leipzig 1901, 54, в. и на стр. 176/7.

¹⁵ O. Jespersen: Lehrbuch der Phonetik, 1924, стр. 103 — према Хали, op. cit.

¹⁶ Према Хали, op. cit. 78.

¹⁷ наведено дјело, стр. 117 и 118.

¹⁸ Ж. Марузо: Словарь лингв. терминов, Москва 1960, стр. 45.

¹⁹ B. Malmberg: La phonétique, едиција „Que sais - je?“, стр. 59.

²⁰ А Томсон: Общее языковѣдѣніе, Одеса 1906. стр. 191.

појмом африката Грамон подразумева гласове типа k^h , p^h , то су „des occlusives dont la métastase présente un caractère particulier“ и гдје мјесто очекиване експлозије, органи стварају тјеснац и чује се фри-кација. Ти гласови, по Грамону, нису стабилни, не постоје као самосталне фонеме, и најчешће прелазе у ми-оклузиве. Али, иако усваја термин „ми-оклузиви“, Грамон каже: „Il n'y a donc pas à proprement parler de mi-occlusives“ јер овај термин означава „non pas un phonème unique d'une nature spéciale comme les affriquées, mais une suite de deux phonèmes, une occlusive complète suivie d'une spirante complète“²¹. Ову своју тврдњу Грамон оправдава експерименталним покусом који је извршио П. Паси, а који, по Грамону, свако лако може провјерити.

За Грамона и трајање ових гласова потврђује да су они састављени од два комплетна гласа: „Une mi-occlusive n'a pas la durée d'un phonème, mais de deux; c'est donc deux phonèmes comme l'avait compris M. P. Passy“ и зато он тражи да се африкате, пошто су то сложени гласови, обиљежавају са два писмена знака²². Ми ћемо касније говорити о трајању ових гласова, а сада само указујемо да је Грамон преувеличао резултате Пасијева покуса и да је, као и Паси, потцијенио језичко осјећање оних који те гласове носе у својој фонетици, који их имају у свом матерњем језику. Управо, Паси је и правио експеримент да би доказао исправност акустичког утиска једног странца и да би на основу тог покуса могао рећи: „Il n'est pas douteux que notre impression française ne soit juste en ceci“²³.

2. Сливене гласове у африкатама, поред осталих, виде и многи фонетичари који те гласове носе у свом језичком осјећању. Богородицки за њих каже да настају „из тијесне везе праскавог елемента са струјним“²⁴. Дакле, за разлику од Томсона, који их такође назива сливеним гласовима, Богородицки у њиховој артикулацији види не сливање пуних гласова него само неких дијелова (елемената) њихових артикулација, а то је врло важан моменат у описивању творбе африката. Оваквог су мишљења и Авањесов (по њему „африката представља сложену артикулацију са преградним почетком и тјесначним другим

²¹ Maurice Grammont: *Traité de phonétique*, Париз 1956, 105.

²² *op. cit.* стр. 106.

²³ *op. cit.* 117. Шчерба (у М. S. L. de Paris, XV, 237) и J. Hlumský (Slavia XII, 595) озбиљно замјерају оним фонетичарима који не воде рачуна о осјећању оних који те гласове имају у матерњем језику. О томе шта се сматра једнофонемним гласом в. Трубецкој, *op. cit.* 62.

²⁴ В. А. Богородицкий: *Общий курсъ русской грамматики*, Казань 1911, стр. 27.

дијелом²⁵), Реформатски („преграда прелази у тјеснац кроз који пролази ваздушна струја, за разлику од струјних — не дуго него моментано“²⁶), Матусевич²⁷, Шчерба²⁸. Т. Бењи за артикулацију ових гласова каже да они „у погледу своје артикулације нису прости и монолитни, него су састављени од два дијела — првог преградног и другог тјесначног. Глас *ɥ* нпр. почиње истом преградом као *t* које одмах прелази у тјесначно *s*“²⁹. Дакле, за све ове фонетичаре и граматичаре карактеристично је то што у африкатама не гледају везу двају гласова него везу елемената двију различитих артикулација везаних за исто мјесто и исту фонациону струју. (Што се тиче трајања ових гласова — како као цјелина, тако и појединих њихових саставних компонената, фонетичари нису увијек истог мишљења, о томе в. ниже.)

3. Африкате су прости гласови и са фонетског гледишта за Хлумског, Халу а и неке друге фонетичаре. Разлика између њиховог схватања ових гласова и схватања фонетичара које смо навели у претходном пасусу (под 2), тј. оних који у њима гледају сливене гласове, није велика. Ми смо већ истакли да и Богородицки, Аванесов, Бењи и други наглашавају да су то јединствени гласови само са двојном артикулацијом — оклузија се не завршава праском него неосјетно прелази у тјеснац, или, како то рече Руде „une mi-occlusive est une articulation dans laquelle la tension est occlusive et la détente fricative“³⁰; по свему другоме то су прости гласови као и *й*, *б* или *с*, *з* јер се творе на истом мјесту, уз учешће истих говорних органа и истом фонационом струјом. Али, за разлику од оваквог схватања природе африката, Хлумски и Хала инсистирају управо на једноставности њихове артикулације, иако и они при опису те артикулације указују на оклузивни почетак а фрикативни завршетак. За Хлумског је важно начело по ком: „pour décider si un son est simple ou composé, il faut avant tout tenir compte du côté psychique du son, du sentiment qu'en ont les sujets parlants ...“ а они који имају те гласове у свом матерњем језику увијек и свуда би одговорили „que *c*, *ç* sont pour eux des sons simples, bien différents des approximations grossières *t s*, *ɥ s*“³¹. Проф.

²⁵ Р. И. Аванесов: Фонетика современного русского литературного языка, Москва 1956, стр. 141.

²⁶ А. А. Реформатский: Введение в языкознание, Москва 1955, 137.

²⁷ М. И. Матусевич: Введение в общую фонетику, Москва 1959, 44—45, 63.

²⁸ M. S. L. de Paris, књ. XV, 238—240.

²⁹ T. Benni: Fonetyka opisowa ..., стр. 24—25.

³⁰ L. Roudet: Éléments de phonétique générale, Paris, 1910, 159/160.

³¹ J. Chlumský, Slavia XII, 595.

Хала такође истиче двије артикулационе фазе ових гласова, али „si les deux phases principales des affriquées manifestent une certaine ressemblance avec des phonèmes faisant partie du système phonétique d’une langue donnée, cela ne veut pourtant pas dire que ce sont ces phonèmes mêmes“ и због тога за њера „les affriquées ne sont pas des combinaisons de phonèmes mais des phonèmes simples avec une certaine mobilité de l’articulation et par suite aussi de leur impression acoustique“, и као закључак проф. Хала каже: „on ne peut pas parler ici d’une dualité, car le passage de l’une à l’autre est presque insensible“³². И проф. Ст. Стојков види у африкатама просте звуке, иако и он указује на њихову двојну артикулацију. У његовом Уводу у бугарску фонетику за творбу африката каже се ово: „При преградно-проходните съгласни (африкатите) првите две учленителни фази съвпадат с фазите на преградните съгласни, а различие има в третата фаза. Допрените говорни органи не се разкриват широко изведњж с избух (експлозија), а само постепено се отпускат, заемайки положение за проход“. Према томе, ови гласови имају два артикулациона елемента „преграда без експлозије и тјеснац“. Па и поред таквог описа артикулације ових гласова, проф. Стојков закључује да то нису „сложни или слети съгласни, както твърдят някои езиковеди, а са прости звукове, подобни на всички останали съгласни“³³.

Ми ћемо се доцније, када будемо размотрили материјал који нам пружа српскохрватски језик о овим гласовима, вратити на питање да ли је правилније ове гласове називати простим или сливеним, а сада само указујемо да нема никакве потребе бјежати од једнога назива ако он одражава стварну артикулацију тих гласова. Како се да закључити и из описа ових гласова који налазимо код проф. Хале и Стојкова њихова артикулација није идентична артикулацији било које друге гласовне групе. Ако је тако, без обзира на то што су прелази од оклузије ка фрикацији врло благи и слабо примјетни, ту је ипак у питању нека врста сливене артикулације.

II

И код фонетичара и граматичара нашега језика наилазимо на различита мишљења о физиолошкој природи ових гласова. Први пут се о њима говори у Физиологији гласа од Стојана Новаковића. Ту

³² Хала, op. cit. 89, в. и у Manual of Phonetics, Amsterdam 1957, 203.

³³ Ст. Стојков: Увод в българската фонетика, Софија 1961, 40—42, а и 82 и 123.

Новаковић каже: „Ја мислим да свачије ухо лако може распознати, да и ако се у ч види *ӣ* и *и* (онако као у *ђ* *џ* и *ј*) да то ч није *ӣи* (кад се свако посебице изговори) него нешто треће“³⁴; а то упућује на закључак да су то сливени гласови. Слично мишљење о овим гласовима налазимо и у Новаковићевој великој граматици³⁵.

О африкатама као о сложеним гласовима често се говори у средњошколским граматицама српскохрватског језика. Тако у граматици Милана Шевића читамо: „Ч је сложен сугласник, састављен је од *ӣ* и *и* (*ӣи*); *џ* такођер, а постаје од *џ* и *ж*, што је у латиници обиљежено знаком за тај глас (ово му је врло слаб доказ, јер у латиници има и других случајева гдје се за један глас употребљавају два писмена знака, иако нису у питању африкати, *љ* и *њ* нпр. А. П.) и *ћ* и *ђ* су сложени сугласници“³⁶. Оваквог је мишљења и Т. Маретић. Маретић, чак, међу те гласове убраја и наше *љ* и *њ*. Ти гласови су за њега африкате у ширем смислу за разлику од африката у ужем смислу³⁷. Африкате су по њему састављене из два потпуна гласа: „*џ* = *ӣ* + *с*, *џ* = *џ* + *з*, *ч* = *ӣ* + *ш*, *џ* = *џ* + *ж*, *ћ* = *ӣ* + *џ*, *ђ* = *џ* + *ј*“^{37а}. Ево како Маретић објашњава сложеност тих гласова: „Да су африкате сложени гласови, о томе се може свакаласно увјерити: нека покуша којугод изговорити, докле му даха тече, без икаквог прекида, пак ће видјети, да се први или затворни дио африкате чује само у првом трену, а даље се чује онај спирант, који чини други дио африкате“^{37б}. Али, како ћемо доцније видјети, овакво мишљење нема свога оправдања ни са физиолошког ни са акустичког гледишта.

И проф. Белић је у прво вријеме ове гласове сматрао сложеним. У једној његовој граматици стоји: „у африкатама први део увек (је) *џ* и *ӣ*, а други један од струјних сугласника . . . *џ* = *ӣс*, *ч* = *ӣш*, *џ* = *џж*, *ђ* = *џз*, *ћ* = *ӣџ*“³⁸. Доцније је проф. Белић кориговао ово

³⁴ Стојан Новаковић: Физиологија гласа и гласови српскога језика, Гласник СУД, књ. 37, Београд 1873, стр. 49 и 52.

³⁵ Стојан Новаковић: Српска грамика, I, Београд 1894, 14.

³⁶ Milan Šević: Hrvatska ili srpska gramatika, Zagreb 1924, 14.

³⁷ T. Maretić: Gramatika i stilistika... Zagreb 1931, стр. 26. На овом му је Решетар озбиљно замјерио, в. Slavia, XI, стр. 591.

^{37а} оп. cit. 27. Истина, и Шевић и Маретић, као и Брабец, Храсте и Живковић (в. ниже) овакав опис африката дају у школским уџбеницима гдје се много штошта поједностављује и прилагођава дјечијем узрасту, али ми се чини да не би отежавало схватање артикулације ових гласова ако би се мјесто сложених описивали сливени гласови.

^{37б} оп. cit. 27.

³⁸ А. Белић: Грамика српскохрватског језика за први разред средњих и стручних школа, Београд 1932, стр. 8.

своје мишљење и он је у африкатама гледао сливене гласове, јер оне су „спој двају елемената, експлозивног и фрикативног у једном гласу“ а ни први ни други елеменат „не морају бити исти са засебним тим гласовима“³⁹. Наравно, ми данас кажемо да ти гласовни елементи не само да не морају бити исти са *ш*, *д* или *с*, *з* потпуне артикулације, него да никада и нису идентични са њима⁴⁰. На једном другом мјесту код проф. Белића читамо да су „меки ... *ћ* и *ђ* састављени у првом свом делу од непотпуног умекшаног гласа *ш* и *д* и умекшаног фрикативног елемента, непотпуног *ш* и непотпуног *ж*“⁴¹. Како видимо, проф. Белић је прихватио мишљење оних фонетичара који у африкатама гледају сливене гласове.

У новије вријеме о африкатама као о сложеним гласовима код нас се говори у Граматици хрватскога или српскога језика чији су аутори И. Брабец, М. Храсте и Ср. Живковић. У тој граматици о овим гласовима читамо следеће: „Сугласници *ц*, *ч*, *џ*, *ђ* сложени су од два гласа од којих је први затворни, а други тјесначни ... глас *ц* добит ћемо, ако *ш* и *с* изговоримо једним дахом као *шс*, али не као два гласа него као један“⁴². Овако се дефинишу африкате и у Енциклоп. лексик. завода (св. I, s. v.).

За Б. Милетића африкате су сливени гласови. У првој свесци Нашега језика он каже да они „садрже елементе двају простих гласова“⁴³, а у његовој Фонетици наилазимо да „полупреградни консонанти комбинују... преграду оклузива са теснацем констриктива“⁴⁴ и због те своје комбиноване артикулације грађене „једним артикулационим покретом (у истом слогу), називају се ови гласови и сливени (африкате)“⁴⁵. Истина, у његовом раду *Les articulations serbocroates* — оправдавајући Руслоов назив „ми-оклузиви“ Милетић истиче да у нашим африкатама „nous ne sentons pas deux sons, mais un son unique, simple“⁴⁶, али ово није у супротности са раније наведеним његовим мишљењем о природи африката. Ми смо у почетку истакли да су африкате скоро за све оне који су о њима писали прости гласови са лингвистичког гледи-

³⁹ А. Белић: Савремени српскохрватски језик, I део, Београд 1951, 90. Фонетика, стр. 138.

⁴⁰ в. Хлумски, *op. cit.* и Хала, *op. cit.* 89.

⁴¹ А. Белић: Око нашег књижевног језика, Београд 1951, 33.

⁴² I. Brabec, M. Hraste, Sr. Živković: Gramatika, Zagreb 1952, 14. в. напомену 36.

⁴³ Наш језик, књ. I, стр. 176.

⁴⁴ Б. Милетић: Основи фонетике српског језика, Београд 1960, 38—39.

⁴⁵ *op. cit.* 39.

⁴⁶ Б. Милетић: *Les articulations serbocroates comparées aux articulations françaises*, 79.

шта, јединствене фонеме, а да има неслагања у њиховом третирању са фонетског гледишта. Милетић је, као што смо видјели, присталица оних фонетичара који у овим гласовима гледају сливене гласове, и он је досљедан својој концепцији кад каже да ми код африката не осјећамо два гласа него само један.

И проф. Стевановић у африкатама гледа сливене гласове јер они „у себи садрже елементе једног праскавог и другог струјног сугласника“⁴⁷. Тако се дефинишу ови гласови и у Речнику српско-хрватског књижевног и народног језика, који издаје САНУ (књ. I, стр. 210).

III

Да бих могао што боље сагледати артикулацију африката у српскохрватском језику, ја сам користио не само палатограме, као Милетић (исп. код њега: „Dans mes recherches je me suis surtout servi — en dehors de l'observation directe — du palais artificiel“, *Les articulations serbocroates...*, стр. 63), него и кимографске трасе, осцилографски филм и магнетофонске траке. Ево шта се на основу тог материјала може рећи о физиолошкој природи српскохрватских африката:

а) Палатограми

Мада нам палатограми не дају много података о артикулацији ових гласова — они нам, наиме, могу показати само какав је контакт између језика и непца за вријеме њихове артикулације, што значи да нам они дају слику само једног момента те артикулације, дају статичку слику додира језика и непца — ипак се упоређивањем палатограма оклузива и констриктива на једној страни, а африката на другој може закључити да је контакт између језика и непца код африката нешто друкчији од оног код оклузива или констриктива. Док се код оклузива види комплетна преграда — створена уз саме сјекутиће, пут ваздушној струји потпуно је затворен (в. код Милетића у *Les articulations serbocroates*, фиг. 15 сл. за *ш* у *вѣша* и за *д* у *ѣда*; а и у овом раду сл. бр. 5 за *д* у *ѣд* и 6 за *ш* у *шѣма*), код констриктива, опет, јасно се види тјеснац (в. код Милетића, ор. cit. фиг. 63 за *с* у *Вѣса* и *ш* у *шѣша*, као и у овом раду сл. бр. 3 за *ш* у *Мѣша* и бр. 7 за *с* у *Вѣса*), код африката је додир знатно слабији и више повучен него код оклузивних, али је и тјеснац знатно ужи него код констриктивних гласова (уп. код Милетића палатограме за *с* и *ш* на једној,

⁴⁷ М. Стевановић: Граматика савременог српскохрватског језика, Нови Сад 1954, стр. 33.

фиг. 63, и за *ц* и *ч* на другој страни — фиг. 66 и 83; као и овдје слике за *с* у *māsa*, *Vāsa*, за *ш* у *Māsha*, за *ц* у *bāci* и *bōca*, за *ч* у *ūci*). На мојим палатограмима за *ц* у *bāci*, за *ч* у *ūci* и *ћ* у *ūhi* језик је доста издужен и сужен. Пошто у сва три примјера иза африкате долази вокал *и*, могло би се закључити да је овдје на облик језика утицао наредни вокал (исп. палатограме вокала *и* код Милетића — Изговор српскохрватских гласова⁴⁸, сл. 98), али то не мора бити тачно. Код Милетића такав отисак налазимо и за *ћ* у *bāha* (уп. сл. 83 бројеви 3, 14, 19, 20, 28, 32; за *ц* сл. 66 бројеви 3, 6, 20; затим код Безлаја⁴⁹ за *ч* у *Vache*, сл. 34, за *ц* у *īaца*, сл. 30, а исп. и овдје палатограм за *ћ* у *būh*, сл. 16.

Како видимо и палатограми нам могу донекле помоћи при одређивању природе африката. Мада се ту ради о једном статичком моменту, он ипак није безначајан (в. Милетић, Изговор, 91 и даље, Грамон, *op. cit.* 107).

Проф. Хала констатује да се на палатограмима види отисак првог дијела артикулације ових гласова (*les palatogrammes ne reflètent que le début de la phase occlusive et ils ne nous instruisent pas sur ce qui se passe après, au cours de l'occlusion*⁵⁰). Ја се слажам да нам палатограми не дају много за утврђивање природе артикулације ових гласова, али, бар што се српскохрватског језика тиче, не мислим да се на отиску види искључиво први дио њихове артикулације. Мада се ту ради о једној слабијој прегради која искључује постојање оклузије као код *ш* и *д*, што је много раније констатовао П. Русло⁵¹, наши палатограми више упућују на отисак другог дијела артикулације — ослабљена оклузија која прелази у тјеснац. На такав закључак упућује и аутопосматрање приликом изговора ових гласова. Језик се помјера, мало издужује да би се створио тјеснац — а то и даје отисак какав најчешће налазимо на палатограмима ових гласова. Овакав закључак могао би се извести и на основу палатограма које наводи проф. Хала за глас *ц*⁵².

б) Кимографске трасе

Неки сматрају да нам кимограф не помаже много при испитивању природе гласова и да је то застарјело средство експерименталне фо-

⁴⁸ Б. Милетић: Изговор српскохрватских гласова, СДЗБ V, Београд 1933, 91. и даље.

⁴⁹ Fr. Bezljaj: Oris slovenskega knjižnega izgovora, Ljubljana 1939.

⁵⁰ *op. cit.* 80.

⁵¹ P. Rousselot: Principes de phonétique expérimentale, I, 627.

⁵² *op. cit.* стр. 81, сл. 2.

нетике. Овакво мишљење може бити тачно ако се мисли на кимографе каквим се у своје вријеме служио П. Русло, али кимограф какав је употребљаван за трасе које су коришћене за овај рад не може се сматрати застарјелим средством; то је још увијек једно од важнијих помагала којима се служи експериментална фонетика. Ја сам и у овом раду користио трасе које су снимљене у Институту за фонетику Универзитета у Стразбуру (његов опис видјети у мом раду о изговору звучних сугласника на крају ријечи у српскохрватском језику, Зборник за. филолог. и лингв. М. С. књ. IV-V, стр. 241). Сва су снимања вршена под непосредним руководством директора тога Института, проф. Страке.

Да и кимографске трасе упућују на двојаку артикулацију африката већ је показао Матусевич. Он каже: „Почетак (африката) подудара се са почетком преградних, а посљедња фаза, тј. момент праска представљена је нарочитом (у поређењу са преградним) кривуљом; при дну линија образује обли угао, а то свједочи не о наглom него о постепеном изласку ваздушне струје...“⁵³. Ову констатацију, углавном, потврђују и моје трасе. Кажем углавном због тога што у понеком случају и код правих преградних наилазимо на обли угао, што зависи од темпа говора.

Ево шта се може закључити о природи српскохрватских африката на основу кимографских траса које сам ја користио:

а) У примјерима: *љубице* сл. 25 (Те су *љубице* *лијепе*); *циганка* (грађанка и *циганка* воле сл. 24); *цицелe* (Бата продаје *цицелe* сл. 19); *момцима* (Предао га је *момцима* сл. 23) гдје се африката *ц* нашла у иницијалном положају и у средини ријечи, трасе упућују на закључак да је стварање преграде исто као код оклузива, код *ш* нпр. Истина, преграда, макар била и потпуна и нагла, не одражава се у потпуности на кимографским трасама, то не ни код *ш* и *д*, јер преостали дио ваздушне струје у усном резонатору онемогућава нагли пад игле. На свим мојим трасама, а тако је и код других⁵⁴, и први дио артикулације обиљежен је не потпуно оштрим, него нешто заобљеним углом (в. примјере за *ш* у мом раду о дугим сугласницима⁵⁵, слике од броја 16 до 24, а и овдје трасе бр. 19 за *ш* у *Баиша* и за *д* у *йродаје*). Задња фаза артикулације ових гласова, како је већ истакнуто, није обиљежена наглим скоком игле, тј. скретањем усне линије под правим

⁵³ М. И. Матусевич, *op. cit.* 45.

⁵⁴ в. М. Grammont, *op. cit.* сл. бр. 23, 24; Матусевич, *op. cit.* сл. бр. 14.

⁵⁵ Les consonnes longues en serbocroate, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg, мај — јуни 1960.

углом, како је то најчешће код преградних сугласника (в. примјере у наведеном мом раду о дугим сугласницима сл. бр. 29, 33, 34, 35, 38, као и овдје сл. бр. 19 и 20 за *ш* и *џ*), него је та линија у облику тупог угла, како је исказан тај дио артикулације код фрикативних гласова (в. код мене у раду о дугим сугласницима сл. од броја 1 до 14, а и овдје сл. бр. 21 и 22).

б) Оно што је констатовано за наше безвучно *ц* може се утврдити и за остале гласове ове врсте који постоје у фонетици српскохрватског језика — за *ћ* и *ђ*, за *ч* и *џ* (в. примјере за *ћ* сл. бр. 33 *Билећанка*, сл. бр. 29 *срећо*, сл. бр. 32 *већ*; за *ђ* сл. бр. 34 *Анђелка*, сл. бр. 35 *Анђелко*, сл. бр. 37 *рђу*, сл. бр. 36 *гађа*; за *ч* сл. бр. 27 *чија*, сл. бр. 28 *несрећниче*, сл. бр. 30 *јаче*, сл. бр. 31 *ријечи*; за *џ* сл. бр. 38 *ханџар*, сл. бр. 39 *камџију*).

c) У вези са африкатама *ħ* и *ħ̣* Т. Бењи истиче да оклузивни дио ових гласова не постоји као самостална фонема у полском језику (то су *ū'* и *ɖ'*), док фрикативно-палатални гласови *č* и *ž* постоје у фонетици тога језика⁶⁶. Наш књижевни језик не само да нема као посебне фонеме *ū'* и *ɖ'* него његова фонетика не зна ни за *č* и *ž*, иако те гласове налазимо у неким говорима штокавског дијалекта. Али, ја бих у вези са овим истакао да ни једна од компонената које учествују у артикулацији африката није потпуно идентична са артикулацијом тих компонената код гласова пуног образовања: оклузије су више повучене назад према средњем дијелу непца него код *ɖ* и *ū*, а самим тим помјерено је и мјесто гдје се ствара тјеснац⁶⁷.

с) Осцилографски филм

Проф. Хала посебно наглашава да је осцилограф за сада једино средство које нам графички може дати реалну слику природе ових гласова. Он је то и поткријепио филмом на који је снимео чешке ријечи: *Káča, Pacák* и *Pešek, pytel*. Захваљујући филмовима те врсте данас се о артикулацији африката може говорити са више увјерљивости. Оно што нам није могао дати палатограф или кимограф у стању је да нам да осцилограф⁵⁸.

Ја сам, такође, снимио два осцилографска филма. Снимљене су ове ријечи и групе ријечи: *Баџи*, *ддста*; *џача*, *џиџиџо*; *баџа*, *дд жабе*;

⁵⁵ Benni, *Gramatyka języka polskiego*, Краків 1923, стр. 18; а Шчерба мисли да се компоненте африкате *ɟ* подударају по мјесту артикулације са обичним *ɟ̥* и *s*; *M. S. L. de Paris*, XV, 238.

⁵⁷ Хала, *op. cit.* 89.

⁵⁸ Хала, *op. cit.* 82.

йући, ой суйра; дођи. Брзина снимања била је 150 см у сек. На жалост, и поред свих наших настојања, и поред све прецизности коју проф. Страка уноси у рад, ми нисмо могли добити онако јасне филмове као што их је добио проф. Хала. Па ипак и на неким од ових филмова може се уочити слабљење оклузије и јачи пролаз ваздушне струје у другом дијелу артикулације. Тако, нпр., ако упоредимо филм на коме је снимљено йући са оним на коме је снимљено ой суйра видјећемо да је оклузивни дио нешто краћи од фрикативног код ђ и да је фрикативни елеменат африкате ђ по интензитету знатно слабији од фрикативно-палаталног гласа ѓ у ой суйра (ово потврђују и филмови проф. Хале за ш и ч, а и његово објашњење о трајању оклузивног и фрикативног дијела артикулације ових гласова⁵⁹).

d) Магнетофонске траке

Сви фонетичари, који у свом матерњем језику имају гласове ове врсте, доказују да су африкате акустички прости гласови и да је груба погрешка кад их неко транскрибује са два писмена знака. Пасијев покус са шпанским ријечима *ocho*, *acha* и талијанским *agio*, *orologio* (које је он snимио на грамофонску плочу и кад је то слушао у супротном смјеру од снимања добио је *ošto*, *ašta*, *ožda*, *oždo: loro*⁶⁰), многи су сматрали неисправним и недовољно убједљивим да нам покаже природу тих гласова. Хлумски за тај Пасијев покус дословно вели: „l'expérience de P. Passy ne prouve rien, si ce n'est que, en tournant le phonographe à l'envers, on déforme la prononciation et on change complètement les conditions nécessaires pour l'appréciation juste des sons“⁶¹. Проф. Хала, који такође у африкатама види просте гласове, обновио је Пасијев покус, и ево шта он каже о томе: „Nous avons enregistré dans notre laboratoire à Prague au gramophone enregistreur des mots formés d'une façon artificielle: *očo*, *otšo*, *ošto* (код Хале стоји по други пут *otšo*, али то ће бити коректорска грешка, в. ниже) etc. En reproduisant cet enregistrement en sens inverse nous avons entendu *ošto* (ваљда *ošto*, А. П.), *otšo* (ваљда *ošto*, А. П.), *ošto*“, и на основу тога проф. Хала изводи закључак „là, où il s'agit réellement d'un groupe de deux consonnes“ чула су се два гласа; а тамо гдје је у питању африката „on a perçu les deux éléments qui le composent, mais très brefs et moins nets“⁶².

Дубоко увјерен у то да акустички ови гласови не чине никакав изузетак за оне који их имају у свом матерњем језику, као што то не

⁵⁹ op. cit. 83 и даље.

⁶⁰ P. Passy, op. cit. 117.

⁶¹ Slavia, XII, 595.

⁶² Хала, op. cit. 86.

чине ни *љ* и *њ*, уз то и да су то просте фонеме као и *р* или *б* (в. Трубецкој, *op. cit.* 68) — ја сам такође обновио Пасијев покус — само не на грамафонским плочама, како су то чинили Паси и Хала, него на много савршенијем средству — на магнетофону.

Уз помоћ Драгутина Мирковића, асистента Филолошког факултета — коме се и овом приликом најтоплије захваљујем за свестрано помагање — ја сам регистровао неколико ријечи из свакодневног говора у којима су биле заступљене све африкате српскохрватског књижевног језика, а уз њих и дијалекатско *з*. Уз ово ми смо регистровали и гласове пуног образовања чије артикулационе компоненте улазе у састав артикулације африката, управо, ми смо регистровали ове ријечи и групе ријечи: *дчи* — *д̌чи̌ио*; *хџа* — *мџџа*; *кућа*; *дођи* — *Аџа* — *д̌д̌џа*; *ћаћа* — *Цаца* — *кад си*; *брџџин* — *из дома*.

Снимање на магнетофонску траку вршили смо на четвороканалном магнетофону марке „Philips“, а емитовање смо вршили на магнетофону марке „Grundig“. Употреба разних апарата била је неопходна пошто нам траке снимљене на апарату „Grundig“ нису давале довољно јасне тонове, наравно, мислим на емитовање супротно од правца снимања. Када смо регистровали наведене ријечи на једном од канала апарата „Philips“ и преокренуту траку ставили на двоканални магнетофон марке „Grundig“, добили смо доста јасне и разумљиве гласове. Тако смо од *очи* добили *и̌и̌о* од *хоџа* — *а̌џах*, од *кућа* — *а̌џук*, од *Аџа* — *а̌џа*, од *ћаћа* — *а̌џа̌џа̌*, од *Цаца* — *а̌џа̌џа̌*. Једино од *з* у *бронзин* није добијено *з̌* него опет *з* — *низнорб*.

Ми смо овај покус обнављали више пута и увијек смо добијали исте резултате. Наравно, на разговјетност и артикулацију знатно утиче темпо говора и јасноћа изговора говорног лица.

У вези са нашим покусом поставља се питање да ли овај покус говори о сложености, сливености или, пак једноставности африката. Као што смо раније видјели, проф. Хала, послје извршеног покуса ове врсте на грамафонским плочама, дошао је до закључка да оно што се чује кад се окрене плоча, не говори много о природи африката. У вези с тим он каже: „Je suis plutôt de l'avis que ces bruits doivent leur qualité acoustique au pur hasard de l'articulation, retenant la langue à l'étroite voisinage de la voûte palatine. . .“⁶³, и као што је раније речено, он је мишљења да су то прости гласови. Ј. Хлумски на једном мјесту рече: „je dois dire que mes compatriotes seraient bien choqué si on leur

⁶³ Хала, *op. cit.* 86.

prononçait *otši* au lieu de *oči*. . . *otset* au lieu de *ocet*⁶⁴. Уз ово ми бисмо могли додати и то да ниједан наш полуписмени човјек никада неће мјесто *ч*, *ц* написати *иш*, *ис*, а то просто због тога што он у тим гласовима гледа само један глас, једну фонему, а у *иш* или *ис* два гласа, двије фонеме које за њега, а и не само за њега, немају никакве везе са гласовима *ч* и *ц*. Тај моменат, тј. језичко осјећање необразованих људи, истиче и Сапир као врло значајан моменат за психолошко јединство ријечи⁶⁵. Све су ово факта која стоје, али ово никако не говори против мишљења да су африкате сливени гласови. Велика је разлика између појма сложен и сливен. Да су африкате сложени гласови, како то хоће, рецимо, Грамон и Паси, ми бисмо мјесто *ч* на обрнутој магнетофонској траци морали чути *иш* — гласове пуне артикулације, међутим, гласови које смо ми чули нису идентични са тим гласовима пуног образовања. Да африката није збир оклузива и констриктива показује и то што од *иш*, *жд*, *си* у примјерима: *зашио*, *досиа*, *можда*, када смо обрнули траку, нисмо добили африкате него, опет, пуне гласове, сада само у обрнутом редоследу. То значи да веза оклузива и констриктива пуне артикулације не даје африкату, односно да африкате нису збир тих двају гласова него су то гласови посебне врсте који се по својој артикулацији разликују од свих осталих сугласника. Разликују се од осталих сугласника по томе што, иако су оклузиви, њихова оклузија не завршава пуним праском него прелази у фрикацију. Оно што се чује на обрнутој магнетофонској траци јасно нам говори да је први дио њихове артикулације оклузиван а други фрикативан, али и то да оно што се чује никако нису прави оклузив и фрикатив. То су гласови који су, рецимо, у *ч* и *ц* акустички најближи оклузивном *и* и фрикативним *ш* и *с*, али, а то треба нагласити, који су само по акустичком утиску најближи тим гласовима. И још једно. Сви други гласови нашега језика снимљени на магнетофонску траку чују се онако како су и изговорени и кад се обрне трака — што значи да је њихова артикулација проста. Пошто код африката није такав случај, нема разлога да их не назовемо — сливеним гласовима кад се мисли на њихову артикулацију. Наравно, акустички, за оне који имају те гласове у својој фонетици, а и фонолошки, то су прости гласови и јединствене фонеме⁶⁶.

⁶⁴ Slavia, XV, 595.

⁶⁵ Sapir, op. cit. 38.

⁶⁶ в. Н. С. Трубецкој, op. cit. 68; свакако је омашка код проф. Хале кад гледиште Трубецкоја једначи са гледиштем М. Грамона (Хала, op. cit. 89, в. и код Трубецкоја на наведеном мјесту).

IV

Меје је, према Хлумском, јединство африката доказивао и њиховим поријеклом — сви они воде поријекло од простих сугласника⁶⁷. Проф. Хала додаје да има африката које воде поријекло и од два сугласника. Чешко *svíce* је, нпр., од заједничнослов.* *свеиџа*; у савременом чешком језику мј. *prat se* (тући се) чује се и *prase*⁶⁸.

Српскохрватски језик пружа знатно више примјера гдје су африкате постале од два гласа. Поред старијих примјера типа *свијећа* (<*свеиџа*), *међа* (<*медја*), ту долазе и примјери типа *доћи* — *доћем*, *браћа*, *рођак*, а и јекавски облици као: *ћераићи*, *нећеља*.

У српскохрватском језику није обична појава да се у примјерима као: *кад си*, *од сад* последије једначења по звучности мјесто *и* и *с* јави *и*, иако та појава није искључена; али је зато честа појава да се мјесто гласовне групе *ишк* јавља *цк*. Примјери као: *Гацко*, *Гроцка*, *Имоцки*, *брацки*, *љуцки* и сл. наћи ће се на читавом подручју штокавског дијалекта⁶⁹. Појава африкате *ц* у примјерима ове врсте сасвим је схватљива. Од два експлозивна гласа који се налазе у близини, а између којих се налази фрикативно *с*, по закону дисимилације први губи експлозију и самим тим омогућава стварање африкате која управо и има заједничко са оклузивима — имплозију и оклузију. У примјерима као: *ишо*, *иошћен* од старијег *чио* и *иочћен*, за које зна историја нашега језика, имамо такође дисимилацију, елиминисање једне од двију оклузија — у нашим примјерима елиминише се прва⁷⁰. Говори штокавског дијалекта знају и за супротну појаву — развијање оклузивног елемента испред фрикативног гласа — примјери као *ицеишо*, *ица*, *иченица*, *цкола*, *зид*, *звоно*. Све су то примјери за које знају историја и дијалектологија нашега језика, а то још једном потврђује да веза оклузује и фрикации најчешће резултира појавом африката, односно то је само доказ да су то сливени гласови по својој артикулацији; ово све, међутим, ништа не говори о акустичком утиску тих гласова. Али постоји један други моменат који нам говори да су наши преци у африкатама одувијек гледали просте гласове и да их ни по чему нису одвајали од било које друге гласовне групе. То је њихово обиљежавање ових гласова.

Као што се зна и у глагољници и у ћирици, тј. у писмима која су стварана за словенске језике и у којима је један глас био обиљежен

⁶⁷ *Slavia*, XV, 595.

⁶⁸ Хала, *op. cit.* 89, 91.

⁶⁹ Белић: Фонетика, стр. 130—131, 137, 144.

⁷⁰ Белић, *op. cit.* 138.

једним писменим знаком, за африкату имамо по један писмени знак, по једно слово⁷¹. Насупрот овим писмима у латиници, писму преузетом из романским језика у којима није било посебних писмених знакова за африкату, све до Гајеве реформе африкату су обиљежаване на различите начине⁷². То је исто тако један од доказа да су ти гласови по акустичком утиску једноставни као и сви други гласови нашега језика; тако је било раније, тако је и данас.

V

Већ смо рекли да се испитивачи природе африката не слажу ни кад је ријеч о трајању тих гласова, односно о могућности продужавања појединих њихових компонената. Ако изоставимо мишљење оних фонетичара који у африкатама гледају сложене гласове и за које је африката увијек $a + b$, а и њено трајање равно збиру трајања њених компонената⁷³, видјемо да ни они који у овим гласовима виде сливене или, пак, просте гласове не дијеле исто мишљење ни кад је у питању продужавање једне од њихових компонената.

За једне код африката се може продужавати само први дио артикулације, тј. оклузија⁷⁴; други сматрају да је фрикативни елемент тај који је подложен продужавању⁷⁵; а има и таквих фонетичара који сматрају да се оба саставна дијела могу продужавати⁷⁶.

Чини нам се да истицање ових особина код африката нема оправдања. Тачно је да се први дио њихове артикулације може продужавати, али то није особина африката него преградних сугласника, а то се органом слуха тешко уочава, јер за вријеме трајања преграде нема емитовања фонационе струје, што значи нема ни гласа. Па ако и прихватимо да се тај њихов артикулациони елемент може продужавати и да његово трајање убрајамо у трајање африката, продужавање фрикативног дијела артикулације ових гласова је немогуће (в. Реформатски, *op. cit.* 137). Као што смо видјели, и Богородицки и Бењи констатују да продужено *ч* даје *чишиши*, продужено *ц* — *цсссс*. Шта то значи? Ништа друго него да ту имамо образован прави фрикатив, а никако продужену артикулацију фрикативног дијела африкату. Раније

⁷¹ Ст. Куљбакин: Старословенска граматика, Београд 1930, 5; в. и Б. Милетић, Изговор српскохрватских гласова, 91.

⁷² Т. Maretić: Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima, Zagreb 1889, 353.

⁷³ Grammont, *op. cit.* 106.

⁷⁴ Реформатски, *op. cit.* 136; Шчерба, *op. cit.* 241; Хала, *op. cit.* 91.

⁷⁵ Богородицки, *op. cit.* 27; Benni, *op. cit.* 17.

⁷⁶ Стојков, *op. cit.* 129; он каже: да од саставних артикул. момената африката „може да се удължава или само първият (избухът), и-ти само вторият (триснето).

је речено да Богородицки и Бењи африкате сматрају сливеним гласовима, према томе ту је искључено постојање фрикативног гласа пуног образовања. Дакле, ако продужено *ч* даје *чишиши*, то није више саставни елеменат африкате него посебан глас са нормалном својом артикулацијом. Проф. Хала истиче да африкате знају и за неку врсту експлозије, ако је тако, онда о продужавању фрикации као саставног дијела ових гласова не може бити ни говора. Тјеснац који постоји у усном резонатору при артикулацији и изговору африката послје те мале експлозије више не постоји. Послије образовања и изговора гласа *ч*, рецимо, ми можемо продужавати емитовање фонационе струје, али то што се тада чује никако није фрикативно *ш*, то је неки неодређени полувокалски елеменат који се може чути и послје правих експлозива — дакле *чээ*. Ако се, пак, чује *чишиши*, како то налазимо код Богородицког, онда ту имамо или два засебна гласа — *ч*, као моментани и продужено *ш*, или ту *ч* није пуног образовања него се прије експлозије језик помјерио и тако омогућио образовање правог фрикатива, јер, као што је већ речено, ни оклузивна ни фрикативна компонента африката нису идентичне по мјесту артикулације са истим тим дијеловима артикулације правих оклузива и констриктива. Због свега изнесеног о африкатама се може говорити само као о гласовима са нерашчлањивим дијеловима артикулације, и да, према томе, ако се жели сачувати њихова природа, не може бити ни говора о продужавању појединих саставних компонената њихове артикулације (в. Хала, *op. cit.* 84—85 и Авањесов, *op. cit.* 141).

Нема јединственог мишљења ни кад је ријеч о трајању ових гласова као фонетских јединица. М. Грамон, досљедан својој концепцији о двочланости африката, у њихову трајању види трајање двију фонема — трајање оклузива + трајање констриктива⁷⁷. Т. Бењи, на супрот Грамону, каже да саставни дијелови африката трају „око половину времена обичног гласа“⁷⁸. За Трубецкоја „нормална дужина руских африката *ц*, *ч* није већа од дужине других кратких сугласника и никада не достиже нормалну дужину гласовних скупина као *кс*, *ки*“⁷⁹. Проф. Хала констатује да просјечна дужина чешких африката не достиже дужину фрикативних сугласника у том језику. Према подацима које даје Хлумски⁸⁰, Хала констатује овакав просјек за чешки језик:

⁷⁷ *op. cit.* 106.

⁷⁸ *Gramatyka*, 18.

⁷⁹ *Основи*, 66 и 68.

⁸⁰ J. Chlumsky: *Česká kvantita, melodie a přízvuk*, 1928; Хала, *op. cit.* 87.

$\bar{u} = 16$ cc; $c = 23$ cc; $\bar{u} = 22$ cc; $u = 22$ cc; $\bar{u} = 21$ cc⁸¹.

Како нам цифре говоре, у чешком језику просјек трајања африката дужи је од просјека трајања оклузива, али није раван трајању констриктива — и $\bar{u}$ и $\bar{u}$ у просјеку за 1 cc мање трају него констриктиви који чине саставни дио њихове артикулације.

У словеначком језику просјек трајања ових сугласника је овакав:

а) У интервокалном положају и наглашеном слогу:

$\bar{u} = 15,5$ cc; $\bar{d} = 9,75$ cc; $c = 16,25$ cc; $u = 15,75$ cc; $\bar{u} = 17,25$ cc; $\bar{u} = 16,5$ cc.

б) У ненаглашеним слоговима просјек је:

$\bar{u} = 10,25$ cc; $\bar{d} = 7,25$ cc; $u = 10,25$ cc; $c = 11,75$ cc; $\bar{u} = 13,85$ cc; $\bar{u} = 6,5$ cc⁸².

Ако бисмо из ове двије групе узели просјек, онда би у словеначком трајање тих сугласника изгледало овако:

$\bar{u} = 12,87$ cc; $\bar{d} = 8,5$ cc; $c = 14$ cc; $u = 13$ cc; $\bar{u} = 15,55$ cc; $\bar{u} = 11,5$ cc.

Да бих утврдио просјек трајања тих гласова у српскохрватском језику, ја сам узео по 14 примјера за све сугласнике, осим за $\bar{u}$, за који сам имао на расположењу само 4 примјера. Наравно, примјери су узимани са траса које су снимљене за сасвим друге сврхе; према томе ту не постоји никаква опасност од намјерног продужавања или скраћивања трајања ових сугласника. Просјек који сам установио је овакав:

$\bar{u} = 11,4$; $c = 11,1$; $u = 12,1$; $\bar{u} = 17$; $\bar{u} = 18,7$;

$\bar{d} = 10$; $\bar{u} = 11,9$; $\bar{h} = 10,5$; $\bar{u} = 20$ cc.

Кад упоредимо ове бројке са оним које су дате за чешки и словеначки језик, видјећемо да оклузивно $\bar{u}$ у чешком у просјеку је за 4, 6 cc дуже од истога гласа у српскохрватском језику; а нешто више 3 cc од $\bar{u}$ у словеначком језику. Словеначко $\bar{u}$, опет, у просјеку је око 1,5 cc дуже од $\bar{u}$ у нашем језику. Наш оклузив $\bar{d}$ по трајању је дужи од словеначког $\bar{d}$ за 1,5 cc.

Што се тиче трајања констриктива, на основу наведених података да се закључити да ти гласови у чешком двоструко дуже трају него у нашем језику⁸³ однос је овакав:

чешки: $c = 23$ cc; $u = 22$ cc.

српскохрватски: $c = 11,1$; $u = 12,1$ cc.

⁸¹ op. cit. 88, cc = стоти секунде.

⁸² Fr. Bezljaj: Oris slovenskega knjižnega izgovora, 95—96.

⁸³ в. код мене: Les consonnes longues, 420.

У чешком језику и африкату у просјеку дуже трају него у нашем језику; однос је следећи:

у чешком: $\text{ч} = 22$ сс; $\text{ч} = 21$ сс.

у нашем: $\text{ч} = 17$ сс; $\text{ч} = 18,7$ сс.

Али, док у чешком констриктиви нешто дуже трају од африката, у српскохрватском језику није тако. Све наше африкату, бар према мом материјалу, у просјеку дуже трају и од оклузива и од констриктива појединачно узетих; однос је овај:

$\text{ч} = 17$ ($\bar{u} = 11, 4$; $c = 11, 1$); $\text{ч} = 18,7$ ($\bar{u} = 11, 4$; $\text{ш} = 12, 1$);

$\text{ж} = 20$ ($\delta = 10$; $\text{ж} = 11, 9$); једино африката ђ има трајање испод просјека констриктива: $10, 5$; $11, 1$ (c) и $12, 1$ (ш).

У словеначком ч траје $15, 55$ (а c 14), али $\text{ч} = 11, 5$ (а $\text{ш} = 13$).

Ако би се на основу ових просјека доносили неки закључци, могло би се рећи да у чешком констриктиви дуже трају од истих сугласника у српскохрватском и словеначком језику. Осим тога дужина трајања тих сугласника у чешком знатно је већа и од трајања тих сугласника у српскохрватском у позицијама као: *йас сивко*, *наш шаров*⁸⁴, што значи да је чешки ритам друкчији од нашега. Али и за српскохрватски језик може се констатовати да трајање африката, мада је дуже од трајања појединачно узетих оклузива и констриктива, никако није равно збиру трајања тих двају сугласника. Ако у нашим примјерима негдје и има подударења у трајању, као рецимо код ж и $\delta + \text{ж}$, то никако не може да се узме као правило — тим прије што сам за ж имао само 4 примјера, а за δ и ж по 14. Осим тога, како то истиче и Безлај, кад се жели давати просјек трајања појединих гласова, морају се узети у обзир све позиције, како сам то и ја чинио у свом раду о дугим сугласницима. На жалост, за овај рад ја нисам могао тако поступити јер нисам имао довољно примјера. Па ипак, мислим да се овдје једно може закључити — а то је: африкату српскохрватског језика по својој дужини премашују дужину простих оклузива и констриктива, али њихово трајање никада није равно трајању оклузива и констриктива узетих заједно.

А. Пецо

⁸⁴ в. код мене у *Les consonnes longues*, 419.

R é s u m é

A. Peco

Nature des affriquées serbocroates

La phonétique de la langue serbocroate littéraire comprend cinq consonnes dites affriquées, à savoir: $\acute{c} - d$, $\acute{c} - d\acute{z}$ et c . Dans certains dialectes on trouve aussi la consonne $z (= dz)$ figurant comme une variante du phonème z par ex. *zvono* au lieu de *zvono* (cloche), *penzija* au lieu de *penzija* (retraite), *zora* au lieu de *zora* (aurore). Même dans les mots d'origine italienne comme *spenza* (it. *spesa*), *mizerija* (it. *miseria*), la consonne z n'a pas la fonction de phonème. Elle s'y manifeste également comme une variante du phonème z .

Au début de la présente étude l'auteur constate que les phonéticiens et les grammairiens ne sont pas d'accord en ce qui concerne la nature articuloire des affriquées. En effet, il s'agit de trois opinions assez divergentes. Pour les uns, les affriquées sont des consonnes composées (Verschlusslaut + Spirans), quoiqu'ils acceptent l'unité phonologique de ces consonnes (Sievers, Jespersen, Tomson, Grammont; parmi les grammairiens serbocroates: Maretić, Šević, Brabec-Hraste-Živković). D'autres voient dans les affriquées „un intermédiaire entre l'occlusion et la friction“. Pour eux, les affriquées sont des „sliveni glasovi“, „сливные согласные“ qui se confondent et qui ont deux phases articuloires: l'occlusion qui passe immédiatement à la friction (Bogorodicki, Avanesov, Benni, Reformatski, Matusević, Ščerba, et, entre les phonéticiens et grammairiens serbocroates: Novaković, Miletić, Belić, Stevanović). L'opinion de B. Hála, J. Chlumský et des autres qui insistent sur la simplicité des affriquées n'est pas loin des opinions de ceux qui les traitent de „sliveni glasovi“. Pour les uns et pour les autres, ce sont des consonnes simples comportant deux phases articuloires, mais Bogorodicki, Benni et certains autres voient une dualité dans l'articulation des affriquées. Hála, au contraire, dit que la „on ne peut pas parler... d'une dualité“. Pour lui, ce sont des consonnes simples avec une mobilité d'articulation.

L'expérience de P. Passy, qui consistait en enregistrement sur phonographe des mots espagnols *ocho* et *acha* et des mots italiens *agio* et *orologio*, qu'il écoutait ensuite en tournant le phonographe en sens contraire et qui, à cette occasion, on donné „distinctement *oSto, aSta, oZda, oZdo: loro*“, a provoqué une vive discussion.

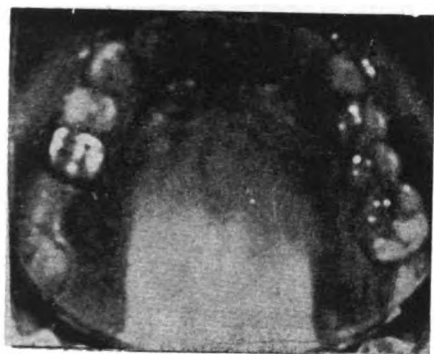

Pour déterminer la nature des affriquées serbocroates l'auteur du présent article a utilisé des palatogrammes, des tracés kymographiques, un film oscillographique et des rubans magnétophoniques. D'après tout cela, il a conclu que l'articulation des affriquées serbocroates a deux phases — d'une part l'occlusion et de l'autre la constriction. Donc, il adopte l'opinion des phonéticiens qui traitent ces consonnes de „sliveni glasovi“ (consonnes confondues). Bien sûr, pour lui aussi, ces consonnes sont des phonèmes simples. L'auteur a fait, lui aussi, des expériences sur le magnétophone en 4 lignes (marque Philips). En tournant le ruban en sens contraire, il a pris le magnétophone en 2 lignes (Grundig), et au lieu *oči* (les yeux) il a obtenu *iŕto*; *Aca* a donné *asta*; cependant les mots *zašto* (pourquoi) et *dosta* (assez) n'ont pas donné *očaz* et *acod*, mais *otšaz* et *atsod*. Cette expérience prouve que les éléments articulatoires des affriquées ne sont pas identiques à ceux des vraies consonnes — occlusives et constrictives. Ainsi, dans les affriquées on ne peut parler que des éléments articulatoires de ces consonnes. C'est pourquoi l'auteur adopte le terme „sliveni glasovi“ comme terme phonétique.

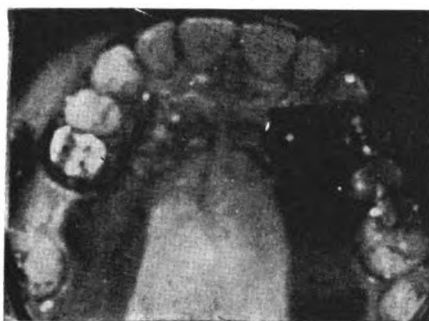
L'auteur n'accepte pas l'opinion des phonéticiens qui pensent qu'on puisse prolonger les phases articulatoires de ces consonnes. Il souligne que les phases articulatoires des affriquées ne sont pas de véritables consonnes et que, pour cette raison, nous ne pouvons pas de les prolonger. Si on les prolonge, on obtient de véritable consonnes, c'est-à-dire qu'il ne s'agit plus là des éléments articulatoires des affriquées, mais des consonnes avec tous leurs éléments.

Quant à la durée des affriquées, l'auteur prouve qu'en serbocroate ces consonnes n'ont jamais la durée égale à la somme des durées des consonnes occlusives et des consonnes constrictives. La durée moyenne des affriquées serbocroates est un peu plus longue que la durée des occlusives ou constrictives simples, mais jamais elle n'atteint la durée des consonnes longues.

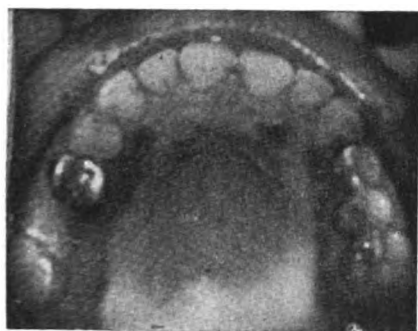

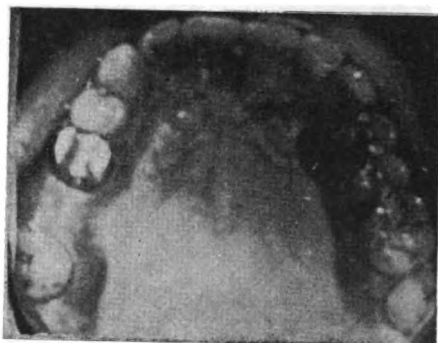
Сл. 1.

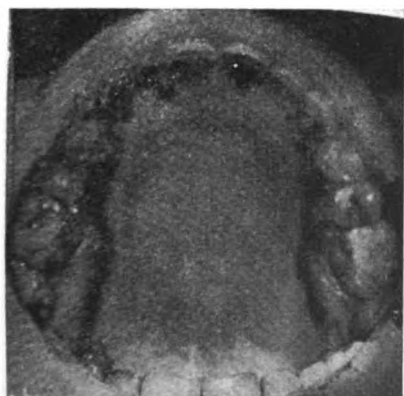
Сл. 2.

Сл. 3.

Сл. 4.

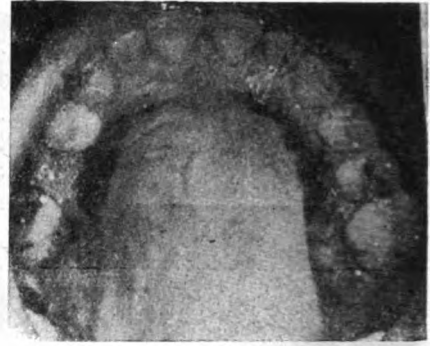
Сл. 5.

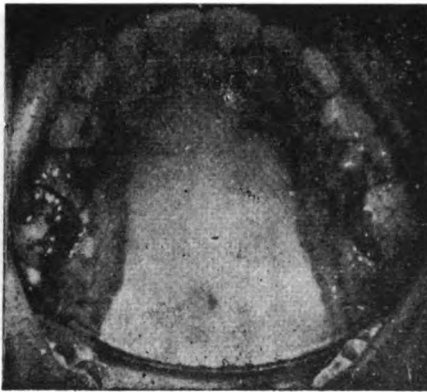
Сл. 6.

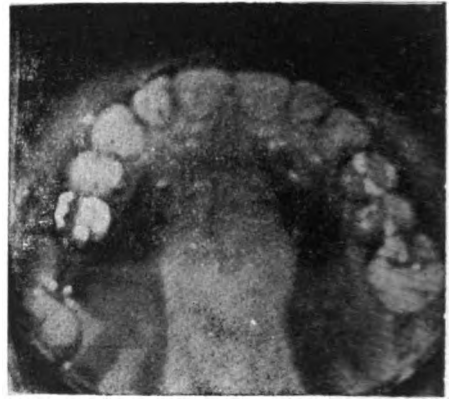
Сл. 7.

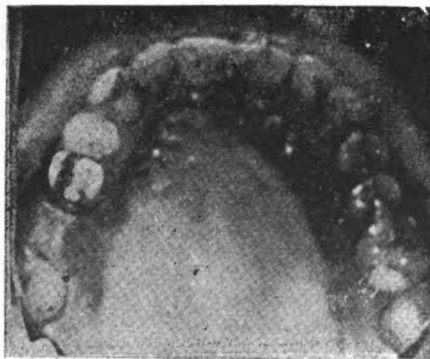
Сл. 8.

Сл. 9.

Сл. 10.

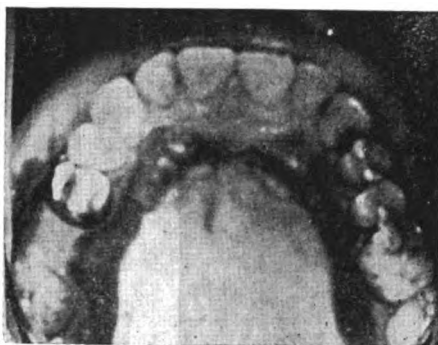
Сл. 11

Сл. 12.

Сл. 13.

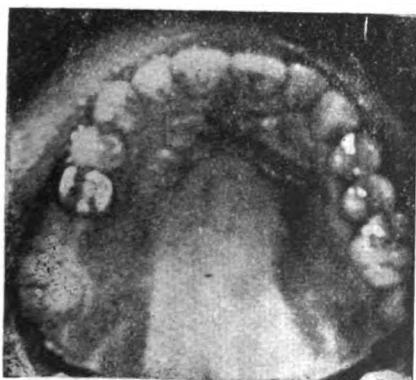
Сл. 14.

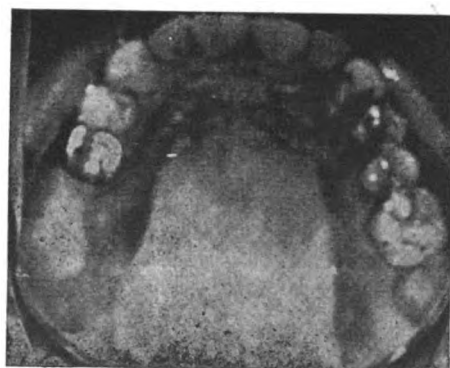
Сл. 15.

Сл. 16.

Сл. 17.

Сл. 18.

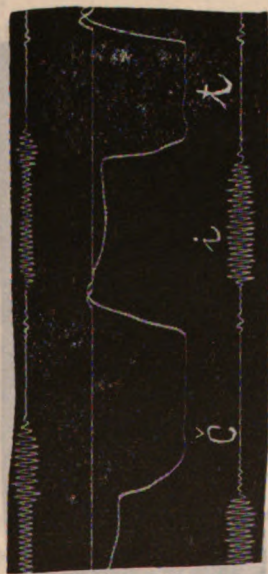
Сл. 24.

Сл. 25.

Сл. 26.

Сл. 27.

Сл. 28.

Сл. 29.

Сл. 30.

Сл. 31.

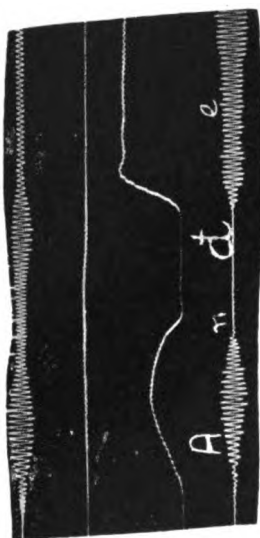

Сл. 32.

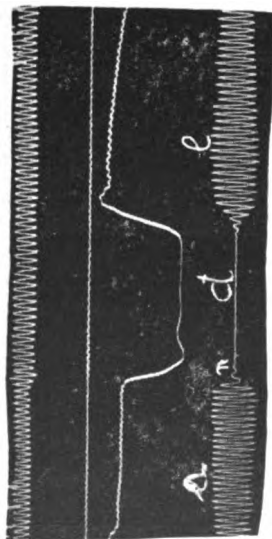

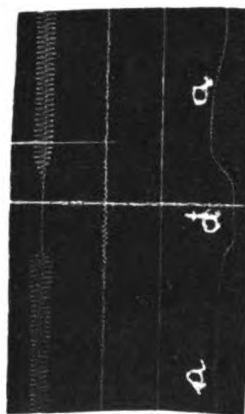
Сп. 33.

Сп. 34.

Сп. 35.

Сп. 36.

Сп. 37.

Сп. 38.

Сп. 39.

АКЦЕНАТСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

А. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У савременом српскохрватском књижевном језику постоје квалитативне и квантитативне акценатске алтернације. Квалитативне алтернације свODE се на однос силазне и узлазне интонације. Квантитативне алтернације манифестују се на тај начин што се у једном облику речи јавља (/) а у другом (\ ), одн. што се у једном облику речи јавља (/) а у другом (\ ). И данас је услов за појаву акценатских алтернација промена састава речи.

Ова интерпретација води рачуна о фонетској природи акцената. Али да њоме није занемарен ни морфолошки моменат види се по томе што се указује да се акценатске алтернације реализују у различитим облицима речи.

Најбоље интонационе односе показују глаголи (сем оних с једносложном инфинитивном основом) и именице. У словенским језицима придеви су уопште претрпели много већа уједначавања у морфологији. То је створило и специфичне акценатске односе код придева који не допуштају да ова врста речи буде широко захваћена савременим акценатским алтернацијама. Исти је случај и с придевским заменицама. Личне заменице су тако индивидуалне речи, с толико специфичним односима корена, да не постоји могућност њиховог уклапања у било какве шире системе. Слично је и са бројевима, уколико су још уопште деклинабилни.

Глаголи с једносложном инфинитивном основом захтевају посебан третман сваки за себе, тако да неће бити узети у обзир у овом излагању.

Неће бити узете у обзир ни позиционе дужине типа *кòнац* — *кòнца*, *сѝдрац* — *сѝдрца* и сл. То су дуљења пред сонантом која не нарушавају интонационе односе.

Вокатив такође неће бити узет у обзир.

У ствари алтернације о којима ће овде бити речи захватају именице с акцентом на последњем или претпоследњем слогу основе, глаголе с акцентом на претпоследњем слогу основе а у случају аориста и с акцентом на трећем или неком удаљенијем слогу основе рачунајући с краја.

Акценатске алтернације о којима ће овде бити речи створене су у току историјског развоја на разне начине. У савременом српско-хрватском књижевном језику оне се јављају онако како је изнето у овоме раду.

В. КВАЛИТАТИВНЕ АКЦЕНАТСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ

1. Однос дугог узлазног акц. (/) према дугом силазном акц. (\ )

У односу дугог узлазног акц. (/) према дугом силазном акц. (\ ) јављају се две алтернације које се у формулама могу овако представити:

$$1) (\cup) + (/) + (\cup) : (\setminus) + (—) + (\times) ;$$

$$2) (\cup) + (/) + (\cup) : (\parallel) + (—) + (\times) ,$$

при чему је $\times = [(—) \mid (\cup) \mid (\emptyset)]$.

1. 1) Акценатска алтернација $(\cup) + (/) + (\cup) : (\setminus) + (—) + (\times)$

О њој сам писао у Нашем језику (књ. XI, св. 5—6, стр. 196—200) и у часопису *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* (VI 64—69) тако да то сад овде нећу понављати.

1. 2) Акценатска алтернација $(\cup) + (/) + (\cup) : (\parallel) + (—) + (\times)$

Јавља се у овим случајевима:

а) код именица типа *глава* у односу *dat. sg.*, *acc. sg.*, *nom. — acc. pl.* према осталим падежима (сем 3, 6, 7. *pl.*):

у глави: глави, њ главу, на руке;

б) код именица типа *вила* у односу *nom. — acc. pl.* према осталим падежима (сем 3, 6, 7. *pl.*):

вила: виле;

с) код именица типа *град*, *ваздух*, *лакаш* у односу *loc. sg.* и *gen. pl.* према осталим падежима:

из града: у граду, од зуба

ваздуха: у ваздуху, динара

од лакаша: у Јаску, лакаша.

Код именица типа *град*, *ваздух*, кад у pl. немају *-ов/-ев-*, може се јавити и у dat.—instr.—loc. pl.: *зубима*, *динарима*; исп. чак у ном. pl. *динари*. Белић оправдано доводи у везу ликове *градбџа/граддвима*, *голубџа/голубдвима* с loc. sg. *граду*, *облику* (Деклин.² 17—18). С обзиром на однос *у ваздух*: у *ваздуху* најбоље је овде поменути и ситуацију код типа *дбичај*: *обичају*. Свакако је аналошки акц. именице *виноград* у gen. pl. и 3, 6, 7. pl.: *виноградџа*, *винограддима*;

d) код именица типа *век* у односу loc. sg. и цео pl. према осталим падежима sg.:

дџ века: у *веку*, *векови*, *векџа*, *вековима*;

e) код именица типа *реч*, *јамџ* у односу loc. sg., gen. pl., 3, 6, 7. pl. према осталим падежима:

на реч: у *речи*, од *речџ*, о *речима*.

јамџ: *јамџи*, *голџи*, *јамџа*;

f) код глагола с основама *и/и* у односу inf. према 2, 3. sg. аог.:

хвалџи: *хвалџи*, *идхвалџи*

иријашџи: *иријашџи*, *идиријашџи*

једнаџи: *једнаџи*, *идједнаџи*

ирубиџи: *ирубиџи*, *идирубиџи*

живошџи: *живошџи*, *идживошџи*

иарложџи: *иарложџи*, *идиарложџи*

кунџи: *кунџи*, *идкунџи*.

Ова алтернација није данас продуктивна код именица. Уједначавање се врши према акценту номинатива. Тенденција редукције ове алтернације код именица показана је у новоме Правопису тако што су дати напоре до dat. sg. *руци* и *руци*, loc. sg. *ваздуху* и *ваздуху*, *обичају* и *дбичају*, *јамџи* и *јамџи*, одн. плуралски облици *градџа* и *градџа*, *граддвима* и *граддвима*, *вишеџа* и *вишеџа*, *вишеџима* и *вишеџима*. Најбоље се код именица ова алтернација чува у односу *град*: *граду*, али је и ту на изврстан начин ограничена; како каже Даничић: „...у речи овога реда које значе чељад и животињу налазим да се акц. не мења у реченом падежу“ (Срп. акц. 20).

С друге стране, како тачно истиче М. Стевановић¹, код глагола с основама *ну/не* у савременом језику снажно се шири и код простих и код сложених акц. (н) у 2, 3. sg. аог. (*крџу*, *идкрџу*), а код глагола с основама *а/а*, *а/е*, *ива/ује*, иако се код простих задржава (/), код сложених се шири силазни акц. на праг. (*идиџи*, *сачџа*, *идџа*). Ова је појава показана и у новоме Право-

¹ М. Стевановић: О данашњем акценту аориста, НЈ НС V (250—263) 256, 259—260.

пису где су дати аористи: *кѣхну* и *кѣхнѹ*, *шкрѣуѣхну* и *шкрѣуѣхнѹ*, *до-ча́ра* и *до́ча́рѣ* (али прост само *ча́ра*), *завѣ́ка* и *завѣ́кѣ* (али прост само *вѣ́ка*), *казѣ́ва* и *казѣ́вѣ*. То значи да у новоме Правопису глаголи с основама *и/и* у 2, 3. sg. аог. имају само силазни акц. почетнога слога, глаголи с основама *ну/не* и такав акц. и акц. inf. (и то и прости и сложени), а глаголи с основама *а/а*, *а/е* као прости само акц. inf. а као сложени и акц. inf. и силазни акц. почетнога слога.

II. Однос крајњког узлазног акц. (\ ) према крајњком силазном акц. (//)

И у односу кратког узлазног акц. (\ ) према кратком силазном акц. (//) јављају се две алтернације које се у формули могу овако представити :

$$1) (\cup) + (\backslash) + (\cup) : (\backslash) + (\cup) + (\times);$$

$$2) (\cup) + (\backslash) + (\cup) : (//) + (\cup) + (\times).$$

II. 1) Акцентна алтернација $(\cup) + (\backslash) + (\cup) : (\backslash) + (\cup) + (\times)$

Јавља се у овим случајевима:

а) код именица типа *свѣдок* — *свѣдка* и *чѣшаљ* — *чѣшља* у односу пот. sg. према осталим падежима;

б) код именица типа *мѣлина*, *јѣзик*, *новѣц*, *кѣшао*, *шѣдѣ*, *кѣлено*, *дѣугме* у односу gen. pl. према осталим падежима:

од *мѣлинѣ* : *до мѣлѣнѣ* * од *кѣшла* : *до кѣшлѣвѣ*

од *јѣзика* : *до јѣзѣкѣ* од *шѣдѣ* : *до шѣдѣвѣ*

од *новѣца* : *до новѣцѣ* од *кѣлена* : *до кѣлѣнѣ*

од *дѣугмѣша* : *до дѣугмѣшѣ* ;

с) код именица типа *сѣло* у односу sg. према pl.:

у *сѣло* : у *сѣлима*.

О акценту *сѣлѣ* в. алтернацију CId ;

д) код глагола с основама *ну/не*, *е/и*, *и/и*, *а/е*, *ова/ује* у односу inf.: praes.:

шѣакнуѣи : *шѣакнѣм*

драѣи : *дрѣм*

јѣакнуѣи : *јѣакнѣм*

блѣбѣшѣи : *блѣбѣѣм*

нѣсѣи : *нѣсѣм*

крѣмѣшѣи : *крѣмѣѣм*

вѣлѣи : *вѣлѣм*

кѣваѣи : *кѣвѣм*

говѣрѣи : *говѣрѣм*

куѣвѣшѣи : *куѣвѣѣм*

блѣгослѣвѣи : *блѣгослѣвѣм*

ѣриѣшѣлѣвѣи : *ѣриѣшѣлѣѣм*;

е) код глагола типа *играји* у односу inf. (+ 3. pl. praes.): praes. (— 3 pl. praes.):

играји (играју) : њгра̋м (заигра̋м);

ф) код глагола с основама *и/и* у односу inf.: трпни придев:

<i>ндси̋и</i>	: ндшен	<i>благослв̋и</i>	: благдслов̋ен
<i>говд̋ри̋и</i>	: гдворен	<i>л̋дми̋и</i>	: л̋дм̋ен
<i>свед̋д̋чи̋и</i>	: свед̋очен.		

Ова је алтернација доследна код именица типа *малина*, *језик*, *кдлено*, код глагола с основама *ну/не*, *ова/ује* у односу inf.: praes. и код глагола с основама *и/и* у односу inf.: трпни придев. Од значаја је Белићева констатација да се у дијалектима јављају уједначенији односи (о. с. 22). Тако је у Дубровнику *Млѣ̋и̋а̋к̋а*, *о̋и̋а̋ц̋а* према Даничићевом *Млѣ̋и̋а̋к̋а*, *о̋и̋а̋ц̋а*, а према Даничићевом *ж̋е̋љ̋ен*, *ж̋е̋љ̋ена* и *в̋д̋љ̋ен*, *в̋о̋љ̋ена* у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта које сам испитивао доследно је *ж̋е̋љ̋ен* — *ѣ̋д̋ж̋е̋љ̋ен*, *в̋д̋љ̋ен* — *з̋а̋в̋о̋љ̋ен*. Уосталом и Даничић (Срп. акц. 129) цитира Будманијев акц. *ж̋е̋љ̋ен* (Грам. 88). У новоме Правопису је *в̋д̋љ̋ен* — *з̋а̋в̋о̋љ̋ен* а *ж̋е̋љ̋ен* и *ж̋е̋љ̋ен*.

II. 2) Акценатска алтернација (У) + (\\) + (У) : (\\) + (У) + (×)

Јавља се у овим случајевима:

а) код именица типа *в̋д̋да* у односу dat. sg., acc. sg., nom. — acc. pl. према осталим падежима (сем gen. pl.):

у в̋д̋ди: в̋д̋ди, ѣ̋ воду, н̋а ноге;

б) код именица типа *с̋уза* у односу nom. — acc. pl. према осталим падежима (сем gen. pl.):

с̋уза : с̋узе ;

с) код именица типа *вис̋ина* у односу acc. sg. и nom. — acc. pl. према осталим падежима (сем gen. pl.):

у вис̋и:и: ѣ̋ вис̋ину, ѣ̋ вис̋ине ;

д) код именица типа *бр̋д̋ј* и *в̋д̋сак* у односу loc. sg. и цео pl. с *оз/ев* према осталим падежима sg. и непроширеном pl.:

*ѣ̋ г̋ос̋и̋е : на л̋еду, б̋р̋д̋ови
ѣ̋ в̋е̋и̋ар : у в̋д̋ску, в̋е̋й̋рови ;*

е) код именица типа *г̋д̋в̋ор* у односу loc. sg. и gen. pl. према осталим падежима:

н̋а ѣ̋окл̋он: у г̋ов̋д̋ру, д̋ез̋е̋р̋а.

чeмeриковaии	: чeмeриковā
игpaии	: игрā, зaигрā
вeнчaии	: вeнчā, рāзвeнчā
оружaии	: оружā, рāзоружā
руковeдaии	: руковeдā, изруковeдā
вeчeрaии	: вeчeрā, идвeчeрā
држaии	: држā, издржā
дрaии	: дрā, узорā
блeбeиaии	: блeбeиā, изблeбeиā
крмaуkаии	: крмaуkā
смeјaии	: смeјā, зaсмeјā
гaмизaии	: гaмизā;

m) код глагола с основама a/и, ова/ује, a/a, a/e у односу inf.:

гл. прид. радн.:

држaии	: држāла, зaдржāла
кoвaии	: кoвāла, oковāла
гocиoдoдвaии	: гдcиoдoвāла
иpијaииeлoдвaии	: иpијaииeлoвāла
оружaии	: оружāла, нaоружāла
руковeдaии	: руковeдāла, изруковeдāла
смeјaии	: смeјāла, зaсмeјāла
дрaии	: дрāла, зaдрāла;

n) код глагола с основама a/a, a/e, a/и, ова/ује у односу inf.:

гл. прид. трп.:

игpaии	: игрāн, изигрāн
вeнчaии	: вeнчāн, рāзвeнчāн
оружaии	: оружāн, нaоружāн
руковeдaии	: руковeдāн
смeјaии	: зaсмeјāн
дрaии	: дрāн, узорāн
блeбeиaии	: блeбeиāн, изблeбeиāн
држaии	: држāн, зaдржāн
кoвaии	: кoвāн, oковāн
куидвaии	: куиoвāн, идокуиoвāн.

Ова алтернација није данас продуктивна код именица. Уједначавање се врши према акценту номинатива. Тенденција редукције ове алтернације код именица показана је у новоме Правопису тако што су дати напореда dat. sg. вoди и вdди, асс. sg. чиcиину и чйcиину,

У глаголском придеву трпном код глагола с основама *a/a*, *a/e*, *a/и*, *ова/ује*, као што смо видели, ова је алтернација доследна.

III. Акценатска алтернација ($\backslash$)+(–)+(○) : ($\backslash\backslash$)+(–)+(x)

Јавља се доследно у односу inf.: 2, 3. sg. aог. код глагола с основама *a/a*, *и/и*, *ова/ује* код којих је однос inf.: praes. изражен са (○) : (○):

<i>йрāvдаӣи, дйрāvдаӣи</i>	: <i>йрāvдā, дйрāvдā</i>
<i>ћей̄уркаӣи, окдй̄уркаӣи</i>	: <i>ћей̄уркā, дкой̄уркā</i>
<i>йāмй̄ӣӣи, ӯйāмй̄ӣӣи</i>	: <i>йāмй̄ӣ, зйāмй̄ӣӣ</i>
<i>йāборй̄ӣи, ӯйāборй̄ӣи</i>	: <i>йāборй̄и, ӯйāборй̄ӣ</i>
<i>дєвѣјчй̄ӣи, задєвѣјчй̄ӣи</i>	: <i>дєвѣјчй̄и, задєвѣјчй̄ӣ</i>
<i>йрāзновай̄и, дййрāзновай̄и</i>	: <i>йрāзнѡвā, дййрāзнѡвā</i>
<i>ййјāнчѡвай̄и</i>	: <i>ййјāнчѡвā.</i>

Иако до извесне мере одступа од наведене формуле, овде би се могла навести и ситуација *йдбйрчй̄ӣи, нййабйрчй̄ӣи* : *йдбйрчй̄и, нййабйрчй̄ӣ.*

IV. Акценатска алтернација ($\backslash$)+(○)+(○) : ($\backslash\backslash$)+(○)+(x)

Јавља се доследно у одн. inf.: 2, 3. sg. aог. код глагола с основама *a/a*, *a/e*, *и/и*, *ну/не*, *ова/ује* код којих је inf.: praes. изражен са ($\backslash$) : ($\backslash\backslash$):

<i>глєдай̄и, йдгледай̄и</i>	: <i>глєдā, йдгледā</i>
<i>ўжинай̄и, йдужинай̄и</i>	: <i>ўжинā, йдужинā</i>
<i>гр̄йай̄и, зāгр̄йай̄и</i>	: <i>гр̄йā, зāгр̄йā</i>
<i>кāјай̄и, йдкајай̄и</i>	: <i>кāјā, йдкајā</i>
<i>гāзй̄ӣи, йдгазй̄ӣи</i>	: <i>гāзй̄ӣ, йдгазй̄ӣ</i>
<i>брāй̄ӣмй̄ӣи, йдбрай̄ӣмй̄ӣи</i>	: <i>брāй̄ӣмй̄ӣ, йдбрай̄ӣмй̄ӣ</i>
<i>лāсй̄ӣавй̄ӣӣи, ўмилосй̄ӣивй̄ӣӣи</i>	: <i>лāсй̄ӣавй̄ӣчй̄ӣ, ўмилосй̄ӣивй̄ӣчй̄ӣ</i>
<i>гй̄нӯй̄ӣи, йдгй̄нӯй̄ӣӣи</i>	: <i>гй̄нū, йдгй̄нū</i>
<i>вєровай̄и, йдверовай̄и</i>	: <i>вєровā, йдверѡвā</i>
<i>вѣводѡвай̄и</i>	: <i>вѣводѡвā.</i>

Доследност с којом се јављају алтернације III и IV показује колико је силазни акц. почетнога слога карактеристичан за 2, 3. sg. aог.

V. Акценатска алтернација ($\swarrow$) : ($\backslash\backslash$)

Јавља се у овим случајевима:

а) код именице *йāс* у односу gen. pl. према осталим падежима:

йāс : *йāсā;*

b) често код двосложних хипокористика на -а типа *Мића* : *Мѣћа*, *Мара* : *Мѣра*. У шумад.—војвођ. дијал.³ и у Пиви и Дробњаку³ акценат је диференцијални знак за значење, а у Мостару није⁴;

c) спородично код неких глагола, као: *зайвѣраѣи* — *зайвараѣи* *сѣрѣмаѣи*, *сѣрѣмаѣи*, *бѣриѣи* — *бѣриѣи*, *сѣрѣмиѣи* — *сѣрѣмиѣи* и сл. У говорима шумад.—војвођ. дијал. које сам проучавао ови су акценатски ликови тако рећи акценатски синоними.

VI. Акценатска алтернација (∩) : (∖)

Јавља се у овим случајевима:

a) код именица типа *сѣд* — *сѣдла* у односу ном. sg. према осталим падежима;

b) код именица типа *кѣнац* у односу ном. sg. : ном. pl., 3, 6, 7. pl.:

кѣнац : *кѣнци*, *кѣнцима*;

c) спородично при творби речи:

владѣи : *владѣаѣи*.

VII. Акценатске алтернације у вези са њворбом компаратива придева (resp. ѣрилога)

С обзиром да се акценат компаратива придева (прилога) своди увек на појаву кратког силазног акц. на слогу непосредно пред завршетком — *ѣ* (*јѣѣи*, *лѣѣиѣи*, *нѣѣиѣи* < *новѣѣиѣи*), при творби компаратива придева (прилога) настају врло разнолике акценатске алтернације у односу позитив : компаратив; све се оне могу изразити у формули (×) : [(∖) + (—) ↔ (∖) + (∩) + (—)], где је × = акц. позитива и варијабилна је величина.

<i>благ</i>	: <i>блѣжѣи</i>	<i>бѣсѣар</i>	: <i>бѣсѣриѣи</i>
<i>крѣвѣ</i>	: <i>крѣвѣѣиѣи</i>	<i>слѣбѣдан</i>	: <i>слѣбѣдѣиѣи</i>
<i>чѣудновѣѣиѣи</i>	: <i>чѣудновѣѣиѣиѣи</i>	<i>болѣшљѣв</i>	: <i>болѣшљѣвѣиѣи</i>
<i>дѣван</i>	: <i>дѣвѣиѣиѣи</i>	<i>ѣлавѣѣиѣи</i>	: <i>ѣлавѣѣиѣиѣи</i>
<i>врлѣѣиѣи</i>	: <i>врлѣѣиѣиѣиѣи</i>	<i>бѣдљѣкав</i>	: <i>бѣдљѣкавѣиѣи</i>
<i>здѣвѣ</i>	: <i>здѣвѣѣиѣи</i>	<i>мѣлѣсѣиѣиѣи</i>	: <i>мѣлѣсѣиѣиѣиѣи</i>
	<i>ѣмѣѣиѣи</i>		: <i>ѣмѣѣиѣиѣи</i> и сл.

³ Мој материјал.

³ Ј. Вуковић, СДЗБ X 229.

⁴ loc. cit.

С. КВАНТИТАТИВНЕ АКЦЕНАТСКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ

I. Акценатска алијернација (◡) : (◡◡)

Јавља се у овим случајевима:

а) код именица типа *брђј* — *брђја* у односу *nom. sg.* према осталим падежима *sg.*;

б) код именица типа *грђд* и *лђкаш* у односу *sg.* : *nom.* *проширеног pl.*:

сђн : *сђнови*
лђкаш : *лђкђшђви.*

Акценат (◡◡) све више продрне и у *gen. pl.* и 3, 6, 7. *pl.*;

с) код именица типа *Рђс*, *књђга*, *грђло* у односу *gen. pl.* према свим осталим падежима:

Рђсђ : *Рђси*
књђгђ : *књђга*
грђлђ : *грђло*;

д) код именица типа *сђло* у односу *gen. pl.* према осталим падежима *pl.*:

сђлђ : *сђла, сђлђма*;

е) код именица типа *ждрђбе* — *ждрђбђшђ* у односу *nom. sg.* према осталим падежима *sg.*

Ова је акценатска алтернација доследна у свим случајевима сем код именица типа *грђло* код којих се у односу *sg.* : *pl.* јавља алтернација В II 2. и код именица типа *сђло* код којих не постоји алтернација В II 1. Случајеви (с) и (д) резултат су чињенице што су у савр. сх. књ. ј. у *gen. pl.* последња два слога пред наставком *-ђ* увек дуга.

II. Акценатска алијернација (◡/) : (◡\)

Јавља се у овим случајевима:

а) код именица типа *вђда*, *висђна* у односу *gen. pl.* према свим осталим падежима (у којима се не јавља алтернација В II 2):

вђдђ : *вђда*
висђнђ : *висђна*;

б) код именица типа *свђдок* у односу *gen. pl.* према осталим косим падежима:

свђдђкђ : *свђдђка*;

с) код именица типа *шђме*, *шђло* у односу *gen. pl.* према осталим падежима *pl.*:

шђлђсђ : *шђлђса*
имђнђ : *имђна*;

d) код именица типа *дѣше* и *живинче* у односу ном. sg. према осталим падежима sg. :

дѣше : *дѣшеша*
живинче : *живинчеша*;

e) код именица типа *глава* у односу 3, 6, 7. pl. према свим осталим падежима (у којима се не јавља алтернација В I 2):

глава : *главама*;

f) у творби неких глагола од именица типа *глава* (*бразда* — *браздаши*);

g) у творби неких придева од именица типа *глава* (*глава*—*главаши*).

Ова је алтернација доследна у случајевима С IIa, b, c, g, а у случају (d) код типа *дѣше*. Даничић се пита да ли се ова алтернација јавља код типа *живинче*. У случајевима (e) и (f) ова је алтернација у данашњем говорном језику недоследна (исп. *главама*, *вага* — *вагаши*). Акц. (\ ) у 3, 6, 7. pl. именица *рука* (*рукама*) добро се чува вероватно под утицајем лика *ногама*. — Случајеви (a) и (b) резултат су чињенице што су у савр. сх. књ. j. у ген. pl. последња два слога пред наставком *-ā* увек дуга.

★

★

★

Овим алтернацијама обухваћено је према моме прорачуну око 80% појава акц. промена у именица и глагола. Сем ограничења наведених у уводним напоменама, нису обухваћени углавном још поједини аналошки случајеви. Али је јасно да они не ремете систему.

Берислав М. Николић

Р е з ю м е

Берислав М. Николич

Алтернатији акцента в современном сербохорватском литературном языке

В современном сербохорватском литературном языке существуют качественные и количественные акцентные альтернатији. Автор установил формулы, в которых эти альтернатији можно выразить и категории, в которых они выявляются. Кроме того, автор устанавливает и продуктивность отдельных альтернатији.

ЈЕЗИК КИРИЛА ПЕЈЧИНОВИЋА И ЊЕГОВО СТИЛСКО, УМЕТНИЧКО АНГАЖОВАЊЕ

1. Прве македонске штампане књиге, *Повесѝ*¹ Јоакима Крчовског (1814, Будим) и *Огледало*² Кирила Пејчиновића (1816, Будим), значајне су најпре у литерарно-историјском аспект. Низ анализа и свођења учињено је већ раније у вези са њиховим настанком и садржином, па потом у вези са идејама и фактуром текста (А. Шопов, А. Теодоров-Балан, Л. Серафимов, И. Христов, Б. Пенев, Мил. Павловић, Х. Вакарелски и други), а једна студија А. Селишчева, из 1929, у овоме је посебно инструктивна. Има стварних резултата и успешних постављања у неколико дела ових аутора, нарочито у погледу утврђивања материјалних чињеница. Правилно, пак, савремено одређивање оквира књижевности чији прави настанак она и представљају, наука је накнадно добила, уз добру ревизију изнетих факата и тумачења, најпре у радовима Х. Поленаковића (cf. *Страници од македонската книжевност*, Скопје, 1952).

На историјско-литерарном плану К. Пејчиновић је, у релацијама Ј. Крчовског, управо истакнут у дубљем рељефу по индивидуалности, делу и улози. Есеј Блажа Конеског *Кирил Пејчиновић*³ извукао је из текстова „који делују одбојно“ својом скоро стопедесетогодишњом удаљеношћу прави интензитет стваралачких импулса овог посленика пера, створио „деталну, прецизну, свестрану студију о К. Пејчиновићу, која га открива ... у његовом животном, психолошком и творачком тоталитету“.

Други аспект, карактеристика, вредност првих македонских штампаних књига открива се у самом њиховом језику и стилу. Са ипак ширим

¹ Пунѝи наслов: *Повесѝ ради страшнога и втораго пришествѝа Христова*.

² Пунѝи наслов: *Книга сѝа зовомалѝ Огледало Ѣписасѝа ради потребѝи и ползованѝа препростѝишимѝ не книжнимѝ изыком . . .*

³ Текст Пејчиновићеве Беседе даје се у овом раду у транскрипцији извршеној у издању Б. Конеског (*К. Пејчиновић, Слово за празниците*, 1956).

ослонцем на главнији македонски дијалекат у односу на језичку основу текста Ј. Крчовског, дела Пејчиновића уведе у неколико посебних културно-друштвених околности и чињеница и зато траже више конкретних објашњења за низ пружених података. Али и по стилским особеностима књиге Ј. Крчовског су од осетно мање вредности и мањег значаја. „В них не заметно настроения составителя, нет проявления личности его. Стиль его книг — стиль спокойного повествования“⁴, и овај се закључак има примити као сасвим тачан.

2. Македонски препородитељски покрет, зачет крајем осамнаестог и динамичније развијан у првој половини деветнаестог столећа, иако још увек у почетној својој фази, имао је доста широку платформу борбе. Он је сукобљен најпре са постојећим облицима турског феудализма јер се њима отежавао развитак капиталистичких односа и није дозвољавало економско и политичко ослобођење. Он бије, затим, битку против грчких трговаца, жилавих такмаца на домаћем тржишту и против освајачких тежњи великогрчке цркве. Јер, једно ропство — турско, беговско, допуњавано је другим, а ово је разорније почело да делује на живот народа. Појава писане књижевности пада у ово време. *Повесии* Јоакима Крчовског (1814), вредног радника у манастирској школи Јована Бигорског код Дебра и истакнутог просветара у области Криве Паланке, не даје друштвене везе и односе, то је хришћанска књига, али озарава чином приповедања. Нова литература, потискивањем црквенословенског језика једне или друге редакције, а то се ту очито јавило, примила је као завештање и проблем „простејши јазик“, што је у датом тренутку значило благовремени полазак путем једне историјске нужности — усвајање народног језика као основног инструмента културе. У овом случају, пак, реч је о фиксирању типа североисточног македонског дијалекта. Штампане прве књиге није само датум већ и празник сваке литературе. И десило се да од *Повесии* Крчовског, и мимо њеног религиозног карактера, отпочне повест македонске писане уметничке речи.

Литерарни процес се наставио. *Огледало* Кирила Пејчиновића (1816) условила је, створила иста подстицајна снага. Одлазак Пејчиновића из родног места Теарце, крај Тетова, у оближњи манастир Лешок, предузет, према његовим речима, под принудом сиромаштва („тјесноте ради“) и под принудом конкретних политичких стања („от насилије

⁴ А. М. Селищев, Полог и его болгарское население. Исторические, этнографические и диалектологические очерки северо-западной Македонии. София Издание Македонского научного института, 1929.

владајушчих“), — па пут у чувену школу Јована Бигорског и, најзад, кратак боравак у Светој Гори — јесте даље упознавање са теолошком литературом, једином коју је могла да пружи дата средина и време, а то се све одразило као усвајање њеног садржаја (и једног дела језичке структуре и лексике) у доба које поставља нове задатке пред народ и његову интелигенцију. Али већ у овом писцу македонска књижевност добија, ако не одлучнијег борца на попришту одбране народних интереса, онда сведока тешких стања земље и сведока не непогођеног праксом владајућег реда ствари и методом туђинске супремације. Игумановање у Марковом манастиру крај Скопља од 1801. до 1818. године довело је Пејчиновића свакако до сукоба са јелинистичком политиком фанариота, чиме се може објашњавати његов одлазак у Хилендар и после у Лешок, „нешто даље од директног надзора скопског владике“ (Поленакровић), где остаје до краја живота. Те околности објашњавају у једном правцу и постанак дела, и његову намену и његов карактер, а у даљем плану и друштвено-моралну атмосферу у којој раде први весници новије македонске књижевности. Тако, *Огледало*, опширном беседом која обухвата половину књиге од свега десет табака, губи значај црквеног требника а одликује се осудом сујеверја, критиком морала свештенства, опцртавањем извесних негативних стања и друштвених фактора. То је давало првим књигама драж новог и корисног.

Учитељ и ученик, Крчовски и Пејчиновић, једном присно везани у кичевском манастиру Св. Причесте, не остају никад удаљени у књижевном делању. Крчовски, објављивањем нових списа *Мийтарсиџа*, *Чудеса ѿресевиџа Богородици* и *Различна ѿучиџиелна насџавленија* у време од 1817. до године смрти — 1820, није обустављао раније покренут религиозни интерес. Пејчиновић му, пак, следи и као врли ученик у литератури и доприноси утврђивању једног „правца“, „школе“ у њој. Он ће, тако, 1832, припремити за издавање и друго своје дело сличног карактера — *Уџешеније грешним*⁵. После неуспелог покушаја његовог штампања у Крагујевцу, због става београдске митрополијске цензуре према језику који није био „књижевни“ и самом предговору какав није био уобичајен за црквену књигу, штампао га је 1840. у Солуну. Предговор власника типографије Теодосија Синаитског (пишчев предговор сачуван је у рукопису) даје по које значајно саопштење о културној физиономији времена и прва је оцена садржаја и језика овог Пејчиновићевог дела. Али, књижевно стваралаштво, затварајајући овим једно

⁵ Пунији наслов: *Книга глаголемаџ Оџтџшеніе Грџшнимџ приведена на простіџ азџкџ ѿ Кирила иеромонаха ...*

своје, посебно, по хронолошкој хоризонталној прилично напред истурено поглавље, указује и на једну типичну појаву. Млада литература преко *Повесити* и *Огледала* дошла је и до *Ушешенија грешним*, дела које илуструје не само колико се традиције, конкретно верско-моралне тенденције старих црквених текстова, некад упорно чувају у недовољно развијеним срединама већ и како се може падати све јаче у мистичне застрањености и дубљи „страх божји“. Нов дух, писање народним језиком, ту је присутан, али у овој књизи није било ближег ослушкивања хука једног друштва у постепеном буђењу и расту. — Ако се овим другим прилогом историји уметничке писане речи затварају кругови интелектуалних и моралних интересовања К. Пејчиновића и већ добива потпун завршен систем његових погледа — стоји се пред једном „школом“ чије се верске и просветитељске усмерености морају одређивати врло пажљиво, с обзиром на противуречности којима су у добром степену оне прожете^{5а}. Последице тога изражене су и у структури језика и у елементима стила К. Пејчиновића, и управо анализом форме њихове констелације и употребе може се учинити посебан увид, из другог аспекта, у садржинске и идејне суштине дела овог писца.

3. Језик Кирила Пејчиновића, језик његовог текста, управо је вишеструко карактеристичан — по чувању старе основе са осетним деформацијама у системима, па по степену и виду усвајања народне структуре која је и сама у изразитим неконвергентностима. Ова друга страна његова већ је проучена, фиксирана доста исцрпно и уз коришћење доброг научног апарата у етнографско-дијалектолошкој студији А. Селишчева *Полог*. Слика полошког, тетовског говора, чије је извођење главни посао аутора монографије, управо је употребљавана, илустрована и језичким материјалом Пејчиновићевих дела, уз коришћење текстова и неких других савременика. Таквим поступком створена је могућност и за представљање полошког дијалекта у еволутивном аспект и за објашњење појединих стања и прилика у Пејчиновићевом књижевном језику, изразито мешавинског типа. Селишчев, међутим, не заузима тачан став у основној конклузији о природи и припадности полошког дијалекта и језика К. Пејчиновића, те неке интерпретације о пореклу и карактеру појединих фонолошких и структуралних појава због тога не одговарају фактичном стању. Нови радови, као што је монографија македонског дијалектолога Тр. Стаматоског *Градскиот шейовски говор* (Македонски

^{5а} В. Илијашевић, *Браћа Миладиновици и њихово место у развоју македонске књижевности XIX века* (Предговор књизи Браћа Миладиновици: Одабрани стихови, II издање, Нолит, 1958, Београд) — преношење одломка уз прецизирање појединих стихова у детаљима.

јазик, VII, 2, 3 1956), постају корисна допуна литературе о овој говорној зони и биће у могућности да, и контролним поступком, изврше потребну коректуру у појединим примерима и општим закључцима.

Језик К. Пејчиновића, организован у великом степену на основу реторичких стилистичких структура, води обавези о методски ширем поступку у испитивачком акту. Без тог лингвистичког критеријума, без откривања уметничке функције језичког материјала, сваки приказ у односу на Пејчиновићев текст остаје са ознакама и слабостима формалистичког приступа. Селишчев је већ у садржају своје студије о Пологу дао поднаслов „Стил списа К. Пејчиновића“, 135—136, што је добро као регистровање важног факта у језику нашега писца, и добро као сугестија о нужности откривања његове уметничке компоненте и добро као почетак. Управо на једној страници књиге Селишчев је учинио осврт на ову суштину подвлачењем оцене Теодосија Синаитског о продорном народном језику писца *Ушјешенија*, који је „кључ од гвожђа и челика“, издвајањем констатације о субјективној, изразитој експресији коју тај језик носи. Пејчиновић „лично выступает обличителем и наставителем, выражает свое личное отношение к тому или иному явлению и лицу, ссылается на свой личный опыт“. Сасвим озбиљан, пун приступ овој страни дела лешачког проповедника, што је даље коришћење метода лингвистичко-психолошког обухвата, чини Блаже Конески разоткривајући у поменутом раду блиставог есејистичког карактера творачки дух Пејчиновића у релацијама и условљеностима комплекса индивидуалних наклоности и историјских одредница његовог времена, пратећи управо доживљајне процесе и мисаоне ставове у акту и форми реализовања језичким средствима. Тако је добивена добра основа за један богатији поступак у анализи и формулисању језичке стварности у Пејчиновићевом тексту. Проучавање те стварности, разуме се, конкретно је ако се језик гледа и са формалне и са суштинске стране, у раду другог карактера. Уз потврђивање вредности тих закључака, овде ће се, даље, ући и у неколико других појединости Пејчиновићевог текста и задржати пажња на још неколико поступака учињених у радионици аутора *Огледала*.

Стилско, уметничко ангажовање тог језика, као и његов основни комуникативни задатак, може се осветлити уз анализу његове целокупности, његовог егзистирања и примене првенствено у књигама *Огледало* и *Утешеније*, што би, у принципу, могло водити — уз разграничавање општег типа слике — и посматрању у еволутивном плану. Пејчиновић, међутим, између „*Огледала*“ и „*Утешенија*“ није еволуирао као мислилац и приповедач, друга књига није самостално дело ни у једном развијенијем

одељку, и језик његов, и без обзира на стил, не показује диференцијалнији и богатији вид организовања. Култура изражаја, у тим релацијама, уз преношење, прерађивање и интерпретирање туђег текста, има свој дуализам, управо општа структура говорног потенцијала са бифуркацијом је већ у самим оквирима „Огледала“. На једној страни је беседа о празницима са заглављем „Поученије свакому Христиану како подобаєт празновати празници господских и свјатих и како подобаєт причаститисја свјатое причешченије“, на другој остали текст — молитве (на црквено-словенском језику) уз нека „прикљученија“, објашњења, парафразе (на народном језику), у ствари изводи из „Великог“ требника издатог у Москви 1761, из рукописног Устава црквеног, из Пролога, Житија св. Нифонта и других извора (Селишчев, Полог, 180). Само у детаљима ће се запазити да је аутор у „Утешенију“ писао другим типом језика или остварио неку посебну стилистичку варијанту.

Беседа о ѡпразницима, како ћемо је даље звати, јесте, дакле, најоригиналнији састав у *Огледалу* и уопште међу свим Пејчиновићевим текстовима, остварење у коме тек долази до изражаја сопствена личност и индивидуални креативни акт — у избору чињеница, развијању мисли, компоновању грађе. То је пак овде и због тога и обезбедило разговорној, народној речи максимум употребе, у пунијим беседничким периодима, ширим и компактнијим целинама, и створило посебну стилску вредност. Дакле, дате околности и чине да и у овој прилици буде довољан текст проповеди о празницима за утврђивање неких битних карактеристика језика Пејчиновића уопште. При свему, међутим, тај спис не обавезује на филолошки облик описа језика, јер слика еволуције његовог облика и исказа гради се, организује већ и у самим пасажима.

4. Тип старог језика са карактеристикама нужно наметане српске редакције у морфологији и лексици, мешовит и несређен већ у изворном тексту, може се потврдити посебном анализом. Компактнији као систем, он је у бројним цитатима, у фрагментима узиманим из Библије и Јеванђеља, из требника и октоиха, минеја и пролога, и, концепцијски, адекватно употребљен — наводима је чувана изворност и у самој фактури текста: И пак у Евангелије вели: „*Јелици ѡпријаша јего даде им власѣ чадом божим, јелици оѡ Бога родинасја а не оѡ ѡлоити и крви и ѡхоити*“ 57, низ уста пророку Давиду во псалом 49 стих 13, велит: „*Једа јам маса јунча или крв козлов ѡију? Пожри Богови жерѣву хвали и воздажд вишнјему молиѡви ѡвоја*“ 61; За них пишет псалтир: „*Вечер водворийсја ѡлач и зауѡра радосѣ*“ 68; . . . поп во литургиа викат: „*Вонмем свјайѡе возношение во мирје ѡриносийи* 76; го канит уште вториј пут, му велит: „*Возмийте враѣа кнјази вашја и возмийтесја враѣа вјечнаја и внидеѣ цар*

слави“ 73. Али језик школске лекитре и литургијске књиге, савладан ипак до велике мере, ушао је, извесно, у Пејчиновићев разговорни језик и у постојећим видовима деформација, биће тако често узиман у пропратним коментарима (*Кои тако чини тој јесѣ Христѣосов чоек, и Христѣос му буде ѣомошчник и ѣокровиѣл души и ѣјела јего и имјениј јего* 60), посебно у уводном делу реченичке структуре управног говора: „*Дух Свјатѣиј ѣрежде воѣлошченија Сина и Слова Божѣја ѣовелеваѣи из усѣи ѣророка Давида, глаголја: Примите во себје царја слави*“ 73.

У пишчевом језику, дакле, сасвим су чести морфолошки облици црквенословенског језика, са којима каткад иду и директније позајмице из српског говорног подручја. Падежне једнин. форме именица представљају цео систем деклинације: *оѣ Авраама* 62, *Оѣца и Сина* 62, *свјашченик Бога* 62, *рождесѣва* 79, *духовника* 76, *ѣокровиѣл души* 60, — *томуа ѣоѣу* 62, *томуа чоeku* 75, *Сѣасѣиѣлју* 70, *Моисеу* 74, *ѣросјаку* 91, — *силу* 79, *исѣину* 60, — *ѣоржесѣвом* 80, *Духом свјатим* 62, *с Богом* 72, — *ѣо чѣловечесѣу* 89. Генитив плурала, иако необичнији, такође је често заступљен: *оставленѣ грехов* 74, *во вјекѣв* (из елипсе) 74, *отца јазиков а не Јевреев* 62, па остали облици множине: *ѣохоѣем вашим* 60. И придевске речи су у многим приликама са старим својим обликом: *цар славниј* 72, *изабранниј* сосуд 75, *новиј* завет 73, *божѣкниј* пост 67, *другиј* кмет 70, *некакѣиј* бој 72, *сѣакиј* ден 64, и променом: *ѣого мѣслѣннаго волка* 58, *Христа расѣјѣѣаго* 68, *брата својего* 77. И инфинитив ће се употребити: тако *кѣмо оѣѣавѣиѣи* 60, али у усамљеним случајевима, док је употреба облика 3 л. једн. садашњег времена помоћног глагола честа: *јесѣи* 58, 60, 63. Потом и друге црте.

Стари језик, чуван и примењиван у показаним оквирима, добија у *Беседи о ѣразницима* и вредност оружја у дејствовању проповедника а у смислу утврђивања веродостојности доказа, ауторитативности говорниковога става. Полуобразовани поп — сељак који узима на себе задатак моралног лекара, па вође заостале средине „у вилает Тетовски, Долни Полог и Горњи Полог“, а ту, по другом његовом запису, „све бѣха мошѣно голи“, свесно тежи да се са незнањем и пасивношћу не поистовети и да одлучно понесе терет мисије коју са много преодољевања и напора врши. Само и када црквенословенском речју и цитатом говори, у њему сасвим гори исти жар задатка и инспирације. Исказ није празан и формалан. Емоције и мисли су у речима — тим из књига а које су у једном смислу постале своје, и у оним сасвим својим — матерњим. У свима њима које он непрестано замењује и укршта. Конески запажа, и то треба узети као оријентацију на овај третман у стилистичком постављању аутора Беседе, да се Пејчиновићу „дешава управо због тога да и самом богу

увлачи у уста неке своје речи“. Тада ће и народни језик, пишчев, ући у навод јер су сигурност емисије и ефекат утиска обезбеђени другим формалним начином: А Бог велит: *некем да ми колеће, ја ни крв њем ни месо јадем. А вије ако колеће, дома колиће и јадиче ...*“ 63, без обзира који принцип свога учења беседник образлаже. Јер та Пејчиновићева, полошка, сељачка паства са својим је бригама и афинитетима, и сумњичава и пасивна, одбојна и за црквене и хришћанске поуке, тај упорни верник-неверник *ош ошћо е дебел или неверен или њежок, ленив, ушће виџориј љућ ѡрејрашуе: „Кћо јесћ сеј цар слави ...?* 73. Поставља он питања и по пети и по стоти пут. То су места и где дијалози у реторичком склопу постају гушћи и сасвим функционални — Човек му велит: „*Каков јесћ њој цар слави? Кажи ми хубаво да разберем!* И дух Свјатиј хубаво му кажуе, му велит: „*Јакиош сћојан, силниош сћојан, њој сћојан силен јесћ на џенк и свакиј рајћ или војска или некаквиј бој шћо да сћанећ ујрошћивно јему, све ке љадне ...*“ 72. Већ по употреби сасвим народска реч *сћојан*, у значењским варијантама „домаћин“, „старешина“, „господар“, наглашена понављањем, па лексички диференцираним а семантички само градуираним епитетима *јак, силен*, јесте и знак „самообележавања“ агилног проповедника и духовног старешине, који верује да ће и сваки *рајћ* и *војска* пасти и пред њим, његовим доказом, ако му се супротставе *дебели* и *њешки*, тај део пастве час толико инертан, час несхватљиво неразуман. У главним деловима Беседе означен је сукоб схватања и борба човека у излагању теза, што Пејчиновићевом делу даје карактер трактата, а стилу вид типичног реторског реализовања.

5. То, пак, стоји у једном виду и плану. Народне говорне црте, у својој живој примени, устројавају језик у коме је — процес. Оне су присутне у Пејчиновићевим књигама по принуди основне намене књижевне речи, тј. свесног пишчевог одређивања њене друштвене функције, и по сили живог језика који и иначе постаје неуклоњив за аутора и његово дело. Однос приоритета означен је, формулисан већ у самим насловима „Огледала“ и „Утешенија“; прво дело је писано „*прѡпростѣишимъ* и не книжнимъ ѡзыкомъ“, друго — „*на прѡстѣй ѡзыкъ*“. При овом су маркантне појаве уношења народног облика и речи у сам цитат: што вели свјатиј Павел: „*Друг друга ѡјагошћ носите и ѡако иѡлнѣише закон ...*“ 58; Зере така заповеда Бог Христос, рече: „*Каде сће двоица или ѡроица собрани во имѣо мое, нешћо сакаће ош мене, ја сом ѡ среде вас, ве ѡчууем за харно ако ме молиће*“ 87; Јем рече нам ...: „*Чекајте да ви ошвораѡ, ѡшћајте да ви дадаѡ, ѡражиће да најдеће, зере свак кои ѡросић, ке му дадаѡ, и кои ке ѡражи ке најдеѡ, и кои клјукаѡ ке му ошвораѡ*“ 87.

Ремећење морфолошког система црквенословенског језика и типова његових реченичких склопова, па промене у избору и употреби

лексичких вредности — сукцесивна су појава. Текст, мислим, не допушта у овоме извођење одређених закључака. Народна реч и структура народног језика заузимаће шире место, обухватаће цео исказ увек у зависности од различитих момената. Некад је то нужност јасније форме разлагања, некад потреба растерећења текста од већ нагомиланог црквенословенског материјала, врло често — последица спонтаног поступка.

Импровизовања, компромиси у самим текстовима, међутим, већ наводе да се учини дефинитивнији закључак о општем ставу Пејчиновића у односу на народни језик. Питање је, најпре, да ли се њим он и теоретски позабавио, потом — како је схватио његову улогу. Просветитељски покрет, на свим странама, већ је сасвим рачунао са институцијом народних језика, чак са њиховом богатом културном обрадом, и извештај је из тог времена: „У садашњем веку сви се народи силе свој дијалекат у совршенство довести“. На јужнословенском балканском подручју, међутим, зборници дамаскинарских списа користе се већ у осамнаестом столећу у доброј мери, а „самые ранние дамаскины были написаны в Македонии или уроженцами ее“ (Селишчев, *Полог* 132). С друге стране, Софроније Врачански, на чије је просветитељске идеје био од утицаја Доситеј Обрадовић⁶, објавио је 1806. године прву књигу на бугарском језику *кѣріакѡдрміѡ сиречѣ : недѣлникѣ...*, пошто је већ и раније у неколико збирки истицао како је поуке преносио „на болгарскій простый ѣзыкѣ“. У јужнијој балканској словенској ареи, где су се укруптали, дакле, просветитељске и „народољубиве“ идеје из грчке напредне културне средине, па, једним делом, преко Доситеја Обрадовића, из извора западноевропске рационалистичке филозофије (које су биле осетно ограниченијег дејства), мисли о улози народних језика и пракса њихове употребе имали су већ јасне постулате. Пејчиновићева, македонска школа, створена у почетном процесу једног национално-књижевног курса и створена управо да тај курс обележи, имала је такође свој одређени пут и програм. Потом треба ући у један пример. Текст „Совјета здравога разума“, и „Живота и прикљученија“, сав је у недоследностима морфолошких и лексичких појава, али Обрадовић је имао схватање да „језик има своју цену од ползе коју узрокује“, а да ни један други не може бити кориснији „него општи, целогa народа језик“. Овај писац је још далеко, образлаже М. Павловић, од романтичарских схватања да би истицао народни језик због његове лепоте и савршености; он тражи у књижевној употреби народни језик због корисности. Али схватање његово о језичком јединству нације, формулисано пре него што је сама наука то

⁶ Б. Пеневъ, Д. Обрадовичъ у насъ (Спис. на Бълг. академия на наукитѣ, кн. III, 1912).

Фонолошки систем, у књижевном језику који Пејчиновић гради, са извесном тенденцијом је ка стабилизацији основних гласовних типова када су у локалном говору већ поједине варијанте. Ни један ступањ појачаног процеса лабијализације вокала *о* у крајњем, неакцентованом слогу констатован у говору Лешока (*ѿрајмо⁹ — не можемо*) није представљен у тексту Беседе о празницима (*ѿслушамо* 58, *викамо* 58, *речемо* 58). У говору Лешока и крајње *л* са нарочитом је нијансом артикулације (*вол*), а то се не одражава у начину Пејчиновићевог предавања те фонеме у њеном основном типу. Сугласници слабе природе у интервокалном положају чувају се константније, и више по књижевним узорима: *ђавол* 81, *ђаволски* 81, *благословени* 57, *ошавен* 82, *гошви* 81 (поред: *чоек* 65, 83, 89, *чока* 82, 88, *векуаије* 92, *го чуаш* 91, *негоо* 59, *негоаија* 59, *Тешоец* и др. као и у локалном говору, говору Лешока: *убоо, орае, свайој*), а ову појаву посебно потврђује случај гласа *х*: *греховише* 76. Фонема *х*, већ, сасвим је честа у словенским речима и туђицама, у свим позицијама: *ходиш* 84, *хлеба* (у цитату) 75, *хубав* 81, *харен* 81, *хаис* 59, *хич* 60, *ги храниш* 78 (према варијантама врло слабе артикулације у говору Лешока: *сарно, сашош*); *захмеш* 67, *сахаш* 68, *мехнем* 64, *јасха* 80; *дух* 75, *них* 81, 65, 70, *сйрах* 64, *грех* 63, а употребљавана је на основу владајуће ортографије, у 1. л. једине аориста и имперфекта (и у 1. и 2. л. множине ових глаголских времена): *видох* 83, *ѿкудих* 84, *изгорех* 64, *рекох* 72, *влегохме* 80, *зехме* 62, *учинихме* 67 и у 3. л. множине: *собраха* 87, *јадоха* 88, премда према резултатима *в, ф* у народном, Пејчиновић има и: *ѿросише, ѿјавише⁹*. Одсуство ове фонеме, међутим, види се: *леб* 62, *леба* 64, *лебош* 77, *рани* 78, *раниш* 78, *сирома* 64, *собраа* 88, каткад у недоследностима: *ѿазуише* 64, *ѿазуише* 64, и, с друге стране: у *ѿазухи* 64, *во ѿазухе* 64; *грех* 63 али и: *греош* 81. — Из круга појава које се тичу паралелизама и њиховог извора, две-три су карактеристичне. Рефлекс полугласника задњег реда *о* у суфиксу (*-ок, -ош*) стабилизан је у полошком дијалекту („подарок“, „сладок“), али тетовска северна зона показује и резултат *-ѿак*, те треба сматрати да се и на основу двојства *ѿеиш* : *ѿеиша⁹к, чеиш* : *чеишѿа⁹к* у селима Лешок и Теарце могу објашњавати код Пејчиновића стања *чеишѿиш* 83, *чеишѿиш* 91, *десеиш* 67, *десеишѿише* 67, *ѿеиш* 91, *ѿеишѿи* 84 као нормалнија, и паралелизми: *ѿеишак, ловац, лебац*, које Селишчев (Полог, 405) узима као србизме. Код Пејчиновића има *унуиш* 91, а *унуиш* и у *нуиш* чује се и у говору Тетова¹⁰. Тако, и две фонемске

⁹ А. Селишчев, *op. cit.*

¹⁰ Т. Стаматоски, *Градскиот ѿеишѿки говор*, Македонски јазик, VII, 2, 1956, стр. 226.

варијанте развијене при свођењу вокалног *л* у селу Теарце (*вѣлк*, *вѣлна*: *воўк*, *воўна*) илуструју се и двојаким резултатом у тексту писца: *слзи* 60, *влкош* 58, *јаблки* 88; *волка* 58, 82, *должен* 90 (исп. и околност свођења *л* на *ѣл* у горњополошком говору¹¹ и факат да се лабиовеларно *л* у Тетову не јавља као билабијални глас типа *w*, већ да има „нијансу у нешто редукцираног“¹². Трећи рефлекс, у речима *јбуки* 88, *вук* 82 има ослонца у доњополошкој говорној зони, а конкретно *јбука* констатовано је и у самом говору Тетова¹³. Резултат *ѣз* > *з*: *зел* 71, *зеле* 82, на подлози локалног стања, допуњен је свођењем *ѣз* > *уз*: *узел* 70, *узеле* 82, *узео* 64, што се објашњава преношењем из зоне Скопске Црне горе и Куманова (Селишчев). Употреба предлога *во*, стабилсаног у Горњем Пологу, и предлога *у*, који је жива народна реч Доњег Полога, је моменат ширења подлоге књижевног језика К. Пејчиновића: *во ѿиква* 84, *во сной* 76, *во сарај* 65, *во книга* ..., *во словоѿо* 79, *во царсѿво* 78, *во него* 67 — у *град* 60, у *село* 60, у *вода* 64, у *закон* 61, у *манасѿир* 88. Лексичког је, пак, домањаја *ѣр* > *ер*: *смерѿи* 81, *жерѿва* 61, а славјанизам, нешто чешћи, је *кров* 73, *кровна* 61 (поред: *крѣ* 62, 71, 74, 77, *крѿша*, *смерѿи* 81).

Ширење дијалекатске, језичке базе обухвата и напоредности у употреби неких морфолошких количина. Неортотонски заменички облици *ју*, *њу*, *гу* (остави *ју* 60, за *њу* 60, со молитва што ќе ти *гу* чатит 68) нису полошког порекла, већ форме говора појединих зона Скопске Црне горе, Куманова, Кратова, потом Косова, које је Пејчиновић запазио и спорадично користио. Доњополошка енклитичка форма *ја* (а душата ... му *ја* однесоа 64) није ређа у тексту који овде посматрамо. Јавља се каткад и облик акузатива мушког рода *га* према стању у српском језику: види *га* 59 (употребљен је једном и место „ја“: душа ... му *га* однесоа 64), па су примењене и придевске и заменичке форме: *неслушливога* 84, *умренога* 66, *од ѿога* 83, *овога* чока (поред црквенословенског: *слеѿого* 84, *нашего* 78, *своого* 77, *никого* 84 и др.). Приоритетна употреба личних заменица *он*, *она*, *оно*, *они* у говору Теарца и Доњег Полога уопште у пишчево време, али употреба уз *ѿој*, *ѿаја*, *ѿо(в)а* у истој служби, огледа се у тексту К. Пејчиновића (тешко на тија ... каде *он* беше 62, *он* патува 63, и *они* чатат 62, *они* не чуат 62; *ѿој* чатит 63, *ѿија* сат швитлаци 63), па су са ослонцем на локални говор, на егзистирање паралелних облика показне заменице м. рода *овој*, *овај*, *овја*, женског р.: *овја*, *ова* и сред. р.: *овоја*, *овоа*; *оваја*, *ова*, *ово* (во *овај* псалом 62, во *овоја* место 65, али и:

¹¹ Т. Стаматоски, *op. cit.*, 231.

¹² М. Павловић, *О ѿеѿовском говору*, Гласник Скопског научног друштва, књ. XI, 1931, 176.

¹³ Т. Стаматоски, *op. cit.* 232.

реченици, у непосредној близини, наћи ће се и један и други облик: ако *неке*, уште поскраја нека *идеи* 66; Он *гледа* да *земей* 66. Неће се моћи, разуме се, закључити са тачношћу да ли је форма другог типа присутна код Пејчиновића утицајем црквенословенског језика, или угледањем писца на резултат у говору Горњег Полога. 3. л. једине помоћног глагола *сум* (: *сом*) у паралелним је формацијама је 61, 63, 64, 65 *јеи* 63, 70 и *еи*, 73, а од глагола „*хйеи*“ сем *ке*, *неке* 66, употребљена је и друга форма, и не само кад је глагол негиран: *хокеи* 72, *нехокеи* 72. — Свакако постоји одређен став, поступак у погледу употребе 3. л. множине дотичног граматичног времена: није примењен тип из говора села Теарце *береу*, *йеу* (Селишчев, 362), који није македонска црта, нити је било управљања према стању у самом тетовском говорном сектору, где је обичнија форма на -а. Примењен је облик који је обичнији у селу Лешок, са -аи: *јахаи* 59, *газаи* 59, *скакаи* 59, *имааи* 62, *йрааи* 62, *чинаи* 62, *знааи* 65, *дојдаи* 65, а и у Горњем Пологу. Изузетно, паралелизам је у парадигми помоћног глагола „сум“: *саи* 62, 63, 65, 84, али и *са* 60, како је и у говору Лешока: *сá* женети, сви живи *сá*, а и код других: четвртоци не се *држа*, ни петочи 84, што се не би слагало са закључком аутора „Полога“.

Још два-три податка при овом прегледу биће, потом, довољна да покажу степен евентуалне неконвергентности — у језику К. Пејчиновића. Управо као у центрима где је аутор „Огледала“ у два временска периода живео, у Лешоку и Теарцу, и уосталом на скоро целокупној македонској језичкој територији, футурска конструкција је од скамењеног *ке* и презента глагола: ја *ке* му *врайим* 60, али је иначе у тексту овог писца у том склопу и свежица *да* : кад *ке* дете *да* *заучи* книга 36, и биће усамљенија појава ангажовања и инфинитива, већ сасвим изгубљеног у народном говору: тако *кемо остиавиши* 60. — Облик радног придева м. р. једине некад се јавља са наставком *о* : будући се *наместио* 65, па тако и облик множине за сва три рода са наставком -ли: Они нас *научили* 62, што је такође саглашавање са стањем у српском језику. — Заменичка чланска постпозиција -*ои*, -*иа*, -*ио*, у овом тексту који на многим местима чува облике аналитичке деклинације или задржава конструкцију типа: велит на *человека* (или, у „Утешенију“: на *некому чоку*), поред: да однесемо овен на *агаиа* 70, са посебног ступња еволуције, није могла бити увек употребљена правилно и доследно, али је томе и разлог који наводи Б. Конески¹⁸ — поступак којим се одражава стање у тексту црквенословенског језика. Региструје се потом и чланска количина -*ов*, -*ва*, -*во* : како што е *веков* 83, а ти стани од *сеново* 84, ту са демонстративском службом.

¹⁸ К. Пејчиновић, *Слово за празници*.

Реченица „Беседе о празницима“ је изразито рељефна, посебно у погледу примене, организовања хипотаксичког односа, који у народном типу нарације није карактеристичан. Облици њеног разграђивања који обухватају и носе врло живу експресију пишчевог говора имају се утврдити посебно. Овде, међутим, треба додати два-три момента у вези са разубивањем синтаксичког поретка у односу на народни тип. Објекат није удвојен одговарајућим енклитичким заменичким обликом и кад је сâм члански одређен: нека си [] натопит *ѿрстоѿ* 64, Сиромасите му [] закопаа *снагаѿ* 64, щите не му велеа ништо, уште му [] лижеа *раниѿ* 64, али ни ту нема консеквентног поступка: а *душаѿ* трпежлиа ... му ја однесоа у рај 64. Посебан, трећи случај је употреба енклитичке заменичке форме као дела удвојеног објекта реченице када је предмет изражен именицом неодређеног појма, без чланског елемента: зашто на забит да ја дадете *глоба* 71. Прегршт ових примера показује да је језик К. Пејчиновића у датом кругу појава својствен. „И поред честе употребе црквених језичких елемената — подвлачи Б. Конески — тај језик остаје првенствени извор за изучавање наше народне речи, у њеној сликовитости, мелодици и синтакси“ (ор. cit. 30).

7. У лексичи преплићу се органски, као и при коришћењу облика, слој елемената хибридног црквенословенског књижевног језика, слој „простонародних“, дијалекатских речи и слој туђица, првенствено турцизама.

Пејчиновић прави религиозну беседу, али је она педагошки, етички ригурозно усмерена, што претпоставља ангажовање извесне филозофско-друштвене и културно-естетске терминологије. Речник, пак, „Беседе о празницима“ потврђује, доказује на свој начин ограниченост Пејчиновићеве лектире по жанру, суженост појмовно-мислилачког поља. Оријентација лешочког јеромонаха и беседника ка савременијој просветитељској мисији не потврђује духовне, идејне везе са западно-европском рационалистичком варијантом, конкретно са — доситејо-брадовићевском, која је, са других аспеката, ипак узимана у обзир¹⁹. На подлози ове грађе не би могао да се потврди, јер Пејчиновић ствара у посебном услову и атмосфери, у време и у средини који тек наговештавају ембрион једног уздизања, али што још не значи ни то да није, бар у малом, она могла бити позната. Многи теолошко-етички трактати, разни зборници савета „здравог разума“, честа извлачења строгих наравоученија из животне сцене (а литература овог времена у преокупацији је

¹⁹ Л. Мирковић, *Кирил Пејчиновић — Досијѿе Јужне Србије*, Браство, IX, 1925. — Х. Поленаковић, *Досијѿеј Обрадовић кај Македониѿе*, ЈФ, XXII, 1958.

предмета, радњи, симбола и појмова у вези са хришћанском идеологијом или из тематике црквене литературе. У области именица нарочито префорсиран тип образовања на *-и(ј)е*: *иисание* 66, *иение* 61, *воскресение* 68, *расијаише* 69, *иогребение* 69, *исповедание* 69, *вознесение* 69, *сошесѣвие* 69, *иришесѣвие* 69, *иоучение* 69, *осѣавление* 74, *создание* 70, *соединение* 72, *освѣащение* 72, *иоклонение* 73, *смирение* 76, *иrievedение* 80, *окајние* 82, *неверсиѣвие* 82, већ сасвим је карактеристичан, неуклоњиво наметнут за дати круг појмова. Типичније сложеннице, које повећавају број ових примера, у тексту су и да контрастно истакну принцип зла и поруку добра: *браиолјубие* 58 и *самолјубие* 58, *славословие* 59 и *сребролјубие* 63. Овај речник, који се није ни могао мимоићи, обухвата образовања на *-сѣво*: *рождесѣво* 61, *шаинсѣво* 69, *свидетелсѣво* 62, *иорже-сѣвом* 80, и на *-иѣл*: *иокровиѣл* 60, *родиѣл* 70, *сиасиѣлју* 70 и друге. Приличан баласт, ове, овакве речи могле би да створе врло сув и сив, туђ и стереотипан језик. Осети се, стога, као освежење када се из истог извора захвати ма која друга вредност: *воѣак* 83, *водѣак* 83; *иомошчник* 61, *намесиѣник* 75; *судиѣише* 71, *судилиѣише* 69, *милосѣиѣија* 60, *свѣаиѣија* 82.

Та лексика, међутим, и на линији „вишег“ стила, и у стварима чијем смислу одговара, никад у „Беседи о празницима“ не може потиснути рудиментаран, сељачки, Пејчиновићев вид општења. Народна реч стоји равноправно, и исто тако важно и уважено поред црквено-словенске, или уводи њу у законе свог гласовног склопа, или јој прикључује свој суфикс, или је сасвим замењује, јер и писац у основи мисли представама свога света. Чак се та стара реч, у свом оквиру, ломи, деформише у стицају околности које ни писац сасвим не познаје (*иричашение* 69, *иричешение* 79, *иричешња* 70), и не увек када се склопом и нијансом сама вишеструко представља и када се као позајмица већ тиме преноси на линију образовања утврђених у народном говору.

Најзначајнија „догађања“ у тексту овога списка јесу управо снажне експресије Пејчиновићевог темпераментног језичког осећања. Без велике културе, али силовито елоквентан, беседник из Теарца, и у области лексике сопственог књижевног језика реметио је владајуће, примљене норме у општем правцу својих оригиналних, спонтаних свођења. Поред Цепенкова, по закључку Конеског, он је у оквирима развитка македонске књижевности „најближе везан с душом простонародне речи, са тајнама и изненађењима њене ритмике и сликовитости“. Ово сасвим потврђује и наша конкретна анализа материјала. Тако се дешава, у промењеном пасажу проповеди, посебно у оном у коме се скретање наглије изврши ка сцени живота народа, да се заборави на већ позване „црквенословенизме као лепо обучене градске госте“ и да место скло-

пова типа *смирение, окајание, безумие, безвјерие* у текст уђу скоро као иновације образовања глаголских именица с наставком *-ње*. Ми у ствари улазимо најпре овде само у један аспект и у један пример. Постоји раскорак између проповедника и Положана, верски неубеђених и хришћански недисциплинованих, о Покладама преокупираних „леснама соблазнитељним“ и својим људским интересовањима, те прекор ће кренути уз јасна упутства којима се има сагласити и одређени речник: „Зашто го велат великиј пост? Зашто голем захмет требе да тегнемо во него, многу метание, многу богомолство, *нейиенје, нејаденје, нелуиенје се, некаранје се*, со жена си у постела *несиенје, крииенје*, сриг и сваки и гозби *нечиененје, нейиуенје се, невржуенје се, ойросиуенје се*, сиромаа *йригледуенје...*“ 67. И другде: *йролијанје* 73, *йоручуанје* 74, *незнанје* 73, при чему је посебна појава употреба речи овог образовања и службе уз рефлексивну заменицу *се* (*некаранје се* 67, *нелуиенје се* 67), а што би одговарало случају негираног инфинитива повратних глагола. И детаљ треба споменути у једном случају: према именицама типа *йокровишел, сјасишел* налазе се и *йреашел* 59, *нейреашел* 59, из локалног говора, са резултатом који представља мешање предлога *йре* и *йри* (поред: *йријашелише* 67).

8. Народни говор, конципиран у целокупном његовом речничком фонду, није давао повода за разграничавање великог обима турцизама. Пејчиновић их је вишеструко користио. Они су већ сасвим ту за означавање предмета материјалне културе, али је њихова улога тек у обележавању апстрактних категорија: *давија* (тужба), *захмеи* (брига), *зефк* (задовољство), *икйиза* (потреба), *кабаеи* (кривица), *касаеи* (брига), *кахарма* (туга, мука), *рахайлик* (спокојство, уживање), *селаеи* (спас), *сефа* (уживање, весеље), *кеф* (воља), *хайиш* (обзир, снисходљивост), *шубе* (ззор, сумња); *нафиле* (узалудно), *ајансис* (изненада, неочекивано) и др.

Сасвим утврђени у народном говору, тако и у дијалекту Полога, они су се осећали, уосталом, као специфичност и типичност његова и дуго после Пејчиновића. Већ ће им и теоретичар и градитељ новијег македонског књижевног језика, Крсте Мисирков, 1903. године, у књизи „За македонските работи“, давати изузетно широко место, извлачећи и наглашавајући диференцијалне ознаке и у лексици тог језика. Такво осећање и схватање увлачило је у периоде Кириловог бујичног говора турцизме управо у толиком обиму и за толико карактеристика да су они добили посебно дејство и ефекат — као „обесвећивање“ светиња. Забрана штампања „Утешенија грешним“ од стране цензуре Београдске митрополије, књиге у којој су „небеске ствари представљене у дрском, безобзирном поређењу са земаљским вредностима“ и исказане „непри-

стојним страним речима“ („Небеснаја в дерзском сравнении со земними представлена и таја самаја непристојними *сѣранними реченијами* изражена“), па која је учинила чак да „недостојними сравненијама лица Богоматере по мјестом обезвјашчено, употреблением и паки *чужих а именно иѣурецких*, книгам *церковним неѣриличних* ... имен“ остаје као видан докуменат званичне, сувремене оцјене језика К. Пејчиновића грађеног и на основу тог материјала, критике која је јасно откривала том језику „небожанствени“, дакле „вулгарни“, народски карактер. Јер је и бог грађен у лику, у психологији сељака из Теарца или трговца из Тетова, и Богородица, у примитивној представи и конкретизацији сликањем језиком, била дочарана као *сулѣана, сиречѣ царицаѣа* (Утѣш., 12). Турска, арапска реч, подједнако активно присутна у „Беседи о празницима“, на пример, даље, једино је ту употребљавана за оно често означавање пакла: сефалијата душа негова, му га однесоа во *мехнем*, во вечна мука 64, И душата му мучејѣки се от *мехнем* гледа во рај 64, зашто он земат у *мехнем* 81, коју ће каткад допунити израз *сѣранно судиѣиѣе*, а једном заменити *адје*, у цитату. Сасвим постаје интересантан случај, и вероватно је то моменат субјективног креирања у језику — формирање изведенице од турске именице *севай* и црквенословенског суфикса *и(ј)е* : *севайије*, па се тако налази и *ѣизмар*. Неколике друге последице и особине које произилазе из ове употребе туђица треба, потом, показати у посебном прегледу, у аспекту функционисања лексике језика К. Пејчиновића у целини и у аспекту постојећих односа у њој.

9. У ствари, тај такав, у основи хетероген, речник, састављен од црквенословенизама, грађен од народног говора и арапско-турског образовања (или из другог извора: *манѣа* 64, *даскал* 65), са носивошћу за једну исту тематику и исту врсту експресије, био је схваћен од Пејчиновића у нераздвојности тих јединица и спонтано узет као целина у акту реализовања монолитне реторско-поетске инспирације средствима језика. Јер у „Беседи о празницима“ и мешају се елементи, те тако личност из Јеванђеља, Христос или Дух, каже *крв* 61, 63, *крви* 57, а аутор проповеди, Пејчиновић: *кров* 73, *кровна* (жртва) 61, *безкровна* 61; и сељак говори *имѣа* 59, а писац *имѣиѣо* 62, па затим наизменично црквенословенизам и народна реч (облик) измењају уста говорника. Стога, методски би било чак најбоље да се говорна грађа овог дела „Огледала“ анализира у датом плану, у постојећем њеном поретку. Тиме се и може открити семантичка снага речи, сва рељефност и мелодичност изражаја ове беседе као ипак уметничког остварења. Низови синонима створени на овај начин помажу токовима речитости у смислу избора конкретнијег средства говорне симболике, погођенијег семантичког тежишта, и у

снага у песничком тексту, а нормална и општа употреба и именице *йело*. Логички и емоционалан ред чланова синонимичког низа — примарни, доминантни: *грех*, па слабији: *кабаџи* („грех“, али и „кривица“) — у завршници антиклимакса има допунску вредност: и не познаме свој *грех*, свој *кабаџи*, своје *безумие* 91, што све упућује на ове односе паралелизма у речнику само као на условљене еквиваленције, „јер синонимика у правом смислу не постоји“²¹, а градација је већ сасвим типична форма беседничког стила. Све ово уводи и у семантичка поља речи, у њихове стилистичке нијансе, с обзиром на то како их Пејчиновић осећа и предаје. Синоними, међутим, у поретку који тако често заузимају у његовој реченици, саглашени су и општем тонском и ритмичком регистру којим проповедник располаже — у виду спуштања и успоравања. Употреба интервала, видна и у структурама које чине синоними у непосредном реду, упућује, чини ми се, на вишу терцу Пејчиновићевог говорења пред аудиторијумом као полазну и општу, која се накнадно регулише овом формом ораторског ритма („Ко добро паузира, тај добро говори“). У техници састављања беседе, у писању, то је морало бити узимано у обзир. Конески запажа другу условљеност и генезу ове појаве — потчињавање урођеном осећању ритмичких засека у народном приповедању, као у већ цитираном примеру: *Те молам, џајко, оче, прати го горе во мој сарај, у моја кука*.

Издвојене за регистровање у стегнутом прегледу, неколике речи тек представљају особеност у некој релацији по садржини и употреби какве имају у овом делу „Огледала“. У директнијем преношењу из књишког језичког фонда, нашла је најпре, стално место *закон* 60, у значењу „вера“ и „богослужење“, — а *сџадо*, у једначини „паства“, „верници“ (избави *сџадо* своје 58), метафорички је вид, такође пренет из текста црквене литературе. Ређе је искоришћено *благо*, које семантички поклапа „добро“ (уклонисја от зла и сотвори *благо* 60), свежији је нанос, а *сребролјубие* (из цитата) добило је еквивалент *ненасишка* 63, у правцу деблокирања буквалног смисла и избора врло лепе народне речи. *Пројасџи*, значи „провалија“, „амбис“ и Пејчиновић је сам тумачи као „дупка голема“. У омонимијски низ улази се лексичком јединицом *јазик*, те стоји, према стању у народном говору, значење „језик“ као органа говора (му ги бришеше *со јазик* 64), и старија вредност „народ“, у нијанси „свет“ (ни па *јазик свјаџи* 78), а у множинском облику дотична реч обележава „многобошце“ (отца *јазиков*, а не Јеврејев 62). Јединица *йее* („пева“, „певати“), у вредности „читати“, елеменат балканистичке

²¹ Мил. Павловић, *Проблеми сџила*, Београд, 1960, стр.

лексике и семантике, жив у неколико македонских дијалекатских зона, и у Пологу²², у „Огледалу“ је сасвим замењена глаголом *чайи* 61, 66, 68. *Скиџа* 65, 66 поклапа се са вредношћу „ићи“, „путовати“, а *досади* 66 са — „вређати“, „непоштовати“. *Век* је „свет“, такође и црта полошког говора, са диференцирањем *шој вјек* 65 и *овој вјек* 66, и писац на њу упућује, како смо видели, црквенословенизмом *мир* 78. Метонимијско-синегдотском заменом реч *војска* је узета за обележавање онога што се његовим учешћем изводи — „војевање“ („рат, или *војска* или некаквиј бој“ 72), појам *вера* доведен је у везу са „представници, заступници религије“ (зашто от други *вери* мучени бидуемо 58), а *часџиџи црево* значи „угађати себи“, „себично уживати“, уз критичко усмеравање ка егоизму и прождрљивости имућних: а богатите *чесџаџи цревоџи свое* 91. Типа народног етимологисања је извођење именице *Чиџуџи* (Јеврејин), према глаголу „чујам“ („им викат да *чуаџи*, они не *чуаџи*“ 62). Претпоследња два примера обележавају факта у вези са животом народа, имају вредност јасног скретања у типизацију феномена. Она су из низа места у „Огледалу“ у којима се Пејчиновић означава конкретније у додиру са реалношћу.

10. „Беседа о празницима“ у овом правцу носи неколико врло изразитих садржаја и карактеристика. И противуречности. Као жанр, она није могла да дозвољава уношење говорника у приказ и дискусију, имала је да одаје мир и одлучност тумача условљених моралних истина. Пејчиновићева личност се пак пробила и дала стварима свој печат. Унете су у говор своје заблуде и своје истине, своја немоћ и свој дар. Много тога било је, разуме се, својина саме средине и времена. Та страна је оно што је у великом делу „Огледала“ изражај, процес, реаговање, став. Савети, упутства о начину прослављања, са низом потврда из светих књига и низом примера из живота, направили су целину ове беседе. Композицију грађе и њен унутрашњи рељеф изводи врло присутна и активна личност писца. Директно контактирање са аудиторијумом, са савременошћу и неуклоњиво осећање присутности у чину мисије добило је одраза, доказа у самом почетку беседе: *Придиџиџе, чада, џо-слуџаџиџе мене ... научу вас ... — глаголетџи џроок Давид во џсалмје* 33. Није ствар у нестереотипности увода. Више је у снази и ефектности апострофе. „Придиџите“ и „научу вас“ суштина су пишчевог обраћања, мисије коју је убеђено понео, јер тако је било у просветитељском програму, иако се ту ради о једној нижој варијанти. Доситеј је размишљао: „Није могуће писати моралне поуке, а да се не чини да онај који пише

²² Селищев, 387.

не узима на себе неки изглед старешинства и достојанства²³. Ако је структура управног говора са инверзијом делова — то је управо свестан поступак Пејчиновића: уводница „говори пророк Давид“ даје се на другом месту јер је изговорену поруку проповедник осећао као своју и желео да се као таква у самом почетку чује. Једна беседничка структура, директно обраћање, развијана је другом — реторским питањем: *Кіто јесіи чоловік, хоішјај живоіи(?)*. Одговор онима који треба да воле живот у битном поставља један захтев: *Уклонісја оіи зла, і соітвори благо* 57. То је опет цитат, његов наставак, али то је управо и Пејчиновићева основна теза. Означава је на почетку, и сад ће је документовати. Оваква транспозиција је одлично извођење на подлози емоционално-интелектуалних структура, и писац ће кренути да гради свој врло интересантан текст. Унутрашњи рељеф праве на једном плану ставови из Библије и Јеванђеља и мишљења, коментари Пејчиновићеви у виду напоредности у преношењу; на другом плану: дијалози писац — паства. Први тип није чист, са прелажењем је из цитата у коментар, са њиховим слободним укрштањем, што је условљено преовладавањем моторичког импулса код писца; други тип је импровизован дијалог, али самим тим и посебан услов да пишчев говор добија слободне правце.

У језику К. Пејчиновића не сусрећу се речи „народ“, „отечество“. Спомиње се, другде, „вилајет тетовски“. Није било отаџбине. Лексика *паша* 70, *ага* 70, *забиш* 70 је из реченица, напомена којима се означава историјска детерминисаност средине преко носилаца туђинских власти. Неки елементи стварности су у садржају речи *глоба* 71, *хак* 70. Визија пакла и раја није се ужљебила у шири опис, у пејзаж. Ни слика завичаја, која се само неким елементом стварности и бледим потезом писца тек наслуту у вредности позадинског цртежа. Дескрипција и није средство и одлика беседничког стила. Први свет, свет маште и религиозног симбола, укопан је неким детаљима у оквир приче о богаташу и убогом Лазару и сведен је на два контрасна потеза дата не неколоратурном речи. Слика завичаја више је присутна људима, неименованим али динамичним, оним из Полога, из Скопске Црне горе, израженим у неколико ситуација свакодневности, у општем психолошком портрету. Посебно — сликовитошћу и мелодичношћу њиховог жаргона збијеног у групу истрзаних, евоцираних дијалога. То је био језик самога аутора „Огледала“. „Пејчиновић је први дао нашим сељацима да говоре у штампаној књизи“, писао је Конески. Оно што су они рекли или што писац каже о времену и околностима није много, али форма тих наго-

²³ Д. Обрадовић. *Одабрани лисјови*, Београд 1951, стр. 241.

вештаја оскудних чињеница, објашњена у сплету појединости, тражи објашњење. Пејчиновић није развио ни једну пунију мисао о слободи, али је означио ропство. Узрок је лежао у објективним чињеницама времена. У већ поведеној борби македонског грађанства, са пуним ослонцем на сељачке масе, није било још таквог замаха који би се сводио на обарање турског феудалног система. Пејчиновић је био производ тих стања и могућности. Бар у свом штампаном тексту, он избегава расправљања о политичким питањима, а кад му се наметну, не налази правилна, нова решења. Надвладало је начело непротивљења злу силом²⁴. Пејчиновићу се зато могло десити да види како његов народ освајачи *јахаш* и *газаш*, али и да се мири с тим што „от Турци помало зборимо ... и трпимо“. Али оволико је речено у јавној беседи, и ово има вредност пуног смисла и разрешења у складу са стилем пасажа. Гледано кроз структуру изражаја, засеца се боље у саму мотивацију става: *Ако мије не испољнине закон Христџов, не смо ни христџиани ... Пошџо не смо Христџосови људи, ... во рај не можемо да идемо. Пошџо не ќе идемо у царсџво небесное, а зашџо се мучимо на овој век, зашџо џосџимо ..., зашџо се закоџуемо, зашџо за душа давамо, зашџо оџ други вери мучени биднуемо, зашџо оџ калдрма долу слезуемо, зашџо зелено не носимо, зашџо хубаво не носимо, зашџо оџ Турци џомало зборимо, зашџо, каде не јахаш и газаш, џџџимо, зашџо ! ?* 58. Процес образлагања структурално изведен комбинованим поступком, а у целини са тежиштем на систему реторских питања, наглашених у анафорској форми, има живу емоционалну покренутост као пратилачку суштину. Свет поробљивача чија је „зелена ношња“ симбол богатства, поплочана улица — *калдрма* његов пут, „гажење“ поданика његова пракса, он, именован изразом „туђа вера“, али и прецизном националном ознаком — *Турци*, стоји насупрот свету поробљених. У овом евокативном пасажу пуном трагичне патетике у доживљају и експресији дубоко је означена не само верска, национална и социјална разлика већ и конфликт. У току изношења ових разлога, у таквој елоквијенцији и динамичности, утисак је да ће на крају креснути пишчева порука о устанку. То и јесте драгоцено језгро овог пасажа, којим се долази сасвим до личности градитеља проповеди. Друго је објашњење зашто се то и не чини. Разлог који је дат био је, на жалост, релевантан за схватање једне генерације или беседника са становишта његовог религиозно-филозофског става. Али је речено *џџџимо* и то, суштински, емоционално, није израз помирености. То је реч о унутрашњој побуни, побуни у свести народа, и *реч*, тј. објава стања.

²⁴ В. Илијашевић, *Браћа Миладиновци и њихово месџо у развиџку македонске књџжевности XIX века* — Б. Миладиновци — Одабрани стихови, Београд, 1958, стр. 10.

У прелору који Пејчиновић чини што његови суграђани не пружају праву помоћ сиромашним и болесним, већ оно најбоље (речено је ређом речју *челно*) задржавају за себе или дају Турчину — *на неком забиш* 90 (и на другом месту: *зашиш* (стоката) *да ја дадеише глоба?* 71) такође је агитовање против окупатора. Из констатовања, анализе факта, па и критичког односа према негативној појави, проистиче кондензован израз који добија гномски карактер: *Заишоа лошо даваиш, лошо земаиш* 90, па се то појача одмах и народном пословицом: *Шшо сјееш шова ши никнуеш* 90. У реторском виду уобличавања, гномичка структура би била изражај са линије емоционалног пада. Умирењу беседнички начин обухвата контекмплативни процес и намах се идеја о потреби помагања ближњег насупрот давања људима владајуће силе организованим средствима синтаксичко-интонационог, говорничког паралелизма своди на конкретну пишчеву поруку: *йомисли имаиш ли некои йреаишел или нейреаишел, има ли некои хайс, има ли неко болен, има ли некои гол, има ли неко гладен и иди види га, однеси му или заире или дрва* 59. У том Пејчиновићевом предавању животне материје зацртана је историјска позадина са њеном безвлашћу, зулумом, пљачком, и она управо и изазива те потресе и побуне изражене адекватним видовима стила и језика. Склон да почне од хришћанске симболике, аутор „Огледала“ увек директно падне у овоземаљску чињеницу. И у „Утешенију грешним“ подигнуте су небеске сабље и напети су небески лукови „за кажњавање и уразумевање грешних“. Сав од животних утисака у Горњем и Доњем Пологу, Тетову и Скопљу, Пејчиновић претвара елементе алегорије, сечива и стреле, фактички у своје бритке речи критике и та лексика, сва за реалистички обухват, направи изразит рељеф ствари и средине: за зблмџари да чинатъ зблмџа со многѣ ѡнгариѣ, со многѣ паре саканѣ, за скѡпѣа, за глад[ы]ѣа, за довицы оуѡиранѣ, волесъ по стока, по люди, шгница, чѣма, за често войска . . . вѣганѣ, пленство, плачъ . . .

Пред овом реалистичком сликом, завршно извођење у духу хришћанске поуке — да су стреле због људских грехова и да је спас од њих преданост Богородици, празна је метафизика која описаном призору ништа не одузима. Кад је био у прилици да поново представи ово стање похаре, глади, скупоће, зулума, глобе, куге, бежаније, ван оквира религиозне књиге, на пример у писму кнезу Милошу Обреновићу, он је са исто тако јасном представом о земљи и истом склоношћу за фигуративно постављање, написао: *обретаемсја ѿд ѿго агаренское не-носимое*. Потом, постајући и иначе хроничар, Пејчиновић је на Иловачкој крмчији оставио податак о свом, „ала беговом времену“, када „војска имаше по сваки вилает“. Нема у његовом језику речи *народ*,

домовина, ошарбина, земља или сличних, то је требало тек очекивати од њега и савременика, и тек у наредним деценијама, али употребљени прилог, оригиналан као творевина и по употреби у македонском језику, прилог *нашински* (исп. и именицу *нашинец*) осећа се као ембрион тих семантичких вредности. Мислимо на пример цитиран у вези са другим појавама у Пејчиновићевом језику: Курбан ќе речет *нашински* жртва 89.

У времену је, у људима, на тлу завичаја, у језику народном кад се хвата у коштац са неким видом укорењеног сујеверја у масама, па са лакомошћу свештенства. Читава сцена и мали трактат је направљен у вези са паганским остатком подношења жртве у крви (*курбан*) и са мештанским поповима који тај чин молитвом потврђују. Као што је случај и са ношењем *амаџија*, чак узимања „писма“ и од хоџа. Тако је Пејчиновић дао чак предтекст, први извор и за будуће етнографске студије о овом обичају и сујеверју²⁵. Има ироничне стилске нијансе у постављању детаља евоциране слике када се поп усправио изнад овна са упаљеном воштаницом: *ама љойоџи шџо му чаџи ни(м) на роговиџе со свеќа зајалјена, џој чаџиџи јем оџ незнаенје, јем оџ неслушанје, и има нове тезе у гледању на вредност наслеђених форми живота дате осудом учења свештеника: Ако је, гледајџе си рабоџаџа, шџо сџе намле не осџавајџе*. Треба рећи да се Пејчиновићево супротстављање овом ставу скоро у речима поклапа са једним местом у Д. Обрадовића: „Ево шта простота и сујеверје виче: Тако су наши стари чинили, тако ћемо и ми“. Доситеј је мисао о напретку развио и даје и прецизно свој став: „Нипошто! Кад би људи све једнаки остајали, никад ниједан народ не би се побољшао и просветио“. Пејчиновић има место: *Ама ќе речеш ... не знаемо како џреба. Тако најдохме, џако кемо осџавиџи. Немој, брајџе, не осџавај, џоко уклонисја оџ зла и соџвори благо* 60. То што аутор „Огледала“ пак ни сам није сасвим био ослобођен сујеверја, у облицима хришћанског учења, само је елеменат противуречности које су у њему биле у оштром рату и недовршеност процеса свести. У његовом речнику има *дух разума* 66, али то је сасвим нешто друго него „просвећени ум“ из лексике и учења Д. Обрадовића. И идући по линији његове мисли како је језичко-стилска структура реализује, не видимо нарочито богат круг појава. Његова поређења су међутим конкретна или сасвим личног става: *зашто не праат курбан со вино, токо со крв и месо како џџи на касайница* 62. Онај који „неке да чуе“ упутство, савет, и уколико га он само преноси у тренутку, „тој јест како нека овца шџо бега оџ џрло

²⁵ Српски етнографски зборник VII, 142. — Ј. Х. Васиљевић, *Јужна Сџара Србија* I, 207, 384, и др. — А. Селишчев, *op. cit.*, 271 и др. — Г. Елезовић, *Деревшки редови муслимански*, Јужна Србија, 1927, 46—47.

надвор. *Таја овца ош влош н'ушечуш* 58, дакле — компарација са додатним обухватањем става беседника у виду извлачења закључка из области слике захваћене поређењем. Не може се, међутим, не подвући колико је у свакој стилистичкој структури адекватно и органски изражен појам његове свести, и вид узбуђења и природа контемплативности. Поређење о смрти *Смерш чоека идеш како арама кришом, ајансис, не се знае кога ќе дојде* 81 из инспиративних је тренутака грађења беседе, из најјачих њених, кондензованих лирских места, са свођењем на гномички тип. А овакву мисао, нека подвучемо још једном карактер и особину Пејчиновићевог изражаја, изнеле су у присном савезу, сасвим сливено, народна и црквенословенска реч и усвојена туђица.

11. Приповедни пасаж, када се појаве, а такво је место преношење приче о богаташу и убогом Лазару, свде се претежно на дијалогску форму, што одговара општој структури беседе, али слободна нарација, на својим местима, сасвим је са дикцијом народне бајке, са њеном специфичношћу и шаблоном. „Кирил тука не брза, знае тој како се раскажуваат во неговиот народ приказни, ја фака тој нужната бавна интонација ..., знае каде да се подзапре ..., да се остави малу време и за издив и да има кога човек да си ги избрише солзите, ако баш му се нажалило“ (Кон., 32, 33). То је, потом, једно од места у „Огледалу“ где је окренутост народном језику максимална.

У општој структури излагања К. Пејчиновића ово све добија вредност мењања динамичког рељефа, управо смењивања два његова тила. На истој линији је моменат закључивања, који проистиче из чина документовања, анализе, управо поентирања моралне поуке. И преко утврђивања склопа пишчевог не честог афористичког израза и интензивности његове индукције и дедукције, открива се прилична мера сужености књижевног искуства. Цитати, на пример онај апостола Павла — „Корен всјем злим среброљубие јест“ 6, није без везе са беседниковом сентенцијом: *Свакое разлагуенје грех јесш* 81, али гномичке реализације су углавном уопштени закључак на изражајној основи народне пословице или у виду њене парафразе, мада неке вербалне асоцијације и фолклорној гноми одређују позајмљени елеменат: *Шшо сјееш шова шш никнуеш* 90, *Зере риба жива шшојш со вода* 60. Истицање представа по контрасту, које се иначе везује са интензивнијим током психолошког процеса, није ван те подлоге народног формулисања: *Најшослежшош му се шамешш чоеку, а не шрво* 81, *Зашиш денеска сме живи, ушрен нисмо* 81, а снагу афоризма стиче посебно закључак из сопственог критичког односа према конкретној, негативној појави, на пример која је отпор Пејчиновићевом учењу: *Похарно у шразна шшфка да дуаш, дила неслу-*

шљива да учиш! У сваком случају, близак народној мисли и фразеологији, боравећи у њима у многим тренуцима свог креирања, аутор „Огледала“ није превазишао обим сложености у типу изражаја народне гномике, али је властита опсервација одвела и у властиту конклузију и у разуменији склоп: *Вук да можеше да чува чока, свакиј во кукаша њо еден жив ќе ранеше*. Са ослонцем на појаву ношења вучјег зуба, „амајлије“ која „штити“ од зла, овај сентенцијски израз је и са поентом ироничног смисла.

Језик К. Пејчиновића, међутим, није на гномичком нивоу. Екстензивност форме, превага количине уметничко-говорне грађе над обимом материјалног садржаја, јесте, међутим, и израз ауторовог беседничког темперамента. Форма дијалога и расправљања, која истиче појачану улогу ауторовог говора, носи у ствари изразите елементе емоционалног стила. Тако су нашли приоритетно место синтаксичко-интонациони паралелизми, претежно анафорско-полисиндетски склопови: *Зайшова њагаи град, и заради други њоганишии шито се чинаи: или скришом се фрлило койиле, или скришом се уиџеил некои некого, јем не се знаеи кои, или се клеветиџе меѓу себе, или гараз држиџе..., или у црква укуџира мирски џесни џеџе ...*, који се каткад у оквиру истог фрагмента замењују асиндетским низом: *или сиромашу, или сакашому, џелиџеку, шушкавому, муџкавому, гушавому, халосаному, хулавому, будалому, грешному се смеџе, шегаџе го, џудиџе го, задираџе го ...* 91. Згушњавају се ту речи скоро брижљиво скупљене са непосредном пишчевом оценом појава стварности, нарочито глаголи, што је стални израз покретног пишчевог духа и одговарајућег језичког импулса, граде се „брзаци“ експресије, са осећањем за валер у сликању језиком.

Ове особине језика „Беседе о празницима“, ови облици његовог ангажовања у типичним видовима структура реторског стила, означавају у великом степену индивидуалан творачки акт у књижевном тексту. Разуме се, природу стила К. Пејчиновића, сам фонд лексичких и естетских речи, и тропи и ритмику, посебно облике реченичких формулисања, одређује једним делом и узор — текст Библије и Новог завета. Али, аутор „Огледала“ материјалом народног говора и коришћеним црквенословенизмима износио је најживље своје преокупације и расположења и, уз захват појава савремености, створио је диференциран, нов резултат. Тај текст представља први вид македонског књижевног језика.

Војислав Илић

Summary

Vojislav Ilić

The language of Kiril Pejčinović and the function of his style and art

The first Macedonian published books, „The history“ of Joakim Krčovski (1814, Budim) and „The Mirror“ of Kiril Pejčinović (1816, Budim), are significant from the literary-historical aspect. The books had been reviewed before as for their origin and contents, and the study of A. Seliščev „Polog“ (1929) is especially instructive. However the correct and modern classification of the works, that is as regards to whose literature they belong, was made clear by H. Pelenaković in his works by making a good revisio of former attitudes (cf. *Сѣраници од македонската книжевност*, Skopje, 1952). The second fact, the value of the first Macedonian books lies in their language and style.

Krčovski according to his talent and importance of the text is less significant and his language, which was reviewed in the article by J. Ivanov *Деѣ хадѣи Иоакимови книги* (PSp. XXXIX, 1892), is especially lacking in creative and stylistic elements. On the other hand Pejčinović, has an outstanding individuality and rele.

„The Holiday Sermon“ (Slovo za praznicite) for short, the dominant part of „The Mirror“, is the most original of his writings; here his personal culture, ethical preoccupations, language and style possibilities of the author have manifested themselves fully. Seliščev, in the above mentioned study, made use of certain aspects of the language of Kiril Pejčinović constructing an ethnographic and dialectical picture of Polog, and the essay of Blaže Koneski „Kiril Pejčinović“ (Kiril Pejčinović, *Slovo za praznicite*. Prepared and prefaced by B. K. Skopje 1956) just discovers the real intensity of life, creative and stylistic impulses of the Macedonian writer.

The language of Kiril Pejčinović, reviewed in this study on the basis of „Sermon“ („Beseda“), in the main characteristics but again complete, and separated, appears also in its stylistic function. Structurally it is heterogeneous, it is composed of phonetic and morphological material of the Old Slavonic Language with some additions of Serbian, and the local dialect of the region of Polog which is dominant. His vocabulary contains many Turkish words, very much in use in the local dialect, as symbols of object of material culture and and especially as

symbols of abstract categories. The Old Slavonic language is more compact as a system in quotations from The Bible and The New Testament, but here too it is in obvious deformations. The language of the author's native country, Donji Polog, bears almost the whole text of „The Sermon“, although very often disturbed by the morphology and the vocabulary of the language of the books the author had read, widening his basis with the dialectal traits of Gornji Polog and of Skopska Crna gora.

By doing so the author was creating more generally a type of literary language. It appears here in the richness of its forms, and syntax structures, and particularly in its phraseology and melody. The dialect, used in the literary text, is consolidated to a certain extent, and especially it does not represent all its phonemic variants, but stabilized the sounds of a weak articulation. A series of inconsistencies of the language of Kiril Pejčinović, particularly those which come out of parallel use of the system of synthetic and analitical declination, in spite of that they are absent in many passages of „The Holiday Sermon“, and the words from The Old Slavonic language, The Turkish language and the dialect of Polog create wider series of synonyms which help his fluency of speech.

The most significant process in the text of this writing is Pejčinović's strong expression of his temperamental feelings for the language. The form of dialogue and discussion which points to the strengthened role of the author's speech, bears in fact the characteristic elements of the emotional rhetorical style. So the syntactical-intonational parallelisms are of greater importance, and especially anaphorical-polysidetic structures.

These peculiarities of the language of „The Holiday Sermon“, forms of engagement in typical structures of the rhetorical style, signify to a great extent an individual creative act in the literary text. Of course, the nature of the style of Kirilo Pejčinović owes to its origin – the picturesqueness of the folk narrative and the text of The Bible and The New Testament upon which the author so often draws. But the writer of „The Mirror“ pointed most vividly to his ethical principles and life preoccupations and created a differentiated, and new result. This text represents the first aspect and form of the Macedonian literary language.

ДИВОШЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ ФИЛОЛОШКА АНАЛИЗА

I

Ново четворојеванђеље босанског типа, нађено 1960. год. у цркви Светога Николе у Подврху и названо Дивошево јеванђеље, представља, у првом реду, леп прилог нашој филологији и нашој историји уметности. Поред тога оно може донекле да послужи разјашњавању средњовековних верских прилика у Босни, а то је тема о којој се још увек живо полемише и којој ће добро доћи сваки нови налаз ове врсте.

У оквир оног дела средњовековне верске писмености који је већ давно добио име босанског типа или босанске школе, спадају не само четворојеванђеља већ и неке друге врсте списа. Босанску школу одликује спољни изглед књиге а такође и извесне особине у самој организацији текста. Епоха која је у погледу верских прилика у Босни најинтересантнија за историчаре, а која уједно и обухвата примерке те босанске школе, јесте углавном 12—15. век. Када би се желело говорити о целокупној средњовековној босанској писмености намењеној верским циљевима, требало би узети у обзир сву одговарајућу књижевност која је сачувана, јер сваки род у њој носи своју проблематику, а поређења појединих примерака из разних родова, нарочито из опширнијих родова (нпр. из зборника), дају свакако више елемената за закључивање. Ми ћемо се овом приликом ограничити на босанска јеванђеља, трудећи се да из описа Дивошевог јеванђеља и из поређења његовог са другим јеванђељима извучемо неке закључке који могу бити и од ширег значаја.

Број јеванђеља поменутог типа, приказаних или само поменутих у науци, доста је ограничен. Сем тога треба имати на уму да су се до модерног доба сачували махом одломци, понекад сведени на два, па и на један лист. Фрагменти разних примерака јеванђеља не представљају текстуелно иста места, што отежава поређења између њих. Затим, већина тих споменика није приступачна, — из разлога што се неки од њих данас налазе расејани по разним земљама и разним научним установама, неки су

затурени, а за неке се поуздано зна да су уништени. Литература о појединим међу њима снабдевена је малобројним фотографским снимцима или пробним испоређењима са другим, сродним текстовима, најчешће са Никољским и Даничићевим, због потпуности издања ова два споменика — које, опет, због временске раздаљине од готово пуних сто година, више не задовољава.

Међутим, ова група несумњиво чини јединствену и заокружену целину. За филологе то поглавље наше старе књижевности значи занимљиву карику која повезује традиције глагољског писма, преко векова и преко књига у којима је већ преовладала ћирилица, са даљим вековима, са књигама писаним босанчицом. Разумљиво је да су ови споменици интересантни и због постепеног продирања народног, а нарочито икавског елемента у писмо. Сем тога група босанских јеванђеља може да пружи користи у решавању веома живих питања у вези с ликом босанске цркве оног времена. Путем језичких анализа (као и анализом илустрација) покушавало се доћи до неких закључака о вери тадашњих наручилаца рукописа одн. и самих писара и читалачке публике. Истраживало се да ли текстуелна страна може указати на нешто што би било значајно за питање јеретичности у средњовековној Босни. Покушаји да се такав смисао пронађе били су прихватани од једних научника, док су од других — рекло би се управо од оних којима је филологија ближа — енергично били одбијани. Али се проблеми не исцрпљују само колационирањем и констатацијом да у речима босанских текстова нема неког иоле значајнијег идејног одступања. Већина босанских јеванђеља говори о одсуству литургије — бар оног типа који је иначе познат — у средини за коју су писана, чиме се и одликују од других; она, затим, указују донекле на изворе са којих су преписивана, на подлоге или, боље рећи, на низове подлога, на оне „гране“ чија нас дивергенција у најдубљој прошлости старословенске писмености мора занимати; она, најзад, говоре својим спољним изгледом, маргиналијама и репарацијама, и о даљој судбини босанске верске писмености, после 15. века.

Дивошево јеванђеље је једно од најстаријих, а уједно и једно од боље сачуваних јеванђеља у нашој групи. Да би се видело његово место и његова вредност, даћемо овде кратак преглед целе групе.

Ми ту нећемо убројити Маријино јеванђеље (12. в.), пошто су конци којима је оно повезано за босанску школу ипак исувише танки; али ћемо споменути да су и његов издавач В. Јагић¹, као и добар познавалац

¹ В. Јагић: Мариинское четвероевангелие, Петроград 1883, 474—476.

проблема и издавач Манојловог јеванђеља Сперански² и други недвосмислено говорили о генетичкој вези међу њима. Почећемо од следећег:

*Мирослављево јеванђеље*³ (у даљем тексту: Мир) може се назвати првим, мада још увек нешто издвојеним примерком у низу дела која нас интересују. Још Љ. Стојановић га је сврстао међу босанске рукописе. Одлично је сачувано (181 лист у фолију) и одлично издато; припада 12. веку.

Јеванђеље *Григоровича-Гилффердинга*⁴ (даље: Григ-Гилф), чији остаци представљају свега осам листова у фолију, припада 13. веку.

Ова два јеванђеља, иако их дели више деценија, показују ближе међусобне сличности. Оба су апракоси а не тетрајеванђеља. Писана су на великом формату, у два ступца. Тип слова *а*, који се понекад узима као мерило старине неког текста из тог раздобља, једнак је и упадљиво архаичан: петља је махом исте величине као и основни стубић, никако или тек у минималној мери са тенденцијом одвајања од доње хоризонталне линије. Пробијање живог изговора запажа се веома ретко. Ова два јеванђеља стављао је у исту, старију подгрупу и М. Сперански⁵, само што код њега у расправљању као друго фигурира само Григоровичев део.

Манојлово јеванђеље (или Мостарско)⁶ (Ман), названо по писару Манојлу Грку, припада почетку 14. века. Сперански га приказује као карику између старијег типа, који представљају два напред поменута текста, и даљих примерака. Језик и графика га везују за старији тип а спољашност и састав за новији. Од њега је сачувано 32 листа.

² М. Сперански: Мостарское (Манойлово) боснійское евангелие, Варшава 1906, 31—32.

³ Љ. Стојановић: Мирослављево јеванђеље, Споменик Српске краљевске академије 20, V—XII + 1—23; издање Љ. Стојановића (са предговором), Београд 1897; С. Куљбакин, Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу, Београд 1925; Л. Мирковић, Мирослављево јеванђеље, Пос. изд. Српске академије наука 156 и друга литература. (И у даљем навођењу литературе даваће се само важнији радови.)

⁴ Два листа из рукописа В. Григоровича објављени су и укратко прокоментарисани код В. Јагића: Odlomak jevandjelja bosanskog pisanja, Старине Југославенске академије знаности и умјетности 9, 134—137; део од шест листова из Гилффердингове збирке код М. Сперанског, о. с., у додатку 94—95; о јединству делова код П. Лаврова: Палеографическое обозрѣніе кирилловскаго письма, Петроград 1914, 234—236.

⁵ о. с. 4.

⁶ Сперански, о. с. Упознала сам се с оригиналом, који се чува у Архиву САНУ под бр. 343 Старе збирке.

Одмах иза Манојловог јеванђеља треба уврстити наше *Дивошево*⁷ (Див). Његов текст износи 186 листова. Писано је највероватније у првим деценијама 14. века, и то за наручиоца Дивоша Тихорадића, како стоји на маргинама. Оно би се, исто као и Ман, могло окарактерисати као прелаз од старијег ка новом типу и уопште би се могло поставити заједно са Ман у једну подгрупу, као што стоје Мир и Григ-Гилф. Оба та јеванђеља не показују ни промену $\delta > \alpha$, нити имају јасних знакова еволуције $\delta > \alpha$, она, затим, још чувају у минималној мери знаке за некадашње назале, и свиме тиме се разликују од каснијих текстова.

С краја 14. века, вероватно из год. 1375, сачувало се *Вруйочко* јеванђеље⁸ (Врут). По речима Р. Грујића, од њега су остале „једва две трећине“.

Баталовим јеванђељем⁹ (Бат) називају се у науци четири листа јеванђеоског текста из 1393. г. (од Јована).

Белићево јеванђеље (такође Мостарски листићи, Друго мостарско)¹⁰ (Бел) писано је између краја 14. и почетка 15. века (вероватније је да је из 15. в.); од њега има свега два листа.

Койишарево (Љубљанско) јеванђеље¹¹ (Коп) добро је очувано (225 листова); није датирано, али се претпоставља да је из 14. или 15. века.

У литератури о нашем предмету најчешће се као типичан пример узима *Никољско* јеванђеље¹² (Ник); оно је било у време проналаска врло лепо сачувано, издато је акрибично, па је ушло међу разночтенија изванредног издања Маријиног јеванђеља.

Заједно с Никољским, у белешкама под текстом, приказано је и тзв. *Даничићево* (Дан), Никољско б или Београдско (Друго београдско; према Каталогу Народне библиотеке у Београду књ. IV, издатом у Београду 1903, издавач Љ. Стојановић, Никољско носи број 55 а Дани-

⁷ О њему постоји претходно саопштење: Ј. Ђурић и Р. Иванишевић: Јеванђеље Дивоша Тјехорадића, Зборник радова Византолошког института САНУ 7, 153—160.

⁸ Р. Грујић: Једно јеванђеље босанскога типа XIV—XV века у Јужној Србији, Зборник лингвистичких и филолошких расправа у част А. Белића, Београд 1937, 263—277.

⁹ Љ. Стојановић: Један prilog k poznavanju bosanskih bogumila, Старине ЈАЗУ 18, 230—232; код Лаврова, о. с. 236 стоји да има свега два листа; у књизи „Описание русских и славянских пергаментных рукописей“ (саставила Ј. Гранстрем, Лењинград 1953), 100—101, потврђује се да је сачувано четири листа.

¹⁰ М. Павловић: Белићеви одломци босанског јеванђеља, Зборник филолошких и лингвистичких студија у част А. Белића, Београд 1921, 239—248.

¹¹ Ј. Шидак: Kopitarovo bosansko evanđelje u sklopu pitanja „crkve bosanske“, Слово 4—5, Загреб 1955, 47—63.

¹² Ђ. Даничић: Никољско јеванђеље, Београд 1864.

чићево број 56). Даничићево је нешто мало оштећеније од Никољског. Оба припадају раздобљу између краја 14. и почетка 15. века, али се разликују, тако да је јасно да не потичу од исте руке.

Неизвесно је датирање — опет између краја 14. и почетка 15. века — и *Срећковићевог* јеванђеља¹³ (Срећ), од кога су се у време научне обраде чувала 184 листа на једном месту и два на другом.

Млешачко јеванђеље¹⁴ или Венецијанско (Млет) налази се у оквиру зборника; изгледа да је текст четири јеванђеља добро очуван; време писања је 14. или 15. век.

Слично је и јеванђеље у оквиру *Хваловог* или Болоњског зборника¹⁵ (Хвал); оно потиче из 1404. г. и сачувано је у целини. За њега је Ђ. Даничић не једанпут тврдио да га је писао исти писар који је писао и Ник. Млет и Хвал могу такође да се посматрају као мала подгрупа у оквиру целе групе, захваљујући како спољном изгледу, тако и унутрашњем распореду.

Београдско јеванђеље са ознаком 54 у Каталогу Љ. Стојановића¹⁶ (бр. 54) такође је с почетка 15. века; садржи 136 листова.

Из истог је времена и јеванђеље *Тврџка Пријковића*¹⁷ (Прип), чији нам степен очуваности није тачно познат.

Сачувано је и 167 листова *Чајничког* јеванђеља¹⁸ (Чајн), такође из 15. века, за које се тврди да палеографски личи на Ман. Због извесних његових особина које сам могла да запазим на снимцима и у литератури сврставање Чајн у круг босанских јеванђеља изгледа ми донекле несигурно.

Средином 15. в. писан је тзв. *Радосављев* рукопис¹⁹ (Рад.), у којем се између осталог налази Оченаш и почетак Јовановог јеванђеља (свега 16 стихова).

¹³ М. Сперански: Ein bosnisches Evangelium in der Handschriftensammlung Srećković's, Arch. f. sl. Phil. 24, 172—182.

¹⁴ Ј. Шидак: Marginalija uz jedan rukopis „Crkve bosanske“ u mletačkoj Marciani, Слово 6—8, Зарпб 1957, 134—153.

¹⁵ Ф. Рачки: Prilozi za povijest bosanskih patarena, Старине ЈАЗУ 1, 101—108; Ђ. Даничић: Hvalov rukopis, Старине ЈАЗУ 3, 1—146.

¹⁶ Појединости о њему спомиње М. Павловић у наведеном раду о Белићевом јеванђељу; палеографски подаци код Лаврова, о. с. 241—242.

¹⁷ В. Јагић, у изд. Маријиног јеванђеља, стр. 476; Лавров, о. с. 237—241.

¹⁸ В. Јагић, Analecta romana, Arch. f. sl. Phil. 25, у дигресији на стр. 34; П. Момировић: Стари рукописи и штампане књиге у Чајничу, Наше старине 3, Сарајево 1956, 173—177.

¹⁹ Ф. Рачки: Dva priloga za povijest bosanskih patarena, Старине ЈАЗУ 14, 21—29; В. Јагић: Analecta romana, 20—36; О Радосављевом и Чајничком Ј. Шидак: Über glagolitisch-kyrillischen Geheimschriften in den Hs. Radosavs und im Evangelium von Čajniče, Die Welt der Slaven 5/2, 143 и д.

Није ми познато датирање Јеванђеља бр. 23 Софијске народне библиотеке, које Лавров ставља у босанску школу²⁰ и које, судећи по снимку, одиста спада у њу; за њега Лавров каже да веома личи на Прип.

Рукопис који се чува у Лењинградској библиотеци под бр. Qп I 26²¹ издавач каталога назива „евангелјске чтения“ (тј. апракос) а Лавров²² босанским јеванђељем. Текст потиче из 14. в., сачувано је 160 листова.

Споменимо да доста исцрпан преглед босанских јеванђеља и литературе о њима постоји у књизи *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine I*, Сарајево 1942, у чланку В. Вране: *Književna nastojanja u sredovječnoj Bosni, 794—822*. Мане тог прегледа не леже у непотпуности списка, пошто се никад и не може претендовати на потпуност, него у неким неодрживим поставкама у вези с темом. Преглед постоји и код А. Соловјева: *Vjersko učenje bosanske crkve*, пос. от. из Рада ЈАЗУ 270, 5—46. Дозволили смо себи да поново дамо списак босанских јеванђеља (потпунији од два поменута), пошто нам је то било потребно ради боље прегледности даљег излагања.

II

Систем поделе јеванђеоског текста на мање одељке јесте један од критеријума при разматрању припадности епоси и школи. Пре него што пређемо на филолошку обраду споменика, проговоримо о том обележју у нашем рукопису, у овом случају типичном за босанску школу.

Дивошево јеванђеље је подељено на Амонијеве главе, чији су почеци истакнути само црвеним (одн. украшеним) словима или и целим црвеним речима, а у чијој се висини на усправним маргинама налазе потребне ознаке, направљене по специјалном шаблону, које омогућавају тражење паралелних места у другим деловима четворојеванђеља. У литератури о босанским јеванђељима можемо наћи извесна објашњења у вези с Амонијевим главама код Сперанског²³ и код Р. Грујића²⁴. Подела на овакве главе настала је још у II веку и названа је тада „хармонијом јеванђеља“. Види се да њена суштина — указивање на сва слична места — има за циљ не оријентацију у практичној примени при богослужењу, него оријентацију у садржају, која може добро доћи и профаном читаоцу, ако жели да се унесе у смисао књиге. Поделу на Амонијеве главе нала-

²⁰ о. с. 241, снимак стр. 242.

²¹ Ј. Гранстрем, о. с. 104.

²² о. с. 248—249.

²³ Мостарское ... евангелие 28.

²⁴ о. с. 269 и д.

зимо у најстаријим словенским јеванђељима, нпр. у Маријином. Сама по себи она не искључује могућност литургијског читања текста нити обавезује на било каква друга нагађања о конфесионалним проблемима код власника таквих текстова; она једино указује на старије порекло споменика одн. његових подлога, пошто је касније била напуштена, а од 13. века се створила подела на данашње главе и стихове. Друга је ствар ако у тако подељеном тексту стварно нема никаквог указивања на читања. У босанским јеванђељима (изузимајући, разумљиво, два стара апракоса, у којима и нема Амонијевих глава) стичу се те две особености.

Из саме чињенице што Р. Грујић тек утврђује на колико је Амонијевих глава које јеванђеље у Врут било подељено, као и из тога што се његови бројеви не слажу с оним што нам је иначе познато о томе²⁵, видимо да та подела није била строго утврђена у времену о којем је овде реч. Највероватније је да су се пропусти и постепене измене дешавале током многовековног преписивања, тако да је првобитна „хармонија“ била изневерена. Матејево јеванђеље би требало да има 355 глава, а у Врут их има 357; Марково би требало да има 244, а према бројању Грујићевом у једном другом јеванђељу (по Грујићу јев. бр. 91 Нар. библиотеке у Бгду, које он зове босанским; или је грешка у броју, или јев. није босанско) Марково има 240 глава; итд. Јасно је да су преписивачи уносили ознаке глава накнадно, пошто би већ исписали целу страну verso и следећу гесто, а можда и више страна, пропуштајући при том или мењајући понешто у њима и не пазећи да ли ознака долази у потребној висини текста. У Див се јасно види између л. 34 verso и 35 гесто како су се касније уписане Амонијеве главе пресликале на супротној маргини, јер је писар одмах преврнуо лист. У Ман се запажа лака промена писаревог рукописа кад уписује те ознаке, у поређењу с основним текстом. Поредила сам ознаке Амонијевих глава уз текст Марка 15,27—15,33, који се налази у Ман на л. 29 verso а у Див на л. 100 г — 100 v.: једна од ознака стоји читава три реда ниже у Див него у Ман, друга једна не поклапа се у потпуности у оба текста у погледу распореда знакова. У вези с Маријиним јеванђељем и В. Јагић каже да су Амонијеве главе уношене „непоследно“ и да има страна без њих²⁶; ово последње се може рећи и за Див., а о томе ће још бити говора и мало даље. После су оне у Мар. јев. биле обнављане, и то пошто је текст већ био снабдевен (накнадно) поделом на тзв. зачала, тј. литургијска читања²⁷. Касније додавање Амонијевих глава — после

²⁵ Православная богословская энциклопедія, т. I, Петроград 1900, 615—616.

²⁶ Маринское четвероевангелие, 407 и д.

²⁷ о. с. 414—415.

читавих сто година! — налазимо у Срећ²⁸; касније је оно спроведено и у Бел²⁹. У Коп су, обратно, Амонијеве главе доцније истругане³⁰; стругање се гдегде запажа и у Див, нпр. на листовима 63, 64, 65 verso. Из Јагићевих излагања сазнајемо још и то да се у старијим епохама, нпр. у епоси Мар. јев., скраћеница за име јеванђелисте ретко уносила у ознаку (пошто је упућивање могућно и без тога, због система нумерације), а да је то тек касније постало обавезно. У вези с тим морамо приметити да и у Див има делова текста где у ознакама Амонијевих глава не стоји скраћеница јеванђелисте, и то је свакако знак архаитета, мада недоследно одржан. У Ман ова појава не постоји.

Ми смо се мало дуже задржали на овом питању једино стога да би се истакла чињеница да је у време босанских јеванђеља постојао жив интерес за ову, да је тако назовемо, „профанима упућену“ поделу, и оно што се кварило услед разумљиве расејаности и замора преписивача поправљало се нечијим старањем. Почев од 15. века та подела је дефинитивно напуштена и при репарацијама се више није поштовала.

Друга је подела на старе главе, „опширне главе“ по В. Јагићу, просто „главе“ по Р. Грујићу, „лекције“ по Сперанском. И та је подела врло стара (по некима, она се шири од 9. века). Јагић је спомиње у вези с Мар. јеванђељем³¹, Сперански са Зографским и са руским Галичким из 1144. г.³², њоме су се служили и писари средњовековних небосанских јеванђеља (нпр. Мокропољског; снимци се налазе у власништву Археолошког института САНУ, инв. бр. 1402), и издавачи штампаних православних јеванђеља у 16. веку, па и доцнијих (у Русији чак у другој половини 17. века), подељених по свим правилима на литургијска зачала савременог типа³³, што показује да је и та подела могла да коегзистира са богослужбеном наменом књиге. Ова је подела, уопште узевши, била раширенија од поделе на Амонијеве главе. Њено обележје јесте да се називи глава (о тѣщи Петровѣ, о соухороуѣма итд.) налазе исписани црвено на хоризонталној маргини (горњој, ређе доњој), а почетак такве главе у тексту увек је истакнут обраћеним иницијалним словом и често црвено исписаним почетним речима. Таквих глава има у четворојеванђељу отприлике исти број колико и зачала у данашњој литургијској употреби (само што се они текстуелно не поклапају), а нешто више него

²⁸ Сперански, Ein bosnisches Evangelium ... 173.

²⁹ М. Павловић, о. с. 240.

³⁰ Ј. Шидак, Kopitarovo ... evandjelje, 51 и 52.

³¹ о. с. 408.

³² Мостарское ... евангелие, 27.

³³ Р. Грујић, о. с. 273.

савремених глава³⁴. Њих има, колико се може видети, у свим босанским јеванђељима. Што се тиче Мар. јев., оне су тек понегде уписиване на маргине у исто време када је писан сам текст, али у великој већини случајева тек на крају 14. века³⁵ — дакле, сличан случај као и са Амонијевим главама. Поред тога, списак свих ових глава, нека врста садржаја, налазио се пред почетком сваког јеванђелисте, било испред заставице (најчешћи случај), било између ње и текста, а понекад, изгледа, и на крају одговарајућег јеванђеља. Таквих садржаја такође има и у босанским јеванђеоским књигама и ван њих. У Див се не може видети ни један садржај: иако је почетак Марка сачуван, садржаја нема јер је био на листу испред заставице, а тај лист, заједно са неколико последњих редова из Матеја, данас недостаје.

И ова подела, као и подела на Амонијеве главе, има интенцију да ближе упозна обичног човека са текстом, да га заинтересује за њега. Она може послужити и при читању једног лица пред скупом верника (што је већ тешко рећи за Амонијеве главе), али у том случају то није литургија у познатом нам смислу речи.

Босанска четворојеванђеља не показују никакву трећу поделу. Синхроничних ознака у вези с богослужбеном употребом нема ни у самом тексту ни на маргинама — бар што се тиче систематског спровођења. Али далеко од тога да она представљају само континуирани јеванђеоски текст, са обележјима двеју напред поменутих подела. Трагови њихових старијих подлога, било апракоса, било тетрајеванђеља с поделом на зачала, могу се наћи скоро у свима њима, у већој или мањој мери.

У науци су ти трагови били анализирани у два правца: с једне стране, у размештају црвених одн. украсних слова и иницијала, као и у интерпункцији, а с друге стране, у текстуелним омашкама које су се поткрале босанским преписивачима.

Што се тиче првога, Сперански³⁶ налази у Ман доста истакнутих почетака (црвених или украшених слова) која по месту одговарају подели у апракосима одн. литургијским зачелима. Сем тога он налази поклапање између Мир и Ман у погледу истакнутих почетака на местима где нема почетака читања, те сматра да се ту крије наговештај неке специјалне, неразјашњене (можда богумилске) поделе текста.

Поредећи с овим подацима стање у Див нашла сам да у свим случајевима где Сперански констатује поклапање истакнутог почетка у

³⁴ Подаци код Р. Грујића, о. с. 271—273.

³⁵ Јагић, о. с. 408 и 411.

³⁶ о. с. 29 и д.

Ман са почетком литургијског читања, и Див такође има истакнут почетак. Претпоставка о траговима апракоса одн. подељених тетрајеванђеља логична је. Међутим, у највећем броју случајева на месту тако обележених почетака почиње и Амонијева глава, па се обележени почетак мора пре да припише њој, јер се Амонијеве главе по правилу тако и означавају. Проблем на тај начин задира у генетичку сродност између једне и друге врсте поделе јеванђеоског текста и тиме излази из компетенције филолога.

Али се ствари компликују још и тиме што истакнутих почетака и у Див и у Ман (а свакако и у другим јеванђељима) одиста има на местима где не почињу ни Амонијеве главе ни литургијска читања — а и то неједнако у Див и у Ман, тако да немамо чак ни сигуран утисак о некој специјалној подели, на коју помишља Сперански.

Дајем неколико примера овог неуједначеног стања у Див и Ман.

Мт 27,8 (тѣмъ же нарече се ...): Див нема ни црвено слово ни Амонијеву главу; Ман има црвено почетно слово али нема Амонијеву главу.

Мт 28,4 (ѿ страха ...): Див нема ни истакнуто слово ни Амонијеву главу; Ман има црвен почетак и Амонијеву главу.

Мт 28,8 (и шѣдѣше ѣдро ...): Див има црвен почетак али нема Амонијеву главу; Ман има црвен почетак и Амонијеву главу.

Мт 28,9 (и се и҃ѣ срѣте ...): Див има црвен почетак и нема Амонијеву главу; Ман има и једно и друго.

Мт 28,10 (тогда глагола ...): Див и Ман подједнако имају црвен почетак а немају Амонијеву главу.

Мт 28,16 (едини же на десете ...): оба имају црвено слово, немају Амонијеву главу и оба имају у каснијој репарацији ознаку литургијског читања на маргини, јер оно ту одиста и почиње.

Мр: на почетку јеванђеља Див и Ман се слажу и што се тиче црвених почетних слова и што се тиче присуства Амонијевих глава на одговарајућим местима. Код Мр 1,12 (и авиѣ доухъ ...): оба имају црвен почетак без Амонијеве главе. Мр 1,13 (и вѣ съ звѣрьми ...): оба имају црвено слово, али ту сад Див има Амонијеву главу а Ман је нема.

Није потребно да и даље наводим ове паралеле. Мислим да је најправилније помишљати само на две чињенице: прво, на генетичку повезаност између Амонијевих глава и литургијских читања; друго, на многобројне пропусте у вишевековном преписивању: на изостављање Амонијевих глава при задржавању истакнутог почетка текста, а после и на занемаривање истакнутих почетака. Можда је негде и истакнути почетак настао по вољи писаревој. При овоме — пошто је једна подлога

служила као узор за више преписа — и неке грешке су се умножавале и постајале нека врста „разночтенија“. Поклапања и непоклапања у разним јеванђељима, према томе, ниуколико не морају бити доказ нарочитих схватања или ритуса.

Други траг богослужбене поделе у босанским, небогослужбеним јеванђељима јесте омашком преписана ту и тамо (у току самог акта писања а не у виду додатка на маргини) ознака „зачело“ или „коњџ“³⁷. Таквих омашака има у Ман, Врут и другде (за Хвал није поуздано познато да ли су му ознаке „зачело“ и „коњџ“ — којих има додуше само у апостолу а не и у јеванђељу — омашке или свесно стављене речи³⁷). Преписивачеве омашке нађене су и у Див. Занимљиво је да се механички преписано „коњџ“ појавило на истом месту у Врут и Див (иза Мт 28,15); међутим ни на једном од три места где Ман има ту омашку, Див је нема.

Ево места где је преписивач Див ставио ознаку „коњџ“ (скраћену на разне начине или нескраћену):

Иза Мт 6,33, Мт 20,19, Мт 22,14, Мт 22,33, Мт 25,13, Мт 26,16, Мт 28,15, Мр 1,31, Мр 3,1, Мр 7,30 (изузетно црним словима, иначе увек црвеним), Мр 12,17, Лк 7,17, Лк 8,21, Лк 11,44, Лк 18,9, Лк 22,23, Јв 4,46 (у средини стиха), Јв 5,4.

Ознака „зачело“, преписана у самом тексту, није констатована ниједном.

Када се упореди тих 18 места, где се поткрала ознака „коњџ“, са почецима и завршецима литургијских читања (по савременој литургији), види се да на пет од ових места нема никаквог прекида текста; на три места почиње читање (с тим што се испред тога неко друго не завршава; таква места, нпр. у тексту Мар. јев., имају понекад ознаку „зачело“); на свим осталим одиста се налазе завршеци читања. Да ли непоклапање завршетака треба приписати историјским изменама које су настајале у распореду литургијских читања или само расејаности преписивача одн. читавих генерација преписивача (због које су се и појављивале те сувишне ознаке, притом са претварањем „зачело“ у „коњџ“) — у то се овде не могу упуштати.

Улазећи у упоредно проучавање старих јеванђеља, Ј. Врана³⁸ долази до следећих закључака: да је тетрајеванђеља било или уопште неподељених на зачала, или подељених само са ознакама „зачело“ и „коњџ“, или подељених и са ознакама празника када се које зачело

³⁷ Ј. Шияк, о. с. 57.

³⁸ Über das vergleichende Sprach- und Textstudium altkirchenslavischer Evangelien, Die Welt der Slaven 5/3—4, 418—420.

чита; да су неподељена старија од подељених; да су од босанских јеванђеља нека морала настати из подлога са поделом а нека из неподељених подлога. Ми засада нећемо анализирати чињенице које је он изнео, интересантне али још увек хипотетичне; понешто ћемо рећи у последњем одељку. У принципу се сасвим може прихватити поменути подела свих старих тетрајеванђеља, одн. — у нашем случају — старих подлога наших босанских јеванђеља. Не намеће се утисак о избегавању једне врсте подлога а инсистирању на другој, јер се босанска јеванђеља у погледу блискости или удаљености од подлога са богослужбеном поделом понашају неједнако. Од нашег Див сигурно није била хронолошки много удаљена нека подељена подлога, пошто омашка „коњиц“ долази релативно често; понегде се „коњиц“ у Див појављује на истом месту где и „коњиц“ (или „зачело“) у Мар. јев. Треба још имати у виду да текстуелна сродност (малобројност разнотченија) између неких јеванђеља не иде укорак са сродношћу у погледу њиховог типа, тј. подељености или неподељености на зачала њих самих одн. њихових ближих и даљих подлога.

Из свега тога се већ сад могу извући два закључка, који ће се касније, при разматрању разнотченија, поново потврдити. Прво, у оптицају је био велики број тетрајеванђеља (то нам потврђују и извесни подаци у историји³⁹), јер слика коју пружају данашњи изоловани остаци некадашње густе мреже говори о многим „изгубљеним карикама“. Друго, код босанских и небосанских наручилаца тих јеванђеља, ма колико биле неједнаке врсте текстова (гледано по разним критеријумима), нису владале велике антагонистичке страсти нити се много мислило на идеолошке разлике. Моменат који потврђује то одсуство антагонизма јесте и касније дотеривање за сврхе богослужења многих старих књига, босанских и небосанских, у истој епоси и на врло сличан начин. Уз маргинално додате речи „зачело“, „коњиц“ и називе дана читања налазимо и накнадно додавање уводне фразе „въ врѣме оно“⁴⁰. Пошто су Мир и Григ-Гильф већ ионако апракоси, појаву каснијег прилагођавања почињемо пратити од Ман и Див. У вези с Ман в. код Сперанског⁴¹. У Див је то прилагођавање вршено, изгледа, у 15—16. веку, о чему опширније говоримо у III одељку. У овом смислу обнављано је и Дан, што се види из снимака датих у књизи Св. Радојчића: Старе српске

³⁹ У литератури о нашем предмету нпр.: Ј. Шидак, *Marginalija* ... 142.

⁴⁰ На почетку читања у литургијски удешеним књигама убацује се фраза „въ врѣме оно“ (нпр. у Григ-Гильф) или просто „въ оно“ (нпр. у Мир), тамо где тога нема у тексту тетрајеванђеља.

⁴¹ о. с. 58.

минијатуре (Београд 1950)⁴², затим Коп⁴³; и у Срећ има маргиналних глоса из 15—16 в.⁴⁴, истина нешто друкчијег типа. У Врут се овакво прилагођавање не запажа, можда због једне противпатријаршијске примедбе самог писара, због које је књига била повучена из употребе⁴⁵. У Млет такође нема знакова касније црквене употребе⁴⁶. Податак о томе да је Чајн било већ у току самог писања подељено на одељке који одговарају зачелима⁴⁷ не бих засад узимала у разматрање, јер би била потребна провера на тексту.

Из онога што је досада речено види се да су босанска четворо-јеванђеља била писана без знакова богослужбене примене. Организација јеванђеоских текстова и њихов несумњиво велики број у времену до 15. века, уз очигледну нелитургичност њихову, може сведочити о томе да су јеванђеља у извесној средини била умножавана као нека врста „душеполезних чтенија“ за лаике. После 15. века опадају могућности да се књиге и даље умножавају, па се стари, чак и оштећени примерци дотерују за потребе цркве. Сем тога, познато је да је доста велики број књига после насталих прогона и пада Босне 1463. год. однет из Босне. Постоје подаци о флукуацији новозаветних књига из Босне у Бугарску у 15. веку.

III

Дивошево јеванђеље, какво смо га добили у руке, састоји се од 187 листова. Модерна пагинација, изведена оловком, на почетку књиге није у реду, јер је извођена по испретураном тексту. У јеванђеоски текст спада 186 листова; последњи лист не припада јеванђељу и налази се уз њега случајно, али и он представља старину вредну помена.

Сачувани делови текста су следећи⁴⁸:

Мт 4,21—7,9	Мт 19,11—поч. 23
Мт 8,16—9,7	Мт поч. 23—23,25 оштећено
Мт 10,5—10,18	Мт 24,3—25,39
Мт 10,31—15,2	Мт 26,7—28,19
Мт 18,10—18,21	Мр 1,1—5,18

⁴² таб. XXIV, XXV, XXVI а.

⁴³ Шидак, Kopitarovo ... evanđelje, 51 и д. и код Св. Радојчића, о. с. таб. XXVII а.

⁴⁴ Сперански, Ein ... Evangelium ... 175 и д.

⁴⁵ Р. Грујић, о. с. 263.

⁴⁶ Ј. Шидак, Marginalija ... 137.

⁴⁷ П. Момировић, о. с. 174.

⁴⁸ Основну оријентацију о постојећим и несталим деловима текста дале су Ј. Ђурић и Р. Иванишевић, о. с. Овде се њихови подаци исправљају у неким детаљима.

Мр 5,33—14,23	Лк 4,4—9,16
Мр 14,23—14,43 оштећено	Лк 9,41—15,32
Мр 15,2—16,14	Лк 17,24—24,30
Лк 1,74—3,22	Јв 2,7—5,12
Лк 3,22—3,23 оштећено	Јв 8,55—9,15
	Јв 10,36—11,7

Мала анализа сачуваног текста указује на једну занимљиву чињеницу. На почетку књиге постоји цео кватернион, који је при дну последњег листа verso обележен као трећи. Онај текст почетка Матејевог јеванђеља који данас недостаје заузимао би заједно са заставицом испред првих редова и са уобичајеним садржајем испред јеванђелисте отприлике још један, тј. други кватернион, или нешто мало више од тога. Поставља се питање — чиме је био испуњен први кватернион? Ту је свакако морало бити нешто уводног текста, можда објашњења у вези са спомињаном „хармонијом јеванђеља“, посланица Јевсевија Цезарејског као на почетку Хвал, или шта друго. Наша књига, иако јој не знамо ни почетак ни крај, није могла бити зборник, јер познати нам зборници, мада истог или чак и мањег формата од нашег, садрже двостубачни и далеко ситније исписан текст⁴⁹, пошто се због опсежности морало економисати у пергаменту. Изглед нашег текста типичан је за самостална четворојеванђеља. Аналогију за ову појаву уочену у Дивнисам нашла у описима других босанских јеванђеља.

Сви су листови пергаментни и сви писани истом руком.

Изузетак чине л. 127, 169, 172, 174, 185 и 186 (према модерној пагинацији, исправној у тим деловима), који представљају папирне уметке, убачене један или два века касније, као замена за тада већ изгубљене листове. Исписивање ових уметнутих листова и неке друге интервенције на тексту, које су потекле од исте личности, можемо назвати *првом* репарацијом књиге. Ова каснија репарација није се ограничила само на поновно исписивање листова који су недостајали. Запажају се и покушаји лепљења растурених листова, и то истим папиром на којем су писани умети. При том је папир лепљен преко ознака Амонијевих глава (упадљиво на л. 171), што доказује незаинтересованост обнављача према тој страни текста. Примећује се да је почетак књиге већ у време поменутог обнављања био до истог места изгубљен до којег га нема ни данас. Исти обнављач је прво избрисао скоро цео први ред, да би му књига почињала новом реченицом (и *прѣшѣдѣ шѣоудѣ*, Мт. 4, 21). На маргини је написао: *дрѣжи рѣдѣ лѣтѣ*. При дну пак прве стране нашао је

⁴⁹ Ј. Шидак, *Marginalija ...* 137, напомена под текстом.

место одакле би могло почињати литургијско читање па је ту ставио потребне за то ознаке (данас тешко читљиве), и чак је избрисао крај последњег реда, да би исписао на други начин оно што је могло да означи почетак читања: уместо ... и исцѣли є и по немъ идоше [народи на другој страни] (Мт. 4, 25), обнављач је направио: **Ѣ ѡ врѣмѣ [sic] ѡно по немъ идоше народи**; поред тога се види ознака „зацело“. Књига је у време прве репарације била подешавана за литургијску употребу, али на један посебан начин о којем вреди да овде кажемо неколико речи.

Прво, види се већ на први поглед да убацивање несталих листова није извршено свуда где је то било потребно да би се књига дотерала у потпуности. Може се, додуше, помислити да је у време те репарације књига била боље очувана, те зато нема уметака у данашњим лакунама. Из разлога које ћу одмах даље навести верујем да је такав случај био са крајем четворојеванђеља, тј. да је Јованово јеванђеље још постојало у време репарације; али је према изгледу прве стране јасно да почетка већ ни онда није било, а обнављач се није ни трудио да га испише. С друге стране, није искључено ни то да су још касније нестајали и листови који су потекли из руку обнављачевих: између последњих листова, 185. и 186, исписаних од стране обнављача и везаних између себе, тј. између две одговарајуће поле једног листа у кватерниону, били су очигледно некада и други листови тог истог новог, папирног кватерниона (укупно четири, судећи по дужини текста који ту недостаје), али ни њих данас више нема. Међутим, обнављач није допуњавао целу књигу, и то, колико ми се чини, из следећих разлога. Можда је он испочетка и мислио да направи од оштећеног примерка потпуно литургијско јеванђеље, те је спровео неколико мањих репарација (дотеривање данашњег првог и другог листа, исписивање неких испалих листова); али се касније определио за то да обележи само тзв. васкрсна јеванђеља (којих укупно има једанаест), тј. читања недељом на јутрењу. Можда су и прилике оног времена одн. оне средине у којој се књига налазила диктирале само толико. Што се тиче такве потребе, она је репарацијом била задовољена. На л. 56 verso стављено је (на маргини, обнављачевом руком): **ѡ҃҃҃҃ѣ ѡскр҃сно, ѡ**, — према тексту Мт. 28, отприлике ст. 15 или нешто изнад тога; прво васкрсно јев. одиста почиње код Мт 28,6. На л. 101 verso: **ѡ҃҃҃҃ѣ, ѡ**, **ѡскр҃сно ѡ** **Мр** — према Мр 15, отприлике према ст. 43; друго в. јев. почиње код Мр 16,1. На л. 102 verso: **ѡ҃҃҃҃ѣ ѡскр҃сно, ѣ**, отприлике према Мр 16,8, а треће в. јев. почиње код Мр 16,9. При дну л. 173 verso избрисани су последњи редови па је исти текст написан по разури, с тим што код прелаза на л. 174 (који представља обнављачев уметак) стоји још: **ѡ҃҃҃҃ѣ ѡскр҃сн**,

Д, ѿ лѹк — према Лк 24,5; четврто в. јев. почиње код Лк 24,1. Најзад, на л. 174 verso пише *ѿгліѿ васкрсно, ѿ*, — према Лк 24, 12, тачно тамо где и почиње то в. јев. Следеће в. јев. би требало да се налази код Лк 24,36, али тог дела данас више нема у књизи: ту је нестало или оригинални лист са каснијом ознаком на маргини, или лист који је исписао обнављач. Преосталих пет васкрсних јеванђеља налазе се у Јовановом јеванђељу, и то ближе крају, тек од почетка двадесете главе и даље. Верујем да је у време репарације тај део књиге још постојао — просто из тог разлога што се обнављач не би подухватао поправљања књиге у којој би недостајао тако велики део, притом са пет тако важних за њега читања; а ако и није, тј. ако је сâм репаратор додао потребна читања из Јована, није чудно што тих делова данас нема, јер је репараторов папир био слабији а повез несигурнији. — Мислим да овим специјалним (можда и привременим) циљем репарације — допуњавањем само за недељна јутрења — треба тумачити привидну непотпуност и недоследност целог тог подухвата.

Рукопис овог обнављача је доста небрижљив полуустав. Он пише црквеним језиком свога времена, у српској редакцији. Полугласник (редак у средини речи) личи на њ; ѿ се налази изузетно, ѿ и ѿ се веома бркају, има доста ѿ и ѿ; употребљавају се надредна слова и акценти; у фонетици и морфологији има знакова посрбљавања. Речи се одвајају једна од друге, али не сасвим јасно и не доследно. На крају реда врши се, при преношењу, механичко сечење речи. Овај обнављач нам није оставио ни своје име ни наговештаје где се књига налазила у то време.

На неким местима појављују се покушаји још једне, *друге* репарације, која је била извођена после прве јер се протеже и на уметнуте листове. Тако је на стр. 116 гесто неко убацио реч „мѣхи“ на месту где је то изостављено; „скрозѣ“ је преправљено у „скрозѣ“. И на неким од следећих страна извршене су сасвим незнатне исправке, како на старим, тако и на уметнутим листовима. Овај исправљач се одаје да је икавац, убацијући на стр. 163 verso реч „всими“. Исти исправљач је на разним местима изводио неке пробе пера, шаре и прљање маргине. Мислим да њему треба приписати и запис на стр. 185 verso: „сва прашаѣ еже...“, испод тога (можда) „Сава“. Истим мастилом, али овог пута бољим словима и босанчицом, на стр. 129 verso: „да се зна каде писа Сава свомѣ рѹкомѣ“.

На два места постоје трагови још једног рукописа, од којег иначе нису сачуване ни исправке ни друге интервенције на тексту. Стр. 172 verso: „влдко. сти. вѣразѣми ме ѣ име твоѣ ѿче боже нешѣ“ [sic]; стр.

186 verso: „раба божего“ — и нека реч која може значити „Радивона“ или слично име.

Најзад, на стр. 153 verso има један леп, китњасто исписан запис са пуно лигатура: „Да се зна каде Никодим игумноваше у Доњем Заступу вѣ лѣто з тисоушню р̣ 1 ā [7111 = 1603] — и још једна или две недешифроване речи. — Можемо овде приметити да се један игуман Никодим спомиње 1622. год. у једном старом запису (манастир где је тај Никодим живео у то време није тачно познат)⁵⁰.

О оштећењима књиге може се рећи још и то да су нека од њих настала под утицајем зуба времена, док су друга била изведена намерно. На неким местима познаје се сечење (можда уклањање илустрација које каснијим корисницима нису изгледале прикладне). Пада у очи недостатак почетака јеванђеља (сачуван је само почетак Марка). Исти случај имамо и у Врут, где је сачуван само почетак Јована, и у Срећ, где је ситуација иста као и код нас. Разумљив је нестанак почетка Матејевог јеванђеља, јер је то и почетак књиге; али се, напоређо с тим, намеће помисао о намерном цепању листова са заставицама, чиме су се, разумљиво, оштећивали цели кватерниони па су испадали и други, суседни листови⁵¹. И на крају Лк 3 мора се претпоставити намерно сечење. Према малом остатку листа можемо установити да је писар у Лк 3,23—3,38 исписивао имена Исусове генеалогije у вертикалним ступцима уместо обично. Можда су каснији корисници, читајући редове хоризонтално, наишли на збрку па су помислили да је у питању непоштовање текста или јерес. — Приметићемо да је сечење у Див извођено највероватније чак после друге репарације, јер су се на стр. 152 гесто пресликала нека слова (на маргини) која по облику и по мастилу подсећају највише на другог репаратора; међутим, тих слова на 151 verso нема. Између л. 151 и 152 има исечених листова, те се мора претпоставити да је маргиналија и била на последњем исеченом листу.

Чињеница каснијег поправљања и начин на који је то извођено такође су нам познати и из других текстова. Тако, и Коп има папирних уметака већ с краја 15. века. Тај је поступак познат и ван круга босанских јеванђеља.

Последњи, 187. лист друкчији је од листова обнављачевих, свакако старији од њега, и писан је старијим рукописом (уставом), са обележјима

⁵⁰ Љ. Стојановић, Стари српски записи и натписи књ. 4, бр. 6631.

⁵¹ Јагић, *Analecta* ... стр. 27 и д., говори: „Dem venezianischen Codex (Cod. LXXXV 3...)... hat Jemand das Blatt, wo der Anfang der Apocalypse offenbar mit einer Miniatur stand, herausgerissen“.

Константинове реформе. Он представља одломак неког ванјеванђеоског верског текста са реминисценцијама на јеванђеоске речи.

Књига је састављена од кватерниона, који су били обележени у горњем десном и доњем левом углу на првој одн. последњој страни кватерниона, али се то данас понегде већ тешко чита, јер је по угловима узело маха пропадање пергаментa. Пергамент је неједнако обрађен (често ни исти лист није једнако углачан с једне и с друге стране); има и пуних и врло танких листова. Понегде је он био оштећен (пробушен) већ и у време писања, тако да је писар у своме раду обилазио рупе. Листови су формата 16,5×22,5 cm, а површина текста је отприлике 10×15,5 cm, те пропорције делују укусно. Од хоризонталних маргина доња је редовно нешто шири од горње, а од вертикалних шири је спољашња. Текст је писан у двадесет и два реда на свакој страни (као Дан), црно-кестењастим мастилом. Нека почетна слова, називи старих глава на маргини, затим ознаке Јевсевијевих одељака уз Амонијеве главе и понеки истакнути делови текста исписани су киноваром, а у иницијалима и у сачуваној заставици испред Марковог јеванђеља има и других боја. Занимљиво је да се каткад писар у неку руку забављао, мешајући црвене и црне редове. Скоро цела стр. 79 recto исписана је наизменично црним и црвеним редовима, без икаквих обзира на реченице или на речи као целине. Исто се види на 83 recto. На 83 verso писана су по два реда црно а трећи црвено. На 81 verso и 84 verso писар исписује по два реда црвено и пет црно, опет наизменично и не обазирјући се на преношење речи из једног реда у други. Није ми познато да ли је у науци био запажен овакав поступак и да ли је било тумачења његовог смисла.

IV

Систем писања у нашем јеванђељу јесте *scriptura continua*. Познато је да се такво писање појављује као правило а систем раздвајања као велики изузетак у старијим епохама. У групи босанских јеванђеља може се пратити постепено напуштање старог узуса и прелазак на нови. Мир, Григ-Гилф, а са њима и Див имају *scriptura continua*; Ман у сасвим малој мери а Ник и Дан нешто више показују тенденцију раздвајања речи; Врут и Бел их изразито раздвајају.

Исто тако, сходно традицији јужнословенских и специјално босанских рукописа, писац Див сече речи на крају реда механички: *радодит/е се, сѣм/ири се, ств/оритъ, ест/ъ, м/ене, хр/амъ, д/остонъ, п/родающе, в/ѣ, оученик/ы, д/ѣдъ* [Давид], *и/а* итд. Стога он нема разлога да при крају реда врши сабијања, да ствара лигатуре или да избацује делове речи над ред. Изузетно, ако је потребно почети нов одељак укра-

шеним словом (а такво слово увек долази на почетку реда), у претходном реду се понеке речи сабију, нпр.: [сли] шавѡш дивнѡш и оставѡш ѡтнѡу (Мт 22, 22). Понекад и овако: ^Анѡ/мѡ (изѡ домѡ, Мт 13,1). Иначе, надредних слова и слова под титлом, опет сагласно босанским традицијама, нема много у рукопису, и она се у огромној већини случајева јављају у устаљеним положајима, тј. увек у истим речима.

Механичко сечење речи на крају реда сматра се глагољском традицијом, али ће још тачније бити мишљење Сперанског⁵² да је то уопште стара особина — ћирилска и глагољска, — јер има примера из обе врсте најстаријих споменика. Што се тиче Ман, Сперански каже да се писар тог текста служи „врло умерено“ оваквим начином сечења речи. Он то тумачи утицајем подлоге из које је Ман преписивано. Посматрајући механичко сечење речи у нашем споменику констатујемо да је оно било добро познато писару и да се — као што је споменуто — није избегавало скраћивањем речи; али је можда и ту писар покушавао да не злоупотреби овај систем те је правио редове неједнаке дужине, да би му се ред по могућству завршавао вокалом. Сем тога има доста пресецања између два сугласника, што се може протумачити ранијим присуством полугласника између њих, иза којег је било сечење. Навика дељења између сугласника преносила се и на групе где полугласника никад није било: х/рамѡ, т/ворахоу, с/мѡшавѡи итд., тако да и на те случајеве отпада извесан проценат примера. У сваком случају механичко сечење налазимо у Див нешто чешће него у Ман.

Редови су исписани уједначеном унцијалом. Размак између основних линија износи 7—8 mm, висина обичних слова је отприлике 3 mm а почетних око 7, не рачунајући украшена слова којих има од 1,5 cm висине и већих, чак и до преко 12 cm. Основне линије, као и бочни оквир текста, били су извлачени хараскалом, свакако за више листова одједном, јер се понегде јасно познају а понегде их уопште нема. Систем писања је дволинијски, или боље рећи трoliniјски, јер има више слова која се спуштају испод основне линије: ђ, х, џ, џ до замишљене треће линије, а са краћим продужецима д и з. Испод основне линије се спуштају и почетна, најчешће црвено написана слова. Изнад горње линије дижу се понекад стубић слова ђ, и то незнатно, као и понеко почетно слово.

Ево карактеристике појединих словних знакова.

⁵² Мостарское ... евангелие 13—17.

Слово **ѧ** има облик сличан данашњем слову **ч** или штампаној цифри **4**, с тим што су два горња крака спојена. Петља је, дакле, четвртаста и сва у горњој половини, са нешто истуреним левим доњим углом, који се, међутим, никад не спушта до основне линије. Овакво **ѧ** се не среће у осталим босанским јеванђељима. Мир и Григ-Гилф имају петљу спуштену скоро увек до доње линије; у различитој мери се она издужује наниже или виси у Ман, Бат, Ник, Дан, бр. 54, а остаје у горњој половини или се сва смешта око средине стубића у Врут и Бел, само што је код свих њих јајастог или троугластог облика. Најсличније нашем **ѧ** јесте слово **ѧ** у Ман, где је петља у ствари само издуженија по дијагонали него у Див.

Б има у Див нормалне пропорције, са четвртастом петљом до средине стубића. Почетно **в** има понекад украсну пречку преко горњег дела стубића — случај који се јавља и у Ман. Григ-Гилф и неки други имају мању петљу, при том често заобљену.

Б се састоји од стубића и две троугласте петље, и то горње нешто мање од доње, са водоравним основицама. Слично у Ман.

Г је обично. Стубић се задебљава при доњем крају. Код почетног **г** јавља се прекрштање стубића.

Д има леву и доњу црту танку а десну нешто дебљу. Репићи, спуштени испод линије, стилизовани су као мали испуњени троуглови, постављени на темена. Врло слично у Ман.

Ѓ је доста дубоко и више угласто него обло, са дебелим усправним делом. На крају средњег језичка постоји задебљање у виду тачке. Личи на **ѧ** у Ман и Бел.

ЈѢ се јавља ретко, а конструисано је правилно.

Ж се изводи као горњи и доњи лук, који се у средини додирују са извесним сливањем, док кроз средину додира пролази усправна линија. На исти се начин формира **ж** и у Григ-Гилф и Врут (само са размакнутих луковима), и у Ман, где је то слово најсличније нашем. Бат и бр. 54 имају слово **ж** направљено друкчије: два усправна, конвексно састављена лука и црта између њих.

З: горњи део слова састоји се од хоризонталне цртице (са тачком на левом крају) и дебеле укошене црте која се спушта под основну линију. Репић је бачен удесно, најчешће са малим избочењем навише, те чини мањи део слова. У Григ-Гилф је главна црта краћа, у Ман је иста као у Див или нешто краћа. Код неких, нпр. код Бат, репић је далеко мањи.

И има хоризонталну пречку изнад средине слова. Разна јеванђеља имају у том погледу разне стилизације. Ман има пречку углавном на средини.

Слово **і** се не среће.

Слово **ѡ**: доњи, обли део је доста дубок; стубић, постављен на његову средину, нема пречку. Слично је у Ман, где је **ѡ** такође махом без пречке али показује већу висину. Каснија јеванђеља имају усправни део с пречком.

К: стубић и десни, под благим углом преломљени део не додирују се. Њихово приближавање је у горњој половини слова. Горњи коси крак има кукицу, заврнуту наниже. У неким босанским јеванђељима запажа се **к** које је обавезно састављено од два дела (Ник и Дан), док у неким постоји **к** и са додиром и без додира делова, нпр. у Ман.

Л: леви крак је тањи, десни дебљи, краци су подједнако нагнути. На сва три темена постоје мала задебљања. У Ман слично као у Див.

М: цело слово личи на два **п**, са незнатно укошеним средњим крацима који су доле спојени. Различити облици тог слова у јеванђељима представљају традиције разних школа. Мир, Григ-Гиљф и Бат имају у средини заокруглenu спојку из једног потеза; **м** у Врут има шиљат средњи део. Слово **м** у Ман потпуно одговара нашем.

Код **н** је спојка коса и налази се у горњем делу слова. Григ-Гиљф и Ман имају спојку на средини.

О је у Див готово правоугаоно. Као и у неким другим старијим босанским јеванђељима, јавља се и овде понегде друкчији лик тога слова, нарочито када је оно у функцији узвика: слово је тада развучено у ширину, па су му двема усправним цртицама одсечени леви и десни сегмент. Унутра је понекад тачка (нпр. у Лк 2,17 и 18 јавља се предлог „о“ као тзв. пробушено „о“). Четвртаст облик слова **о** налазимо и у Ман; додуше, Сперански га описује као потковицу с танким поклопцем, што се не би могло рећи за **о** у Див, али је у сваком случају визуелни утисак веома сличан.

П има дебље усправне цртице док је положена цртица тања.

Р: цео основни стубић је танак, нешто нагнут удесно. Четвртаста петља има танку горњу и доњу црту а задебљалу усправну. Сва босанска јеванђеља имају углавном слично **р**.

Ѓ је доста дубоко, незнатно заобљено, са задебљалим усправним делом лука. Најсличније овоме је **с** у Ман. Пада у очи да ово слово и у једном и у другом споменику испада нешто веће од суседних слова.

Т има дебљи стубић, а на крајевима пречке висе испуњени троуглићи. Колико се може видети из снимака, босанска јеванђеља немају „тростубачно т“, сем када је то слово надредно.

Ў, оу, ѝ. Основу слова ў чини дуга, коса и танка црта која на горњем крају има задебљање. На њу је са симетричним нагибом наслоњена с леве стране краћа и дебља цртица, са додиром тачно на основној линији. У комбинацији оу слова не мењају облик и раздаљина између њих остаје нормална. Слово ѝ представља четвртасто о са „птичицом“ одозго, која га додирује, и чији је леви крак дебљи, а десни тањи и извијенији.

Веза оу је уопште знак старине у босанским јеванђељима — она преовлађује у Мир, — док је ѝ иновација (преовлађује у Ник и Дан). Григ-Гилф, Ман и Див имају нешто већи проценат оу него ѝ, чиме сведоче о својој архаичности. Употреба оу и ѝ није разграничена ни у Див ни другде, где има мешавине. Може се рећи да се понеке речи обично пишу на исти начин (нпр. увек *ѝмоу*), сем што се на крају реда чешће прибегава лигатури ѝ. Индиферентност употребе може се видети из ове графиције код Див.: *дрѝгѝ дрѝга прѝдастѝ и вѝзненавидѝтѝ дрѝга дрѝгѝ* (Мт 24,10).

Друга јеванђеља, међу њима и Ман, имају понекад и оу у облику лигатуре, тј. двају слепљених слова. У Див се такав спој запажа ванредно ретко (*ѝѝоудѝ*, Лк 17,31). Што се тиче облика ѝ, горњи део се у неким босанским јеванђељима јасно одваја од доњег, што представља рашку традицију, а понегде се схвата као обично надредно слово ў те се ставља на титлу (Бел).

Ф је развучени кружић преко кога пролази дужа усправна црта са задебљањем на врху.

Х: обе црте се спуштају испод основне линије, а секу се отприлике на њој. Тања је она која је нагнута удесно, при чему је још и нешто дужа од друге, а на врху има задебљање. Ман има исто овакво х, док је у неким другим јеванђељима пресек изнад основне линије а сами краци су извијенији.

У слову ш све три црте, и бочне и средња, достижу висину горње линије и не додирују се између себе. Ако изнад ш има надредно т, што је најчешће случај, слово постаје нешто ниже.

Ш има испод средине слова танак репић, каткад са тенденцијом извијања.

Ц је као изврнуто п, без сужавања у доњем делу које је карактеристично за неке друге текстове, и са дугим и незнатно извијеним репићем. Слично у Ман.

Ч има облик плитке, развучене симетричне чаше која стоји на дебелом стубићу, при дну још више задебљалом. На ово ч личи само ч у Ман. У погледу тога слова босанска јеванђеља се доста разилазе: Бат има ч у облику дубље чаше, бр. 54 такође, при чему му је стубић још и прекрштен (у Див само понекад код почетног ч). Мир, слично као Врут, има ч у облику симетричног троугластог ч, а у Бел је ово слово без стубића, у облику грчког ч.

Ш је правилно.

Слово ђ се не јавља у рукопису.

Слово љ: петља, готово четвртаста, заузима доњу половину слова. У Ман је петља облија и мања и по томе слово више личи на одговарајуће слово у Мир. И друга јеванђеља имају углавном љ са закржљалом петљом, најчешће у облику кружног исечка.

Слово њ садржи описано љ и стубић који је везан уз први део спојком на три четвртине словне висине. Сличан је облик и у Ман. Нека јеванђеља, као нпр. Ник, имају спојку која полази од самог места додира стубића са петљом.

џ: петља је нешто нижа у поређењу са љ, јер се оставља простор за пречку а цело слово не прелази или само незнатно прелази горњу линију. Пречка има висећа задебљања. Не постоји разлика у облицима између џ у функцији ѓ и у функцији ја — случај који је запажен у Бат⁵³.

Слово њ се јавља врло ретко, а део њ у њему разликује се од обичног њ: оно садржи петљу која се скоро од врха стубића спушта лучно до основне линије и лежи на хоризонталној основици. Спојка је у горњем делу слова.

Ю има правоугаони други део.

На неколико места се појављује слово Ж, написано сасвим складно, са дељим и незаобљеним краком који се спушта удесно а тањим и заврнутим другим, који се спушта улево.

Слова А, Ђ и Ћ нису нађена, а исто тако ни уобичајена грчка слова, осим ω. Са бројном вредношћу (највише у ознакама Амонијевих глава) појављује се Ч (копа), знак Ϸ и прекрштено i. Од лигатура, осим поменутога оу, нађен је још само један случај, који може да буде и обична исправка пропуста: спојено ѡ и а у речи овласта (са надредним с; Лк 20,8).

Велика слова на почецима реченица или одељака скоро су увек црвена (сасвим изузетно црна). Почетна слова без специјалних украса

⁵³ Лавров, о. с. 237.

само су нешто већа од обичних а њихова стилизација се састоји у томе што се њихове усправне црте на погодним местима пресецају пречкама или се извлаче двоструком линијом, тако да изгледају „провидне“. Та се особина јавља и у Ман и у понеким другим босанским јеванђељима.

Од надредних слова појављује се сасвим спљоштено, понекад тростубачно *ш*, затим *д* које има две јако продужене водоравне основице (исто као у Григ-Гилф и Ман), затим — под титлом — правилно сачувано, само ситно, *ч, в, н, л, с, х, к*. (При навођењу примера у овом раду врши се спуштање слова у ред, из техничких разлога). Јавља се и сама титла, танка положена црта с малим задебљањем на десном крају, као знак скраћивања или бројне вредности слова. На местима примећених пропуста писар исписује надредно слоге или речи које недостају. Надредних знакова који би личили на акценте, спиритусе или „пајероке“ уопште има врло мало (пајерока нема), чиме се Див приближује најстаријим текстовима, па се разликује чак и од Ман, које у том погледу показује нешто више новине⁶⁴. Изузеци у Див доста су ретки. Као знак мекоће појављује се понегде танки спиритус, у случајевима као *земле*, на *не*; у групама *е* или *ен* он је доста чест: у заменичком облику *е*, узвику *ен* и сл.; на месту изостављеног полугласника врло ретко, нпр. *въздвиѣши* (Лк 11, 27). Изнад *ш* стоје понекад уобичајени у грчком спиритус ленис и акут, који се дегенеришу у две тачкице.

Што се тиче интерпункције, постоје тачке у висини средине слова, на месту синтаксичких прекида: просечно по једна тачка у реду. У Ман је ситуација идентична. Испред црвених почетних слова јављају се комбинације од више тачака или тачака с цртицама; понекад се завршетак реда испуњава уздигнутим запетама. Знак „:“ стоји испред и иза слова с бројном вредношћу.

За рукопис овог јеванђеља може се поуздано тврдити да је најисписанији међу свим рукописима босанских јеванђеља. Цела књига је изведена уједначено, са јединим одступањем — извесним пењањем или порастом слова удесно. Понегде се само запажа умор и — рекло би се — старачка рука, са специфичном, помало дрхтавом, недовршеношћу облика. Недостатак сигурности потеза обилато се надокнађује искуством у писању. Види се да је писар израдио и увежбао сопствени стил. Он је нашао срећне пропорције слова, пошто сва она заузимају углавном квадратну површину, сва су угласта, сва имају приметно дебље усправне црте од водоравних. На сва слова се у аналогним случајевима примењују исти принципи уобличавања и украшавања.

⁶⁴ Сперански, о. с. 17—19.

По детаљима у остваривању слова и по њиховим пропорцијама несумњиво најближе нашем Див стоји Ман, што се већ могло видети и из претходних поређења. Осим сличности у облику слова, та два рукописа зближава начин употребе оу и ђ, затим и које и у једном и у другом споменику личи понекад на преправку од и (у Ман, нпр., каменѣмъ, Мр 4,5, у Див принесши, Мт 5, 24)⁵⁵, а још упадљивије појава љ, ретка и код једног и код другог, али једном чак у истој речи, на истом месту: о шоуѡ љ ѣго (Мр 15,27), при чему у оба текста погрешно. Слово ѣ јавља се и код једног и код другог у функцији умекшаног грчког γ, али код оба недоследно, јер се у том положају пише и г. Додајмо томе сличан манир у уписивању маргиналијских записа. Оно што је Манојло Грк написао на стр. 3 recto и 19 verso у Ман, и то како је он исписао своје маргиналије⁵⁶, веома је слично писаревим маргиналијама у Див: стр. 15 (према постојећој пагинацији) verso: [кн]и҃ге Дивоша Тѣхорадиѣ, 24 verso: лилиѣ цвѣтѣ име кринѣ, 42 verso: писѣ^х кнѣге Дивошѣ, 132 recto: кнѣге Дивоша Тѣхорадиѣ и 182 recto: кнѣгы Дивоша⁵⁷. У маргиналијама писар донекле мења рукопис, пише ситнијим и неукрашеним словима (у Див још и нова улога слова ѣ, које нема у тексту).

Међутим, сви ови подаци о сличности још не би били довољни за тврђење да је и Дивошево јеванђеље писао Манојло Грк. Јер између ових текстова постоје и извесне разлике у облицима неких слова и у понечем другом, о чему је већ било речи; цео рукопис Ман је помало нагнут удесно, док је рукопис у Див потпуно усправан; Сперански чак говори на више места о немарности, неискуству Манојла Грка и о не много лепим словима — што је, мислим, и за Ман сувише строг суд, — док се о писару Див као калиграфу може говорити само с похвалама. Има, разуме се, и таквих разлика које не потичу од воље писара: формат, површина коју заузима текст. Сем тога различите су и илустрације, далеко боље и богатије у Див него у Ман. Знамо да писар и може и не мора да буде илустратор своје књиге. Али постоји податак на који у претходном саопштењу о Дивошевом јеванђељу није скренута пажња а који сведочи о томе да је Манојло Грк писао и Дивошев текст: на стр. 66 verso има необично ситан, при том оштећен потпис: ... а Маноило, што

⁵⁵ О таквом и у Ман говори Сперански, о. с. 8; такво уобличење и постоји и у Григ-Гилф, а и у Срећ, Сперански, Ein ... Evangelium, 174 и 175, у напоменама под текстом. О Мир у вези с таквим и говорим даље. Из разлога неувежбаности при писању прејотованих вокала и та у Ман личи понекад на преправку из и или љ.

⁵⁶ Сперански, Мостарское ... евангелие 20.

⁵⁷ Ове маргиналије наводе Ј. Ђурић и Р. Иванишевић, о. с.

охи = оудивише се (због немогућности да се напише друкчије и због грчких говорних навика).

У знаке грчког језичког осећања треба убројати и бркање присвојних заменица разних лица са општом заменицом свои. Таквих случајева има у старим словенским текстовима и они се приписују грчким утицајима. У Див налазимо не само свои уз субјекат (у значењу сопствени), него и ово: соучьца нже естъ въ оцѣ врата своего (м. твоего, Лк 6, 42), при чему изнад е има надредно т, што показује писарево колебање.

Можда о страном пореклу писаревом говоре и неке друге спорадичне појаве у тексту. Нпр., несналажење у словенској особини акуз. = ген. код именица м.р. за жива бића, и то изван оквира који би се могли протумачити траговима старијег стања акуз. = ном.: посла к немѣ другога сѣтника (Лк 7,6); изношахоу ѡмраша сѣи (Лк 7,12); въдасть винограда нѣмѣ (у позитивној реченици; „виноград“ није партитивно; Лк 20, 16). Затим писар, изгледа, нема правилно осећање за придевске видове, те даје предност неодређеном виду и тамо где то није оправдано и где други текстови тога немају: сѣномъ члѣвскомъ (датив мн., Мр 3,28); ѿ всѣхъ вси галилѣйскѣ и ѹдѣйскѣ (Лк 5,17); о величи бѣи (Лк 9,43); ѿ плода лозна (други репаратор преправио у лознаго; Лк 22,18); сѣоу члѣвскоу (Јв 3,14) и др.

Постоји још једна црта, заједничка за Ман и Див у погледу личности писара: писар Ман је био „уопште расејан“⁶⁰, и у његовом тексту има доста сопственоручних исправки, а у издању Сперанског знакови „sic“ издавачевих. То исто се може рећи за писара када је исписивао Див: аминѣ глау вамаъ тебѣ (Мт 5,26); власа вѣла или бѣла (м. бѣла или чѣла, Мт 5,36); възненавидишвидиши (Мт 5,43); въ житьцоу (м. житѣницоу, Мт 6,26); паче мене нѣсть мене нѣсть мене достоинѣ (Мт 10,37); ежего (м. его же, Мт 12,18); на каменакаменниихъ (Мт 13,20); ничеемоусо же ли не ѿвѣщаваеши (Мт 26,62); ѿселѣлѣ (Мт 26,64); тачами притѣчами (м. тацѣми, Мр 4,33); ѿ конца вѣтроу земѣ до конца нѣси (вѣтроу непотребно, пренето механички из претходног текста; Мр 13,27); емоу женоу написано два пута (Лк 2,5); чтвориѣ (м. чѣто твориѣ, Лк 3,12); из очесеевого (м. изъ очесе своего, Лк 6,42); основана бо вѣ на бо вѣ на камени (Лк 6,48); на поустѣ (м. на поустѣемъ или поустѣ мѣстѣ, Лк 9,12); храмомомъ (Лк 11,51); веселисели се (Лк 12,19); васѣль (м. васѣ ослѣ, Лк 14,5); възнижасть (м. възизаесть, Лк 15,8); пѣниѣниѣ (м. пѣниѣ, Лк 15,25);

⁶⁰ Сперански, о. с. 17, напомена под текстом.

Идѣи (м. Иудѣи, Лк 21,21); оучиоуѣлѣ (м. оучитеља, Јв 3,2); въ Галии (м. въ Галиилѣю, недовршен ред, Јв 4,54); и још многе друге грешке.

Манојло из Манојловог јеванђеља био је човек који је дуге године провео на словенском терену и одлично познавао језик на коме је преписивао наручене књиге. За њега је досад било познато, или се бар сматра, да су из његових руку сачувана два рукописа: Манојлово или Мостарско јеванђеље и Цветни триод Публичне библиотеке у Лењинграду⁶¹. О Манојлу је речено и ово: „Њему, вероватно, треба приписати рад на писању и илуминирању више рукописа са почетка XIV века“⁶². Да ли је и Цветни триод одиста његов преписивачки рад, не би се могло сасвим поуздано тврдити. Тај рукопис личи на Манојлово јеванђеље по томе што у оба текста има маргиналија на грчком језику; слажу се и сликарски манири — а сматра се да је оба ова текста писар и илуминирао. У оба има потпис: у Ман: *Маноѡло Грѣкѣ писа сѣи кнѣгѣ*, а у Цв. триоду: *Ѧ се писа Маноѡниѣ*. С обзиром на то да је у Див писар такође потписан као Манојло, а нема сумње да је то исти писар, мало је чудно зашто се он у трећем споменику потписује као „Мануѡниѣ“. Језик и графика Цв. триода нису нам познати.

Сем тога у историји се, на друкчији начин, спомињу два мајстора Манојла, оба Грка: један, који је живео у Котору и умро пре 1335. г. и други, који је дошао 1367. г. у Дубровник⁶³. Проф. С. Радојчић хипотетично говори о томе да би други могао бити Манојло из Манојловог јеванђеља; В. Ђурић је склон да писара јеванђеља изједначи са првим, старијим мајстором, за шта, барем хронолошки, има више оправдања. Ђурић прави занимљиву претпоставку о томе да је грчки мајстор Манојло, живећи у Котору, где је припадао одређеној стилској школи заједно са осталим грчким уметницима, радио књиге за наручиоце и из јужног Приморја и из других средњовековних српских области.

Познату глосу у Ман: *хлѡпѣ сѣише при мнѣ еѣа пиша* треба, по њему, разумети тако да је изасланик одн. слуга наручиоца седео код њега у Котору док је он исписивао јеванђеље, пошто за такве случајеве има и другде аналогија. — Међутим, ово изједначавање Манојла писара и Манојла „пиктора“ остаје засад у области претпоставки.

Између писања Ман и писања Див могло је протећи и више десетина година. Мала неслагања постоје у подацима о сликарском раду

⁶¹ О Цветном триоду: Гранстрем, Описание ... 107. Рукопис под сигнатуром Гильф 25.

⁶² В. Ђурић, Дубровачка сликарска школа (докторска дисертација у рукопису).

⁶³ С. Радојчић, Мајстори старог српског сликарства, Београд 1955, 33; В. Ђурић, о. с.

те личности: према стручним оценама Манојлово јеванђеље је илуминирано слабо, док се за Див сматра да су његови сликарски елементи на највећој висини међу свим босанским јеванђељима. Ако се сетимо да се и Манојлов рукопис усавршио током времена и да је пред крај живота писар показивао несумњив смисао за естетику словне шаре, можемо претпоставити да је Манојло и као сликар урадио током живота доста на својем усавршавању. Али ће пре бити нешто друго: као стар човек Манојло је могао да позове другог мајстора за илуминатора свог текста. Неједнакост у томе што је *scriptura continua* у Див више изражена него у Ман или што Ман има нешто више надредних знакова, може бити проузрокована утицајем неједнаких подлога из којих су текстови преписивани, или промењеним писаревим навикама.

V

Од фонетских особености и, с тим у вези, од особености у употреби појединих слова, споменућемо следеће.

Наше јеванђеље, по традицији која потиче од најстаријих глагољских и ћирилских (македонских) споменика и која у потпуности вреди за босанску школу, употребљава *ѣ* и у вредности *ѣ* и у вредности *ја*.

Глас *ѣ* у функцији *ѣ* још се не замењује са *и*. Једини траг икавштине била би граfiја у презимену наручиоца књиге: „Тѣхорадиѣ“, где треба претпоставити *и* у корену. Исто презиме налазимо у повељама бана Стефана, бр. 51 и 52 у издању старих српских повеља и писама Љ. Стојановића (књ. I). У првој се спомиње Дивошѣ Тиххорадовиѣ, у другој Витанѣ Тиххорадиѣ и Дивошѣ Тиххораниѣ. Лице са именом Дивош свакако је наш наручилац књиге. Као што се види, граfiја презимена варира, указујући и на лажни јекавизам и на икавске граfiчке навике. Разуме се да манире у исписивању презимена треба одвојити од питања самог јеванђеоског текста.

У споменику се појављује извесно мешање префикса *ѣрѣ-* и *ѣри-*, али је та појава позната као говорна карактеристика, нпр. у дубровачком дијалекту, у старијим и млађим епохама, и представља, у ствари, лексичку црту⁶⁴. Облик *погѣривати* (Мт 27,7) указује на итеративно дупљење а не на икавски рефлекс⁶⁵. Такође се понегде мешају и корени *ѣѣд-* и *вид-*, што је исто тако позната стара појава; ни овде не треба тражити фонетску позадину, пошто се мешање најлакше објашњава лексичком заменом.

⁶⁴ В. код М. Решетара, Најстарија дубровачка проза, Београд 1952, 15 и 30 и д.

⁶⁵ cf. *погѣривати* у Рјечнику ЈАЗУ.

Било као старе аблаутске односе, било као зачетке посебног развоја групе *рѣ*, или као мешање *ѣ* и *е* које је и иначе регистровано у временски и географски блиским текстовима⁶⁶, треба објаснити ове различите случајеве: *жюпѣлъ* (Лк 17, 29; стсл. *жюпелъ* и *жюпѣлъ*); *оуѣщаваѣ се* (Мт 5, 25); *грѣдѣтъ* (Мт 21,5), *грѣдѣшы* (Лк 9, 57)⁶⁷; *срѣцѣтъ* (Мр 14, 13) — *срѣцѣтъ* (Лк 22, 10) — због аблаутских односа у овом глаголу; *врѣдоу* (Мт 21, 42). У речи *секира* (Лк 3, 9) јавља се корен *сек-*, који је оправдан и староруским и старословенским примерима за ову реч⁶⁸; у примеру *прѣмо* (Мт 21, 2 — Мар. јев. и Дан на овом месту *прѣмо*) имамо, вероватно, рефлекс корена *прѣм-*. Облик *крапѣше се* (м. *крѣпѣше се*, Лк 1,80) показује црту *рѣ > ра*, познату како у неким старословенским споменицима, тако и у старијим и новијим српскохрватским дијалектима. Од неправилности у вези с употребом *ѣ* (*ѣ*) можемо навести још ове примере: *вѣстанѣтъ* (Мр 14,42 — очигледна грешка); *по всѣм страни* (Лк 4,14 — свакако грешка, тј. мешање са графичком генитива; немогућно је претпоставити продирање новог локатива у *а-* основе, јер таквих примера још нема, а ни *ы* за *и* не би било стављено, пошто писар, по правилу, не врши ту врсту супституције); *вѣспѣваше* (м. *вѣспиваше*, Мт 26,30 — лексички неспоразум); и *подави е* (м. *ѣ*, јер је реч о семенима, Мт 13,7); лок. мн. *поѣснѣхъ* (Мт 10,9 — омашка, уколико није међупарадигматско мешање). Примере као *по всѣм [Нюдѣм]* (Лк 7,17) и лок. јд. ж. р. *сѣм* (Лк 13,7 и Јв 4,21) треба тумачити као погрешно преношење *ѣ* из неких падежа заменице *вѣсѣ*, прво у лок. те исте заменице, а после и заменице *си* (чија парадигма нема нигде *ѣ*). У страним речима типа *Галилѣѣ*, *Нюдѣѣ*, *фарисѣм*, па и *вѣлѣзѣвољѣ*, Див одлучно даје предност графичкој са *ѣ*.

Слово *ѣ* је нађено у целој књизи само у овим примерима: *свинѣм* (Мт 7,6), *сѣмнѣ* (Мт 13,19 и 13,22, поред два примера *сѣмнѣ* у блиском суседству), *оуѣм* (Мт 13,25), *сѣгрѣшеним* (Мр 3,28) и *ѣдѣтахѣ* (Лк 6,1). У босанским јеванђељима *ѣ* је било током времена истиснуто, а прелазна позиција, у којој се оно још извесно време задржало, биле су групе *ѣја* одн. *јаја*, у којима је друго *ја* понекад представљено као *ѣ*: у Мир, Ман⁶⁹ — и, као што се види, и у Див. Па ипак, Див често има и групу *ѣѣ*: *сѣмнѣ* (Лк 6,1), *вѣѣхѣ* (Лк 6,3), *Галилѣѣ* (Лк 13,2 и Јв

⁶⁶ Решетар, о. с. 15.

⁶⁷ Колебања између *ѣ* и *ѣ* постоје у старословенском у *помањѣти*, *оуѣдати* и неким другим речима. В. А. Вајан, *Manuel du vieux slave*, Париз 1948, 46.

⁶⁸ В. Речник М. Фасмера, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, L. 17 под *секира* и Рјечник ЈАЗУ под *sjekira*.

⁶⁹ Сперански, Мостарское ... евангелие 11—12.

4,45) итд. Наши примери свиними и сѣгѣшенима представљају траг старине, исто као и два примера за њ у Ман, нађена ван описаног положаја.

Положај 'а бележи се у Див, опет сходно традицији, врло често обичним а, без графичких знакова претходне палаталности. Неке од таквих примера тумачимо отврдњавањем претходног сугласника: цѣа (Мт 5,35), мора (Мт 14,24), мытара (Лк 5,27), Назаранинъ (Лк 18,37), твораши (Јв 2,23); исто тако и врло многобројне примере са кореном въс- (нарочито ж. р. вса и облик всакъ, који се пишу увек тако, без полугласника у корену). Међутим, следећи примери указују искључиво на графичку особеност: вола твоѣ (Мт 6,10), молахоу (Мт 8,31 и Лк 7,4), дивлахоу се (Мт 12,23), послѣдна (Мт 12,45), съвлажнаеть се (Мт 13,21), равина (Мт 26,69), подавляють (Мр 4,19), помышлати (Лк 5,21), вышнаго (Лк 6, 35), искрѣнаго (Лк 10,27), на наже (релат. зам., Лк 11,22), ꙗвлашы (Јв 2,18) итд.

Знак ѣ појављује се нешто чешће него ѡ. Он у највише случајева има вредност прејетованог е, понекад обичног е али као траг раније палаталности претходног сугласника, а каткад стоји и на месту обичног е са претходним тврдим сугласником, као грешка. Треба имати у виду да је традиција писања ѣ, супротно случају са ѡ, временом надирала у босанска јеванђеља: тог слова нема у главнини текста Мир, али га већ има гдегде у Григ-Гилф и Ман; у Ник се јавља чак и са извесном доследношћу⁷⁰. Примери у Див: ѣи као узвик (Мт 11,9, два пута у Лк 13,34); ѣи као заменица (Јв 4,13); ѣ као заменица (Лк 6,10, 11,28, 22,45); твореще (Мт 13,41), ѡ не (Мр 2,21), ѣю (Мр 6,17), коупѣюще (Мр 11,15), е (Мр 14,9), вънѣшне и въноутрѣне (Лк 11,40), твоѣ (Лк 15,30), исть (Лк 18,25), архнерѣне (Лк 23,13), ѣже (Лк 23,27), ѣврѣискы (Јв 5,2), сѣдѣще (Јв 2,14); люводѣице (Мт 21,31); затим: прѣнесиши (Мт 5,24), мѣвѣице (Мр 5,39).

Од прејетованих самогласника најчешће се у писању јавља ю: и у вредности ју (юноша, юже итд.), и као у са претходном палаталношћу: прѣмоудрѣсть Голомоуно (Мт 12,42), волю (Мт 12,50, Јв 4,34), на коуплю свою (Мт 22,5) итд. Међутим, има случајева избегавања ю — негде због отврдњавања претходног сугласника, а негде због писарске традиције. Примери отврдњавања: по морѣу (Мт 14,25), вратѣроу (Мр 13,34), створѣу (Лк 12,17), власть воу (Лк 4,6); иза ч, ж, ш, щ по правилу ѣу (као што се, тим пре, не пише ни ѣ него а иза тих гласова): чоуѣтъ (Мт 6,3), чоуѣши (Мт 7,3), скровищѣу (Мт 13,44), чоуль (Мр 7,24), жоупѣль (Лк 17,29), увек корен шоуи итд. А има и писања ѣу (ѣ) без фонетског оправ-

⁷⁰ Сперански, о. с. 9—10.

дања: милостиноу (Мт 6,2), въ ноу же мѣроу (Мт 7,2), футур послѣ (Лк 11,49) и сл. — Прелаз етимолошког у у ю није констатован ниједанпут.

У вези с необележеном палаталношћу, коју смо споменули поводом њ и ю, видимо да се ти случајеви, изузев корена въс- и шуштавих сугласника, испољавају на сонантима р, л и н. Била то фонетска особина или графичка, по њој Див веома личи на Ман, па су чак једнаки и појединачни примери⁷¹.

Замене њ > а у Див још нема, али се њ увелико губи из писања када је у слабом положају, а понекад и у јаком: въс (село; Мр 8,26, Лк 10,38) и др. примери. Постоје незнатни трагови мешања полугласника са вокалима е и о, познатог из најстаријих глагољских текстова. Тако налазимо: пришеѡ (Мт 12,9), лоучеши (м. лоучьши, Мт 6,26 и 10,31), изъчетени (Лк 12,7), вртопѡ (Мт 21,13; можда аблаут); и обрнуто: пометѡнѡ (м. пометѡнѡ, Мт 12,44), увек Назарѡтъ (као лексема). Што се тиче таквих замена, стање ствари у Ман је идентично⁷².

Вокал њ се обилато замењује са и у свим положајима, тако да за то није ни потребно наводити примере. Много доследности у томе нема; нпр.: въстанѡтъ во ѡзыкѡ на ѡзыкѡ (Мт 24,7). Али замене, уопште узевши, има мање него касније, у Ник, Дан и др., а опадају и случајеви бркања њ са ѣ, какви се појављују доцније, у икавски обојеним текстовима. Међутим, сасвим је изузетна обрнута појава, тј. замена и > ѡ: с нимѡ (Лк 7,6), възѡвѡстыше (Лк 7,18). Индиферентност употребе се примећује и у положају иза к, г, х: въ мѣхѡ (Мр 2,22), али оу мѣхѡ (Лк 5,37); расхѡтити ... расхѡтитѡ (Мр 3,27); акуз. мн. чешѡ са и: пророки (Мт 5,12), враги (Мт 5,44), дѡлги (Мт 6,12), вѣсѡ многи (Мр 1,34), оученики (Јв 4,1); инстр. мн. такође: чѡвки (Мт 5,13, 5,16), овроки (Лк 3,14); ном. мн. книги (Мт 5,31), ак. мн. ж. р. кнѡ (Мт 19,18). Изузетно ѡ иза ѡ: рѡцы (Мт 22,17) и врло ретко иза з: о кнѡзы (Мт 12,24 и Мр 3,22), а са знаком прилагођавања именице обичним ѡ- основама: расѡпа пѣнѡзы (Јв 2,15); друкчијег је порекла група ѡ у облицима изѡди (Мр 5,8), изѡде (Лк 8,5).

Постоји још једна особина, врло богато заступљена у Див: писање ѡ иза шуштавих сугласника. Пошто Сперански налази ту црту и у Ман, и пошто је назива „доста необичном за босанске текстове“⁷³, можемо тврдити да је то била једна од изражених особина самог Манојла (среће се и у Хвал). Треба напоменути да се ни у једном ни у другом тексту не јавља група ѡ; за ѡѡ Сперански не наводи примере, а у Див су онѡ

⁷¹ Сперански, о. с. 41.

⁷² Сперански, о. с. 41—42.

⁷³ о. с. 41.

малобројни: ваџы (већи, Мт 20,26 и Лк 9,46), полуношы (Мр 13,35), на сыннишыхъ (Лк 11,43). За шы и жы: створишы (Мт 5,27), тишына (Мт 8,26), вашыхъ (Мт 10,17), оушыма (Мт 13,15), взынѣвъшы (Мт 26,12), оушы (Мр 4,9, 4,23), родишы (Мр 4,38), ѿрѣшыста (Мр 11,4), ошѣдышыма (Лк 7,24), слышыте (Лк 10,24), чтешы (Лк 10,26), свръшыти (Лк 14,29), творишы (Јв 2,18), слышышы (Јв 3,8) итд.; жылами (Мт 4,24), жылице (Мр 5,3), положишы (Мр 8,6), животь (Мр 9,43), лъживи (Мр 13,22), тоужыти (Мр 14,33) итд.

Као једна од најмаркантнијих црта народног изговора спроводи се у Див прелажење *въ > у*, и то у великом проценту случајева (можда и око 40%—50%). У томе Див није ништа архаичнији од Ник и Дан који су скоро читав век млађи од њега. Много пута се јавља предлог оу, затим: оузва (Мт 4,21), оунити (Мт 5,20), ѡмѣтаемо (Мт 6,30), оу слѣдѣтѣ (Мт 19,27), оутори (Мт 22,26), оуливаеъ (Мр 2,22), оузесте (Мр 8,20), ѡпрашаше (Мр 8,23), оуторы (Мр 12,21), оустокъ (Лк 1,78), оудова (Лк 2,37, 7,12), оупаде (Лк 10,30), оуселише се (Лк 13,19), оувозможа (Лк 18,27), оузоупити (Лк 19,40), оуторицею ... ѡмѣсти (Јв 3,4), оучера (Јв 4,52) итд. Изузетно и обратно: въстроѣни се (Мт 8,32), въпокрѣнты (Мт 24,51). У Ман ова обрнута замена *у > въ* није констатована⁷⁴.

У Див је, као што је већ напред споменуто, нађен на неколико места знак *ж*. Ево тих места: послѣдѣнѣж (на месту где Мар. јев. има послѣдѣнѣма а Ник послѣдѣни, Мт 20,12; у Мар. ј. схваћено као ак., иначе је ном. мн. м. р.; у Див мала титла над назалом, која се и у Мар. ј. понекад јавља, без разлога); ошоюж (sic, Мт 20,21); жню ждѣже не сѣѣхъ и свѣраю ждоуже не расточихъ (Мт 25,26); ошоюж (Мт 25,33, са трагом преправки на назалу); ошоюж (Мт 27,38); ошоюж (Мр 10,40, поред ошоюу у непосредној близини, Мр 10,37); ошоюж (Мр 15,27; на овом месту и Ман има назал, и то је једно од два *ж* у Ман; друго је на месту *ж* у *сѣ*); дождѣже окопаю ж (тј. њу, Лк 13,8); оврѣтохъ драгмоу мою жже погоувихъ (Лк 15,9); свѣраю ждѣже не расточихъ (Лк 19,22); идѣта въ премѣнюж въсь (Лк 19,30).

Овај назални знак појављује се у Мир, у Григ-Гилѣф и у Ман; друга босанска јеванђеља га више не познају. Стиче се утисак да су се назвали урезивали писарима у њихово визуелно памћење најчешће у истим речима, и они су их преносили механички. На снимку Григ-Гилѣф у књизи Лаврова⁷⁵ види се да се на истој страни више пута пише реч *нюдѣнскъ* са *ж*, поред тога што је има и са *ю*. Код нас се запажа да

⁷⁴ о. с. 41.

⁷⁵ о. с. 240.

писар воли да употреби ж у речи шоџн и у релативним прилозима одн. у релативној заменици ж. р.; обе ове речи нису више постојале у говору његовог времена.

Елентетско л се употребљава правилно, као и у свим босанским споменицима. Вокално р такође, без губљења полугласника и без давања пратилачких вокала.

Мора се рећи још нешто о вокалским групама, а специјално о оним у којима као један од вокала фигурира и.

Стара асимилација вокала према првом вокалу, типа свѣщаѣте, трѣвоуѣть (за једн.), позната, нпр., у Маријном јеванђељу, код нас се не запажа. Али групе *и* и *ии* увелико се сажимају у једно *и* одн. *и*. У Див скоро увек стоји једно *и* у косим падежима придева у одређеном виду (сем када претходи мек сугласник): *злыми* (Мт 4,24), *малыхъ* (Мт 5,19), *инымъ* (Мт 21,41), *званымъ* (Мт 22,4), *избраннымъ* (Мт 22,14), *земельнымъ* (Мр 4,31), *нѣснымъ* (Мр 4,32), *мрътымъ* (Мр 6,14, 9,9 и 9,10), *сѣтымъ* (Мр 8,38), *слѣпымъ* (Лк 4,18), *дрогътымъ* (Лк 11,26), *невѣрнымъ* (Лк 12,46), *мрътымъ* (Јв 2,22) итд. У номинативу јд. придева (тврде деklinације) најчешће: *нечисты* (Мр 1,26), *соуѣтны* (Лк 4,16; али *соудни*, Мт 10,15: два разна наставка); *злы* (Лк 6,45), *вѣчны* (Јв 3,15). У падежима именица на *-и*: по прѣдани (Мр 1,14), о оучени (Мр 1,22, 11,18), о величи (Лк 9,43), знамени (ген. мн., Јв 3,2); ном. јд. *мильни* (Мт 24,27), *соуди* (Лк 18,2); *соуди* (дат. јд., Мт 5,25), *сѣроуѣшени* (ген. мн., Мт 6,15), *въ ладн* (Мр 1,19, 1,20), *заповѣди* (ген. мн., Мт 5,19), *вси* (ген. мн. од *всь*, Лк 5,17) итд; *чи* (м. чин, Лк 20,24). У ном. мн. придева: *мнози* (Мт 4,25), *ниши* (Мт 5,3), *крѣтци* (Мт 5,4), *врачни* (Лк 5,34) и сл. — уколико понегде у питању није неодређени вид уз замену *и* > *и*, што је тешко утврђивати.

О контракцији два иста вокала, нарочито два *и*, говори Сперански у вези с Ман⁷⁶, а спомиње је и Даничић у предговору издања Ник. Треба приметити да ова особина у Ман није спроведена у тако великој мери као у Див. Наш текст даје доста доказа о томе и ван деklinацијских наставка; нпр., врло се често изоставља свеза *и* ако следећа реч почиње са *и*: [и] Иоанна (Мат 4,21), [и] иже вѣхоу съ нимъ (Мр 1,36), Петроу [и] Иованноу [и] Иѣковоу (Лк 8,51 и још много пута у сличном склопу); творѣ[и] истиноу (Јв 3,21); [оу] оускрѣшение (Мр 12,23) итд. У Ман су рѣтки имперфекти с двојним вокалом⁷⁷; у Див се нешто чешће јавља само група *ѣѣ*, али и она недоследно: *вѣѣше* (Мт 14,21),

⁷⁶ Сперански, о. с. 44; Даничић, о. с. XVI.

⁷⁷ *ibid.*

вѣѣхоу (Мт 27,55), вѣѣхоу (Лк 15,16), поред многобројнијих: имѣхъ (Мт 21,46), идѣше (Мт 26,58, Лк 22,54), дидѣше (Мр 11,16), живѣше (Лк 8,27, Јв 3,22), вѣдѣхоу (Јв 2,9). Када су у питању два а, врши се контракција у једно: прохождаше (Мт 4,23), вчаше (Мт 5,2), исхождаше (Мр 1,5) итд.

Што се тиче редуцираног и испред ј + вокал, у том положају се јавља и и и њ, и та мешавина личи на ситуацију у Ман⁷⁸, у чему видимо наставак старословенске традиције и уопште старе дивергенције. Имамо подѣножје (Мт 5,35 — Мар. јев. подѣножје), проповѣдѣю (Мт 12,42 — Мар. јев. проповѣдѣнѣ), а с друге стране, голоуѣне (Мт 10,16 — Мар. јев. голѣѣне), вратиѣ (Мт 12,46 — Мар. јев. вратѣѣ); чак и сѣ (м. сие, Мр 8,4).

Појава оувинимы и (Мт 21,38, Лк 20,14) одговара ономе што се често среће у Мар. јев. и Супрас. зборнику⁷⁹.

Између и и а попуњен је зев у примеру: и Ђнѣдрѣю (Мр 3,18).

Резултати друге палатализације одржавају се на својим старим местима у облицима деклинације; обележавања новијих ѣ и ѣ још нема (осим к у презимену Тѣхорадиѣ); нема ни метатезе *вѣс- > сѣв-* (која се једном јавила у Ман⁸⁰), ни других познатих фонетских иновација које би за ову епоху већ могле да дођу у обзир, осим следећих неколико појава пробијања народног изговора, познатих већином још из старословенске епохе:

Префикс *отѣ* - губи свој консонантски део: *оходѣ* (Мр 13,34), *ошѣдѣше* (Лк 5,2), *ошѣли вѣхоу* (Јв 4,8) — појава која се јавља већ у најстаријим текстовима, и то управо у истим сложеним глаголима; затим чак и у предлогу *отѣ*, уколико није омашка у писању знака ѿ: *къ ѣдиномоу ѿ жытеѣ* (Лк 15,15). Стара је и појава *вѣчѣстѣна* (Мр 12,4). У Див можемо регистровати више пута предлог *одѣ* (у писању ѿ, тј. под графичким утицајем старијег ѿ⁸¹): ѿ *нихѣ* (Мр 8,3, Лк 4,42, Лк 11,49), ѿ *ѣа* (Мр 10,27), ѿ *града* (Јв 4,39); ова се црта у Мар. ј. јавља тек у сасвим рудиментарној форми⁸². Сугласничке групе се упрошћавају и у овим примерима: *причоу* (Лк 5,36), *вчѣ* (Лк 10,21 — уколико није пропуштена титла); *празникѣ* (Мр 14,2), *непразною* (Лк 2,5), *непразнымѣ* (Лк 21,23); *вѣнѣшнѣ* (Лк 11,39 — али тако већ у Зогр. јев.); *лоучѣ* (м. *лоучѣше*, Лк

⁷⁸ о. с. 42.

⁷⁹ А. Вајан, о. с. 43—44.

⁸⁰ Сперански, о. с. 44.

⁸¹ cf. М. Решетар, о. с. 10.

⁸² Ст. Кулбакин, Старословенска граматика, Београд 1930, 65.

наставка: *мытарне* (Мр 2,15)⁸⁵; затим познату појаву у дативу мн.: [*Годомаанемъ и*] *Гоморамъ* (Мр 6,11; тако и у Ник и Дан); локатив мн. *Гамарѣнахъ* (Јв 4,9). Локативи *въ людехъ* (Мр 14,2), *въ ѣселехъ* (Лк 5,7) показују утицаје аналогичја⁸⁶.

Облици типа *при морн* (Мр 1,16) или *въ срѣдцихъ* (Мр 2,6) још увек су правилни (у Ник и Дан већ са знацима даљих иновација). Локатив мн. на *распоутиѣхъ* (Мт 12,19) продире и у Див, као што га има и у дубровачким повељама⁸⁷. Ген. јд. *н-* основа под утицајем раширенијих парадигми: *имени* (Лк 21,12); исто и код *с-* основа: ген. јд. *словеси* (Лк 3,4). Лок. мн. од *нево*: *нѣсикъ* (Мт 5,12, Мр 13,25, Лк 12,33 итд.). Иначе, *с-* основе приближавају се често *ѡ-* основама: ген. јд. *тѣла* (Мт 27,58), лок. јд. *оуѣ* (Мт 7,3) и сл.

Поводом именица женског рода споменућемо губљење слабог ступња: *равина* (Лк 22,56) — мада не увек: ном. јд. *мѣни* (Мт 24,27). Облик *въ напастехъ* (Лк 22,28) може се приписати како укрштањима с другим парадигмама и аналогичји, тако, можда, и спомињањем врло ретком прелазу *ѡ > е*.

Већи интерес представља пример *правде радн* (Мт 5,10). За Ман Сперански наводи два примера новог генитива јд. ж. р.⁸⁸.

Наставка *-а* за ген. мн. у нашем споменику нема; међутим, поводом тога можемо споменути да се у Григ-Гиљф налази овакав пример: *ѡповови* (sic) се *цѣство невѣное десети дѣва* (Мт 25,1), при чему се код *а* у *дѣва* запажа преправка на *ѡ*⁸⁹. Писар је у близини још једанпут био расејан: ставио је *женихъ* и *невѣстѣ* где је требало само *женихъ*. Друга босанска јеванђеља имају на овом месту нормално *дѣва*. Омашка писара Григ-Гиљф, који је живео у 13. веку, може да служи као ранији пример продирања *-а* у генитив мн. него што се обично наводи у класичној литератури.

Придевску промену највише карактерише сажимање вокала на споменути начин. Разуме се да и од њега има одступања: *вѣснимъ* (Мт 4,24), *ѡ прѣмоудрыхъ* и *разѡмьнихъ* (Мт 11,25) итд. Генитива једине м. р. има различитих: *великога ... єдинога* (Мт 5,35), *єдинога ... друѡга* (Мт 6,24), *живага* (Мт 26,65), *друѡга* (Мр 12,4), *всажденнага* (Лк 23,25) и др. Занимљиво је разликовање родова у косим падежима множине код придева; наиме, за женски род стварају се облици: *въ книгѣхъ ѡнѡсѡвахъ* (Мр 12,26), *печальми жытѣискими* (Лк 21,34).

⁸⁵ Слично у старој дубровачкој прози, Решетар, о. с. 57.

⁸⁶ Решетар, о. с. 61.

⁸⁷ о. с. 61.

⁸⁸ о. с. 44.

⁸⁹ Лавров, о. с., снимак на стр. 235.

Мењајући се по сложеној придевској промени партиципи боље чувају ту промену од придева: дативи су *рекѡшоумоу* (Мт 12,48), *сѣѣв-шоумоу* (Мт 13,24) — док је код придева преовладао наставак *-ому*.

Генитив јд. ж. р. присвојне заменице: *главы мое* (Лк 7,46).

Заменица *что* чува исконски генитив *чѣсѣ*, као и друге косе падеже; међутим, у номинативу се појављује и *ѡ* (Мт 24,3, Мр 8,37 и 10,51)⁹⁰. Стара заменица *къи* представљена је као *кы* (Лк 12,39), *ки* (Лк 22,24), а у сложеници: *коиждо* (Мт 26,22)⁹¹. Акузатив јд. ж. р. *кою* (Мт 5,46). Код заменице *съ* запажа се номинатив јд. м. р. *си* (Мт 24,34), акузатив мн. м. р. *опет си* (Лк 2,19). Облик заменице *тъ* без иновације: *въ дѣи ты* (Мр 1,9, Лк 6,12 — док је у Ник *вѣћ те*).

Заменица *и(жѣ)* у генитиву јд. ж. р. има *вѣћ* и сажети облик: *не пию ѣ* (тј. чаше, Мт 26,42); и датив јд. се јавио једном у облику *ѣ* (Лк 8,55; може да буде и генитив, јер је функција посесивна — али у оба случаја, вероватно, омашка). Код личних заменица преовлађује акузатив мн. *вы* (Мт 5,11, 26,32, Мр 1,8, Лк 6,22 итд.), али *насъ* (Мт 6,13 и др.).

У конјугацији споменућемо прво презент. Ту је неколико пута пробио живи изговор у погледу облика трећег лица јд. и мн.: *что ѣ нама* (Мт 8,29); *соу* или *есоу* (не види се због оштећења — али не *соутъ*, Мр 14,36), да ... *ѡпѣстѣи нѣмъ* (Мр 15,11), *исходе* (3. л. мн., Лк 21,21).

Што се тиче аориста, босанска јеванђеља се одликују нарочитом архаичношћу. В. Јагић наводи да је Никољско јеванђеље у погледу аориста конзервативније и од Зографског (али не од Маријиног, које је врло конзервативно)⁹². Сперански истиче међу архаизмима Манојловог јеванђеља управо аористе⁹³. Није чудно што и Див показује интересантан списак асигматских аориста, као и старијих сигматских (додуше, сасвим ретко са обликом за прво лице јд. типа *начесѣ* и са трећим мн. типа *начесѣ*). Има, разумљиво, и новог сигматског аориста. Примери: *привѣше* (Мт 4,24, 8,16), *идоу* (Мт 8,32), *принѣше* (Мт 9,2), *придѣ* (Мт 10,34), *придохъ* (Мт 10,35), *изидостѣ* (три пута Мт 11,7—9), *прорекоше* (Мт 11,13), *прозѣвоу* (Мт 13,5), *извѣргоу* (Мт 13,48), *възѣше* (Мт 14,12), *звѣста* (Мт 20,31), *вѣше* (Мт 26,57), *сѣлѣше* ... *овѣлѣше* (Мт 27,31), *ѡвѣрѣше се* (Мт 27,52), *идоста* (Мр 1,18, али *идѣта* 1,20), *оужасоу се* (Мр 1,27), *начѣтъ* (3 л. јд., Мр 1,45), *придоу* (Мр 3,8), *клѣтъ се* (Мр 6,23), *възмѣсе се* (3 л. мн., Мр 6,50), *привѣсь* (Мр 9,17), *поѣсе* (Мр 12,22), *повѣтъ* (Лк 2,7),

⁹⁰ Има и код Решетара, о. с. 52.

⁹¹ Иста мешавина у дубровачким повељама, Решетар, о. с. 69—70.

⁹² Маринское четвероевангелие 450.

⁹³ о. с. 44.

вѣше (Лк 4,29), ѿда (Лк 7,43), отръ (Лк 7,44), ндоу (Лк 9,56), ндомъ (Лк 18,28), пое ... оумръ (Лк 20,30), въръгоу (Лк 21,4), придоу (Јв 3,26), срѣтоу (Јв 4,51) итд. итд.

Цело Див даје предност аориском облику вѣ, док Ник и Дан радије употребљавају высть; и у трећем л. мн.: пророки иже вѣше (Мт 5,12), а и у двојини: вѣста (3. л., Мр 1,16). У оквиру потенцијала аорист глагола выти је скраћен у трећем лицу мн.: да ви се вѣвили (Мт 6,16), како и ви погоувили (Мр 3,6), да ви слышали (Лк 5,1); за прво лице у потенцијалу узима се вишь (Лк 15,29).

У императиву се, доследније него у каснијим босанским јеванђељима, чува правилно разликовање наставака -ѣше и -ише (принесѣте, почръпѣте, пождѣте, влюдѣте се итд.), али се примећују колебања и тежња ка уопштавању наставка -ише: вѣдите (Мт 5,48) — воудѣте (Мт 6,16), не имните (Мр 13,21) и сл.

Међу синтаксичким цртама пада у очи почетак губљења осећања за двојину. Поред веома многобројних примера са правилно сачуваним двојинским облицима запажа се, прво, употреба наставка -ѣа место -ише за треће лице, тј. морфолошка измена, код свих глагола. Ова појава не одговара традицијама глагољског писма него пре стању у старим ћирилским споменицима⁹⁴. Примери: очи ѣко видита и оушы ѣко слышита (Мт 13,16 — у Ник са -те), зваста (Мт 20,31), тѣста (Мт 28,8) итд. Обратно, за друго лице омашком промиче -ише, под утицајем множине: прѣдита ... видита ... зрите (Мт 28,6—7). Има других врста примера, где се види да се двојина губи и синтаксички: не вонита се вы (тј. две жене, Мт 28,5), створю ва выти рываре (Мр 1,17), идѣта ... и срѣщеть вы (Мр 14,13), въшьдышма вама въ градъ срѣщеть вы (Лк 22,10); затим: шьдыше (м. шьдыши, две жене, Мт 28,8). Случај као: на роукоу своию (лок., м. своєю, Лк 2,28) може да буде грешка.

Чува се и супински облик и супинска рекција, али се примећује и замена супина инфинитивом, уз задржавање рекције. Нпр.: изиде сѣи сѣѣть (Мр 4,3), аще придеъ Илиѣ сънеъ его (Мр 15,36), изиде сѣи сѣѣть (sic) сѣмене своего (Лк 8,5), прихождоу сѣмо почръпаты (Јв 4,15); мешавина: прѣиде ... зчитъ и проповѣдати (Мт 11,1); замена инфинитивом уз чување правилне рекције: приде видѣти гроба (Мт 28,1), пришьль еси ... моучити насъ (Мт 8,29), да не слазеть възети нхъ (Лк 17,31) — уколико у два последња примера није настала нова ситуација у погледу заменичке промене.

⁹⁴ В. Јагич, о. с. 448.

Задржавање старог акузативног облика у апозитивној служби уз објекат познато је старим споменицима⁹⁵. Див има то често: видѣвъше и грѣдоуѣ (Мр 12, 7); понекад и без именског објекта, тако да сам апозитив постаје објекат — при том остаје у старој форми: видѣвъше ѣдоуѣ (Мр 2,16), видѣвъше ходѣѣ (Мр 6,49); у Ник и Дан на тим местима: ѣдоушта, ходѣшта.

Писар Див има у свом језику конструкцију рече имѣ и сл. (без предлога кѣ; тако у Лк 3,13, 5,22 и другде); у Лк 3,13, исправља, до- дајући над редом кн. Новији положај енклитика видимо у реченицама: тако ѡво молитѣ се вы (у Мар. јев. молитѣ вѣ сѣ; Мт 6,9), да ви и погоу- вилѣ (Мар. ј. да и ви погоувилѣ; Мр 9, 22). Као ближа говорном језику звучи реченица: рожденное ѿ плѣти плѣть естъ а рожденное ѿ дѣа дѣх естъ (Јв 3,6; сва друга стара јеванђеља имају везник и м. а). Непроменљивост по родовима односне заменице иже у номинативу засведочена је на много места, нпр.: [жены] иже слоужахоу (Лк 8,3), — што такође представља одступање од старословенског. Споменимо, најзад, и овај обрт: чѣдо, ѿпоуѣають ти се тѣвѣ грѣси твои (Мр 2,5); највероватније је да ту имамо пред собом писареву грешку.

Има и неколико лексичких појединости на којима бисмо се могли задржати. Појављује се реч маѣа, добро позната босанским јеванђе- љима, као траг велике старине: једна од глава се зове о овразѣ таниѣма си рѣчѣ маѣи (стр. 47 verso). Див има облике вѣлака (Лк 6,3), оци- цаѣте (Лк 11,39; у Ман постоји оцѣцаюште⁹⁶; наша варијанта може бити контаминација ѣѣ и чи, уколико није један грецизам више међу на- бројаним Манојловим особинама); посагахоу (Лк 17,27); даје се предност варијантама влагонзволити (а не -ѣти), царѣствие (а не царѣство) — мада не доследно; као и друга босанска јеванђеља Див има увек вратѣ (а не вратѣ; Мар. јев. вратѣ), етерѣ (Дан одступа од тога у корист ѣдинѣ) и још неке речи, типичне за круг босанских јеванђеља, о чему ће бити речи и у последњем одељку. Народски су облици за имена Иованѣ⁹⁷ (најчешће с надредним ѡ) и ѡндрѣѣ; у резултате народног етимологи- сања може се убројати: горы далматанѣски (Мр 8,10 — према Далма- ција? — иначе реч има корен *dalmanoud-*; у Ник и Дан *adalmatanѣски*); уместо прижидивѣши — приживѣши (Лк 10,35).

Једна специјална врста омашке — писање о м. оу — мења лик неких речи; у њој не треба тражити генетску позадину. Такве омашке су на-

⁹⁵ А. Вајан, о. с. 172.

⁹⁶ Сперански, о. с. 44.

⁹⁷ Исто у Ман, Сперански, о. с. 42.

ђене и у Мар. јев. и у Ман и у Ник одн. Дан⁹⁸, а разлог им је забрављање дела у у оу или знака ~ у 8, уколико се лигатура пише са издвојеним горњим делом. У Див: копојуще (Мт 21,12), тропь (Мр 6,29), никомо (Мр 8,30), въ горо (Лк 6,12), ѿпощена (Лк 13,12), поговитъ (Лк 17,33), чѣвко томоу (Лк 22,22) итд.

VI

Један од најважнијих али у исто време и најтежих задатака који се постављају приликом проучавања старих јеванђеоских текстова јесте њихово поређење и извлачење закључака о ближим и даљим њиховим подлогама, одн. о историјату појединих грана у преписивачком раду, чије „пресеке“ имамо у рукама у виду појединих примерака јеванђеља. Скоро се никад не догађа да су сачувани и нека подлога и њен непосредни препис, а ретко ће се наћи и сасвим сигуран случај да су два сачувана примерка преписана са исте подлоге. Најчешће имамо пред собом неки текст преписан са подлоге *x* и други преписан са подлоге *y*, па се може говорити само о ближој или даљој сродности *x* и *y* и тражити за њих хипотетични извор *z*.

При проучавању босанских јеванђеља, увелико отежаном фрагментарношћу налаза и несигурношћу издања, биле су спомињане неке ближе везе између појединих текстова. Тако је, између осталог, било констатовано да су Ник и Дан веома слични, да Срећ и бр. 54 стоје у блиској вези, при чему је за Срећ још речено да више личи на Дан него на Ник; исто тако спомињана је сродност између Бел и Врут; Сперански је, са доста ограда, указивао на то да су Дан и Ман ближи између себе него што су Ник и Ман⁹⁹. Код нас је у последње време Ј. Врана дао низ занимљивих прилога замршеном питању о дивергенцији старословенских текстова¹⁰⁰. Од босанских он узима у ближе разматрање само Мир, Ник

⁹⁸ В. Јагић, о. с. 424; Сперански, о. с. 46, напомена испод текста; Ђ. Даничић, о. с. XVI—XVII.

⁹⁹ Ово врло опрезно дато мишљење гласи овако: „... Можно привести отношения нашего текста къ Никольскому и „другому“ бѣлградскому. Отношенія эти различны: въ разобранныхъ нами случаяхъ Никольское евангеліе рѣшительно поддерживаетъ нашъ текстъ, давая тѣ же отклоненія отъ Маріинского, что и нашъ; „другое“ же бѣлградское даетъ больше точекъ соприкосновенія съ Мар., отклоняясь отъ нашего ... Но это не мѣшаетъ ему въ *общемъ* быть ближе къ нашему, чѣмъ Никольское...“ (о. с. 35).

¹⁰⁰ О odnosu Miroslavljeva evandjelja prema staroslovenskim evandelistima i četvoroevandjeljima, Slavia 25/2, 306—312; О типовима, р дацијама и међусобном односу staroslovenskih evandjelja, Slavia 26/3, 321—336: Über das vergleichende Sprach- und Textstudium altkirchenslavischer Evangelien, Die Welt der Slaven 5/3—4,

и Дан. Његови закључци, дати такође уз нека ограђивања и признања да много шта остаје неразјашњено, своде се — у оквирима који нас овде интересују — на то да између Ник и Дан постоји битна разлика. Ник иде текстуелно уз она тетрајеванђеља која нису била подељена на читања (старији тип), и даље, уз најстарије апракосе (нарочито уз Асеманово јев.). С друге стране, Дан је по текстуелној структури ближе подељеним тетрајеванђељима, Зографском и Маријином. Хоралек у својој великој анализи јеванђеоских текстова закључује да Ник и Дан не би могли бити преписи са исте подлоге. (Треба се сетити да је Даничић мислио чак и то да су Ник и Дан преписани из истог примерка!) Али ће се одмах поставити питање: ако између два тако еминентна представника босанског типа као што су Ник и Дан постоји тако дубока диференција, и при том се налази да нека од босанских јеванђеља више личе на једно а други више на друго, — може ли се уопште говорити о некој текстуелној издвојености босанске групе, о босанској групи као ужој целини? Ми ћемо даље покушати да покажемо у чему је измирење ове две на изглед контрадикторне тезе.

Треба непрекидно имати на уму да су за утврђивање сродности или несродности најмање меродавни фонетски и морфолошки моменти у појединим речима — иако је управо њима понекад била придавана важност (углавном у ранијим радовима; споменута велика студија Хоралекова заузима у том погледу сасвим исправан став). Фонетика и морфологија више сведоче о епоси преписивања него о извору са којег је преписивано, оне пружају сведочанство тако рећи о „хоризонталној“ припадности текста а не о „вертикалној“; поред тога често су плод индивидуализације неког текста, лик који сам писар придаје свом примерку, ослањајући се на своја знања и искуства. Исто тако треба умањити важност синтаксичких разночтенија. Да ли ће се реченица наћи у хипотактичном или паратактичном уобличењу (свезаваше приведоше или свезаше и приведоше итд.¹⁰¹), да ли ће се променити ред речи у некој ужој реченичној целини — и то све зависи врло често од самог писара,

418—428. — Сродним питањима посвећена је и књига К. Хоралека: *Evangeliiāte a čtvergoevangelia*, Праг 1954; прикази: Гривец, Слово 6—8, Вашица, *Slavia* 26/1. Споменућемо и чланак Л. Жуковске: О переводах евангелия на славянский язык и о „древнерусской редакции“ славянского евангелия, *Славянское языкознание*, Москва 1959, 86—97.

¹⁰¹ Познато је да се у јеванђељима грчки индикатив слободно преводи партиципима (в. Гривец, о. с. 355; исти, *Dikcija Assemanijevega evangelistarja*, *Slovo* 3, 12), па се неједнакост поступка на текстуелно истим местима у разним примерцима јеванђеља могла уврежити у сећање писара као допуштена слобода.

који не преписује реч по реч већ обухвата погледом и преноси одмах веће делове текста¹⁰². Према томе, и у несродним текстовима може случајно долазити до фонетских, морфолошких и синтаксичких сличности, а с друге стране, ни разлике не значе доказ мање сродности. Јачу доказну вредност имају поновљене лексичке подударности, нарочито поклапања у пропуштеним или додатим реченицама, као и у разним „неспоразумима“ (обично поводом превођења грчких израза) и у грешкама које се преписују механички.

Али се сва посматрања, чак и овако постављена, увелико замућују разним побочним тешкоћама. Понекад текстови сведоче о већ оштећеним подлогама, па се примећује да је подлога на неким местима промењена. Неуједначеност текста, већа сличност час са једним час са другим познатијим прототипом, понекад је знак не оштећене матице него чињенице да се — на неким можда и веома удаљеним прецима нашег текста — вршило комбиновање краћих апракосних и тетрајеванђеоских текстова. Каткада има враћања непреведених грчких речи у словенске преводе, има колационирања и исправљања превода према грчким оригиналима који су већ и сами у међувремену дивергирали, или просто индивидуалне слободе превођења и препричавања, „слободних акомодација“ (како то каже Ф. Гривец у вези с Асем. ј. а и са Ник) — те и сви такви моменти могу да створе погрешне утиске о старини оног типа коме припада испитивани текст. Није никакво чудо што истраживачи у овој области нису још могли да дођу до сигурнијих закључака.

У проучавању текста Дивошевог јеванђеља ишло се овим путем. Са два босанска апракоса извршена су само кратка пробна испоређења: са Мир зато што је његова удаљеност од Див била већ и априори позната, због свега онога што се зна од раније о његовом односу према другим босанским јеванђељима; са Григ-Гилф зато што је приступачни део Григ-Гилф веома мален. Са Врут и Срећ испоређења такође морају испадати провизорна, због самог начина на који су њихови текстови дати у литератури. Вршећи та поређења била сам принуђена да обраћам пажњу и на мање важна неподударања, због недостатка материјала. Са Ман је поређење извршено најпажљивије, иако, разуме се, свака појединост није могла да се покаже у овом раду. Исто тако целокупни текст Див упоређен је даље са Ник и са Дан. Како на местима где су досад споменута поређења показала неједнакости, тако и на местима где су сва извршена поређења показала идентичност босанских текстова, вршено је испоређивање са Маријиним јеванђељем и са разночтенијима

¹⁰² О томе сасвим тачно говори Љ. Стојановић у студији уз издање Мирослав-вољег јеванђеља, стр. 208.

која се дају у његовом издању. Најзад, у деловима који имају већу важност за одлучивање о босанским дивергенцијама узиман је у обзир и Хвал. Други босански текстови нису могли да буду узети у разматрање, због неприступачности или непостојања довољног материјала.

Поређење Див са Мир

Мр 5, 1: Див ѿвергесиньскоу — Мир гадариньскоу; Ник и Дан као Див. (У овом случају и у даљим излагањима, говорећи да неки текст стоји на страни једног или другог изнетог примера, не осврћем се на ситније фонетске и морфолошке неједнакости.) Обе варијанте имају оправдања у грчким текстовима¹⁰³.

Мр 5,3 — Див ни оужемъ желѣзномъ никто же не можаше его свезати — Мир ни желѣзномъ ужемъ его никто же не можаше свезати; Ник и Дан као Див.

Мр 5,4 — Див зане емоу многократицею поути и зжы желѣзны свезаноу сѣшоу прѣтрыгати се ѿ него. зжемъ желѣзномъ и поутомъ скроушати се — Мир зане многи краты ўжи желѣзны свезаню сѣшоу прѣтрызахю се ѿ него. оужа желѣзна и пюта сѣкроушашю се; Ник и Дан као Див.

Лк 24,20: Див пропеше — Мир распеше; Ник и Дан као Див.

Лк 24,21: Див трети съ днь имать (без даньсь...) — Мир ꙗ днь имать дньсь ѿнели же си выше; Ник и Дан са трети, Ник без додатка, Дан са додатком.

Лк 24,24: Див тако — Мир такожде; Ник и Дан као Див.

Лк 24,25: Див неразоумна — Мир несмыслѣна; Ник и Дан као Див.

Лк 24,26: Див не си ли — Мир не тако ли; Ник и Дан као Див.

Лк 24,27: Див начьнь — Мир начьнь же (же уметнуто); Ник и Дан као Див.

Лк 24,27: Див оу всѣхъ книгахъ — Мир ѿъ книгъ; Ник и Дан као Див.

Лк 24,30: Див възлеже — Мир шлеже; Ник и Дан као Див.

Итд. Пошто су разлике између Див и Мир даване без избора, тј. без обзира на то како се према њима односе Ник и Дан (принцип којег ће се свако поређење и убудуће држати), постаје јасно да Ник и Дан стоје одлучно на страни Див а не Мир; један пример указује сем тога да и поред велике сродности између Ник и Дан постоји веза Дан са другим изворима, коју Ник не познаје; Див је у том случају на страни Ник.

Љ. Стојановић¹⁰⁴ даје преглед свих речи у Мир у односу на оне речи у Мар. јев. које истиче Јагић као карактеристике свога текста.

¹⁰³ Јагић, Маринское четвероевангелие 130.

¹⁰⁴ о. с. 208 и д.

Из тих Стојановићевих података, и без вршења опсежнијих поређења Див (Ник, Дан) са Мир, сазнајемо да се Мир у многим лексичким појединоцима одваја од осталих босанских јеванђеља. У наших једанаест различитостија Мар. јев. седам пута подржава верзију Мир а не Див (Ник, Дан), и то управо у случајевима крупнијих текстуелних разликовања. — Хвал иде сваки пут уз Ник, само је једном самостално (генџарџијскоу Мр 5,1).

Поређење Див са Григ-Гилф

Мт 24,15: Див реченоу Данилоу проороку — Григ-Гилф реченое проороку Данилоу; Ник и Дан као Див.

Мт 24,15: Див иже четет да разоумѣветь — Григ-Гилф чти да разоумѣветь; Ник и Дан као Див.

Мт 24,21: Див ѿ начела — Григ-Гилф ѿ начетка; Ник и Дан као Див.

Мт 24,24: Див встанѣтъ во љживи Христи и љживи проороци — Григ-Гилф без љживи Христи; Ник и Дан као Див.

Мт 24,26: Див се въ кровѣхъ — Григ-Гилф н въ скровищихъ; Ник и Дан као Див.

Мт 24,27: Див ѿ востока... до запада — Григ-Гилф, ѿ востока... до запада; Ник као Григ-Гилф, Дан као Див.

Мт 24,30: Див земаљскаѣ — Григ-Гилф земаљнаѣ; Ник као Григ-Гилф, Дан као Див.

Мт 24,30: Див съ силою и славою великою — Григ-Гилф съ силою многою; Ник и Дан као Див.

У ових осам различитостија Див, Ник и Дан се такође понашају приметно као јединствена целина, насупрот Григ-Гилф; овог пута Див и Дан иду стопроцентно заједно, док се Ник два пута придружује Григ-Гилф. Хвал се у свих осам случајева понаша као Ник; Маријино јев. иде пет пута са целом скупином против Григ-Гилф и још два пута са Див и Дан а свега једном (Мт 24,26) против целе скупине Див Ник Дан. Из тако кратких одломака, разумљиво, нећемо и не можемо извучити принципијелне закључке. Види се само и овде већа компактност групе Див Ник Дан (и Хвал); овог пута је приметнија њихова блискост са Мар. јев., док се Григ-Гилф држи даље, настављајући неке друге подлоге.

То што Мар. јев. у случајевима разликовања Див Ник Дан од Мир стоји на страни Мир а у случајевима разликовања Див Ник Дан од Григ-Гилф на страни Див Ник Дан, могло би сведочити — када би се заиста односило на већину случајева — о томе да подлоге Мир и Григ-Гилф нису сродне.

Поређење Див са Вруи

Мт 27,29: Див ѿроу нюдѣискъ — Врут царѣ нюдениста; Ник и Дан као Див; у Мт 27,37 понавља се исти однос у погледу придева.

Мт 27,30: Див пљоноуѣше... прише — Врут пљивѣше... приемише; Ник и Дан као Див.

Мт 27,34: Див съ жалчию смѣшенъ и оукоушъ не хотѣше пити — Врут съ жвчию смѣшено вѣкшъ не хотише пити; Ник и Дан као Див.

Мт 27,40: Див ѡва разараѣтъ цркъвѣ — Врут ѡва разараѣтъ цркъвѣ в(о)жню; Ник и Дан без додатка (ова м. ѡва, разлика у уобличењу цркъвѣ).

Мт 27,57: Див поздѣ же вѣвѣшоу... ѿ Риматѣе... Носифѣ идѣже — Врут поздѣ же вѣвѣшѣ... ѿ Риматие... Носипѣ нже; Ник и Дан као Див (Носипѣ у Дан, јер је то његова доследна особина).

Мт 27,60: Див въ новѣмъ гробѣ нже исече — Врут въ новимъ своемъ гробѣ нже исѣченъ вѣ; Ник въ новимъ гробѣ нже вѣсть исиченъ, Дан въ новѣмъ гробѣ нже вѣсть исѣченъ.

Мт 28,7: Див оутро шѣдши — Врут скоро шѣдши; Ник и Дан едро шѣдши.

Мр 1,16: Див видѣ Симона и Андрѣѣ врата томоу Симоноу — Врут видѣ Симона Петра и Андриѣ врата томѣ Симонѣ; Ник и Дан као Див, али емоу м. томоу.

Мр 1,23: Див вѣзоупи — Врут вѣзоупи гласомъ велиемъ; Ник и Дан као Див.

Мр 1,27: Див по области — Врут по власти; Ник и Дан као Див.

Мр 2,17: Див праведьникъ на грѣшникъ — Врут праведники на грѣшники на покаѣние; Ник праведьникъ на грѣшники, Дан као Ник и додато въ покаѣние.

Мр 2,22: Див нема део текста — Врут и оное съвѣдѣть се; Ник као Див, Дан као Врут.

Див и Врут се понекад понашају једнако, Ник и Дан (или један од њих) друкчије:

Мр 1,38—39: Див и Врут на се во изидѣ и вѣ проповѣдае; Ник ово нема, Дан има.

Лк 18,13: Див и Врут мытарѣ издалече стое не смѣше; Ник и Дан м. не смѣше — не хотѣше.

Див, Ник и Дан сведоче и даље о својој блискости. Међу показаним случајевима они се осам пута понашају једнако. Узмимо у обзир да су то осам међу тринаест таквих места где се Див и Врут разликују, а да је свакако још већи проценат случајева где се ни Врут не разликује од групе Див Ник Дан (Групић је и наводио само делове из Врут који су се ма по чему разликовали од Ник, док за друге немамо грађе). Прео-

стали примери говоре о секундарним прегруписавањима; у три случаја разликовања Ник и Дан, које је већ било помињано, Врут сва три пута иде уз Дан а Див само једном, иначе је уз Ник; једном су Див и Врут против Ник и Дан, а три пута уобличење свих њих је различито. Мар. јев. даје више подршке групи Див Ник Дан, али се види да и варијанте Врут имају понекад својих врло старих оправдања. Исто се може рећи и за Хвал: при разматрању ових разлика оно више не даје стопроцентну подршку Ник, већ се ставља и у средњи положај и уз само Врут, мада је још увек чешће уз Ник.

Поређење Див са Срећ

Мт 27,2: Див и свезавџше и вѣше и прѣдаше и пѣнѣтскомѣ Пилатѣ — Срећ и свезавџше и прѣдаше поунѣтскомѣ Пилатоу; Ник и Дан као Срећ.

Мт 27,5: Див ошѣдѣ — Срећ шѣдѣ; Ник шѣшѣдѣ, Дан одѣшѣдѣ.

Мт 27,6: Див въ корнавоу — Срећ въ корѣвѣноу; Ник и Дан као Див.

Мт 27,7: Див скѣдѣльниково — Срећ скокильниково; Ник и Дан као Див.

Мт 27,7: Див страннымѣ — Срећ страникомѣ; Ник и Дан као Див.

Мт 27,27: Див игемони — Срећ гѣмони; Ник и Дан гѣмонови.

Мт 27,28: Див свѣлькѣше и хламидоу чрѣвленоу одѣше — Срећ свѣлькѣше и хламидоу чрѣвленоу ...; Ник свѣлькѣше хламидоу чрѣвленноу, Дан свѣлькѣше и хламидоу чрѣвленоу.

Мт 27,29: Див поклонѣше се ... рѣгахѣ се — Срећ поклонѣше се ... роугающе се; Ник и Дан као Див.

Мт 27,32: Див оверѣтоу чѣлка коуринѣиска ... томоу задѣше понести — Срећ оверѣтоутѣ чѣлка кириѣнина ... томоу задѣше да понесетѣ; Ник и Дан као Див у погледу придева; Ник понести Дан да понесетѣ.

Мт 27,33: Див рекомое голгать — Срећ рекомаго гольгать; Ник и Дан као Див.

Мт 27,35: Див пропѣньше же ... метающе ждрѣвѣне — Срећ пропѣньше же ... меташе жрѣвы; Ник и Дан као Див.

Мт 27,60: Див въ новѣмѣ гробѣ — Срећ въ новѣмѣ гроби своемѣ; Ник и Дан као Див.

Мр 1,6: Див и ѣды — Срећ и ѣды его вѣ; Ник и Дан као Див.

Мр 1,13: Див дѣи ѣ — Срећ дѣи ѣ и ноѣи ѣ; Ник и Дан као Див.

Мр 1,15: Див канте се — Срећ поканте се; Ник и Дан као Див.

Мр 1,16: Див Симона — Срећ Симона Петра; Ник и Дан као Див.

Мр 1,29: Див ишѣдѣше ... домѣ Симонѣ и яндрѣвовѣ тѣ и съ Иѣковомѣ — Срећ ишѣдѣшѣ ... домѣ Симона и яндрѣвовѣ съ Иѣковомѣ; Ник и Дан као Див.

Од седамнаест разлика између Див и Срећ четрнаест су такве природе да Ник и Дан подржавају Див, док у три случаја они подржавају (или више подржавају) Срећ. У оквиру наведених примера сродност Врут и Срећ појавила се у оним случајевима где се Врут и Срећ разликују од других (Мт 27,60, Мр 1,16); Мар. јев. их једном подржава а други пут иде против њих. Иначе, Мар. ј. иде одлучно уз групацију где је Див; Хвал исто тако, стојећи само два пута уз Срећ (али не тамо где је Врут уз Срећ, него у Мт 27,7 и у Мр 1,13). Срећ и Врут, као што се види, имају доста одступања од гране Див Ник Дан, и то — рекло би се, с обзиром на стање у Мар. јев. и у другим најстаријим споменицима — имају доста иновационих одступања. Такви су вероватно и Бел и бр. 54, пошто је у литератури констатовано да они личе на Врут одн. на Срећ. Грана Див Ник Дан, иако по времену незбијена (Ник и Дан су много више савременици Врут и Срећ него Див!), показује већу конзервативност текста, јачу оданост неким старим текстуелним традицијама. И Хвал је у том погледу на њиховој страни. То што и унутар ове групе тетрајеванђеља постоје разлике које нису само индивидуалне црте појединих примерака (хапакси), показује њихову везу с другим групацијама и сведочи о многобројним текстовима „спроводницима“ и текстовима „разводницима“ који су за нас изгубљени.

Говорећи нешто конкретније, може се засад рећи да је после неких старијих дивергенција она грана која се за нас завршава огранцима Див, Ник, Дан и Хвал садржала или мањи низ подлога (била ређе рекреирана), или је рекреирана пажљивије. Са њених огранака, можда са оног који се ускоро после тога инкарнисао у Хвал, развили су се други изданци (Врут, Срећ и др.) који су, с једне стране, понели оне индивидуализације које је понео и Хвал, а с друге стране, сачували понешто од старине, чак и оне коју су у извесним ступњевима развоја изгубили директни преци Див, Ник и Дан.

Поређење Див са Ман

Ово поређење вршено је на одељцима Матејевог и Марковог јеванђеља, пошто се очувани одломци из Луке не подударaju, а Јована у Ман уопште нема. Код свих испоређених места консултовани су Ник Дан и Хвал (а и Мар. јев. и друга).

За анализу смо издвојили око 70 места за која имамо потврде у свих пет босанских јеванђеља а где има било каквих разликовања између њих. На тим местима у огромној већини случајева Див и Ман се показују као иста подгрупа, па било какав да је њен однос према другим текстовима.

Разбијање подгрупе Див Ман врло је ретко, а примери су начелно без значаја. Ман се разликује од Див (Ник, Дан, Хвал) по томе што су у њему пропуштени стихови Мр 12,13 — Мр 12,27; такав случај не видимо ни у једном другом приступачном тексту. Аналогију за ово Сперански налази у једном руском апракосу из 14-ог века, али и он допушта мисао да је то случајност¹⁰⁵. И заиста, при тако упадљивој сличности Ман са најсроднијим босанским текстовима тешко је замислити да се у његовој подлози — или подлогама — одразила једна толико индивидуална црта, која нигде у близини није засведочена. — Даље разлике између Див и Ман јесу ове:

Мр 4,21: Див (Ник Дан Хвал) н глаголаше — Ман н гл̃а; Мр 4,37: код Ман недостаје н, код других има (н высть воура); Мр 5,3: ДНДХ ни — Ман не; Мр 5,14: ДНДХ вѣжаше — Ман вѣжахоу; Мр 6,1: у Ман омашком изостављено н приде. Исто су толико начелно неважни и обрнути случајеви, где Див испада из заједничке струје. Мр 1,6: Ман (Ник Дан Хвал) оусниѣн̃а или оусниѣн̃а — Див оуслиѣн̃а; Мр 1,7: Див заборавља речи вѣ слѣдѣ мене (пропуштено још и у Асем. јев., али је овде омашка лако објашњива, јер пре тога стоји крѣплен̃ мене, па је у преписивању лако помислити за ово прво мене да је друго); Мр 4,29: МНДХ съзрѣте̃ — Див вѣзрѣте̃; Мр 5,41: МНДХ еже естѣ сказаемо(е) дѣвице̃ (сагласно старим текстовима) — Див еже естѣ дѣвице̃.

Разбијање подгрупе Див Ман налазимо још на неколико места: Мт 8,16: Див привѣше к немоу — Ман привѣше емоу; Мт 8,22: Див гл̃а емоу Ис̃а — Ман Ис̃а же гл̃а емоу; Мт 25,6: Див вѣ срѣтение его — Ман вѣ срѣтение. Било ту слагање са осталим текстовима на овој или на оној страни, сви досад наведени случајеви могу бити индивидуална одвајања, тј. одвајања првог ступња, каквих неминовно мора бити при сваком акту преписивања и од каквих и настају каснија разночтенија.

Од маркантинских разлика између Див и Ман можемо навести три:

Мт 8,16: Див нездравы исцѣли — Ман недоугы исцѣли; Ник и Хвал личе на Ман, Дан овде недостаје; Мар. ј. слично као Ман, Сав. болащѣа.

Мт 8,28: Див ѿ грѣв̃а — Ман ѿ жали; Ник је на страни Див а Хвал на страни Ман, Дан недостаје; Мар. ј. жалин, Зоґр., Асем. ј. имају варијанте грѣв̃-/грѣв̃-; али треба напоменути да је у Ман на маргини додато ѿ грѣв̃а, са преправком ε у о.

Мт 8,28: Див мноути — Ман мнмнти; Ник као Ман, Хвал као Див, Дан недостаје; Мар. ј. минѣти, Остр. мнмнти.

¹⁰⁵ о. с. 28—29.

Мислим да је чак и у овим случајевима у питању само тобожња припадност Див и Ман двома различитим и дубље дивергираним грамама. Вероватно су и ту, било у Див, било у Ман, настала индивидуална одступања; Манојлово познавање јеванђеоског језика било је довољно да се у расејаности замени један синоним другим, тим пре што су му оба увек могла бити позната из других текстова.

Скупина Див Ман представља, дакле, најужу целину. Она је имала заједничку, ако не непосредну подлогу, а оно подлогу пре двеју непосредних.

Пошто нам текст Ман недостаје у врло великом делу, а ми смо утврдили да се Ман налази у најужем сродству са Див (тамо где се они могу упоређивати, а свакако и у целини), то ћемо ми у даљем расправљању говорити било о Див Ман, било о самом Див, не правећи разлику између тога двога. За нас је то један огранак босанског стабла, подељен на крају у два изданка, а представљен или као Див Ман, или као Див, зависно од нашег материјала.

Поменимо још само то да ни Див ни Ман нису директни преци ни Ник ни Дан ни Хвал, нити иједног другог познатог босанског текста. Многобројни и различити пропусти, умети и грешке који се појављују у нашем Див (или Див Ман) не понављају се у Ник, Дан, Хвал, ни другде.

Шта се може рећи о *целој* групи босанских јеванђеља у погледу њихових текстуелних сличности и разлика?

У литератури се често спомињало да босанска јеванђеља имају своје особине, нарочито лексичке, које нису познате другим текстовима. У највећем броју случајева указивало се на њихову архаичност. Ми ћемо даље указати на оне лексичке и текстуелне особености за које смо утврдили да су заједничке за групу коју смо испитивали (Див, Ман где га има, Ник, Дан и Хвал — у оквирима текста сачуваног у Див). Али, прво, неколико речи о оним местима у којима су неки испитивачи покушавали да нађу трагове јеретичких схватања, сматрајући таква места типично босанским.

Добро је познато расправљање око речи *насоуџњини*; та реч у Ник и Хвал гласи *иносоуџњини* (у Лк 11,3, али не и у Мт 6,11). На овом месту у Див (по вероватноћи и у Ман) а такође и у Дан читамо *насоуџњини*, у Мир *насыџњини*, те у сваком случају отпада дискусија о речи *иносоуџњини* као о некој општебосанској варијанти¹⁰⁶. Ова индивидуализација нас-

¹⁰⁶ Ј. Шидак је мислио да и Хвал има варијанту *насыџњини*, али је ту тврдњу касније исправио. Шидак такође мисли да ова реч не значи ништа за проблем босанске цркве.

тала је или после дивергенције огранка Див Ман од Ник Дан Хвал (па је Дан или подлога Дан исправила ту грешку приликом ревизије), а можда и у заједничком животу Ник Хвал који је уопште био тешњи него Ник Дан Хвал. Уосталом, ево како се још јавља ова реч у разним старословенским и босанским јеванђељима: *наставшааго дане, настоаши, насташанъи, наданеванъи, днєванъи, нацини, нашусни* — поред горе наведених варијанти.

Разлоге за збрку у вези с том речју треба тражити у тешкоћама око преводиоца грчке речи *ἐπιούσιος*, тачније, грчког префикса *ἐπι*. Као што је и у латинским текстовима дошло до неједнаких тумачења, па у ранијим рукописима Вулгате за хлеб стоји *superstancialis* (*над* суштином, над материјом) а у млађим *quotidianus* (*ради* могућности постојања, дакле потребан свакога дана) — тако је могло бити неспоразума (и разних утицаја) и у словенским текстовима. Чак ако се и прихвати Соловјевљево тумачење да *иносоуцъный* значи „друге суштине, другог бића“, то не мора бити већа јерес — знак манихејства, како он то представља — него латинско *superstancialis* (в. код Соловјева, о. с. 17—18).

Целокупни текстови Оченаша (у Мт 6,9—13 и Лк 11,2—4) такође нису уобличени једнако у босанским четворојеванђељима, па се ни на тој основи не могу извлачити закључци о верским погледима ни о евентуалној припадности православљу или католицизму. У тим разликама се једино могу тражити разлике подлога — а те су разлике у складу с оним што се и иначе зна о подлогама ове наше гране верске књижевности. При дубљем истраживању ове проблематике долази се до сазнања да су једна разночтенија пореклом апракосна (Оченаш из Матеја улази у апракосе), друга тетрајеванђеоска, али да се њихови текстови асимилирају и преплићу¹⁰⁷. У Матејевом Оченашу босански текстови личе на Мар. ј., осим једног места (то су Див и Ник; Дан и Ман недостају, а Хвал у два случаја иде уз њих, два пута уз верзију Асем. ј. и Сав. књ. а једном је самостално). У Лукином Оченашу босански текстови такође иду заједно (Хвал на једном месту одступа), и опет највише уз Мар. ј.

О томе како у Див. гласи текст Мт 1,16 — да ли из ње же изиде Исоуѡ, као у Ник и Дан, или отъ ње же роди се Исоуѡ, не може да се одговори, јер тог дела текста нема. Соловјев (о. с. 17) види у варијанти изиде трагове докетизма. Довољно је, међутим, погледати грађу у Рјечнику ЈАЗУ s. v. *iziti* А б а. и б. па видети да тај глагол, управо код запад-

¹⁰⁷ О Оченашу в. J. Bajc, K charakteristice nejstarších evang. rukopisů staroslověnských, *Byzantinoslavica* 5, 115; J. Врана, цит. чланак у *Slavia* 25/2, 309—310.

нијих писаца, црквених и световних, у разним периодима и у многим примерима, значи „родити се“ (чак и за животињу).

У науци је скренута пажња и на израз *иночедни* (Јв 1,14 и 18 у Дан., Јв 1,18 у Ник; израз се јавља и у Мир и Рад). Ни тога места нема у Див. Аргументација Соловјева (о. с. 18—19) је следећа: корен *ин-* може, додуше, значити и „једини“, али у средњовековним босанским споменицима он долази у значењу „други“ (иноплемени и сл.); *иночедни* син (Исус), према томе, није јединородни син, како стоји у канонским текстовима, него други, другорођени (млађи брат Сатанин, што се слаже с дуалистичким учењем). Прихватајући ову претпоставку, Ђ. Стричевић¹⁰⁸ истиче још и то да писар Мир добро разликује ову реч од речи *единочедни*, коју употребљава за јединца сина наинске удовице у Лк 7,12; при том, реч *иночедни* у Јв 1,18 преправљена је на *иночедни*. Што се тиче тог чудног слова и које личи на преправку од и, ми смо се срели с њим у још четири јеванђеља (в. напред) а има га у Мир. и на другом месту сем овога. Према томе, специјално овај случај не значи много за читав проблем. Много је важније указати на то да са филолошког гледишта реч *иночедни* уопште не може значити „другорођени“; јер *ин* значи „други“ само у смислу *alter* али не и у смислу *secundus*¹⁰⁹.

Нема јединства у третирању грчке речи *γεννα*, коју су неки словенски преводиоци прочитали као *γενεα*; према томе, ни у овоме нема потврде за посебну идеологију, како се некима учинило, нпр. Даничићу. У Мр 9,43 Див, Ник и Хвал кажу *вѣ родѣ огнѣ*, Дан *вѣ геѡноу вѣ огнѣ*, у Мр 9,45 Див и Ник *вѣ дѣврѣ (давѣрѣ) огна*, Дан и Хвал *вѣ родѣ огна*; у Мр 9,47 Див, Ник и Хвал *вѣ рождѣство огнѡѡѣ*, Дан *вѣ геѡноу огнѡноу*; у Лк 12,5 Див, Ник и Хвал *вѣ геѡноу*, Дан *вѣ дѣврѣ огнѡноуѡ*. Мар. ј. и његова различитенија имају речи *геѡна* и *огнѣ*.

Тражење манихејских или богумилских, камуфлираних наговештаја у босанским јеванђељима изгледа ми, уопште узевши, научно исфорсирано, поготову када се узме у обзир колико има разних лексичких варијација у старим текстовима уопште. И други различити докази и противдокази, нпр. постојање или одсуство родословља на почетку Мат, однос према Јовану крститељу и Јовану јеванђелисту, затим симболи јеванђелиста место њихових слика у књигама, распоред текстова (тамо где их има више а не само четворојеванђеље) и још понешто — све то,

¹⁰⁸ Мајстори минијатура Мирослављевог јеванђеља, Зборник радова Византолошког института САНУ 1, 193—194.

¹⁰⁹ Аргументе Соловјева о јеретичности босанских текстова не прихвата ни Ј. Шидак, о. с., позивајући се на филолога Вајана и на историчара уметности Св. Радојчића.

бар засада, није довољно убедљиво као материјал за доказивање јеретичности и садржи доста контрадикција.

Вратимо се разматрању језичких особености које карактеришу босанско стабло.

Сматра се да су типично босанске речи нота (са варијантама) м. писма (у својим млађим варијантама), пѣтелъ (или кокотъ) м. коура, прапроудъ м. баграница, опона м. катапетазма, плашаница м. понѣвица, врата м. вратъ, сапога м. чрѣвни, етера (не сасвим доследно), кринъ м. цвѣтъ сѣлѣнихъ (Лк¹12,27) итд. Испитујући текстове наишла сам на врло велики број места где се босанска тетрајеванђеља понашају као целина, тј. сви једнако — барем сви они које сам могла да поредим. То, разумљиво, није значило да се њихове заједничке особине нису јављале више ни у једном другом старом јеванђеоском примерку: њихове варијанте подржава час Мар. јев., час Асем. ј. или Сав. књ., а у појединим одсецима најчешће нека групација, нпр. Асем. Сав. или Асем. Зогра. Али се јасно види да су се некад сви они одвојили и развили из једног заједничког стабла, што се још увек може запазити на њиховим текстовима, и поред различитих збивања (одступања и ревизија) у успутним подлогама.

Ево само неких примера, заједничких за цело босанско стабло. Напомињем да примера из Матеја има врло мало, пошто је он доста оштећен у Див, а до 15. главе га нема ни у Дан; Јован је такође веома слабо заступљен у Див.

Мт 22,19: сви босански текстови клеѡъ или склеѡъ (и даље занемарујем ситне разлике) — неки други овразъ, цѣтѣ (и даље под „други“ подразумевам извесне друге текстове, а не све; варијанте њихове дајем у стандардизованом облику); Мт 24,39: сви бос. потопа — други вода; Мт 24,48: сви бос. каснитѣ — други моудитѣ; Мт 26,10: сви бос. троуды даѣте — други троуждаѣте; Мт 26,23: сви бос. въ тривѣн — други въ солино; Мт 27,26: сви бос. тепѣ прѣдаѣтъ — други вивѣтъ; Мр 1,17: сви бос. рывара — други ловѣца; Мр 1,23: сви бос. възоупи — други възѣва; Мр 2,17: сви бос. врача — други валниѣ; Мр 6,27: сви бос. спекоулатора — други вонна; Мр 6,28: сви бос. на влюдѣ — други на мисѣ; Мр 15,11: сви бос. не еше вѣры — други не вѣровашѣ; Лк 2,28: сви бос. и благослови Симеонъ (или сл.) вога — други немају Симеонъ (као ни грчки); Лк 2,29: сви бос. поустѣ други отѣпоустѣиши; Лк 4,23: сви бос. врачю — други вални; Лк 4,25: сви бос. гладѣ велии (или сл.) — други без атрибута; Лк 5,10: сви бос. овѣщѣника — други наслѣдѣника; Лк 5,19: сви бос. по срѣдѣ прѣдѣ Исуса — други немају по срѣдѣ; Лк 5,24: сви бос. одра — други ложе; Лк 5,28: сви бос. вѣставѣ ... иде — други немају вѣставѣ; Лк 6,8: сви бос.

моужоу — други чловѣкоу; Лк 6,18: сви бос. ѿ доухъ нечистъ — други ѿ неѡбѣгъ своихъ; Лк 6,29: сви бос. въ десноую ланитоу — други без атрибута; Лк 6,36 сви бос. милосрѣди — други милостивни; Лк 7,8: сви бос. воины — други вои; Лк 7,37: сви бос. масти — други мироу; Лк 8,6: сви бос. глагоуны — други влагъ; Лк 8,47: сви бос. припаде — други приде; Лк 8,51: сви бос. ванити съ совою — други немају съ совоу; Лк 10,4: сви бос. вълагалища ни пиры — други вълагалища ни вѣтища; Лк 10,25: сви бос. немају къ Исоусови — други имају; Лк 11,6: сви бос. не имамъ чесо еже положиу — други... положить; Лк 12,11: сви бос. помыслите — други отвѣщаєте; Лк 12,39: сви бос. подѣкопати — други подѣрѣти; Лк 13,19: сви бос. после подовано естъ немају царство невесное (као ни у грчком) — други имају; Лк 13,35: сви бос. донѣѣ же речете благословень ... (као у грчком) — други донѣѣ же придеѣ егда речете; Лк 15,21: сви бос. имају крај стиха сътвори ме ѣко единого ѿ наѣмьныхъ твоихъ — други немају; Лк 19,22: сви бос. имају крај стиха и съвираю юѣѣ же не расточихъ — други немају; Лк 19,31: сви бос. имају уметак почто ѿрѣшаѣта — други немају; Лк 19,43: сви бос. окрочетъ — други осадѣтъ; Лк 21,4: сви бос. имају еже нмѣше — други немају; Лк 21,25: сви бос. лоуѣѣ — други мѣсаци; Лк 22,39: сви бос. по обычаю своему — други без атрибута; Лк 22,52: сви бос. имају крај стиха ети мене — други немају; Лк 23,21: сви бос. възглашаюу — други въпиѣхъ; Лк 24,25: сви бос. неразюмьнаѣ — други несъмыслънаѣ; Јв 2,15: сви бос. испровѣже — други опровѣже; Јв 3,4: сви бос. чѣво — други жѣровъ; Јв 3,15: сви бос. иматъ животь вѣчъныхъ — други ... живота вѣчънаго; Јв 4,23: сви бос. кланѣющихся се — други поклонѣющихся сѧ; итд. итд.

Понављам да су под „други“ биле даване варијанте које се јављају било у ком другом споменику, једном или више њих; овим прегледом је само истакнуто јединство босанског стабла.

Међутим, загледајући дубље у однос тог некадашњег јединства босанских текстова, које се још може назрети, према другим споменицима, долазимо до детаљнијих закључака о томе које традиције наставља босанско стабло.

Маријино јев. је у 20% случајева на страни босанских јев. као целине а у 80% против њих. (Примере не наводим, да не бих преоптерећивала излагање; за ову статистику узет је и већи број примера него што је наведен горе.) Интересантно је то да кад босанско стабло личи на Мар. ј., оно већином личи онда *само* на њега; кад стабло има сличности са другима, Мар. је најчешће против њега. Под тим фактом се крију неки процеси допуна и ревизија из најдубље прошлости. *Зографско* јев. је у 48% случајева на страни босанских јеванђеља а у 52% против њих.

Као што се види, *текстуално* оно стоји ближе нашем босанском стаблу него Маријино; међутим, слика се нешто мало замућује и том чињеницом да у Зогр. ј. има каснијег уметања. *Савина* књига подржава босанску целину тачно у 50% случајева, а у 50% иде против ње. *Асеманово* јев. стоји у 62% случајева на страни босанског стабла а у 38% иде против њега. Од њега можда потиче и преовлађивање старих аориста у нашим споменицима. Његова блискост са босанским текстовима је упадљива, имајући у виду однос Мар. и Зогр. ј. према њима. — Када се узме у обзир да у апракосима недостају извесни делови текста, док, с друге стране, ни наше „босанско стабло“ ни издалека не представља интегрално сачувани текст, у свим својим представницима, а сем тога да сваки од босанских споменика има већ и своје индивидуализације, као што их имају и они са којима се пореди, — када се све то узме у обзир, постаје јасно да поређење с таквим споменицима као што су Асем. ј., Сав. књ. губи много од мериторности, а ни друга поређења немају већу принципијелну снагу.

Наведени проценти се ипак много не мењају када се о босанској групи тетрајеванђеља говори и из нешто промењене (у методском смислу) перспективе.

Судове о босанском стаблу не треба доносити на основу само оних примера где се сва босанска тетрајеванђеља слажу. Ако једно одступа док се остала и даље држе заједно, може се мислити о индивидуалном одвајању тог једног текста (у њему самом или у једној од његових ранијих али већ издвојених подлога), — одвајању, базираном на некој ревизији или грешци: зависи, разуме се, од тога да ли таквом индивидуалном одвајању неки други стари споменици пружају подршку или не пружају.

Када се *Див Ман* или само *Див* одваја од стабла, тј. од свих (или скоро свих) осталих босанских текстова, имамо две врсте случајева: или се види да *Див Ман* има подршку у старијем стању ствари, или се може прозрети индивидуализација *Див Ман* одн. њихове подлоге, и то махом у фонетским питањима и у обичним грешкама. Примери (прво за *Див Ман* па за само *Див*):

Мт 23,13: у *Див Ман* (у подлози) поткрала се грешка, па стоји *приемлю* (*Див*), *примоут* (*Ман*) — *Ник Дан Хвал примете*; Мт 23,14: *Див Ман* ни *оуходешихъ оставлаете вѣнити* — *Ник Дан* и *ваходештиѣ възра-наете вѣнити* (*Хвал*: ни *ваходештиѣ оставлаете вѣнити*); Мт 24,49: *Див Ман* съ *влоудѣницами* — *Ник Дан Хвал* съ *пиѣницами*; Мт 28,7: *Див Ман оутро* — *Ник Дан едро* (*Хвал скоро*); Мт 28,15: *Див Ман* (и *Хвал*) без тако — *Ник Дан* тако *ѣко же*; Мр 1,15: *Див Ман привлижи во се* — *Ник*

Дан Хвал привлижи се; Мр 1, 16: Див Ман (и Хвал) врата томоу Симону — Ник Дан врата емоу Симону; Мр 1,31: Див Ман ема ю за роукоу — Ник Дан Хвал ема за роукоу; Мр 2, 12: Див Ман сицѣ — Ник Дан сико (Хвал сѣци).

Варијанте као сицѣ, чешће вѣ него высть и друге појединости лексике могу бити индивидуалне црте Манојловог језика, изражене у оба његова јеванђеља. Исто тако, можда, и пропуштање помоћног глагола у реченицама са значењем егзистенције: Мр 2, 27: Див Ман без естъ — Ник Дан Хвал соувета чѣвка ради естъ (одн. высть). За показану варијанту у Мт 23,14 има оправдања у Мар. јев., те је можда на том месту настала иновација тек у некој од подлога из којих су саздани Ник и Дан. За варијанту у Мт 24,49 нема оправдања (грчки μετὰ τὸν μεθύσιον), реч влоудница је уведена вероватно у подлози Див Ман; исто се то може рећи за варијанту у Мт 28,7. У Мт 28,15 Див и Ман (и Хвал) се слажу са Мар. јев. Варијанте у Мр 1,16 и Мр 1,31 говоре о индивидуализацији огранка Ник Дан одн. Див Ман.

Даљи примери су само за Див:

Мт 19,24: Див има вельвлоудоу — Ник Дан вельвлоудоу (Хвал камлоу); ни Мар. ј. са Јагићевим различитенијима нема варијанту из Див, иако је она иначе позната старословенском језику; Мт 22,36: Див каѣ заповѣда — Ник Дан Хвал коѣ, али Мар. ј. и други подржавају Див; Мт 27,46: Див елон елон — други различито; на Див највише личи варијанта у Мар. ј.; Мр 12,11: Див естъ дивна — Ник Дан Хвал диванъ; Мар. ј. и други дивѣна; Лк 5,14: у Див недостају речи и принеси за очишћење твоје — сви други имају, дакле очигледна грешка; Лк 9,6: Див сквозѣ ... всоудѣ — Ник Дан Хвал сквозѣ ... всоудоу; за Див има паралеле у Асем. ј.; Лк 11,24: Див възводнаѣ мѣста — Ник Дан Хвал въздѣннаѣ; има подршки и за једну и за другу варијанту; Лк 11,32: Див и се волии же Ионны — други босански и небосански множише или слично; Лк 13,7: Див усамљено празниѣ — други оупраждѣнаѣ или слично; Лк 13,27: Див дѣлателе — Ник Дан Хвал дѣлающе; Мар. ј. и други подржавају Див; Лк 14,12: Див възвращение — Ник Дан Хвал въздание; и Мар. ј. са осталима подржава ову другу варијанту; Јв 4,37: Див слово естъ истовое — Ник Дан Хвал ... истиное; овде само Мар. ј. пружа подршку Див.

Само толико случајева издвајања Див од свих осталих босанских текстова нађено је међу врло великим бројем узетих за анализу примера различитих групација. Сам овај низак проценат је карактеристичан. Рекло би се да се подлога Див (одн. Див Ман) одвојила од стабла на коме Ник Дан Хвал још нису били дивергирани, и веома ускоро после

тога уобличи́ла се у са́мо Див и Ман, са нешто мало сопствених разночтенија и са понечим што је понето из заједничког стабла а што су друга три текста, живећи још неко време заједничким животом, изгубила. У њој се не крију никаква накнадна ревидирања, после оцепљења.

Занимљива су два случаја у оквиру Див — оба у оном малом делу Јована којим располажемо, — где сам писар Див врши ревизију свог текста, на местима где се подлога, по његовом мишљењу, удаљила од добрих узора. У Јв 3,5 писар Див испрва није написао *юже* иза речи *ка жетѣ* (тог *юже* нема ни у Ник ни у Хвал), али га је после додао изнад реда, угледавши се на неки други текст (*юже* стоји у Мар. ј. и у другим). Исто тако у Јв 4,6 стајало је, као и у Ник, година *же высть .x.*, али је према другим текстовима преправљено на година *же высть .xko .x.*. Овакав минијатурни пример ревизије текста указује и са своје стране на постојање ревизија као принципа и на начин њиховог спровођења. Ми ћемо се још срести с овом појавом код босанских тетрајеванђеља.

Хвал се ретко уобличава сасвим индивидуално. Он најчешће прати Ник, пошто с њим најдуже одржава јединство, а када се издваја од њега (у нечем битном), онда је то или његова случајна индивидуализација или чување старог наслеђа које је Ник касније из било којих разлога изневерило. На овом месту морам да се оградим од могућних погрешних интерпретација, напомињући да ми је било приступачно само Даничићево издање Хвалових разночтенија у поређењу са Ник.

Хвал има у Мт 19,24 усамљено *каминоу*; у Мт 21,26 Хвал *вси во имоуѣ* Нована *ѣко* пророка — са малом изменом реда речи у поређењу са другим босанским и небосанским текстовима; Мт 24,21: Хвал, заједно са Див и Мар. ј. *тогда*, док су Ник и Дан то променили на *вѣ тѣ дни*; исто тако у Мт 27,60 Хвал заједно са Див и Мар. ј. *исѣче* — Ник Дан *высть исѣченъ*; у Лк 5,30 и Лк 6,7 Хвал (одн. подлога), изгледа, врши исправку према неком тексту блиском Мар. ј.; Хвал. Мар. ј. *ѣсте и пиете*, што је оправдано грчким изворима и самим смислом — Див Ник Дан (са Зогр., Асем. ј.) *ѣсте и пиете*; Лк 6,7: Хвал, Мар. ј. *книжаници и фарисѣи*, што је исправно — Див Ник Дан без *фарисѣи*; Лк 7,48: Хвал усамљено *грѣси мнози* — други *грѣси* или *грѣси твои*; Лк 8,12: Хвал усамљено *слово сѣано* — други *слово*, *слово воже* или *без слово*; у Лк 15,17 Хвал опет заједно само са Мар. ј. без речи *сѣдѣ* — други босански и небосански *азъ же сѣдѣ*; Јв 3,7: Хвал усамљено *не чоудѣте се*, са наслоном само на Зогр. ј. *не чюдн сѣ* — према *не дивн се* или *дивите се* у другима; Јв 3,30: Хвал *манѣкати се* — другде *манити се*, *по-нижати*, *низити*.

Проценат таквих издвајања у Хвал је низак. Неколике ревизије исквареног текста личе на оно што смо нашли и у Див.

Иако се у литератури *Ник* и *Дан* сматрају као „стубови“ босанских тетрајеванђеља, несумњиво је да су и један и други споменик (одн. њихове подлоге) претрпели — насупрот Див, Ман и Хвал — веће ревизије, нарочито Дан. То се види по оним многобројним местима када се било један било други издваја из општег, правилног тока, а при том, у својем издвајању, има подршке других најстаријих текстова и њихових потомака.

Иако излагање о судбини Ник и Дан нема више непосредне везе са Див, даћу овде нека своја запажања и о њима, као прилог разјашњавању босанске јеванђеоске писмености уопште.

Што се тиче *Ник*, могло се већ и у току претходних излагања приметити да се оно понекад издваја од свих других босанских текстова, и од оних с којима је иначе најтешње повезан. Анализирајући Григ-Гиљф видели смо да се у Мт 24,27 и Мт 24,30 Ник понаша као тај апракос, напуштајући и Див и Дан; у оба та случаја Хвал је на страни Ник. Можда је у питању не једина него једна од ревизија Ник, пре одвајања Хвал. А ево примера другог издвајања Ник и поклапања овог пута с другим апракосом, са Мир: у Мт 6,30 имају Мир а за њим и Ник грешку *сѣно зелено (снно зелено)* коју нема ниједан други текст (Мар., Остр., Зогр., Асем., Див), па ни Хвал. У питању ће бити други слој ревидирања, каснији од оцепљења Хвал. Можда у овом накнадном зближавању Ник и Мир, одн. неких њихових блиских претходника, лежи узрок оне њихове сличности коју спомиње Ј. Врана, проучавајући Мир¹¹⁰. Тако изгледају резултати анализе у начелу. Дајем и друге примере одвајања Ник од свих или од већине других босанских текстова. Ако се на местима тих одвајања Дан и Див (Див Ман) понашају једнако, онда пред собом имамо индивидуализацију (или ревизију или грешку) код Ник или његовог претходника. У које је време та индивидуализација наступила, судимо по томе да ли се Хвал налази уз Ник (ранија индивидуализација Ник) или Хвал иде са осталима одн. самостално (каснија индивидуализација Ник). А да ли је у питању ревизија или грешка, судимо по томе да ли таквом разночтенију неки старији текстови дају или не дају подршку (разуме се, наша су знања у том погледу ограничена).

Мт 21,22: Ник *властию* — други бос. *овлаштию*; Мар. ј. *подржава* Ник, вероватно каснија ревизија у Ник; Мт 21,28: Ник *имѣаше двѣ чедѣ*,

¹¹⁰ Ј. Врана, о. с., *Slavia* 25/2, 311—312.

Хвал ближи Ник — други бос. чедѣ двѣ; Мар. ј. подржава Ник, можда ранија ревизија у Ник или случајно поклапање; Мр 1,30: Ник Хвал Мар. ј. таѣа же Гимона — други Гимона; Мр 1,38: Ник Хвал Мар. ј. проповѣдаема (проповѣма) — други проповѣдѣ, очигледно старије стање, подржано и у Сав. и Асем.; Лк 11,33: Ник въ скровы — други въ кровѣ или кровы; Мар. ј. подржава Ник, каснија ревизија у Ник; Лк 11,36: Ник влнсаннемъ — други влнстаннемъ; Мар. ј. подржава Ник; Лк 13,10: Ник въ соувоу — други въ соувоу; једино Сав. подржава Ник, нека ревизија или случајност; Лк 18,8: Ник без речи ара, оръ или сл. — други ара оврѣшетъ и сл.; неки стари споменици као Ник; Лк 21,1: Ник Хвал Сав. дары — други дары свое.

Даље дајем примере где у питању, можда, нису ревизије него случајна одступања и грешке (не налазимо старије подршке за Ник); негде је то наступило пре одвајања Хвал, негде после. Мт 21,27: Ник рече нмъ Исусъ — сви други рече нмъ и тѣ; *ibid.* Ник ни азъ вамъ глаголю — други ни азъ глаголю вамъ; Мт 21,32: Ник поуѣмъ правѣмъ — други праведнымъ или праведномъ; Мт 21,46: Ник и възыскаше ети его и оувоѣше се — други искоуѣше ети и оувоѣше се, Хвал самостално; Мт 26,60: Ник лъживимъ свидителемъ — други лъжемъ свидѣтелемъ, Хвал самостално; Мр 1,28: Ник нде слоухъ — други нзде слоухъ; Мр 2,4: Ник и Хвал скрозѣ прокопаваше — други и прокопаваше; Мр 2,13: Ник и видѣвъ его въсь народъ — други и въсь народъ; Мр 3,23: Ник и Хвал призевъ оученнкы — други призевъ е; Мр 6,46: Ник на гороу — други въ гороу; Мр 11,8: Ник постилаху по поути ризн свое — други ризн свое постилаху по поути; Мр 15,16: Ник въноуѣ — други (въноуѣ) на двора; Лк 8,49: Ник и Хвал ѣко дѣши твоѣ оумрѣта — други ѣко оумрѣ(тъ) дѣши твоѣ; Лк 9,44: Ник чловѣчи — други чловѣчѣсѣ, Хвал самостално; Лк 11,12: Ник и Хвал еда скорѣфию дастъ (подастъ) емоу — други еда подастъ емоу скорѣпни и сл.; Лк 13,7: Ник посѣчши — други посѣци; Лк 13,34: Ник свое пѣтинице — други гнѣздо свое; Лк 14,12: Ник и Хвал не глашан — други не зови; Лк 15,30: Ник и Хвал съ влюди-ницами — други съ лювоѣницами; Лк 20,21: Ник истиноу — други въ истиноу или сл.

Цео овај преглед, као и ранија мала анализа издвајања Хвал, показује да су подлоге Ник и Хвал чиниле једно време засебну подгрупу, али да им је, вероватно, нешто дужи био самостални живот (нарочито Ник), пошто су иновације, стечене било путем ревизија било случајним изменама, малобројније у Ник Хвал него у сваком од њих посебно.

Са Ник Хвал кретао се једно време и Дан. Тако смо барем утврдили анализирајући издвајања Див оди. Див Ман. Али се уопште мора истаћи

једна чињеница: док разјашњавање судбине свих осталих босанских јеванђеља тече без великих препрека, када се узме у обзир Дан настаје стање тако пуно контрадикција, да се испитивач зауставља у недоумици. С једне стране, велики је проценат случајева где се Дан слаже са осталим текстовима: веома често са Ник (Ник Хвал), приметно чешће него што је његово слагање са Див (Див Ман). С друге стране, оно се разилази са Ник (Ник Хвал, Ник Хвал Див Ман) у тако суштинским разночтенијима, и тако често има подршке других, па не ретко и већине старословенских споменика, да бисмо се морали упитати: није ли Дан наследник старога стања и најбољи представник босанског стабла, док су се Ник, Хвал и Див Ман можда заједнички одвојили од њега?

У одговору на ово питање више не игра улогу ни количина разликења ни степен подршке коју има Дан, него нешто друго: в р с т а разночтенија до којих најчешће долази у Дан и начин њиховог спровођења. Али, прво, ево примера.

Дајем на првом месту разночтенија за која има подршке у другим старословенским споменицима.

Мт 20,24: Дан *негодоваше* — други босански начеше *негодовати*; Мар. ј. и његова разночтенија подржавају Дан; Мт 26,51: Дан (и Хвал) *ѣдинъ ѿ соуштихъ* — други бос. *ѣдинъ ѿ стоещихъ*; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Мт 27,33: Дан *голгота* — други бос. *голгаты*; Мар. и његова разн. као Дан; Мр 2,17: Дан (и Хвал) *въ покаѣние* — други бос. без тих речи; Мар. и Асем. ј. као Дан; Мр 2,22: Дан и *овое съблюдетъ се* — други бос. без тих речи; Мар. ј. има те речи дописане касније, према неким грчким узорима; Мр 3,5: Дан *цѣла ѣко и друугаѣ* — други бос. без тих речи; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Мр 6,13: Дан *олнема* — други бос. *маслома*; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Мр 6,14: Дан *слоухъ Христова* — други бос. без тих речи; Мар. ј. и његова разн. као Дан (*слоухъ Исоусова*); Мр. 6,33: Дан *идоуште* — други бос. *ѣдоуше*; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Мр 6,41: Дан *оученикомъ своимъ* — други бос. без *своимъ*; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Мр 6,43: Дан *коша* — други бос. *кошыници*; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Мр 6,51: Дан (и Хвал) *зѣло изваиха въ сѣвѣ дивлахоу се* — други бос. без речи *изваиха въ сѣвѣ*; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Мр 7,6: Дан *далече* — други бос. *кромѣ*; Зогр. ј. пружа подршку Дан; Мр 7,15: Дан *исходешта ѿ него* — други бос. без *ѿ него*; Мар. ј. као Дан, Зогр. као други босански; Мр 7,21: Дан (и Хвал) *сръдца чловѣка* — други бос. без тих речи; Мар. ј. и његова разн. слично као Дан; Мр 7,22: Дан *око лоукаво, хоула* — други бос. без тих речи; Мар. ј. и његова разн. као Дан (*власфимѣ м. хоула*); Мр 8,13: Дан *вълѣзе пакы въ коравль иде на онъ поля* — други

бос. нде пакы въ коравль или у инверзији, без осталих речи; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Мр 9,1: Дан видѣтъ — други бос. оузрѣтъ; Мар. ј. као Дан; Асем., Остр. као други бос.; Мр 9,5: Дан (и Хвал) крови — други бос. сѣни; Зогр. ј. као Дан, Мар. самостално; Мр 9,30: Дан не хотѣаше да кто оувѣсть — други бос. хотѣаше да никто же оувѣсть; Мар. ј. и Сав. књ. више као Дан, Асем. ј. више као други бос.; Мр 9,38: Дан ꙗко не послѣдоуѣтъ намъ — други бос. без тих речи; Мар. ј. као Дан; Асем., Остр. као други бос.; Мр 12,30: Дан и всѣмъ оумомъ твоимъ и всею крѣпостию твоєю — други бос. без тих речи; Мар. и Зогр. ј. више на страни Дан, Асем. као други бос.; Мр 12,33: Дан олокавѣтомать и жрътва — други бос. сѣжигаемыхъ жрътва; Мар. и Зогр. ј. као Дан; Мр 14,3: Дан моура — други бос. масти; Мар. ј. самостално, Остр. као Дан; Мр 15,45: Дан сътаника — други бос. кентоуриона; Остр. и Асем. ј. као Дан, Мар. као други бос.; Лк 1,77: Дан ѿпоуштенне грѣховъ нхъ — други бос. оставление грѣхъ нашихъ, при чему је ова заменица погрешна; Лк 2,33: Дан Носифъ и мати его — други бос. оцаъ его и мати; Мар. ј. као Дан; Зогр., Асем., Сав. књ. као други бос.; Лк 2,43: Дан отрокаъ Исоуся — други бос. отрока; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Лк 2,43: Дан не разоумѣ Носифъ и мати его — други бос. не чоуста родитела его; Мар. ј. слично Дан; Зогр., Асем., Сав. књ. као други бос.; Лк 3,15: Дан (и Хвал) еда тѣ естъ Христосъ — други бос. еда тѣ естъ, што је грешка; Лк 5,3: Дан и ... ѿстоупи — други бос. възнати; Мар. ј. слично Дан, Асем. као други бос.; Лк 5,17: Дан въ едины ѿ днѣи — други бос. и выстъ (вѣ) ѿ днѣ, што је грешка; Лк 6,13: Дан нарече — други бос. именовъ; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Лк 6,29: Дан срачице — други бос. сракве; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Лк 6,40: Дан (и Хвал) вьсакъ — други бос. вьсь, што је грешка; Лк 7,3: Дан (и Хвал) моле — други бос. глаголе; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Лк 7,8: Дан подѣ владыкою — други бос. подѣ властѣи; Сав. књ. као Дан; Мар., Асем., Остр. као други бос.; Лк 7,9: Дан идоуштоуемоу народоу по немъ — други бос. послѣдоующеуемоу народоу; Сав. књ. сличније Дан, Мар. ј. као други бос.; Лк 7,15: Дан и дасть матери свои — други бос. немају тих речи; Мар. ј. као Дан; Зогр., Асем. као други бос.; Лк 7,43: Дан вѣште — други бос. множише (множѣ); Мар. ј. као Дан; Асем., Остр. као други бос.; Лк 8,13: Дан иже на камени си соутъ — други бос. без си соутъ; Сав. књ. као Дан, Мар. ј. као други бос.; Лк 8,31: Дан и молаху и вси вѣсы — други бос. и молише и; Сав. књ. као Дан, Мар. ј. као други бос.; Лк 10,22: Дан и обрашть се къ оученикомъ своимъ рече — други бос. немају тих речи; Мар. ј. као Дан, Зогр. као други бос.; Лк 11,13: Дан доухъ светы — други бос. доухъ влагъ; Мар. ј. као Дан;

Асем., Сав. књ. као други бос.; Лк 11,37: Дан вѣшедь же възлеже — други бос. немају тих речи; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Лк 11,47: Дан книжници и фарисѣе и лицемѣрне — други бос. немају тих речи; Зогр. ј. као Дан, Мар. ј. као други бос.; Лк 12,21: Дан нмѣ оуши слышати да слышати — други бос. без тих речи; Мар. ј. као Дан; Зогр., Асем. као други бос.; Лк 12,58: Дан слоуга — други бос. практоръ; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Лк 14,10: Дан званиѣми — други бос. сѣдѣщими; Сав. књ., Зогр. ј. као Дан; Мар., Асем., Остр. као други бос.; Лк 14,15: Дан овѣдь — други бос. хлѣвъ; Мар. ј. и његова разн. као Дан; Лк 14,24: Дан мнози во соутъ звани, мало же избранихъ — други бос. без тих речи; Мар. ј., Асем., Остр., Сав. књ. као Дан, Зогр. као други бос.; Лк 15,16: Дан насытити чрѣво свое — други бос. насытити се; Мар. ј., Остр. као Дан; Асем., Зогр., Сав. књ. као други бос.; Лк 19,11: Дан и мнѣхоу — други бос. и мнѣ, што представља понављање обичне писарске омашке; Лк 20,22: Дан данъ — други бос. фѣръ (фѣров); Мар. ј. и његова разн. као Дан; Јв 4,1: Дан оувѣдѣ — други бос. разоумѣ; Мар. ј. као Дан, Зогр. самостално; Јв 4,11: Дан почръпала — други бос. почръпальника; Мар. ј. као Дан, његова разн. као друга бос.; Јв 4,25: Дан нарицаѣмы — други бос. глаголемы; Остр. ј. као Дан, Асем. као други бос.; Мар. самостално; Јв 4,47: Дан вы во оумираѣ — други бос. хотѣаше во оумрѣти; Мар. ј. као Дан, Остр. као други бос.; Јв 5,4: Дан схождаше въ коупиль — други бос. мыѣше се въ коупѣли; Мар. ј. као Дан, његова разн. као други бос.

Места у Дан за која нисам нашла паралеле ни у осталим босанским текстовима ни у Мар. ј. са његовим разночтенијима јесу следећа:

Мт 21,32: Дан имете емоу вѣри — други ети емоу вѣри и сл., грешка у Дан; Мт 24,41: Дан едина ... а дроуга — други едина ... едина; Мт 25,5: Дан все дѣви ти — други все и сл.; Мт 26,49: Дан оцѣлыва — други обловыза; Мр 1,33: Дан без събралъ се — други и вѣ весь градъ събралъ се; Мр 2,12: Дан одръ свои — други без свои; Мр 2,25: Дан трѣвовање имѣ — други трѣвова; Мр 4,19: Дан бесплодно — други безъ плода; Мр 4,20: Дан а си ниже на доврѣ земли сиѣни — други а си соутъ сѣени на доврѣни земли; Мр 4,21: Дан не на свѣшътнициѣ ли положень воудеть — други не да ли на свѣшътници възложеть н; Мр 6,33: Дан и синдоу се къ немоу — други без тих речи; Мр 6,49: Дан мнѣхоу призракъ — други непѣщеваше призракъ (призрачнѣ); Мр 8,25: Дан оутвори се — други отвори (оутвори) се, у Дан грешка; Мр 10,20: Дан что еште есмь не доконьчала — други без тих речи; Мр 10,46: Дан просе — други хлоупаѣ и сл.; Мр 13,3: Дан Петръ Ђндрѣи Иѣковъ Нованъ — други Петръ Иѣковъ Нованъ Ђндрѣи; Лк 2,26: Дан швѣштано — други швѣщано; Лк 4,9: Дан

долоу — други низъ; Лк 5,15: Дан схождахоу се — други синмахоу се; Лк 6,24: Дан ѿстоите оутѣшениѣ вашего — други оусприесте оутѣхоу вашоу и сл.; Лк 6,42: Дан не чоуе — други не виде (варијанта Дан може да буде исправна ако је значење „осећати“); Лк 8,30: Дан легеонъ име миѣ естъ — други само легеонъ (леѣонъ); Лк 10, 24: Дан и прохощаше скрозѣ гради и села оуче и шаствиѣ творе въ вѣроуслии — други без тих речи; Лк 11,50: Дан ѿ начела — други ѿ сложениѣ; Лк 18,28: Дан что оубо воу-детъ намъ — други немају тих речи; Лк 22, 47: Дан целовати (sic) — други ловазати (ловазати). Итд.

Одвајања Дан од босанског стабла, или од других текстова уопште, имају своје нарочите карактеристике.

Прво, када смо посматрали целу босанску скупину, заједно са самим Дан, видели смо да се Мар. јев. само у 20% случајева поклапа са њеним разночтенијима. Међутим, у примерима где се Дан одваја на било којој бази од других босанских текстова, оно се у 80% случајева одваја на бази Мар. ј., изневеравајући тиме ситуацију у босанском стаблу и своју сопствену тамо где је оно његов члан. А то не може значити ништа друго него ревизију текста Дан на основу неког текста блиског Мар. ј.

Сем тога, Дан у својим разночтенијима упадљиво даје утисак *ревидираног* текста а не таквог где су се нагомилали пропусти и случајности из низа подлога. Оно показује жељу писара за формалним (углавном фонетским) уједначавањем и смисаоним дотеривањем; у индивидуализацијама Дан има најмање шаренила и најмање бесмислица од свих босанских јеванђеља. Дан спроводи скоро доследно измену $\phi > \psi$ (а у сваком случају речи са изворним ϕ третира увек једнако), више форсира прелаз $\psi > \alpha$ него Ник, али више задржава ψ ; уводи дативе на *-ови* и нове сигматске аористе. Дан воли опширност, те нпр. ставља *Исоуѣ* где год мисли да се из контекста не зна тачан подмет (ово може бити такође утицај Мар. ј.). Његове ревизије у великом броју случајева иду за тим да се у текст још нешто дода (то могу да буду и спомињане слободне акомодације), а готово нигде нема избацивања. Све ово одаје систематичност, коју другде у таквој мери нисмо запазили. Треба приметити да је Дан најмање ревидирано у Јовановом делу, где су његова одступања одиста само обична разночтенија, каквих има свуда.

Осим видног учешћа Мар. ј. (одн. његових сродника) у овој великој ревизији Дан, може се назрети и појачана улога Сав. књ., разуме се не равномерно, пошто је Сав. апракос.

Местимична поклапања Хвал са иновацијама Дан а не са Ник, с којим је Хвал био дуже у заједници, могу се протумачити само тако, што су и у Хвал (одн. у подлози) вршене ревизије, о чему смо већ и говорили, па је понегде дошло до истих варијаната ревидирања.

Закључак

Јеванђеља која сам у току излагања називала босанским имају неке своје заједничке црте: старинску поделу текста, одсуство литургијске поделе, извесне граматичке и лексичке особености, припадност једној по својим изворима архаичној и врло давно дивергираној грани (чињеница која је увелико помућена у току њиховог даљег разграновања и самосталног живота). Још нешто што се може сматрати њиховом заједничком особином јесте велико, посредно доказано, старање о њиховом квантитету и квалитету: често умножавање и често ревидирање. Сама жеља за ревидирањем је карактеристична, иако не сасвим јасна у својим мотивима. Што се тиче многобројности рекреација, моји закључци се не слажу с оним што се често мисли о „богумилским“ текстовима¹¹¹. Ревидирање се вероватно вршило, како по грчким текстовима, цариградским и још више изванцариградским, тако и по јужно-словенским, од којих су неки и сами били већ подновљени према грчким изворима¹¹². Сродност са овим или оним познатијим старословенским спомеником врло је неуједначена и углавном несигурна, због факта да су неки од тих споменика тетра а неки апракоси, неки (већ и у оно време) непотпуни, неки касније ревидирани или уопште измењени, тако да нам није познато стање њихових подлога из којих је црпен текст за наша јеванђеља; итд. Назире се сродност са оним текстовима који морају бити блиски сродници Асемановог јеванђеља — једног од најархаичнијих споменика — и Савине књиге. Сродност са Маријиним јеванђељем видљивија је само код интерполација и исправки. Али ништа од свега реченога, ни при најпажљивијем понирању у судбине ових босанских књига, не говори о идеолошким одступањима од тадашње вере код њихових наручилаца или писара. Понеке лексичке варијанте, друкчије од оних које стоје у канонским текстовима, налазе се ту и тамо у појединим споменицима, али су то најчешће обична разночтенија, синоними или грешке. Одсуство оних обележја која би се тицала црквеног обреда не сведочи обавезно о јереси, него о нарочитој бризи за ову врсту литературе и међу световњацима, свакако представницима више класе.

¹¹¹ Нпр. ово место: „Srednjeveški bogomili so bili nasprotniki tedanje (in vsake cerkevne hierarhije ... skušali so ohranяти stare tradicije. Sv. pismo se je pri njih redkeje) prepisovalo nego v številnejši službeni cerkvi z živejšim bogoslužjem in z večjo uporabo sv. knjig“, Гривец, Дикција ... 29, у напомени под текстом.

¹¹² О томе да је у босанским јеванђељима често вршена ревизија према грчким узорима говори Хоралек у својој студији, а коментарише и Гривец, Слово 6—8, 356. О присуству разних врста грчких подлога в. и Ј. Вајс, о. с. 117.

Како се у то време служило по босанским црквама и да ли се служило — из ове *йерсијекѿииве* не може да се да одговор. То, уосталом, представља питање практиковања вере, а не њене садржине. Није искључено да су напоредо са канонским текстом живеle какве посебне приче, легенде, па и веровања у вези с личностима и догађајима који се спомињу у јеванђељу. Најзад, проблем се може поставити и овако: између босанских књига које смо овде анализирали и оног нејасног стања духова у Босни тога времена, које се обухвата именом богумилства, не постоји можда никаква друга веза сем територијалне и временске коинциденције. Те исте књиге нешто касније почеле су да се употребљавају и у богослужбене сврхе, и то свакако може да послужи као доказ да оне нису биле ништа друкчије, у очима блиских потомака, од свих осталих, исправних књига¹¹³.

Проучавање босанских текстова пружа наговештаје о дивергенцијама међу старословенским и најранијим јужнословенским јеванђељима, којима се у последње време бави више истакнутих светских научника. Ја се у та питања нисам упуштала дубље него што су ме водили трагови босанских споменика; а трудила сам се да и оно што је већ речено о босанској грани у вези с том проблематиком (углавном о Мир, Ник и Дан) примим на начин који не би одвео под сугестију туђих закључака.

И. Грицаић

¹¹³ В.: Ј. Шпадар, о. с. 61.

Résumé

I. Grickat

Evangile de Divoš

— Analyse philologique —

Le tétraévangile de type bosniaque, trouvé en 1960 dans l'église de St. Nicolas à Podvrh et appelé Evangile de Divoš, selon le nom de la personne pour laquelle il fut écrit, constitue un apport plein d'intérêt à la science philologique, ainsi qu'à l'histoire de l'art. Cependant, cet évangile n'est pas conservé en entier: il n'en reste que 186 feuillets.

L'auteur de la présente étude donne d'abord un aperçu de tous les tétraévangiles de type bosniaque connus jusqu'ici (y compris les deux anciens évangiles apracos), en commençant par l'Evangile de Miroslav et en faisant observer que le Codex Marianus pourrait également être considéré comme apparenté à ce groupe, vu ses particularités linguistiques et paléographiques.

L'analyse de certaines particularités du texte de Divoš nous porte à conclure que cet évangile n'avait pas été adapté aux services liturgiques et qu'il représente un simple texte continu de l'évangile, sans aucune indication de leçons, ce qui est, d'ailleurs, le trait caractéristique général des évangiles bosniaques. Toutefois, il y a lieu d'observer tout d'abord que le texte de l'Evangile de Divoš fut copié d'un autre texte tirant son origine d'un livre d'heures ordonné, et ensuite que cet évangile même fut ultérieurement, au cours des siècles qui suivirent, modifié et adapté pour les offices liturgiques, et tout particulièrement, paraît-il, pour les offices des matines de dimanche.

Les traits particuliers extérieurs du texte, à savoir la forme des lettres et les autres éléments paléographiques, indiquent que cet évangile est le plus similaire à l'évangile bosniaque d'Emmanuel le Grec (Manojlo Grk). D'ailleurs, dans une marge on voit une note endommagée, en caractères très menus: „... a Manoilo“, ce qui veut dire certainement: „Pisa Manoilo“ (écrit par Emmanuel). Etant donné que l'on peut constater dans le texte de Divoš certaines erreurs qui témoignent du sentiment de la langue grecque montré par le copiste, et vu la concordance approximative du temps où ces deux évangiles furent copiés (début du XIVe siècle), ainsi que quelques autres particularités, on pourrait affirmer avec certitude que ce texte d'évangile qui vient d'être découvert est dû à la plume d'Emmanuel le Grec, copiste bien connu.

Les particularités phonétiques, morphologiques et syntaxiques de ce monument témoignent de son caractère assez archaïque, de sorte que, à ce point de vue, il doit être rangé parmi les textes bosniaques les plus anciens, et notamment dans le groupe dont font partie l'Evangile de Miroslav, les Fragments de Grigorovič—Gilferding et l'Evangile d'Emmanuel. Bien entendu, ce monument dénote aussi certaines innovations, caractéristiques non seulement pour la rédaction serbe de cette époque, mais aussi pour la couleur dialectale de sud-ouest, qui se laisse pressentir déjà en ce temps-là.

La dernière partie de la présente étude est consacrée à une comparaison détaillée de l'Evangile de Divoš avec les autres évangiles bosniaques en ce qui concerne les similitudes et les différences constatées dans le texte et susceptibles de jeter de la lumière sur la question du texte originaire commun et des divergences qui se sont manifestées dans les différentes copies au cours des siècles. Ce parallèle nous permet de constater que l'Evangile de Divoš et celui d'Emmanuel sont les plus proches en ce qui touche le texte originaire, c'est-à-dire qu'ils ne sont que deux copies d'un même texte ou bien, du moins, qu'ils ont été copiés d'après deux textes qui avaient eu un même modèle originaire. Ensuite, les évangiles de Divoš et d'Emmanuel sont assez similaires à ceux de Nikolje, de Hval et de Daničić (appelé autrement seconde version de Nikolje). D'autre part, parmi ces trois derniers évangiles, ceux de Nikolje et de Hval constituent un groupe à part; quant à celui de Daničić, l'auteur de la présente étude constate, après une analyse détaillée, que le texte de cet évangile ou le texte qui lui a servi de modèle a subi une révision assez systématique d'après un modèle très proche au Codex Marianus.

En ce qui concerne les traits caractéristiques du texte, les évangiles bosniaques dénotent en général une certaine affinité avec l'Evangile Assemani et avec le Livre de Sava. Le grand nombre de copies, que l'on peut constater indirectement, et le soin que l'on prenait de la signification du texte, soin qui se manifestait par les fréquentes révisions du texte, témoignent que dans les milieux où naquirent ces évangiles il y avait même bon nombre de laïques qui prenaient intérêt à ces évangiles et à qui ils servaient de lecture.

L'auteur affirme, enfin, que dans tous ces textes il n'y a aucune trace des conceptions hérétiques que certains savants ont cru y voir.

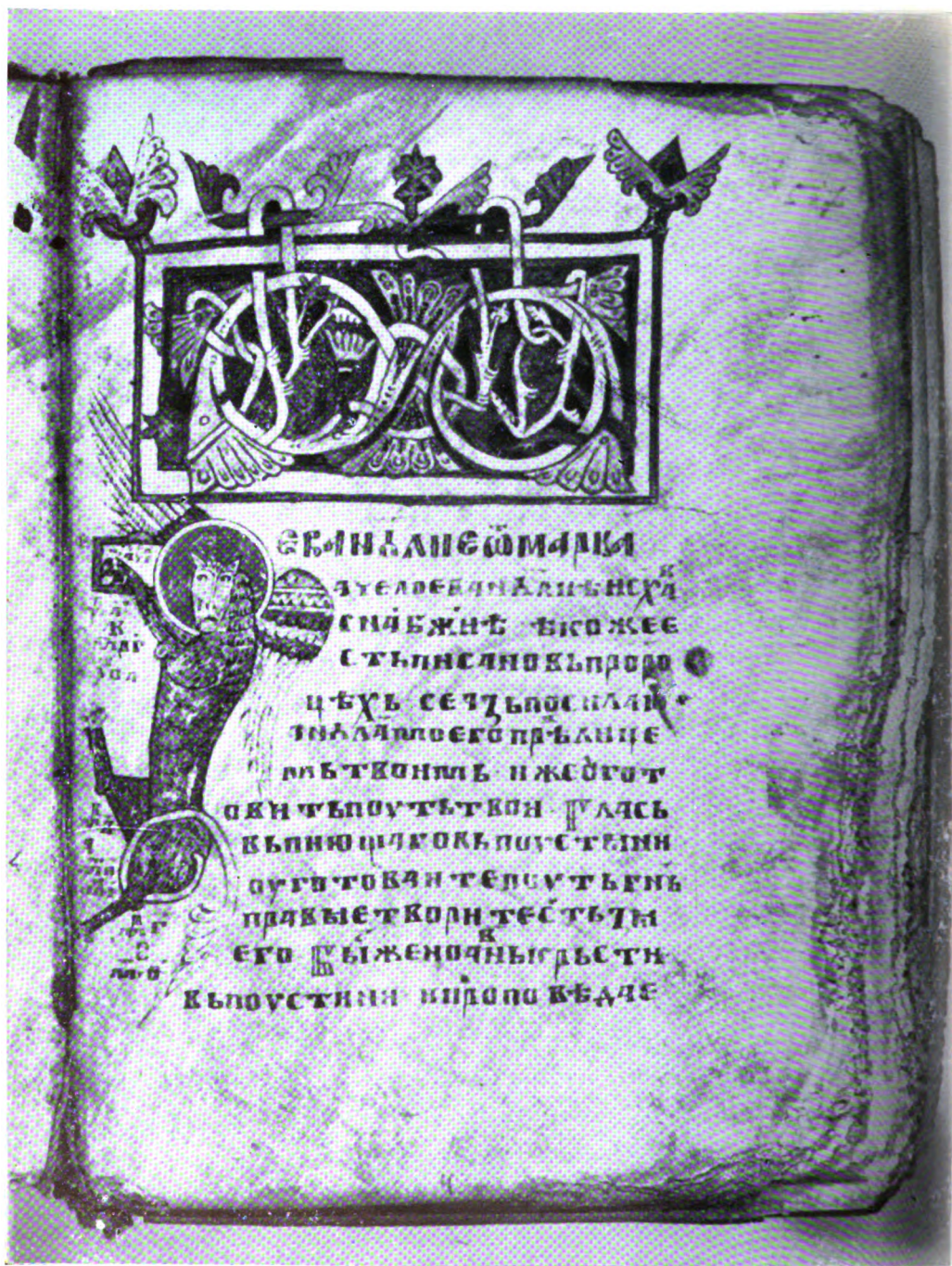
К
ЛАН

1. 4
 2. 4
 3. 4
 4. 4
 5. 4
 6. 4
 7. 4
 8. 4
 9. 4
 10. 4
 11. 4
 12. 4
 13. 4
 14. 4
 15. 4
 16. 4
 17. 4
 18. 4
 19. 4
 20. 4
 21. 4
 22. 4
 23. 4
 24. 4
 25. 4
 26. 4
 27. 4
 28. 4
 29. 4
 30. 4
 31. 4
 32. 4
 33. 4
 34. 4
 35. 4
 36. 4
 37. 4
 38. 4
 39. 4
 40. 4
 41. 4
 42. 4
 43. 4
 44. 4
 45. 4
 46. 4
 47. 4
 48. 4
 49. 4
 50. 4
 51. 4
 52. 4
 53. 4
 54. 4
 55. 4
 56. 4
 57. 4
 58. 4
 59. 4
 60. 4
 61. 4
 62. 4
 63. 4
 64. 4
 65. 4
 66. 4
 67. 4
 68. 4
 69. 4
 70. 4
 71. 4
 72. 4
 73. 4
 74. 4
 75. 4
 76. 4
 77. 4
 78. 4
 79. 4
 80. 4
 81. 4
 82. 4
 83. 4
 84. 4
 85. 4
 86. 4
 87. 4
 88. 4
 89. 4
 90. 4
 91. 4
 92. 4
 93. 4
 94. 4
 95. 4
 96. 4
 97. 4
 98. 4
 99. 4
 100. 4

пнлч тѣ · нматекосу · сто дню ·
н дѣтеноу · тврѣ дн · те · ѿго
же · кѣс · те · онн · жешѣ · шед · тврѣ
дн · шегр · обѣ · ꙗ · не · ч · т · лѣ · вѣ ·
ше · ка · м · е · нѣ · с · го · у · сто · д · не · ю ·
 · в · ве · х · е · рѣ · же · со · у · бо · тѣ · св · н ·
т · лю · шн · в · ѣ · рѣ · ко · у · ю · с · бо ·
то · у · пр · н · де · м · ар · нѣ · м · л · ч · а ·
лн · нн · н · др · о · у · г · ч · б · м · ар · нѣ ·
в · н · дѣ · тн · гр · об · а · н · се · трѣ ·
с · ѣ · б · ѣ · в · е · лн · ч · н · а · л · б · о · г · нѣ · с · ѣ · шѣ ·
снѣ · се · н · пр · н · ст · о · у · пн · ѣ · в · а · л · ы · ч ·
м · е · нѣ · ѿ · дѣ · в · рн · гр · об · о · у · н · с · ѣ · дѣ ·
ш · е · н · ч · не · м · лѣ · бѣ · же · бо · ꙗ · ч · е ·
его · ѿ · ко · м · л · б · нн · н · о · дѣ · кн · не · его ·
бѣ · ло · ѿ · ко · н · снѣ · гѣ · ѿ · ст · р · а · х · а ·
же · его · ст · р · е · со · ш · е · с · е · ст · рѣ · г · ѣ ·
ш · е · н · н · бѣ · ш · е · ѿ · ко · м · л · рѣ · т · вн · ѿ ·
в · е · ш · а · вѣ · же · ч · н · а · л · л · р · е · х · е · же · н · ч ·
м · л · не · бо · н · т · а · с · е · в · ы · в · ѣ · м · л · б · о ·
ѿ · ко · н · с · а · пр · о · пе · т · а · г · о · н · ш · е · т · а · нѣ ·
ѿ · ѣ · в · ы · ст · а · бо · ѿ · ко · ж · е · р · е · х · е · пр · н ·

Е. десятарини:

нола
Г
нола
Г
нола
Г

ЩЦБЛЮ БИТЬСНАИКСА ДАСТЬ
ЕМОУ ВЪРОУЦЪ ЕГО

нола
Г
26

РЪРОУЕНВЪСНАИМЪ ЖИВОТЪ
ВЪСНАИЕДУИТЬ ЖЫКОТЧНЪ

нола
Г
26

ГНЪВЪБЖЫПРЪБЫКЧЕТЬНА
НЕМЪ. ЕРЪЖЕРАДОУМЪГЪ

ЪКОДСАЫШАШЕФАРНСЪН.Ъ
КОНСЪМНОЖАНШЕОУХЕНИ
КНТКОДИТЬ. ИСКРЪЩАЕТЬНЕ
ЖЕНОЧНЪ. АНСЪСАМЪНЕИСКРЪ
ЩАШЕ. НЪОУХЕНИЦНЕГО. ОС
ТЧКНИШАДЪЮ. ИДЕПАКСЪКЪГА
ЛНАДЪЮ. ДОСТАЪШЕЕМОУ

нола
Г
26

ПРОИТНСКОУЪСАМАРНЮ.

РИДЕЖЕВЪГРДЪСАМА
РНИСЪСЪ. НАРИЦАЕМЪ
ЫСОУХАРЬ. ИСКРЪКЪ.
ИЖЕДАСТЪНЪИСКОВЪ.
НОСИФОУСНОУСВОЕ
МОУ. БЪЖЕТОУСТД
АЪНЪЦЪНЪИСКОВЪ.

МЈЕСТО ЦЕНТРАЛНОХЕРЦЕГОВАЧКОГ ГОВОРА МЕЂУ ОСТАЛИМ ГОВОРИМА ДАНАШЊЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

У својим радовима: „Говор села Буне“¹ и „Акценат села Орти-
јеша“² ја сам указао на постојање једног говорног подручја на терену
данашње јекавске Херцеговине које се по многим својим особинама
разликује од других херцеговачких говора, од источнохерцеговачког
(их.), западнохерцеговачког (зх.) и сјевернохерцеговачког (сх.). Говор
данашње источне Херцеговине обрадио сам у посебној монографији
(која је примљена за штампу). Остављајући говор сјеверне Херцего-
вине, који је такође јекавски као и источнохерцеговачки, за разлику
од западнохерцеговачког, који је икавски, за доцније, ја ћу овдје
указати на особине и развитак овога средишњег херцеговачког говора
који се може назвати говором централне Херцеговине, а који је,
такође, јекавски.

Г р а н и ц е

Подручје централнохерцеговачког говора није велико. Оно захвата
по један дио бившег мостарског, столачког и чапљинског среза; наравно,
од мостарског и чапљинског среза овом говору припада онај дио који се
налази источно од ријеке Неретве, тј. јекавско говорно подручје. Гра-
ница овога говора могла би се повући нешто више изнад Бијелог Поља
(више Мостара), испод Зијемалја и Подвележја, преко Рабине, Ротимље,
Хргуда, Влаховића и Љубића на Попово поље — између Равна и Завале,
западно од Завале избија на републичку границу између НР Хрватске и
НР Босне и Херцеговине. Одатле граница овога говора је у исто вријеме
и граница између ових двију република до Габеле^{2а}. Од Габеле граница
централнохерцеговачког говора према западнохерцеговачком је ријека
Неретва до више Бијелог Поља.

¹ Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, књ. II.

² Научно друштво Босне и Херцеговине, Грађа X, Сарајево 1961.

^{2а} в. Ј. Вуковић: Гласник Земаљског музеја Сарајево; Етнологија т. XIV,
1959, стр. 111-116.

Овом говору припадају и сва јекавска мјеста западно од Неретве; то су, углавном, православна села (Слипчићи, Баћевићи, Раштани, Рашка Гора, затим Габела; као и муслимани Јасенице код Чапљине и Грацке код Љубушког²⁶).

Наш централнохерцеговачки говор не подудара се са Козићевим хумским говором. Обрен Ђурић-Козић, наиме, у раду „Шума и Површ у Херцеговини“³ разликује у оном дијелу Херцеговине који се налази источно од Неретве два говорна типа: хумски и требињски. Требињски говорни тип требало би да одговара нашем источнохерцеговачком, а хумски нашем централнохерцеговачком. Хумски говор, према Козићу, обухвата: „љубињски, столачки, мостарски до Неретве и део невесињског котара“. Ако се упореде границе нашега централнохерцеговачког говора које смо ми овдје дали са овим које даје Козић, видјећемо да по нашој подјели их. не припада ништа од б. невесињског среза, а ни један дио б. срезова Мостар, Столац, Љубиње. Од б. мостарског среза нашем их. говору не припадају Зијемља и Подвележје. Управо, та мјеста налазе се на граници између централнохерцеговачког и источнохерцеговачког и у њима се укрштају особине ових говора, али, према рефлексима старог вокала јата, ближа су источнохерцеговачком него централнохерцеговачком. Од б. срезова Столац и Љубиње сва мјеста која се налазе јужније од линије Влаховићи-Хргуд-Љубиње-Завала припадају Козићевом требињском, односно нашем источнохерцеговачком говору.

Наша подјела овога подручја не подудара се у потпуности ни са оном коју је дао Ј. Дедијер. Дедијер у раду „Херцеговина“⁴ говори о сјеверној (горњој), средњој и јужној Херцеговини. Истина, а то треба истаћи, ни Козић ни Дедијер нису посебно проучавали говор овога подручја. Они су у својим радовима о говору области коју су испитивали рекли само онолико колико се то тражи од једне антропогеографске или етнолошке студије.

Централнохерцеговачки говор, као и други херцеговачки говори, припада млађим говорима штокавског дијалекта. Сви ти говори, како јекавски тако и икавски, имају изједначене датив, инструментал и локатив множине и у тим падежима углавном они имају наставак *-ма*; сви ти говори скоро редовно имају у генитиву множине наставак *-а*, сви ти говори имају четвороакценатску систему. Појединачних одсту-

²⁶ За Јасеницу в. Твртко Канаст: Јасеница и Јасеничани, Географски преглед, V, Сарајево 1961. 55 и даље; а за Грацку в. од истог аутора: Љубушки травари, Географски преглед, IV, Сарајево 1960. стр. 43, 64; а в. и стр. 51 и 52.

³ Насеља, књ. II, стр. 1159.

⁴ Ј. Дедијер: Херцеговина, Београд 1909, 7, 112—116 и 136.

пања од овога може се наћи, нарочито у сјевернохерцеговачком и западнохерцеговачком. То су заједничке особине које све ове говоре сврставају у млађе говоре штокавског дијалекта. Основна разлика између говора који се налазе источно од Неретве и оних западно од Неретве⁶ је у рефлексима старог гласа јата. Сви говори на источној страни су јекавски у основи, а сви говори на западној страни су икавски (са изузетком мањих јекавских оаза у икавској територији). У споменутим својим радовима ја сам указао на главније особине цх. говора, овдје ћемо поред тих особина навести и оне које тај говор одвајају од других херцеговачких говора.

Однос центалнохерцеговачког према источнохерцеговачком говору

1. Основна разлика између ових говора огледа се у рефлексима старог гласа јата у данашњим дугим слоговима. Источнохерцеговачки у тој позицији данас има двосложну замјену јата, без обзира на акценат. Ту је редовно: — *дијѐше, снѝјег*. Истина, акценат није увијек класичан, поред *-дијѐше* и *снѝјег*, често се јавља и *-дијѐше, снѝјег*. У централнохерцеговачком основна замјена је *-иѐ: диѐше, снѝег* (или *снѝек*), рјеђе је ту двосложна замјена *-ије*, али зато често срећамо и чисто *је: дјѐше, бјѐл*.

2. У вези са рефлексима гласа јат је и јотовање. Оба ова говора имају редовно јотоване не само *л* и *н*: *љѝо, његоваѝи, него и ѝи, д, с, з: ћераѝи, ћѝца, ѝресѝдник, изѝсѝи*, као и африкату *ѝ: ћѝало, ћѝаница*. Источнохерцеговачки уз ове зна још и за јотоване уснене сугласнике: *ѝѝесма, бљѝче, мљѝера, вљѝера*. Ово јотовање, међутим, није особина централнохерцеговачког говора. Ако се понекад и ту јаве примјери ове врсте, чуће се углавном од старијих православца који су ту особину донијели са источнохерцеговачког подручја.

⁶ Западнохерцеговачко подручје до данас није нашло свога испитивача. Материјал којим ја располажем упућује нас на закључак да и на том подручју можемо разликовати најмање три говорна типа. Први би био *љубушко-лишѝички* који поред икавског рефлекса гласа јата има у радном гл. придјеву м. р. сажимање у корист вокала *а*: — *дошѝ, ѝошѝ, ишѝ, мошѝ*, као и — *бија, видија*; други говор би био *дувањско-ливањски* који у радном гл. придјеву има *о*: — *дошѝ, казѝ, био*, али ту имамо понекад и гл. групу *-шѝ (ишѝай)*, (в. Бенана Чустовић: Гласник Земаљског музеја Сарајево; Етнологија, т. XV-XVI, 1960-61, стр. 91-117), трећи говорни тип могао би се назвати *ѝрозорско-рамски* који има редовно *о* у радном гл. придјеву, али уз то редовно и: — *ишѝай, ишѝем, Шѝиѝ, Шѝиѝе*. Можда би и оно подручје између Мостара и Чапљине уз Неретву могло чинити засебан говорни тип. Тамо је у радном гл. придјеву редовно *-о*, а ту је редовно и *-ишѝ*. Теренска испитивања показале да ли ова подјела одговара стању на терену.

3. Источнохерцеговачки има у наставцима замјеничко-придјевске промјене уопштене наставке старих тврдих основа; отуда ту имамо поред: *овијем, њијем и нашијем, вашијем*; поред: *добријем, слабијем и љућијем, врућијем*. У централнохерцеговачком чешћи и обичнији су наставци старих мекких основа: поред *нашим, вашим* ту је и: *овим, оним*; поред: *врућим, љућим*, ту је и: *добрим, слабим*.

4. Источнохерцеговачки још увијек чува разлику између инфинитивне и презентске основе глагола VII (Белићеве) врсте: поред *живјејџи (живљејџи), вољејџи* ту је и: *живљела, вољела*. У централнохерц. тај однос је нарушен, па имамо: *живијџи, волијџи; живила, волила*.

5. На цијелом подручју централнохерцеговачког наићи ће се и на по који икавизам, у их. тога нема; у их. је и: *нијесам, нијесмо* према цх. *нисам, нисмо*.

6. На терену их. наилазимо на *чѣк - чѣка*, у цх. само је *чѣјек-чѣјека* (или *чојека*).

7. У цх. сви имају у својој фонетици гласове *x* и *ф*, иако сви не употребљавају подједнако ове гласове, и не увијек тамо гдје им је по етимологији мјесто. У их. једино муслимани имају ове гласове у своме говору, други их употребљавају знатно рјеђе, или никако.

8. У их. мјесто *x* јавља се и *г*: *ићѣгџу, иричѣгџу, ја љг чувам, у њѣг, добријѣг*. Централнохерцеговачком је непозната супституција сугласника *x* сугласником *г*.

9. Источнохерцеговачки зна и за примјере типа: *добавја, јавјају; ојјачкан, укајје; земја, гмјавина; сабјом, надебјо се*. У цх., ако се изузму они који у свом говору уопште немају гласа *љ*, ова је појава непозната. Тамо је редовно: *добавља, укајље, земља, сабља*.

10. Од глагола: *бискајџи, искајџи, врискајџи* у их. презент зна и за облике са *ић*: *бишиће, - бишићу, тићем - тићу, вришићем-вришићу*; и императив од тих глагола зна за *ић*: *бишићи, тићи, не вришићи*. У цх. у свим овим случајевима имамо *иш*: *бишићем, тишћем, вришићи; бишићи, тишићи*.

11. Од *звиздајџи* у их. наилазимо на презент: *звизђем, звизђеш*; у цх. тај глагол у презенту гласи: *звиздим, звиздиш...*

12. На терену их. обична је дисимилациона појава у: *лезерва, лезервар*. У цх. само је: *резерва, резервисџи, резервар*.

13. У их., у говору муслимана, према гласовној групи *јр* у ријечима оријенталног поријекла као *бајрам, бајрак*, на групу *јр* мјесто *рј* наилазимо и у ријечима домаћег поријекла: *гојре, гојрела*. У цх. такође имамо: *бајрам, бајрак*, али је ту редовно: *гори, горила*.

14. У их., без обзира на вјеру и старост, сви разликују у изговору и писму сугласнике *ч* и *ћ*, *џ* и *ђ*. У цх. муслимани градова, а и неких

приградских села, немају у својој фонетици *ч* и *џ*. Код њих је редовно: *ћујеш*, *ћамија*.

15. Они који на подручју централне Херцеговине не разликују африкате *ч* и *ћ*, *џ* и *ђ*, ти најчешће у својој фонетици немају ни сугласнике *љ* и *њ*. Мјесто тих сугласника код њих имамо *ј* и *н*: *јубав*, *јуди*; *негов*, *кенац*. Источнохерцег. не зна за ову појаву.

16. Централнохерцеговачки зна за скраћивање вокалног *ѣ*, у их. вокално *р* чува своје квантитативне одлике.

17. Особина је цх. да се звучни сугласници на крају говорног такта изговарају полувучно или безвучно (*друж*^х, *нож*^ш или: *друк*, *нош*). У источнохерцеговачком ова појава није тако изразита.

18. Централнохерцеговачки карактерише и промјена мушких личних имена типа: *Јово*, *Салко*; *Раде*, *Сүле* по промјени именица на *а*: *Јово-Јовѣ-Јовѡ*, *Салко-Салкѣ-Салки*; *Сүле-Сүлѣ-Сүли*, *Раде-Радѣ-Радѡ*. У источнохерцеговачком ова имена имају промјену имена Марко: *Јово-Јова-Јову*, *Раде-Рада-Радѡ*.

19. Присвојни придјевни од имена *Јово*, *Раде* у цх. гласе: *Јовин*, *Радин*; у их. имамо: *Јовов*, *Радов*.

20. Породична имена типа: *Југо*, *Џеко*, *Лбо*, *Гаџе* у их. имају промјену као именице м. р. на сугласник: *Југо-Југа-Југу*, у множини је: *Јузи*, *Џџи*, *Лози*, *Гаџи*, *Гаџима*, *Џџима*. У цх. презимена ове врсте имају промјену именица ж. р. на *а*: *Пѣцо-Пѣџе*, у множини: *Пѣце*, *Пѣцама*; *Лбзе*, *Лбзама*; *Сүреме*, *Сүремама*.

21. Именице *бабо*, *Швабо* у их. имају промјену именица м. р. на сугласник: *бабо-баба-бабу*, *Швабо-Шваба-Швабу*. У множини је: *баби-бабима*, *Шваби-Швабима*. У цх. и ове именице иду по промјени именица ж. р. на *-а*: *бабо-бабѣ-баби*, *Швабо-Швабѣ-Шваби*. Тако је и у множини: *бабе-бабама*, *Швабе-Швабама*.

22. У их. је обично *џсѡѡш-џсѡѡша-џсѡѡшу*; *џсѡѡши-џсѡѡшима*. У цх. је само: *џсѡѡша-џсѡѡше-џсѡѡши*; *џсѡѡше-џсѡѡшама*.

23. На доста великом подручју их. говора женска лична имена типа *Милица*, *Даница* имају вокатив једнак номинативу. У цх. ова имена имају редовно у вокативу наставак *е*: *Милице*, *Данице*.

24. У их. женска лична имена типа *Мара*, *Фаша* у вокативу имају наставак *-о*: *Маро*, *Фашо*; у цх. та имена знају у вокативу и за наставак *-е*: *Маре*, *Сѡѡне*, *Дѡне*.

25. У их. врло је обична употреба енклитичког облика замјенице другог лица *ви*: *како ви је реко?*, *како ви се свиђа?*, *ја ви кажем*. У цх. рјеђе срећамо у употреби овај облик, тамо је обичније *вам*.

9. Према јабланичком *умри̑*, што је особина и неких босанских говора (в. код Решетара, стр. 205), у цх. је *умри̑џи̑(и)*.

10. Решетар каже да је у Јабланици *куруз* (стр. 114), што је, такође, особина босанских говора. У цх. је само *курузџ* (*курурус*) или *кокурузџ* (*кокурус*).

11. Од Дрежнице преко Коњица до Главатичева, то значи на цијелом подручју сх. говора, наилазимо на гласовну групу *шћ* у примјерима као: *шћай*, *шћене*, *огњишће*, *клишћа*. Централнохерцег. у свим примјерима те врсте редовно има *шћ* : *шћай*, *шћене*, *огњишће* и сл.

12. На подручју сјевернохерцеговачког говора забиљежени су и непренесени акценти: *дана̑*, *слободни̑је* (Белић, СНЕ, IV, 1075), *свјетли̑м* (Решетар, ор. cit. 82). Говор централне Херцеговине не зна за овакве акценте.

Однос централнохерцеговачког говора према западнохерцеговачком говору

1. Прва и најважнија особина која одваја ова два говора су рефлекс старог гласа јат. Према цх. *је* (*ије*) и *је* у западнохерцеговачком је редовно *и* : *било*, *вриме*; *дица*, *мисец*⁷.

2. У западнохерцеговачком (зх.), односно у оном његовом дијелу који граничи са цх., сажимање вокала у радном гл. придјеву врши се у корист првога вокала. Отуда у том говору имамо: *дошā*, *џошā*, *ишā*, *чишā*, *џисā*; а према тим примјерима имамо и: *бија*, *начинија*, *учија*, *не би ишија*. У цх. редовно је сажимање у корист другог вокала: *чишō*, *џисō*, *ишō*.

3. У зх. честа је појава да самогласник *о* испред сугласника *н* постаје затворенији и прелази у самогласник *у* : *лунац*, *брунзин*, *ундар*, *унда* (*онда*). Ову појаву срећамо и у цх., али она ту није тако изразита.

4. У говору католика западне Херцеговине мјесто сугласника *ф* јавља се понекад и сугласник *џ* : *Пилиј*, *џрашар*, *вакуј*, поред знатно чешћег *в* : *вршаљ*, *ваљен*, *вала*; у цх. говору супституција *ф* са *џ* није својствена домаћем становништву; на супституцију *ф* са *в* се наилази, али сви представници овога говора имају у својој фонетици и глас *ф*.

5. Централнохерцеговачки не зна за изговор сугласника *н* мјесто *м* на крају ријечи, што се често срета у зх. говору: *сџари дон*, *чујен*, *ниман* (*немам*), *ишџајон*, *иден*, *не знан*, *нисан*, *реун*, *свићеникон*.

⁷ За говор западне Херцеговине узимао сам податке из биљежака које је на терену водила другарица Фахра Колаковић-Матијашић и која ми их је љубазно ставила на увид на чему јој се и овом приликом најтоплије захваљујем.

6. На подручју цх. говора обично је *нисам, нисмо*, а ту је и *слийимши, звиздан*, у говору муслимана наћи ће се још по који икавизам.

7. Сви на цх. подручју имају у својој фонетици гласове *х* и *ф*, иако сви не употребљавају подједнако често те гласове. Најдоследнија је употреба ових сугласника у говору муслимана, други понекад употребљавају глас *х* и тамо гдје му није мјесто.

8. Муслимани градова и приградских села најчешће немају у својој фонетици гласове *ч* и *џ*. Мјесто њих они имају *ћ* и *ђ*: *ћешири, ћамија*.

9. Они који немају *ч* и *џ* обично немају ни *љ* и *њ*. Мјесто тих сугласника у њиховом изговору имамо *ј* и *н*: *јуди, кенац*.

10. Честа је појава на овом терену да вокално *р* губи своје квантитативне одлике и мјесто *ѣ* и *ѣ* имамо само *ѣ*: *цѣн, цѣква*.

11. Звучни сугласници на крају говорног такта у овом говору изговарају се полузвучно или безвучно (*друг** или *друк*).

12. Мушка лична имена типа *Јово, Раде* овдје се мијењају по промјени именица на *-а*: *Јово-Јове-Јови; Раде-Раде-Ради*.

13. Такву промјену овдје имају и именице: *бабо, Швабо*, као и породична имена типа: *Пецо, Лџо, Сѣремо*.

14. Поред женских личних имена типа *Милица, Даница* вокатив на *-е* овдје често имају и имена типа *Мара, Бурђа*; дакле, ту: је *Милице, Данице; Маре, Бурђе, Досѣе, Хајре*.

15. Присвојни придјевии од имена типа *Јово, Раде* редовно су на *-ин*: *Јовин, Радин, бабин, Швабин, Пецин*.

16. Мјесто књижевних облика: *идем, идеш* у цх. је редовно: *иђем, иђеш*.

17. Према Вукову акценту: *голубѡвѡ, голубѡвима* у цх. је *гѡлубѡвѡ, гѡлубѡвима*.

18. Ту је и: *чиѣѡмо, чиѣѡѣе; ѡмѡмо, ѡмѡѣе*.

19. Хипокористична имена м. и ж. рода на овом подручју знају и за облике на *а* и краткосилазни акценат: *Мѡја, Пѣра; Мѡра, Фѡма*.

Овдје су дате само главније особине које карактеришу ово говорно подручје. Особине које су својствене свим јекавским говорима Херцеговине, овдје нису навођене. Те особине се наводе у већ помињаним мојим радовима о херцеговачким говорима.

У вези са овим треба указати и на следеће. Као што је познато, у нашој науци од раније је прихваћено мишљење да чврстих граница између појединих говора и дијалеката нема. Постоје само границе распрострањања појединих изгласа. Као и свуда, тако и на подручју Херцеговине, неке говорне особине имају општи карактер, неке прелазе

границе говора у којима су се појавиле, а неке су, опет, везане за врло мали простор. Постоји више разлога за овакво стање у народним говорима. О неким од тих разлога биће говора и у овоме раду. Управо, ми ћемо овдје покушати да утврдимо шта је све условило одвајање нашега централнохерцеговачког говора од његова источног сусједа — источнохерцеговачког говора, и који су све моменти утицали на његово формирање.

Све особине које смо ми овдје навели као типичне за цх. говор немају исти значај за развитака овога говора. Може се говорити о три врсте тих особина. Прве су везане за религију, управо, вјера је знатно допринијела њиховом чувању; друге су својствене говору чаршије и одатле су се могле ширити и у приградска села; треће су опште, за њих знају сви представници овога говора. Ми ћемо овим редом и прегледати све те особине. То чинимо због тога што ће нам разматрање особина из прве групе помоћи да схватимо разлоге због којих се наш цх. говор одвојио од их. са којим је, несумњиво, све до XVI вијека ишао заједно.

1. У прву групу особина које карактеришу ово говорно подручје долази изговор гласова *х* и *ф*. Ако постоје неке говорне особине које одвајају наше муслимане, не само централне Херцеговине, него и иначе на нашем језичком подручју, од припадника других вјероисповијести — то је, свакако, изговор ових гласова⁹. То је једна од говорних особина која повезује све припаднике исламске вјероисповијести на српско-хрватском језичком тлу и диференцира њихов изговор од говора њихових сусједа друге вјере. Истина, овдје треба истаћи и то да под утицајем говора муслимана и сви други који живе у њиховом сусједству имају те гласове у свом изговору, макар их ови и не употребљавали тамо гдје им је мјесто. То нарочито вриједи за сугласник *х* [исп. Хасим (Асим), Акија (Хакија)] у цх. Поставља се питање откуда то да баш муслимани, или углавном они, чувају те гласове у свом изговору; шта је утицало да они конзервирају ту говорну особину и да не слиједе еволутивни пут којим су ишли други.

За сугласник *ф* се зна да није својствен фонетици нашега језика и да се још од раније тај глас у ријечима страног поријекла замјењује другим сугласницима — нпр. сугласником *џ*: *Сџјейан*, *Пилиј*, *Јосиј*, као и: *џараон*, *џилџан*, *џоринџа*¹⁰, а видјели смо да такву замјену још

⁹ П. Ивић у *Die serbocroatischen Dialekte*, 1958, 81. каже да би се на терену Босне и Херцеговине могла правити два дијалектолошка атласа: један за православце, други за остале.

¹⁰ А. Белић, *Основи историје српскохрв. језика*, I, Фонетика, Бгд. 1960, стр. 109—110.

и данас као обичну сретамо у зх. говору; затим сугласником *в*: *Вилиј, варба, вењер, воринџа*, што је обична појава у их., а за коју зна и наш их. говор. Муслимани и нашег и било ког другог говора имају тај глас у свом изговору. Разлози за ту појаву, тј. за чување у изговору гласа *ф*, по мом мишљењу, исти су као и за чување гласа *х* (в. ниже), а чување гласа *х* је, опет, тијесно везано за појаву исламске вјероисповијести на нашем језичком тлу, за исламизацију. Та два питања су уско повезана, тачније речено исламизација је спријечила губљење ових гласова.

Историјске чињенице, а и језичка факта говоре да масовнијег прелаза на ислам на овом подручју није било прије друге половине XVI вијека. У другој књизи Историје народа Југославије Недим Филиповић, наш познати стручњак за турски период, подвлачи да се „у XVI в. у прилично великој мери исламизује Херцеговачки санџак“ и да се „земљорадничко становништво у XVI в. и даље исламизује“ (стр. 134). За нас је од значаја и ова Филиповићева констатација: „Супротност између сељака хришћана и муслимана у другој половини XVI в. појачава се услед све већег отпора сељака хришћана турској власти“ (ор. cit. 135)¹¹. Курипешић, према Е. Оману, констатује да наши муслимани „у XVI веку посећују цркву као и џамију“ (Прилози за књижевност... X, 170). Ову историјску чињеницу потврђује и судбина гласа *х* на херцеговачком тлу. Наиме, као што је познато, глас *х* се у нашим крајевима почео губити у XVI вијеку. Проф. Белић претпоставља да је процес његова губљења трајао „од краја XVI века до средине XVIII века, када је, несумњиво, већ потпуно завршен у крајевима где се данас не изговара“¹². Ако овоме додамо да је већ у XVII вијеку на овом тлу морало бити доста муслимана домаћег поријекла који су са новом вјером обавезно примали и молитве, на арапском језику, које обилују гласом *х*, биће нам јасно откуда муслимани још чувају тај глас у свом изговору. Десило се, наиме, да су они који су прешли на ислам учврстили поколебану артикулацију овога гласа и тако су, макар и несвјесно, зауставили даљи процес његова губљења, а уз то заустављена је и супституција гласа *ф* неким другим гласом. Али, ја исто тако

¹¹ в. и Јов. Хаџи-Васиљевић: Муслимани наше крви у Јужној Србији, Братство, XIX, Бгд. 1925, 21—94. Васиљевић истиче да је у тим крајевима масовнији прелаз на ислам био у XVII в. (стр. 70, 77) и да се државна управа придржавала одредбе „да се вера не шири силом“ стр. 70, в. и В. Чубриловић: Порекло муслиманског племства — Југосл. историски часопис, I, 373. као и: А. Balagija: Les musulmans Yougoslaves, Alger, 1940.

¹² А. Белић, ор. cit., 106.

сматрам да је и говор оних који су се тада исламизовали већ био претрпио неке промјене у том погледу. Мора се, наиме, претпоставити да је и код њих било нестало гласа *x* са апсолутног краја ријечи, или, да је његов изговор у тој позицији био врло слаб, скоро неосјетан. Даничић у Историји облика констатује да „од почетка XVII вијека кад је *x* већ било ослабило долази локат. множине без њега: гриесие (Посиловић), дворовие (Раднић), Млетцие (Дивковић), на врати (Микаља), диелие (Дивковић), достојанствије (Раднић), вода (Раднић), кућа (Раднић), књига (Посиловић)¹³. Иван Анчић, родом из Дувна и који пише „ду-манаским“ језиком, у другој половини XVII вијека није изговарао *x* „а трагови његова постојања налазе се још само у писму“¹⁴. Све то говори да је већ крајем XVI вијека нестало гласа *x* из финалних положаја у ријечима. Да је то тако говори нам и изједначеност локатива множине са инструменталом и дативом мн. и у говору наших муслимана. Да је исламазација била већ извршена у овим крајевима прије но се *x* изгубило из финалних позиција, говор наших муслимана морао би чувати тај глас и у локативу множине, и у свим другим случајевима гдје се налазио на крају ријечи. Другим ријечима, у говору наших муслимана морала би постојати обличка разлика између локатива мн. на једној страни и инструментала и датива на другој страни. Пошто те разлике нема, мора се претпоставити да су и они који су у XVI и почетком XVII вијека прешли на ислам већ престали да изговарају *x* у финалним позицијама и да су и код њих били створени формални услови за изједначавање локатива са инструменталом и дативом. Истина, могло би се рећи да су муслимани једначење ових облика извршили под утицајем њихових сусједа, дојучерашње браће по вјери; никакве разлике у језику међу њима тада још није било нити је могло бити. Само је таква претпоставка мало вјероватна. Ми смо већ указали на мишљење Н. Филиповића који управо за тај период констатује појачани антагонизам између припадника нове вјере, ислама, и оних који су остали у вјери својих предака. За тај период ова констатација је и оправдана. Зато је мало вјероватно да су они који су већ припадали вјери владајуће нације и који су се самим тим знатно одвојили од осталих, примили једну тако изразиту говорну особину од оних који су и вјерски, а најчешће и класно били нешто друго. Овдје не треба губити из вида ни то да су тада муслимани у овом дијелу Херцеговине били доста бројни (то потврђује и број муслиманских стариначких породица које данас налазимо на овом подручју,

¹³ Ђ. Даничић: Историја облика српскога или хрватскога језика, Бгд. 1874, 135—139.

¹⁴ Св. Марковић: Језик Ивана Анчића, СДЗБ. XIII, стр. 1—2, 60—65.

о томе в. ниже). Све то, по мом мишљењу, оправдава претпоставку да је једначење локатива са инструменталом овдје већ било завршено, или се налазило у завршној фази (локатив ту, свакако, више није имао крајње *x*) када је наступио период масовнијег прелаза на ислам. Све друге појаве: фонетске, акценатске, морфолошке и синтаксичке које су се дешавале у говору оних који нису мијењали вјеру, дешавале су се и у говору муслимана. То је схватљиво. Судбина гласа *x*, као и *φ*, сада је постала тијесно повезана са новом вјером. Све друге појаве које су се вршиле у језику имале су исте узрочнике и зато су морале бити опште. Вјера није могла да утиче на то да се само у говору муслимана конзервирају још неке говорне особине, а то због тога што за то није било никаква ослоња, језик туђина био је стран људима нашега поријекла и све промјене које су се дешавале у говору једних дешавале су се и у говору других — биле су опште (в. ниже).

Истина, када говоримо о овим појавама, ми првенствено мислимо на сељака муслимана. Муслиманска чаршија могла је имати и својих специфичности у говору, а аге и бегови разликовали су се класно не само од кмета немуслимана него и од сељака муслимана. Све је то малочисла одраза и на говор муслиманске чаршије. Иновације које су захватиле говор села, најчешће нису прелазиле градске зидине. Социјалне и психолошке оgrade биле су препрека за изједначавање говора (в. П. Ивић: *Die serb. Dialektologie ...* 81).

Овдје треба указати и на оне случајеве који и данас знају за глас *x* на крају ријечи. То су примјери типа: *грах*, *орах*. На цијелом подручју овога говора наилазимо на овакве примјере не само у говору муслимана него и осталих. Да ли то противуријечи ономе што је раније речено? По моме мишљењу не. Нема никакве сумње, глас *x* се прво губио из оних позиција у којима је његова артикулација била најлабавија — то је крај ријечи. Видјели смо да је у облику локатива множине именица тога гласа нестало код свих представника овога говора; тако се, несумњиво, десило и у генитиву мн. замјеница и придјева и у 1. лицу једине аориста — у свим тим облицима најчешће ми ни данас немамо гласа *x*. Такво стање је наслијеђено из онога периода када је започео процес губљења овога гласа. Код именица, како је већ речено, у номинативу (односно номинативу и акузативу) једине још увијек и у финалним позицијама имамо тај глас. Али, ту глас *x* може бити и доцније унесен аналогично. Наиме, мора се претпоставити да су и именице у овој позицији изгубиле глас *x*, а да је касније, када је већ заустављен процес његова губљења, према зависним падежима тај глас повраћен и у облик номинатива. Тај процес могао је бити потпомогнут примјерима типа:

севдах-севдаха, Алах-Алаха и сл. Не треба искључити ни утицај других именица м. р. које су у номинативу чувале крајњи сугласник. Тако према односу: *браи-браиџа, град-града* могло је да се поново јави и: *орах-ораха, грах-граха*, јер је глас *x* поново постао стабилан. Што се ово није десило у осталим случајевима у којима је *x* било на крају, лако се да објаснити. Ни у облицима замјеница и придјева, ни у облицима аориста или имперфекта (ако га је било) глас *x* се не јавља у другим облицима осим генитива мн. односно 1. лица једине, и 3. л. мн. имперфекта. Истина, ту *x* није на апсолутном крају ријечи, а то, опет, значи да тамо није ни на који начин могло доћи до његова поновног враћања у систему, ако се из тих облика он већ једном био изгубио. Уз ово можемо указати и на оне случајеве у којима је глас *x* замијењен неким другим гласом [твор (< дхор, Белић, Фонетика, 107), буздован (Шкаљић, Турцизми, s. v.) марха — јавља се у XVI в., а већ од XVII в. као *марва, RJAziU s. v.*] и у којима је тај глас задржан и у говору муслимана. Ни ту није било никаквих аналошких могућности да се те ријечи врате на старије фонетске облике.

Како видимо, процес исламизације на нашем језичком подручју, а нарочито на подручју цх. говора, имамо је знатног утицаја на судбину гласа *x*, а и *џ*. За наш цх. говор исламизација је, како ће се ниже видјети, била од пресудног значаја и за његово одвајање од источнохерцеговачког говора¹⁵.

2. У другу групу говорних особина убрајамо појаву неразликовања африката *ч* и *ћ*, *џ* и *џ*, односно свођење првих на друге. Ми смо већ истакли да је то говорна особина муслиманске чаршије која, истина, понекад постаје и особина других, као и муслимана приградских села. За разлику од судбине гласова *x* и *џ*, ова појава, дакле, није постала битно обиљежје говора наших муслимана. Док *x* и *џ* иду заједно са религијом, елиминисање африката *ч* и *џ* постала је углавном особина градског становништва. Друго је питање како треба објашњавати ову појаву. Постоје, наиме, два мишљења о поријеклу ове појаве. Проф. Белић појаву меког *ч* (*ч'*) и меког *џ* (*џ'*), који су се лако могли изједначити са *ћ* и *џ*, приписује западном штокавском говору. У његовом раду: О значају западног штокавског говора за историју српскохрватског језика¹⁶, о томе читамо: „Сем других особина, западни дијалект има још једну којом се одликује и од чакавског дијалекта и од штокавског, а то је *ч* (свакако и *д'џ* уколико се оно у нашем језику тада јављало); међутим у прасловенском *ч* је било

¹⁵ в. П. Ивић: Два главна правца развоја консонантизма у српскохрв. језику, Годишњак Фил. фак. у Новом Саду, књ. II.

¹⁶ Јужнослов. филолог, XXIII.

меко (као што је и данас напр. у руском), па се та његова мекоћа задржала у западном дијалекту док се и у чак. и осталом шток. изгубила¹⁷.

П. Ивић у раду: Два главна правца развоја консонантизма ... појаву свођења наше четири африкате на двије у Б. и Х. доводи у везу са утицајем турског језика у којем „наспрам два реда штокавских африката овога типа постоји само један“¹⁸. У говорима Славоније, проф. Ивић „неразликовање африката реда ч од оних реда ћ“ објашњава утицајем мађарског језика.

Како видимо ту имамо два опречна мишљења. Док проф. Белић у умекшаним африкатама ч и њ, а и њиховом свођењу на ћ и ђ, види архаичну особину која, поред осталих, карактерише његов западни говор (а тај се говор „у току времена спуштао на југ у Босну и Херцеговину, углавном западно од реке Босне и Неретве, заузимајући делимично у Далмацији крај између Неретве и Цетине“¹⁹), проф. Ивић ту појаву на нашем подручју тумачи утицајем неког другог језика.

Овдје је већ речено да се ареа свођења два пара африката на један у говору наших муслимана никако не подудара са распрострањеношћу употребе гласова х и ф на овом подручју. Док су х и ф карактеристична особина говора свих наших муслимана, која је временом могла да престане бити и искључиво њихова говорна особина, непосједовање африката ч и њ у говору никако није везано за припаднике исламске вјероисповијести. Има читавих области гдје и муслимани лијепо разликују ове сугласнике исто онако као и њихови сусједи православци, иако на истом том подручју други немају у своме говору гласове х и ф. Такав је, рецимо, говор данашње источне Херцеговине, као и огромна већина мјеста данашње централне Херцеговине; затим Санџак, а и у Босни има читавих села у којима муслимани разликују ч и ћ, њ и ђ²⁰, па и у западној Херцеговини има муслимана који разликују ове гласове. Све ово, по мом мишљењу, упућује на закључак да на босанско-херцеговачком терену свођење два пара африката на један може бити и стара особина која је само потпомогнута страним утицајем. Овакво објашњење мора да се прими за скоро сва босанска села у којима се ч и њ једначе са ћ и ђ. Од раније је познато да наш сељак никада није био билингва²¹. Он чак није

¹⁷ Јужнослов. филолог, XXIII, 70.

¹⁸ Два главна правца ... 173—174.

¹⁹ op. cit.

²⁰ За села око Јајца, Приједора, Кључа и Бугојна в. Годишњак зад. Саре и Васе ... св. II, стр. 41. Решетар је сувише уопштио појаву неразликовања ч и ћ за све муслимане и католике Б. и Х. (op. cit. 131—132).

²¹ Вл. Ђоровић, СНЕ, II, 923.

био у стању ни да једну реченицу искаже на турском језику. Ако је и примао турцизме, примао их је, у већини случајева, као изоловане ријечи, као називе за поједине појмове којима је често придавао и домаће ријечи као објашњење (уп. *арз* и *образ*, *дин* и *иман* и *џурска вјера Мухамедова, сабах-зора*), а које је, опет, све и фонетски и акценатски једначио са домаћим ријечима. Ово се никако не коси са оним што је речено за гласове *х* и *ф* на овом подручју. Они који су примали ислам, примали су и молитве те нове вјере. Молитве на арапском језику учене су напамет, без икаквог разумијевања њиховог смисла (као што је чест случај и у другим религијама), а то свакодневно понављање тих молитава које обилују гласом *х*²² утицало је на чување тога гласа и у домаћим ријечима. Овдје указујемо на једну од основних молитава којом је отпочињан „сваки добар посао“ и која гласи „*Бисмиллахи-рахмани рахим*“ и која је безброј пута дневно понављана. Код гласова *ч* и *џ*, међутим, није такав случај. Ти се гласови знатно рјеђе јављају у ријечима које смо ми преузели из турског језика него гласови *х* и *ф*, нарочито *х*. Да бисмо се у то увјерили довољно је погледати у Шкаљићев рјечник турцизама. У том рјечнику одреднице са иницијалним *ч* заузимају 30 страница (125—155), одреднице са *џ* 18 страница (217—235), а одреднице са *х* заузимају равних 59 страница (300—359), а са *ф* 19 (272—291). Ако овоме додамо да има много турцизама који имају глас *х* у средини или на крају ријечи, јасно ће нам бити зашто је управо тај глас, који је приман са ријечима туђег поријекла, имао знатног, чак и пресудног, утицаја на судбину истог гласа у домаћим ријечима.

Према томе, ја сматрам да је свођење два пара африката на један у говору сеоског муслиманског становништва Б. и Х. особина наслијеђена из старог западног говора, а сви они знају и за друге архаизме у говору. Пошто западни говор у својој експанзији није допирео далеко на исток преко Неретве, на том подручју и немамо изједначене ове гласове, јер за то тамо није било ни повода. Турски језик, понављамо, ту није ништа могао да измијени. Турцизми са изворним *к*' (меко *к*) примани су у већини случајева са-*ћ* [*к'ар*=*ћар*, *к'ебе*=*ћебе* (в. код Шкаљића, Турцизми, XXXI—XXXIII)], а ријечи које су у изворном изговору имале *с* примане су и са *ч* (*сарџаф-чаршаф*, тако и *чифћ* и сл.). Истина, Шкаљић каже да „наше *ч* настаје од турског тврдог *к*. На примјер: *конак-коначић*, *мерак-мерачић*“ (ор. cit. XXXIII), али, ови примјери не потврђују наведено Ш. мишљење. Ако ја добро схватам писца, од турског тврдог *к* требало би у нашем језику очекивати *ч*, рецимо од *мерак-мерач*, од *конак-конач* као што од турског *к*' имамо *ћ*: *к'есим*=*ћесим*, *сирк'е*=*сирће* и

²² П. Ивић, ор. cit.

сл., а тако није у наведеним примјерима. Што од *к* испред *и* у наставку за образовање глагола (*-ији*) добијамо *ч*, то је стара гласовна појава за коју знају и ријечи домаћег поријекла (исп. *јунак-јуначији*, *сељак-јосељачији* се и сл.).

Друкчије се може објашњавати ова појава у говору градског становништва. Мада ни ту, нарочито у Босни, не треба потпуно искључити особине западног говора, на говор градског становништва које је тежило билингвизму турски језик могао је да има утицаја на једначење ових сугласника. У градовима има знатно више и других особина преузетих из турског језика него на селу. У градовима је било и правих „Туркуша“, правих Турака, уз то на говор градског становништва имала је утицаја и државна администрација, затим школа, а било је и боравака у Турској (Ивић, ор. cit. 175). Све је то допринијело да се ту устали један пар африката мјесто два пара, то чак и у варошима које су биле доста далеко од граница старог западног говора, као што је, рецимо, Столац. Истина, за говор Стоца морају се имати на уму и они муслимани који су послје напуштања Далмације прешли на цх. подручје и који су, ако су били бројни, могли ову особину наметнути и старосједиоцима (Дедијер, ор. cit., 136). Наш сељак исламске вјероисповијести био је далеко од многих особина за које су знали муслимани градова. Осим вјере и вјерских обреда, као и имена, сељака муслимана ништа више није везивало за муслимана грађанина. Они су се у већини случајева класно разликовали, што је било довољно да то буду два засебна свијета. То је, свакако, и разлог зашто између сељака исламске вјере и његова православног сусједа има знатно више заједничких особина него између сељака и грађанина исламске вјере. То је исто тако и разлог зашто севдалинка, као пјесма беговске чаршије, никада није постала и пјесма сељака муслимана који је и даље пјевао уз гусле, само не више о Марку и Милошу него о Муји и Халилу. Као што видимо, класни моменти и овдје су били одлучујући. Е. Оман констатује да је поред племића и народ прелазио на ислам, али да код њега „вера и обичаји пробијају увек испод његовог мухамеданства ... има само једну жену ... пије вино и шљивовицу ... изузев бајрама и рамазана, он зна само за хришћанске празнике.“ (Прилози, X, 170).

3. Има знатно више особина које су заједничке свим становницима овога подручја (изузимајући градска насеља). У првом реду ту треба говорити о рефлексима старог гласа јата.

У почетку је речено да је ово јекавско подручје и да је то једна од његових битних одлика која га у исто вријеме повезује са источним и сјеверним сусједом, а одваја од западног сусједа. Овдје је већ речено и то да цх. јекавизам није онога типа какав је источнохерцеговачки. Испи-

тивачи мостарског говора још раније су констатовали да ту немамо увијек двосложну замјену јата у дугим слоговима.

Матеј Милас у раду: Данашњи мостарски дијалекат²³ каже да православни не изговарају *ије* у замјену за дуго *е*, већ *џе*²⁴. Муслимани и католици, према Миласу, ту су икавци.

Вл. Ђоровић у осврту на овај Миласов рад (*Der Dialekt von Mostar*²⁵) констатује да у Мостару под силаним акцентом православци имају *џје*, муслимани и католици *и*. За околину Мостара Ђоровић констатује: *џје*: *слијџџ*, *бијџел*; а за један дио Попова поља и област између Стоца-Чапљине-Мостара и Дубрава, гдје католици и муслимани чине већину, каже да „није искључиво ни икавски ни јекавски“ него да има усамљених икавских острва у јекавштину и јекавских у икавштину²⁶.

Проф. Вуковић (Карактеристичне особине мостарског говора²⁷) такође констатује икавизам у говору католика и муслимана Мостара; православци су јекавци, а и у изговору икаваца околних села чујемо јекавске облике: *ћераји*, *оџен*, *џевер*, *ћевојка*, *ћџа*. Ови примјери, као и неки други јекавизми у њихову изговору, навели су проф. Вуковића на закључак да је у Мостару примаран ијекавски изговор „вероватно и код католика, а нарочито код муслимана“, а за околна села ту читамо: „Извесна села у околини, где се говори ијекавски са много примеса икавског изговора, показују јасно да су икавизми секундарна појава, јер јекавизми, као видно обележје говора православног дела становништва овога краја, не би могли бити накалемљени у говору муслимана и католика“. Ту се констатује да мјесто дугог јата наилазимо и на једносложну замјену: *бјџело*, *лјџело* (л + ј), *дјџелији* поред двосложне: *сијџело*, *лијџело* као и *снџег* поред *снџег*. Ђоровићеве примјере *снџџег*, *лијџџи* из околине Мостара, проф. Вуковић оспорава јер би то „значило да се и ту врши процес сливања двосложне у једносложну замену“, а он то није „нигде могао приметити“ (стр. 955).

Како видимо, овдје имамо три скоро опречна мишљења. Прије него изнесем своје мишљење о јекавизму овога подручја треба указати на ово:

1. Икавизам мостарских католика и муслимана, нарочито у оном дијелу града који се налази на западној обали Неретве потпуно је разумљив. Територијално то је западна Херцеговина, а она и јест икавска.

²³ Rad JAZiU, књ. 153.

²⁴ стр. 50.

²⁵ Archiv für sl. Phil. књ. XXIX.

²⁶ стр. 500.

²⁷ Гласник Југословенског професорског друштва, књ. XVII, јули-август 1937.

То је прво што се мора узети у обзир: друго, сви ти католици ту су дошли из западнијег залеђа, тј. са икавске територије, а има и муслимана који ту нису старосједиоци; на крају, овдје не треба запоставити ни жешћене и друге везе које су постојале између Мостараца на једној страни и Блата, Броћна, Љубушког на другој страни. То је све имало утицаја на формирање мостарског икавизма. Онај, пак, дио Мостара који територијално припада централној Херцеговини, битно се разликује по говору од западног дијела. Ту поред православца и муслимани у већини имају јекавске рефлексе старог гласа јата. Овај дио града и иначе је више везан за своје јекавско залеђе него за западнохерцеговачко подручје.

Наравно, Мостар се данас никако не може сматрати градом који има икавски изговор. За данашњи мостарски говор може се рећи да он по огромној већини својих особина припада централнохерцеговачком говору.

Проф. Белић, а на основу неких натписа на стећцима, на једном мјесту рече да је „Херцеговина у долини Неретве била ијекавска и икавска“ (СНЕ, IV, 1077). Ово се може двојако схватити. Наиме, може се мислити да је источни дио Неретвине долине био ијекавски, а западни икавски. Ако се тако схвати мишљење проф. Белића, онда то одговара и данашњем стању говора на том подручју. Али, ако се ово мишљење веже само за једну страну, било источну или западну, не мислим да стећци упућују на правилан закључак. На источној страни од Неретве, без икакве сумње, аутохтоно становништво увијек је било јекавско; западно од Неретве, исто тако, никада није било много јекаваца. Јекавска села која се данас налазе на том подручју, углавном уз саму Неретву, новијег су постања, односно православно становништво није на том терену аутохтоно. Јекавизам је, дакле, битна особина источног дијела Неретвине долине, икавизам је особина њене западне стране. Ако стећци говоре друкчије, у питању могу бити и клесари. Није без значаја ни то што се и данас највише добрих зидара и клесара регрутује из западне Херцеговине. Вјероватно су и раније људи са тог подручја били вјештаци за рад у камену. Због тога ми и у натписима на стећцима морамо увијек рачунати и на изговор клесара који су, како је већ речено, долазили из западне Херцеговине, а који су, опет, били писмени.

2. Ђоровићева констатација да у селима западног дијела Попова поља, као и на подручју између Мостара и Стоца има икавских острва у јекавском мору (мисли се на говор католика и муслимана) не одговара стварном стању. Данас је то чисто јекавско подручје. Сумњам да је и прије 50 година било друкчије, бар што се замјене јата тиче. Исто тако

Ђоровић није у праву ни када муслимане Подвележја и Гнојница проглашава икавцима (в. и код Вуковића, *op. cit.* 954). Ако се мисли на старосједиоце, онда се за сва ова мјеста може рећи да су она јекавска, досељеници са икавске територије никада овдје нису били тако бројни да би могли наметнути свој изговор онима које су ту затекли.

3. Проф. Вуковић констатује да у истој православној кући старија чељад изговарају: *снѣјег*, а млађа *снѣг*. Он уз ове примјере биљежи и: *бјело*, *дјелити* поред *сијело* односно *сијело*. Ја мислим да ова констатација потврђује наше мишљење о вриједности замјене јата на овом подручју. Старији су двосложну замјену донијели из свога старог завичаја, а то је источнохерцеговачко говорно подручје, и пошто су имали већ оформљен говор, они ништа нису мијењали на новом подручју, нити су се ту једначили са старосједиоцима. Млађе генерације, које су рођене и одрасле на цх. говорном подручју, у већини случајева нису примале изговор својих родитеља, него изговор своје околине, изговор старосједјелаца са чијом су дјецом и проводиле дјетињство. Отуда код њих *ије* према *ије* у говору њихових родитеља.

4. Проф. Вуковић је посумњао у тачност Ђоровићевих примјера типа: *снѣјѣг*, *бијѣлѣ*, јер би то значило „да се и ту врши процес сливања двосложне у једносложну замену“ (*op. cit.* 955). Као што је већ речено, ја мислим да за ово говорно подручје не можемо рећи да има као правило *ије* мјесто јата у дугим слоговима — како под узлазним тако и под силазним акцентом, а овај говор узет у цјелини никад није ни имао такву замјену. Изузетак од овога чине само случајеви у којима се јат нашло у крајњим слоговима. Такви примјери редовно и овдје имају двосложну замјену *-ије*: *ѣрије*, *дѣије*, *сѣије*²⁸. Ако се у говору старијих православаца јави *-ије* и ван ове позиције, то је особина говора њиховога старог завичаја. На овом подручју такав рефлекс дутог јата никада није био досљедно уопштен. Ђоровић је, вјероватно, своје судове о јатовој замјени на овом подручју доносио на основу изговора који је слушао у својој породици, али то није био типичан говор централне Херцеговине. Ђоровићи су, наиме „из Браног Дола у билећком котару ... а старина им је у Риђанима“²⁹. Па ни у изговору самог Вл. Ђоровића није било класичне јатове замјене у дугим слоговима. О. Броч у његову изговору констатује само *ије*, без *ј*, а то је врло блиско данашњем централнохерцеговачком *ије*³⁰.

²⁸ М. Реџетар, *Jezik Marina Držića*, Rad, knj. 248, стр. 134.

²⁹ Ј. Дедијер, *Херцеговина*, стр. 300.

³⁰ О. Броч: *Очерк физиол. слав. рѣчи* као и М. Реџетар, Rad, knj. 273, стр. 239.

Примјере као: *снѣјѣг*, *бѣјѣл* са дужином на другом слогу јатове замјене налазимо и у данашњем их. говору, и то све чешће што се више приближавамо граници цх. говора. То значи да је та дужина ту могла настати као последица контаминације их. *ије* и цх. *ѣѣ*, исто онако као што је та дужина настала и у говору оних који су дошли на цх. подручје из источне Херцеговине и који су у току времена уопштили дуго *ѣ* у *ије* од *ѣ*. Дужину на другом слогу јатова двосложног рефлекса (*-ије*) налазимо и ван цх. говора. Решетар је констатује у говору Боке (Der Štokavische, 89), а налази је и Вушовић (СДЗБ. III, 7) у околини Никшића, затим Ружичић у Пљевљима (СДЗБ. III, 128, 134), Георгијевић у говору Личког поља (Јужносл. филолог XIX, 143—149). Наравно, њено поријекло у овим говорима може бити и друкчије од цх. говора³¹.

Ми смо већ истакли да је од кратког јата на овом подручју редовно јотује сугласнике *л* и *н*. Једносложни рефлекс дугог јата — било то *јѣ* или *ѣѣ*, по правилу, не утиче на измјену претходних сугласника, отуда ту имамо: *диѣѣ*, *дјѣѣ*, али *ђеца*, *лѣѣ*, *лјѣѣ* (*л + ј*) поред *љеѣѣ*. Једино сам у говору неких муслимана околине Мостара биљежио *мјѣко* и *јѣѣ* што значи да је ту дошло и до јотовања сугласника *л* и *је* од дугог јата, а пошто они и иначе немају *љ* у свом говору, мјесто тога гласа имамо његову редовну замјену — сугласник *ј*. Осим тога, једносложни рефлекс дугог јата врло често налазимо и у писму људи са тога подручја, а они пишу онако како осјећају, и како изговарају. Зато није ријетка појава да прочитамо: *дјѣѣ*, *бјѣѣ*, *сјѣѣ* или *Бјѣѣ њѣѣ*, *Орјѣѣ*, *Пјѣѣ*. Ово чак и у актима и натписма званичног карактера. На ову појаву наилазимо и у забиљеженим пјесмама са подручја централне Херцеговине. Љ. Мићевић из Попова наводи: *сукњѣ бјѣѣ, момѣ љѣѣ, љѣѣ љѣѣ*³².

Т. Маретић у својој великој граматичкој каже да се *је* у *вјѣк* и *сјѣѣ* чешће јавља него у *бјѣѣ*, *рјѣѣ*, али се дешава и да једно исто лице има и овакав изговор и изговор са двосложном замјеном³³. И М. Решетар је однос једносложне и двосложне замјене јата везивао за интонацију³⁴. Ово подручје не потврђује такво мишљење. Интонација акцентованих слогова са јатом није овдје условила разлике у рефлексима тога гласа. Све то, опет, упућује на закључак да и рефлекси јата, као и неке друге гласовне особине, говоре о архаичности цх. говора. На основу свих ових момената ја долазим до закључка да се наш цх. говор доста рано, вјеро-

³¹ В. Rešetar, Der Štokavische, 89. А. Белић: Rocznik slaw. I, 191—192.

³² Љ. Мићевић: Живот и обичаји Поповаца, стр. 275, 276.

³³ Т. Maretić: Gramatika i stilistika, Zgb. 1933, стр. 54.

³⁴ Rad, knj. 248, стр. 134, као и Rad, knj. 273, стр. 208.

ватно у периоду исламизације, одвојено од свога источног залеђа и да је због тога у многим својим особинама заостао иза их. говора који је наставао да и даље, све до новијег времена, буде жариште иновационих појава.

Истина, могло би се рећи да је, можда, ово подручје првобитно било икавско и да је послје јекавизирања. За околину Мостара проф. Вуковић, како је већ речено, каже да је њен изворни говор јекавски, а да је икавизам ту секундарног поријекла (ор. cit. 954). Ја сам у раду о говору села Буне за јекавизам тога села претпоставио да је он ту секундарног поријекла. На такав закључак упућивало ме поријекло Буњана. Према Дедијеру на Буну је најстарија породица Темаловића, а и они су из Вргорца, од осталих бунских породица 4 су са јекавске а 12 са икавске територије (ор. cit. 250). Према томе, логично је било претпоставити да су становници овога села првобитно били, у већини, икавци и да су се јекавизирали у додиру са становницима околних јекавских села.

Али оно што вриједи за Буну, никако се не може уопштити за читаво цх. подручје. Најстарији говор овога подручја био је јекавски. То потврђује говор муслимана старијих који су ту „од вазда“. Њихови су преци примили ислам и као припадници вјере владајуће нације они нису били принуђени да мијењају мјесто становања. Управо, економски разлози и били су најодлучнији при одлучивању да ли ће се мијењати вјера. Поред тога и топономастика овога подручја говори у прилог ове тврдње. Топоними типа: *Писци*, *Биело Поље*, *Орињеш*, *Бјелише*, *Трјебан*, *Дрењак*, *Речице*, *Брегови* показују да је то од раније јекавска територија. Са друге стране Неретве, одмах до Буне, налази се село *Слићчића* као изразита потврда икавског говора на том подручју³⁵. Мислим да је све ово и разумљиво. Икавизам као типична особина западног говора у својој експанзији допирао је само до великих природних препрека какве су биле Босна и Неретва³⁶. Преко тих ријека на исток икавизам нигдје није постао доминантан.

³⁵ Ћ. Трухелка у Гласнику Зем. музеја за 1893. годину наводи један надгробни натпис са Слићчића у коме налазимо: *свакому чоџику, ками усиче* (стр. 96); натписи из другог дијела Херцеговине су јекавски (в. на истом мјесту натпис из Дабра).

³⁶ А. Белић, о значају западног шток. говора. Д. Брозовић у раду: О структуралним и генетским критеријима у класификацији хрватско-српских дијалеката (Зборник за филологију и лингвистику Матице српске, књ. III, Нови Сад 1960) на стр. 85, испод текста, каже да су „... оригинални херцеговачки говори исунили изразину до Неретве, а међу њима самима настала је диференцијација; они уз Неретву дошли су у додир с икавцима и добили су за сусједни говор ишио су дали људство за миграције на сјеверозапад“. Очигледно овако стилизовану реченицу не треба схватити као контрадикторну јер је Брозовић при крају јасно рекао да је супстратско становништво у долини Неретве било икавско. Сматрам да овај мој рад довољно јасно говори да се такво мишљење не може прихватити.

Друго питање, које је уско повезано са овим, јесте: зашто централно-херцеговачки јекавизам није слиједио развитак источнохер. говора, односно зашто и тај јекавизам не карактерише *-ије* мј. јата у дугим слоговима?

Да бисмо одговорили на ово питање потребно је упознати се са поријеклом становништва, а и са исламизацијом овога подручја. На основу података које нам о овоме подручју дају етнолози може се закључити да овдје имамо поред старинаца и досељеника из источне и из западне Херцеговине.

Старинци су на овом подручју у већини случајева муслимани; има и православца старинаца, а међу католицима их је „врло мало“ (Дедијер)³⁷. Према непотпуним подацима до којих се може доћи, на подручју нашег говора има око 240 старих братстава (а херцеговачка братства су доста разграната. Дедијер каже да су ријетке породице у Херцеговини које имају мање од 10 кућа, а има их знатан број које броје педесет до сто кућа, нису ријетке ни оне које броје двије до три стотине кућа) (Херцеговина, 170).

Из источне Херцеговине православци су се спуштали у долине ријека још од XVI вијека, али већих имиграција на ово подручје са их. терена није било све до куге (1817). Од почетка XIX вијека бројнији су досељеници са тог подручја, али ни они никада нису долазили масовно, и не у једно мјесто.

Са западнохерцеговачког подручја, такође, до XIX вијека није било већих досељавања на подручје цх. говор³⁸. Ако је са тога подручја било досељавања муслимана, они нису ишли даље од Мостара и Чапљине (Дедијер, *op. cit.*, 136). У села, свакако, нису одлазили, јер овамо се и нису досељавали сељаци него аге и бегови. Сељаци, везани за земљу, радије су мијењали вјеру него постојбину (в. А. Ујевић, Имотска Крајина, Сплит, 1953, стр. 90).

Већ је речено да масовнији прелаз на ислам на овом подручју имамо ек у другој половини XVI вијека. Без сумње, на ислам су прво прелазили они који су били економски јачи и који су преласком на ислам чували и појачали своје економске позиције³⁸. Број стариначких муслиманских

³⁷ Ј. Дедијер каже да католици источне Херцеговине „с православним и муслиманима источне Херцеговине чине цјелину, уз то славе крсна имена, говоре ијекавски, у одијелу се не разликују од осталих Хумњака.

³⁸ в. Јов. Хаџи-Васиљевић, *op. cit.* 193, и Е. Оман каже да на подручју Б. и Х. није било вјерске традиције и да су и раније многи, чак и краљеви, мијењали вјеру, а „крајем XVI в. налазимо у ове две покрајине, само аге и бегове на место некадашњих племића; али српско име које задржавају уз турско одаје им порекло“ (Прилози за

породица на овом тлу јасно говори да је у то вријеме нова вјера овдје имала доста присталица.

Чини ми се да у овоме треба тражити и узроке за одвајање цх. говора од говора источне Херцеговине. Као што је познато, још у XV вијеку на јекавском подручју имали смо дифтонг мјесто *ѐ*: *виѝк*, *сниѝг*. М. Решетар за дубровачки говор каже да је: дуто *ѝ* већ у првој половини XVI вијека било или могло бити двосложно у крајњем отвореном слогу (*није*, *двѝје*, *ѝрије*) и у завршецима проном. — адјективне декл. (*иѝем*)³⁹, а како смо и ми овдје истакли и наш цх. говор у тој позицији зна за двосложну замјену. Истина, ту је *овим*, али то се објашњава утицајем промјене других основа. Остале позиције у то вријеме још нису знале за двосложно *иѝе*. Проф. Белић дифтоншки рефлекс јата приписује и херцеговачким исељеницима у Лици, гдје се тај рефлекс доцније свео на једносложно *је*: *вјек*, *инјег*, *рјека*⁴⁰. За лички једносложни рефлекс јата у дугим слоговима лако је наћи објашњење. Тај се говор рано издвојио из матичних говора (а то је друга половина XVII вијека) и ту се конзервирало стање које је понесено из старог завичаја, то је *ѝе* које ту прелази у *је*.⁴¹ За наш цх. говор не може се рећи да је територијално прекинуо везе са својим источним сусједом, али, по моме мишљењу, ту има других момената који су могли утицати на његово одвајање. То су, у првом реду, разлози економске природе, а они су дошли као последица исламизације. Цјело ово подручје било је власништво домаћих феудалаца⁴². Многи од њих имали су своје посједе и на подручју зх. говора, економска повезаност са источним залеђем била је знатно слабија. Родбинске везе са их. подручјем, такође, нису биле тако јаке. Познато је да осим Требиња, које од раније гравитира ка Мостару, на читавом их. подручју поред Љубовића у Невесињу и можда још неке породице

књижевност, језик, историју и фолклор, књ. X, стр. 168) као и В. Чубриловић, *op. cit.*,) а у првој половини XVI в. у Херцеговини је био „велики проценат муслиманског становништва (42,5 %)“ што се односи „највећим делом или скоро све на наше исламизовано становништво“ а то је „јасан доказ да је исламизација нашег живља у Босни и Херцеговини још у првој половини XVI века била извршена у великој мери“ Атанасије Урошевић према подацима О. Л. Боркана, *Зборник радова етнограф. института, књ. IV, Београд 1962. стр. 135.*

³⁹ Rad, 248, стр. 134.

⁴⁰ Фонетика, стр. 93. За Коренички говор в. Б. Ластавица, *Наставни вјесник*, XV, 753. Ластавица ту наводи: *љеѝо*, *сљеѝоћа*, *кољевка*, *њесам*, *ѝоњеѝи* поред: *вијек*, *ријеч*.

⁴¹ Св. Георгијевић из Личког поља наводи и потврда за двосложну замјену (*Јужносл. филолог XIX, 143—149*).

⁴² в. Е. Оман, *op. cit.*

у Гацку на читавом их. пудручју није било истакнутијих беговских породица. Све то, можда, говори да је цх. подручје послје исламизације прекинуло јаче везе са источнохерцеговачким подручјем, и да се од тада говор овога дијела Херцеговине почео самостално развијати. И иначе је карактеристично за онај дио нашега становништва који је прешао на ислам да је у много чему постао конзервативан. Хасан Ребац каже да „немамо ни у једном делу нашега народа више очуваних српских расних одлика и особина, више очуваних старих српских прекршћанских обичаја, навика и наклоности него их има код Срба муслиманске вере. И данас је, каже Ребац, најконзервативнији у свему ... баш наш муслиман“. Уз то Ребац додаје да се наши муслимани „нису мешали ни с којим другим народом у масама“, и да су „очували свој језик“ а писменост је била „готово никаква“. Да наш муслиман у огромној већини није знао језик владајуће нације, то је јасно. Ребац то поткрепљује и овим примјером. Неки муслимански вјероучитељ био је научио напамет једну пјесму на туђем језику у којој се говорило о заузимању Бање Луке, а он је ту пјесму сматрао молитвом⁴³. Мислим да нам све ово оправдава претпоставку да је исламизација имала пресудну улогу у конзервирању овога говора. То, опет, говори зашто је цх. у развојку замјене јата, а и другдје, стао на пола пута, зашто није слиједио еволутивни пут их. говора⁴⁴.

Мјесто јата у данашњим кратким слоговима још до исламизације развијена је једносложна замјена *-је*, а то је врло рано утиче на измјену сугласника *л* и *н* (*љешо*, *његоваши*) који се јогују на цијелом подручју херцеговачких јекавских говора. Послије ових сугласника мијењали су се, у додиру са тим *је*, и дентали *џ* и *џ* (*ћераји*, *ћевојка*), затим струјни *с* и *з* (*седница*, *изелица*). Ово су примјери који повезују цх. са их. говором. Међутим, их. је у том процесу јотовања отишао даље и ту су процесом овога најновијег јотовања захваћени и уснени сугласници (*љесма*, *бљечве*, *вљера*, *мљера*). Пошто се, хронолошки гледано, ово јотовање вршило најкасније, јасно је зашто оно није захватило и централно-херцеговачки говор. Истина, ни на их. говорном подручју јотовање уснених сугласника испред *је* од јата није досљедно извршено. Управо, тај гласовни процес прекинут је прије времена. Због тога на овом под-

⁴³ Браство, XIX, 175—176.

⁴⁴ М. Решетар каже да га дијалекатски материјал упућује на закључак „да је двосложни рефлекс јата *-ије* новији од једносложног *је*, пошто нема сумње да у шток. говорима обнављање језика иде са југоистока на сјеверозапад“ Rad, 273, 211. Ово мишљење иде у прилог наше претпоставке о одвајању цх. говора од их. који је раније био жариште иновационих промјена.

ручју, као и на подручју других говора које је било захватило ово јотовање, према дублетима *ѣјесма-ѣљесма* имамо и *снојље-снојје*⁴⁵.

Дакле, и рефлексн старога вокал јата показују да се наш цх. говор доста рано одвојио од их. и да је већ од XVII вијека наставио самостални пут развитака. Пошто су муслимани на овом подручју били у већини, мисли се на XVII и XVIII вијек, а они су, како је то већ наглашено, знатно конзервативнији од других, разумљиво је зашто се све то тако десило.

Овако схваћен цх. јекавизам омогућава нам да правилније схватимо цјелокупну структуру овога говора и да одредимо његово право мјесто међу другим херцеговачким говорима.

Има још једна особина која је заједничка свим представницима цх. говора, и која одваја ово говорно подручје од их. То је промјена двосложних мушких личних имена са дугоузлазним акцентом у номинативу. То су типови: *Мјјо, Јово; Сјле, Раде*. Имена овога типа у их. имају промјену именица м. р. на сугласник: *Јово-Јова-Јову; Раде-Рада-Раду*, а у цх. говору ова имена имају промјену именица на *а*: *Јово-Јовѣ-Јови; Раде-Радѣ-Ради*⁴⁶. Питање је да ли ова особина припада говору старинаца овога подручја или је унесена из зх. говора. Ја мислим да је то овдје аутохтона говорна особина.

Као што је познато, овакву промјену ових имена налазимо од Лике преко Босанске крајине, централне Босне, сјеверне Херцеговине до нашег цх. говора. Сви ти говори, узети појединачно, знају и за неке друге архаизме. То, опет, говори да је деклинирање ових имена по промјени именица ж. р. на *а* старије од промјене коју налазимо у их. говору. Решетар и каже да се могу разликовати три степена у развитаку промјене оваквих имена: *ursprünglich waren wohl auch die männlichen Kosenamen, wie überhaupt bei Diminutiven häufig der Fall ist, Feminina (nom. Pera usw.), dann nahm auch der Nominativ die Endung des organischen Vokativs an (nom. Péro, nach voc. Péro), die Casus obliqui blieben aber (so in Bosnien) in ihrer ursprünglichen Form, endlich nahmen die männlichen Hypokoristika (im Südwesten) in den Casus obliqui auch die Endungen der männlichen Substantive an*“ (Der Štokavische..., 164). Из овога произлази да наш цх. говор чува једну од старијих фаза развитака промјене ових имена. Ја нисам могао доћи до неког писаног текста са овога подручја који би ми пружио доказ о времену јављања ове промјене на херцеговачком тлу. Народне пјесме које из Босне и Херцеговине дају Херман и

⁴⁵ Д. Вушовић: Прилози проучавању Његошева језика, 23.

⁴⁶ И. Поповић, Питања савременог књижевног језика, год. IV, св. II, 243—253, и мој чланак у Н. Ј., н. с. IV, 340—343.

Врчевић имају само их. промјену ових имена. Али, ту има један други моменат који нам показује да је промјена *Јово-Јове*, према њима и при својни придјев *Јовин*, овдје доста стара. То су топоними⁴⁷.

У Мостарској котлини имамо *Вулин њоџок*, иако он долази од *Не-весиња*. Ту има и: *Талина главица*, *Кајгин кичин* (*Кајго* је презиме). Код Мићевића налазимо: *Ромин гроб*, *Рудин њлас*, *Бисин врџ* (према *Бисо*), *Томине долине*, *Бајина долина*, *Јозин локањ*, *Кочин до*, *Михина долина*. У Седларима поред *Михина долина* и *Бурине долине* налазимо и *Радови броди*; у Струјићима има *Бајина долина*, а у сусједном Долу је *Радов врџ*; у Корићанима има *Љубово гувно*. Ова посљедња мјеста налазе се на граници између их. и цх. говора, што значи да се ту и мијешају ове промјене. То потврђују и наведени топоними^{47а}.

Ако полазимо од три фазе за које је знала промјена ових имена (*Јова-Јове*, *Јово-Јове* и *Јово-Јова*), а послије свега онога што је до сада речено о овоме говору, јасно нам је зашто је цх. стао на пола пута. И овдје, као и код гласова *х* и *ф*, замјена јата у дугим слоговима и јотовања сугласника, овај је говор само до извјесног времена слиједио их. говор. Доцније је та веза прекинута и ова два говора су наставила самостално да се развијају. Код промјене ових имена цх. је остао на другој фази, их. је отишао до краја.

Има још једна особина која карактерише ово говорно подручје. То су хипокористике на *а* са краткосилазним акцентом: *Хџса*, *Муја*, *Јџва*, *Сџлка*, *Брџнка*, као и: *Мџра*, *Фџша*. И облик и акценат ових имена говори о њиховој старини⁴⁸. Истина, оваква имена најчешће срећамо у говору Мостара и његове непосредне околине, али ће се на њих наићи и на читавом цх. подручју. Источнохерцеговачко говорно подручје не зна за оваква имена, ако она нису у наше вријеме унесена из говора Мостара. Ово исто тако потврђује да је наш цх. говор сачувао и ту више архаизама

⁴⁷ Ст. Секереш у говору барањских Срба (који су се населили у Барању са подручја јекавских херцеговачких говора у периоду од 16. до 18. вијека) налази *Stévo-Stévě*, *Đuro-Đūrě*, иако многе друге особине њихова говора упућују на наш источнохерцег. говор (нпр. замјена јата, акценат). То би значило да су ови „Херцеговци“ напустили стару постојбину у периоду када је и то (источнохерцег.) подручје знало за овакву промјену; па и јотовање у вези са је од јата показује старину: ту, наиме, имамо: *de*, *ћерат(и)*, али групе: *sje < sě*, *zje < zě* и *cje < cě* остају неизмијењене, што је данас општа особина јекавских говора херцеговачког типа (Стјепан Секереш: *Говор барањских Срба*, *Зборник за филолог. М. С. књ. III*, стр. 181-187).

^{47а} Љ. Мићевић, *op. cit.* 141—192.

⁴⁸ И. Поповић: О именима типа *Јово*, *Раде*, *Питања* савременог књижевног језика, година IV, књ. II, св. 2, стр. 246 и даље.

него их. који је хипокористике м. р. на *а* замијенио хипокористикама на *о*. Истина, у RJAziU за сва имена на *а* не стоји да су „од прије нашега времена“. Такву временску одредницу налазимо за имена: *Јова*, *Глиша*; за *Ива* стоји „у наше вријеме“, што налазимо и за *Гајо*, *Хусо*. Лично име *Грга* јавља се од XIII вијека, а *Грго* од XV; *Глишо* од XVIII, *Иво* од XVII; једино за *Ђуро* стоји да се јавља „од прије нашега времена“. Мада нам наведени подаци не дају јасан одговор, ипак се може закључити да за имена на *-о*, типа *Јово*, нема много потврда прије XVIII вијека, што значи да су се у говорном језику она могла јавити у XVII вијеку. Ако је ова претпоставка тачна, она иде у прилог нашем мишљењу о времену одвајања цх. од их. говора; односно то потврђује да се наш цх. говор одвојио од их. прије него што су хипокористике типа *Јово* пришле промјени имена типа *Марко*. И лички говори имају промјену ових имена као и цх. говор⁴⁹, то значи да су они такву промјену понијели из старогавачког. Ово, опет, говори да промјена типа *Јово-Јова* није била обична на херцеговачком тлу прије XVII вијека, свакако не у оно вријеме када су се Херцеговци селили у Лику.

У вези са личким говорима да укажемо и на ово. Лички говори знају и за старије облике деклинације. Ластавица наводи: *женами, рукама, мошћикама*; у *њива, на школа, њо бара, њред враиш, њред враишије, за леђије*⁵⁰, као и: *крмком, Турком, војаком, дужником*⁵¹. Наш цх. говор не зна за архаизме ове врсте. Ту ће се појавити: *џџи мејџар, сџџ динџар; за кравам, џџи куџам, џ куџиџам, џ куџам*⁵², али то су све примјери који су везани или за устаљене изразе или за прилошке конструкције, и у којима, скоро редовно, именица није носилац акцента, акценат је пренесен на предлог или број. Примјери које наводи Ластавица говоре да је лички говор знатно раније прекинуо везу са матичним херцеговачким говором него што се наш цх. одвојио од их. Док лички говори знају и за стари локатив, само сада без крајњег *х*, наш цх. говор никада нема такав облик локатива множине. Лички говори знају и за стари датив: *Турком, војаком*, у цх. нема ни трага том облику. Све то упућује на закључак да је цх. остао знатно дужи у тјешњој вези са их. одакле су и потицале све иновације. Управо та два говора чинила су заједницу и у оно вријеме када су датив, инструментал и локатив множине уопштавали као заједнички наставак *-ма (-има)*⁵³. Пошто је лички говор раније

⁴⁹ Б. Ластавица, Наставни вјесник, XIV, 758—759.

⁵⁰ О овим облицима в. А. Белић: Речи са деклинацијом, 108.

⁵¹ Ластавица, *op. cit.*

⁵² Говор села Буне.

⁵³ А. Белић: Речи са деклинацијом, 118—119.

прекинуо органску везу са херцеговачким говорима, разумљиво је што у том говору налазимо и остатака старе деклинације.

Овдје је већ наведено Решетарево мишљење по ком — обнављање нашега језика иде од југоистока ка сјеверозападу. Све особине које смо ми овдје разматрали потврђују то мишљење. Центар иновација било је подручје источнохерцеговачког говорног типа и одатле су се све те иновационе појаве распростирале ка цх. и даље. Али, ако је некада обнављање језика ишло правцем ЈИ—СЗ, данас више није тако. До наших дана их. говор се могао сматрати најпрогресивнијим, наш цх., како смо видјели, постао је доста архаичан у односу на тај говор. Данас се стање битно измијенило. Мостар, културни центар не само централне него и читаве Херцеговине, заједно са својом околином данас се јавља и као центар иновација у говору. Једна од таквих особина која карактерише и говор Мостара и уопште цх. говор је губљење имперфекта. Пошто је губљење овога облика појава новијег датума, их. још зна за тај облик, јасно је да се та особина у цх. развила послје одвајања од их. Као другу карактеристичну особину цх. говора указујемо на тенденцију изједначавања акцената у промјени појединих ријечи. Ми смо већ указали на типове: *дрљгљља̇*, *дрљговима* и *чи̇и̇и̇а̇мо*, *чи̇и̇и̇а̇и̇е* који карактеришу цх. говорно подручје. Овдје још можемо додати да се и у промјени других именица и промјенљивих ријечи уопште осјећа тежња за изједначавањем акцената, за елиминисањем акценатских разлика у једној парадигми⁵⁴. Источнохерцеговачки овдје остаје вјеран традицији, вјеран, најчешће, Вук — Даничићеву акценту, али је несумњиво да и тај говор запљускују, и то сваким даном све више, особине цх. говора. Није без значаја и чињеница да јотованье уснених сугласника у вези са *је* од јата све више престаје да буде говорна особина омладине их. говорног подручја. Ту особину данас најчешће срећамо у говору старијих, и то све рјеђе, чак и код старијих, што смо ближе граници цх. говора. Овдје можемо указати на још једну појаву, која се противи духу херцеговачког јекавизма. То су примјери као *Су̇и̇јеска*, *сједница*, тј. са неизвршеним јотованьем. Ми смо раније истакли да све јекавске говоре Херцеговине управо и карактерише јотованье сугласника *и̇и̇*, *љ* и *с*, *з* испред *је* од кратког јата. Тако је било до наших дана. Данас, међутим, под утицајем школе, књиге и радија све више оваквих примјера чујемо и у говору нашега сељака, нарочито сеоске омладине. Дух новог времена поред осталих промјена носи са собом и књижевни изговор који постепено руши говорне разлике између села и града. Због свега овога данас се може рећи да жариште иновационих појава није више наше село него град са свим својим кул-

⁵⁴ в. Акценат села Ортијеша.

турним институцијама. Другим ријечима, обнављање наших херцеговачких говора не иде више у правцу ЈИ—СЗ, како је било некада, него у правцу С (или СЗ)—Ј (или ЈИ).

На основу свега онога што је овдје речено може се дати овај закључак. Централнохерцеговачки говор чини засебан говорни тип који припада млађим говорима штокавског дијалекта. Овај говор ишао је заједно са источнохерцеговачким говором све до XVI или почетка XVII вијека. Пошто се у том периоду врши исламизација цх. подручја, а и због других момената — углавном економске природе, цх. подручје прекида уже контакте са својим их. залеђем и од тога времена наставља да живи самосталним животом. Отуда у овом говору наилазимо на многе архаизме за које не зна их. говор. Све промјене које су биле захватиле их. говорно подручје до овога периода, познате су и нашем цх. говору. Оне, пак, појаве које су се јавиле доцније у их. говору, не карактеришу наш централнохерцеговачки говор. А то због тога што су иновације раније ишле од ЈИ ка СЗ. У наше вријеме правац кретања иновација је обрнутог смјера: СЗ—ЈИ; односно Мостар и цх. говор сада се јављају прогресивнијим од говора источне Херцеговине.

Асим Пецо

Резюме

Асим Пецо

Место централногерцеговинског говора среди других говоров современной герцеговины

Централногерцеговинский говор принадлежит к младшим говорам штокавского диалекта. Несмотря на то, что данный говор, наряду с восточногерцеговинским и северногерцеговинским, принадлежит к екавским говорам Герцеговины, в отличие от западногерцеговинского икавского говора, между упомянутыми екавскими говорами имеются многие различия, допускающие деление этой территории на три отдельных диалектных типа: восточногерцеговинский, центральногерцеговинский и северногерцеговинский.

В начале данного исследования автор определяет место центральногерцеговинского говора среди остальных говоров Герцеговины, приводя некоторые существенные различия, имеющиеся между ними.

Во второй части работы автор стремится обосновать вопрос о происхождении центральногерцеговинского говора. По его мнению и этот говор был составной частью восточногерцеговинского говора вплоть до конца XVI или начала XVII века. С тех пор центральногерцеговинский говор начинает отделяться от восточногерцеговинского и продолжает развиваться самостоятельно. Связ с его северным соседом была позже немножко теснее, но северногерцеговинский говор в течение своего позднейшего развития подвергся сильнейшему влиянию некоторых боснийских говоров и прозорско-рамского икавскошчакавского говора.

Причины, повлиявшие, точнее, обусловившие отделение центральногерцеговинского говора от восточногерцеговинского автор находит в исламизации этой территории. Согласно данным истории, весьма сильный процесс исламизации охватил данную территорию в конце XVI — начале XVII вв. Как и везде, и здесь в ислам переходят прежде всего экономически сильные, с целью сохранения своих экономических позиций. Так как эта территория является самой плодородной частью Герцеговины, кажется естественным предположить, что большинство тогдашних землевладельцев подверглось исламизации. Уже в первой половине XVI века в Герцеговине было 42,5% исламизированного населения. Согласно данным, приводимыми Дедиером и другими исследователями, здешние мусульмане в большинстве своем старожилы. Исходя из тех же данных массовое заселение этой территории православными имело место только в конце XVIII и в начале XIX в. Православные приходят сюда из восточной Герцеговины. Католики поселяются здесь только в конце XIX и в начале XX в.

Наряду с этими данными, автор стремится также языковыми фактами обосновать свое мнение об отделении центральногерцеговинского от восточногерцеговинского говора. Он говорит о трех типах языковых явлений; первый связан с религией, второй с говором торгового люда (чаршии), а третий — общего характера.

В первую группу явлений, характерных для данной языковой территории, зачисляется автором прозношение звуков *x* и *φ*. Эти звуки в настоящее время характерны для центральногерцеговинского говора как целого; в восточногерцеговинском говоре, кроме у мусульман, этих звуков почти нет. Этим доказывается, по мнению автора, что современная центральногерцеговинская территория была охвачена довольно сильным процессом исламизации как раз в то время, когда звук *x* начал исчезать. Первая фаза в его исчезновении, т. е. утрата звука *x* в конечных позициях слова, охватила и эту территорию. По-

этому и в данном случае имело место совпадение форм дательного, творительного и предложного падежей множ. числа, причем, как известно, условием для совпадения предложного и творительного падежей была утрата предложным падежом множ. числа звука *x*. Этот процесс потом, под влиянием молитв, заучиваемых на арабском языке, на центральногерцеговинской территории приостановился, а в восточногерцеговинском говоре развивался до конца, в результате чего получилась полная элиминация звука *x* (и здесь, конечно, исключением являются мусульмане).

Второй тип языковых явлений носит до некоторой степени классовый характер; он связан, по крайней мере применительно к этой территории, с языком мусульманского торгового люда (чаршии). Речь идет о сведении двух пар аффрикат (*ч-ћ*, *џ-ђ*) в одну пару (*ћ*, *ђ*). Данная особенность характерна для языка городских мусульман и она в наше время перестает быть и исключительной особенностью языка мусульман. Что касается происхождения данного явления, автор считает, что данную особенность не следует на всей территории Боснии и Герцеговины связывать исключительно с иностранным влиянием. Кроме иностранного влияния, характерного в частности для языка городов, мы не должны забывать о соответствующих особенностях западного штокавского (беличевского) говора. Наряду с сведением двух пар аффрикат в одну пару часто имеется и отсутствие звуков *љ* (*љ*) и *њ* (*њ*), вернее, их изменение в *j* и *n*.

В третью группу особенностей, общих всем представителям этого говора, автором зачисляются рефлексы *ятя*, смягчения с *йотом*, склонение личных имен типа *Јово* (*Јово*), *Раде* и некоторые особенности ударения.

В качестве рефлексов *ятя* в современных долгих слогах автором констатируются на центральногерцеговинской территории *џе* и *је*, реже *і'е*; в восточногерцеговинском говоре тут регулярно имеется *ије*. В центральногерцеговинском и восточногерцеговинском говоре регулярно наблюдается смягчение в группах *дѣ*, *тѣ*; *сѣ* *зѣ*, в то время как смягчения в группах *бѣ*, *рѣ*, *мѣ*, *вѣ* нет в центральногерцеговинском говоре, но которое имеется в восточногерцеговинском. Так как двухсложный рефлекс *ятя* — более новое явление екавских говоров, а и смягчение губных согласных моложе по сравнению с зубными и фрикативными, автор приходит к выводу, что вышеупомянутые особенности развились в восточногерцеговинском говоре в то время, когда центральногерцеговинский говор не образовал вместе с ним одного целого.

В подтверждение своего мнения, автор приводит и склонение мужских личных имен типа *Йово*, *Раде*. Эти имена, как известно, на территории сербохорватского языка прошли через три этапа развития, а именно: *Йова-Йове*; *Йово-Йове* и *Йово-Йова*. Восточногерцеговинский говор, как самый прогрессивный, имеет только *Йово-Йова*, центральногерцеговинский говор приостановился на второй этапе — тут регулярно встречается *Йово-Йове*.

Все вышеназванные факты приводятся автором в подтверждение мнения, что центральногерцеговинский говор с конца XVI или начала XVII века имел отдельный путь своего развития. Новаторские явления раньше двигались с юго-востока к северо-западу. Следовательно, очагом этих новшеств была восточногерцеговинская языковая территория. Сегодня, однако, дело обстоит иначе. Новаторскими очагами теперь являются культурные центры; применительно к центральногерцеговинскому говору — это Мостар, и поэтому новые явления движутся не с юго-востока к северо-западу, а с северо-запада к юго-востоку.

ПРИЛОГ ПИТАЊУ КЛАСИФИКАЦИЈЕ ИСТРОРУМУНСКОГ*

1. Говори румунскога типа у Истри, познати у науци као истро-румунски, представљају двоструки интерес и значај: одређивање њиховог односа према дакорумунском објашњава неке важне генетичке моменте који се тичу румунског језика у целини, с једне стране, а, с друге стране, њихово проучавање казује много тога и општој лингвистици с односом на проучавање неких аспеката и појава билингвизма. Посматраћемо овде први вид овога питања, тј. однос ових говора према дакорумунском, а резервишући себи да о другом, општелингвистичком виду питања, говоримо на другом месту.

Предњему ваља додати, допуне и потпуности ради, да целу ствар посматрамо: а) са гледишта синхроније примењујући, као и другде¹,

---

* По овом питању в. и моје научно саопштење одржано у Институту за лингвистику Академије наука Н. Р. Румуније у Букурешту, дана 13. октобра 1961. г., под насловом *Despre stadiul actual al istrorominei*, Contribuția geografiei lingvistice la chestiunea stabilirii poziției istrorominei față de dacoromînă (текст објављен у *Fonetică și dialectologie*, București, IV, 1962, 135—170, са 5 карата).

¹ В. *L'Atlas linguistique des parlers roumains du Banat yougoslave (ALBY)*, у час. *Orbis*, Bulletin international de documentation linguistique, Louvain, том V, бр. 1, 1956, 20—27; *Grairurile românești din Banatul iugoslav*, у *Fonetică și dialectologie*, Institutul de lingvistică al Academiei R. P. R., București, том I, 1958, 123—144+5 карата; *Geografia lingvistică*, Preocupări — principii — aplicații I—II, у час. *Lumina*, Вршац, год. XIII, 1959, бр. 1 и 2, 6—15 и 83—91+3 карте; такође и у научном саопштењу на I Међународном конгресу опште дијалектологије, Лувен-Брисел, 1960, под насловом *Dialecti di varia origine in contatto* (текст се штампа у *Actes du Premier Congrès international...*; резиме саопштења в. у *Premier Congrès international de dialectologie générale*, Programme, renseignements, résumés des communications et adresses des congressistes, Louvain, 1960, 83—84); темељитије сам поставке лингвистичке географије применио у својој књизи *Дијалектолошки профил румунских банајских говора вршачког подручја*, са 34 лингвистичке карте и 32 дијалектална текста, Матица српска — посебна издања, Нови Сад, 1962, 169 стр., и нарочито у својој докторској дисертацији *Румунски банајски говори у свјетлу лингвистичке географије*, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, 1959 (дактилографисани рукопис, 531 стр. + 44 карте).

метод лингвистичке географије, и б) одбацујући како ставове старијих румунских лингвиста по овоме питању, тако и садашњих лингвиста у Н. Р. Румунији и дајући посебно решење². Истрорумунски материјал из две дијалектолошке анкете спроведене у Истри у задњих 10 година (допуњен, као што ће се видети, и свежим материјалом треће анкете), с једне стране, као и критички став према огромном истрорумунском материјалу који су сакупили романисти и румунисти, а нарочито ови задњи, за нешто више од 100 година откако се о овим говорима зна и пише, с друге стране, овлашћује ме, као што ћу показати, да овакве закључке извучем.

2. Од првих помена о Истрорумунима, тј. од датума откривања, 1846. године, од стране Антонија Коваса³, па до наших дана, написано је о румунским говорима у Истри читаво брдо литературе, у романистички, а специјално у румунској лингвистици⁴. Лингвисти као Г. И. Асколи, М. Бартоли, Ф. Миклошић, Г. Вајганд и др.⁵ од романиста и слависта, а од румунских лингвиста Ј. Поповић, С. Пушкарју⁶ и многи други, мање значајни⁷, уписали су овде своја имена са радовима, објављеним

² Изразитије опонирање ставова, са потпунијом аргументацијом, дајем у румунској верзији ове расправе, у *Fonetică și dialectologie* IV, 135—170.

³ У чланку *Dei Rimigliani o Vlahi d'Istria*, у листу *L'Istria*, Трст, I, 1846, бр. 1, стр. 7—8, где даје и два истрорумунска текста (које репродукује М. Деановић, *Tre testi istroromeni*, у *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Academia R. P. Romîne, București, 1958, 229—231).

⁴ Библиографију старијих радова, са коментарима, даје S. Pușcariu, *Studii istroromîne* (în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici și A. Byhan) II: Introducere-gramatică — caracterizarea dialectului istroromîn, cu 26 ilustrații și două hărți, Academia Romînă, București, 1926, стр. IX—XI, 3—58, passim; исти, том III: Bibliografie critică, listele lui Bartoli, texte inedite, note, glosare, București, 1926. и 1929, 2 књиге, XV + 370 (са планшама) и 334. стр. V и приказе ових књига: О. Densusianu у *Grai și suflet* III, 1927—1928, 445—551; П. Скок, *Slavia* VIII, 1929—1930, 605. и след.; С. Tagliavini, *Studii rumeni* IV, 178—182, као и коментар А. Rosettia у *Grai și suflet* V, 1931—1932, 1—9.

⁵ Г. И. Ascoli, *Studi critici*, Gorizia, 1861; М. Bartoli, *Publicazioni recenti di filologia rumena*, сепарат из *Studi di filologia romanza*, Torino, VIII, 1901, 517—628; F. Miklosich, *Rumunische Untersuchungen* I, Istro — und makedorumanische Sprachdenkmäler, Wien, 1882; G. Weigand, *Nouvelles recherches sur le roumain de l'Istrie*, у час. *Romania* XXI, 1892, 240—256; исти, *Istrisches* I и II, у I и II тому *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1894, 122—155, и 1885, 215—224.

⁶ J. Popovici, *Dialectele romine din Istria* I—II, Halle, 1909. и 1914; S. Pușcariu, осим дела наведених у бел. бр. 4 (на овој страни), такође и *Studii istroromîne* I: Textele, у *Analele Academiei Romîne*, том XXVII, ser. II, secția literară, București, 1906.

⁷ Од страних истраживача ту имамо још и ове: Dr A. Byhan, Dr Th. Gartner, Dr K. Lechner, N. Algarotti, Dr A. Ive, G. Marotti, G. Cubich, G. Vassilich и др., а

текстовима итд. Румунски лингвистички атласи⁸ бележе редовно и исторорумунски језички материјал. Од наших романиста се неким видовима румунских остатака у далматинском приморју и на отоцима баве П. Скок, М. Деановић и др.⁹

Не занима нас на овом месту питање генезе Истрорумуна, јер је о томе у науци дуго дебатирано и предложене разне солуције: а) било да се ради о посебном романском језику који се самостално развио из балканског латинитета, као што је мислио П. Скок¹⁰; б) било да су они последњи изданци тзв. западних Румуна С. Пушкарјуа¹¹; с) или да су се касније одвојили од заједничког дакорорумунског стабла, по мишљењу А. Росетија¹², или пак, д) да су резултат комбинације ових двеју задњих могућности, као што је тврдио Ј. Поповић¹³. Неоспорно је, међутим, то да се трагови тзв. средњовековних Влаха, пастира номада, могу пратити од XIII века па надаље почевши са српском немањинском државом (познати „Власи кјелатори“ у Душановом закону¹⁴), преко Црне Горе (топоними неоспорног румунског порекла као *Дурмиџор*, *Пирлиџор*, *Висииџор*¹⁵, иначе планинска пребивалишта влашких чобана), преко

од румунских ту су још: I. Maiorescu, T. Burada, N. Densușianu, C. Diclescu, Ș. Nanu, S. Dragomir и др.

⁸ Осим, разуме се, првог, Бајрандовог *Linguistischer Atlas des dako-rumänischen Sprachgebietes*, Leipzig, 1898—1909; остала два (укључујући ту и нову серију Е. Петровића), мада је анкета I (С. Поп) спроведена само у месту Бриани (Брдо) и Нова Вас (Castelnuovo), те ово задње место у анкети II (Е. Петровић), дају за исторорумунски један једини генералисани одговор (не са називом анкетирани тачке, већ као „Istroromini“).

⁹ П. Скок, у *Zeitschrift für romanische Philologie* XXXVI, 1912; XXXVIII, 1914—1915; XLI, 1921; *Archiv für slavische Philologie* XXVIII, 1906; XXIX, 1907; XXX, 1909; XXXI, 1910; XXXVII, 1918, и др.; М. Деановић, о. с., у *Omagiu lui Iorgu Iordan*, 229—234. Од наших аутора ту долазе још и П. Будмани, К. Штрекељ, и др.

¹⁰ У *Archivio glottologico italiano* XXIX, 113—119; в. и *Leksikologijske studije* истога, посебан отисак из 272. књиге *Rada Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*, Odjel za jezik, Zagreb, књ. I, 49, passim. Слично мишљење с односом на Арумуне изражава и М. Филиповић у чланку *Цинцари (Аромуну)*, у *Enciklopediji Jugoslavije* II, Босна-Део Zagreb, 1956, 378—380.

¹¹ *Studii istroromine* II, passim (на стр. 5. даје прецизнију дефиницију тзв. западних Румуна).

¹² *Sur la répartition dialectale de l'istro-roumain*, у *Grai și suflet* V, 1931—1932, 1—9 (напис је репродукован и у *Mélanges de linguistique et de philologie* истога аутора, Copenhagen-Bucarest, 1947, 424—433).

¹³ *Dialectele romine din Istria* I, 126—129, passim.

¹⁴ Упор. Р. Скок, *Osnovi romanske lingvistike* I, Zagreb, 1940, 8.

¹⁵ Упор. С. Пушкарју, *Studii istroromine* II, 286, 292, 297; П. Скок, у *Études slaves* III 1923, 74; К. Јиречек, *Исџорија Срба* I, Београд, 1952, 87, passim; др И.

средњовековних дубровачких архива¹⁶, па са остацима, скоро до наших дана, и језичким реликвама на неким далматинским острвима (нарочито на острву Крку¹⁷), преко Лике и Крбаве¹⁸ па до Истре. Тако да, без обзира на сам генетички моменат, може се следити пут предака Истро-румуна. Касније примесе из дакорумунских крајева, о којима говори Ј. Поповић, а чије је трагове покушао следити С. Драгомир, а нарочито Н. Драгану, преко Славоније и Босне, нису искључене¹⁹. Како већ било, тек је опште познато и исцрпно проучавано тзв. средњовековно влашко

Поповић, *Историја српскохрватског језика*, Нови Сад, 1955, 24; исти, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden, 1960, 479 (упор. нешто о овоме и код Л. Вујовића, *Историјски пресјек губљења глаголске рекције у црногорским говорима*, *Јужно-словенски филолог* XX, 101, 493).

¹⁶ У делу К. Јиречка *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelaltres* III, Wien, 1904, passim, у списку романско-италијанских особних имена има неких која би могла бити и влашко-румунска, као нпр. *Branza, Cinkulović, Conule, Galata, Draculus, Pecurario, Saraca, Suliza* и др.

¹⁷ V. Jagić, *Rumänisch-kroatischer Vaterunser und Avemaria aus Poljica auf der Insel Veglia vor dem Jahre 1825*, *Archiv für slavische Philologie* XXII, 1900, 621—622; I. Milčetić, *Vlaški i stari romanski jezik na Krku*, у *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena*, Zagreb, IX, 1904, 12—20; P. Skok, у *Archivio glottologico italiano* XXIX, 1937, 113. и след.; в. такође: F. Miklosich, *Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und Karpaten*, Wien, 1880, passim; S. Pușcariu, *Studii istroromine* II и III, passim; P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima* I, Zagreb, 1950, passim; један од последњих написа по овом питању јесте: P. Tekavčić, *Due voci romene in un dialetto serbo-croato dell' isola di Veglia (Krk)*, у *Studia Romanica et Anglica Zagradiensia*, бр. 7, 1959, 35—38.

¹⁸ П. Скок налази и у наше дане румунски начин одбројавања оваца, по паровима, чак са румунским бројевима *dô, páto, šásto, šópce, zđci*, код пастира у Придраги код Задра или у Затону и Врану код Биограда (упор. његов напис у *Archiv für slavische Philologie* XXXVII, 1920, 81—82).

Иначе, по питању Влаха и влашког права, остаје још увек као најпотпунија књига К. Kadleca, *Valaši a valašké právo v zemích slovanských a uherských*, Praha, 1916 (упор. и приказ П. Скока, *Чешка књига о влашком праву*, у *Гласнику Земалског музеја у Босни и Херцеговини* XXX, 295—316). Из румунске литературе имамо S. Dragomira, *Vlahii și morlacii*, *Din istoria rominismului balcanic*, Cluj, 1924 (в. и П. Скока, *Из румунске литературе о балканским Власима*, у *Гласнику Научног друштва у Скопљу* II, 297—313, и III, 293—308); С. Драгомир је сада скоро издао и обновљено и допуњено издање *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul mediu*, Academia R. P. Romine, București, 1959.

¹⁹ Поред написа С. Драгомира из претходне белешке, упор. и *Originea coloniilor romine din Istria*, у *Analele Academiei Romine*, București, 1924; такође и *Vlahii din Serbia în sec. X—XV*, у *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, I, 1922; N. Drăganu, *Romii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, passim; исти, *Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, Balcania, București, VI, 1944.

право у хрватским приморским пределима, као и пастирска терминологија румунског порекла у садашњем српскохрватском језику, а која нема искључиво дијалектални карактер²⁰.

Нас ће међутим занимати поближе друга једна ствар: садашње стање исторорумунског, односно његов однос према дакорумунском и, узгред, арумунском (цинцарском), а у вези са дискусијама које су у задње време покренули лингвисти у Н. Р. Румунији. У низу написа²¹ један део румунских лингвиста сматра, са прикладном аргументацијом, да је исторорумунски, имајући у виду, међу осталима, хиљадугодишњу сепарацију од заједничког румунског, а посебно од дакорумунског, већ у ситуацији да буде сматран посебним језиком; на другој страни налази се друга група лингвиста који, по примеру традиционалне румунске лингвистике, сматра исторорумунски само дијалектом румунског језика, упоредо са дакорумунским, мегленским и арумунским. Пошто не заступамо ни један ни други став, изнећемо у наставку нашу аргументацију из које ће се видети да се исторорумунски не може сматрати чак ни по-

²⁰ Упор. S. Pușcariu, *Studii istororomâne* II, 274—297; P. Skok, *Osnovi romanske lingvistike* I, 8 (као и бројне написе истог по часописима: *Archiv für slavische Philologie* XXVIII, 1906, 467—468; XXIX, 1907, 477—478; XXXI, 1910, 318—320; XXXV, 1914, 337—348; XXXVII, 1920, 81—92, итд.; *Zeitschrift für romanische Philologie* XXXVI, 1912, 641—656; XXXVIII, 1917, 544—553; XLI, 1941, 544—553, итд.; *Mélanges ragusains offerts à M. Rešetar*, Dubrovnik, 1931, 429—434, и др.); листу Пушкарију допуњује И. Поповић, *Contribuție la studierea cuvintelor românești în limba sîrbocroată*, час. *Lumina*, Вршац, IX, 1955, 73—83; в. такође истог у *Исцорурију српскохрватског језика*, passim (и у немачком издању, Wiesbaden, 1960, passim); в. и нову допуну коју сам ја дао у саопштењу на I Међународном конгресу опште дијалектологије 1960 (*Dialecti di varia origine in contatto*).

²¹ D. Матреа, *Despre dialectele limbii române*, у час. *Limba română*, бр. 1, București, V, 1956, 5—24; исти, *Cîteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii române*, id., бр. 4, 70—75; исти, *Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limbă și dialect*, *Cercetări de lingvistică*, Cluj, IV, 1959, 189—195; A. Graur, „Dialectele“ limbii române, *Limba română* V, 1956, бр. 4, 66—69; исти, *Limbă, dialect, stat*, час. *Viața Românească*, București, XI, 1958, бр. 3, 98—102; I. Coteanu, *Cum dispăre o limbă (istororomâna)*, București, 1957; исти, *A propos des langues mixtes (sur l'istro-roumain)*, у *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes* à Oslo, București, 1957, 129—148; исти, *Și totuși istororomâna este limbă*, *Studii și cercetări lingvistice*, București, IX, 1958, бр. 3, 391—393; исти, *Le roumain et le développement du latin balkanique*, у *Recueil d'études romanes*, publié à l'occasion du IX-e Congrès international de linguistique romane à Lisbonne, București, 1959, 41—50; A. Rosetti, *Limbă sau dialect?*, *Studii și cercetări lingvistice* IX, 1958, бр. 1, 101—102; исти, *Limbă sau dialect?* (II), id., бр. 3, 395—397; B. Cazacu, *In jurul unei controversă lingvistice: limbă sau dialect?* (Problema clasificării idiomurilor romanice sud-dunărene), id. X, 1959, нр. 1, 17—34 (и у *Recueil d'études romanes*, 13—29).

себним дијалектом, а камоли посебним језиком; напротив, дијалектолошко стање на лицу места показује да се ради само о врло архаичним говорима румунскога типа, од интереса за проучавање старијих фаза румунског језика, али да су то ипак само говори неунитарни, чак, под утицајем билингвизма говорника, у стању потпуне дезагрегације; штавише, садашњи говори овога типа у Истри спали су на ранг фамилијарних говора.

3. Да видимо најпре бројно стање Истрорумуна, односно места која они настањују; ово тим пре, што сматрамо да је мали број говорника један од пресудних фактора што се ови говори не могу сматрати ни наречјем, а камоли посебним језиком; ово нарочито с односом на интерни развитак и могућност, односно немогућност иновирања.

Ево података о њиховом бројном стању за нешто више од 100 година, које даје С. Пушкарју²² према разним ауторима: 1846 (P. Kandler) = 6.000 говорника (према службеној аустријској статистици од исте године само 1.555); 1850 (F. Miklosich) = 2.953; 1857 (K. Czoernig) = 2.795; 1862 (F. Miklosich) = 2.760; 1869 (dr A. Ficker) = 3.700; 1877 (H. I. Bidermann) = 2.646; 1883—1884 (Lechner, Urbas) = (око) 3.000; 1890 (dr P. Tomasini) = (око) 2.530; 1900 (N. Krebs) = 920; 1904 (A. Glavina) = 4.850; 1921 (M. Bartoli) = 1.644 људи. Дакле, у просеку, између 1.500 и 2.500 говорника истрорумунског (искључујући сасвим произвољну Кандлерову цифру, односно тенденциозну цифру А. Главине²³).

Што се конкретних места тиче у којима се говори истрорумунски, осим 6 постојећих још и данас, ту се спомињу и ова: Градиње, Гробник, Посерт, Хиљи и Жмарели, сва у подножју Учке, у долини Рапхе (Val d'Arsa). Међутим, на прагу нашега века истраживачи помињу од ових још само Градиње и Гробник²⁴. Тако Ј. Поповић налази, 1909. године, да су још прилично заступљени ови говори у Гробнику, мање у Градињама, а прилично слабо и у Летају²⁵. Л. Морарију налази, 1927. године, 8 засеља у којима се говори истрорумунски, од којих Летај упола похрваћен²⁶. Неколико година касније (1932—1933, када спроводи анкету) Т. Кантемир

²² *Studii istroromine* II, 40—43.

²³ А. Главина је, у ствари, свршио школу у Румунији, те је 1921. године постао првим румунским учитељем основне школе у Сушњевици, чије су отварање дозволиле италијанске власти за кратко време — о њему упор. S. Puscariu, *Studii istroromine* III, 175, а о његовој школи: *Studii istroromine* II, 47—49.

²⁴ Упор. С. Puscariu, *Studii istroromine* II, 40—43, *passim*.

²⁵ Његова анкета је, у ствари, спроведена, 1899. и 1905. године, а студије је штампао 1909. и 1914 — в. *Dialectele romine din Istria* I, 12.

²⁶ Упор. чланак овога у *Graiul rominesc*, București, I, 1927, бр. 11, 221, 223.

налази 7 исторорумунских места, али са овом резервом: „У Градињама не знају исторорумунски до ли људи преко 50 година ... Иста ситуација је и у Гробнику ... Такође и у Летају ... У Сукодру су само куће у близини села Носело употребљавале исторорумунски“²⁷.

Данас имамо следеће стање: ови се говори употребљавају у селу Жејане у целини (северно од Ријеке, у тзв. Тићарији) и у 5 места у подножју Учке (у долини Раше), и то у потпуности у Сушњевици и Новој Васи, нешто мање од половине у селима Летај и Јесеновик, те у разбацаним катунима на једној благој падини под заједничким називом Брдо (Драга, Кострчане, Станковић). У свему 6 насеља.

Ту сам у лето 1961. нашао следеће бројно стање оних који још употребљавају исторорумунске говоре²⁸:

Место	Број кућа	Становника
Жејане	102	450
Сушњевица	(око) 50	160
Нова Вас (Носело)	48	190
Брдо	(расути катуни)	230
Јесеновик (Сукодру)	15	60
	(у којима се говори исторорумунски)	
Летај	(око) 15	50
	(у којима се говори исторорумунски)	
Свега (око)		1.140

Сва сам ова места обишао у два маха, у току двеју научних екскурзија, обављених са студентима румунске групе наука са Више педагошке школе у Новом Саду, месеца маја 1954. године, те са онима са Више педагошке школе у Зрењанину, месеца јула 1961. године²⁹.

У анкети од 1954. године испунили смо у свих 6 места квестинар (искључиво лексиколошког типа, са основним речима) од 274 питања.

²⁷ Texte istroromâne, Institutul de lingvistică din Cluj, 1959, 3. Зачуђује нас констатација да се исторорумунски говори и у местима Поље, Бегу и Бајт.

²⁸ Цифре су само оријентационог карактера и биле су утврђене 1961. године са Динком Цвећићем из Сушњевице (57 година), Аном Стамбулић из Жејана (25 година) и Славком Миклеушем из Нове Васи (31 година). Захваљујем се свима на овом месту на сарадњи.

²⁹ Нашу анкету од 1954. године забележили су листови *Novi list* из Ријеке, VIII, 1954, бр. 28, стр. 3, и *Libertatea* из Вршца, X, 1954, бр. 41, стр. 5, а анкету од 1961. године *Дневник* из Новог Сада, XIX, 1961, бр. 5287, стр. 8, и *Libertatea* XVII, 1961, бр. 36, стр. 6.

Овај сам материјал и картографисао провизорно³⁰, те би, уз допуну квестионара (а што мислим учинити), могао послужити као база за будући *Мали Лингвистички атлас истрорумунских говора* (*Micul Atlas lingvistic al graiurilor istroromîne*), који ћу као такав и наводити у расправи (MALGI). Из свих ових места бележени су такође и дијалекатски текстови.

У анкети од 1961. године наша је пажња била сконцентрисана само на три места која су још остала интегрално истрорумунска (Жејане, Сушњевица, Нова Вас) и где ће се, по свој прилици, истрорумунски говори задржати најдуже. Овога пута смо на магнетофонској траци забележили одговоре на квестионар од 110 питања (претежно морфолошког типа). Забележени су такође и одговори на 25 питања с односом на делове човечјег тела, будући ови називи, с обзиром на њихов садржај, међу најотпорнијима (а који су и у дакорумунском латинског порекла³¹); бележени су такође и називи за јела, ономастичка грађа (андроними), те имена надевана животињама (пси, краве, козе, коњи). У Жејанима и Сушњевици комплетиран је и квестионар интернационалног типа М. Коена са 571 питањем³². Забележено је слободно и неколико дијалекатских текстова, а нека спонтана причања информатора снимана су и на магнетофонској траци³³.

Изван овога материјала користим у овом напису и истрорумунску дијалектолошку анкету, снимању на магнетофонској траци, спроведену од стране Романског семинара Филозофског факултета у Загребу, под руководством др В. Виње (у селу Сушњевици)³⁴. Користим такође и

³⁰ Ево картографских бројева, те одговарајућих скраћеница тачака (које ћу употребљавати даље у тексту): 1 — Жејане (Ž); 2 — Сушњевица (S); 3 — Нова Вас (Носело) (N); 4 — Јесеновик (Сукодру) (J); 5 — Брдо (B), и 6 — Летај (L).

³¹ Упор. S. Pușcariu, *Locul limbii române între limbile romanice*, Academia Română, discursuri de recepțiune, XLIX, București, 1920, passim.

³² Publications de la Commission d'Enquête linguistique du Comité International Permanent de linguistes, *Questionnaire linguistique A—B*, 1951.

³³ Систем фонетске транскрипције који употребљавам овде за истрорумунски дијалектолошки материјал подесио сам према српскохрватској латиници, са следећим новим знацима: $\dot{l}$ = љ; $\dot{n}$ = њ; w = билабијално в (блиско консонантском μ); $\tilde{r}$ = вокално r (које чини слог); у вокалском систему, узео сам из румунске латинице $\tilde{a}$ и $\tilde{i}$ (оба самогласника као и у дакорумунском); од комбинованих гласова имамо $^o a$ = лабијализовано истрорумунско акцентовано a ; g^h = веларни сонорни спирант (у Жејанима). Од дијакритичких знакова употребљавамо: $'$ = главни акценат; $''$ = споредни акценат; $''$ = динамички акценат; ^{i} = палатализација; ^{n} = јако изражена палатализација.

³⁴ Захваљујем се колеги В. Вињи на љубазности с којом ми је посудио ову траку.

досада објављене исторорумунске текстове, специјално оне Ј. Поповића, С. Пушкарјуа и Т. Кантемира³⁵.

4. Рекли смо да су досада исторорумунски говори посматрани са двоструког аспекта: као дијалекат општег румунског и, у задње време, као посебан језик³⁶.

Традиционална румунска, и романска, лингвистика сматра ове говоре (што важи, имплицитно, и за арумунске и мегленске говоре у Македонији), већ читавих 100 година свога постојања, дијалектом румунског језика, тзв. исторорумунски дијалекат. Ево њених најважнијих аргумената:

а) *Генетички*: исторорумунски је непобитно постао у процесу стварања румунског језика уопште (по свој прилици на југу од Дунава, у времену пре доласка Словена овде, а касније у симбиози с овима³⁷) и улазио у тзв. прарумунски или заједнички румунски (по некој терминологији „примитивни румунски“), тамо негде од V—IX (или X) века³⁸.

б) *Историјски*: разбијањем заједничког румунског и реемиграцијом у маси на северу од Дунава (у пределима бивше Трајанове Дакије, а која се у VI веку називала *Славинија*³⁹, што значи да је била масовно на-

³⁵ Ево листе скраћеница за изворе коришћених исторорумунских материјала, које наводим у продужетку као такве: MALGI=провизорно картографирани материјал (анкета 1954; бројеви карата су они из квестинара); TA 54=текстови анкете 1954; AZ=загребачка анкета (1959); KA 61=квестинар анкете 1961; TA 61=текстови анкете 1961; KC=квестинар Cohen; Pușc. SI_{1,1,1}=S. Pușcariu, *Studii istororomâne* I, II, III; Pop. DI_{1,1}=I. Popovici, *Dialectele române din Istria* I, II; Cant. TI=T. Cantemir, *Texte istororomâne*.

³⁶ Резиме досадашњих дискусија по овом питању в. код В. Cazaca, *Autour d'une controverse linguistique: langue ou dialecte?*, у *Recueil d'études romanes* cit., passim (в. истога и у *Studii și cercetări lingvistice* X, 1959, бр. 1, 17 и след.); такође и D. Macrea, *Cîteva precizări în problema raporturilor dintre limbă și dialect*, у *Cercetări de lingvistică* IV, 1—2, 189 и след.

³⁷ О јужнодунавском пореклу Румуна и румунског језика в. у задње време код нас Х. Барића, *Lingvističke studije*, Naučno društvo NR B i H, Djela L, Odjeljenje istorisko-filoloških nauka 1, Sarajevo, 1954, 30, 31, 45 (такође: исти, *Istoriја arbanашkog jezika*, Djela XII, Balkanološki institut 1, Sarajevo, 1959, passim); И. Поповић, *Geschichte der serbokroatischen Sprache* 59—64, 159, 239—240, 258, 470 (такође и српхрв. издање: *Историја српскохрватског језика*, passim).

³⁸ Упор. по овом питању синтезу коју даје А. Rosetti у *Istoria limbii române* IV, *Romina comună*, București, 1941; за прарумунски: S. Pușcariu, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, у *Beiheft zur Zeitschrift für romanische Philologie* (Hommage à W. Meyer-Lübke) XXVI, 1910, 17—75 (и у француском преводу као *Essai de reconstruction du roumain primitif*, у *Études de linguistique roumaine*, Cluj — București, 1937, 64—120); такође и I. Șiadbe, *Problemele vocabularului român comun*, Iași, 1934.

³⁹ Упор. И. Поповић, *Историја српскохрватског језика* 13, passim.

сељена словенским становништвом⁴⁰, где Румуне чека нова симбиоза са Словенима), Арумун (Цинцари) иду према Македонији и Грчкој, а група влашких пастира живи номадским животом у немањинској држави, а после доласка Турака на Балкан, иде даље, преко Црне Горе, Далмације и Хрватског загорја до Истре, претопивши се временом етнички, док су садашњи Истрорумуни последњи остацци још етнички одржаног румунско-влашког живља.

с) *Синруктурални*: по својој граматичкој структури и основној лексици јасно је да се истрорумунски уклапа у румунски језик; негде су стављени упоредо истрорумунски текстови са преводом на дакорумунски, да би сличност била уочљивија⁴¹.

д) *Национални*: неоспорно је да је румунска буржоазија од балканских Влахо-Румуна правила национално питање⁴², говорила надувеним тоном о некој виталности и експанзији својих припадника на Балкану⁴³ итд.; краљевске румунске владе су покушавале отварати школе на румунском језику за Цинцаре, зидати им цркве⁴⁴ и др.; придавање посебног значаја једној идиоматској групи од свега неких 1.500 људи и њено уврштавање у дијалекте румунског језика⁴⁵ има се, у великој мери, захвалити и овим „националним“ обзирима.

⁴⁰ Доказ о овоме јесте и топонимастика на територији Румуније која је и данас остала претежно словенска: *Јаломица, Дембовица, Слајина, Прахова, Крајова* итд.

⁴¹ D. Macrea, *Cîteva precizări în legătură cu problema dialectelor limbii romîne cit., passim.*

⁴² Чак штавише, трудила се да докаже како су они прави „Румуни“ и покушавала је, дипломатским путем, преко својих влада да им отвара и школе на савременом румунском језику, као она А. Главине у Истри (1921) или оне у Грчкој (у Солуну) за Арумуне; зидала им је и цркве: тако у Охриду постоји румунска црква Св. Ђорђа, у којој се, уназад неколико деценија, служило на румунском (јасно, не на арумунско-цинцарском). I. Bărbulescu пише књигу *Relations des Roumains avec les Serbes, les Bulgares, les Grecs et la Croatie en liaison avec la question macédo-roumaine*, Iași, 1912 (књига је претходно, у скраћеном виду и третирајући претежно српско-румунске везе, била издата од стране Српске Академије наука, Београд, 1908). О афективним циљевима своје анкете у Истри говори и I. Popovici, *Dialectele romîne din Isria I—II*, passim. О истом питању, с односом на тимочке Влахе, упор. Тих. Р. Ђорђевић, *Кроз наше Румуне*, путописне белешке, Београд, 1906, 4, 68, passim.

⁴³ У једном чланку (*homîniî din Bosnia și Herțegovina în trecut și în prezent*, у *Analele Academiei Romîne*, том. XXVII, ser. II, memoriile secției istorice, 1905, 37 и след.). I. Ieșan до смешног надувава, идући трагом неких Цигана калајџија, неки румунски елеменат у Босни. Исто и код Т. Filipescu, *Coloniile romîne din Bosnia, București*, 1906.

⁴⁴ Упор. бел. 42. на овој страни.

⁴⁵ Као паралелизам, да наведемо архаичне и врло значајне тзв. крашованске говоре у румунском делу Баната, којима се говори у неких 7 села (о овима: E. Petrovici,

У задње време су румунски лингвисти, покушавајући да резонују марксистички (специјално Д. Макреа⁴⁶), а у полемици са онима који су налазили аргументе за сматрање исторорумунског посебним језиком, навели и неке друге, сада већ прихватљивије разлоге због којих се исторорумунски не може уздићи на ранг посебног језика:

а) *Политички*: јужнодунавски румунски дијалекти (ово се мање односи на исторорумунски, а више на македорумунске говоре, који су кудикамо распрострањенији) нису се никад уздигли до ранга националног језика неке етничке групе, а још мање неке државне творевине.

б) *Књижевно-културни*: никад се на овим говорима није створио неки посебан књижевни језик, а још мање нека књижевност, чак ни нека ма каква значајнија култура (ту се донекле може издвојити цинцарски⁴⁷).

Неки савремени лингвисти у Н. Р. Румунији (првенствено А. Граур и Ј. Котеану) сматрају јужнодунавске румунске говоре, укључујући и исторорумунски, посебним језицима⁴⁸, из следећих обзира:

а) *Историјски* (у другом виду): хиљадугодишња сепарација ових говора од дакорумунског учинила је да ови, захваљујући и јаком словенском утицају којем су били изложени, еволуирају посебно; али како већ било, тек нас ова сепарација овлашћује да раскид са општим румунским сматрамо одлучним.

б) *Генетички* (контрааргуменат): није искључена претпоставка да су арумунски (цинцарски) са мегленским, као и нестали далматски језик, постали из балканског латинитета, те би, у том случају, имали у источној Романији не само два романска језика (румунски и далматски), већ пет

Graiul Carașovenilor, Studiu de dialectologie slavă meridională, București, 1933; у задње време и П. Ивић, *Једна доскора непозната група шикоавских говора: говори с незаменјим јайом*, у *Годишњаку Филозофског факултета у Новом Саду* I, 1956, 146—160; међутим никоме није падало напамет да ове говоре прогласи неким специјалним историјским дијалектом српскохрватског језика (већ само посебним говорима). То исто важи и за говоре тзв. галипољских Срба (упор. П. Ивић, *Говор Галипољских Срба*, Српска Академија наука, Српски дијалектолошки зборник XII, Београд, 1957).

⁴⁶ За написе овога упор. раније белешке.

⁴⁷ Који је, захваљујући већем броју говорника, развио и неку дијалекталну књижевност још од XVIII века, а има и доста развијен фолклор — упор. В. Cazacu, *In jurul unei controverse lingvistice: limbă sau dialect?*, *Studii și cercetări lingvistice* X—1, 27—28.

⁴⁸ А. Graur, „Dialectele“ limbii romine, *Limba romină* V—4, 69; I. Coteanu, *Le roumain et le développement du latin balkanique*, *Recueil d'études romanes*, 41 и след.; у задње време: исти, *Elemente de dialectologie a limbii romine*, București, 1961, 114 и след., passim.

(дакорумунски, цинцарски са мегленским, истрорумунски, тзв. молдавски у СССР-у и изумрли далматски), као што кажу изричито А. Граур⁴⁹ и Ј. Котеану⁵⁰.

с) *Синкретички* (други вид): због дугог и јаког словенског утицаја, истрорумунски је изгубио у великој мери своју првобитну морфолошко-синтактичку структуру, попримивши много нових суштинских елемената, због којих је постао мешаним језиком⁵¹; моменат споразумевања и разумевања истрорумунских (или арумунских) реплика и текстова ставља се под знак питања⁵².

д) *Субординација*: да би се неки идиом сматрао наречјем некога језика, требало би да се он у овај уклапа политички, географски, културно итд. и да постоји у перспективи могућност претпања наречја у општи национални језик, што, свакако, ни издалека не може бити случај истрорумунског.

е) *Културна традиција*: о овом питању говори А. Граур у задње време, допуњујући своје раније ставове по овом питању⁵³: нпр. Саси у Ердељу говоре неки немачки дијалекат, јер су у школама учили немачки књижевни језик, који сматрају вишим изразом од свог наречја; Холанђани, напротив, учећи на свом језику од раније, сматрају немачки језик туђим (мада, каже, Холанђани нису ни по чему даљи у језичком смислу од немачког од ердељских Саса); а такве културно-језичке традиције код Истрорумуна нема, нити је икада било.

Посматраћемо у наставку наше аргументе због којих мислимо да се истрорумунски не може сматрати чак ни дијалектом румунског језика, а још мање посебним језиком⁵⁴; по нашем мишљењу, то су само

⁴⁹ Упор. претходну белешку.

⁵⁰ В. претходне наводе.

⁵¹ I. Coteanu, *Cum dispere o limbă (istroromina)* cit., а специјално: исти, *A propos des langues mixtes*, у cit. *Mélanges linguistiques*.

⁵² A. Graur, „Dialectele“ limbii romine cit., passim.

⁵³ Предговор књизи I. Coteana, *Cum dispere o limbă (istroromina)*.

⁵⁴ Истрорумунски би, у ствари, могао бити неким историјским дијалектом румунског језика, али под условом да је раније био много распрострањенији, што не изгледа баш вероватно, бар судећи по статистикама за задњих 100 година. Као што знамо, дакорумунски, који је постао књижевним и националним језиком Румуна, већ је давно развио своје дијалекте (наречја): молдавски, мунтенски, кришански, марамурешки и банатски. Да би избегли неспоразум и двосмисленост баш у вези са јужнодунавским румунским говорима, неки су савремени дијалектолози приморани да огранке дакорумунског називају „поддијалектима“ (E. Petrovici, *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român*, у *Limba română* III, 1954, бр. 5, 5—17; R. Tudoran, *Cu privire la repartiția graiurilor dacoromâne*, id., V, 1956, бр. 2, 38—50).

говори румунског типа, врло архаични и значајни за проучавање старијих фаза румунског језика, али ништа више. То би, у ствари, био прилог лингвистичке географије решавању овога питања⁵⁵.

5. Ако се ради о неком посебном језику, јасно је да морамо имати неку врсту конвергентних морфолошко-лексикалних норми, ако не већ заједнички језик споразумевања. У нашој ситуацији, међутим, где су говорници расути у 6 мајушних брдских катуна (у три још и у мањини), далеко смо од сваке конвергенције: скоро свако место има своје специфичности (а дробљење је још и веће, како ћемо показати у наставку). То су приметили и ранији истраживачи (Ј. Поповић⁵⁶ — карактеристичан је и наслов његовог рада, *Dialectele române din Istria*, дакле у множини — и С. Пушкарју⁵⁷), мада се свим силама упињу (а то чине и румунски лингвистички атласи) да нам исторорумунски прикажу мање-више као унитаран.

Лингвистичку неуједначеност одржава, поред малог броја говорника (што ове говоре чини, као што ћемо показати, да нису у стању да иновирају), потпомаже и чињеница да је курентни језик споразумевања међу њима не исторорумунски, већ српскохрватски. Исторорумунски се, у ствари, говори скоро искључиво у кругу породице, будући сви од реда билингвисти.

Нарочито су уочљиве, и не мале, разлике између северне групе (Ž) (око 500 људи, скоро половина од укупног броја говорника) и оне са подножја Учке. Мада једни знају за постојање других и мада нису нарочито удаљени (осим рељефних препрека, које нису за потцењивање⁵⁸), ипак живе потпуно одвојени једни од других и свесни су да говоре различито⁵⁹. Чак штавише, и глагол „говорити“ је различито реализован у ове две групе: *ganeá* (S) и *kuvintá* (Ž).

⁵⁵ Јер полазим у свом закључивању од синхроничног, дијалектолошког материјала који посматрам динамички, у својој процесуалности; другим речима, унутрашње могућности језичког развитака, кроз иновирање односно задржавање конзервативних стања. Стога сам потпунији текст ове своје расправе, прочитан у Институту за лингвистику у Букурешту, и назвао у поднаслову *Прилог лингвистичке географије ишљању утврђивања топирије исторорумунских говора према дакорумунском*.

⁵⁶ *Dialectele române din Istria* I, 9.

⁵⁷ *Studii istororomâne* II, 344 и след.

⁵⁸ Упор. А. Dauzat, *La géographie linguistique*, Paris, 1948, 56, *passim*.

⁵⁹ У Сунђевици су ми рекли за ове из Жејана да они *ni ganeáku ka si noi* „(они) не говоре као ми“.

Ево и неких структуралних разлика (према КС):

<i>Жејане</i>	<i>Сушњевица</i>
<i>céla véde</i> „он види“	<i>je véde</i>
<i>céla av mes</i> „он је отишао“	<i>je mⁿát-a</i>
<i>céla lègaved</i> „он везује“	<i>je lèga</i>
<i>tu pisés</i> „ти пишеш“	<i>tu pisésti</i> итд.

Лексикалне варијације су врло велике, обично комбиноване и са фонетским (ако је реч етимолошки истоветна). Ево неких картографи-раних речи из MALGI:

<i>„ходник“ (46)</i>	<i>„дрво“ (95)</i>
1 <i>hⁿódniku</i>	1 <i>stábla</i>
2 <i>sálica</i>	2 <i>děbla</i>
3 <i>°ánditu</i>	3 <i>stíbla</i>
4 <i>sálica</i>	4 <i>lé^amma</i>
5 <i>landít</i>	5 <i>lámna</i>
6 <i>salíca</i>	6 <i>lémna</i>

Када се пак ради о врло отпорним речима из основног лексикалног фонда⁶⁰, као што су, на пример, називи за поједине делове тела⁶¹, варијације су, разуме се, фонетске природе, али јако изражене. За „прст“ имамо: 1 *žážetu*, 2 *žéžetu*, 3 *ž^oážetu*, 4 *žážetu*, 5 *dádetu*, 6 *ž^oážetu* (MALGI 4); или за „ухо“: 1 *urákļa*, 2 *urèkļa*, 3 *urè^akļa*, 4 *urèakļa*, 5 *urèkļa*, 6 *urèkļa* (ibid. 8), и др.

6. У сваком језику, као што је својевремено приметио још Сосир⁶², делују две на изглед опречне силе: центрипетална, конзервативна, и центрифугална, разбијачка и иноваторска. Ова опсервација, комбинована још са Бартолијевим ареалним нормама⁶³, односно налазима лингвистичке географије с односом на централне, иноваторске арее, и периферијске, конзервативне⁶⁴, а примењена на исторумунске говоре показује да ови говори нагињу ка првој компоненти језичког развитка.

⁶⁰ В. о овоме, као и есенцијелну библиографију питања, мој *Увод у лингвистику*, скрипта за студенте ВПШ, Зрењанин, 1960, 217.

⁶¹ Упор. А. Graur, *Fondul principal al limbii române*, București, 1957, 28, passim.

⁶² F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Ch. Bally, A. Sechehaye et A. Riedlinger, Paris, 1955, 281—285, passim.

⁶³ М. Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, Principi-scopi-metodi, Genève, 1925, passim; о типовима ареа упор. и К. Jaberg, *Aspects géographiques du langage*, Paris, 1936, 44, passim; в. такође и А. Dauzat, *Les patois*, Paris, 1946, 107—108, passim.

⁶⁴ Упор. R. Flora, *Geografia lingvistică*, Lumina XIII—1, 12, 15.

Ово је сасвим објашњиво имајући у виду периферијски, још више, изоловани карактер ових говора.

Тако да овде налазимо — као и у арумунском иначе — неке врло архаичне језичке црте, а које неки од истраживача стављају чак у период прарумунског⁶⁶:

- a) Задржавање консонантске фазе $\{$: $\{épur$ „зец“ (Pop. DI₂ 122); $\{in$ „лан“ (ibid.) (у дакорумунском имамо развој $l > \{ > i$: лат. $lepore(m) > \{epure > iepure$);
- b) Консонантска фаза $\acute{n}$: $ursóña$ „медведица“ (Pop. DI₂ 162—163) (у дакорумунском имамо $n + e$, $i > \acute{n} > i$: лат. $antaneu > \acute{nt}in > \acute{nt}i$ „први“; у банатским говорима, прилично архаичним, садржана је средња фаза: $\acute{nt}in$, $vine$ „виноград“ < лат. $vinea$);
- c) Старија фаза латинске консонантске групе cl задржана је као $k\acute{l}$: $k\acute{l}emá$ „звати“ (Pop. DI₂ 98); $k\acute{l}ide$ „затварати“ (ibid.) (дакор. $cheta$ < лат. $clama-re$; $\acute{t}n-chide$ < лат. $in-cludit$);
- d) Исто с односом на gl : $g\acute{l}dce$ „лед“ (Pop. DI₂ 112); $g\acute{l}indár$ „лешник“ (ibid.) (дакор. $ghia\acute{d}$ < лат. $glacea$; $ghindár$ < лат. $glindarius$);
- e) Ротацизам: интервокално $n > r$, карактеристична појава за исторорумунски: bur „добар“ (Pop. DI₂ 95); $ga\acute{t}re$ „кокошка“ (id. 111) (дакор. bun < лат. $bonus$; $g\acute{a}ind$ < лат. $gallina$; овај је ротацизам сачуван и у марамурешким говорима⁶⁶, а изгледа да је раније био више распрострањен и у оквиру дакорумунског, јер га познају најстарији румунски текстови из XVI века⁶⁷; ротацизам $l > r$ курентан је у румунском и нема никакве везе с овим другим: дакор. $moard$ „млин“ < лат. $mola$; $soare$ „сунце“ < лат. $sole$; $sare$ „со“ < лат. $sale$);
- f) Задржавање неалтерираних лабијала: $pi\acute{c}ór$ „нога“, (Pop. DI₁ 116); $b\acute{t}re$ „добро“ (Pop. DI₂ 93); $f\acute{l}u$ „син“ (id. 109); $v\acute{t}ce$

⁶⁶ Синтезу језичких црта тзв. заједничког румунског (*romina comună*) или прарумунског (*Urrumănişes*) даје A. Rosetti, *Istoria limbii romine* IV, *Romina comună*, 23—26.

⁶⁷ Упор. о овоме A. Procopovici, *Despre nazalizare și rotacism*, у *Analele Academiei Romine* XXX, сер. II, 1907—1908, 303, *passim*; A. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924, *passim*; такође и P. Skok, *À propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais*, у *Архиву за арбанашку сѝарину, језик и еѝнологију*, Београд, II, 1924, 325—340; A. Balota, *Reči slovenskog porekla i rumunska nazalizacija*, București, 1925, *passim*.

⁶⁷ Упор. A. Rosetti, *Limba romină în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, București, 1956, 41—42, *passim*.

„јуница“ (id. 165); *młáre* „мед“ (id. 126) (ову су архаичну појаву, поред књижевног румунског језика, задржали и банатски говори⁶⁸):

- g) Финално *и* у 1. лицу презента глагола још увек се изговара: *me skólu* „дижем се“ (Pop. DI₁ 97); *me árdu* „смејем се“ (ibid.) (као и у најранијим румунским текстовима из XVI века⁶⁹);
- h) Сачувани су и неки стари императиви: лат. *dic* > *zi* „кажи“ (Pop. DI₁ 100); лат. *duc* > *du* „однеси“ (ibid.);
- i) Лексика, као нејнеотпорнији део језика, не чува неке нарочито старе латинске речи, а којих не би било другде; ипак, неке можемо наћи; тако: *sár* „здрав“ (Pop. DI₁ 147) (лат. *sanus* са ротацизмом); *ásir* „магарац“ (Puşc. SI₂ 327) (лат. *asinus*, такође са ротацизмом).

Међутим за неки језик — тим пре када би се он хтео окарактерисати као *језик* — нису карактеристичне архаичне црте, већ иновације, тј. могућност самосталног развитка у каснијој његовој еволуцији. Јер архаичне црте баш показују негирање иновација и задржавање старије фазе.

У случају исторорумунских говора, међутим, самосталних језичких иновација скоро и нема. Ово је сасвим објашњиво када знамо, као што је лингвистичка географија показала⁷⁰, да су иновациони центри обично политички или културни центри, и то у оквиру већих језичких јединица. Говори са тако малим бројем говорника и који таквих центара ферментације немају, могу да производе само индивидуалне иновације (како се оне овде огледају, видећемо касније).

Тако да оно што би се овде чинило неком посебном еволуцијом, јесу, у ствари, обични лингвистички калкови, преузети готови из других језика, конкретно из околних хрватских говора. То је случај већине морфолошко-синтактичких црта које наводи Ј. Котеану⁷¹ као посебне црте „исторорумунског језика“: морфолошка симплификација именице и глагола, придевски наставак за средњи род, глаголски вид, честа употреба инфинитива, и др. А ове и овакве црте воде пре ка

⁶⁸ Упор. мој нав. напис у *Fonetică şi dialectologie*, Bucureşti, I, 125; такође и G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, Leipzig, 1896, 11, passim; D. Macrea, *Probleme de fonetică*, Bucureşti, 1953, 41 и след.

⁶⁹ A. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea — al XVI-lea* 36—37, passim.

⁷⁰ R. Flora, *Geografia lingvistică*, Lumina XIII—1, 12.

⁷¹ *A propos des langues mixtes* 129—148.

деградацији језика него ка његовом учвршћењу. Ово не значи стварање, већ губљење сопствене физиономије исторорумунских говора.

7. Исторорумунски, репрезентован малим бројем говорника, не само што није у стању да да сопствене иновације, већ ове надомешта изразима које преузима готове из околних хрватских говора. Тако да су ови говори, у биолошком смислу⁷², сасвим неотпорни: не осећа се никаква реакција на продирање хетерогених елемената⁷³. Другим речима, у оваквој ситуацији, говорници су потпуни билингвисти, те као такви мисле и изражавају се на оба језика у потпуној равноправности: на свом матерњем и на српскохрватском.

Често, у анкети, информатори дају алтернативне одговоре који очитују недвосмислено ово стање: *járba talá ali kosi* (S AZ), *fábro ali kov^oác'u* (ibid.), *ogñista ali fòguléru* (ibid.), *noć* и *nópta* (Ž TA 61), *m^oá-čeha ali madriña* (S AZ) итд.

Дублетски облици појављују се и онда када се ради о морфолошким облицима, о граматичким категоријама или синтактичким особеностима, што значи да је билингвизам озбиљно угрозио и саму граматичку структуру језика: *s-a dõmišlti* (S TA 54) (помоћни глагол на румунском, а партицип на српскохрватском), *kínd a je vèzút* „кад је он видео“ (S AZ) (српхрв. топица изражена румунским речима), *búro b^a* „много (добро) пије“ (ibid.) (*buro* је, у ствари, средњи род калкиран према српхрв.), *néka céru* „нека траже“ (S TA 61) (српхрв. *neka* + рум. *cere* < лат. *quaeret*), *je! se sàstajésku* „они се скупљају“ (S KC) (рум. заменица + српхрв. глагол, са румунским наставком *-esku*), и др.

Фразеолошки обрти чине превасходни домен семантичких калкова (овде још допуњених и српскохрватским лексичким елементима): *néka mérgu č'a* „нека иду (ћа)“ (Ž TA 54); *ásta nu valá* „то не ваља“ (N TA 54), *f^olele za pusí* „мехур“ (буквално: трбух за пушење) (S AZ), *kísel l^oápte* „кисело млеко“ (S KC), *m^oádo léto* „пролеће“ (ibid.) (калк је овога пута извршен са румунског: прво лето, младо лето), и др.

⁷² О тзв. биологији речи, упор. G. Gillieron, *Généalogie des mots qui désignent l'abeille d'après l'Atlas linguistique de la France*, Paris, 1918, 205; K. Jaberg, *Aspects géographiques du langage* 5; E. Gamillscheg, *Der rumänische Sprachatlas*, у *Cahiers Sextil Pușcariu*, Roma, I—1, 1952, 4; R. Flora, *Geografia lingvistică, Lumina* XIII—1, 12, 15.

⁷³ А ова је реакција сасвим природна, нарочито ако долази путем језика који представља вишу културу: то је случај, рецимо, са италијанским речима у Далмацији — упор. И. Поповић, *Quelques termes péjoratifs serbo-croates d'origine romane*, у *Vox Romanica* XVI—2, 219—233; такође, с односом на немачке речи у Банату, в. моје научно саопштење на I међународном конгресу опште дијалектологије у Лувену — Бриселу, 1960, *Dialecti di varia origine in contatto*.

Лексика је међутим сва преплављена изразима и речима преузетим из околних хрватских говора:

<i>v'ójska</i>	<i>naródu</i>	<i>cvétu</i>
<i>z'ólik</i> „мало“	<i>kr'aj</i>	<i>svitlostá</i> „светлост“
<i>prázno</i>	<i>ždlosna</i>	<i>čistm</i>
<i>téško</i>	<i>túžna</i>	<i>žénska</i> „жена“
<i>mladić</i>	<i>žtvot</i>	<i>zavhálim</i> и др.

Чак и речи које изражавају културна и цивилизаторска достигнућа, професије и специјализиране ствари, апстрактни термини, узимани су такође без резерве из других језика и говорници се њима несметано служе: *čivilizaciôn* „култура“ (N TA 54) (према немачком), *soldáčki brod* „војни брод“ (B TA 54), *vérbó ali glagólu* (S AZ) (према италијанском, односно према српхрв.⁷⁴), *kancíne ali pjésma* (ibid.) (исти случај), *kuztna ali kuhtna* (ibid.) (исти случај), *tež'óci* „земљорадници“ (Ž TA 61), и др.

8. Колико су исторорумунски говори лабава језичка конструкција, можемо показати на једној фонетској појави: лавирање између *ć* и *c'*⁷⁵. Ова је појава данас најтипичнија у Сушњевици (1954. забележили смо је и у Летају).

Узимајући у обзир и раније забележене текстове, следићемо ову фонетску појаву у разним временским размацима (у Сушњевици). Посматраћемо је из два аспекта: најпре код разних информатора у разним етапама, што ће показати лавирање између ова два облика претежући час један, час други вид; затим ћемо то исто посматрати код истог информатора, у истој анкети.

Ево најпре првога вида овога питања:

1906.

[Анкета С. ПУШКАРЈУ; према казивању ЈОСИФА БЕЛУЛОВИЋА]

<i>zíce</i> „каже“ (SI ₁ 120)	<i>cdsta</i> „ова“ (id. 123)
<i>nićúr</i> „ниједан“ (ibid.)	<i>ódnca</i> „овде“ (ibid.)
<i>tínce</i> „онда“ (id. 121)	<i>ca-j je</i> „то је он“ (id. 124)
<i>jo cériu</i> „тражим“ (id. 122)	<i>kmóce</i> „тада“ (id. 125)
<i>picórlé</i> „ноге“ (ibid.)	и др.

⁷⁴ Овај је информатор очигледно учио италијанску школу, али му то не смета да познаје и српхрв. облик.

⁷⁵ I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii romine* 158, сматра, не знамо са колико оправдања, ову фонетску црту „једном од најважнијих карактеристика исторорумунског консонантизма“.

1909.

[Анкета Ј. ПОПОВИЋ]

[МАТЕЈ ГЛАВИНА, 70 година]

č'áće „отац“ (DI₁ 1)*če je f'áće* „шта он чини“ (ibid.)*č'ela* „тај“ (ibid.)*u'čis* „убијен“ (id. 2), и др.

[ЈОЖЕ ЦВЕЦИЋ, 62 године]

č'ere „тражи“ (DI₁ 4)*z'íce* „каже“ (ibid.)*č'ida* „много“ (ibid.)*č'ásta* „ова“ (ibid.)*aktóće* „онда“ (ibid.)

и др.

1933.

[Анкета Т. КАНТЕМИР]

[ЛУИЋИ БЕРКАРИЋ, 17 година]

sa vóte „овај пут“ (TI 93)*se* „шта“ (ibid.)*c-oí f'áce* „шта ћу урадити“ (ibid.)

и др.

[АНТОН ЦВЕЦИЋ, 50 година]

cea ríbe „та риба“ (TI 94)*c'ésta* „овај“ (id. 95)(N. B. Овај информатор није консеквентан, јер се у његовом говору појављују и облици са *č*.)

[БАКО ЂОВАНИ ФУШКО, 13 година]

č'ela „онај“ (TI 95)*se* „шта“ (ibid.)*č'ela tréjle* „трећи“ (id. 96),

и др.

(N. B. Једанпут изговара и: *č'ela* TI 95.)

1954.

[Анкета MALGI]

[ФРАЊО БЕЛУЛОВИЋ, 71 година]

pic'óru „нога“ [MALGI 3]*b'ícu* „бич“ (id. 215)*fec'óru* „син“ (id. 31)*č'ínči* „пет“ (id. 248)*kovácu* „ковач“ (id. 114)*č'itirnájst* „14“ (id. 257)*r'óće* „хладно“ (id. 158)

и др.

1961.

[Дојунска анкеџа]

[ЕУЂЕНИО ЦВЕЦИЋ, 21 година]

fec'óri „синови“ (KA 61)*č'ela istu* „исти“ (ibid.)*č'esti* „ови“ (ibid.)*pic'ór* „нога“ (ibid.) и др.

(N. B. Информатор није потпуно консеквентан у изговору.)

Дакле, очигледно је да скоро свака наредна анкета показује нешто друго. Још драстичније се то испољава када посматрамо говор истог информатора у истој анкети. Мимо индивидуалних диференцирања у реализовању говора⁷⁶, овакви примери показују још акутније неконсистентност истрорумунских говора, и то још по једном фонетском питању које би требало да је прилично отпорно.

Ево тих примера:

Реализација с

Реализација ѓ

[ЈОСИФ БЕЛУЛОВИЋ, текстови С. ПУШКАРЈУА, 1906]

<i>zíce</i> „каже“ (SI ₂ 120)	<i>m°ánce</i> „раније“ (SI ₂ 120, 129)
<i>ce-j ca</i> „шта је то“ (id. 122)	<i>rénce</i> „раније“ (id. 120)
<i>kmóce</i> „сада“ (id. 126)	<i>ċ-a</i> (<i>zł°áte</i>) „то (злато)“ (id. 123)
<i>căsta</i> „овај“ (ibid.)	<i>sámoċ</i> „само“ (id. 134)

[ЈОЖЕ ЦВЕЦИЋ, 70 година, 1909]

<i>căsta</i> (<i>zécă</i>) „ова (десета)“	<i>zíce</i> „каже“ (DI ₂ 15)
(Pop. DI ₂ 15)	<i>°ánca</i> „овде“ (ibid.)
<i>césta</i> (<i>sivar</i>) „ова ствар“ (id. 16)	<i>fecóru</i> „син“ (ibid.)

[ПЕПИНА ЦВЕЦИЋ, 17 година, 1909]

<i>ucide</i> „убије“ (Pop. DI ₂ 17)	<i>ċela</i> „онај“ (Pop. DI ₂ 17)
<i>ċeli</i> „онај“ (ibid.)	<i>pđćini</i> „одмара(ти)“ (ibid.)
<i>ce</i> „шта“ (ibid.)	<i>ċ°a</i> „тамо“ (ibid.)
<i>dúce</i> „иде“ (ibid.)	

[ЛУИЋИ БЕРКАРИЋ, 17 година, 1933]

<i>ciáce</i> „отац“ (Cant. TI 93)	<i>uinća</i> „онда“ (Cant. TI 93)
<i>ca</i> (<i>vóte</i>) „овај пута“ (ibid.)	<i>ċe f°áce</i> „шта ради“ (ibid.)

[АНТОН ЦВЕЦИЋ, 50 година, 1933]

<i>cea</i> (<i>rċbe</i>) „ова риба“	<i>ċe</i> „шта“ (Cant. TI 94)
(Cant. TI 94)	<i>ċ°áce</i> „отац“ (id. 95)
<i>césta</i> „овај“ (id. 95)	<i>ċésta</i> „овај“ (ibid.)

⁷⁶ А које је тако сјајно показао опат Русло (Rousselot) у својој студији *Les modifications phonétiques du langage étudiées dans le patois d'une famille de Cellesfrouin*, Paris, 1891 (посебан отисак из *Revue des patois gallo-romans* IV, 1891, 65—208; V, 1892, 209—434).

[ФРАЊА БЕЛУЛОВИЋ, 71 година, 1954]

<i>zíce</i> „каже“ (ТА 54)	<i>uúde</i> „убија“ (ТА 54)
<i>céva</i> „нешто“ (ibid.)	<i>úda</i> „много“ (ibid.)
<i>ce va fáce</i> „шта ће радити“ (ibid.)	<i>ćínći</i> „пет“ (ibid.)
<i>céla lok</i> „оно место“ (ibid.)	<i>tućt (la úše)</i> „куцати“ (ibid.)

[ФРАЊЕ БЕЛУЛОВИЋ, 36 година, 1959]

<i>úda</i> „много“ (AZ)	<i>úda</i> „много“ (AZ)
<i>cinc</i> „пет“ (ibid.)	<i>časta</i> „овај“ (ibid.)
<i>kov'áci</i> „ковач“ (ibid.)	<i>čiribirski</i> „исторорумунски“ (ibid.)
<i>dòuozéce</i> „двадесет“ (ibid.)	<i>č'ériu</i> „тражим“ (ibid.)
<i>fècoríne</i> „девојка“ (ibid.)	<i>č'ópu (de oj)</i> „чопор (оваца)“ (ibid.)

[ЕУБЕНИО ЦВЕЦИЋ, 21 година, 1961]

<i>céla</i> „онај“ (КА 61)	<i>čésta</i> „овај“ (КА 61)
<i>césta</i> „овај“ (ibid.)	<i>č'ác'e</i> „отац“ (ibid.)
<i>céru</i> „тражим“ (ibid.)	<i>barbúca</i> „брада“ (ibid.)

[НАТАЛИНА БЕЛУЛОВИЋ, 50 година 1961]

<i>picóru</i> „нога“ (КС)	<i>čélica</i> „пчела“ (КС)
<i>čáce</i> „отац“ (ibid.)	<i>zéce</i> „десет“ (ibid.)
<i>fecóru</i> „син“ (ibid.)	<i>plúćile</i> „пулха“ (ibid.)
	<i>šóreću</i> „миш“ (ibid.)

[СЛАВКО БЕЛУЛОВИЋ, 50 година, 1961]

<i>ucide</i> „убије“ (ТА 61)	<i>m'áncé</i> „раније“ (ТА 61)
<i>céla</i> „онај“ (ibid.)	

9. У оваквој ситуацији, тешко је наћи унутар ових говора неке афинитете и арее, имајући у виду диференцијације и шароликост коју смо показали мало више.

Ипак, ако бисмо хтели покушати наћи неке гравитационе тачке, онда бисмо сагледали северну ареу (I), која обухвата Жејане, и која је арса вирулентнија, способнија за иновације, што је и објашњиво, имајући пред очима чињеницу да она захвата највеће исторорумунско место (са око 500 становника) и другу ареу (II) која се протеже на места у долини Раше, под Учком.

Дистанцирања између ове две арее могу се проследити, са мање или више правилности, како у фонетском, тако и у лексичком погледу.

Ево фонетских диференцирања између ове две арее:

I	II
a) <i>g^húra</i> „уста“	<i>gúra</i> (MALGI 15)
<i>g^hard</i> „ограда“	<i>gard</i> (id. 64)
<i>g^hrána</i> „грана“	<i>grána</i> (id. 99)
b) <i>bećínu</i> „дугме“	<i>batínu</i> (id. 23)
c) <i>mlítraru</i> „млинар“	<i>màlináru</i> (id. 132)
<i>kírbúru</i> „угаљ“	<i>kírbún</i> (id. 200)
d) <i>lápíju</i> „оловка“	<i>l^oápižu</i> (id. 146)
e) <i>kámбра</i> „соба“	<i>k^oámara</i> (id. 47)
f) <i>dòmaredca</i> „јутро“	<i>dámaredca</i> (id. 186)

Ипак, можемо приметити да фонетска диференцирања нису суштинска, осим неконсеквентно спроведеног ротацизма (тачка c) у ареи II; типичан је и консонант *g^h* у ареи I.

Лексички моменти, међутим, допуштају веће могућности дијалекталног секцирања. И ту се намах издвајају исте арее (I, II). Тешко је, међутим, одредити која је ареа конзервативнија, а која је више иновирала. Примери упућују час на једну, час на другу ареу. Ево неких алтернатива (на основу MALGI).

Прва ареа је сачувала старију, латинску реч, док је друга иновирала:

I: *fólele* „трбух“; *úrsu* „медвед“; *vírer* „петак“; *gábiru* „жуто“; *víretu* „плаво“; *opt* „осам“ (MALGI 12, 71, 231, 235, 240, 241, 251).

II: *třbúhu*; *medvídu*; *ponédilak(u)*; *pétak(u)*; *žúto*; *blávo*; *ósam*.

Слика може да буде и обрнута: старији, конзервативни облик у ареи II и иновација у ареи I:

II. *kemáša* „кошуља“; *bíitu* „чекић“; *kumátru* „кум“; *báñeku* „ктупа“; *plója* „киша“; *m^oákina* „воз“; *xeáce* „десет“ (MALGI 21, 122, 135, 151, 155, 218, 253).

I. *košúľa*; *mláticu*; *sútáru*; *klúpa*; *g^hódina*; *vláku*; *déset*.

Још једна ствар вредна пажње с односом на овај двоструки ареални однос: ареа I је пријемчивија за лексику немачког порекла, коју је могла попримити путем суседних словеначких говора, док је ареа II примала те исте речи из околних хрватских, у неким случајевима и италијанских говора. Ево и те слике, добијене ареалним преклапањем више лексичких елемената:

I: *fárba* „боја“; *šúštaru* „обућар“; *píntaru* „бачвар“; *šúla* „школа“; *šú(1)măistăru* „учитељ“; *lăşind* „хиљада“; (MALGI 110, 111, 115, 142, 143, 274).

II: *kolóru*; *pòstoláru*; *băcvaru*; *škóla*; *mađstro*; *mišáru*.

Даље, било би нормално да се ареа II, коју сачињава више тачака, разбије даље на неке ситније јединице. Међутим, теже је наћи овде неке афинитете. Ту је разбијање, изгледа, по тачкама. Ево како би то изгледало у фонетском погледу:

2: *grívu* „жито“; *kušínu* „јастук“; *okrótu* „адвокат“; (MALGI 59, 127, 194).

3: *grívu*; *kušínu*; *vukóatu*;

4: *gríu*; *kušínu*; *okótu*;

5: *grívu*; *fušínu*; *vokóatu*;

6: *grívu*; *kušínu*; *okótu*.

Међутим ове су фонетске варијације сасвим нетипичне. Нешто је типичније и овде дистанцирање на лексикалном пољу. Ту бисмо могли видети издвајање у доста случајева тачке В, негде тачке L, а у доста случајева и обеју тачака заједно (В); имплицитно, значи да постоји нека кохезија између тачака 2 — 3 — 4.

Ова задња ареална прегруписавања, која смо покушали утврдити на нашем терену, ни у ком случају не обеснажују раније утврђена начела недовољно заступљених елемената унутрашње кохезије и лингвистичког профила ових говора. Чак напротив, она иду у прилог овоме, јер показују како је тешко до њих доћи, а када се она и проналазе, или су лексикална, те самим тим и мање важна за закључивање, или понеки пут и арбитарна. Ситна диференцирања су, међутим, врло велика, те говоре баш у прилог слабе центрипеталне силе и кохезије.

10. У закључку, можемо рећи да говори румунског типа у Истри не могу бити сматрани посебним језиком, јер:

а) Има мало говорника (за задњих 100 година: испод 2.000 људи).

б) Не постоји заједнички језик Истрорумуна; чак штавише, српскохрватски замењује у оптицају ове говоре, који су спали на ранг породичног жаргона.

с) Унутрашња креативна снага истрорумунских говора (иновације) скоро је непостојећа.

д) Сходно принципима важећим за периферијске и изоловане арее, истрорумунски говори су задржали врло архаичне стадије (који их, у ствари, и диференцирају према дакорумунском или арумунском).

e) Екстремна рецептивност ових говора према хетерогеним елементима, показује не њихово јачање, у смислу формирања посебног језичког профила, већ њихову дезагрегацију.

f) Чињеница да се овима не супротставља никаква реакција, доказује њихову неотпорност и минимална језичко-биолошка својства.

g) Међутим баш ови хетерогени елементи, примљени у великом броју, диференцирају ове говоре од дакорумунског и арумунског; али они нису ефекат иновација, већ просто билингвизма.

Ови говори не могу бити сматрани чак ни посебним *дијалектима*, јер:

a) Говоре се у свега неколико тачака, са малим бројем говорника.

b) Диференцирања (језичка) су тако велика, да иду скоро од генерације до генерације.

c) Још више, она иду од информатора до информатора; чак и исти информатор, у току исте анкете, показује очите неконсеквентности и лавирања.

d) Покушаји неких ареалних прегруписавања, или бар неких унутарњих конвергенција, остају без видних резултата; једва да се може говорити о неком опонирању северне арее (*Ž*) према јужној, и то више у лексичком погледу и захваљујући чисто географском моменту.

Тако да, у овој ситуацији, можемо говорити само о *говорима*, свакако румунскога типа, у Истри. Због лингвистичко-географских момената, они су задржали архаичне стадије, а због малог броја говорника, они су растрзани, нејединствени, без могућности иновација; билингвизам, који је у овом случају врло добро репрезентован, очигледно минира ове говоре.

Раду Флора

Résumé

Radu Flora

Contribution à la question de la classification de l'istro-roumain

L'auteur expose les résultats des deux enquêtes entreprises en Istrie, chez les istro-roumains (dénomination scientifique et point du tout ethnique), en 1954 et 1961, avec les étudiants de l' Ecole supérieure de pédagogie de Novi Sad et de Zrenjanin (v. aussi *Fonetică și dialectologie*, Bucarest, IV, 1962, 135—170, avec 5 cartes). Il profite aussi du matériel

dialectologique istro-roumain enregistré sur bande magnétique par le Dr Vojmir Vinja avec les étudiants du Séminaire des langues romanes de la Faculté de lettres de l' Université de Zagreb, ainsi que des matériaux dialectologiques publiés par les devanciers (S. Pușcariu, I. Popovici, T. Cantemir et autres).

Après avoir donné des informations sur ses enquêtes sur place (questionnaires, points enquêtés et nombre de locuteurs de ces parlers), l'auteur donne un bref résumé des discussions engagées ces dernières années en Roumanie touchant la situation de l'istro-roumain par rapport au daco-roumain. Il fait quelques remarques d'ordre général touchant les discussions des linguistes roumains concernant cette controverse: l'istro-roumain est-il un dialecte du roumain (par son origine et ses ressemblances avec celui-ci) ou bien une langue tout à fait indépendante (par son détachement millénaire du roumain et par son évolution postérieure).

Dans son étude, l'auteur rejette l'une et l'autre des hypothèses considérant qu'il ne saurait être question que de simples parlers de type roumain en Istrie. On pourrait les considérer tout au plus comme un dialecte historique de la langue roumaine, s'il était prouvé qu'ils étaient jadis parlés par un nombre tant soit peu important de locuteurs (mais les traces qu'ils ont laissées dans la toponymie et la langue serbo-croates sont insignifiantes). L'istro-roumain n'est point une langue à part, parce qu'il est dépourvu de toute force créatrice et innovatrice et, au moment actuel, envahi par les parlers croates limitrophes, en train de disparition.

Les principaux arguments de la thèse de l'auteur sont les suivants:

- a) l'istro-roumain (parlé encore par 1.140 individus) n'est pas unitaire;
- b) il a gardé quelques traits arihaïques (par sa position isolée et périphérique par rapport au daco-roumain), mais sa force d'innovation (compte tenu du nombre de locuteurs) est quasi inexistente;
- c) il existe chez les locuteurs un bilinguisme accentué;
- d) on révèle des différenciations sensibles dans les réponses d'une génération à l'autre;
- e) mieux encore, on surprend des inconséquences flagrantes chez un même informateur au cours d'une seule enquête.

ЗНАЧЕНИЯ ОПРЕДЕЛИТЕЛЬНЫХ ПРИДАТОЧНЫХ С ОТНОСИТЕЛЬНЫМ МЕСТОИМЕНИЕМ КОЈИ

Вопрос о том, что придаточные предложения могут иметь основное и добавочные значения, не является новым. В общих чертах он был решен М. Стевановичем еще в 1938 г.¹ Однако до сих пор не был предметом специального рассмотрения вопрос о том, какие конкретные добавочные значения могут иметь те или иные типы придаточных. В этой статье мы хотим дать описание значений определительных придаточных, вводимых относительным местоимением *који*.

Основным грамматическим значением определительного придаточного является общее значение признака: характеризуя предмет, указывая на действие, которое он совершает или объектом которого является, на состояние, свойства, качества предмета, на принадлежность ему других предметов, свойств, качеств и т. п., определительное придаточное поясняет его, раскрывает его признак. Это значение формально выражается тем, что придаточное предложение поясняет субстантивный член (или группу членов) главного предложения, выполняя в составе сложного предложения атрибутивную функцию; связь между частями предложения осуществляется, как правило, с помощью относительных слов, придаточное предложение постпозитивно по отношению к главному.

Общее значение признака в определительных придаточных может выступать в двух разновидностях: значение придаточного может быть собственно определительным (выделительным) и распространительно-повествовательным². Распознать выделительный характер значения придаточного не представляет большого труда. Например:

Као што је познато читаоцима који се брију, бербернице ни у вароши не раде сваки дан, него већином суботом и недељом па тако и у селу. — Сремац (Поп Ђира и поп Спира).

¹ М. Стевановић. Напоредна употреба заменице *који* и односних свезица: да, где, како, те и што. Наш језик књ. VI, 1938, стр. 202—210.

² М. Стевановић. Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије. Друго издање. Нови Сад, 1954, стр. 325—326.

В приведенном предложении относительное местоимение *који* вводит определительное придаточное, которое, поясняя слово главного *чишћоци*, показывает, что автор имеет в виду не всех читателей своей книги, но лишь тех, которые брекут, а следовательно, имеют представление о том, когда работают парикмахерские. Это типичный пример, когда придаточное определительное предложение имеет выделительное значение. Общий смысл всего сложного предложения требует отграничения поясняемого предмета от других, называемых тем же именем, посредством указания свойств, существенных для него в данном случае.

Спецификой сложного предложения с определительным придаточным с выделительным значением, иными словами — формальным показателем выделительности, является то, что в нем союзному слову придаточного предложения в составе главного соответствует соотносительное слово. Соотносительное слово может отсутствовать, как в нашем примере, но тогда этот коррелятивный член может быть легко восстановлен без нарушения смысла предложения.

Употребление соотносительного слова при поясняемом слове главного предложения усиливает, делает более четким выделительное значение придаточного: указание на определяемый предмет, либо подчеркивание того, что следующее далее придаточное предложение относится именно к этому предмету, способствует еще большему выделению его из числа других, однородных предметов. Чаше других в качестве соотносительного слова употребляется местоимение *онај*:

Педесет година сам путовао по туђини, по широком свету, али не наиђох нигде на земљу ни налик *оној виђешкој земљи* о којој ми толико пута отац причаше. — Домановић (Страдија).

Он је припадао *оном јаком нарашћају* који је у почетку XIX века створио данашњу Србију, нараштају толиких генијалних војсковођа и дипломата. — Скерлић (Историја нове српске књижевности).

Несколько реже встречаем в качестве соотносительного слова указательное местоимение качественное. Оно также усиливает выделительное значение определительного придаточного, подчеркивая одновременно, что выделение проводится посредством указания на какое-либо качество поясняемого предмета.

Руси имају у Графу Александру Пушкину *шаквог њоецу* кога и по оригиналиту, и по крепости, и по живости ... *сравњавају* с Лордом Бајроном. — И. М. Петровић (Лорд Бајрон код Југословена).

Вторая разновидность основного значения определительных предложений характерна для таких придаточных, которые сообщают о

каком-либо действии, совершаемом предметом, о каких-либо фактах, дополнительных деталях, относящихся к поясняемому предмету, расширяющих представление о нем, но не выделяющих его из числа называемых тем же именем других предметов. Это определительные придаточные с распространительно-повествовательным значением:

Да пробудим бату, мајко? — упита Миланова сестрица, која утрча с поља носећи у руци киту цвећа. — Домановић (Приповетке).

Једног дана Тома је отишао брату, који га радосно прими. — Домановић (Приповетке).

Распространительно-повествовательное значение может иметь определительное придаточное при любом поясняемом слове. Однако следует отметить, что при именах собственных определительные придаточные имеют, как правило, значение распространительно-повествовательное, что вполне понятно, так как имена собственные обозначают предметы конкретные, определенные, которые либо не нуждаются в выделении, либо не могут быть выделены, являясь единичными.

Ну мјесто помоћи посла ми одмоћ, посла за свога управитеља Буру Свесветичког, који би се по правичи морао Свевражић звати. — Шеноа (Сельачка буна).

Са женом и Стојаном, који му беше јединац, поступаше као са осталим слугама. — Станковић (Приповетке).

Лишь в некоторых редких случаях, когда одно собственное имя могут иметь несколько предметов или когда говорящий ставит целью подчеркнуть, напомнить, что речь идет о предмете, для которого характерны какие-то существенные признаки, определительное придаточное, поясняющее собственное имя, имеет выделительное значение, как в следующем примере:

То је његов Јанко, онај исти Јанко кога су читаоци раније познали у „Вертеру“ и у „Ветру“. — Лазаревић (Приповетке).

Одавно она већ није више она Станка која је била девојком. — Ранковић (Горски цар).

Личные местоимения также не нуждаются в дополнительном выделении. Определительные придаточные предложения, поясняющие личное местоимение, имеют, как правило³, распространительно-повествовательное значение.

³ Говоря об определительных придаточных, поясняющих личное местоимение, не имеем в виду придаточные, поясняющие личное местоимение их в составе сочетаний с *мало* (*много*), *било*, *има*. Эти придаточные имеют выделительное значение. Например: Од савремених српских песника и приповедача врло *мало* их је који се баве драмом. — Скерлић (Историја нове српске књижевности).

И ми смо, 'вала Богу, сви здраво и мирно, а *џеби*, 'вала, који се ти распитујеш за мене, и за ме, и за моју вамилију. — Кочић (Приповетке).

Па хвала *вама*, који сте ви једног сиромашка помогли. — Сремац (Поп Ђира и поп Спира).

То ће нам вратити поново мало ведрине, поготово *џеби*, који си, бојим се, сувише трагично схватио ствар. — Бартуловић (Приповетке).

Всегда распространительно-повествовательное значение имеют также предложения в том случае, если поясняемое слово сочетается с неопределенным местоимением-прилагательным (*неки, некаква*) или числительным *један*, употребляемым в значении неопределенного местоимения:

После ових пара, куповине, она је у Томчиним очима постала друга, обична, нека ствар, која се, као свака ствар, може новцем купити. — Станковић (Нечиста крв).

Од једне чудне и загонетне болести, која се ненадно појави, страдају планинска женска челяд. — Кочић (Приповетке).

В синтаксическом отношении определительные придаточные с распространительно-повествовательным значением характеризуются ослаблением атрибутивной функции. Атрибутивная функция распространительно-повествовательных предложений сочетается с оттенком присоединительности.

Как и в присоединительных предложениях, в них содержатся сообщения, указывающие на какие-либо новые детали, дополняющие или развивающие далее мысль главного предложения.

Опазивши бедевију, мајка, која је била потрчала за мнош, врисну из гласа и зањихавши се посрну, паде. — Ђоровић (Јарани).

В данном примере придаточное *которая побежала за мной* не выделяет какую-то определенную мать из числа других (речь идет только об одной матери, матери самого автора), но лишь сообщает дополнительное сведение о ней, которое как бы присоединяется к тому, что говорилось ранее. Содержание придаточного располагается в иной плоскости, чем содержание главного, и само придаточное как бы дополнительно пристраивается к главному, вернее — надстраивается над ним. Так же в следующих примерах:

Немој тако, Мићане! — викну мало љутито Симеун, који већ пет дана тачно и редовно долази и опомиње котлара да пазн, да не би ракија загорјела. — Кочић (Изабране приповетке).

И према завршетку у песми, који је исто тако магловит као скоро и цела песма, изгледа да Калед свети Ларину смрт тим, што налази негде Езелина, те га убија и његов леш баца у воду. — И. М. Петровић (Лорд Бајрон код Југословена).

Как видно из примеров, значение относительного *који* в этих предложениях близко значению присоединительного союза *а*, а характер связи с главным предложением такой же, как у вставных предложений, то есть имеет оттенок присоединительного значения.

Особенностью всех сложных предложений с распространительно-повествовательными придаточными является и то, что в них перед поясняемым именем никогда не может быть употреблено соотносительное местоимение. Употребление соотносительного местоимения приводит к устранению элементов сочинения, делает связь между главным и придаточным более тесной, усиливает зависимость придаточного от главного. Одновременно с этим усиливается и атрибутивность придаточного, меняется и его значение — придаточное становится выделительным.

Основное грамматическое значение придаточного предложения обуславливается, по-видимому, всей структурой модели сложного предложения. Оно отражает главные смысловые отношения между частями сложного предложения, находит свое выражение в синтаксической функции, которую выполняет придаточная часть по отношению к главной части, в характере средств связи между ними, в соотносительных словах, в местоположении придаточной части по отношению к главной, в интонации, но не зависит от конкретного, лексического состава предложений, входящих в состав сложного целого.

Однако основное значение сложноподчиненных предложений с определительными придаточными может осложняться добавочными оттенками значений. Эти оттенки значений также отражают смысловые отношения между *главной и придаточной частями*, но отношения не главные, а второстепенные, побочные. Характер добавочных значений определяется не структурой сложного предложения, а прежде всего его лексическим или морфологическим составом: лексическим значением поясняемого слова, различными видами соотносительности времен и наклонений, ролью союзного слова в составе придаточного, а в ряде случаев — всем лексическим составом сложного предложения. Для определительных придаточных, вводимых местоимением *који*, можно указать следующие возможные добавочные значения.

а) Определительные придаточные с *који* могут осложняться добавочным значением принадлежности. Это добавочное значение обу-

словливается всем лексическим составом сложного предложения, а также синтаксической функцией союзного слова (в составе придаточного *који* является присубстантивным определением).

Не налази се у Горском вијенцу *којега је издање* сам Владика надзирао. — Наш језик н. с. књ. III, 95 (в статье М. Стевановича, из језика М. Решетара).

В предложениях этого типа *који* синонимично относительному *чији* (современный язык, как известно, вообще предпочитает для выражения принадлежности употреблять *чији*)⁴.

б) Оттенок добавочного пространственного значения определительное придаточное имеет в том случае, если поясняемое слово обозначает место действия или пункт, по направлению к которому, или от которого совершается действие, а союзное слово в придаточном предложении выполняет функцию обстоятельства места.

Сам Светозар означавао је Јагодину као *место* у коме се родио. — Маслеша (Светозар Марковић).

Затијем, обрну очи пут *оштрца* на коме бијаше манастир. — Матавуљ (Бакоња Фра-Брне).

В предложениях с добавочным оттенком значения места *који* синонимично одному из относительных наречий (*где, куда, откуда*).

в) Определительное придаточное с *који* может иметь добавочное значение времени или оттенок условно-временного значения.

Основной особенностью определительных придаточных, имеющих оттенок значения времени, является то, что они поясняют в главном предложении имя со значением времени, а относительное *који* в составе придаточного выполняет функцию обстоятельства времени.

Можда први у новој српској књижевности, он сав изилази из романске културе, и извесно први започиње нов период у *доба* у *које* је француски утицај стао замењивати раније утицаје, руски, немачки, мађарски. — Скерлић (Историја нове српске књижевности).

Пре но што бисмо прешли на само излагање, можемо да поменемо интересантну околност, да се Бранко родио оне исте *године* *које* је и Бајрон умро. — И. М. Петровић (Лорд Бајрон код Југословена).

В таких случаях *који* синонимично относительному наречию *када*.

⁴ М. Стевановић. Напоредна употреба заменица *који* и *чији* у посесивној служби. Наш језик н. с. књ. III, стр. 97.

Появление добавочного условно-временного значения определительного придаточного, как правило, связано с особой ролью поясняемого слова и придаточного предложения. Поясняемое слово в таких предложениях выступает в функции сравнения. Определительное придаточное предложение показывает, что сравнение проводится не вообще с предметом, обозначаемым поясняемым словом, а с предметом, взятым в определенное время, при определенных условиях. Таким образом, придаточное основным значением имеет значение ограничительное, выделительное. Но характер этого ограничения своеобразный: предмет, взятый в определенное время, в определенных условиях, как бы отграничивается от того же предмета, то есть от самого себя, — в другое время, в иных условиях.

И у том разговору он се осећаше тако лако и пријатно, као човек *који је се у један њуи бућнуо у хладну воду*, па сад осећа унутрашњу топлоту. — Лазаревић (Приповетке).

В приведенном примере автор сравнивает чувства своего героя с чувствами не человека вообще, но с чувствами, которые проявляются у человека при определенных условиях, в определенное время: когда он только что побывал в холодной воде.

Другие примеры:

Нема је па нема! — рече казанџија љутито као човек *коме не иде карија*. — Лазаревић (Приповетке).

Љубомир, зверајући око себе плашљиво, као зец *кога су керови сагнали у угао*, гледаше само. — Ранковић (Порушени идеали).

Он је изгледао као курјак, *кога су ловци сјурили у ћошак*. — Ранковић (Порушени идеали).

Иногда сравнение опускается:

Беше то осмех праведника *који сјава и снови како њолучује награду*. — Сремац (Поп Ђира и поп Спира).

Следует отметить, что и в приведенных нами выше и во всех вообще встретившихся нам предложениях с условно-временным оттенком значения не имеем ни одного случая употребления соотносительного местоимения при поясняемом слове. Очевидно, употребление его здесь и невозможно: при употреблении соотносительного местоимения придаточное теряет дополнительный оттенок условно-временного значения и становится чисто определительным.

г) Выражая признак, определительное придаточное может представлять его одновременно как принадлежащий поясняемому предмету и вместе с тем как проявляющийся в действии поясняемого пред-

мета в момент его восприятия субъектом главного предложения. Определительное в таких случаях одновременно связано и с поясняемым словом (в большинстве случаев это прямое дополнение) и со сказуемым главного предложения (обычно сказуемым является глагол со значением восприятия; иногда это значение выражается безличным оборотом типа *ејго га*). Такое придаточное имеет добавочное объектное значение, а *који* синонимично союзу *где* (*како, да*). Например:

А људи показују на Минка који седи за кафанским столом: ето га игра домине. — Давичо (Бетон и свици).

Он се надвири иза ћошка од куће и опази Јуру који пред собом гоњаше мазгу. — Ђипико (За крухом).

д) Определительное придаточное может иметь оттенок причинного значения:

О хришћанине! Хришћанине! Покај се од својих гријехова, и моли се Богу и захвали му који је чуо плач родитеља твојих на небу... у они час кад си душу твоју продао, пак се прођи ђавољих аспри, него се труди. — Караџић (Приповијетке).

В придаточном предложении сообщается о фактах, являющихся причиной возникновения действия главного предложения. Эту особенность некоторых сложных предложений с определительным придаточным отмечал и М. Кузмич⁵.

Характерно, что в таких предложениях, как правило, последовательность предложения не отражает реальную последовательность явлений: сначала (в главном) называется действие, которое вызвано (или должно быть вызвано) какой-то причиной, а потом (в придаточном) — сама причина.

Другие примеры:

На ти, брате! Хвала теби који си за нас пролевао крв. — Лазаревић (Приповетке).

Па хвала... хвала вам, господине попо, који сте ме се сиромашка сетили! — Сремац (Поп Ђира и поп Спира).

е) Дополнительный оттенок уподобления и тесно связанный с ним оттенок значения следствия обуславливаются употреблением в придаточном сослагательного наклонения. Сослагательное наклонение, выражая предполагаемое, желаемое или возможное действие, тем самым придает результативный оттенок всему придаточному. Поясняемый предмет главного выделяется по качеству, результат которого предполагается в придаточном предложении. Выделительное значение при-

⁵ М. Kuzmić. Sitni sintaktički prilozi. Nastavni vjesnik св. 9, стр. 211.

даточного и именно качественный характер этого выделения может быть подчеркнут употреблением соотносительного слова *ишаква*, но внешне выражение корреляции не обязательно:

Али тетка Стана није била жена *коју би ишребало ишшоваиш*.
— Веселиновић (Циганче).

И у овој песми има код Вука прилично стихова, *које би добар ијевач друкчије казао*. — Стојановић (Живот и рад Вука Стеф. Караџића).

Између овог другог и бечког трећег издања нема никаквих већих разлика *које би се валао нарочиш ишшати*⁶. — Стојановић (Живот и рад Вука Стеф. Караџића).

Добавочное значение следствия придаточного определительного предложения может быть связано также с употреблением в придаточном настоящего времени со значением результативности, возможности или невозможности осуществления действия.

А он јој одговори: „Казао да донесем ланац *који се може обавиш девеш иушша око наше куће*“. — Караџић (Приповијетке).

Али не заборави да ми овде имамо такве мајсторије, *од којих и мушави ироговоре*. — Ранковић (Горски цар).

ж) Определительное придаточное может иметь добавочный оттенок условно-следственного значения. В таких случаях главное предложение содержит сообщение о следствии, необходимом или возможном при условии, о котором говорится в придаточном предложении. В главном и придаточном предложениях употребляется сослагательное наклонение:

Оно би срце камено било *које не би заиграло*. — Веселиновић (Слике из сеоског живота).

Она би прса ледена била *из којих се не би ошшо узвик или ијесма*.
— Веселиновић (Слике из сеоског живота).

з) Значительно реже встречаются сложные предложения с определительными придаточными, осложненными добавочным уступительным значением. Добавочное уступительное значение обуславливается лексическим составом всего предложения. В таких конструкциях в главном предложении сообщается нечто противоположное тому, что ожидалось бы как следствие сказанного в придаточном. Оттенок усту-

⁶ Ср. замечание А. Мусича: „Ја имам у галији зверку, која би то све затрла за два три дана. — Н. Прип 42. Такие предложения могли бы назваться консекутивными, т. к. могли бы быть заменены предложением с консекутивной частицей: Ја имам у галији (такову) зверку, да би то све затрла за два три дана“. А. Musić. *Relativne rečenice u hrvatskom jeziku*. Rad Jugoslavenske akademije 1899, стр. 41.

пительного значения, в основе которого лежит сопоставление противоположных мыслей и фактов, характеризует, например, определительное придаточное в следующем предложении:

И сам поп Спира који је увек наглашавао да прави родитељ не треба своје дете пред њим самим да хвали овде је одступио од тога принципа, и похвалио гужвару. — Сремац (Поп Ђира и поп Спира).

В заключение следует отметить, что каждое из отмеченных нами добавочных значений, настаиваясь на основное значение, обогащает его, но не лишает придаточное предложение атрибутивной функции.

П. Дмитриев

Резиме

П. Дмитријев

Значење односних зависних реченица са односном заменицом *који*

Значење односне зависне реченице може бити двојако: одредбено, којим се ближе одређује, издваја појам између других појмова исте врсте, и допунско, којим се пружа накнадно обавештење о том појму. Да ли је у питању прво или друго значење зависне реченице, не може се познати по конкретном лексичком саставу сложене реченице, али се познаје по извесним формалним знацима. Одредбено значење познаће се по томе што односној заменици *који* одговара у главној реченици корелатив *онај* (ређе *шакав*), који је ту казан или се лако да замислити; тај корелатив појачава атрибутивни карактер овакве зависне реченице. У случају допунског значења зависне реченице корелатив се не може замислити. Ако је субјекат целине неко лично име, заменица, реч уз коју стоји неодређено *неки* одн. број *један*, то је све јасан знак да пред собом имамо допунско значење зависне реченице. У њему се губи карактер атрибутивности и ствара се семантика „присаједињавања“, „надграђивања“, тј. апозитивна семантика, а односна заменица *који* постаје блиска по значењу везнику *а*.

Даље се износе и пропратна подзначења која ове реченице могу имати.

ОНОМАСТИКА У ПОЉАКА

I

Ономе ко хоће да оцени научне резултате пољске ономастике данас стоји на располагању цела литература из те области; а ми располажемо изванредно обрађеном библиографијом пољске ономастике за кључно са 1958. год.¹ Она садржи списак ономастичких расправа, студија, чланака и ономастичких материјала. Прегледајући пољску ономастичку литературу сазнаћемо да се она формирала осамдесетих и деведесетих година прошлог века и да су њени почеци везани за делатност Јана Карловича (Jan Karłowicz) (1836—1903)². То је већ био период када је наука о личним и месним именима, подједнако у неким словенским земљама, као и у Европи уопште, а особито на немачком терену, — имала колико-толико уоквирене историјске и лингвистичке основе³. Посебан значај за славистичка испитивања између осталог и за

¹ Bibliografia onomastyki polskiej do roku 1958 włącznie. Opracował Witold Gaszycki przy współudziale M. Karasia и A. Turasiewicza, Kraków 1960.

² Up. Matronymica als polnische Eigennamen. Archiv f. sl. Philologie V, 1881, 112—116; O imionach własnych polskich miejsc i ludzi. Pamiętnik Fizjograficzny V, 1885, dz. IV, 15—74; Imiona własne polskich miejsc i ludzi od zatrudnień. Ibid. VI, 1886, dz. IV, 49—79.

³ Уп. у Чешкој: J. Kolár, Jmeslov ili rečník imena razni naroda slavenski, Budim 1828; F. Polacký, Popis staročeských osobných a křestných jmen československých, Praha 1834; H. Jireček, Slovanske pravo v Čechách a na Moravě, Praha, I: 1863, II: 1864; У Русији: П. П. Семенов, Географическо-статистический словарь Российской империи, Санктпетербург, 1863—1885; М. Морошкин, Славянский именослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке, Санктпетербург 1867; Н. П. Барсов, Материялы для историко-географического словаря России. I. Географический словарь русской земли (IX—XIV ст.), Вильна 1865; уп. такође немачке радове: T. D. Wiard, Über deutschen Vornamen und Geschlechtsnamen, Berlin—Stettin 1800; W. Wackernagel, Über die germanischen Personennamen, Fraunfeld 1837; A. F. Pott, Die Personennamen, Leipzig 1853.

польска, представљало је познато дело F. Miklošiča о личним и месним именима (*Die Bildung der slavischen Personennamen*, Wien 1860, *Die Bildung der Ortsnamen aus Personennamen*, Wien 1864, *Die slavischen Ortsnamen aus Appelallativen*, Wien 1872).

Иако су почеци польске ономастике везани за сам крај XIX в., то не значи да и раније нису постојали радови из те области⁴. Овде углавном имамо на уму две расправе које су дело познатих польских историчара: прва Т. Војхеховског (T. Wojciechowski), *Chrobacja. Rozbiór srarozżytności słowiańskich*, Kraków 1873. и каснија Ф. Пекосињског (F. Piekosiński), *Ludność wieśniacza w Polsce w dobie piastowskiej* (*Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii polskiej i prawa polskiego*, I, Kraków 1897). Користећи се за своја историјска истраживања ономастичким материјалом и објашњавајући га на површан лингвистички начин, аутори ових дела су починили читав низ основних грешака, али то ипак не обезвређује потпуно њихов допринос у погледу материјала који интерпретира имена чија је етимологија била мање-више јасна⁵. Од важности је то што су испитивања у Польској започета, макар да у лингвистичком погледу нису била на висини. Она су побудила ономастичка интересовања других историчара, и на тај начин чине у историји польске ономастике период који бисмо назвали „периодом историчара“⁶.

⁴ Не спомињем овде дилетантске погледе средњовековних хроничара који су понекад повезивали имена ради доказивања невероватних веза, нпр. имена Кракова са Гракхама, имена Јулина, Лубина са Јулијем Цезаром итд. Такође каснији слични радови нису недостајали, нпр. *Wywód jedynowłasnego państwa świata* (Warszawa 1633) В. Демболенцког (W. Dembołęcki). Уп. S. Bystróż, *Megalomania narodowa*, Warszawa 1935, Т. Ulewicz, *Sarmacja. Studium z problematyki słowiańskiej XV XVI wieku*, Kraków 1950 и J. Puzynina, *Ze staropolskich teorii pochodzenia narodu i języka polskiego* (Wojciech Dembołęcki). *Poradnik Językowy* 1955, s. 366—378.

⁵ Изузетак у том погледу чини рад Ј. Бодуена де Куртене (J. Baudouin de Courtenay), *О древнепольском языке до XIV-столетия*, Лейпциг 1870.

⁶ Уп. F. Bujak, *Nazwy miejscowe jako podstawa do historii osiedlenia w Polsce*. *Sprawozdania AU IX*, 1904, nr 7, s. 14—17; истор аутора: *Studia nad osadnictwem Małopolski. I. Rozprawy Wydziału Historycznego AU XLVII*, 1905, 172—428; O. Balzer, *Regestr zloczyńców grodu sanockiego*, Lwów 1891; K. Potkański, *Jeszcze o Piaście* (Z powodu rozprawy prof. Brücknera „O Piaście”. Kraków 1897). *Kwartalnik Historyczny XIV*, 1900, 1—16; истог аутора: *Lachowie i Lechici. Sprawozdania AU, II*, 1897, nr 3, s. 2—3 (=Rozprawy Wydziału Filologicznego AU XXVII, 1898, 183—256); истор аутора: *Opactwo na łączyckim grodzie. Rozprawy Wydziału Historycznego AU XLIII*, 1902, 81—180; истор: *Studia nad średniowiecznym osadnictwem Polski: rozmieszczenie osad na obszarze Małopolski. Sprawozdania AU XI*, 1906, nr 4, s. 8—9; Уп. такође радове В. Семковича (W. Semkowicz): *Doliwa, Dołęga, Doraja. Przyczynek do genezy polskich zawołań rycerskich. Kwartalnik Historyczny XVI*, 1902, 57—60; истор: *Gozdawa-Mozgawa-Godula. Przyczynek do genezy zawołań. Miesięcznik Heraldyczny I*, 1908, 98—104, и други.

Паралелно са историјским студијама настали су ономастички лингвистички радови. А највеће заслуге у стварању ове нове гране лингвистике — тј. ономастике имају Јан Розвадовски (Jan Rozwadowski)⁷, Витолд Ташицки (Witold Taszycki)⁸, и Миколај Рудницки (Mikołaj Rudnicki)⁹. Први је имао главне заслуге у изучавању словенских имена вода¹⁰. У студији о овом питању осим свога дубокога познавања индоевропеистике аутор је дао и солидне методолошке основе које карактерише велика опрезност у доношењу крајних закључака, потврђених на врло богатом материјалу и показао је на различите тешкоће у интерпретирању имена вода. Студије Јана Розвадовског биле су и досад, а сигурно ће надуго остати, класичне у словенској и индоевропској хидрономији¹¹. Миколај Рудницки оснивач и досадашњи уредник листа „*Slavia Occidentalis*“ (Познањ) у великој мери намењеног ономастичким проблемима, своје ономастичке студије посветио је пре свега, мада не искључиво, именима вода¹². Ако смеле семантичке интерпретације М. Рудницког понекад и допуштају приговоре, њихова документација у сваком случају, импонује.

Прва књига која даје солидне лингвистичке основе како пољској тако и словенској антропонимији јесте расправа Витолда Ташицког, *Najdawniejsze polskie imiona osobowe* (прво као резиме у публикацији *Sprawozdania Akademii Umiejętności XXX*, 1925, 4, str. 3—9 а после у целини у расправама Филолошког одсека Академије Уметности у Кракову LXII, 3, Kraków 1926, затим прештампано у публикацији *Rozprawy i studia polonistyczne. I. Onomastyka*, Wrocław—Kraków 1958, s. 32—148¹³). Рад В. Ташицког је досад једина модерна расправа у антропо-

⁷ Уп. К. N i t s c h, *Język Polski XX*, 1935, s. 34—41 i S. U r b a ń c z y k, *Wstęp do Wyboru pism J. Rozwadowskiego. I. pisma polonistyczne*, Warszawa 1959, s. 7—35; Уп. радове Розвадовског: *Quaestionum grammaticarum atque etymologicarum series altera. Sprawozdania AU IV*, 1899, nr 7, s. 7—8 (= *Rozprawy Wydziału Filologicznego AU XXVIII*, 1900, 247—261).

⁸ Уп. М. К а р а ś. *Poradnik Językowy* 1958 i *Onoma VII*, 1956/57, 307—310.

⁹ Уп. *Slavia Occidentalis XX/II*, 1961, s. 7—12.

¹⁰ *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków 1948.

¹¹ Уп. Нрп. К. М о s z y ń s k i, *Pierwotny zasięg języka prastwianńskiego*, Wrocław—Kraków 1957; I. Т о р о г о в i V. Т р у б а њ е в, *Лингвистический анализ гидронимов верховного Поднепровья*, Москва, 1962.

¹² Уп. G o p ł o i P e l s o, *Slavia Occidentalis III/IV*, 1925, 282—323; *Nazwa rzeki Bug*. Ibid, VI, 1927, 308—314; *Odra i Drawa*. Ibid. атр. 370—388; *Wda i Gwda*. Ibid. 343—369; *Wda i Wisła*. Ibid. 315—343; Касније: *Nazwy Odry i jej ważniejszych dopływów. Monografia Odry, Poznań* 1948, s. 19—69.

¹³ Уп. рецензије: J. B y s t r o ń, *Przegląd Współczesny V*, 1926/IV, 481—482; A. B r ü c k n e r, *Kwartalnik Historyczny XLI*, 1927, 611—616, *Zeitschrift für slavische Philo-*

нимији словенској која иако садржи само старопољски материјал до краја XIII в., ипак због свог методолошког значаја далеко превазилази оквире искључиво пољске антропонимије¹⁴.

II

Нема потребе представљати овде читаву историју ономастичких испитивања у Пољској. Библиографски прегледи из овога предмета публиковани систематски већ преко 40 год. пружају општи појам о њиховом развоју у току 70—90-тих год. Поменути прегледи тачно региструју такође и критички оцењују ономастичку литературу¹⁵. Треба ипак укратко поменути ауторе и њихова дела која представљају посебну вредност за развој ове гране науке. У међуратном периоду (1918—1939) јављају се поред већ напред наведених научника, твораца пољске ономастике и нова имена. Појављују се даље радови С. Козјеровског (S. Kozierowski)¹⁶, који имају вредност због материјала који доносе. (Објављивање свог материјала из ономастике аутор је отпочео пре првог светског рата¹⁷). Као историчар, Козјеровски није могао дати студије које би у потпуности задовољиле, али материјал који је скупио из Великопољске остаће за дуго основа за чисто лингвистичке студије. С. Ро-

logie V, 1929, 476—478; V. Flajšhans, *Slavia* VI, 1926—27, 129—133; K. H. Mayer, *Indogermanische Forschungen* XLVII, 1929, 319—320.

¹⁴ Уп. рецензије.

¹⁵ Уп. J. St. Bystron, *Ludoznawstwo polskie w ostatnim dziesięcioleciu 1912—1921*, *Slavia* II, 1923—24, str. 548; W. Taszycki, *Językoznawstwo polskie w latach 1915—1930*. *Kwartalnik Historyczny* XLVII/II, 1931, 97—111; *iscora: Bibliographia Onomastica (...)* Pologne. (1952) *Onoma* IV, 1953, str. 207; (1953), V, 1954, str. 229—230; (1954) VI, 1955—56, str. 254—255; (1955), VII, 1956—57, str. 85—86; K. Zierhofer *Bibliografia prac onomastycznych polskich i Polski dotyczących za lata 1907—1944*. *Onomastica* II, 1956, 181—209, 402—429, III, 1957, 251—269, 548—564; M. Karaś, *Badania onomastyczne w Polsce w latach 1944—1956*. *Onomastica* IV, 1958, 451—486.

¹⁶ Уп. *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej Wielkopolski*. Poznań, t. I: 1921, t. II: 1922; *Badania nazw geograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski*. T. I, A—O, Poznań 1926, t. II, P—Ż Poznań 1928; *Badania nazw topograficznych starej Wielkopolski*. A. Nieistniejące miejscowości wielkopolskie. B. Uzupełnienie poprzednich tomów, Poznań 1939; *Atlas nazw geograficznych Słowiańszczyzny Zachodniej*. Z. I. Poznań 1934, Z. II A Poznań 1937, Z. B. Poznań 1935; *Atlas des noms géographiques des contrées habitées par les Slaves Occidentaux. Comptes Rendus du Congrès International de Géographie*, Varsovie 1934, Vol. IV, Varsovie 1938 str. 88—90.

¹⁷ Уп. *Badania nazw topograficznych dziesięcjej archidiecezji gnieźnieńskiej*, Poznań 1914 (Касније у *Roczniki Tow. Przyjaciół Nauk Poznańskiego* od 1911—1913); *Badania nazw topograficznych dziesięcjej archidiecezji poznańskiej*, Poznań 1916.

спонд¹⁸, Ј. Рудницки¹⁹, С. Храбец²⁰ покрећу нову проблематику у својим монографским обрадама. У послератном периоду интересовања за ономастику су у порасту како код старијих тако и код млађих научних радника. Тада настају студије Т. Лера-Сплавинског о именима вода²¹ у вези за његовим испитивањем о првобитној постојбини Словена. Тај исти тематски круг интересује истакнутог етнографа и лингвисту К. Мошињског (К. Moszyński) који у свом „Pierwotnym zasięgu języka prasłowiańskiego“ (op. cit.) даје низ интересантних и нових етимологија словенских вода. Год. 1948. Академија наука издаје незавршено дело Јана Розвадовског († 1935. год.) под називом „Nazwy wód słowiańskich“ (op. cit.), дело које представља резултат дугогодишњих студија овог истакнутог пољског лингвисте. Проблематику словенских имена вода покрећу такође, напред делимично већ и цитирани, радови М. Рудницког (op. cit.), а у већем обиму у последње време објављене књиге о прапостојбини Словена²². Затим се појављују и даље расправе В. Ташицког који после посебних студија о значењској функцији извесних суфикса²³ даје семантичку поделу словенских месних имена²⁴. Радови М. Караса²⁵ (М. Karaś), Х. Сафаревичеве²⁶ (H. Safarewiczowa) настављају студије које су још пре рата започели В. Ташицки и С. Роспонд²⁷ о питањима грађења речи у топонимастици. К. Цирхофер (K. Zierhoffer) издаје

¹⁸ Sufiksy -sk i -sko w nazwach miejscowych polskich do XVI w. (Przyczynek do historycznej dialektologii polskiej (Lud Słowiański II/A, 1931, 129—155; Sufiks -sk: -sko jako formant zachodniosłowiańskich nazw miejscowych) Próba klasyfikacji znaczeniowej na podstawie materiału toponomastycznego z XII—XVI w. *Slavia Occidentalis* XII, 1933, 45—54; Południowosłowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -itj-, Kraków 1938.

¹⁹ Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny. Rozprawy z onomastyki słowiańskiej I. Lwów 1939.

²⁰ Издата 1950. год. књига С. Храбца, Nazwy geograficzne Huculszczyzny, Kraków настала пре рата у лавовском универзитетском центру, уп. увод аутора

²¹ O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, Poznań 1946.

²² Prasłowiańszczyzna-Lechia-Polska. I: Wyłonienie się Słowian spośród ludów ndoeuropejskich i ich pierwotne siedziby, Poznań 1959, II. Wspólnota słowiańska-Wspólnota lechicka-Polska, Poznań 1961.

²³ Rzekomo patronimiczne nazwy miejscowe (Znaczenie przyrostka -ic). Język Polski XXI, 1936, 33—42; Rzekomo dzierżawcze nazwy miejscowe (Znaczenie przyrostków -ów, -owa, -owo oraz -in, -ina, -ino). Język Polski XXII, 1937, 104—111.

²⁴ Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału), Kraków 1946.

²⁵ Nazwy miejscowe typu Podgóra, Zalas w języku polskim i innych językach słowiańskich, Wrocław 1955.

²⁶ Nazwy miejscowe typu Mroczkowizna, Klimontowszczyzna, Wrocław 1956.

²⁷ Уп. В. Ташицког, Przyrostek -isko, -iśce w językach zachodniosłowiańskich. *Slavia* IV, 1925—26, 213—227; S. Rospond, op. cit.

монографију о месним именима северног Мазовша²⁸. Важно место заузимају исто тако студије З. Штибера (Z. Stieber) о топонимастици Лемковског краја²⁹.

Бавећи се активно именима места пољски лингвисти нису занемаривали антропонимијску проблематику. Поред многобројних мањих радова из антропонимије³⁰ постоје и већи радови. Централно место међу многим другим заузимају расправе Т. Милевског (T. Milewski)³¹ о индоевропским и прасловенским личним именима и књига М. Karpluk, *Słowiańskie imiona kobiece* (Wrocław—Kraków 1961).

III

Седамдесетогодишњи напори пољских научника у области испитивања личних и месних имена створили су солидне основе пољске ономастике, како у погледу скупљања ономастичког материјала тако исто у методолошком.

Ако се ради о изворима материјала, онда савремено стање (од пре 70 год.) одлично илуструје незаменљиви „*Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich*“ (Warszawa 1880—1902) попуњен каснијим публикацијама, претежно административним списима³² као и рукописним збиркама које потичу из непосредне теренске експлорације. Историјски извори објављени раније, укључујући основне кодексе³³, систематично су допуњени новим публикацијама које било да поправљају ранија издања, било да их употпуњавају новим документима³⁴. Публикације извора за период после XVI века још, не обухва-

²⁸ Nazwy miejscowe północnego Mazowsza, Wrocław 1957.

²⁹ Toponomastyka Łemkowszczyzny. Cz. I. Nazwy miejscowości, Łódź 1948, Cz. II. Nazwy terenowe, Łódź 1949.

³⁰ Уп. у библиографији (оп. cit.) радови Т. Lehra-Splawińskiego, S. Urbańczyka, M. Rudnickiego, K. Nitscha и др.

³¹ Ewolucja morfologiczna indoeuropejskich złożonych imion osobowych. Biuletyn PTJ XVI, 1957, 37—69; Ze studiów nad antroponimią indoeuropejską. Onomastica III, 1957, 349—379; O pochodzeniu słowiańskich imion złożonych. I. Międzynarodowa Konferencja Onomastyczna. Księga referatów, Wrocław-Kraków 1961, 233—247. Polskie imiona złożone nieznane innym językom słowiańskim. *Slavia Occidentalis* XX/2, 1960, 101—107.

³² Уп. нпр. Skorowidz gmin Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa 1933—1936; Podział administracyjny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Wydawnictwo Urzędu Radu Ministrów. Biuro do spraw Prezydów Rad Narodowych, Warszawa 1960.

³³ Уп. Z. Kozłowska-Budkowa, Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej. Z. I. do końca XII w., Kraków 1937.

³⁴ Уп. нпр. S. Kuraś, Zbiór dokumentów małopolskich. Cz. I. Dokumenty z lat 1257—1420. Wrocław—Kraków 1962; K. Kaczmarczyk i K. Ryski

тају целу пољску територију (не постоје нпр. за јужну Малопољску). Неоцењиву вредност у погледу материјала имају збирке Козјеровског.

Напоменули смо напред о употпуњавању Географског речника новим материјалом, скупљаним непосредно на терену. Скупљање овог тила вршено је у Пољској већ одавно, али су то радили етнографи и географи³⁵ који немајући језичке и дијалектолошке припреме нису могли извршити добра истраживања те испунити захтеве фонетске, па чак ни морфолошке тачности (нарочито у области промене имена) што веома отежава коришћење материјала за потребе и закључке лингвистике. Од 1956. год. под руководством шефова катедара пољског језика на неким универзитетима отпочело је прикупљање топонимијског материјала на терену. Тај посао обављао је квалификовани кадар, претежно универзитетски асистенти лингвистичких катедара, јер је основни задатак био да се имена тачно запишу у дијалекатском, фонетском и морфолошком облику. Новчана средства је обезбедила Комисија за утврђивање имена физјографских објеката при Одбору Извршног већа. (Komisja Ustalenia Nazw i Obiektów Fizjograficznych przy Urzędzie

Księga ziemska poznańska 1400—1407, Poznań 1960; H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz, Wielkopolskie rotty sądowe XIV—XV w. T. I: rotty poznańskie, Poznań—Wrocław 1959, t. II: rotty pyzdrowskie, Warszawa—Wrocław 1960; A. Tomczak, Cz. Okryzko—Włodarska, J. Włodarczyk, Lustracja województw wielkopolskiego i kujawskiego 1564—1565, Bydgoszcz 1961; J. Małecki, Lustracja województwa krakowskiego 1564, Warszawa 1962; S. Hoszowski, Lustracja województwa małopolskiego i chełmińskiego, Gdańsk 1961; S. Hoszowski, Lustracja województwa pomorskiego, Gdańsk 1961; J. Topolski, J. Wiśniewski, Lustracje województwa podlaskiego 1570 i 1576, Wrocław—Warszawa 1959; A. Wyczański, Lustracja województwa lubelskiego 1565, Wrocław—Warszawa 1959; Z. Kędzierska, Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570, Warszawa 1959; A. Przyboś, Akta radzieckie rzeszowskie 1591—1634, Wrocław—Kraków 1957; A. Vetulani, Księga sądowa Uszwi dla wsi Zawady 1619—1788, Wrocław 1957; J. Kolasa i K. Schuster, Rejestr poborowy województwa lubelskiego (powiat lubelski i urzędowski z r. 1616, Ziemia Łukowska z r. 1620) Wrocław 1957; Atlas historyczny Polski. Materiały do słownika historyczno-geograficznego woj. krakowskiego w dobie Sejmu Czteroletniego (1788—1792). Pod kierunkiem W. Semkowicza opracowali K. Buczek, T. Czort, A. Szumański. Z. II. Warszawa—Kraków 1960; P. Szafran, Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem, Lublin 1958; Источники: Осадничество исторические Краины в XVI—XVIII в. (1511—1772), Gdańsk 1961; W. Maisel, Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI w., Poznań 1961; S. Roman i A. Vetulani, Ruski przekład polskich statutów ziemskich z rekopisu moskiewskiego, opracowali i wydali..., Wrocław—Kraków 1959; A. Wolff, Księga ławnicza miasta Nowej Warszawy, t. I (1416—1485), Wrocław 1960; J. Szymański, Kapituła kolegiacka w Wojniczu 1465—1786, Lublin 1962.

³⁵ Уп. радове у Библиографији на стр. 29—61.

Rady Ministrów)³⁶. Овом приликом треба поменути да су искуство у оваквом начину сакупљања материјала пољски научни радници имали још раније при реполонизацији географских имена у ослобођеним крајевима после другог светског рата. Тада су језички стручњаци помогли да се у кратком времену изврши један актуелан административни задатак — замењивање немачких назива — пољским. Тим послом руководила су проф. М. Рудницки и В. Ташицки³⁷. Утврђивање нових имена вршено је на три могуће основе: 1) на историјској основи, која се ослања на записе из некадашњих докумената, 2) на живој, говорној традицији пољског становништва, 3) кад су недостајале две претходне основе требало је једноставно створити, али су ово били ретки случајеви. Давнашњи пољски крајеви били су у довољној мери легитимизовани у пољским историјским изворима, мада су некадашња пољска имена знатно била искривљена. Ипак је историјски материјал омогућио да се лингвистичком анализом реконструишу стари пољски називи. Очигледно, лакше је било у оним случајевима кад је понемчавање пољских имена извршено у најновије време за Хитлерове владавине. Хитлеровска администрација није престајала са германизацијом имена места; у извесним окрузима систематски је мењана пољска микротопонимија која је живела у свакодневној употреби живља³⁸.

Пољски научници су ваљано извршили свој задатак на овоме послу који није био само од практичне користи. Више пута дуготрајне дискусије о појединим именима изазвале су нова тражења и формулисања научних закључака³⁹. У вези са радовима ове комисије настала је у целини богата топономастичка литература, чија је научна вредност неоспорна, иако дискусија о реполонизацији имена у ослобођеним крајевима показује да су сакупљачки радови на етничким територијама Пољске били инспирисани практичним потребама. У свакодневној пракси се показало да се имена означена у пописима државне администрације на мапама, у географским информацијама, не поклапају увек

³⁶ M. Rączka, W piętnastolecie działalności Komisji Ustalania Nazw i Obiektów Fizjograficznych W Polsce Ludowej. *Onomastica* VI, 1960, s. 323—327.

³⁷ Уп. W. Taszycki, Komisja Ustalania Nazw Miejscowych (Dotychczasowe osiągnięcia). *Komunikaty Instytutu Bałtyckiego*, 1946, nr 15; T. Milewski, *Nazwy miejscowe Ziemi Odzyskanych. Poradnik Językowy* 1952, nr 10, 24—37.

³⁸ Up. S. Rospond, *Historia polszczyzny śląskiej*, Katowice 1957.

³⁹ Уп. нпр. дискусију о имену *Nisa*: *Nysa* czy *Nisa*? *Język Polski* XXV, 1945, 114—115; A. Kleczkowski, *Nisa* czy *Nysa*? *Sprawozdania AU* XLVI, 1945, 189—195; S. Rospond, *Nysa* czy *Nisa*. *Komunikaty Instytutu Śląskiego*, s. V, nr 23, Katowice 1946; M. Rudnicki, *Literackie Nisa i dialektyczne Nysa*. *Przegląd Zachodni* II, 1946/I, 459—462; J. Safarewicz, *Dyskusja nad nazwą Nysa*. *Rocznik Slawistyczny* XVI, 1950, 138—151.

са именима која употребљава живаљ. Размислилажења између административног и народног имена су фонетског карактера, проузрокована дијалекатским изговором (нпр. књиж. *Жарки*, дијал. *Зорки*), мада не увек, нпр. *Śleżeiuf* (Śledziejów) — дијал. *Śleżuf* (Śledziów), *Nienadowa*, ген. *Nienadowej*, loc. w *Nienadowej* — дијал. *Њенадово* (*Nienadowa*), ген. *Њенadowи* (*Nienadowy*), loc. v *Њенadowe* (w *Nienadowie*). Дешавало се такође нарочито на касније насељеним теренима да живаљ употребљава сасвим другачије име него што је означено у администрацији⁴⁰. Практична замисао Комисије била је у одређеној мери увођење реда и враћање живог имена тамо где је административно било мртво. Утврђивање месних имена пружило је прилику да се приступи сакупљању микро-топонимије у широкој скали. На тај начин су први пут регистроване десетине хиљада, досад само у усменој традицији чуваних имена: села, њихових делова, заселака, њива, окућница, поља, ливада, пустопаша, речица, потока, поточића, језера, бара, мочвара, шума, гајева и сл. Нагомилани материјал распоређен је у картотеке које су власништво универзитетских катедара. Овакви радови су досад вршени у целој Малопољској, у Шлезии, у централној Пољској. У овом погледу необрађена је досад остала област Мазовше. Катедра пољског језика Јагелонског универзитета под руководством проф. Ташицког сакупила је и уредила материјал из три војводства: краковског, жешовског и кјелецког. Проф. Смочињски управљао је скупљачким радовима у Љубелском и делимично Киелецком војводству. У Шлезии радове је водио проф. Роспонд (шеф Катедре пољског језика Вроцлавског универзитета). Лођско војводство обрађује проф. С. Храбец заједно са групом асистената. Осим тога у Вроцлаву се припрема географски речник Шлезии⁴¹. Тако обимни сакупљени топономастички материјал побудио је многе

⁴⁰ Уп. P. G a l a s, Urzędowe a ludowe nazwy miejscowości w powiecie bocheńskim i okolicy. *Język Polski* XXIX, 51—62; K. Dejna, Urzędowe i gwarowe postaci nazw miejscowych w okolicy Głupczyc i Raciborza. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Tow. Naukowego* II, 1955, 119—158; K. Zierhoffer, Brzmienia ludowe nazw wsi w powiecie opatowskim i sandomierskim. *Język Polski* XXXIX, 1959, 106—121.

⁴¹ Уп. S. R o s p o n d, Słownik geograficzny Śląska i Słownik nazwisk śląskich. Instytut Śląski w Opolu 1959. Komunikat nr 37.

⁴² W. T a s z y c k i, Stan prac nad Słownikiem staropolskich imion osobowych. *Onomastica* I, 1955, 193—198.

⁴³ Słownik staropolski. T. I—III: Warszawa—Wrocław—Kraków 1953—1962

⁴⁴ S. R o s p o n d, Słownik nazwisk śląskich (Problematyka i dotychczasowy etap badawczy). *Onomastica* I, 1955, 198—211; Уп. такође S. R o s p o n d, *Nazwiska Ślązaków*, Opole 1960.

научне раднике да приђу новој проблематици, о чему ће бити више речи на другом месту.

Гомилање ономастичког материјала не ограничава се искључиво на географска имена. За област антропонимије пресудан значај имаће Речник старополских имена који се обрађује под руководством проф. В. Ташицког⁴² а чија је редакција у току. Прикупљена средњевековна пољска лична имена до 1500. год. (око 10.000 имена на пола милиона листица) заједно са Старополским речником⁴³ дају пуну слику лексику употребљаване у средњовековној Пољској. Осим тога проф. Роспонд припрема Речник шлеских презимена⁴⁴. Овај материјал може се већ данас користити. Овако изгледа сабирање историјског материјала. Горе је међутим, стање са регистрацијом живих имена, која се данас употребљавају. И у тој области пољска ономастичка библиографија давно бележи извесне интересантности⁴⁵, само досад нису предузета сабирања у ширим размерама. Најчешће имена, презимена и надимке бележе дијалектолози у својим монографским радовима, а специјално више пажње народним именима посветио је Алфред Заремба (Alfred Zaręba)⁴⁶. Још мање пажње посвећивано је називима животиња⁴⁷.

Као што се види пољски ономастичари улажу много труда у скупљање материјала. То није нимало чудно јер је полазна тачка за лингвистичку анализу имена позивање на огроман материјал који треба да илуструје све процесе који се у њима огледају (аналогне корене, наставке, фонетске промене, значења итд.).

IV

Пошто смо укратко описали материјалну базу пољске ономастике створене у току много година, прећи ћемо сада на неколико других проблема, чија нам актуелност изгледа веома важна.

Није овде потребно понављати, не само ономастици него лингвистици уопште, одавно познате постулате: обухватање историјских материјала, најстаријих записа, скупљање разних варијанти истог имена, које омогућава да се прате његов морфолошки и фонетски развој, а затим и да се одреди првобитно значење. Најзад — попуњавања историјског материјала живим формама из дијалекта. Познато је исто тако начело да се тежи добро зидатим изворима, а у случају некритичних издања и

⁴² Уп. у Библиографији (op. cit.) стр. 16—29 и 54—61.

⁴³ *Polskie imiona ludowe. Problematyka zagadnienia*. *Onomastica* III, 1957, 129—178 i 419—446.

⁴⁷ Уп. нпр. S. Warchoł, *Nazwy własne krów w kilku zabytkach rękopiśmiennych małopolskich z końca XVII i XVIII w.* *Onomastica* VII, 1961, 327—351.

самом оригиналном рукописном извору. Примере оваквог минуциозног посла налазимо у много пољских радова. Као посебан пример може послужити чланак проф. Ташицког о *Жмигроду* и *Вавелу*^{47a}, чланак С. Роспонда о *Гњезну*⁴⁸ или студије М. Караса о топонимастици краја *Живца*⁴⁹.

Као резултат огромног напретка ономастичких испитивања вршених и у западној Европи, нарочито у Шведској⁵⁰ као и у словенским земљама, посебно у Пољској⁵¹, у литератури се појавио проблем места ономастике међу осталим наукама. Овај проблем, да кажемо одмах, данас обухвата више теоретских аспеката него што има практичног научног значаја, али није искључено да погрешне теоретске поставке могу бити штетне.

У вези с дискусијом о месту ономастике у оквиру других наука треба истаћи два чланка посвећена нарочито том питању и то: В. Ташицког, Место ономастике среди других гуманитарних наук (Вопросы языкознания, 1961, бр. 2, стр. 3—11) и С. Роспонда, Перспективы развития славянской ономастики. (Вопросы языкознания 1962, бр. 4, стр. 9—19). Позивајући се на досадашњу методску праксу у историји испитивања имена места и лица проф. В. Ташицки сматра да ономастика улази у састав лингвистике, јер се у својој анализи служи методама из ове области знања. Самим тим проф. Ташицки се односи негативно према ставу других лингвиста и историчара који у ономастици виде или посебну научну дисциплину⁵², или, пак, само помоћну, услужну функцију

^{47a} Nazwa miejscowa Żmigród. Język Polski XXVII, 1947, 135—139. Historia znaczenie nazwy Wawel. Onomastica I, 1955, 41—59.

⁴⁸ Ze studiów nad polską toponomastyką: IX Gniezno. Język Polski XLI, 1961, 337—343.

⁴⁹ Studia nad toponomastyką Żywiecczyzny: I. Rajcza. Onomastica V, 1959, 311—319; II. Łodygowice. Slavia Occidentalis XX, z. 2, 1960, 53—57; III. Klecza. Onomastica VII, 1961, 113—120.

⁵⁰ Уп. Ј. Т р у ц љ к о, Badania onomastyczne w Szwecji. Onomastica II, 1956, 379—402.

⁵¹ Уп. С. Р о с п о н д, Onomastyka słowiańska. Osiągnięcia badawcze i postulaty metodologiczne. Onomastica II, 1956, 217—248, III, 1957, 93—115; Уп. такође Библиографије ономастике чешке у Onoma VII, 1956/57, z. 3 и чланак: V. Putanec, L'Onomastique au sein de l'Institut philologique de l'Académie Jugoslave de Zagreb (1949—55). Onoma VI, 1955/56, 137 и библиографије у: Onoma III, 1952, 113—115 (Петар Скок), Ibid. s. 192—194, ibid. IV, 1953, 227 — 230, ibid. V, 1954, 256 — 260, ibid. VI, 1955/56, 276—280 (V. Putanec, F. Bezlaј, G. Šoptrajanov), ibid. VII, 1956 (57, 109—117, ibid. VIII, 1957) 58, 175—187. Уп. такође F. Bezlaј, Stratigrafija Slovanov v luči onoke. Južnoslovenski Filolog XXIII, 1958, 83—95.

⁵² Уп. Е. Д и к е н м а н, Aufgaben und Methoden der russischen Ortsnamenforschung. Beiträge zur Namenforschung VI, 1955, s. 122 V. Š m i l a u e r, Metoda

њену⁶³. Другог мишљења је о овом питању С. Роспонд, који, указујући на низ специфичности ономастичког материјала настоји да покаже његову независност, и, што за тим следи, методолошку самосталност.

Без сумње месна и лична имена одликују се у односу на номина апелатива многим специфичностима⁶⁴. Почнимо од баналне разлике из области десигната: номина апелатива заузимају ширу област, номина проприја — ужу. Овај факат одлучује о развоју значења тих двеју категорија лексике. Док у првој групи израза као исход размножавања општег (за целу класу) значења од појединачног (за сваки предмет десигната) долази до шире примене основног значења које често условљава промену првобитног значења^{64a}, али не потпуно губљење са етимолошком базом, са првобитном семантиком. У номина проприја наступа брзо губљење првобитног, етимолошког значења у корист искључиво ономастичке функције⁶⁵, тј. имена одређене особе или места. Та семантичка различност имаће касније своје морфолошке последице. Специфичности личних и месних имена треба да потврде своју независност у односу на опште изразе. Осим оних које набраја С. Роспонд треба узети у обзир и наведене семантичке разлике. Роспонд наводи као искључиво ономастичке дистинкције у типу грађења речи: имена *Zdzisław* < сз - дџ - slav, *Sbysław* < сз - by - slav (најзад *praeverbium* + *nomen*; значење суфикса -ic(y) у именима типа: *Podgórzycy*, *Obodrzycy*, *Goleźycy* која означавају становнике 'испод горе', 'на обалама Одре', 'оних који живе на голети'; тенденцију губљења првобитног значења суфикса и прелажења на искључиво општеструктурну функцију, нпр. -sko : *Bielsko* : *Biała*, *Lutomirsko* : *Lutomir*, рус. *Полоцк* : *Полоџа*, (али у руским именима *Магнийогорск*, *Свердловск*, а такође у: *Николскоје*, *Павшинскоје село* суфикси -ск(о), -скоје имају искључиво структурну функцију); сличну улогу данас представљају пољски патронимички суфикси: -ik, -ak, -ek, и некадашњи други део сложених имена типа *Stanisław*, *Bronisław*,

malých typů v toponomastice. Sborník slavistických prací věnovaných IV. Mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě, Praha 1958, str. 44; S. Rospond, *Onomastyka słowiańska*, op. cit. II, s. 242—248.

⁶³ Уп. С. В. Веселовский, *Топонимика на службе у истории*. Историч. Записки 1945, 17, стр. 24—52.

⁶⁴ Уп. J. Kuryłowicz, *La position linguistique du nom propre*. *Onomastica* II, 1956, 1—14.

^{64a} Уп. W. Doroszewski, *Czynnik społeczny i indywidualny w rozwoju znaczeniowym wyrazów*. *Symbolae grammaticae in h. c. I. Rozvadovský*, t. I, Kraków 1927, s. 19—35, истога аутора: *Uwagi o semantyce*. *Myśl Filozoficzna*, 1953, nr 3 (17).

⁶⁵ Уп. A. Dauzat, *La toponymie française*, Paris 1941; M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris 1913, s. 183.

а данас *Рудјислав* (од *Rudolf*), *Гжимислав* (од *Gżim*)^{55a}; рус. -град у топонимима: *Ленинград*, *Волгоград*, *Калининград*. Разлици такође припада по мишљењу аутора: тенденција промене рода нпр. *Podgórze* > *Podgórz*, *Bielsko* > *Bielsk*, сх. *Белићи* — *Белић*, или изузетно губљење промене, нпр. *idę do pani Baran*.

Размотривши пажљиво аргументе С. Роспонда који утврђују обавезно третирање ономастичког материјала према самосталним „ономастичким правилима“, треба ставити замерку не толико језичким појавама које је аутор навео, колико општем закључку. Без сумње месна и лична имена одликују се разликама у односу на опште изразе. Осим црта које је навео С. Роспонд, могло би се још додати само из пољског језика: промена типа *Gołąb*, *Gołaba* (*gołąb*, *gołębia*), *Kot*, *panu Kotowi* (: *kot*, *kotu*), па чак посебна ортографија, нпр. *Dempski*, *Dembski*) : *dąb* (*Trąbaczynski*) (: *trąba*). Ова неслагања имају различите узроке. У основи ипак леже семантички критеријуми. Они тумаче све, или, боље рећи, скоро све. Рекли смо већ да општи изрази који садрже десигнате и друштвену санкцију разумевања у таквој, а не другачијој форми и оквиру, морају задржати дуже него имена своје првобитно етимолошко значење. Њихов семантички развој најчешће иде паралелно с развојем десигната, нпр. пољ. *strzelić* 'стрелити' 1. „пустити стрелу“, > 2. „избацити метак из пушке“. Ствар стоји другачије са именима. У тренутку њихових настанка значењска функција се помера од тога што садржи корен са наставком или наставцима, искључиво на одређивање тога места, човека, животиња. Та јединственост означавања ствара услове брзом губљењу првобитног значења целог имена, а такође и суфикса. Уколико је дати тип имена на одређеном терену продуктиван, настају услови да се оно третира једино структурно, нарочито по нестајању друштвених услова настајања извесног типа имена, нпр. пољских „патронимика“ *Bierutowice* (*Bolesław Bierut* 1892—1956), *Mościce* (*Ignacy Mościcki*) (1867—1946)⁵⁶. Други поводи настајања разлика су у хронолошким одступањима имена и опште лексике. Имам на уму веома старе форме типа: *Zdzisław*, *Zbysław* чији трагови се чувају само у личним именима, а у општим изразима их нема. То се односи исто тако на лексику која је сачувана искључиво у именима⁵⁷. Али те разлике, проистекле из семантичке и хронолошке

^{55a} Уп. P. Z w o l i ń s k i, Funkcja słowotwórcza elementu -*ślaw* w staropolskich imionach osobowych. Biuletyn PTJ X, 1950, 166—185.

⁵⁶ W. T a s z y c k i, Polskie pamiątkowe nazwy miejscowe. I Międzynarodowa Konferencja ... op. cit. s. 109—116.

⁵⁷ Уп. J. Z b o r o w s k i, Wskazówki do zbierania nazw geograficznych, Warszawa 1923; Уп. F. Bezlej, op. cit.

специфичности ономастичког материјала, још не дају повода да се властита имена третирају другачије него као номина апелатива. Ипак све опште тенденције које запажамо у развоју имена, а које смо овде одредили као специфичне, наћи ћемо са лакоћом у лексици (семантици и грађењу речи) општих израза. Примере није тешко наћи. Историја пољског језика доноси много примера о зависности флексије од значења израза, нпр. ном. пл. типа: *chłopi, panowie, stoly*; исто је то са тенденцијом структурног третирања извесних суфикса, нпр. *-uk — kamuk, rzemuk, -eł — osieł, kociel, -g — dag* итд. Наћи ћемо такође примера о промени рода именица, нпр. стп. *piekło > piekło, podczasze, podchorążę, c (z) udo > podczasy, podchorąży, cud*. Што се тиче одређивања значења извесних суфикса, искључиво се ослањајући на имена, тај факат уопште не искључује ономастички материјал из остале лексике, него га супротно, веже за тај други и само проширује његову употребу. Имена *Podgórzyc, Gołęzyc* не пружају доказ за некакво другачије значење суфикса *-ic* него у типа *Katowic, Jaroszyce*, већ потврђују шире значење овога суфикса: значи дакле није у питању само порекло од кога, него и веза са чим, или уопште значи „порекло“⁶⁸. Тако посматрајући имена места и лица историјски, не треба их третирали супротстављајући њихове особности као појаве само њима својствене. На њих треба гледати такође с обзиром на то шта их веже са другим изразима. Ономастичка лексика у целини се изводи из опште; отуд такође потичу сви суфикси сретани у том материјалу, мада понекад са промењеним значењем и продуктивношћу. Набројене црте у чланку проф. Тешицког које повезују ове две групе речи, њихове заједничке развојне особине довољно документују обе — номина апелатива и номина проприја. Ове особине односе се на фонетске појаве, тако нпр. прелаз *kn > kś*⁶⁹, *ja- > je-*⁶⁰, *ra- > re-*⁶¹, *chv > f*⁶²; грађење речи — суфикси: *-ak*^{63a}, *-čyk*⁶⁴, *-isko*: (*išče*⁶⁵ а такође тип

⁶⁸ Уп. W. Taszycki, *Rzekomo patronimiczne ... op. cit.* i S. Rospond, *Południowo-słowiańskie ... op. cit.* s. 137.

⁶⁹ Уп. A. Brückner, *Dzieje języka polskiego*. III wyd. Warszawa 1925; W. Taszycki, *Polskie ksiądz, księga*. *Slavia* VI, 1927—28, 265—266.

⁶⁰ W. Taszycki, *Z podziałów dialektycznych języka polskiego*. II. *Przejście ja > je-*, Lwów 1934.

⁶¹ W. Taszycki, *Z podziałów dialektycznych języka polskiego*. I. *Przejście ra- > re-*, Lwów 1933.

⁶² W. Taszycki, *Przejście chw > f w staropolszczyźnie*. *Sprawozdania AU XLVIII*, 1947, 2, s. 40—45.

⁶³ *Powstanie i rozwój rzeczowników typu cielak*. *Ustęp z historii narzecza mazowieckiego*. *Lud Słowiański* III/A, 1933, 17—33.

⁶⁴ W. Taszycki, *Mesto onomastiki ... op. cit.*

⁶⁵ W. Taszycki, *Przyrostek -isko/-išče... op. cit.*

Podgóra Zalas (: podpunkt, zapazucha)⁶⁶, — флексијне, што се да видети у развоју форме типа Psary⁶⁷, у развоју типа Katowicy, Jarošici > Katowice, Jarošice⁶⁸. Све набројане појаве показивале су се у обема групама израза и тек њихово узимање у обзир у целини пружило је могућност да се обраде хронолошки, а понекад и објасни и развој и значење. Не треба додавати да се у анализи имена ваља служити историјском граматиком, јер без њеног познавања не може се тачно утврдити облик измењен у историјском развоју.

Сви ти случајеви, без сумње, потврђују закључак да ономастика није самостална наука него саставни део лингвистике како по предмету, тако и по методи.

V

Подвлачећи специфичност и самосталност ономастике у свакој прилици, проф. Роспонд подсећа на обавезност употребе структуралне методе у испитивањима имена. „Структура названия характеризуется точной, системной, а не изолированной случайной или единичной корреляцией формы и значения, ономастической основы имени и форманта“ (Вопр. язык. оп. cit. стр. 14). Постулат је јасан, а његова исправност не подлеже никаквој сумњи. Историја испитивања пољских ономастичара показује да је структурална метода, мада онда није тако називана, примењивана одавно. Обилазећи радове дилетаната-аматера, који се у развоју сваке науке појављују као маргинес и радове историчара који имају првенствено значај због самог материјала, све, или скоро све ономастичке расправе, нарочито оне из међуратног и послератног периода, које су дело језичара, стављају акценат на узајамни однос основе и наставка. Очигледно је да у свим периодима није било могуће (уосталом тако као и данас) у неким случајевима ставити то име на шире упоредно словенско тло, или чак пољско. Али тако се дешавало не кривицом методе, већ због непостојања радова. Израз ове методе била је последња обрада семантичке класификације словенских имена В. Ташицког (оп. cit.), поткрепљена појединачним дугогодишњим студијама о значењу појединих наставака, који се налазе у тим именима (оп. cit. бр. 33) и семантика имена која се управо везује за узајамни однос основе и наставка. У погледу личних имена започето структурално испитивање тог типа: В.

⁶⁶ Уп. М. Караś, Nazwy miejscowe typu Podgóra ... op. cit.

⁶⁷ W. Taszycki, W sprawie pochodzenia nazw miejscowych typu Konary, Kuchary, Piekary itp. *Slavia Occidentalis* XIII, 1934, 121—126.

⁶⁸ Уп. J. Łoś, Gramatyka polska. Cz. III. Odmienienia (fleksja historyczna). Lwów—Kraków 1927, s. 34—35.

Ташицког, Најстарија пољска лична имена (ор. cit.) преузео је после рата Т. Милевски (ор. cit.) и М. Карплук (ор. cit.).

Године 1947. проф. С. Роспонд је издао расправу под насловом: *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych (Wrocław)*⁶⁹ која разликује 3 типа имена у погледу структуре (граматичког грађења) I. Примарна имена (Most, Mostek, Góra, Górkа), II. Секундарна имена (Dalechów, Podlipnik, сх. *Брусје*), III. Сложена имена, композита (Nowydwór, Czartoryja, сх. *Вучийри*). Појединачне класе обухватају даље подгрупе, али њих овде, нећемо набрајати. Ова подела копира одговарајуће групе општег израза (примарни, секундарни и сложени изрази) разликујући се ипак у садржају у класи I. Аутор убраја наиме у примарна имена исто тако проста имена (Góra, Most) као и деривате (Górkа, Mostek), стојећи на становишту да су баш у овом виду (деминутивном) пренесена из класе општих израза у номина проприја. За С. Роспонда је формант такође и сам однос номина апелатива — номина проприја који може да прими двојаку форму а) номина апелатива једнак имену, б) име које се разликује од општег израза тиме што има додате наставке. Наравно слагање са оваквим схватањем проблема постоји само уз оgradu да ће се у овој анализи радити искључиво о једном елементу значења имена: о значењу места. Прихватајући то да се име брзо лишавља свога првобитнога значења и улази у другу класу израза са променљивом функцијом, занима нас његова историја, а затим његов други елеменат значења, тј. онај први, етимолошки. А овде већ испитивачу не може бити свеједно је ли то Góra ili Górkа Most или Mostek јер полазећи од чињенице да се име јавља у тој, а не у другачијој форми, треба се позвати на овај десигнат у целини. Вероватно за имена типа Janów, Bonarka, Raciborsko може се диференцирати суфикс који гради реч -ów, -ка, -sko и тиме завршити убрајајући та имена изгледа уз неопходну анализу онога што се налази после наставка који је формирао име. То ће користити и лингвистици и историји културе^{69a}.

На још једно запажање које се односи на структуралну класификацију ваља обратити пажњу. Изостављајући, по мом мишљењу, неуспелу терминологију (примарна, секундарна и сложена имена) са устаљеним

⁶⁹ (Уп. критичку рецензију В. А. Никонова) *Послевоенные работы по топонимике в славянских странах*, Краткие сообщения Инст. Славяноведения АН СССР, XXVIII, Москва 1960, s. 92.

^{69a} Уп. F. Bezlaj, *Význam onomastiky pro studium praslavenského slovníku*. *Slavia* XXVII, 1958, 353—364. К. Moszyński, *O posługiwaniu się w nauce nazwami miejscowymi przez niefachowców*. *Onomastica*, V, 1959, Уп. такође: М. Karas *Językoznawstwo a kartografia*. *Onomastica* VII, 1961, 21—44.

значањем за номина апелатива, треба посматрати те ономастичке изразе који имајући истоветно грађење улазе у две разне класе с обзиром на постојање или непосредоченост у општој лексици, нпр. *Kamieniec* и *Krzemieniec*. Прво име убројено је према структуралној класификацији у примарне (: *kamieniec* „каменито место“), друго у деривате (: *krzemień* + -*ec*). Није потребно додавати да се, ако хоћемо да тачно спроведемо ову поделу, сваки пут морамо позвати на следеће податке: хронологију и географију имена и хронологију и географију лексики. Позивање на само структурни тип без обухватања горњих података може довести до нових непрецизности искључиво формалног третирања материјала.

У светлу горе представљених факата показује се да је научно и практично најкориснија подела по значењу, која нема само помоћни карактер према другим научним дисциплинама (историји, историји културе), него пре свега употребљавајући лингвистичке методе (семантичку анализу и анализу грађења речи), служи овој научној дисциплини. Семантичка анализа имена гарантује добијање из ономастичког материјала свега онога што он у себи садржи. То што анализа тога типа извлачи чињенице које, такође, служе другим научним дисциплинама уопште не умањује њене заслуге, него управо супротно, обогаћује је, јер је чини практично корисном.

VI

Описујући последњих година сакупљени нови материјал топономастике, скренули смо пажњу да је он подстакао на покретање нових проблема. Последњих година појавило се⁷⁰, односно налази се у штампи низ радова⁷¹, који се баве микротопонимијом. Практична вредност тих радова мери се како унесеним анализираним материјалом нигде до тада нерегистрованим, тако и увођењем методе испитивања у односу на тај тип материјала, до тог времена мало или уопште необухватаног у топономастичким расправама. У првом реду покренут је проблем поделе микротопонимије. Показало се да су спорна нарочито имена са предлозима типа: *Na Polach*, *Za Lasem*, *Pod Baranówką* и сложена, типа: *Małe Łąki*, *Suchodół*, *Stare Młyny*, *Wójtowa Rola*⁷². Коначно се показало да се први тип налази у семантичкој подели В. Ташицког у групи топографских

⁷⁰ K. D e j n a, *Terenowe nazwy śląskie*. *Onomastica* II, 1956, 103—126; M. K u c a ł a, *Nazwy terenowe z kilku wsi powiatu myślenickiego*. *Onomastica*.

⁷¹ T. G o ł ę b i o w s k a, *Orawskie nazwy terenowe*. *Zeszyty Naukowe UJ*, W. L u b a ś, *Terenowe nazwy z powiatów jasielskiego i krośnieńskiego*. *Onomastica* VIII.

⁷² Уп. K. D e j n a i M. K u c a ł a, *op. cit.*

имена. У погледу, пак, значења та имена без обзира на други члан који стоји иза предлога указују на положај датог географског објекта. Што се тиче сложених имена проф. В. Ташицки је у посебном чланку⁷³ предложио да се деле с обзиром на значења оба члана, дакле: *Małe Łąki* — и. топографско, *Stare Młyny* — и. културно, *Górna Staszówka* — и. топографско-посесивно.

У радовима посвећеним микротопонимији такође се скреће пажња на преображај у грађењу речи којим та имена подлежу⁷⁴. Зато што су она нова, жива, на њима можемо посматрати настанак извесних типова грађења речи, што олакшава разумевање типова грађења старијих месних имена. И тако нпр., изрази са предлогом типа: *Pod Lasem*, *Za Górą*, *Między Brodami* еволуирају у правцу типа: *Podlesie*, *Zagórze*, *Międzybrodzie* или *Podlas*, *Zagóra*, *Międzybrody*. Дешава се да сва три типа упоредо живе. Изгледа да је еволуција следећа: *Pod Lasem* — *Podlas* — *Podlesie*. У микротопонимији се такође сусреће чешће него у именима села тип посесивних имена на -k (нпр. *Bonarka*: *Boner*, *Pielgrzymka*: *Pielgrzym*)⁷⁵, топографска на -ec: *Gawroniec*, *Jastrzębiec*.

VII

На крају треба још обратити пажњу на два круга ономастичке проблематике. Први је појава интересовања за проблематику имена у стилистици. Испитивања тога типа је започео проф. М. Пишчковский (М. Piszczkowski)⁷⁶ који је изнео опште напомене о стилском испитивању имена лица и места у пољској лепој књижевности. На ту област испитивања односе се расправе В. Хендзла (W. Hendzel)⁷⁷, Т. Улевича (Т. Ulewicz)⁷⁸ и К. Гурског (К. Górski)⁷⁹ и у методолошком погледу изванредан рад К. Вике (К. Wyka) о *Birbante-rokka*⁸⁰. Бећу теоретску расправу о овој проблему припрема С. Гжешчук (S. Grzeszczuk).

⁷³ Złożone nazwy miejscowe w języku polskim. *Slavia* XXIX, 1960, 49—64.

⁷⁴ Уп. цит. чланке К. Дејна, М. Куцаła, и Р. Смоczyński. *Język Polski* XXXVI, 1956, 228—235.

⁷⁵ Z. Stieber, Niektóre nie zauważone typy słowotwórcze nazw miejscowych. *Sprawozdania TNŁ* II, 1947, nr 2, 27—28.

⁷⁶ Niektóre zagadnienia nazewnictwa stylistycznego. *Onomastica* III, 1957, 116—128.

⁷⁷ Funkcja nazw osobowych i miejscowych w artykułach *Monitora*. *Onomastica* VI, 1960, 231—247.

⁷⁸ W sprawie humanistycznych pseudonimów literackich (*Polyconius* = *Spiczyński*). *Onomastica* IV, 1958, 139—147.

⁷⁹ *Onomastyka Mickiewicza*. *Onomastica* VI, 1960, 1—47.

⁸⁰ *Birbante-rokka*. *Język Polski* XL, 1960, 1—16 i 96—113.

Други веома популарни круг ономастичке тематике су питања правилности. Посматрања на основу писама која су слата редакцијама разних часописа показују да су интересовања за ономастику веома велика. Нема начина да овде именујемо све чак ни само репрезентативне проблеме и питања правилности која уосталом региструје напред поменута Библиографија, али ваља указати, бар узгред, на једно питање које је показало како је пољско друштво осетљиво на језичку културу у тој области. Аутори књиге „Polskie nazewnictwo geograficzne świata“⁸¹ издате 1959. год. предложили су употребљавање форме India „држава Бхарат“ уместо, Indie. Овај предлог подржали су извесни кругови новинара, као и на радију, а исто тако и редакције неких издавачких кућа. Ипак је то наишло на одлучан отпор код многих кругова пољске интелигенције а не само код језичара⁸². Овај отпор ће изгледа одлучити да се поврати некадашња форма Indie.

Сва достигнућа у области ономастике о којима је у овом кратком приказу било речи, учињена су захваљујући научном и организаторском раду неколико пољских научника, који су умели да око себе створе атмосферу разумевања за ову проблематику и стекну значај места у науци и друштвеној пракси. Постало је важно васпитавање младих кадрова који примењујући методе својих учитеља, испробавају снаге на пољу ономастике. Изванредно значајан задатак у развоју ономастичког испитивања у Пољској имао је часопис „Onomastica“, чији је уредник већ осам година проф. В. Ташицки. Да поменемо и I међународну конференцију ономастичара као један од успеха пољских ономастичара на организационом плану⁸³.

Владислав Лубас

⁸¹ L. Ratajski, J. Szewczyk, P. Zwoliński. Warszawa. Por. rec. Onomastica VII, 1961, 357—361.

⁸² Уп. W. Lubaś, Dlaczego Indie a nie India. Przegląd Geodezyjny. 1962, 10. s. 427-429.

⁸³ Уп. I. Międzynarodowa slawistyczna konferencja onomastyczna. Księga referatów, Wrocław—Kraków 1961.

Streszczenie

Władisław Lubaś

Onomastyka polska

Informacja przynosi krótki szkic historyczny rozwoju tej dyscypliny językoznawczej w Polsce, podkreślając zasługi uczonych historyków, którzy dali jej podwaliny materiałowe i językoznawców, którzy stworzyli podstawy interpretacyjne. Podkreślono także związek materiału onomastycznego z wyrazami pospolitymi w zakresie rozwoju gramatycznego i semantycznego, co pozwala uznać onomastykę za część językoznawstwa.

Artykuł ponadto zawiera informację bibliograficzną.

ФУНКЦИЈА ПРЕФИКСА НЕ У НЕКИМ ИМЕНИЧКИМ И ПРИДЕВСКИМ КОМПОЗИТАМА

У Рјечнику Југославенске академије знаности и умјетности¹ реч *небреме* тумачи се да значи „isto što breme. Mučno je svoje nebrime nositi. Nar. bl. kapet. 129. Govori se (s naznačenim akc. i značenjem) u Lici. J. Bogdanović. Čudna je ta riječ; Miklošić u svome Etym. Wörterb. 212^a navodi nekoliko riječi iz slov. jezika, koje su složene s riječcom *ne* pa znače isto što i nesložene: *negnusen*, *nekrivičen* isto što *gnusen*, *krivičen*, navodi i malorus. *неглуї*, за коју каже да значи: *sehr dumm. Tölpel*. Kako se ima *ne* u tijem riječma razumjeti, to nije jasno“.

У овако изнетом проблему значења одричне речце *не-* у наведеним сложеницама, уочавају се две чињенице. Прво, а што је већ речено, нејасна функција речце *не-*, а друго, што произлази из поређења значења поменутих речи, *њена*, тј. речце *не-*, неједнака семантичка вредност у сложеницама *небреме*, *negnusen*, *nekrivičen*, *неглуї*. Док се у прва три случаја значење основне речи не мења, у последњем, тј. у украјинском примеру *неглуї*, значење је ипак померено „врло глуп; простак“.

Но, ни једна се од ових речи не може оваквим својим значењем уклопити у именичке и придевске категорије које су у свој морфолошки склоп примиле као префикс негацију *не-*. Ова речца у именичким и придевским композитама углавном означава или нешто супротно од онога што је у основној речи (*небрижљивосі*: *брижљивосі*, *небрижљив*: *брижљив*; *несрећа*: *срећа*, *несрећан*: *срећан*) или негира, пориче појам који је основном речју дат (*небојша* — онај који се не боји, *недеља* — дан када се не дела; *нейресіан* — који не престаје, *неук* који није научио, који не зна)². Значи, негација *не-* мења увек, у одређеном смислу, супротности или негирања, значење основне речи којој се додаје и са

¹ У даљем навођењу Рјечник ЈАЗУ.

² У примеру као *нечовек* са значењем „рђав, лош човек“ такође постоји негирање, али ту се не негира човек као биће, већ само његова особина човечности, хуманости.

којом чини јединствену целину. Ово је уобичајена морфолошко-семантичка црта словенских језика³.

Као што се види, речи *небреме*, *negnusen*, *nekrivičen*, *неглуи* заиста представљају одступање. Али не само оне. Резгледајући најпре Рјечник ЈАЗУ који најобухватније заступа српскохрватски лексички фонд и старијих епоха, нашли смо још неколико оваквих сложеница, истог морфолошког склопа, тј. са префиксом *не-* који такође нема своје уобичајено значење супротности или негирања: *незгroman*, *незгromaњаст*, *незгromни*; *незгromно*; *несейни*. По која од ових речи може се наћи и у другим речницима који скупа дају сличан резултат, тј. готово све наведене речи из Рјечника ЈАЗУ, а неке од поменутих сложеница има и речничка грађа Института за српскохрватски језик⁴. Изнећемо одмах значења сакупљених речи и изворе којима располажемо.

незгroman

Рјечник ЈАЗУ: *огroman*, *голем*; *грдан*, *ружан* (с напоменом да је уместо почетног *о* у *огroman* предлог *с* и да *не-* не доводи до промене значења као и у *небреме*). Поред облика *незгroman* јавља се и фонетска варијанта *незгровна*, *незгровно*. — Iz kosijera slike grube nos nezgroman na kljun pada (Gundulić I., Djela, 474). Strašno vika i prostire glas nezgroman do nebesa (Palmotić Ć., Stari pisci hrvatski, knj. XIV, 135^a). Nos nezgromni na čeljust mu grdno pada (Kavačin J., Bogatstvo i ubožtvo, Zagreb 1861, 413^b). S drokunom češ ti nezgrovna plesat lava srditoga (Đorđić I., Saltijer slovinski, Mleci 1729, 315). Jedna nezgrovna tvrđa na površi od gore postavljena (Isti, Život sv. Benedikta, Dubrovnik 1784, 40). Svaka mati djecu i nezgrovnu ljubi (Đorđić I., Uzdasi Mandalijene pokornice, Mleci 1728, VII).

У Стулићевом речнику значење је такође „голем, грдан“, док Вранчић и Бјелостјенац у својим речницима *незгroman* тумаче као „немио, немилостив“.

РГИ: *огroman*. — У дубини земље почива *незгromна* и *силна* [тврђава] (Војновић Л., Дубровачке елегике, Дубровник 1898, 37). Пространи, велебни лукови почивају на осмероугластим *незгromним* ступовима (Исти, Вођ кроз Дубровник и околна мјеста, Дубровник

³ Уп. нпр. руско *нечистиѡта*: *чистиѡта*, *нечистиѡй*: *чистиѡй*; *недочка*, *несын*; пољско *niekorzystny*: *korzystny*, *niepokojny*: *korzystny*, *niepokojny*: *spokojność*, *niepokojny*: *spokojny*; чешко *neprůzračnost*: *průzračnost*, *neprůzračně*: *průzračně*, *nespůsobnost*: *způsobnost*, *nezpůsobný*: *způsobný*; бугарско *неисѡина*: *исѡина*, *неисѡинен*: *исѡинен*, *необычайносѡй*: *обычайносѡй*, *необычаен*: *обычаен*.

⁴ У даљем навођењу РГИ.

1893, 52). Она незгромна људскара, која се ту свалила у кожноме столцу (Војиновић И., Дубровачка трилогија, Загреб 1902, 97). Прозваше га Гужани „Михо мазга“ ... цијећ његове смеђе помасти, густијех обрва, незгромна носа (Водопић М., Тужна Јеле, повијест грушка, Дубровник 1901, 40).

незгромаъасѣ

Рјечник ЈАЗУ: *неправилан, незгодан, гадан*. — Говори се око Винковаца (Павић С.).

Р Г И: *неправилан, несразмеран, незграјан*. — Незгромањаст је онај, у ког не пристаје нит она глава уз тило, нит она прса уз струк ... све што је на њему ко да није његово (Ловретић Ј., Оток, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, II, Загреб 1897, 107).

незгрома́ний

Рјечник ЈАЗУ: *голем, грдан.* — Daju te dubrave ... divje
elefante velmi nezgromnite (Vetranić M., Stari pisci hvr., knj. III, 160).

незгромно

Р Г И: *незграјно, неумесно*. — Несретније и незгромније није се могла владати Босна (Војновић Л., Дубровник и Османско царство, књ. I, Београд 1898, 55).

несей̄ни

Рјечник ЈАЗУ: *последњи*, као стсл. *сѣтъъ* и буг. *сѣтен* (у истом значењу). Јавља се обично у вези са заменицом *сваки*, тј. „сваки и несетни“ што је по смислу „сваки без изузетка“. Чује се у Славонији код католика. — *Kako milostivo i nesetnu stopu tvoju u pravome putu ... čini brojiti* (Rapić Đ., *Svakome po malo iliti predike nediljne*, Pešta 1762, 150). Jošter jedan običaj imade, tog Slavonac i nesetni znade (Reļković M. A., *Satir iliti divji čovik*, Osijek 1779, 76). Drugo mi ne ostaje, nego da vas svakoga i nesetnoga onima ričma opomenem (Rapić Đ., *Isto*, 340). Svaka i nesetna on upravlja (Velikanović I., *Upućenja katoličanska u razgovore složena*, Osijek 1787, I/14). Jesu li sveta svaka i nesetna crkve uda? (Isto, 246). Sva i nesetna društva imaju stanovita mista (Isto, 248). Kojigod ne viruje svaka i nesetna, koja uči crkva (Isto, 376). Niti je laka svijuh i nesetnih grihah ispovid (Isto, III/140). Zazivaju se ponase ... svi i nesetni apostoli (Isto, 516). Nemoj sve i nesetne grihe ... ispitivati (Peštalic G., *Utišćen ožalošćenih*, Budim 1797, 37). Kad je svaku i nesetnu vreću pregledao (Bosanska nar. prip., 140).

Р Г И: *последњи; сваки без изузетка* — даје потврде широј експанзији придева *несетни* који продире и у источну Србију (Пантелић Д., Збирка речи из средње Тимочке крајине). — Грождје ... се једе непечено и неварено, и ... несетња (свака) хала на њега наваљује, као оснице, пси итд. (Тежак, илустровани лист за пољску привреду, Београд 1875, 145). И не заборавља он ни несетну стварцу (Цепелић И., Мало шале — нешто збиље, ловачке цртице, Загреб 1936, 213). Сваки и несетни човик је потрибан у држави (Буњевачке и шокачке новине, Калача 1870, 22). Исто важи и за писмене исправе, све кадъ ове небы у свакомъ и несетномъ случаю постанѣхъ процесса осуѣтити могле (Сербскій Народный Листъ, Будим 1843, 35). Прогони [је] и судац и адвокат и сусјед, — а ма свака и несетна душа (Ђалски Ш. К., Из вармеђинских дана, портрети, Свеукупна дјела, серија I, св. II, Загреб 1912, 103). На њеним тамним дубоким очима није било тисућ прозора, на која би сваки несетни могао и у тај аманет завиривати (Козарац Ј., Мртви капитали, Београд 1910, 48). А када зубима зашкрипи ... оканит ћеш се одмах сваке и несетне мисли, да је чича Фирдуџија старац (Великановић И., Сријемске приче, Загреб 1915, 5). Вјерујте ми, да би мени предраго било, када би могао сваку и несетну Вашу жељу испунити (Прелог М., Историјски портрети и чланци, Београд 1926, 125). Сваки несетни момак и момчић дјевојка ил дивојчица имаје друга или другу (Лукић Л., Варош, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, XXV, Загреб 1924, 273). — Има примера где је етимолошко -е- замењено са -ћ- сигурно аналогно према корену *сѣти-* (као у *сѣтити* ипр.): Свака и несетна животиња гмиже земљом весело (Даница илирска, Загреб 1863, 55). Па зар није свака и несетна стварца вриедна уважења (Кршњави И., Листови из Славоније, Загреб 1882, 48).

Хрватско-пољски речник Јулија Бенеш ића региструје *несетни* у значењу „сваки, појединачни“ („každy, pojedynčy“).

Српско-мађарски речник Бранчића - Д е р е облику *несетни* даје значење „ситан, мали“ које је, вероватно, добивено преко „сваки и најмањи“ као што би то могло да се схвати из претходног примера у синтагми „свака и несетна стварца“.

Свакако да би оваквих речи било и више кад би се имао потпун материјал словенских језика, и то материјал који би исцрпије обухватио и све дијалекте, јер, што треба одмах истаћи, све побројане речи не улазе у опсег ни једног савременог словенског књижевног језика. Оне представљају архаизме, а уколико се данас и говоре, то је, како се види, уско дијалекатски. Но, није битно утврђивање тачног броја сложеница

оваквог типа, већ покушај објашњења функције предметка не- у њима, а што би њихов шири захват умногоме олакшао.

Ако се упореде значења служеница *небреме*, *negtusen*, *nekrivičen*, *negluy* са накнадно додатим речима *незгроман*, *незгромањаси*, *незгромниш*, *незгромно*, *несейни* указују се две могућности: или да речца не- не уноси никакву промену у значење основне речи (као у *небреме*, *negtusen*, *незгроман*, *nekrivičen*), или да се обликом не- као првим делом сложенице додаје основном значењу појачајни елемент „врло, веома“ (случај са *negluy*).

Несумњиво да је не- некада имало друкчије значење које је везано за дубљу прошлост, али које је до данашњих дана избледело. Зато се не- у *небреме*, *nekrivica*, *несейни* и др. морфолошки опажа, али се семантички не осећа, изузев у примеру *negluy* са израженом појачаном особином основне речи које је протумачено као „врло глуп“.

Треба одмах рећи да не- није у семантичкој вези са негацијом не, јер она, по својој природи, а и етимолошки⁵, или негира основну реч, или казује нешто што је њој супротно. У том слику тешко би се као потпуно убедљива могла прихватити претпоставка А. Мусића да је не- у *negluy*, *negtusen*, *nezagoveden*, *nekrivica*, *nekrivičen*, *netrlēpen* „moglo pristupiti i po analogiji drugih riječi, koje znače nešto zlo po tom, što se dobro poriče (npr. krv. -srp. ne-dostojan)“⁶. Зато се проблем једино може управити према облику не- као носиоцу извесне појачајности у смислу „врло, веома“. На ово нас, пре свега, упућује Миклошићево мишљење: „*nescheint zu verstärken: klr. nehlp sehr dumm, tölpel. So sind auch nsl. negtusen, gntusen; nezagovēden, zagovēden; netrlēpen, trlēpen; nekrivica, krivica; nekrivičen, krivičen zu deuten. Vergl. nhd. unwetter, wetter. kaš.: nievčera (eig. nicht gestern) vorgestern. — lit. neng*“⁶. Овде је занимљиво и кашупско *nievčera* (не јуче) у значењу „прекјуче“, тј. даље прошлости. Слична појачајна компонента нашла би се и на српскохрватском терену. У РГИ *несейни* има и своју појачајну нијансу у односу на време као „врло касно, позно“: Чак у несетно доба, као од неког милог санка

⁵ Up. F. Miklosich, Vergleichende Stammbildungslehre der slavischen Sprachen, Wien 1875, 353; A. Meillet, Le slave commun, Paris 1924, 417; H. Hirt, Indogermanische Grammatik, Teil VII, Syntax II, Heidelberg 1937, 69—80.

⁶ A. Musić, Komparacija i negacija, Rad Jugoslavenske akademije, knj. 222, str. 274.

⁷ M. Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar, Ljubljana 1894, облик *nezagovēden* не бележи, а *zagovēden* тумачи као „неотесан, сиров, прост, глуп“; *netrlēpen* упућује на *trlepen* са значењем „schwer verstehend“ („тешко разумљив“) и „тежак, тром, гломазан“.

⁸ F. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen, s. v. *ne*.

разабравши се, умиљати говор зачује се (Милошевић Д., Прикљученија краља Аполона, превод с немачког, Беч 1837, 84). У овом смислу засведочена је и именица *несетница* уприлошком изразу „у несетнице“ као „врло касно, позно; после дужег времена“: Каулиций овдашній трговаць у несетнице, ючеръ после дутога блюваня умре (Мостарски Ј., Вукова преписка, књ. 4, 1909, 185). Тек ће му се у несетнице окренути и запитати га (Јовановић Змај Ј., Јавор, лист за забаву, поуку и књижевност, Нови Сад 1880, бр. 49/1564).

Тумачење семантике *не-* као извесног појачајног елемента значења речима којима се додаје, одговарало би сложеницама са префиксом *на-* као нпр. рус. *на́больно* ‘sehr schmerzhaft’, *на́больший* ‘der vornehmste, erste’, *на́крепко* ‘sehr stark, fest’, *на́скоро* ‘sehr schnell’⁹. А ово исто *на-* проширено појачајном партикулом *i улази у састав суперлативног предметка *нај-* чија се појава везује за последњу епоху прасловенског језика¹⁰. Данас је суперлативни префикс *нај-* заступљен у већини словенских језика, али поред њега засведочен је и облик *на-* (у полапском само тако; у старополском и *на-* и *нај-*, а тако је и у старочешком; у словеначком поред *нај-* и *на-*)¹¹ који бележе и лексикографи, међу њима и историјски Рјечник ЈАЗУ, s. v. *na*, стр. 203, 5: „*na* [znači] isto što *naj*: Vъ jedino volite nalučšago (Sava sv., Glasnik srpskog uč. društva, Tipik studenički po rukopisu iz 1619, 159). Sъ trudomъ i vsakumъ pospêhomъ parače i sъ smêrenijemъ (iz XIV vijeka) (Fr. Miklošić, Monumenta serbica, Beč, 1858, 116). Kad su napre Srbi iz preko mora prešli (Glasnik srpskog učenog društva, Put Jerotija Račanina u Jerusalem g. 1704, izdao S. Novaković, br. 31, 299). Vele, da hoće veliko krvoprolitje tu biti naposle (Isto, 299). Tu su Turci napre more prešli (Isto, 309).

Али поред форме *нај-* карактеристичне за већину словенских језика, налазимо и рефлекс *nar-* (који представља једну од црта словеначких дијалеката¹²), па чак *ner-* (такође заступљен у словеначким дијалектима)¹³, најзад *nej-*, *nejž-*, каткад *nanej(ž)* — појачано са префиксат-

⁹ Max Vasmer, Russisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1954, 190.

¹⁰ Рјечник ЈАЗУ, s. v. *naj*, 3, стр. 363, претпоставља да је „*naj* ... nekad bila osobita riječ, t. j. lok. sing. od imenice *naja* ... kojoj je trag sačuvat samo u rus. adv. *enai* ili *enaj* (od starijeg vъ nai), koji znači: veoma, vrlo, jako. Što je pomenuta imenica upravo značila, to se ne može reći“.

¹¹ A. Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves, Tome II, Deuxième partie, Lyon 1958, 594—596; Max Vasmer, op. cit.; R. Nahtigal, Slovanski jeziki, Ljubljana 1952, 229.

¹² Fran Ramovš, Historična gramatika slovenskega jezika, VII, Dialekti, Ljubljana 1935, 56 i 75; R. Nahtigal, op cit.

¹³ A. Vaillant, op. cit., 595.

ним *na-* у доњолужичком (као *nejgóřŕy*, *nej(ž)góřŕy*, *panej(ž)góřŕy*) на- супрот горњолужичком: *najhóřŕi*, *panajhorŕi*¹⁴.

Варијанту *nej-* има и пољски у народним говорима¹⁵, док је у чешком данас само тако, али то је резултат фонетских промена од XIV в. специфичних само за чешки језик.

Сматра се да су варијанте *nar-*, *ner-*, *nej*, *nejž-* у вези са партикулама *i* и *že, žb* и да су резултат супституције и укрштања *naj-* са *ner* (*nere*, старије *neže*) „него“ које се у првобитном значењу „као, како“ употребљавало после компаратива¹⁶. Значи, поред префиксалне форме *na-* и *naj-* појављује се и *nar-*, а паралелно са *naj-* и *nar-* имамо *nej-*, *nejž-*, *ner-*. Занимљиво је да према рефлексу *na-* без икакве партикуле, не постоји таква аналогна суперлативна форма *ne-*.

Узимајући у обзир префикс *na-* у суперлативној функцији поред *naj-* и *nar-*, може се претпоставити да је, аналогно томе, било импулса и за суперлативну формацију са *ne-* према *nej-* и *ner-*, чији су развој сузбиле морфолошке категорије са негацијом *ne-* као својим префиксом одређеног значења негирања или супротности. Језик је морао да елиминира конструкцију категорије са *ne-* које даје појачање и које би било у опречности по своме значењу са негацијом *ne-* у сложеницама са којима би се облички поклопила¹⁷.

Вероватно да придеви типа *negluy*, *negnusen*, *nezagoveden*, *nezgroman*, *nekrivičen*, *neseyini*, *netrlepen* представљају остатке покушаја стварања и суперлативног префикса *ne-* без икакве партикуле, иако је *ne-* додато основној форми, не компаративу. Тим пре што се стари суперлатив градио суфиксом директно на придевску основу потпуно независно од компаратива. Аналогно томе није без значаја поменути облике *najustiven*, *addoloratissimo* и *najbezgrešno*, *innosentissimamente*¹⁸, затим неколико примера из Рјечника ЈАЗУ¹⁹ у вези са суперлативном речцом *naj-* додатој позитивној форми: *Plemića ni kmeta nij', ki se slavi, da j' gcspodin Tetta trgovac najpravi* (Armolušić J., *Slava ženska i protivni odgovor Jakova Armolušića Šibenčanina, Padova 1643, VIII*). *Ova dva lika najvlastita* (Kašić B., *Ritual rimski istomačen slovinski, Rim 1640, 358*). *Od najsilnih nevjernikah* (Grlić J., *Put nebeski ... u kratku obilato i*

¹⁴ *ibid.*

¹⁵ *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1904, s. v. *naj*.

¹⁶ A. Vaillant, *op. cit.*, 594; Max Vasmer, *op. cit.*, s. v. *ne* II.

¹⁷ Нпр. *немирињи* означавало би „није немирињи“, „немирињи у мањој мери“, никако у највећем степену, тј. „најнемирињи“.

¹⁸ Della Bella, *Dizionario italiano, latino, illirico*, Venecija 1728.

¹⁹ s. v. *naj*, 3a, стр. 364.

razborito istomačen u jezik bosanski, Venecija 1707, 3). Složih najpoglavita djelovaňa prisvetoga Benedikta (Đorđić I., Život s. Benedikta opata, Dubrovnik 1784, 210). Jest ju mučilo i bolo kano najbodljivo trńe (Tomiković A., Sveta govoreňa ... priko godine složena, Osijek 1797, 201).

Ако сада додамо и поменуте случајеве са суперлативним префиксом *на-*, онда није искључено да је то исто и у префиксу *не-* у *неглуј* где се још осећа његова појачајна функција.

Тако би значења наших спорних придева као *неглуј*, *незгroman*, *nekrivichen* и осталих била решена, али то се одмах не би могло пренети и на именице *небреме*, *nekrivica*. Ако и претпоставимо да је у време формирања словенског суперлатива, који је нова творевина последње епоке заједничкослов. језика и који се јавља непосредно пре осипања словенских племена, веза појачајног предметка и речи била слободнија, тако да је он могао прићи и именици, онда бисмо свакако имали и случајеве са *нај-*, напр. *најбреме*, *најсрећа* и сл. Међутим, тога нема²⁰.

Претпоставка да је *не-* некада било на истој линији као и *на-* односно *нај-* или *нар-* што је могло доћи путем укрштања *нај-* и *нер-* („него“), ипак може довести до разрешења и ових случајева. Из позиције суперлативног предметка *не-* је морало понети у себи значење појачајности које је у неким случајевима пристајало и уз именице исто онако како је то данас сасвим обично за префикс *ире-* (нпр. *иресирогоси*, *ирезаузеишоси*, *иренайрегнуишоси* и сл.).

Посматрајући, дакле, на овај начин, сложенице *небреме*, *nekrivica* *nehltur*, *несейни* и друге представљају остатке резултата сукоба двеју потпуно опречних категорија, једних са предметком *не-* насталим од негације *не-* и других са суперлативним *не-*, од којих је ова друга варијанта морала да се угаси. До нас је допро само по који остатак који је или сасвим изгубио своје значење (као у *небреме*, *nekrivica nezagoveden*) или га, са изузетком, сачувао (случај са *неглуј*).

Олга Ристић

²⁰ У старијим штокавским и македонским говорима, а поготову у бугарском језику, *нај-* се везује не само за придеве у позитиву, формирајући на тај начин суперлатив, већ и уз именице и глаголе, али то је све много каснија творевина у вези са губљењем флексије.

R é s u m é

Olga Ristić

**Une fonction du préfixe *ne-* dans quelques substantifs
et adjectifs composés**

Les composés *небреме*, *незгрома*, *незгромањаси*, *незгромањий*, *незгромно*, *несејни* (dans le serbocroate), *negnusen*, *nezagoveden*, *nekrivica*, *nekrivičen*, *netrlepen* (dans le slovène) et *неглуп* (dans l'ukrainien) commencent par le préfixe *ne-* qui n'apporte aucun changement dans la signification du mot radical, ou bien intensifie le sens du mot radical en y ajoutant la signification de „très, fortement“. C'est tout le contraire de la signification donnée par la négation *ne-* comme préfixe dans les substantifs et adjectifs composés. Cela nous porte à croire que le *ne-* dans *небреме неглуй*, *несејни* etc. est d'une autre origine. L'élément sémantique „très, fortement“ (comme dans le mot ukrainien *неглуп*, qui veut dire „très sot“) rapproche le préfixe *ne-* de celui de *na-*, lequel, avec les particules **-i* et *-že*, *žь* ou *-re*, *рь*, constitue le préfixe superlatif propre aux langues slaves. Cependant, à côté de *naj-*, *nar-* et *na-*, on y trouve aussi *nej-*, *ner-* et *nejž-* comme préfixes superlatifs. On remarque, toutefois, qu'à la forme *na-* ne correspond pas la forme analogue *ne-* assumant la fonction du préfixe superlatif. Cela résulte certainement du fait que, dans ce cas, ces deux catégories, identiques au point de vue de la forme, mais absolument différentes en ce qui concerne leur caractère sémantique, entraient en conflit: par ex., *невеселију* devrait signifier en même temps „triste à un degré plus élevé“ et „*највеселију*“, c'est-à-dire „joyeux au plus haut degré“. Il y a lieu de supposer que les composés avec le préfixe négatif *ne-* apportant le sens de l'opposition ou de la négation ont empêché le développement du préfixe superlatif *ne-*, qui, à partir de sa position superlative, en sa qualité de radical dans les préfixes superlatifs *nej-*, *ner-* et *nejž-*, était susceptible d'apporter un certain élément d'intensité dans le sens de „très, fortement“, que l'on voit conservé dans très peu d'exemples, qui ont, d'ailleurs, perdu presque toute expressivité.

SLOV. SODRAŽICA

V sami Sodražici se „po starem“, kakor mi pišejo in sem naknadno tudi sam slišal, govori le: *Šedəršca -e ž*, *šedərški -a -o*, *Šedəržan -a m*, *Šedəržanka -e ž*, *Šedəržanje m mn*. Tako govore še Gor. Lazi, Zamostec, Grebenje, Podsmreka, Podklanec, Globel, Kržeti. Drugod po Ribniški dolini, tudi v sami Ribnici pa govorijo: *Sadəršca -e*, *u Sadəršca (< -i)*, *sadərški*, *Sadəržen -a*, *Sadərženje*, *Sadərženka* ali pa *Šadəržan*, *Šadəržanka*; v Kotu pri Ribnici *Sadərženca (< -i)*¹.

Oblike z vzglasnim *še-* so nastale po asimilaciji *s — ž/š > š — ž/š* in preglasu (preglas nastopa v teh krajih nedosledno); vzglasni *se-* pa je nastal po križanju obeh oblik: *Sadəršca* in *Šedəršca* (po Riglerju).

Z imenom *Sodražica* se, kolikor mi je znano, doslej ni nihče ukvarjal. Nekoč je prof. Ramovš v svojih predavanjih ali seminarskih vajah omenil, da bi ime utegnilo nastati iz **sə-drag-ica* k apelativu *draga -e ž*, vendar te razlage ni nikjer objavil. — Ko pa sem v Kosovem Gradivu za zgod. Slovencev, V, št. 310 bral „dedimus in feudum *S t o i d r a s i c z v i l l a m*“, se mi je začelo jasni, odkod to ime. Prof. Milko Kos mi je iz svojega zgodovinskega materiala dal še sledeče zapise²: *Stodrosicz*, 1342 23/10 (listina v Drž. arh. Dunaj), *Stodrositz*, 1343 18/6 (Mitt. Mus. Ver. Krain, 18, 163), *Strodasicz* (pač pisna napaka za *Stodrasicz*), 1436 (Celjska fevdna knjiga, v Drž. arh. na Dunaju), *Stodersicz*, 1436, 1444 (prav tam).

Iz zgodovinskih zapisov in današnjih narečnih oblik sledi, da moramo krajevno ime *Sodražica* in njene izpeljanke izvajati iz starega slovanskega osebnega imena *Stojdrag* masc. ali morda *Stojdraga* fem. Današnje narečne oblike kažejo, da niso vse iz iste osnove. Zdi se, da se je naselje spočetka imenovalo *Stojdrag*. Na to bi kazalo ime za prebivalca *Sodəržan* in prebivalko *Sodəržanka*, ki ju moremo izvajati le iz **Stojdrag + ian*, **Stojdrag + ian + ka*, nikakor pa ne iz *Stojdražica*. Iz te oblike bi se moralo glasiti **Sodražičan* ali narečno **Šedərščan*, kakor *Ribničan* iz *Ribnica*. **Stojdražica* bi bilo potem-

¹ Za vse podatke hvala asist. J. Riglerju.

² Iskrena mu hvala zanje.

takem mlajše. Take mlajše tvorbe imamo v slovenskih krajevnih imenih (*Budina — Budinci — Budinjak — Budinščak*; gl. R. Svetlič, *Kazalo krajev na Zemljevidu slovenskega ozemlja*, SM, Ljublj. 1922). Primerov, da je samo osebno ime postalo krajevno ime, najdemo v Svetličevem Kazalu več: *Anže, Blažič, Bratina, Dragomer, Grdina, Mahorko, Radovan, Stojdraga, Strahinj, Žitomir* itd.; nekatera so na slovenskem, druga na sosednjem hrvaškem ozemlju. — *Stojdražica* bi lahko pomenilo mlajše, novejše naselje poleg *Stojdraga* ali *Stojdrage*. Pozneje sta se obe hiši, zadrugi ali naselji strnili in ostalo je mlajše ime. Pridevnik *sodraški* je izpeljan najbrž iz *Stojdražica* v prvotnejši obliki *stojdražiški*; ime za prebivalca pa je ostalo iz stare osnove *Stojdrag*-(*Stojdražan, Stojdražanka*).

Ime *Stojdrag* je bilo prva stoletja pri Slovencih precej razširjeno; Kos, Gradivo III, št. 11 navaja nekega podložnika grofinje Wichpurg v Projernu z imenom *Stoidrag*; *Stoidrahc* (Kos, Gradivo III, št. 156) je bil neki podložnik svobodnega Karlinga v Motnici na Koroškem; Kos, Gradivo II, str. 254 navaja tudi ime *Soidrago*, kar je lahko *Sojdrag* ali pa tudi *Stojdrag*. — Na slovensko-hrvaški meji je zahodno od Bregane vas *Stojdraga* (na uskoškem ozemlju). Za to ime pa ne morem zatrdno dognati, ali je staro ali so ga Uskoki prinesli s seboj. V Schumijevem Archivu für Heimatkunde, I, 1882/3, str. 148 navaja Bidermann v območju Gorjancev (severnih in južnih) neki kraj *Stodras*, ki je najbrž identičen z omenjeno *Stojdrago*, saj je bil dodeljen Uskokom v Žumberku. Iz tega bi se dalo sklepati, da je ime starejše od prihoda Uskokov. Nemška oblika *Stodras* bi mogla reflektirati takrat še živi slovensko-hrvaški ali vsaj srbski (uskoški) lok. sing. v *Stojdrazi*.

Na Koroškem je južno od Hodiškega jezera vas *Sodraževa* (Zemljevid SM ima ta naglas, Svetličevo Kazalo pa nobenega). Na južnem Pohorju je pri Tinju (obč. Slov. Bistrica) naselje *Sodrež*. Pa za nobeno teh imen nimam historičnih zapisov in podatkov. Mogoče je *Sodraževa* identična z Miklošičevo obliko *Zēdross*; Miklošič, ON aus Appell. II, št. 85. Morda bi zgodovinarji, zlasti lokalni, mogli odkod izkopati kake zapise teh imen.

Analiza historičnih in narečnih oblik nam odkriva tale dejstva: Oblika *Stoidrasicz*, 1220, torej iz začetka 13. stol. je pač najstarejši ohranjeni zapis, vendar je zelo verjetno, da ni prvi, saj je naselbina mnogo starejša. Krajevni leksikon dravske banovine (=KLDB), Ljubljana 1937, str. 223, pravi, da se *Sodražica* omenja v srednjem veku okrog 1082, obenem z Ribnico; ne pove pa, v kateri obliki je ime zapisano, ne, v kateri listini. Odkod ima KLDB te podatke, ne vem. Vsekakor pa moramo iz zapisa *Stoidrasicz*, 1220, sklepati, da se je slovensko ime takrat še glasilo *Stojdražica*. Pisar, ki je 1220 ime zapisal, je bil torej zelo blizu tedanji ljudski obliki. Naslednji zapisi *Stodrosicz*, 1342, *Stodrositz*, 1343 in zlasti *Stodersicz*, 1436, 1444, dokazujejo, da -a-

v zlogu *-dra-* ni bil poudarjen; ker tudi na sufiksu *-ica* ni mogel biti akcent, je moralo ime v 13. stol. in dalje imeti akcent na prvem zlogu, torej *Stójdražica* z novim akutom, ker je imperativ *stój* imel in ima v dolnejšini še danes zvečine ta akcent. V 14. stoletju se je bržkone, kakor moremo sklepati iz zapisov, disimiliralo tudi $j - \dot{z} > \emptyset - \dot{z}$, iz *Stójdražica* je nastalo *Stódražica*. Nekako v 15. se je po disimilaciji $t - d > \emptyset - d$ izgubil še t ; zaradi sonornika r pa se je tudi že v 15. stoletju zlog *-dra-* po moderni vokalni redukciji (da je ta v sosesčini sonornikov zelo zgodnja, nam dokazujeta celovski in stiški rokopis) moral reducirati v *-drə-* in dalje v *-dr-* ali celo že v *-dər-*, kar je pisec imena *Stodersicz*, 1436 in 1444, pravilno zapisal s *Stodersicz*. Stara avstrijsko-nemška oblika se je glasila *Sóderschitz*, gl. M. Cigale, Deutsch-slovenisches Wörterbuch, II, 1860, str. 2008; tu Cigale dostavlja *Soderšica*, kar ustreza ljudski obliki *Sodəršica*; za prebivalca je pa Cigale ali kdo naredil obliko *Soderšičan*; to bi se v narečju moralo glasiti *Sodəršičan. Te oblike danes ni najti ne v sami Sodražici ne v vsej Ribniški dolini. Verjetno je nikoli ni bilo, dasi bi bila, kot smo že gori omenili, pravilna. Nemški akcent odraža torej prvotni slovenski akcent *Stójdražica*.

Za 16. stoletje moramo že suponirati slovensko obliko *Sodəržica* ali celo *Sodəršica*. Danes kažejo vse izpeljanke, kakor smo na začetku navedli, dolg padajoč akcent na drugem zlogu *-dər-*: *Šedəršica*, *Šedəržan*, *Šedəržanka*, *šedərški* in to po vsej Ribniški dolini. Odkod dolgi cirkumfleks? Da je mesto akcenta na drugem zlogu (*-dər-*) danes poenoteno, je jasno. Očitno gre za križanje raznih oblik. V obliki *Šedəršica* je akcent gotovo sekundaren, to kaže analiza historičnih oblik in nemški akcent *Sóderschitz*.

V kompozitu *Stój-drág* sta prvotno gotovo bila dva akcenta in je v tej obliki ali izpeljanki mogel prevladati akcent prvega zloga, v drugih pa akcent drugega zloga, torej cirkumfleks. V suponiranem prvotnem imenu *Stojdrág* je bilo to čisto mogoče, še laže v izpeljankah iz njega *Stojdrážan* in *Stojdrážanka*. Tudi v dolgem pridevniku *stoj-drážwks-jə > stojdrážiški*, če ga, kakor se zdi, da moramo, izvajamo iz *Stojdražica*, je mogoče, da je akcent po *Stojdrágu* prešel na drugi zlog.

Iz križanja oblik *Sóderšica* in *Sodrážan*, *Sodrážanka*, morebiti še *sodrážiški* je moglo nastati enotno *Sodəršica*, *sodərški*, *Sodəržan*, *Sodəržanka*.

R. Kolarič

Резиме

Р. Коларич

СОДРАЖИЦА *

Аутор објашњава ово географско име из антропонима *Stojdraga* м. р., евентуално ж. р. *Stojdraga* (с обзиром на најстарији запис тога имена, 1220. г., *Stoidrasicz*). *Sodražica* је данашњи књижевни облик; у дијалекту постоје облици: *Šedŕišca* -е, *šedŕiški* -а -о, *Šedŕišan* -а м., *Šedŕižanje* -ев м. мн., *Šedŕižanka* -е ж. Облици са почетним *š*- су млађи, уз њих постоје још и данас облици са *s*-. Сви су облици објашњени са фонетске и акценатске стране, па и са стране грађења речи.

---

* Чланак је био написан 1959. год., али се оригинални рукопис изгубио.
— Упор. још Fr. Bezlaј, *Slovenska vodna imena*. II. 1961, стр. 204. сл.

ПОГЛЕД НА ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ НАЗИВА ПЛЕВЉЕ И ПЉЕВЉЕ (ПЛЕВЉА И ПЉЕВЉА)

У једном дневном листу (1961. г.) Б. Брашанац је изнео да постоје четири облика за име једне варошице у Црној Гори: Пљевља, Пљевље и Плевља, Плевље, сматрајући правилним само први назив који је данас највише у употреби.

У опширној студији *Облици топонима у књижевном језику* (Наш Језик, књ. XI, св. 7—10) А. Пецо је документовао употребу Пљевља, Пљевље у садашњости и закључио да је име Пљевља правилно. Из тога излагања, као и на самом терену можемо се уверити да назив овога места није устаљен ни у свакодневној, ни у књижевној-научној употреби.

Намеће се питање откуда и како је дошло до тога, када је познато да географска имена, као и властите именице уопште, мање подлежу морфолошким и фонетским изменама од заједничких и да се обично задрже у истом облику све док им се не јави замена у неком другом називу. Али, и у овом погледу има одступања.

Пре него што наведем разлоге за овај посебан случај и дам неколико примера за историјски развој назива овога града, поменућу да би се и овде, као и иначе у језику, сви разлози могли свести под најглавнији: у свом развоју и језик подлеже општим животним правилима — гласови, речи и њихови облици, ред речи и синтаксичке појаве, све то постаје, развија се, мења, изумире и замењује се новим.

Пре четврт века на терену сам забележила да мештани — што је важно у погледу географских назива — говоре Пљевље, док насељеници из Херцеговине и Црне Горе говоре Пљевља, а насељеници из екавских крајева Плевље. Добила сам утисак да се именица више употребљава у једнини него у множини. Поштански жиг на једној коверти из 1939. године гласи Плевље. Године 1930. стари Пљевљаци су помињали да памте то име од пре педесет до шездесет година.

Колебање у погледу облика у једнини и множини ове именице јавља се и код Вука: у *Рјечник* из 1852. унео је Пљевље, али 1854. пише Вуку Поповићу: „у Тројици код Пљеваља“, „јер су Пљевља на путу“ (*Вукова њрејиска* VII, 245), док му 1859. пише „У Србији ми је приповиједао један човјек из Пљевља“ (нав. дело, 355).

Колебање је могло потећи отуда што Вук није био на томе терену, нити је имао непосредне везе са њиме, а у народним песмама где се често јавља и турски назив Таслица, облик Пљевља или Пљеваља у ген. плур. одговара десетерцу.

Код Његоша се назив јавља у једнини „Пјевље“ (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Београд 1927, 346. стих, 58).

У Вуков *Рјечник* из 1898, у редакцији Љубе Стојановића и Пере Борђевића, ушао је облик Пљевља, Пљеваља, док је у *Рјечник* ЈАЗУ ушао облик Пљевље. И данас када множински облик јача и утврђује се на научној подлози, има одступања: М. Стевановић, Ј. Вуковић и А. Пецо су за употребу множинског облика који је унесен и у Белићев и у *Правопис* Матице српске и Матице хрватске, а М. Храсте и Ф. Бајрактаревић употребљавају у једнини Пљевље. Иво Андрић пише екавски Плевље и Плевљак (*На Дрини ћуприја*, III и IV глава на више места). Ово морфолошко колебање постоји и у прошлости. Ватрослав Јагић пише: у манастиру св. Тројице код Пљевља“ (Палеографско-језичка студија, Споменик СКА XLIV, други разред, књ. 38, Београд 1922, 1 и даље у студији).

У истом часопису Стева Димитријевић пише: „манастир св. Тројице код Пљеваља“ (Прилози расправи *Одношаји њећских њаџријарха с Русијом у XVII у Гласнику LVIII и LX* Споменик СКА, XXXVIII, књ. 34, Београд 1900, IX).

Коста Н. Костић пише Пљевља (Наши нови градови на југу, Српска књижевна задруга, коло XXV, књ. 168, Београд, 1922, 70—71). У народној анегдоти коју је око 1930. забележио Н. Шаулић јавља се реченица: „Дође Бјелак из Дровњака у Пљевља“ (необјављено). И у народној песми *Погибија њаше од Пљеваља* од истог скупљача (*Српске народне њјесме* књ. I, св. 1. Подгорица 1923. јавља се само облик у множини: Пљевља због десетерца: „Књигу папа од Пљеваља пише“, „Од силнога папе од Пљеваља“ (нав. песма, 21), „Да те папа од Пљеваља љуби“ (нав. песма, 22).

У Станојевићевој енциклопедији Петар Шобајић пише: „Пљевља, у Пљеваљском Пољу“.

У регистру *Вукова њрејиске* Љуба Стојановић мена облике: Пљевље (V, 431) и Пљевља (VII, 763).

Током 19. века облици овога имена се јављају двоструко, па и вишеструко.

Преводећи путопис Маројице Кабоге са талијанског, Лујо Војновић пише: „да ће му дати коња до Плијевља“, „за пет ура дођосмо у Пљевље“, „кренусмо из Пљевља“, дакле увек у једнини (Записи племенитог господара Марина, Маројице Кабоге, изванредног посланика Републике дубровачке на Цариградском двору, Споменик СКА XXXIV, други разред, књ. 31, Београд, 1898). Први облик Плијевља или је штампарска грешка, или показује да је Војновић био несигуран у акценту речи.

У писмима Вуку Караџићу Вук Поповић употребљава оба облика: „Шујо је послао Јанка да купи жита у Пљевља“ и „на Рисан долазе по жито из Пљевља (*Вукова њрејиска*, VII, 228, 365). У тадашњим саобраћајним и политичким приликама место је Ришњанину Поповићу било далеко и непознато и он га у преписци употребљава скоро индеклинабилно — Пљевља.

Међу „пренумерантима“ које је за Вукову књигу *Описаније Црне Горе и Боке Койторске* купио Ђура Милутиновић јавља се и Гаврил Радовић „куп. и жит. Бџоград, рожден у вароши Плтвљима“ (*Вукова њрејиска* V, 431). Претплата је скупљана 1837; Радовић је рођен почетком 19. или крајем 18. века, јер је у време скупљања претплате био трговац и „жител“ београдски, а он је, вероватно, име места у коме је рођен забележио онако како се у оно време говорило у његовом крају.

Уколико се више удаљавамо у прошлост, имамо примере искључиво једнинског облика. Кабога је пропутавао 1706. године преко Пљевља за Цариград. 1701. био је у херцеговачким крајевима опет у посланичкој мисији; име овога места могло му је бити познато, а он у *Записима* ипак пише *Plevglie*, дакле у једнини и са *e* у основи, према томе Плевље.

У опису путовања посланика Луја XIII Де Хеја преко Херцеговине помиње се и Плевље, у француској транскрипцији *Plaufglie*, дакле опет у једнини и у екавском изговору (Јов. Н. Томић, *Опис двају њушовања њреко Балканског њолуостџва француског њосланика Де Хе-а у 1631 и 1626 години од њеџознаџог њисца*. Споменик СКА XXXVII, други разред, књ. 33, Београд, 1900).

Само у једном споменику тога времена помињу се Плтвља. Патријарх Калиник у синђелији патријарху Нектарију пише: „въ богохранимую епархию Плтвља“ (Стева Димитријевић, нав. дело, 83), али Калиник је као Грк непоуздан јер пише неправилно и „въ Фоча“ (нав. дело, 84).

Инок Гаврил, преписивач *Шестоднева Јована Егзарха и Географије Томе Индиклојова*, 1630, обележава да је свој рад завршио „близ мѣста Плтѣвла оу Херцеговини“ (В. Јагић, нав. дело, 8).

По Кости Костићу Зено и Канеј помињу Пљевља у 16. веку, али како Костић не наводи њихову транскрипцију, не зна се да ли се име места јавља код њих у једнини или множини (Поменута књига, Наши нови градови, 70). По Костићу у 15. веку место се звало Брезница (*ibid*). До данас је ово име очувано у пљеваљској речици, а у складу је с ранијим називом Св. Тројице: Врхобрезнички манастир.

Али се већ и у *Лейопису јоја Дукљанина* помиње Плева (жупанија) (Посебна издања СКА, књ. XLVII, Филозофски и филолошки списи књига 18. Београд—Загреб, 1928, 324).

Како је дошло до двоструких облика у фонетском и морфолошком погледу, које ни разне генерације самих мештана нису решиле и чији развој из историјских и миграционих разлога још није завршен?

Треба имати на уму да је крај припадао Рашкој, која је била екавска, према томе би Андрићев облик Плевље био сасвим оправдан, и да је тек надирање дубровачко-хумског говора превело реч у ијекавски облик Пљевље.

Множински облик би се могао објаснити утицајем назива у суседном дурмиторском крају: Језера, који се јавља као *pluralia tantum*. Постоји, вероватно, и утицај речи Плевљак и пљеваљски, одакле се а могло пренети и у назив самога места без обзира на морфолошки облик. Тако се у народу реч Удбина изговара и Удбиња, свакако под утицајем речи Удбињанин. Могла је и традиција о жупанији Плева томе допринети.

По логици је оправданији облик у једнини, јер је име збирна именица и означава место где је било много плеве. Збирне именице се ретко употребљавају у множини већ називом показују гомилу једнаких предмета; још је мање разлога када је у питању географско име које означава само један, одређени појам, тим пре што је ово назив града, дакле ужи него у случају Језера, где се мисли на цео крај. Збирне именице, било да су имена места или крајева, јављају се у једнини: Подгорје, Развршје, Јаворје, Дубље, слов. Похорје.

У историјском и логичком погледу најоправданији би био назив *Плевље*, али ако узмемо у обзир померање говорних граница и чињеницу да је место у етничком погледу постало ијекавско, треба прихватити ијекавски изговор: *Пљевље*.

Међутим морфолошка промена јединице у множину, у овом случају, не изгледа оправдана ни логично, ни дугом употребом, јер се још пре двадесет година употребљавала једнина.

Из изложенога би се могао извући закључак: употребљавати реч у ијекавском говору, али у јединици. Можда је од сва четири облика који се и данас говоре најоправданији *Пљевље*.

Аница Шаулић

Резюме

Аница Шаулич

Обзор исторического развития названий „Плевље“ и „Пљевље“ („Плевља“ и „Пљевља“)

Название одного города в Черногории мы находим в двух морфологических и двух диалектических формах: „Плевље“, „Плевља“ и „Пљевље“, „Пљевља“. Неодинаковость названий заметна и теперь, не только в разговорной речи, но и в науке и в литературе. Которую форму следует считать самой правильной — об этом было уже много речи. В этой статье проблема рассматривается из перспективы истории языка, и на основании памятников, литературных и других данных выводится заключение, что это существительное, в эпоху, когда соответственная область принадлежала государству Рашка, звучало „Плевље“, а что теперь, когда в нем преобладает этнический элемент с южным наречием, было бы правильнее произносить „Пљевље“. Далее автор доказывает, что данное название, по происхождению собирательное существительное, лишь путем аналогии и под влиянием десятисложного стиха, приобрело форму множественного числа „Пљевља“, но правильной и логичной остается форма единственного числа „Пљевље“.

1. Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања.

І. А — Н. Редактор Блаже Конески. Составувачи Тодор Димитровски, Благоја Корубин, Трајко Стаматоски. Скопје 1961. Стр. XII + 510.

Као српска лексикографија готово век и по раније, тако је и македонска лексикографија доживела да започне делом које ће бити не само прво у свом жанру, него и класично од дана своје појаве. Слично као Вуков *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечма*, и *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* Конескога и његових сарадника спада у она дела која не само отварају, већ и испуњавају епоху.

Околности — а међу њима првенствено сама чињеница почетка — ставиле су оба речника пред двострук задатак: дати сународницима сигуран водич о свом језику и пружити другима обавештења о њему. Отуда овим речницима и двоструки карактер: они су у исти мах и међујезички и експликативни. „За македонског читаоца, тамо где је то потребно, дају се у загради, на македонском језику, објашњења појединих речи“ — као што је и Вук некад својим Србима српски разјашњавао шта је шта, само ако му се учинило да реч (или појам) неће бити познати сваком Србину којем Рјечник доспе у руке. Наравно, концепција лексикографског посла у XX веку много је строжа и то је уштедело македонском речнику распричане (додуше драгоцене) фолклористичке екскурзе каквима обилује Вуково дело.

Два су доследно спроведена напора одредила физиономију македонског Речника: амбиција комплетности и тежња за концизношћу. Успех је у оба правца постигнут и речник удружује максимум информације са минимумом обима.

Речи су „ексцерпирани . . . из савремених књижевних, научних и публицистичких дела, из народних умотворина, из појединих лексичких прилога у радовима посвећеним македонским дијалектима итл.“, а грађа „је попуњавана и у току обраде, између осталог и речима

из разговорног језика“. Ми нисмо у положају да судимо да ли је при том штогод изостало, али цифра од 29.359 одредница у првој половини речника показује и ширину захвата ауторског колектива и богатство самог македонског књижевног језика у нашем тренутку¹. С друге стране, можда не би било наодмет имати у иначе врло информативном предговору и податке о томе која су све дела послужила као база за експертирање — ако не због другог, а оно зато да бисмо добили компетентно обавештење о томе који текстови најбоље репрезентују данашњи македонски књижевни језик. Где је нпр. његова почетна граница у времену? Узимају ли се у обзир и дела писана између два рата, или само послератно стварање? И да ли се радови из првих година по ослобођењу сматрају исто онолико језички с а в р е м е н и м као и текстови из последњих година? Било би, даље, корисно да нам је речено који су били критерији при уношењу дијалекатских речи. Имена нису уношена, ни лична ни географска, па доследно томе ни етничка. Два-три изузетка или полумизузетка (*Влав-влашки-Влашко, креол-креолка, Лайин-Лайин-нец-лајински*) могу се објаснити специфичним разлозима. Разумљива је тежња да се избегне упуштање у ономастику, то море без обале, али остаје и факат да нас је ово изостављање лишило информације о многим релевантним чињеницама. Знатан је број, и врло обичних, личних и географских имена која у македонском гласе друкчије него у српско-хрватском². Можда се ипак могао направити одбир у који би ушла нпр. имена најважнијих градова и држава и најчешћа крштена имена и хипокористека.

¹ Инструктивно је поређење са материјалом у македонско-енглеском речнику у књизи Н. G. Lunt-а *Grammar of Macedonian Literary Language* (Skopje 1952) који заузима почасно место међу претечама речника приказиваног овде. У Лантовом речнику има око 8000 речи, што чини размеру од преко 7 према 1. Упредно прелиставање оба речника указује на извешан мањи број речи присутних само код Ланта (тако између осталог *бајџи, бејономешалка, буржоа, великогички, влечивлечка, глоџа, грчее се, межбун, меншевизам, мнук, недооблечен*). Овакви примери припадају углавном двома категоријама: то су или речи, махом дијалекатски обојене, које се нису учврстиле у књижевном језику (одн. не у оваквом облику) или такве које припадају продуктивним и врло обичним деривационим обрасцима, тако да се подразумева могућност њиховог обрадовања на бази сродних речи које су унесене. (Изо-стали су, даље, примери као *најревар, најролеј, наишесрце* који се по данашњем правописном узусу пишу као две речи).

² Овамо спада, поред осталих, име главног града Југославије *Белград* које чини поучан пандан српскохрватским називима *Скопље* и *Бишопљ*, потврђујући старо правило да се с в о ј и називи за географске објекте у суседним областима најчешће срећу код имена знатнијих градова (упор. нпр. сх. *Беч, Будим, Пешта, Рим, Напуљ, Млечи, Ајина, Солун, па и Париз*).

Свакако краткоће ради, у речник није уношена документација о изворима за сваку реч. Навођење конкретног текста било би у већини случајева одиста беспредметно, али би понекад добро дошло обавештење о томе које се речи нису нашле у литерарном материјалу, већ само у усменом саобраћају (одн. у језичком осећању чланова ауторског колектива) или у збиркама дијалекатске лексике (и у том случају у којем дијалекту). Стилска квалификација речи извршена је с уздржљиво одмереном количином средстава, али врло промишљено и врло модерно. Најчешће употребљаване ознаке су *razg.*, *dijal.* и *arh.*, карактеристикама као „туђица“ или „неправилно“ с правом није дато место у речнику, а поготову се није ишло у одређивање порекла туђица. Етимолошка разматрања не спадају у синхронични опис језичког система, а ознака „неправилно“ казивала би, са мање деликатности и мање научности, оно што је већ имплицирано у — иначе много садржајнијим — одредбама као *razg.*, *arh.*, *dijal.* и *vulg.* Колико су те одредбе поучне, показује јасно случај многобројних турцизама. Они су најчешће добили ознаку „*arh.*“ или „*razg.*“ у чему се огледа њихова судбина у македонском језику: једни су застарели заједно с појмовима које су означавали, а друге потискује у колоквијалност тежња данашњег језика да не прихвати турске речи у кодекс стандардног израза. Ту се македонски књижевни језик нашао на линији много умеснијој од некадашње Вукове политике. Не изгоне се туђице које су термини савремене цивилизације, али се језик чисти од наноса који не проширују његове изражајне могућности а потичу из једне епохе чији цивилизациони домет нема чиме да нам импонује.

Обрада значења речи решена је по правилу магистрално, кратки преводи или дефиниције казују све што је неопходно и ништа више од тога. Разгранавану значења посвећена је дужна пажња, у низу случајева поједине речи добиле су и по више стубаца. Међу именицама ту, наравно, предњачи *глава*, а међу тзв. граматичким речима предлог *на*. Нијансе значења су добро уочене. Егземплификација је давана свугде где је томе било места и то по правилу у срећно одабраним синтагмама и пословицама. Избегнуто је навођење целих реченица из ексцерпираних текстова.

Ретки су случајеви у којима би вредност неког решења у обради могла изгледати спорна. Није можда добро што у објашњењима на македонском нису разликоване прецизне дефиниције од генеричких одредаба. Ако је *милиитарисѝ* „приврзаник на милитаризмот“, онда за *минеј* није сасвим срећно речено „црковна книга“ јер ће читалац неупућен у литургику помислити да је свака црквена књига *минеј*, као

што је сваки присталица милитаризма милитарист. Солуцију би по свој прилици требало тражити у објашњењима типа „врста црквене књиге“. Значење „мерка, количина“ које показује предлог *на* није исто у *десетмина на еден* „deset na jednoga“ и *едно девојче на штринаесет години* „jedna devojčica od svojih trinaest godina“. Под *земја* 4 било би уместо поменути и сх. превод „tle“. Ако су *мрачен поглед* и *мрачни мисли* дати под *мрачен* 3 (без посебне дефиниције), а *мрачни времиња* и *нај-мрачније денови* под *мрачен* 6 („тежок, неподнеслив, безрадостен“), онда вероватно није требало ујединити под *мрачен* 4 значења „несфатлив, затворен, сомнителен, злобен“: разлика међу тим значењима у сваком случају није мања од оне између *мрачен* 3 и *мрачен* 6 (и једно и друго је „тежок, безрадостен“). *Иванденско цвеће* најбоље је превести с „ivanjsko цвеће“, а не „иванје цвеће“, облици *besanap* и *vremetrajanje* не одговарају српскохрватском узусу — детаљи који, уосталом, својом усамљеношћу само истичу општију чињеницу да је српскохрватски језик у овом речнику управо одличан. Објашњење „значителен по големина“ уз реч *голем* је таутологично и могло је изостати, утолико пре што су друга два објашњења („значителен по размери, по количество“) сасвим довољна. Али овакви поводи за примедбе остају веома малобројни — осим што ниједан од њих не излази из категорије ситница.

Техничка страна речника је на достојној висини. Не само што је опрема књиге узорна и типографска презентација грађе врло уместна, већ су и практична питања око одредница и њихових квалификација третирана смишљено и адекватно. Код именица и придева давани су по правилу само основни облици (једнина без члана одн. једнина м. р. без члана), а множина или облик са чланом одн. ж. р. само у случајевима кад се у таквом изведеном облику појављује нека гласовна алтернација. Глаголи су навођени у 3. л. јд. презента — облику који омогућује да се од правилних глагола изведу и сви остали облици (још је 1951. Хорас Лант у II књ. часописа *Македонски јазик*, стр. 123—131, показао да због овога та форма треба да служи као одредница у македонској лексикографији). Међутим код глагола који одступају од генералних правила конјугације нису дати подаци о томе. Тако одреднице *лаже* и *може* сугерирају да су и остали облици ових глагола паралелни, што у стварности никако није случај. Акценат је бележен само тамо где одступа од антепенултиматског принципа. Превод на српскохрватски даван је латиницом (и екавски), а код имена биљних и животињских врста допуњен је латинским научним називом. Латиницом се дају и скраћенице граматичких и стилских квалификација, као и одредаба појмовних области којима припадају речи. Употреба латинице допри-

носи прегледности видљиво издвајајући ове елементе од македонског језичког материјала и тумачења на македонском. Предговор и Објашњења на почетку књиге дати су паралелно на македонском и српскохрватском, концизно и јасно.

Иако је основна намена речника који приказујемо да служи животу, ипак је очевидно да ће он врло добро моћи послужити и потребама науке, нарочито кад буде објављен и његов други том. Биће то нпр. веома срећна подлога за дескриптивне радове као што је испитивање дистрибуције гласова (нпр. консонантских или вокалских група) или суфикса за творбу речи и њихових значења. С друге стране речник даје и солидну основицу за историјско-генетска истраживања, нпр. за коначно утврђивање стања рефлекса *tj и *dj или назала *q* у македонском књижевном језику. Упоредним проучавањима лексике отворене су нове могућности, нарочито чињеницом да се уз македонске речи налазе српскохрватски преводи. Статистичар оваквих односа имаће овде прилику да без тешкоћа израчуна проценте који у лексичком фонду долазе на елементе у којима се два језика подударују, на оне у којима се јавља потпуна разлика и на оне где је несагласност делимична (обличка, значењска или сл.). Биће захвалан посао класификовати овакав материјал по врстама речи и по семантичким доменима.

На први поглед добива се утисак да је степен поклапања највећи у две дијаметрално супротне области: код речи које означавају најобичније појмове из свакидашњице (*браћо, глава, небо, кука, гаки*) и код оних које се тичу апстрактнијих појмова или тековина савремене цивилизације (*вредносница, динарски, доследен, задругарство, изненадување, изразитост, коренило, коренување, недвосмисленост, — аранжман, галванолоштика, гамбиј, дарвинизам, дефинитивно, дисквалификавање, допација, инвентариса, коегзистенција, командовање, комерцијализација*). Прва категорија рефлектује генетичку сродност двају језика, а друга заједничко улажење народа у светове нових ствари и нових појмова. У вези с тзв. интернационализмима који све шире продиру у лексику словенских народа уопште се може запазити да они углавном представљају нову спону међу словенским језицима. Сличност у погледу ових израза, иако не апсолутна, долази да смањи раскорак који су унели цивилизациони термини са словенском етимологијом, по правилу стварани независно у разним словенским националним срединама (упор. многобројне случајеве као словен. *podjetje*, хрв. *poduzeće*, срп. *предузеће*, мак. *предпријатије*³ или серију ч., словач. *divadlo*, словен. *gle-*

³ Несагласност у југословенским размерама допуњена је шаренилом термина у северном словенском свету: ч., словач. *podnik*, глуж. *przedsiębiorstwo*, пољ. *przedsiebiorswo*, укр. *підприємство*, р. *предприятие* (уосталом тако и буг.).

dališče, хрв. *kazalište*, срп. *йозоришћѣ* према мак. *йеаѣѣар*, буг. *йеаѣѣѣр*, р., укр. *театр*, пољ. *teatr*). „Домаћи“ цивилизациони термини (који су уосталом махом калкови према немачким или новолатинским изразима) сачињавају данас основни део лексичких дивергенца међу словенским језицима (и готово једино поље лексичког неслагања између српске и хрватске праксе у оквиру сх. књижевног језика).

И поређење правописа на бази новог македонског речника могло би дати повода за опсервације. Доскора је међу словенским правописима српски био практично у сваком погледу највернији фонолошком начелу. Сада, међутим, има категорија у којима он у овом погледу заостаје иза македонског. Насупрот типовима *бессилен*, *бесчесен*, *даб* (= *даѣ*), *’рж* у којима македонски правопис, на један или други начин, одступа од стриктне верности фонолошком принципу, налазимо типове као сх. *армијски*: мак. *армиски*, сх. *надсвираши*: мак. *наѣсвири* где је фонолошка прецизност на македонској страни. Ту се историја помало нашапила са правописима и њиховим кодификаторима. Кад је у своје време стваран македонски правопис, свакако је на увођење писања *-иски* и *-ѣс-* утицао и узор фонолошког реализма српског правописа. Али у међувремену су сами Срби напустили овакво писање. Некадашња спона претворила се у елемент несагласности.

Сами принципи македонског правописа (и азбуке), о којима се у нашим научним публикацијама ван Македоније готово и није писало, врло су здрави и у суштини одговарају идеалу ка којем у својим основним линијама тежи и српскохрватски правопис од Вукове епохе до данас. И македонска азбука држи се начела „једно слово — један глас“ и веома је блиска српској ћирилици. Та је блискост одсјај фундаменталне сличности фонолошких система. Данас се у словенском свету употребљавају у основи два типа ћирилице (наравно, с извесним варијацијама у оба типа). Ћирилица источнијих словенских народа (руског, белоруског, украјинског и бугарског) има много мање консонантских слова него консонантских фонема будући да се опозиције између тврђих и меких консонаната обележавају вокалским знацима (*а*: *я*, *у*: *ю* итд.). Ова појава изостаје у српскохрватској и македонској азбуци, дакле у азбукама југозападнoг крила оног дела Словенства који се служи ћирилицом (са културноисторијског гледишта значајно је да је данашња ареа ћирилице детерминисана историјском ареом православља). У српскохрватској и македонској ћирилици број консонантских слова једнак је броју консонаната, а број вокалских слова идентичан је с бројем вокала. Оба система су оправдана у својим срединама јер одговарају

природи датих језичких система. Тамо где је развијена корелација тврди/меки консонанти економично је обележити многобројне консонантске контрасте ове врсте сасвим ограниченим бројем парова вокалских знакова⁴. У српскохрватском и македонском ове појаве нема, што знаке као што су *ј*, *ју* или *ѣ* чини излишним⁵.

Већи део посебних одлика македонског правописа које се оцртавају при поређењу са српскохрватским потичу од специфичности македонског гласовног система. Писање звучних сугласника на крају речи за десоноризирани гласове (*даб* м. *дай*, *град* м. *граи*) има врло озбиљно морфофонолошко оправдање и није случајно што се у мање-више свим језицима где се јавља десоноризација ипак пишу звучни сугласници на крају оних речи чији остали облици показују да основа садржи звучни сугласник. Писање апострофа пред почетним вокалним *р* објашњава се изговором нефонолошког полугласничког елемента испред *р* у таквим примерима. У овим случајевима, и у још понеким, гласовна структура македонског језика разликује се од српскохрватске у чије изразите карактеристике спада мала амплитуда разлика међу алофонима и максимална слобода дистрибуције фонема, оличена у правилима да свака фонема⁶ може стајати и у иницијалном, и у медијалном и у финалном положају, и да сваки вокал може стајати испред или иза сваког консонанта (и, наравно, обрнуто). Међутим, мера одступања македонског система од описане ситуације није висока. У македонском нема разлика између вокалског система под акцентом и онога ван акцента, сличних онима које у руском и у бугарском језику стварају далекосежне тешкоће правопису. То и омогућује македонском правопису да

⁴ Упор. излагања Р. Јакопсона у раду „К карактеристике евразийског языкового союза“ (поглавље „Мягкость согласных в европейской науке и письме), Selected Writings, Хар 1962, 191—194.

⁵ И у словенској латиници огледа се исти контраст, мада у нешто помућеном виду (будући да је латиница као инструмент обележавања словенских фонолошких система мање адекватна од ћирилице). У пољском писању налазимо употребу *і* као знака умекшаности претходног консонанта (дакле, вокалско слово за консонантску дистинкцију!), чега нема у чешкој, словачкој, словеначкој и српскохрватској латиници где је разликовање сродних консонантских фонема по правилу ослоњено на дијакритички принцип. Ово је у складу са чињеницом да је у пољском опозиција између тврдих и мекких заступљена у низу консонантских парова, што није случај (или бар не у толикој мери) у осталим поменути језицима. На тај начин контраст између два основна типа словенских консонантских система налази одраз у обема словенским азбукама.

⁶ Ово вреди за фонеме одређене инхерентним својствима. Дистрибуција прозодијски дефинисаних вокалских јединица обилује ограничењима зависним од положаја у речи.

достигне високи степен рационалности који поседује. Што је у том погледу српскохрватски ћирилички правопис ипак на првом месту, није само заслуга несвакидашње даровитости Вука Караџића и мудрости његовог ментора Јернеја Копитара, већ је пре свега резултат необичне прозирности и правилности штокавског гласовног система.

О значају првог речника македонског књижевног језика за даљи развитак македонске културе овде није потребно разлагати. Тај значај је очевидан. Поменућемо само један факат: овај речник отвара пут за серију других лексикографских подухвата. Израда српскохрватско-македонског речника, па и речника македонског и разних других језика, биће огромно олакшана постојањем овако компетентно изграђене основе.

Квалитети првог тома *Речника* само појачавају нашу жељу, и не једино нашу, да се у што скоријем времену појави и други том која ће комплетирати ово драгоцено остварење.

Павле Ивић

---

2. — MARIJA KARPLUK: *Słowiańskie imiona kobiece, Prace onomastyczne*, 4, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1961, 1—180.

У савременим лингвистичким истраживањима у Пољској ономастика заузима значајно мјесто, како по броју лингвиста који своју пажњу посвећују тој грани лингвистике, тако и по резултатима који су уродили из тог живог интересовања пољских научника. Поред студија и монографија посвећених топонимији појединих области, пољски научници нарочиту пажњу поклањају морфолошкој структури топономастичког материјала. По својој тематици овим посљедњим радовима, само у области антропонимије, прикључује се и рад М. Карплук.

Послије познатих радова из области словенске антропонимије (да поменемо само значајније — Ф. Миклошића, *Die Bildung der slavischen Personen-und Ortsnamen*, Wien, 1860—1874; Т. Марећића, *O narodnim imenima i prezimenima u Hrvata i Srba*, Rad JAZU LXXXI и LXXXII, Zagreb, 1866; Н. Тупикова, *Словаръ древне-русскихъ личныхъ собственыхъ именъ*, Записки отделения русской и славянской археологии VI, 1903, 65—138) пољска наука остварила је методолошки напредак и обогатила словенску антропонимијску литературу савре-

меним научним третирањем грађе; овдје треба првенствено поменути студију пољског ономасте В. Ташицког: (W. Taszychi): *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, *Rozprawy Widziału Filologicznego PAN* LXII, 3, 1925. И зато смо, сасвим разумљиво, у аутору књиге „Словенска имена жена“ нашли ученика добре школе.

Из неколико разлога рад М. Карплук заслужује да се о њему проговори на овом мјесту. Прије свега због тога што је у њему третирана тема која има шири, општесловенски карактер, те је самим тим обухваћен и српскохрватски језик, а затим, веома је значајно што се таква тема, компаративно словенска, обрађује на ономастичком материјалу. За предмет својих истраживања М. Карплук је узела словенска имена жена, са циљем да анализом прикупљеног материјала утврди морфолошку структуру сложених ж. имена у односу на сложена м. имена. Тај основни задатак успјешно је ријешен, мада аутор, на жалост, није био у могућности да увијек своја запажања и закључке потврди грађом из свих словенских језика. Тако су због ограничености извора потпуно изостала украјинска, бјелоруска, лужичка, македонска и бугарска имена жена, а у малом броју заступљена су руска и старокашупска. С друге стране, извори који су били доступни М. Карплук учинили су да готово цијелим радом доминирају пољска, српскохрватска и чешка имена жена. Међутим, непотпуност грађе не умањује битно значај овог рада, који иначе садржи нове и веома интересантне податке. Може се рећи да је аутор с пуним правом на основу ове грађе могао да констатује, поред специфичности за поједине словенске језике, и општу прасловенску слику имена жена.

Први дио рада посвећен је анализи морфолошке структуре сложених ж. имена и њиховом односу према м. именима (српхрв. Љубислава, пољ. Gościława, рус. Горислава, чеш. Mironěga). Као што је познато, у морфолошком погледу сложена имена у словенским језицима представљају архаичнији тип имена који се у већој или мањој мјери сачувао у разним словенским језицима, док је управо српскохрватски језик најбоље сачувао тај тип имена.

У првом поглављу овог дијела књиге приказана су сложена ж. имена у три групе: А. пољска ж. имена која постоје и у другим словенским језицима; Б. пољска ж. имена за која аутор није нашао потврде у другим словенским језицима и Ц. имена која нису забиљежена у пољским изворима средњег вијека, а налазе се у другим словенским језицима. Како и сам аутор наглашава, оваква подјела омогућава извјесне компарације, али ни у ком случају не одражава адекватно стање, и то из два разлога: прво, у пољском антропонијском материјалу

за један дио имена из Ц. групе постоје одговарајућа м. имена, што значи да су одговарајућа ж. имена просто могла остати незабиљежена, и друго, непотпуност грађе којом се аутор служио не даје потпуну слику ни у групи Б. Али велика заслуга аутора овог дјела остаје између осталог и зато што је овим радом дата основа од које ће морати полазити сваки будући истраживач у овом правцу.

Друго и треће поглавље садржи поређење основа ж. имена и анализу њихове морфолошке структуре у односу на м. имена. Поређећи своју збирку ж. имена са м. именима аутор констатује да готово сва словенска ж. имена са основом на -а имају своје одговарајуће парњаке у м. именима. Мали број ж. имена без непосредних парњака у м. именима издвојен је само условно, јер се мора имати у виду непотпуност грађе. Првом констатацијом М. К. открива и механизам грађења словенских сложених ж. имена. Женска имена образују се према м. именима додавањем суфикса -а. Према м. имену Бранислав образовано је ж. име Бранислава. Поред ове основне општесловенске морфолошке категорије ж. имена у старопољском и старочешком језику налазе се имена са старом основом на -i у другом члану: пољ. *Dobrowieść, Przybycześć*, чеш. *Ubyčest* и др. Аутор утврђује архаичност овог типа ж. имена доводећи их у везу са истом морфолошком категоријом у праиндоевропском антропонимијском систему.

Поређење морфолошке структуре ж. имена са морфолошком структуром м. имена дато је прво у односу на основе које се јављају као први члан сложених имена, а затим према основама у другом члану. Основе у првом члану приказане су у четири групе: А. имена са вербалном основом; Б. имена са номиналном основом; Ц. имена са замјеничком формом и Д. имена са предлогом или негацијом у првом члану. Полазећи у првој групи имена од морфолошке формације индеклинабиле-коријен + номен (српхрв. При-би-слав, пољ. *Na-czę-mir* и др.) наслијеђене из прасловенског језика, у којој се коријен развитком словенске коњугације формално изједначио са основом аорисном (и инфинитивном) и тако добио значење искључиво вербално, аутор дијели ову морфолошку формацију на три подгрупе.

1) имена са глаголским коријеном: чеш. *S-bra-slava*, српхрв. При-би-слава, пољ. *Nie-do-mira*, рус. Пре-ја-слава, чеш. *Ča-slava*, пољ. *Cze-sława* и др. Са формом аорисног коријена обично долазе префикси на-, пре-, при-, у-, з-, или негација, што је потврђено и у м. именима ове морфолошке категорије. Из ове категорије издваја се категорија коријен-номен чеш. име *Ča-slava*, пољ. *Cze-sława* (пор. стсл. чајати) гдје је изостало образовање помоћу префикса. Аутор искључује ана-

лошко тумачење за име Часлав према Дамир које је добивено од Не-дамир испуштањем првог индеклинабилног елемента, јер није потврђено Не-чв-слав, До-ча-слав и сл. Морфолошку категорију коријен—номен Т. Милевски (Milewski) (на чије се радове: *Evolucja morfologiczna indoeuropejskich złożonych imion osobowych*, *Biuletyn PTJ XVI*, 1957. и *Ze studiów nad antroponimią indoeuropejską*, *dio I*, *Onomastica III/2*, 1957. М. Карплук увијек ослања када упоређује словенски антропонимијски систем са индоевропским) не веже за праиндоевропски језик, већ узима као особину неких индоевропских језика у којима је засвједочен овај тип имена.

2) Имена са глаголским обликом који може бити схваћен као аорист или императив, и то само код глагола IV конјугације (по Лескиновој класификацији) са -и- у инфинитиву гдје се аорисни облик 3. л. синг. не разликује од императива 3. л. синг. На примјер: српхрв. Гради-слава, пољ. *Gości-sława*, чеш. *Vrati-slava* и др.

3) Најмлађа морфолошка категорија у којој имамо само императивни облик: пољ. *Imi-sława* (уп. стсл. *imę*, *jęti*), чеш. *Jišči-slava* (уп. стсл. *iskę*, *iskati*), српхрв. Стоји-сава (уп. стсл. *stoję*, *stojati*). Подстицај за настајање ове категорије дошао је од морфолошке категорије напријед поменуте, у којој се нису разликовали облици 3. л. синг. аориста и императива.

Према тумачењу Т. Милевског глаголске основе у првом члану сложених имена представљају ономастичку иновацију која је везана за посебан развитак индоевропских језика. Ту исту морфолошку категорију Т. Милевски констатује и за грчки језик, у којем се та морфолошка категорија разила неовисно од прасловенског језика. Као што смо раније навели у прасловенском језику она је настала као резултат формалне идентификације коријена са аорисном, односно инфинитивном основом.

У другој групи анализирана су имена са номиналном формом у првом члану.

1. Имена са номиналним чланом чија се основа завршава на вокал, -о, -јо, -а: српхрв. Дедо-слава, пољ. *Miło-sława*, чеш. *Miro-něga*; пољ. *Dobie-sława*, чеш. *Bože-těcha*; српхрв. Техо-мила, пољ. *Niego-sława*, *Sławo-boga* и сл., садрже највећи број основа на -о, а основе на -а пришле су овим основама. Номинална категорија са основом на -о продуктивна је у м. именима.

2. Имена са обликом компаратива у првом члану: чеш. *Bole-mila*, српхрв. Боље-нега, пољ. *Unie-sława* и сл., представљају категорију

карактеристичну само за источну групу индоевропских језика. Импулс за формацију номиналне структуре са компаративом у првом члану дошао је из иранског језика. То се потврђује и обликом компаратива на -је, који нема значење компаратива средњег рода, јер се у првом члану сложених имена не јавља облик средњег рода. Компаратив на -је Т. Милевски тумачи утицајем иранске антропонимије у којој суфикс -уас представља формант за компаратив за сва три рода. Међутим, М. К. с правом не искључује могућност да се овај компаратив на словенском терену могао разумјети и као адверб.

3. Имена с обликом зависног падежа (најчешће датива, рјеђе локатива, и генитива чији облик није засвједочен у м. именима): пољ. Bratu-miła, Bogu-chwała, чеш. Bohu-vole; рус. Верху-слава, пољ. Włości-sława; чеш. Boga-čaja и др. У српскохрватској грађи није потврђен тип имена Богу-хвала. Номинална конструкција имена са падежним обликом у првом члану исто тако својствена је само источној групи индоевропских језика.

У трећој групи приказана су имена са замјеничком формом у првом члану — такође, првобитно индоиранска морфолошка категорија — и то: пољ. Sobie-sława, рус. Все-слава и др.

Четврту групу чине имена са препозицијом или негацијом у првом члану: чеш. Bez-děda, српхрв. Об-рада, пољ. Ś-miła; српхрв. Не-мила, Не-мира, чеш. Ne-rada и др. Формација имена индеклинабиле-номен, засвједочена у многим индоевропским језицима, представља праиндоевропску морфолошку категорију.

Други члан сложених ж. имена садржи номиналне основе које могу поријеклом бити номиналне или вербалне (-мира, -мила, -слава, -рада и сл.; -бора, -чаја, -брана и сл.). У односу на први члан основе у другом члану сложених имена јављају се у много мањем броју и у већини случајева могу долазити и као први члан. Према својој грађи М. Карпчук констатује у другом члану ж. имена највећу фреквенцију основа -слава, -мила и -мира.

У посебном поглављу приказани су лексички и структурални архаизми и неологизми у сложеним ж. именима.

Други дио књиге садржи анализу деривација сложених ж. имена према појединим суфиксима. Између других словенских језика живо се издваја српскохрватски језик својом „створачком енергијом“ у грађењу скраћених ж. имена. Поред утицаја супстратског, који се одразио и у области грађења имена (суфикс -о засвједочен још и у ж. именима арбанашким и илирским, затим романски суфикси са сугласником -л-:

-ула, -ола) српскохрватски језик показује и друге суфиксе (-ост, -и, -е, -ача, -ча, -це, -оја) који су искључиво везани за српскохрватски језички терен. Овдје треба да укажемо на непотпуну информацију коју аутор даје узгредно о м. хипокористицама на -е: Podkrešlić naležy, že imiona męskie . . . odmieniają się jak *ūdār* . . . a nie jak rzeczowniki z -e < *ę, które mają w dalszych przypadkach -et-“ (стр. 137). Мушка имена на -е деклинирају се и то не само у српскохрватском, већ и у словеначком и македонском и као именице на -е (-ета): српхрв. Хрāне, Хрāнета; слов. Франце, Францета; макед. Арсе, Арсета. Поред тога у неким српскохрватским говорима м. хипокористици на -е деклинирају се такође и као ж. имена на -а (в. И. Поповић: О именима типа Јóво и Рāде, *Pitanja savremenog književnog jezika*, knj. II, sv. 2, Сарајево, 1952. и А. Пецо: Још нешто о именима типа Јóво и Рāде, *Наш језик*, н. с., књ. IV, Београд, 1953).

Биће, свакако, веома занимљиво, а то остаје будућим истраживачима да се покаже поређењем са савременим стањем у појединим словенским језицима шта је остало од оног што је аутор констатовао за одређену фазу развитка словенских језика.

Излагање М. Карплук је јасно и концизно, у методском погледу примјерно. Рјешавајући задатак који је себи поставила, анализа морфолошке структуре сложених ж. имена и њихових деривата, аутор је често морао да расвјетљава и специфичне проблеме фонетско-морфолошке, везане понекад и за посебан развитак словенских језика. Користећи се за тај посао стручном литературом М. Карплук је показала доста умјешности и филолошког смисла. Уочавајући проблеме М. К. их износи и поставља и када није у могућности да их ријеша. Аутору се може замјерити што није увијек консултовао у довољној мјери и ширу стручну литературу. Тако, на примјер, најзначајније дјело из области грађења ријечи за јужнословенску групу језика, студију Р. Бошко-вића: *Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, ЈФ XV, Београд, 1936, не налазимо у попису литературе којом се аутор служио.

Накрају да поменемо и индекс свих имена из збирке М. К., дат посебно за сваки језик, што у ономастичком раду има посебан значај.

Књига М. Карплук представља драгоцјен прилог словенској антропониимији, како по материјалу који је репрезентовала у свом дјелу, тако и по методској, научној обради тога материјала.

Фахра Маџијашић

3. C. A. van den BERK: Y a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik? Contribution à l'histoire de la langue serbo-croate. — Mouton & Co. 's-Gravenhage, 1957, 1—251.

Питање дијалекатске припадности дубровачког говора покренуто је пре скоро 80 година, али се наши тадашњи истакнути научници нису могли сложити. Неоспорно је да данашњи дубровачки говор припада штокавско-јекавском дијалекту, што је најбоље показано у делу П. Будманија „Дубровачки дијалекат како се сада говори“ (Rad 65. стр. 155—179). Али неке посебне језичке особине, којих нема у околним штокавским говорима, а има их у чакавском дијалекту како се говори у близини, изазвале су полемику и неслагање у објашњењу њихова порекла. Тако су изнета два мишљења. Први је М. Кушар објавио чакавске особине у дубровачком говору и изнео мишљење да су оне остатак чакавског дијалекта којим се у почетку говорилило у Дубровнику¹. Одмах за њим М. Решетар² је у својим расправама тврдио да се на основу језика најстаријих дубровачких песничких и прозних дела мора закључити да је он био штокавски. У старој дубровачкој прози огледа се говорни језик тадашњег времена, а песници су се служили туђим дијалектом. Јагић је тврдио да су дубровачки староседеоци говорили чакавски. Неки су објашњавали чакавизме у дубровачком књижевном језику, а и у данашњем говорном, утицајем тадашње далматинске књижевности и досељеника из Далмације. Тако овај проблем ни до данас није дефинитивно решен.

Млади холандски славист др К. ван ден Берк одлучио се да ово питање проучи и нађе му решење. По препоруци проф. Белића добио је 1954. стипендију од Комисије за културне везе с иностранством и почео проучавати дубровачки говор. Уз новчану помоћ „Холандске организације за научна истраживања“ наставио је тај посао 1956. На основу стеченог искуства одлучио се да критички испита Решетареве тврдње, нарочито у погледу рефлекса *ћ*, ради чега је проучио књижицу Р. Ђамањића (R. Giamanich „Nauk za pisati dobro . . .“, штампану у Млещима 1639. у којој је први пут, далеко пре Вука и Гаја, изнет покушај утврђивања фонетског правописа код нас. Ван ден Берк је нарочиту

¹ М. Кушар, Чакавске особине у данашњем дубровачком дијалекту. Програм к. државног великог гимназија у Дубровнику 1888—1889.

² М. Решетар, Чакавщина у Дубровнику. Нова Зета, 1890. и Die Čakavština und deren einstigen und jetzigen Grenzen. Archiv f. sl. Phil. XIII (1891).

пажњу обратио на замену јата у тој књизи, упоредивши је са заменом у старим дубровачким актима. У даљем раду на овом проблему проучио је Белићеве Акценатске студије, па је утврдио да се одступања у савременој дубровачкој акцентуацији од Вукове, тј. херцеговачке, могу најтачније објаснити чакавским акценатским системом. У тој својој књизи проф. Белић је признао тачност бележења дубровачког акцента у Речнику А. Дела Беле, који је штампан у Млещима 1728. Ван ден Берк је упоредио штокавски акценат у Даничићевој студији Српски акценти, чакавски у радовима Белића и М. Храсте и савремени дубровачки у Будманија и Решетара, па их је упоредио с акцентом у Речнику Дела Беле и нашао да је овај у неким случајевима обележио чакавски акут у тадашњем дубровачком изговору. Даље је утврдио да се акценат неких типова речи слаже с чакавским. Нашао је и трагове поштокавлене чакавске акцентуације, као и колебљивост у изговору краткоузлазног акцента, на коју наилазимо и у другим местима где се укрштају два акценатска система, нпр. у кановачком изговору. С обзиром на географске и историјске прилике, сматра да се све ове чињенице могу логично објаснити једино тиме што се у Дубровнику некад говорило чакавски.

На основу својих трогодишњих истраживања и проучавања проблема млади холандски славист је написао велику студију „*U-a-t-il un substrat čakavien dans le dialecte de Dubrovnik*“, која је на универзитету у Утрехту примљена 1957. као докторска дисертација и штампана у Хагу.

У првом делу књиге писац даје кратко биографске податке о Р. Бамањићу (Замањићу) и о томе како је дошао на идеју да напише свој „*Nauk za pisati dobro latinskijem slovima riječi jezika slovinskoga kojijem se Dubrovčani i sva Dalmacija kako vlastitim svojijem jezikom služi*“. У предговору те своје књижице Ђ. нарочито истиче да Дубровник и цела Далмација говоре *словинским* језиком, али да га пишу на два начина — двема азбукама: латиницом и ћирилицом, додајући да не зна да ли тако нешто постоји ма у ком другом језику. Пошто се нико, вели, не труди да пише правилно латинским словима, он се одлучио да предложи логичан и фонетски правопис „за језик Дубровчана и других Далматинаца“. У даљем излагању дате су особине тога правописа, с нарочитим задржавањем на обележавању рефлекса јата, у чему Ђ. није био доследан.

У другом делу студије писац је опширно изнео историју употребе јата у старим дубровачким актима како их је објавио Решетар. Он ту наводи Решетареве речи да се у Дубровнику никад није говорило чакав-

ско-икавски, већ увек херцеговачки, тј. штокавско-јекавски. На основу најстаријих аката из 13. века, у којима се *ѣ* пише где треба, али често и место старог *е*, при чему се и замењује са *е*, Решетар је закључио да се тада *ѣ* изговарало као *е*, које је свакако нагињало ка дифтонгу, док се временом није развило у потпун дифтог *је*, како се и данас изговара. Због честог мешања *ѣ* и *е* Р. је закључио да су дубровачки писари тога времена били екавци³.

Извршивши анализу аката неколико дубровачких писара, писац даје овај закључак: у Дубровнику су била два књижевна језика: најстарији, којим су писали племићи романског порекла, био је традиционални црквени језик, и то свакако штокавски, који се сачувао као прозни језик. Он је временом претрпео утицај месног говора, а потом утицај јекавског дијалекта, који се имиграцијом све више наметао. Други је био језик првих песника, који се задржао више-мање у песништву, пре него што се јекавски није потпуно наметнуо. То је био говорни језик словенског становништва у Дубровнику и околини. Али је вероватно и друго мишљење, по коме је у Дубровнику староседелачко становништво говорило у средњем веку икавски, што би се могло закључити из чињенице да се у актима првих словенских писара и налази у извесној мери мао рефлекс *јата*, с доцнијим колебањем, а налази се и у језику првих песника. Па ипак, по пишчеву мишљењу, скуп карактеристика садашњег дубровачког говора не допушта поуздан закључак да су оне остатак једног чакавског дијалекта који се некад говорио у Дубровнику. Зато је писац одлучио да проблем реши нарочитим путем, и то поређењем дубровачког акцента у Дела Белином речнику с акценатским системом поштокављеног посавског дијалекта и садашњег дубровачког.

Заступајући мишљење да су акценат и квантитет поглавито особине говорног језика, које се дуже чувају него друге особине, које се не могу увек видети из писаног језика, аутор сматра да се поуздан закључак о чакавско-икавским елементима у дубровачком говору не може извести само према рефлексу *јата*, већ да се кључ за решење тога питања може наћи у акценатском систему дубровачког говора, али не само савременом, према подацима Будманија и Решетара, већ и уз помоћ акцента и квантитета у Речнику Дела Беле. Да би ово доказао, у трећем делу књиге изнео је преглед акцента именица, придева и глагола и појединих акценатских типова, и то према подацима Даничића, Будманија и Решетара с једне стране и Дела Белиног речника с друге. При

³ М. Решетар, Најстарија дубровачка проза, Београд, 1952.

томе се обзирао и на чакавски акценатски материјал у радовима А. Белића и М. Храсте. Пошто је објаснио неколико примера поштокављене чакавске акцентуације у Трогиру и Каштелима, према студији проф. Белића „О чакавској основној акцентуацији“, прелази на проблем посавског дијалекта, који према Белићеву мишљењу има троакцентни чакавски систем са *а*, *и* и *џ*, који би могао бити и остатак система још старијег од чакавског, па исказује мишљење да су посавски говори некад били чакавски, али да су доласком штокавских досељеника поштокављени. А ако је чакавски акценатски систем у Посавини староштокавски, онда би и садашњи чакавски на југу био остатак врло старог штокавског акцента.

Да би дао своје коначно мишљење о томе да ли се данашњи говор Дубровника, Цавтата, Гружа, оближњих острва и села до Стона може сматрати по пореклу чакавским, писац даје његове специфичне карактеристике, и то:

I *Фонетске*: 1) изговор *ч* као *ћ*, мешање *ћ* и *ч*, *ћ* и *џ*; 2) изговор дугог *а* као *а'*; 3) мешање *љ* и *ј*; 4) изговор *м* на крају речи као *н*, или с претходним самогласником у виду назалног вокала; 5) изговор *џк* као *ск* и *џи* као *си*; 6) изговор *ћ* испред сугласника као *ј* (*ноћца* > *нојца*); 7) изговор *чк* као *шк* (*мачка* > *машка*); 8) губљење *в* (*секџва*, *србјетџи*); 9) икавизми (*џрид*, *џрико*, *овди*); 10) *крсџјански* м. *крићански*.

II *Морфолошке*: 1) *ови*, *џи*, *они* м. *овај*, *џај*, *онај*; 2) наст. -*ега*, -*ему* м. -*ога*, -*ому*; 3) *чеса* м. *чега*; 4) м. *чији* говори се *чигов*; 5) инфинитив *чешће* без -*и*; 6) *џочмем* м. *џочнем*; 7) *вас* м. *сав*.

III *Синтакса* и *речник* такође приближују дубровачки говор чакавском, а *акценатски систем* је сличан поштокављеном чакавском. За доказ, изнете су разлике између дубровачког акценатског система и књижевног, како их је дао Будмани.

У закључном делу писац вели да се поставља питање: треба ли неке језичке карактеристике дубровачког говора, које су нормалне у оближњим чакавским говорима, сматрати као знак чакавског супстрата, или су то само чакавске изоглосе у говору који је штокавски по пореклу? По његову мишљењу било би произвољно тврдити како једно, тако и друго, али ипак сматра да је прво мишљење вероватније, ослањајући се највише на акценат у Дела Белином Речнику, па закључује своје излагање речима:

„*Можемо, дакле, закључити, без ошасности да се џреваримо, — уџркос мишљењу М. Решетара о језику сџарџ дубровачких акаџа — да*

данашњи дубровачки говор има у својој основи суйсифраи сѿарог чакавског дијалекта који се некад говорио у Дубровнику“.

Студија дра К. ван ден Берка заслужује сваку похвалу, јер је он у њу уложио не само велики труд, већ и велику марљивост и савесност и тиме допринео решењу постављеног проблема. Питање припадности најстаријег дубровачког говора покренуто је при крају прошлога века, у време кад су односи између Срба и Хрвата били врло затегнути, те се при његову решавању није увек руководило чисто научним аргументима, већ шовинистичким осећањима. Јер ако би се доказало да је у основи дубровачког говора чакавски дијалект, то би значило да је Дубровник хрватски град, пошто само Хрвати говоре чакавски, а ако би тај говор био део херцеговачко-јекавског, онда би био српски, јер у Херцеговини јекавски говоре само Срби. Писац ове књиге решавао је проблем слободан од тих националних обзира и дао чисто научно, објективно решење. Истини за љубав, мора се рећи, на основу његова ранијег излагања, да горе цитирани његов закључак није донет без неког колебања. Јер поред два мишљења о припадности најстаријег дубровачког говора чакавском односно штокавском дијалекту, постоји и трећа могућност, тј. да су његове специфичне карактеристике остатак јединог заједничког чакавско-штокавског дијалекта, који се говорио још пре доласка наших предака на Балкан. Те заједничке особине су се најбоље сачувале у Приморју, јер је оно било под талијанском влвљу, одвојено од остале наше земље. Под романским утицајем развиле су се нове особине, тзв. далматинизми, од којих су се неке сачувале и у дубровачком говору. Што се тиче раније замене јата са *е*, а доцније са *и*, сматрам да ни прва није само штокавска, нити друга чакавска. По моме мишљењу — које сам изнео у двама расправама⁴, најстарији рефлекс јата у нашем језику био је самогласник *е*, који се и данас чува у периферијским дијалектима и говорима, па се дуго времена чувао и у Дубровнику, као што се сачувао и у говору племена Мрковића у Зети. Тек доцније се место *е* добило у Херцеговини *и*, које се почело уносити и у Дубровник, као што се види код првих песника. Најкасније се добио рефлекс *је* (*ије*), преко дифтонга, и продро у дубровачки говор. Пред турском најездом икавци су се помицали све више на запад и преплавили чакавску Далмацију и острва, а на њихово место дошли су јекавци.

Милош С. Московљевић

⁴ „Икавизми у западној Србији“ и „Говор острва Виса“, које чекају да буду штампане у издању САНУ.

4. — БЕНАНА ЧУСТОВИЋ: Народни говор (у Ливањском пољу), Гласник Земаљског музеја у Сарајеву, Етнологија, т. XIV и XV, Сарајево 1960—61, стр. 91—117.

Послије Неума и његове околине сарадници Земаљског музеја у Сарајеву дали су нам монографију о Ливањском пољу. Говор те области испитивала је Бенана Чустовић. Њен рад, рађен на основу биљежака које је сама водила на терену и биљежака осталих кустоса Земаљског музеја, има за циљ да нам да општу слику о говору тога подручја. Рад је подијељен на пет одјељака: говор Хрвата икаваца (пored општих напомена ту се говори о фонетици, морфологији, синтакси и лексици), говор Срба икаваца, говор муслимана икаваца, говор Срба ијекаваца, и на крају о заједничким особинама у говору свих тих група. Овакав распоред има и добрих и лоших страна. Добре су му стране што су на једном мјесту изнесене све особине, које су на терену забиљежене, и што се на тај начин добија јаснија представа о разликама између говора појединих група. Али, таквој класификацији могли бисмо приговорити да није пошла од најсрећније подјеле становништва Ливањског поља. Боље би било да се мјесто националног обиљежја: Хрват, Србин, полазило од вјерске припадности, тако би и муслимани добили равноправан положај. Овако су припадници двију религија обиљежени националном припадношћу, а муслимани су добили вјерско обиљежје. У вези са израдом овога рада и једна примједба начелне природе: када млади људи полазе на теренска испитивања народних говора неће бити од штете ако добро проуче писмо проф. Белића Бодуену де Куртенеу о прикупљању дијалектолошког материјала (Јужнословенски филолог, књ. VI, стр. 1—10), уз то треба да се упознају и са свим оним што је до тада написано о говорима тога типа. Изгледа да Ђ. Чустовић није о свему овоме била добро обавијештена.

Пошто сви представници ове говорне области имају и заједничких особина (в. о томе и у уводном чланку Ш. Кулишића, стр. 13 и 15, а то у посљедњем одјељку констатује и Ђ. Чустовић), ми ћемо прво указати на те особине. Заједничке особине свим представницима овога говора су ове: помјерена артикулација самогласника, најчешће изражена у затворености: *ча'раја, седа'м, о'не*; рјеђе у отворености: *о'рмар, мо'же*; изразито уопштавања тврдих самогласника иза палаталних сугласника: *шрећог, којо* као и: *царово, љејшо, ножом*; извјестан број икавских рефлекса старог гласа јат: *увик, ди, дви*; *ре* место *ра* у коријену *расиј, враб и гроб*; контракција самогласника углавном у корист другог: *чијо, јисо*; група *шћ* у примјерима као: *буњшиће, шиће, огњи-*

иће, кућишће; група *жђ* у *звижђи*; неизвршено јотовање у примјерима: *најде, њојде*, а неки знају и за *родјак, нешјак*; дисимилација самогласника у примјерима као: *чайор, чораја*; протетично *ј*: *јојеш, Јандрија*; остаци старијих облика датива, инструментала и локатива мн.; промјена мушких личних имена типа *Јово, Иво* по промјени именица женског рода на *а*; остаци старијих облика замјеничке промјене; трпни придјев на *-иш* *-иш*; четвороакценатска система; а ту долази и употреба акузатива мј. локатива уз глаголе мировања (*Кад је био на роску њојану*).

Како видимо број заједничких особина је доста велик. Управо те особине говоре о јединству овога говора. Од особина које су својствене само појединим групама да наведемо слједеће: муслимани најчешће имају у својој фонетици глас *х*; *ф* се јавља и код других. Што православци имају чешће *је* (*ије*) мј. *ѓ* то је и разумљиво. Поријекло њихових даљих предака је из јекавских области Босне и Херцеговине (в. Кулишић, Увод, стр. 15 као и М. Петрић, стр. 37—38). Схватљиво је и то што код свих представника овога подручја наилазимо и на јединство у лексици.

Иако су муслимани и овдје у знатном броју старинци (Петрић, стр. 38) дуги низ година заједничког живота са досељеним православцима и католицима изједначио је, добрим дијелом, њихов говор са говором осталих — и код њих се већ јавља *је* мј. *ѓ*. Једино их од других одваја једна фонетска особина која је тијесно везана за религију — употреба гласа *х* (в. код мене - Мјесто централнохерцеговачког говора). Од значаја је и то што муслимани сељаци и на овом подручју разликују африкату *ћ* и *ђ* од *ч* и *џ*. Ја сам за централнохерцеговачки говор појаву неразликовања ових африката везао више за градско становништво него за вјеру.

Недостатак је овога рада што примјери који се наводе нису акцентовани. Истина, у раду се констатује да и ово говорно подручје има четвороакценатску систему, али за једног дијалектолога то не смије бити довољно. Поред фонетике, морфологије и синтаксе за нашу науку врло је важан и акценат. Ако етнологзи нису у стању да акцентују све текстове које забиљеже на терену, од дијалектолога се то у свакој прилици захтијева. Поред акцената треба обиљежавати и дужине. У овом раду и на оно мало акцентованих примјера нису стављене дужине, а то је велики пропуст.

Ђ. Чустовић често жели да објасни све појаве на које је наиша на терену, а то није потребно. Од дијалектолога, нарочито почетника, тражи се да вјерно забиљежи оно што чује, а не и да све објасни. Објашњења која се дају у овом раду нису увијек онаква каква би требало

да буду. Пошто нам простор не дозвољава да укажемо на све пропусте, указаћемо само на неке од њих.

Још од раније нам је познато да и на том подручју имамо као обичну појаву десоноризацију звучних сугласника на крају говорног такта (Св. Марковић, Језик Ивана Анчића). Ђ. Чустовић ту појаву констатије само у *гоћ* „мјесто *год*“; требало је рећи мј. *гоћ* јер је *ћ* безвучни парњак звучном *ђ*, а према *д* стоји *ић*; именица *слуга* граматички је ж. р. и зато у том говору имамо *слуги* као и *руки*, *ноги*; код именица м. р. рјеђе се наилази на депалатализоване сугласнике (рецимо на *војници* мј. *војници*). Примјер *йјуне* није овамо морао доћи из централне Босне. На супституцију сугласника *љ* сугласником *ј* наилазимо и у говору западне Херцеговине; облик *Кинеској* не треба везати за *Кина*, то је датив и локатив од *Кинеска*, што се чује и ван граница овога говора (а то према Енглеска, Француска); презентски облик *виђу* имамо и у источнохерцеговачком говору, а тај говор никако не спада међу архаичне говоре, напротив.

Многи примјери овдје су навођени из фолклорне грађе — из пјесама и приповједака, а та грађа никада није највјернија слика говора који се испитује. Ту често наилазимо и на говорне особине којих иначе нема у разговорном језику тога краја. Осим тога треба истаћи и ово. Из дијалектолошке грађе увијек треба знати одабрати оно што је типично за говор који се испитује. За многе примјере које наводи Ђ. Чустовић прије би се рекло да су случајно употребљени него да су говорне особине цијелог Ливањског поља. Понекад се добија утисак и да информатори нису били најбољи представници овога говора.

И поред свих непрецизности, што је последица недовољне спреме за посао ове врсте, треба истаћи да ће овај рад Ђ. Чустовић бити од користи за нашу дијалектологију. Овим дијалектолошким прилогом употпуњава се наша слика о икавским говорима млађег типа на подручју Босне и Херцеговине. Кад се наведени примјери из овога рада о говору Ливањског поља доведу у везу са истим особинама из других говора Б. и Х., добија се јаснија слика о кретању појединих изоглоса. И на крају — за многе од наведених особина овога говора не треба увијек тражити објашњење у другом језику — како то чини и Ђ. Чустовић и Ш. Кулишић. Наравно, мора се водити рачуна како о супстрату тако и о говорним наносима, али ту никада не треба губити из вида ни појаве које су се могле развити и без икаквог страног утицаја.

А. Пецо

5. — Bibliografia onomastyki polskiej do roku 1958 włącznie. Opracował Witold Taszycki przy współudziale Mięczy-sława Karasia i Adama Turasiewicza, Kraków, 1960, стр. XXVI + 336.

Пракса словенске библиографске информације у области лингвистике започета првих година нашега века од стране уредника Рочника славистичног (Краков) одржава се до данас у разним славистичким периодичним публикацијама (нпр. Јужнословенски филолог, *Revues des Études slaves* и др.). Развој ове гране знања ипак је толико обиман да се данас осећа потреба груписанја библиографије према појединим областима лингвистике (уп. нпр. В. Дорошевског, *Materialy do bibliografii słowotwórstwa języków słowiańskich*, Варшава, 1958). Ономастика одскора такође располаже библиографским водичем *Onoma* (*Bulletin d'information et de bibliographie. Centre International d'Onomastique*, Лувен, I, 1950 — VII, 1956/57), који редовно објављује библиографске прегледе из ове области у разним земљама¹, не само словенским него и другим.

„Пољска библиографија“ коју је обрадио заслужни лингвист-ономастичар Витолд Ташицки (уз сарадњу с М. Карасем и А. Турасјевичем настала је, како сазнајемо из увода, иницијативом уредника *Onoma*.

Она обухвата списак дела, расправа, чланака, рецензија, и материјала пољских аутора у периоду отприлике од осамдесетих година прошлог века до 1958. год. Садржај ове књиге која доноси преко 3000 библиографских информација изгледа овако.

После ауторовог увода који информише читаоце о начину на који се приказује садржина књиге и критеријума избора ономастичке библиографије, после списка скраћеница (преко 400 коришћених часописа и сталних публикација), у првом одељку смештене су библиографије које бележе ономастичку литературу. Ту су заједно библиографије уско ономастичке², општејезичке³ као и историјске, географске⁴ итд. Други одељак доноси генералије, дакле литературу која се односи на историју ономастике, критичке прегледе, квестинаре, биографије и некрологе. У два следећа одељка распоређени су матери-

¹ Нпр. објављена је енглеска ономастичка библиографија, затим чешка, делимично југословенска и др.

² Уп. библиографију К. Цирхофера и преглед М. Караса.

³ Уп. прегледе В. Ташицког.

⁴ Уп. нпр. прегледе М. Баумгарта, Малечинског, Ормицког и др.

јали и радови, при чему је извршена диференцијација на подгрупе: а) лична имена, б) географска имена, в) мешовита имена (географска и лична). У одељку пак који се односи на радове из подгрупе са личним именима подела је извршена на: а) имена, презимена, надимке, б) правна питања, в) митолошка имена. Даље је извучен пододељак са именима племена и земаља, а затим са географским именима међу којима су поново издиференцирана имена а) места, б) планина, в) вода, г) улица, тргова, вртова, предграђа, паркова и кућа. Засебно су третирана имена животиња. Даље се налазе чланци и расправе који садрже разнородну проблематику. Последња четири одељка обухватају: V Правилност језика у ономастици: а) лична имена, б) географска; VI Рецензије пољских радова; VII Додатке; VIII Индексе који садрже: списак дела (општу проблематику, као нпр. биографије, некрологе, историје ономастичких испитивања, етничка имена — племена, етничких група), списак наведених израза (лична и географска имена) и најзад списак аутора.

Такав склоп књиге олакшава њено вишеструко коришћење. Полазна тачка може да буде подједнако неки ономастички проблем, конкретно име или пак презиме аутора. Позиције понаособ носе редне бројеве под којима су два, а некад и три пута представљене у индексима. Чланци и материјали чији наслови не одају изразито ономастичке проблеме пропраћени су кратким објашњењима садржаја уз прецизну локализацију. То олакшава брзу и тачну оријентацију.

На крају треба подвући необично брижљиво, тачно и консеквентно представљање целине. Библиографија пољске ономастике представља научно и практично важну позицију која пружа оријентацију у целокупном раду једног народа у овој области лингвистике.

Библиографија ће постати доступна ширим круговима преко часописа *Опота* на француском језику.

Владислав Лубас

6. — JAROSLAV STUHLÍK. — 1) *Les kenoglossies. Contributions à la psychopathologie du langage* (Philologica Pragensia, 1962, čislo 3). 2) *Sulle druze verbali* („II Pisani“, Giornale di Patologia nervosa e mentale, vol. LXXXIV, fasc. II).

Већ има дуг низ деценија како су језичке студије изишле из старих оквира и како се траже нови путеви за решења основних питања структуре и функционалности. Разматрање таквих појава веома је отежано управо због њихове комплексности. Формирање система и категорија до знатне мере се може пратити студирањем развитка дечјег језика. Али и при овим студијама, као и при испитивању појава свакодневног језика, многи детаљни процеси остају скривени. Не задовољавајући се самим констатованњем факата, мора се тражити одговор не само на питања *како* се неки процес врши, него и *зашто* се врши. Али као што у језицима немамо идеално „чисте“ типове; као што су језичке мешавине изразите и свакодневне појаве, тако и у говору појединаца имамо одступања од категорија и система, речи без садржаја или често са супротним вредностима.

Такве недостатке психичких језичких вредности, колебања, погрешне валенције (нпр. код збирних именица и код конгруенције), нарочито треба мерити према *ненормалним* случајевима. Функционални недостаци упућују на разумевање условљености и усмерености. Према психопатолошким појавама психијатри и неуролози, нарочито Брока (Broca), Феран (Férrand), Сеглас (Céglas), дали су основе за разумевање говорног механизма. У часопису *Journal de Psychologie et Psychopathologie* објављено је неколико изванредних прилога. Али такве реалне основе разумевања језичких појава ретко су биле координиране са лингвистичким интересовањима. Међутим, у чешком часопису *Philologia Pragensia* (Ročn. V, č. 3) објављена је расправа *Les kenoglossies, contributions à la psychopathologie du Langage* од професора универзитета, неуролога дра Јарослава Стухлика. Ова расправа чини целину са неким ранијим Стухликовим радовима, зато ћемо се и на њима задржати.

Аутор истиче да у нормалном говору *неоформације* (неологизми) потичу из потребе. Не би се могло рећи да су неологизми увек формирани у духу језика. Има таквих речи које су постале по аналогiji, али их има много које су постале по калку, по калупу туђица. У једном свом ранијем раду (*Contributions à la Psychopathologie de l'expression verbale*, Acta neurologica et psychologica belgica, fasc. 12) аутор разликује *неофазисе* од *глосолатија* (познате већ по студији Гудмановој). Глосолатије су речи или групе гласова нејасног изговора. Напротив, неофазисе су

формације према извесним одређеним правилима и чине системе, грама-тичке вредности. Такве је примере раније проучавао Танци (*I neologismi degli alienati*, Rivista Spez. di Freniatria XV, XVI). То су калкови, или речи код којих се развила симболичка вредност, или су без значења као у „бројаницама“. Овакве речи (пситаизми) Стухлик свестрано анализира и објашњава као физиолошке крике, као узвике, као елементе изговорене без учешћа воље. Овакве вредности, какве сам ја констатовао у дечјем језику, глобалног су и узвичног карактера. Ове анализе неоформација подсвесно условљених корисне су за лингвистику, јер се из Стухликове интерпретације види да су условљене страхом или жељом да се говорно лице изолије од друштва. У томе правцу имамо саопштења и о дечјем језику (Novotvary řeči a písma dětského věku, Československá Psychologie, III, 1959).

Занимљиво је да Стухлик наводи код шизофрених „нове“ речи којима се замењују оне које болесник избегава, каквих има и у нормалном говору („табу“).

У своме новом раду аутор детаљније расправља о појавама неофазије, у вези са испитивачким анализама. Он утврђује да су овакве емотивно условљене групе гласова или слогова карактеристичне за неуропате и неуротичне типове. Како су код њих емотивност и лака раздражљивост основни моменти, то је лако разумети да је у овим случајевима моторика изражена у пуној мери, да инервације у моторичкој ареји у кортексу делују независно од склопа фонеме као опште гласовне представе. Моторичка компонента је под емотивним импулсима веома изразита у претпубертетно доба развитка, те су тада такве „речи“ веома честе. На бројанице нарочито опомињу речи које Стухлик наводи у виду римовања и узвика. После стиха *amstamgram, pic et pic et calégramme*, код лица које аутор испитује долази као рефлекс *J'ai reçu un télégramme*. Оваква запажања ехололије су значајна и за разумевање принципа римовања у стиховима, јер сликови могу бити или с антиципирањем, или су постериорно усклађени. Такви су и изрази као *Свети Мраиша — снег за враиша*.

Асоцијативне везе су нарочито значајне за извођење речи, за семантичка усклађивања. То је област која обухвата и тајну формирања речи у шатровачком језику; а ако су оне ушле у савремени тип језика из супстрата, оне подлежу новим променама. Такве речи ако се ослоне на сличне елементе у новом језику чине изванредно занимљиве појаве народне етимологије, као „Св. Врайоломије“ (Св. Бартоломеј), јер ће „сломити врат“ онај који ради на тај празнични дан; такав је и наведени пример *морално* у народној језичкој свези доведен у везу са гла-

голом *моралии*. Овакве појаве аутор назива *друзама* (према термину за групе кристала), „конструисаним“ речима. Он каже: „Une sorte de druses spéciales s'appelle *kryptologisme*. Ainsi que leur nom l'indique, ce sont des formations de pseudo-mots, ayant une signification cachée. Cette signification n'est pourtant pas donnée par le néomorphisme lui-même, mais doit en être déduite par une certaine méthode“. Тако је криптологизам „*mene*“ на први поглед без смисла. Међутим аутор истиче да је та формација начињена у говору једне жене у афективном стању. Делећи *me* и *ne*, болесница асоцира уз мотив *те* више израза, као *mein*, *Messer*, *Melder*, *Melodie*, — дакле низ асоцијативних веза, какве имамо у поетским асонанцама. Асоцијације и у другим случајевима показују да криптологизам, тајна веза значења, постаје симбол комплексних елемената.

Оваквим формама аутор је посветио посебну расправу — *Sulle druse verbali*, и у њој из стручне литературе наводи 30 термина: Portmanteau Words, Portmanteau, Blend, Blendword, Pivot Word, Amalgam, Amalgam Word, Amalgam From, Fusion, Fusion Word, Composite, Composite Word, Overlapping Word, Conflation, Coalesced Word, Coalescence From, Telescope Words, Telescope - Word, Hybrid, Analogical Neologism, Brunch Word, Counter Word, Cross - Form, Word Blending, Contamination (comune), Protogram, Suitcase Word, Timanteau Word, Blund, Compromot. — Аутор истиче да сви ови термини нису апсолутно еквивалентни, а из овог се може закључити да овакве форме у нормалном језику показују лексичке и семантичке појаве које зависе од лексичког фонда речи и етимолошких валенција, а и од индивидуалног момента говорног лица. Ипак се могу разликовати основни типови разних сложеница, а према њима бисмо имали амалгаме.

Овде ћемо поменути и значајна саопштења проф. Стухлика за језичке системе и за творачки моменат у том правцу, према већ поменутој расправи (*Contributions*).

Нарочиту форму неофазиије представљају и појаве типа псеудо-полиглотизма, као што је случај који је проучавао сам аутор у наведеној расправи, а о таквим појавама говори и у неким другим радовима (cf. *Zur Genese und Gestaltung der Neophasien*. Folia Psychiatrica et Neurologica Japonica, v. 12, 1958). Код једног пацијента се још од његове седме године па до пуне зрелости јављају у све изразитијој форми појаве идеоглотије, а тада, по завршетку срецње школе, изградио је свој вештачки језик. Још за време учења истајао се знањем латинског, немачког, енглеског језика, а имао је широко познавање и других језика, као француског, словеначког. Од 1940. г., већ у изразито пато-

лошком стадијуму обољења, чега је био свестан, учио је и јапански. Написао је један трактат из математике, компоновао песме за оперу, израдио систем стенографије на бази арапских цифара. Инвентивна психичка активност најјаче се изразила у формирању посебног језичког система („*ishi*“). Са лингвистичког гледишта за нас је интересно: прво — формирање самог таквог језичког система, а друго — мултиплицирање, измишљање и других вештачких језика. „*Ishi*“ је формиран активношћу маште: са звезде Тетиде — Астрона девојка, која је преживела авионску катастрофу, и која се доцније, по пацијентовој машти, удала за њега, научила га је томе језику. У ствари тај језик је формиран из лексичких елемената немачких, енглеских, романских речи. Тај језик добио је своју организовану форму и одговара карактеристици неофазисе по Стухлику. Сваки од таквих језика је своје врсте; али ако је развијен, његова структура може бити поучна за разумевање општејезичких функционалности. У овоме правцу „*ishi*“ нам показује делимична копирања структуре оних језика из чијих је лексичких елемената изграђен. Он има осам падежних облика, дакле онолико колико одговара основним битним функцијама у реченици. Значи функционалност је регенс, а не копирање система словенског или латинског језика. Он има такође знатно већи број глаголских група и облика. Писац таквог вештачког језика био је вођен не типолошким карактеристикама језика на које се угледало, него стварним осећањем односа према времену, према простору, према модалности.

„*Ishi*“ се развио у полиглотски систем. Инвентивна моћ, прелазећи у процес маније стварања новог и комбиновања, довела је Стухликовог пацијента до формирања шеснаест посебних систематски сређених језика, односно осамнаест, јер два имају по две варијанте: „*ishi*“, *kvad* (дотериван трипут), *ryschi* (речник позајмљен из арабљанског, по речима самог „проналазача“ који каже да је на њему написао неколико књига), *krejguh* (са елементима циганског језика), *mirš* и *alamirš* (дијалекти црнаца са Астрона), *kimbel* (створен за једну ноћ), *barnum* (у две варијанте), *stehut* (врло лако формиран), *patek* (језик ликифсачелека), *licher* (језик једног индијанског племена са Астрона), *minekar*; *nischi* (дијалекат „*Usgi-a*“), *tobolin*, (*tuvaj*), *rifi-rifi* (језик канибала са Астрона), језици два племена са Астрона — *marmone* и *fumanten* и један језик урођеника са Астрона. Пацијентова имагинација, усмерена реалним типовима, дала је различите видове овим „језицима“, тако да „црначки“ *mirrsch* и *allamirsch* имају само двосложне речи; *licher*, језик индијанског племена, примитиван је и са уметањем слогова у речи (као „козарски“ и сл.); *tobolin* је рудиментиран, са сиромашним речником; *vurfen* нема

граматичких правила, управо то је лакрдијашење и подсмехање професору на клиници, дакле тип криптојезика; а за дијалекте изумрлих астронских племена пацијент има само рудименте, трагове.

Тако широко формиран полиглотски систем одговара појавама билингвизма и полиглотије у процесима језичких мешавина. Случај који је описао професор Стужлик нарочито је у овоме правцу интересантан из три разлога. Пре свега пацијент је формирао велики број језичких система, и то диференцираних; он је тим системима аудитивно-асоцијативног карактера давао и одговарајућу визуелно-моторичку корелацију, јер је сачинио за такве развијене „језике“ и диференциране азбуке, писане форме, најзад, — а то је најзначајније, — тај пацијент, и сам лекар, написао је своје јасне и сређене мемоаре, са нарочитим констатовањем несталности својих имагинарних креација, којима се не може одупрети, и стварне реалности око себе. Са веома изразитом интроспекцијом, сведок својих психичких доживљаја и активности, овај пацијент омогућио је проф. Стужлику да нам прикаже тајну процеса система и категорија, стварање асоцијативних односа и функционалности, изграђивање једног веома комплексног психолошко-језичког механизма.

Дакле, не само за однос фонетике и фонологије, него и за проблеме формирања речи, њихових семантичких вредности и читавих језичких система, имају значаја оваква психопатолошка посматрања.

Мил. Павловић

ТРЕЋИ КОНГРЕС САВЕЗА СЛАВИСТИЧКИХ ДРУШТАВА ФНРЈ (18. IX—23. IX 1961, Љубљана)

Конгрес је 18. IX 1961. у 18 часова отворио председник Савеза славистичких друштава ФНРЈ и Југословенског славистичког комитета проф. др Братко Крефт. Поред делегата отварању су присуствовали између осталих и др Хели Модич, потпредседник Народне скупштине НР Словеније, др Јожа Вилфан, потпредседник Извршног већа НР Словеније, Франце Кимовец, потпредседник Главног одбора Социјалистичког савеза радног народа Словеније, др Јосип Видмар, председник Словеначке академије наука и уметности и др. Конгрес су поздравили потпредседник др Ј. Вилфан и Никола Баничевић, представник Савезног завода за школство. Пошто је Конгрес минутом ћутања одао пошту преминулом проф. дру Александру Белићу, проф. др Братко Крефт говорио је о славистици и нашој стварности.

Конгрес је радио у пленуму и у три секције: књижевноисторијској, лингвистичкој и педагошкој. Одржано је преко стотину реферата и предавања. Њихов квалитет и врло жива дискусија допринели су успеху овог доиста раднога конгреса.

У лингвистичкој секцији и у пленуму одржани су реферати и предавања из области српскохрватског, словеначког, македонског, руског и чешког језика, а такође и из опште лингвистике.

Српскохрватски језик. Из фонетике су били радови дра Васа Томановића (О важности проучавања експресивне фонетике) и дра Асима Пецца (Редукција звучности на крају речи у српскохрватском језику). Из акцентологије је био рад дра Људевита Јонкеа (Акценатска проблематика хрватскосрпског књижевног језика). Несумњиво најзначајнији из српскохрватске синтаксе био је рад дра Михаила Стевановића (Глаголски род и питања у вези с њим). У дискусији су истакнуте значајне новине које уноси М. Стевановић у тумачење

овога питања. Синтакси су још посвећени и радови Ђорђа Рашовића (О појму времена у лингвистици) и Миодрага Лалевића (Питање појма реченице). Савременом књижевном језику посвећени су радови дра Златка Винца (Норме савременог хрватско-српског књижевног језика) и Стјепана Бабића (Неутрализација придјева у хрватском или српском књижевном језику). О дијалектологији расправљају радови дра Јована Вуковића (Наш рад на националним и општесловенском дијалектолошком атласу); дра Павла Ивића (Актуелни проблеми српскохрватске дијалектологије), рад у исто време синтетичан и с оригиналним тумачењима; дра Жарка Муљачића (два рада: 1) Савремена дијалектологија и етимологија и 2) О имену града Дубровника), дра Берислава М. Николића (Прилог проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта); дра Далибора Брозовића (О реконструкцији предмиграционог мозаика хрватско-српских дијалеката); Луке Вујовића (Је ли постојао јужни екавски говор у Црној Гори и северној Албанији); Душана Достанића (Бокељска варијанта источнохерцеговачког дијалекта). Историји језика посвећени су радови дра Јосипа Вране (Западно подручје ћирилице у 12. и 13. стољећу); Бранка Полића (Осврт на језик Тита Брезовачког у дјелу „Матијаш Грабанџијаш дијак“) и Херте Куне (Дјела босанских фрањеваца с гледишта историјске дијалектологије). Из ономастике били су радови дра Мата Храста (Властито име код Југославена) и дра Божицара Финке (Лексички проблеми у топонимастици).

Словеначки језик. О проблемима књижевног језика говорили су др Антон Бајец (Slovenski književni jezik); Јоже Топоришич (Povojno raziskovanje slov. knjiž. jezika in njegove naloge) и Бреда Погорелец (Uvrstitev: veznika v sistem besednih kategorij). О проблемима историје језика говорио је др Рудолф Коларич (Problematika historičnega raziskovanja slovenščine). О проблемима лексикографије говорио је Божо Водушек (O leksikografskem ugotavljanju in urejanju).

Македонски језик. Из проблематике књижевног језика били су радови дра Раде Угринове (За некои стилски особености в употребата на членот во македонскиот јазик); Тодора Димитровског и Гана Тодоровског (Проблеми на преведувањето на поезијата и прозата на македонски јазик). Један од

најбољих познавалаца македонске дијалектологије, др Божо Видоески, у своме предавању „Некои проблеми от македонската диалектологија“ дао је, између осталог, сигурну и прецизну класификацију македонских говора.

Руски језик. Најпре ваља поменути надахнуто предавање дра Милосава Бабовића „О положају руског језика у нашим школама и значење његовог изучавања“. О проблемима русистике говорили су још и Богдан Терзић (Питање формирања источнословенских књиж. језика у светлости савремене науке) и Франц Јакопин (*Vprašanje norme v sodobnem ruskem knjiž. jeziku*).

Чешки језик. Стојанка Поповић одржала је реферат „Резултати испитивања говора чешког насеља Нова Вес“.

Ойшѣа лингвистѣика. Док је предавање дра Милке Ивић „Данашњи правци рада у лингвистици“ у ствари било надахнуто, на махове песничко излагање о структурализму, дотле је др Мирослав Кравар (Актуелни проблеми савремене лингвистике) дао приказ свих важнијих савремених појава у лингвистици.

И у остале две секције одржан је велики број предавања и реферата. Свакако треба истаћи предавање дра Јосипа Видмара „*Smisel naše književnosti*“. Обележено је, сем тога, неколико јубилеја. Тако да је др Драгољуб Павловић говорио о Доситеју Обрадовићу, Душко Роксандић о стогодишњици хрватског и српског позоришта, др Харалампије Поленаковић о Зборнику Миладиноваца.

На последњој пленарној седници усвојени су закључци и изабрана нова управа с председником проф. дром Димитри Митревом.

Осим радног дела Конгреса, било је и неколико свечаности. Најпре, 18. IX 1961. отворена је изложба дела словеначких слависта. Затим, пошто су 20. IX 1961. у пленуму говорили др Братко Крефт о дру Францу Кидричу, др Франце Томшич о дру Рајку Нахтигалу и др Тине Логар о дру Франу Рамовшу, делегати су присуствовали свечаном откривању споменика овој тројници знаменитих словеначких и југословенских слависта: Кидричу, Нахтигалу и Рамовшу. Откривању споменика присуствовали су, између осталих, и Едвард Кардељ, потпредседник Савезног извршног већа, Борис Крајгер, председник Извршног већа НР Словеније, др Хели Модич, потпредседник Народне скупштине НР Словеније, др Јожа Вилфан, потпредседник Извршног већа НР Словеније, др Јосип Видмар, председник Слове-

начке академије наука и уметности и други. Споменике, који су постављени пред Народном и универзитетском библиотеком, израдио је вајар Борис Калин а открио их је др Јосип Видмар. Затим, 20. IX 1961. увече председник Извршног већа НР Словеније Борис Крајгер приредио је пријем за учеснике Конгреса. Пријему су присуствовали и другови Едвард Кардељ, др Хели Модиц, др Јожа Вилфан, Вл. Мајхен, др Јосип Видмар и др. Даље, 22. IX 1961. учесници Конгреса посетили су Педагошки музеј у Љубљани. Најзад, пошто је 22. IX 1961. завршен рад и у пленуму и у секцијама, гостољубиви словеначки домаћини организовали су 23. IX 1961. излет у Марибор.

Берислав М. Николић

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија за 1959, 1960. и 1961. годину

расправа и дела из словенске и индоевропске филологије која су изашла у Југославији и у словеначким публикацијама у Трсту и Целовцу

Ову библиографију израдили су: за СР Србију, АП Војводину и СР Црну Гору: *Олга Банковић-Тодоровић, Зорица Голубовић-Сџанојчић, Даринка Горићан-Премк, Душанка Игњайовић, Драгољуб Јеремић, Фахра Маџијашић, Звездана Павловић-Сџаменковић, Олга Рисџић, Пејтар Сладојевић, Егон Фекеџе и Мирон Флашар*; за арбанашки језик (Приштина): *Анион Чеџа*; за СР Босну и Херцеговину: *Херџа Куна*; за СР Хрватску: *Милан Могуш и Јосип Силић*; за СР Македонију: *Александар Цукески*; за СР Словенију: *Јанез Логар*.

Скраћенице

ГЗФФС	Годишен зборник на Филозофскиот факултет во Скопје
Гласник ЗМС	Гласник Земаљског музеја, Сарајево
ГлЕИ	Гласник Етнографског института САНУ, Београд
ГлСАНУ	Гласник Српске академије наука и уметности, Београд
ГФФНС	Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду
ЖА	Жива антика, Скопје
ЗБИЈК	Зборник за историју, језик и књижевност САНУ, Београд
ZbНИ	Zbornik Historijskog instituta ЈА, Zagreb
ZС	Zgodovinski časopis, Ljubljana
ИГл	Историјски гласник, Београд
ИЧ	Историјски часопис, Београд
ЈА	у појединим насловима: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
ЈiС	Jezik in slovstvo, Ljubljana
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
КњЈ	Књижевност и језик, Београд
Ковчежић	Ковчежић. Прилози и грађа о Доситеју и Вуку. Изд. Вуков и Доситејев музеј, Београд

ЛЗБ	Литературен збор. Списание на Друштвото за македонски јазик и литература, Скопје
LMC	Летопис Матице српске, Нови Сад
MJ	Македонски јазик, издава Институтот за македонски јазик, Скопје
MC	у појединим насловима: Матица српска
HJ	Наш језик, Београд
NRazgl	Naši razgledi, Ljubljana
н. с.	у појединим насловима: нова серија
NSd	Naša sodobnost, Ljubljana
ПД	Просветно дело, орган на Педагошкото друштво на НРМ, Скопје
Пос.изд. САНУ	Посебна издања Српске академије наука и уметности, Београд
Прил.	Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд
Раз	Разгledi, списание за литературни и општествени прашања, Скопје
RSI	Radovi Staroslavenskog instituta, Zagreb
RFFZ	Radovi Filozofskog fakulteta, Zadar
C	Современост, списание за литература, уметност и општествени прашања, Скопје
SAZU	у појединим насловима: Slovenska akad-mija znanosti in umetnosti, Ljubljana
САНУ	у појединим насловима: Српска академија наука и уметности
SP	у појединим насловима: strojno prevođenje
Спом.	Споменик САНУ, Београд
SR	Slavis ična revija, Ljubljana
SRAZ	Studia romanica et anglica Zagrabienisia, Zagreb
Стр.	Стремеж, списание за литературни и општествени прашања, Прилеп
ŠK	Školska knjiga, izdavačko poduzeće, Zagreb

Називи осталих издања нису скраћивани.

I Филозофија и језик

1. Белић др Александар, О језичкој природи и језичком развиту. Лингвистичка испитивања, књига II, Посебна издања Српске академије наука књ. CCCXX, Одељење литературе и језика књ. 10, изд. Научно дело (1959, Београд) 8°, I—V + 1—183.

Белић наставља своја лингвистичка испитивања започета, и знатно развијена, већ у I његовој књизи, која је, у много већем обиму и под истим насловом, објављена г. 1941. Он и овде језику приступа као сплету разноврсних фактора, који се узајамно одређују, допуњују, везују и развијају у зависности од различних узрока. При посматрању проблема којима се бави, Белић језик узима у његовој целокупности као друштвену појаву у друштвеној функцији и онакав какав се он јавља у целокупној његовој структури као верна слика света у коме човек живи, пуштена кроз призму човескове свести, његова мишљења.

Б. у овој књизи износи прво своје схватање постанка језика и приказује његов развитак од моноремског израза неандерталског човека, преко његова везивања за појмове предмета *homo sapiens*-а и рашчлањавања, на којем и почива стварање речи и њихово везивање у којему Б. и налази почетак језичке епохе, стварање реченице и услове тога стварања. Ти су услови за Белића заједнички свим језицима света. Прелазећи даље на приказивање природе језика Б. се детаљно задржава на језичким елементима, на језичком знаку, на речима, појмовним и примењеним, општим и реализованим, на врстама речи оцењиваним из разних углова посматрања. Групама речи — синтагмама Белић поклања особиту пажњу и открива их у многим језичким елементима, пореди их с већим језичким јединицама — с реченицама, на чијој се суштини такође доста задржава. Тражи прво порекло реченице, њен првобитни тип и приказује развојно све типове реченица. И с обзиром на облик и с обзиром на значење и функцију њихову Белић је мање-више и у II књизи својих лингвистичких испитивања на истим проблемима о којима расправља и у I књизи. У овој другој он нарочито трага за пореклом језичких елемената и нигде се не понавља, већ у њој проширује и продубљује своја раније изнета схватања и потпуније објашњава процесе и појаве у језику. Он то чини и с обзиром на најновију литературу до које је дошао после објављивања своје прве књиге, не подлежући нигде друкчијим схватањима, али и не оспоравајући резултате до којих се дошло другим путевима, различним од онога којим он сам иде у проучавању језика. Како у I тако и у II књизи својој Б. језик гледа у јединству његова тројства, тј. у јединству његових облика, значења тих облика и њихових функција. Све то он прати у обема књигама својих језичких испитивања. Али ако је, и поред тога, као што јесте у I књизи обратио изузетну пажњу функцијама језичких елемената, у овој, II књизи Б. је ишао више за откривањем односа међу њима.

2. Brozović Dalibor, Drugo izdanje Živkovićeva „Uvoda u opću lingvistiku“, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 225—229. Приказ. В. бр. 9.

3. Bujaš Željko, SP u SAD i Engleskoj od 1946. do 1954, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 198—212.

О стројном превођењу у Сједињеним Америчким Државама.

4. Guberina Petar, Le son et le mouvement dans le langage, SRAZ 7 (1959, Zagreb) 3—15.

Однос звука и покрета у језику на основи експерименталног проучавања.

5. Giurrand Pierre, в. бр. 8.

6. Димитријевић др Драган, в. Zamenhof L. L. бр. 11.

7. Живанчевић Милорад, Стилистичке студије Ива Франгеша (Напријед, Загреб 1959), ЛМС 136, књ. 385, св. 3 (1960) 177—178.

Краћи приказ, углавном повољан. В. бр. 51.

8. Živković Sreten, Pierre Giurrand, La sémantique (Collection „Que sais-je?“ No 655. Presses Universitaires de France, Paris 1955), Filologija II (1959, Zagreb) 197—201.

Оцјена.

9. Živković Sreten, Uvod u opću lingvistiku, изд. ШК (1959, Zagreb) 1—218. В. бр. 2, 33.

10. **Жинкин Н. И.**, в. бр. 26.

11. **Zamenhof L. L.**, Suština ideje o međunarodnom jeziku (Esenco kaj estontego de la ideo de lingvo internacia), изд. „Федерација есперантиста“ (1960, Љубљана) 8°, 1—62.

Превео и предговор, с белешком о писцу, написао др Драган Димитријевић.

12. **Ivić Milka**, Današnji pravci rada u lingvistici, КњЈ 4 (1961) 418—424.

О развоју и примени структурализма у лингвистици.

13. **Илић В[ојислав]**, Психолошка природа говора и стилске реализације (Д-р Миљивој Павловић, Основи психофизиологије и психопатологије говора, Научна књига, Београд), КњЈ св. 1—2 (1959) 78—82.

Приказ, повољан.

14. **Jakopin Franc**, Nahtigalovi Slovanski jeziki v nemškem prevodu, JiS VII (1961) št. 3 str. 87—88.

Rajko Nahtigal: Die slavischen Sprachen. Abriss der vergleichenden Grammatik. Deutsche Fassung besorgt von Joseph Schütz. Bibliotheka slavica. Otto Harrassowitz. Wiesbaden, 1961.

15. **Katičić R[adoslav]**, Zu einigen Grundfragen der Entwicklungsgeschichte des griechischen Vokalsystems, в. бр. 222.

16. **László Bulcsú**, Broj u jeziku, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 128—176.

17. **László Bulcsú i Petrović Svetozar**, Strojno prevodenje i statistika u jeziku, Popis pojmova, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 290—298.

В. бр. 46.

18. **László Bulcsú i Petrović Svetozar**, Strojno prevodenje i statistika u jeziku, Uvod, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 105—127.

В. бр. 46.

19. **Марковић М[ихаило]**, Дијалектичка теорија значења (1961, Београд) 8°, 1—542.

Ово веома значајно филозофско дело представља, по речима писца, „покушај систематске изградње једне теорије значења с позиција материјалистичке дијалектике“, при чему се напомиње да „у оквиру марксизма оваква теорија досад још није била изграђена“. У првом делу књиге аутор нас упознаје са осталим теоријама значења у савременој филозофији: синтаксичком, функционалистичком, бихевиуристичком, прагматичком, емпиристичком, концептуалистичком и реалистичком. Даље прелази на дијалектичку теорију, расправљајући, прво, о категоријама објективне стварности, симболима, искуству и мишљењу. У одељку посвећеном самој анализи значења са дијалектичких позиција пажњу лингвиста особито привлачи поглавље „Језичко значење“, где се, између осталог, излажу врсте дефиниција и методи дефинисања речи.

20. **Mikeš Melanija**, Neka zapažanja o razvitku govora deteta u dvojezičkoj sredini, Pedagoška stvarnost VII, sv. 9 (1961, Novi Sad) 675—684.

21. **Mikeš Melanija**, Problematika ranog bilingvizma, Pedagoška stvarnost VII, sv. 2 (1961, Novi Sad) 95—104.

Аутор сматра да је двојезична настава нов и напредан вид наставе и поздравља увођење такве наставе у школама у Војводини.

22. Mulić Malik, SP u SSSR, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 213—221.

О стројном превођењу у Совјетском Савезу.

23. Nahtigal Rajko, в. бр. 14.

24. Николић Берислав М., др Миливој Павловић, Увод у науку о језику, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 221—224. Приказ. В. бр. 29.

25. Павловић М[иливој], Корелације и поремећаји у њима, НЈ н. с. XI, св. 5—6 (1961) 194—195.

На једном примеру из дневне штампе аутор објашњава психолошко-језичке услове поремећаја корелација у међуреченичним односима.

26. Павловић М[иливој], Н. И. Жинкин. Механизми речи, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 208—210. Приказ.

27. Павловић др Миливој, Ополитно условљена деминутивност, ЈФ XXIV (1959—1960) 225—230.

28. Павловић др Миливој, Проблеми стила, изд. „Научна књига“ (1960, Београд) 1—136 + 12.

Обухватајући најважније проблеме, аутор показује савремено стање стилистике и лингвистичко схватање њених задатака. Психофизиолошком анализом истиче значај јединства личности, и по принципу компензације чулних утисака разјашњава појаву песничких транспозиција чулних утисака. У посебном одељку расправља о песничком језику, а посебно о сликању у говору, полазећи од принципа анимизма. Нарочито расправља о основном, физиолошки схваћеном принципу полиритмике и гномике.

29. Павловић др Миливој, Увод у науку о језику, изд. „Нолит“ (1959, Београд) 8°, 1—264. В. бр. 24.

30. Павловић др Миливој, Дело Александра Белића, в. бр. 1158.

31. Pavlović dr Milivoj, Osnovi metodike nastave srpskohrvatskog jezika i književnosti, в. бр. 739.

32. Павловић др Миливој, в. бр. 13, 41.

33. P[eruško] T[one], Uvod u opću lingvistiku, Školske novine 15 (1959, Zagreb) 4. Оцјена дјела С. Живковића „Увод у опћу лингвистику“. В. бр. 9.

34. Petrović Svetozar, Може ли stroj prevoditi poeziju, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 177—197.

35. Petrović Svetozar, v. László Bulcsú i Petrović Svetozar, br. 17, 18.

36. Pogačnik Jože, O stilističnim studijah Iva Frangeša, JiS VI (1960—61) št. 1 str. 23—25.

Ivo Frangeš, Stilističke studije. Zagreb, Naprijed 1959, 302 crp. В. бр. 51.

37. Pogorelec Breda, Počeci rada na SP u ČSR, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 222—223.

О стројном превођењу у Чехословачкој.

38. Popović dr Ivan, Jedan lingvistički presek slovenske paganske ideologije, Jugoslavenski časopis za filozofiju i sociologiju 3 (1958, Zagreb) 89—95.

39. Popović dr Milko, Fonologija, в. бр. 303.

40. Pranjić Krunoslav, Suvremeno stanje SP, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 224—239.

О стројном превођењу.

41. Ristović Desimir, dr Milivoj Pavlović: Osnovi psihofiziologije i psihopatologije govora (Beograd, izdanje „Naučna knjiga“, 1957), Pedagoška stvarnost V, sv. 1 (1959, Нови Сад) 61—63.

Аутор истиче у свом приказу значај књиге као јединствене те врсте на нашем језику, јер третира важна питања из лингвистике, психофизиологије и психопатологије говора.

42. Spalatin Leonardo, Rječnik sinonima kao jezik posrednik, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 240—248.

43. Стевановић Михаило, Глаголски род и питања у вези с њим, Глас САНУ CCLI, Одељење литературе и језика н. с. књ. 6 (1961) 45—61.

Аутор сматра да је синтаксичко прилажење проблему глаголског рода једино исправно. Морфолошко гледиште не може да задовољи, пошто се једини морфолошки знак глаголског рода (повратна заменица одн. речца *се*) не везује за одређени род; семантичко-лексичке анализе рода такође не доприносе много решењу тога питања. Категорију рода треба разматрати у светлости односа глаголске радње према другим деловима реченица, и то не само према субјекту, као што су чинили многи ранији испитивачи, него истовремено и према објекту. Осим тога потребно је што тачније анализирати улогу субјекта у процесу који је означен глаголском речју. — На крају аутор указује на то да у систему гл. рода (у ширем смислу) улази и категорија рефлексивности, а делимично и категорија прелазности одн. непрелазности.

44. Стевановић др Михаило, Осврт на Белићево учење о језику, ЈФ XXIV (1959—1960) 15—48.

45. Стевановић Михаило, Значај проучавања синтагме у настави језика, в. бр. 382.

46. Strojno prevođenje i statistika u jeziku (Zbornik članaka, ured. László Bulcsú i Petrović Svetozar), Naše teme 6 (1959, Zagreb) 105—298.

47. Filipović Rudolf, Phonemic importation, SRAZ 9—10 (1960, Zagreb) 177—189.

48. Filipović dr Rudolf, Consonantal Innovations in the Phonological System as a Consequence of Linguistic Borrowing, SRAZ 7 (1959, Zagreb) 39—62.

49. Finka Božidar, Odjeci SP u Jugoslaviji, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 249—260.
О одјецима стројног превођења у Југославији.

50. Flora Radu, *Geographia lingvistica*, Lumina XIII (1959, Vršac) св. 1, 6—15; св. 2, 83—91.

51. Frangeš Ivo, *Stilističke studije*, izdanje „Naprijed“ (1959, Zagreb) 1—301.

Књига имаде три дијела, и то: I *Stilistička kritika*, *Stilistička metoda* Lea Spitzera, *Lingvistička stilistika* Giacoma Devota; II *Devotova povijest talijanskog jezika*, *Stilsko određenje realizma*, O pjesničkoj slici, Je li moguće prevoditi?; III *Giovanni Verga*, *Jedan aspekt Vergina dijaloga*, *Kritika ili apologija?*; IV *Buđenje Ivice Kičmanovića*, *Vojnović između Šenoe i Flauberta*, *Antun Gustav Matoš*, *Stvarnost i umjetnost u Krležinoj prozi*. B. бр. 7, 36.

II О словенској језичкој заједници и словенским језицима

52. Brozović Dalibor, O važnosti baltičkih jezika za slavistiku, osobito za našu dijalektologiju, *Jezik VIII* (1959—1960, Zagreb) 111—125.

Писац говори о томе како је у последње вријеме балто-славенски проблем постао једно од средишњих питања славистике. А важност тог проблема састоји се „у изванредној блискости славенских и балтичких језика“. Покушава дати систематизацију и класификацију погледа на односе између Балта и Славена. Даље говори о питањима која се постављају пред југославенске слависте. Требало би да се и код нас што прије створи балтистика и балтославистика („како бисмо из те перспективе могли уочити поједине задатке за нашу дијалектологију“). Констатира да Југославија у вези с предрађама на којима би се могло радити стоји веома лоше. Ситуација с кадровима такође није повољна. Али треба ипак почети.

53. Vaillant André, *Za Solomonom carem*, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 272—274.

О значењу синтагме „за Соломоном царем“ у контексту: Земја еси руская, как еси была доселева за царемъ за Соломоном, такъ буди и нынѣча за княземъ великимъ Дмитріемъ Ивановичемъ, и сл.

54. Гршкат Ирена, Н. Konieczna — W. Zawadowski, *Obrazy rentgenograficzne głosek gosyjskich*, *Зборник за филологију и лингвистику III*, изд. МС (1960, Нови Сад) 243—247.

Приказ.

55. Dudak Daniel, O výslovnosti stredoslovenského t' d' u Slovákov vo Vojvodine, *Зборник за филологију и лингвистику II*, изд. МС (1959, Нови Сад) 133—136.

Код војвођанских Словака изговор ових гласова је „са усним додиром језика“ и „лаком асибилизацијом“ а та особина је донета из старе отаџбине — Словачке.

Резиме на српскохрватском језику.

56. Zawadowski W., в. бр. 54.

57. Zaręba Alfred, в. бр. 66.

58. Ивић др Милка, Диференцијалне синтаксичке особине у словенском језичком свету, ГФФНС књ. IV (1960) 49—74.

Из проблематике израде синтаксичког квестинара за општесловенски лингвистички атлас. Аутор чланка, не претендујући на исцрпност, указује на низ питања и проблема које би требало узети у обзир за овај квестинар.

Резиме на француском.

59. Ивић Милка, Zenon Klemensiewicz, Zarys składni polskiej, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 166—171.

Приказ.

60. Ivić Milka, Jazykovedné štúdie IV. Spisovný jazyk, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 230—235.

Приказ.

61. Ivić Pavle, Edward Stankiewicz, Towards a Phonemic Typology of the Slavic Languages, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 235—243.

Приказ.

62. Jakopin Franc, Slovar k Slovu o polku Igoreve, JiS VI (1960—61) št. 3 str. 107—108.

O slovarju, ki ga pripravlja Sovjetska akademija znanosti.

63. Klemensiewicz Zenon, в. бр. 59.

64. Konieczna H., в. бр. 54.

65. Л[атковић] В[идо], Л. Чурчић: Један бугарски текст „Слова кнеза Лазара“ (Известия на Институт за българска литература БАН, IX, 1960), Прил. XXVI, св. 1—2 (1961) 131—132.

Приказ.

66. Павловић М[иливој], Alfred Zaręba: Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego (z 2 mapami). Polska Akademia Nauk. Prace językoznawcze 3. Wrocław, 1956, JФ XXIV (1959—1960) 374—376.

67. Smolej V[iktor], Slovar slovaškega jezika, NRazgl IX (9. VII. 1960) str. 319—320.

68. Stankiewicz Edward, в. бр. 61.

69. Urbančič Boris, Skrb za kulturo jezika na Češkem, JiS (1958—59) št. 8 str. 246—249.

O delu in uspehah Ustava pro jazyk český pri Češkoslovaški akademiji znanosti, posebej o delih: Příruční slovník jazyka českého in Slovník spisovného jazyka českého.

70. Черкасова Е. Т., К истории причинных союзов относительного типа в русском языке, Зборник за филологију и лингвистику II, III, изд. МС (1959—1960, Нови Сад) 36—54, 46—66.

„Ова студија посвећена је испитивању процеса образовања руских узрочних свеза релативног типа и оних квалитативних промена које су те свезе претрпеле у току свог развоја. Испитивање је извршено на материјалу споменика староруске писмености (XI—XVII в.) уз компаративни осврт на материјал других словенских језика, првенствено источнословенских“.

Резиме на српскохрватском језику.

71. Шаулић Аница, Садовников: Загадки русского народа. Издательство Московского университета, Москва, 1959. стр. 333, JФ XXIV (1959—1960) 377—383.

72. Шльивѣѣ-Шлемѣѣ Бѣљана, Палеографический и лингвистический анализ новгородских берестяных грамот. Изд. Академии наук СССР, Институт языкознания, Москва, 1955, Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 140—143.

Приказ, повољан.

III Етимологија, историја речи, тумачење речи, збирке речи

73. Bajraktarević F[ehim], Prilog proučavanju naših pozajmica orijentalnog porekla, Прил. XXVII, св. 1—2 (1961) 65—79.

Бези број детаљних напомена, допуна и исправки на Шкаљићев речник „Турцизми...“.

74. Банашевић Н[икола], Један стих „Љубе Богатога Гавана“ у Вуковом тумачењу, Ковчежић II (1959) 130.

Аутор тумачи да реч „мука“ у стиху „нек је возе по муци“ значи „двори“, „имање“ насупротив Вуку који је дао објашњење: „по вјечној муци“.

75. Банашевић Н[икола], Косовка дјевојка и нека Вукова тумачења, Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 39—46.

О значењу речи „стреман“ и „копрена“ и односу и постанку варијаната исте песме.

76. Банашевић Н[икола], М. Flašar, Homeri catena aurea, засебан отисак из часописа *Živa antika*, Skoplje, VIII₂ (1958), стр. 10, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 354.

Приказ тумачења порекла израза „ланцу миродржном“ у Његошевој „Лучи“.

77. Barjaktarević dr D[anilo], Pridevi žao i rad, КњЈ св. 1 (1961) 97—100. О етимологији и семантици речи „жао“ и „рад“.

78. Беглен И., Albert Dauzat, La Toponymie Française, éd. Payot, Paris, 1946, 135 p. + 8 cartes, ЈФ XXIV (1959—1960) 386—387.

79. Boeglin Yves Edouard, La „descendance“ dans quelques vieux textes juridiques serbo-croates, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 106—127.

О етимологији речи „врв“ која је забележена у неким правним споменицима. Резиме на српскохрватском језику.

80. Boeglin E. У., Nord et Sever, ЈФ XXIV (1959—1960) 251—264.

81. Boeglin Yves Édouard, Hvar, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 264—272.

Са новим етимолошким тумачењем топонима *Хвар* и низом других етимологија из топонимије суседних области.

82. Bezlaј F[rance], Današnje stanje onomastike pri Slovanih, ЈиS (1959—60) гт. 3 стр. 65—69.

О обнови заномању за проблеме ономастике при слованских народих.

83. Bezlaј France, Dragutin Simonović, Botanički rečnik. SAN. Posebna izdanja knjiga CCCXVIII, Institut za srpskohrvatski jezik, knjiga 3. Beograd 1959, SR XII (1956—60) шт. 1—4 стр. 296—302.

84. Bezljaj France, Eberhard Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten. I. Siedlungsgeschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart im Spiegel der Namen. II. Alphabetisches kärntner Siedlungsnamenbuch. Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie. Band L, LI. Herausgegeben von Geschichtsverein für Kärnten. Klagenfurt 1956—1958, SR XII (1959—60) št. 1—4 str. 287—293.

85. Божић Иван, Средњовековни Паштровићи, ИЧ књ. IX—X (1959) 151—185.

Између осталог писац износи презимена и податке о 12 паштровских племена према списковима из 1655. и др. Даје и једно значење речи „властела“ досада необјављено.

Резиме на француском.

86. Brozović Dalibor, O značenju i upotrebi riječi „puk“, „narod“, „nacija“ i srodnih izraza, Jezik VII (1959, Zagreb) 97—109 и 154—158.

87. Brozović Dalibor, O naglasku i značenju zamjeničkog pridjeva „sam“, Jezik VII (1959, Zagreb) 129—135.

88. Будимир Милан, De nominis serbici vestigiis classicis, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 7—34.

Етимолошка расправа, углавном о најстаријим поменима назива Србин и сл.

89. Будимир Милан, De Olympi Homerici imagine contraria, Глас САН ССХХХХVI, Одељење литературе и језика н. с. књ. 4 (1959) 23—33.

Допуне етимологији оронима Олимп.

Резиме на латинском језику.

90. Budimir M[il]an, Die Kerberier in der Odyssee und im attischen Drama, ЖА X, св. 1—2 (1960) 17—39.

Тумачење имена *Kerberioi* и *Kimmerioi*.

91. Budimir M[il]an, Zeus Labraundos, labrus, laburinthos, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 85—96.

Термин *labrus* тумачи се као реликт из речника невр. Пеласта (~ алб. *l'at* < *lopta „мала секира“). Одвојено се посматра *laburinthos*. Овај други термин објашњен је као пеластичка сложеница састављена од аугментативног префикса *la-* (*le-* / *lai-*) (исп. *laptuer*, *lakataratos*, *laimargos*, *leoethros*) и елемента *-bur-* „кућа“ (исп. месап. *burion* — *baurion*), коме је додато колективно *-nth-*. Према томе тумачењу би *laburinthos* значило првобитно „aedificia permagna“.

Чланак је на немачком.

92. Будимир Милан, О подунавским Сигунима, ИЧ књ. IX—X (1959) 21—34.

Етимолошка расправа, подељена на три поглавља: 1. *Siguni* и *Sigini*; 2. *Sigunt* и *Sibune* и 3. *Simbones* — *Kimberoi*.

Резиме на латинском.

93. Будимир Милан, О старијим поменима српског имена, Глас САН ССХХХХVI, Одељење литературе и језика н. с. књ. 4 (1959) 35—55.

Резиме на латинском.

94. Будимир М[илан], Приказ списа О старијим поменима српског имена, ГлСАНУ књ. XI, св. 1 (1959) 21.

Ауторов приказ рада. Одељење прима рад за штампање у Гласу.

95. Будимир Милан, Приказ списа *Flumen nomine Bathinus*, ГлСАНУ књ. XI, св. 1 (1959) 22.

Ауторов приказ рада. Одељење прима рад за штампање у Гласу. В. бр. 96.

96. Будимир Милан, *Flumen nomine Bathinus*, Глас САН ССXXXVI, Одељење литературе и језика н. с. књ. 4 (1959) 57—64.

Етимологија имена реке *Bathinus*.

Резиме на латинском језику.

В. бр. 95.

97. Bulić Vladimir, *Vlastelin i njegove izvedenice*, *Jezik IX* (1961—1962, Zagreb) 133—137.

Писац се не слаже с Маретићевим мишљењем о ријечи „властелин“ и њезиним изведеницама. У прилог тврдњи да су ријечи „властелин“, „властелинка“, „властелински“, „властелинство“ праве и добре хрватске ријечи аутор износи неколико аргумената.

98. Vaillant André, *Vieux slave napъ „serviteurs à gages“*, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 256—257.

Писац даје етимологију речи изведених од корена *napъ* (*napovati*, *napida*, *napistvo* и сл.) друкчију од оне коју претпоставља М. Фасмер.

99. Vaillant André, *Les tolkoviny de la chronique de Kiev*, Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 34—39.

Тумачење речи *tolkoviny* која се јавља само у једној реченици Кијевске хронике. Са освртом на раније дата тумачења.

100. Vaillant André, *L'histoire de Basile au cheveux d'or, prince tchèque*, в. бр. 636.

101. Vince Zlatko, *Jedna potrebna, ali neadekvatna riječ u suvremenom književnom jeziku*, *Jezik VII* (1959, Zagreb) 89—92 и 115—117.

О ријечи „ћопав“.

102. Vinja Vojmir, *Nouvelles contributions au „Romanisches etymologisches Wörterbuch“ de W. Meyer-Lübke*, *SRAZ 7* (1959, Zagreb) 17—34.

103. Vončina Josip, *Značenje posvojne zamjenice „naš“*, *Jezik IX* (1961—1962, Zagreb) 31—32.

104. Glunto Petar, *Primorski nazivi za vjetrove, Morsko ribarstvo XI* (1959, Rijeka) 226.

105. Glumac dr Dušan, *Poreklo reči „kěva“ u smislu majka ili žensko*, *Зборник за филологију и лингвистику II*, изд. МС (1959, Нови Сад) 141—144.
Прилог.

106. Грицкат Ирена, *Развој значења глагола имайи*, *Радови Научног друштва НР Босне и Херцеговине књ. XVIII*, *Одјељење историјско-филолошких наука књ. 6* (1961, Сарајево) 67—81.

107. Dauzat Albert, в. бр. 78.

108. Динић Мих. Ј., Chiuriliza словенских попова дубровачке грађе, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 274—279.

На основу нових испитивања изворних података (тестамента) долази до закључка да термин „chiuriliza не означава оно словенско писмо које се употребљавало у Дубровнику и које се данас назива ћирилицом “већ „да је у Дубровнику у 15 столећу још живео првобитни назив за глаголицу“. Аутор овим мења своје раније изнето, супротно мишљење с оправданом напоменом да ипак даља испитивања треба да унесу „више светлости“ и покажу „да ли смо били у праву“.

109. Dunkić Danijel, Da li „ljekarna“ или „ljekarnica“?, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 158—159.

110. Ђурђев др Бранислав, Нови подаци о најстаријој историји брдских племена, Историјски записи књ. XVII, св. 1 (1960, Титовград) 3—20.

Између осталог са пописом имена из дефтера од 1477. године за Херцеговачки Санџак.

111. Ekl Vanda, Historijska toponomastika grada Rijeke i distrikta, в. бр. 644.

112. Erdeljac Ante, Dòškolovānje ili doškolačvānje ili jedno i drugo?, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 56—58.

„Ако већ допустимо у књижевном језику употребу глаголске именице *дошколованье* од свршеног *дошколовати*, не ћемо смјети запустити ни именицу *дошколачье* од несвршеног глагола *дошколавати*“.

113. Ивановић Радомир, Земљишни поседи грачаничког властелинства, ИЧ књ. XI (1960) 253—264.

Између осталог, аутор наводи и низ топонима из повеље краља Милутина којом он одређује земљишне поседе својој задужбини манастиру Грачаници.

Резиме на енглеском.

114. Ilievski P[etar] H., Ko-po, ЖА VIII, св. 2 (1958) 310.

Предлажу се, према контексту микенског записа, два тумачења: *skhoinos* као нека врста зачина, или топоним *Skhoindōn.

Чланак је на енглеском.

115. Илјевски П[etar], Olivier J.—P. A propos d'une „liste“ de desservants de sanctuaire, dans les documents en linéaire B de Pylos, Presses universitaires, Bruxelles 1960 стр. VI + 162, ЖА XI, св. 1 (1961) 210—212.

„Предмет на приказуваната книга е интерпретација на извесен број микенских имиња на занимања кои, според ауторот, означаваат свештеници и служители на храмот. Преку нивната анализа Olivier има за цел да фрли нова светлина на ритуалниот живот и организацијата на храмовните служби во микенската епоха“.

116. Ilievski P[etar] H., Po-da-ko, ЖА VIII, св. 2 (1958) 338.

Тумачење микенског *Po-da-ko* са *Podargos* допуњено етимолошким и семантичким тумачењем. Аутор закључује да ће значење имена бити пре „белоног“ него „бронзог“.

Чланак је на енглеском.

117. Jelenović Ive, Toponomastika sjeverozapadnog dijela otoka Krka, в. бр. 490.

- 118. Jonke Ljudevit**, Pejorativnost značenja riječi „člankopisac“, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 127—128.
- 119. Јосифовић Стеван**, И опет о Доситејеу имену, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 196—197.
Прилог са напоменом М[иливоја] П[авловића].
- 120. Јосифовић др Стеван**, Нова мишљења о индоевропским језичким супстратима на Балкану, в. бр. 273.
- 121. Kovačević Slobodan**, О значењу и погрешној употреби приједлога „zbog“ и „radi“, Jezik VII (1959, Zagreb) 109—111.
- 122. Kolarić R[udolf]**, Imena na -ci, -ovci v Vojvodini, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 138—141.
Прилог.
- 123. Константинов Душко**, Таен јазик на смилевски печалбари, Прилози Научног друштва Битола I (1960, Битољ) 27—46.
Резиме на енглеском.
- 124. Kranzmayer Eberhard**, в. бр. 84, 177.
- 125. Латковић В[идо]**, Вукић М. Мићовић, О тумачењу неких израза и речи у „Горском вијенцу“. (Посебан отисак из Нашег језика, Београд 1961), Прил. XXVII, св. 3—4 (1961) 267—268.
Приказ, углавном повољан. В. бр. 132.
- 126. Латковић В[идо]**, Уз две Вукове примедбе испод текста, Ковчежић II (1959) 130—131.
Поводом два Вукова тумачења уз песму „Женидба Марка Црнојевића“ и „Мујо и Алија“.
- 127. Матић С[ветозар]**, Бити на коњу, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 149—151.
Прилог.
- 128. Мијовић Павле**, Др Гавро А. Шкриванић: Именик географских назива средњовековне Зете, Историјски записи књ. XVII, св. 4 (1960, Титоград) 837—841.
Приказ. В. бр. 183.
- 129. Милићевић Блажо**, „Ој дјевере, мој златни прстене!“, КњЈ св. 1—2 (1959) 70—72.
Аутор износи своје неслагање с Василијем Точанцем у погледу тумачења стиха „Ој дјевере, мој златни прстене!“ В. бр. 164.
- 130. Мирковић Милослава**, Римски Сингидунум у светлости епиграфских извора, Зборник Филозофског факултета књ. V—1 (1960, Београд) 323—353.
Историјат Сингидунума и порекло становништва, уз извесна етимолошка објашњења имена лица на натписима и божанстава на вотивним споменицима.
Резиме на енглеском.
- 131. Мићовић В[укић] М.**, О речима *glukoza* — *glikoza*, *valenca* — *valencija*, *supstanca* — *supstancija*, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 139—142.
О пореклу ових речи и њиховој употреби код нас.

132. Миловић В[укчић] М., О тумачењу неких речи и израза у Горском вијенцу, НЈ н. с. XI, св. 1—2 (1961) 16—29.

Тумачење следећих речи и израза у Његошевом „Горском вијенцу“: *сијалан* А ево смо како они миши/те за мачку звоно приправљаху!, *раскрише*, *ра̀на*, *кам им у дом!*, *с глава њогибосмо!*, *иричина уйрава*, *бесйоредак*, *нейоредак*, мило ми је за моје оружје, *на главу*. Посебно се задржава код тумачења речи *ра̀на*. В. бр. 125.

133. Moguš Milan, Pogled na današnju senjsku toponimiku, в. бр. 501.

134. Moguš Milan, Sakupljanje toponomastičke građe u Senju, в. бр. 502.

135. Московљевић Милош С., Један занимљив случај из семантике, КњЈ св. 1—2 (1959) 36—38.

Значење и етимологија речи *брашненик*, *брашњеник*, *брашненица*, *брашњеница*.

136. Московљевић Милош С., Једно необично значење придева киван код Његоша, КњЈ св. 3—5 (1959) 173—176.

Према основној речи *ким* посредством придевског облика женског рода *кивна* (< *кимна*) настао је и облик придева мушког рода *киван* који не значи *само љуш*, *огорчен* него и *жељан*, *жудан*, *чежњив*.

137. Muljačić Žarko, Salamankezi i Sorbonezi u Dubrovniku. Prilog etimologiji naših političkih naziva, Filologija II (1959, Zagreb) 161—173.

Резиме на талијанском.

138. Павловић Звездана, Једноничити, једноудити, тримирити, седмирити, НЈ н. с. X, св. 1—2 (1960) 60—63.

О значењу и постанку ових речи уз кратко објашњење овога народног обичаја.

139. Павловић Миливој, Кунара планина, ИЧ књ. IX—X (1959) 187—190. Етимологија оронима *Кунара* и њој сличних (*Мала Корана*, *Велика Корана* и др.).

Резиме на француском.

140. Pavlović dr Milivoj, Tragovi rudara Sasa u srpskohrvatskom jeziku, ГФФНС књ. V (1960) 99—127.

О бројним етимологијама саског порекла у лексичи и топонимији.

Резиме на енглеском.

141. Перунички др Бранко, Прилог проучавању миграције становништва, Два необјављена списка црногорских породица насељених у Топлици 1886 године, Историјски записи књ. XVII, св. 4 (1960, Титоград) 331—336.

Са наведеним именима и презименима.

142. Петровић Бошко, Фридрих Вилхем фон Таубе, Опис Славоније и Срема III, Зборник МС за књижевност и језик IV—V (1958, Нови Сад) 191—232.

Превод са немачког. Има интересантних података за топонластику.

143. Петровић Коста, Карловци и карловачко становништво, ИЧ књ. IX—X (1959) 295—313.

Између осталог са пописом имена и презимена из 1784, 1808, 1812.

Резиме на немачком.

144. P[etruševski] M[ihail] D., Ai-ke-u, *34-ke-u, O-pi-ke-wi-ri-je-u, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 154.

Ново тумачење микенског записа.

Чланак је на француском.

145. P[etruševski] M[ihail] D., -ai-ko-ra-i-ja, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 172.

Тумачење полази од топонима *Aigolas или *Aigoslas.

Чланак је на француском.

146. P[etruševski] M[ihail] D., Wo-di-jo, Wo-di-je-ja, Wo-de-wi-jo, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 104.

На основу идентификације *wo-do-we* = *rodoen* (sc. *elaion*) ова се микенска имена тумаче као изведенице од *rodon* „ружа“.

Чланак је на француском.

147. P[etruševski] M[ihail] D., Wo-ro-ma-ta, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 252.

Ова се микенска реч везује за грчко *lōma* < *vlōma*.

Чланак је на француском.

148. P[etruševski] M[ihail] D., II. I 5: La leçon διωνοῦσι τε δαττα de Zénodote, ЖА XI, св. 1 (1961) 172.

149. P[etruševski] M[ihail] D., Ka-ra-re-we = *khlarēves*, ЖА XI, св. 1 (1961) 96.

Чланак је на француском.

150. P[etruševski] M[ihail] D., „ΚΟΡΡΟΙΑ“ de la glosse d'Hésychios portiphoroi, ЖА XI, св. 1 (1961) 112.

151. P[etruševski] M[ihail] D., Ko-te-ri-ja, ЖА VIII, св. 2 (1958) 240.

Аутор у микенском *ko-te-ri-ja* налази ретки (локални или дијалекатски) деминутив у плуралу *khuiēria* (од познатог *khuiēr*). Вокализам *o* у првome слогy објашњава вокалском варијацијом *o/u*, која је честа у микенском, или утицајем синонимног *potērion*.

Чланак је на француском.

152. P[etruševski] M[ihail] D., No-pe-re-a₂, we-je-ke-a₂, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 284.

Ове микенске речи се тумаче: 1) помоћу хомерског *hoplēō* и негативне партикуле *nē-/n-*; 2) као дериват од *ekhō* (исп. *pro-ekhēs*) с елементом **vei-* у првом делу (који се схвата као локатив заменице *swe).

Чланак је на француском.

153. P[etruševski] M[ihail] D., Pa-ki-ja-ne, Pa-ki-ja-na, Pakijanija, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 84.

Тумачење овог микенског топонима и његових сродника.

Чланак је на француском.

154. P[etruševski] M[ihail] D., Pi-ri-ta-wo, Qi-ri-ta-ko, Qi-ri-ta-ro, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 230.

Тумачење микенских антропонима.

Чланак је на француском.

155. P[etruševski] M[ihail] D., Po-ro-e-ke-te-ri-ja, ЖА VIII, св. 2 (1958) 236.
Микенско *po-ro-e-ke-te-ri-ja* са таблице из Пила аутор интерпретира као *proek-khutēria*, односно *proekkkhetēria* (тако исправља Хесихијев текст где се ова грчка реч налази).

Чланак је на француском.

156. P[etruševski] M[ihail] D. i Ilievski P[etar] H., The Phonetic Value of the Myscæan Syllabic Sign 85, в. бр. 250.

157. Пешикан Митар, О постанку речи ослека = осека, ослекнути, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 188—189.

Прилог.

158. Поповић др Иван, Прилог испитивању неких народних термина, ГлЕИ књ. VIII (1959, Београд) 137—143.

О терминима *крџеле*, *врлеге*, *шраље*, *крошња*, *мрежаге*, *клоње*, *луце* и сл. који означавају различите предмете или средства за пренос и превоз хране. Са освртом на сличне термине у осталим словенским и несловенским језицима.

Резиме на француском.

159. Пухнера Самуило М., Поријекло назива „Црвена Хрватска“, Историјски записи књ. XIV, св. 1—2 (1958, Цетиње) 179—204.

О пореклу овог термина употребљеном у Летопису попа Дукљанина и др. Детаљно и са коментаром политичких догађаја који су се збивали приликом досељења Словена на Балкан.

160. Rendić-Miočević D[uje], Ilirske onomastičke studije (I) (Porodična i rodovska imena u onomastici balkanskih Ilira), ЖА X, св. 1—2 (1960) 163—171.

Резиме на француском.

161. Sabljak Tomislav, Opaske o šatrovačkom, Književnik 14, sv. 2 (1960, Београд) 207—216.

162. Simonović Dragutin, в. бр. 83.

163. Tekavčić Pavao, Due voci romene in un dialetto serbo-croato dell'isola d'Elba (s.-cr. Krk), SRAZ 7 (1959, Zagreb) 25—38.

О ријечима *чура* и *шилишор*.

164. Точанац Василије, Напомене уз Милићевићев одговор, КњЈ св. 1—2 (1959) 73—74.

Аутор доказује тачност свога тумачења стиха „Ој дјеве, мој златни прстене!“ В. бр. 129.

165. Труфунковић Ђорђе, Свила тавлија, НЈ н. с. X, св. 1—2 (1960) 64—65.
О значењу и постанку речи *шавлија*.

166. Ђирковић Сјема М., Један прилог о бану Кулину, ИЧ IX—X (1959) 71—77.

Између осталог писац исправља нетачно прочитано име *Gubani* место *Culini Vani* у писму папе Иноћентија III угарском краљу Емерику од 9. новембра 1202. године.

Резиме на немачком.

167. Finka Božidar, Rad na prikupljanju obalne toponomastike u sjevernoj zadarskoj regiji, в. бр. 526.

168. Флашар М[ирић], Божанска поезија и песничко стваралаштво у Његоша, ЖА XI, св. 1 (1961) 153—171.

О значењу израза „поезија“ у Његоша.

Резиме на немачком.

169. Flašar M[ирић], Phuton ouranion, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 291—307.

Његошев израз „небеско произрастеније“ (*Биљезница* 139) тумачи се као реликт из платоничарске терминологије.

Чланак је на немачком.

170. Flašar M[ирић], в. бр. 76.

171. Frković Tatjana, Odakle našem moru ime Jadransko?, Morsko ribarstvo XI (1959, Rijeka) 123.

172. Čop Bojan, Etyma, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 97—103.

Тумачења грчких речи: *akraiphnēs* (~ *khrimptō*); *inis* (*as-ni- „пођено“); *sabakos* (иевр. **bhes-* „abreiben, zerreiben, ausstreuen“, Pokorny Idg. EW 145: са редукцијом иницијалског *ps-*).

Чланак је на француском.

173. Čop Bojan, Etyma balto-slavica III. Ljubljana 1960, 33 str. (Zbornik filozofske fakultete III/3).

1. Lit. gilūs; 2. sl. kotiti; 3. sl. қтыль; 4. sl. *sunica.

174. Čop Bojan, Etyma balto-slavica IV, SR XII (1959—60) št. 1—4 str. 170—193.

Etimologija besed: *borāviti; sl. kōpina, *kopa; sl. *šēdъ- in šerъ; lit. asys, esys „preslica“; sl. šatriti.

175. Čop Bojan, Zwei mykenisch-griechischen Wortdeutungen, ЖА VIII, св. 2 (1958) 241—246.

Тумачење микенског *qa-ra-to-ro* = *spalathron* и групе *ra-pte* (*raptēs*), *ra-pi-ti-rja*, *ra-qi-ti-rja*, чији се иевр. корен одређује као *segq^w*.

Расправља се о проблему лабиовелара у микенском.

176. Šamšalović G., Grabancijaš Dijak, ЖА XI, св. 1 (1961) 144.

Аутор сматра да ријеч *грабанцијаш* треба изводити од њемачке *grabanzen*, а не, као Јагић, од италијанске *gratanzia*.

Чланак је на њемачком.

177. Šašel Josip, Znanstveno vsekakor neobičajan postopek. Koledar slovenske Koroške (Celovec, 1961) str. 48—59.

О knjigi: Eberh. Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten. Klagenfurt 1956.

178. Šipka Milan, Broj i brojka, Jezik VII (1959, Zagreb) 140—146.

Број је оно, што изговоримо, а бројка знак, помоћу кога тај број биљежимо.

179. Šipka Milan, Domaći zadatak ili domaća zadaća?, Jezik VII (1959, Zagreb) 159—160.

Аутор сматра да би требало говорити и писати домаћа задаћа, а не домаћи задатак.

180. Šipka Milan, Kemička čistiona ili kemijska čistionica, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 62—63.

Исправно: кемијска (хемијска) чистионица.

181. Šipka Milan, Na raspoloženju ili na raspolaganju?, Jezik VIII (1959, Zagreb) 58.

Бољи је израз „на располагању“ него „на расположењу“.

182. Šipka Milan, Narodni i stručni nazivi za bolesnike, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 120—126.

Посљедица наше још релативно ниске опће и медицинске просвијећености јесте та да се, нарочито у заосталијим крајевима, болест сматра срамотом. У здравој средини болесници се осјећају као изопћеници. „То њихово осјећање, став здравих (који је често груб и увредљив) и однос медицинског особља — све је то дошло до израза и у језику: у називима за болеснике“. Писац износи резултате до којих је дошао проучавајући називе за болеснике у Босанској крајини.

183. Шкриванић др Гавро А., Именик географских назива средњовековне Зете, изд. Историјски институт НР Црне Горе (1959, Титоград) 8°, 1—131.

Обухваћена је област средњовековне Зете у времену од средине XII до средине XV века. Са коментаром, топономастичким речником и картом средњовековне Зете у размери 1 : 500.000

Резиме на енглеском.

В. бр. 128.

184. Шљивих-Шимшић Биљана, Узвик „варда“ и неке изведенице од те речи, ЈФ XXIV (1959—1960) 289—306.

185. Španjol Nikola, Zaslada — zahlada, Jezik VII (1959, Zagreb) 117.

Пледира за ријеч *заслада* (а не *захлада*) умјесто туђице *десерџи*.

IV Несловенски језици

186. Agani Hilmi, Disa veçori që ka e folmja e Gjakovës (qytet) [Неке гласовне особине шиптарског ђаковичког говора (у граду)], Зборник радова Више педагошке школе у Приштини (1960, Приштина) 73—79.

187. Ajeti dr Idriz, Pamje historike e ligjërimet shqip të Gjakovës në fillim të shekullit XIX. [Историјски преглед арбанашког говора у Ђаковици почетком XIX века], Rilindja (1960, Приштина) 8°, 1—72.

188. Арсенијевић С. Нада, Сложенице у немачком језику, Настава и васпитање VIII, св. 8—9 (1959) 488—492.

О правилима грађења сложеница и о начину њиховог објашњења деци.

189. Bardhi Mehdi, Disa veçori karakteristike në vokalizmin e së folmes së Hasit [Неке карактеристичне особине у вокализму говора Хаса], Зборник радова Више педагошке школе у Приштини (1960, Приштина) 80—100.

190. Barić Henrik, Istorija arbanaškog jezika, Djela Naučnog društva NR BiH knj. XII, Balkanološki institut knj. 1 (1959, Sarajevo) 1—74.

Аутор заступа тезу да је између епохе индоевропског прајезика и епохе самосталног развоја арбанашког језика „постојала једна епоха у којој се развио један од

прајезичких дијалеката, од кога су, у историјско доба, остала два крајња сектора: арбанашки и јерменски, док су посредни сектори, трачки (ближи арбанашком) и фригијски (ближи јерменском), ишчезнули“. На темељу рефлекса индоевропских палатала утврђује да арбанашки језик није у сродничкој вези с илирским језиком, а даљом анализом показује да је у сродству са трачким и јерменским. Аутор сматра да посредно мјесто између арбанашког и јерменског језика заузима трачки, јер се арбанашки језик подудара с трачким у свим оним цртама које га раздвајају од фригијско-јерменског, те да постоји, према томе, арбанашко-трачко-фригијско-јерменска група језика. Према томе, арбанашки језик је један трачки дијалект, а његов трачко-илирски карактер је резултат потоње трачко-илирске симбиозе. Ранија постојбина арбанашког језика била би Дарданија—Пеонија у унутрашњости Балканског полуострва, док је њихово досељавање у данашњу постојбину релативно касног датума. Каснији латинско-романски утицаји на арбанашки језик су доста знатни, тако да се може утврдити и постојање једне ране арбанашко-румунске симбиозе, која је трајала најдаље до VI в. Интензивнији славенско-арбанашки односи падају много касније од арбанашког досељавања у нову постојбину, тј. тек од XIV в., док су утицаји новогрчког релативно скорог датума и недовољно истражени.

Резиме на њемачком.

Х. К.

191. Бастотова Љубинка, A. J. Van Windekens, *Études pélasgiques*, Louvain 1960, XI + 163 p. 8°, ЖА XI, св. 1 (1961) 213—215.

Приказ на македонском.

192. Broecker Hans-Otto, *Die Sprache der deutschen Apatiner und Umwelteinflüsse auf diese Sprache*, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 144—146.

Прилог.

193. Vinja Vojimir, *Notes ichtyoniques dalmates*, SRAZ 9—10 (1960, Zagreb) 149—161.

194. Glavičić B[ranimir], Dino Pierraccioni: *Morfologia storica della lingua greca*. Firenze, Vallecchi editore, 1954, 250 strana, format 13 x 19, poluplatno, cijena 1800 lira, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 308—309.

Приказ (повољан).

195. Glavičić B[ranimir], Jan Safarewicz: *Wybrane teksty umbryjskie*, Warszawa, (Państwowe wydawnictwo naukowe), 1954, str. 45, cijena 4 zł., ЖА X, св. 1—2 (1960) 363.

Приказ (повољан).

196. Glavičić B[ranimir], Jan Safarewicz: *Elementy języka greckiego*, 3 izd., Kraków (Biblioteka Studium Słowiańskiego Uniwersytetu Jagiellońskiego, ser. C, Nr 2) 1953, str. 97, cijena 13 złota, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 309—311.

Приказ (повољан).

197. Главичић Бранимир, Једна врста тзв. славенске антитезе у Хомера, в. бр. 677.

198. Gortan V[eljko], *Za što tačniji tekst Marulićeve Davidijade*, ЖА X, св. 1—2 (1960) 263—267.

Резиме на француском.

199. Gospodnetić Jugoslav, L'e caduc, SRAZ (1958, Zagreb) 51—65.

200. Grad Anton, Notes on the Causative Verbs Use of Intransitive Verbs in English. Ljubljana, Filozofska fakulteta 1960, 130 str. (Zbornik filozofske fakultete III/2).

201. Guberina Petar, Le problème de diftongaison en vegliote, SRAZ 9—10 (1960, Zagreb) 137—148.

202. Dancetović dr Vojislav, Sufiksi diminutiv i emnave të gjuhës shqipe [Деминутивни суфикс именица албанског језика—докторска дисертација], Rilindja (1960, Приштина) 8°, 1—120.

203. Deanović Mirko, Lingvistički atlas Mediterana, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. MC (1959, Нови Сад) 7—13.

О нацрту упитника и првим резултатима на сакупљању материјала за лингвистички атлас Медитерана.

Резиме на талијанском.

204. Драшковић Владо, Вишесложени глаголски облици у француском, Радови Научног друштва НР Босне и Херцеговине књ. XVIII, Одјељење историјско-филолошких наука књ. 6 (1961, Сарајево) 83—96.

Резиме на француском.

205. Драшковић Владо, Инфинитив иза предлога à и de као допуна финитном глаголу у француском језику, ЈФ XXIV (1959—1960) 85—200.

Резиме на француском.

206. Драшковић Владо, Le pronom *en* comme objet direct, Радови Научног друштва НР Босне и Херцеговине књ. XVIII, Одјељење историјско-филолошких наука књ. 6 (1961, Сарајево) 97—102.

Резиме на српскохрватском.

207. Драшковић Владо, Увод у тумачење старофранцуских текстова. I La sanc'un de Saint Alexis. II Кратак преглед развитака француског језика до XV века, изд. „Научна књига“ (1960, Београд), 8°, 1—IV + 1—12.

Са изводом из „Библиографског приручника“ Миодрага Ибровца.

208. Drini Sulejman, Përshatja e bashkëtinglloreve të gjuhës shqipe simbas sonoritetit (Једначење сугласника у арбанашком језику по звучности), Përparimi VII, св. 10 (1961, Приштина) 686—689.

209. Drini Sulejman, Pluraliteti i disa emnave të gjuhës shqipe [Множина неких именица арбанашког језика], Përparimi VI, св. 6 (1960, Приштина) 420—423.

210. Drini Sulejman, Rreth ortografisë shqipe [О арбанашком правопису], Përparimi VII, св. 5 (1961, Приштина) 319—327.

211. Drini Sulejman, Theksi dhe roli i tij në gjuhën shqipe [Акцент и његова улога у арбанашком језику] Përparimi VI, св. 1—2 (1960, Приштина) 29—36.

212. Drini Sulejman, Formimi dhe përdorimi i disa ndajfoljeve në gjuhën shqipe [Творба и употреба неких прилога у арбанашком језику], Përparimi V, св. 1 (1959, Приштина) 54—57.

213. Ђурић Милош Н., О преводу уопште и свом преводу посебце, ЛМС 136, књ. 385, св. 5 (1960) 404—413.

Поред осталог и о метрици стихова у хеленској књижевности.

214. Živković-Mandolfo dr Rajna, Udžbenik italijanskog jezika sa lektirrom, II допуњено и прерађено издање, изд. „Научна књига“ (1960, Београд) 8°, 1—279.

215. Илијевски П[етар], В. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию, Издат. иностранной литературы, Москва 1958, стр. 317, 8°, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 316—321.

Врло повољан и занимљив приказ на македонском.

216. Илијевски П[етар], E. Vilborg, A Tentative Grammar of Mycenaean Greek, Studia Graeca et Latina Gothoburgensia, Göteborg 1960, стр. 196, 8°, ЖА XI, св. 1 (1961) 206—210.

Приказ на македонском.

217. Илијевски П[етар] Н., The Adverbial Suffix *-then* in Mycenaean, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 105—128.

Исцрпна студија о појави и употреби суфикса *-then* у микенском грчком, значајна и стога што додирује питање да ли је у микенском грчком било аблатива.

218. Илијевски П[етар], The Knossos Tablets, a transliteration by Emmett L. Bennett, John Chadwick, Michael Ventris, Second edition with corrections and additions by John Chadwick with the assistance of Fred Householder. Institute of Classical Studies, Bulletin Supplement №. 7, London 1959, pp. 137, 4°, ЖА X, св. 1—2 (1960) 366—369.

Приказ на македонском.

219. Илијевски П[етар] Н., в. Petruševski M[ihail] D. i Илијевски П[етар] Н., бр. 250.

220. Јанура др Петро, Nē skajet e nji studimi tē vyeshēm [На маргини једне корисне студије — критика студије др Грегорија Шоптрајанова: „Amurca, turga, murk во романските и балканските јазици“], Pērpārimi V, св. 11 (1959, Приштина) 746—755.

221. Катић Р[адослав], Ein Problem des messenischen Dialektes, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 133—136.

Тумачење Тукидидове информације (4, 3, 3) о идентичности месенског и лаконског дијалекта.

222. Катић Р[адослав], Zu einigen Grundfragen der Entwicklungsgeschichte des griechischen Vokalsystems, ЖА VIII, св. 2 (1958) 289—293.

Аутор указује на границе које дијахронична фонологија не може да прекорачи када тумачи нека основна питања развоја грчког вокализма. Разлог је принцип којим се фонологија руководи: тежња ка идеално економичном систему у језику. Такав се систем, међутим, тек ретко реализује у језицима.

223. Катић Р[адослав], Le sort des consonnes gémínées en grec, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 129—132.

Приказ историјског развоја грчких гемината у оквиру консонантског система.

224. Кравар М[ирослав], Vidske osobine latinskoga perfekta, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 137—150.

Тежиште расправе је на аспекатској супротности имперфекта и перфекта. Резиме на француском.

225. Luboteni Gani, Ndryshimet më të qensishme dialektore ndërjet gegnishtes dhe tosknishtes [Најбитније дијалекатске разлике између гегијског и тоскијског дијалекта], Përparimi VI (1960, Приштина) св. 10, 670—681 и св. 11, 748—769.

226. Luboteni Gani, Rreth përdorimit të fjalëve të hueja [О употреби страних речи], Përparimi VII, св. 12 (1961, Приштина) 870—878.

227. Ludvik Dušan, Untersuchungen zur spätmittelalterlichen deutschen Fachprosa. (Pferdebücher) Ljubljana (Univerza, filozofska fakulteta) 1959, 181 str. V. 8°.

228. Majnarić N[ikola], Edalijska Ploča, ЖА XI, св. 1 (1961) 25—42.

Аутор даје прво опште податке о овој плочи која је најзнатнији споменик кипарског дијалекта, затим кипарски силабар и главна правила кипарског писма, текст споменика у латиничкој и грчкој транскрипцији, превод текста на српскохрватски и коментар.

Резиме на немачком.

229. Majnarić dr Niko, в. Musić dr August бр. 241.

230. Maloku Ahmet, Fjalë e të folme të rralla popullore [Ретке народне речи и ретки народни изрази], Përparimi VII (1961, Приштина) св. 1—2, 100—101; св. 6, 433—436; св. 9, 645—646; св. 10, 727—728 и св. 12, 912—916.

231. Mihailović dr Ljubomir, Lexical context of the modern english verbs „can“ and „may“, ГФФНС (1960) 319—341.

Између осталог са закључком да се разлике у употреби између глаголских облика *can*, *could*, *may* и *might* могу делом приписати разликама у саставу и величини лексичког контекста.

Резиме на српскохрватском.

232. Mihevc Erika, La disparition du parfait dans le grec de la basse époque, Razprave SAZU, razred za filološke in literarne vede V (1959) str. 91—154.

Povzetek: Propad perfekta v pozni grščini.

233. Mihevc-Gabrovec Erika, Les formes des propositions conditionnelles dans le grec du moyen-âge, ЖА XI, св. 1 (1961) 97—111.

234. Mulaku Latif, Emnat e nejhëm [Именице са препозитивним чланом], Përparimi VI (1960, Приштина) св. 1—2, 49—56 и св. 3, 171—177.

235. Mulaku Latif, Zhvillimi historik i mbrapashtesës -më (-ëm, -im, -me, -imë dhe -m) [Историјски развитак наставка më (-ëm, -im, -me, -imë и -m)], Përparimi VI, св. 9 (1960, Приштина) 587—598.

236. Mulaku Latif, Kuptimi i rasave në shqipen letrarembi rasat në përgjithsi [Значење падежа у књижевном арбанашком језику — о падежима уопште], Përparimi V (1959, Приштина) св. 2, 129—135; св. 3—4, 235—249; св. 5, 347—349 и св. 6, 406—416.

237. Mulaku Latif, Kuptimi i fjalëve me mbrapashtesat -sh, -me, -m, -im, -imë dhe -ni [Значење речи са наставцима -sh, -me, -m, -im, -imë и -ni] Përparimi VI, св. 12 (1960, Приштина) 870—882.

238. Mulaku Latif, Mbi sufiksat -sh, -më dhe -ni [О суфиксима -sh, -më и -ni], Përparimi VI, св. 7—8 (1960, Приштина) 500—507.

239. Mulaku Latif, Përdorimi i emnave me mbrapashtesën -IM [Употреба именица са наставком -IM], Përparimi VII, св. 11 (1961, Приштина) 788—794.

240. Mulaku Latif, Shkrimi i disa fjalëve me dezincencat -MË dhe -M [Писање неких речи са наставцима -MË и -M], Përparimi VII, св. 7—8 (1961, Приштина) 523—531.

241. Musić dr August, Gramatika grčkoga jezika, IX popravljeno izdanje, izd. ŠK (1961, Zagreb) 8°, 1—VII + 1—276.

Приредио др Нико Мајнарић.

242. Мүфтиһ Теуфиқ, О полисемији у арапском језику, Прилози за оријенталну филологију књ. VIII—IX (1958—1959) 8—29.

Сматра да у погледу опћих принципа полисемије нема неких посебних специфичности у вези с појавом полисемије у арапском језику. Закључује да је полисемија опћејезичка семантичка појава, природна и редовна, која се без престанка дешава у сваком живом језику.

Резиме на енглеском.

243. Pavlović M[ilivoj], Ivan Pudić, Prefiks *ga* u gotskom jeziku — Prilog učenju o glagolskom vidu, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 215—218.

Приказ.

244. Penavin dr Olga, A szloveniai nyelvatlasz Tanulsagai [Компаративни приказ дијалектолошког атласа мађарског језика у Словенији], ГФФНС књ. V (1960) 377—414.

Језичке особине мађарског живља у Словенији који је некада говорио „језиком Orség-a i Hetés-a“ аутор је упоредио са особинама мађарског језика изнесеним у дијалектолошком атласу и изнео закључак о карактеру и тенденцијама његовог развитка.

Резиме на српскохрватском.

245. Penavin Olga, Die phonetischen Eigenschaften der Sprache der ungarischen Bevölkerung der Batschka, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 89—104.

Испитивање говора мађарских становника у Бачкој води закључку да су досељеници задржали особине говора донете из своје домовине, али су примили и неке фонетске особине нове средине.

Резиме на српскохрватском језику.

246. Penavin dr Olga, Prilog proučavanju sistema glagolskih formana u narodnom jeziku sela Korod, ГФФНС књ. IV (1959) 342—363.

О употреби, ограничењима и фреквенци појединих форманата за грађење глагола код становника мађарског села Корођ.

Резиме на мађарском.

247. P[etruševski] M[ihail] D., A-pe-do-ke et l'absence de l'augment dans le grec mycénien, ЖА X, св. 1—2 (1960) 324.

248. P[etruševski] M[ihail] D., Najstariji grčki accusativus cum infinitivo, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 56.

О најранијој познатој појави ове конструкције на грчком језичком подручју: у микенском грчком, на једној таблици из Пила.

249. Petruševski M[ihail] D., Pa-ko-to a-pe-te-me-ne, ЖА VIII, св. 2 (1958) 294.

Тумачење микенског записа: дуал *phakto* (исп. *phaktai*, „lēnoi, sipuiai, pueloi“ Хесиције) и дуал придева на *-mēn, aputhmēn* (од **penthsma, peisma*, исп. лат. *offendientum*).

Чланак је на француском.

250. Petruševski M[ihail] D. и Ilievski P[etar] H., The Phonetic Value of the Mysenean Syllabic Sign 85, ЖА VIII, св. 2 (1958) 265—278.

На примерима се, помоћу етимологије, испитује могућност да знаку *85 одговара фонетска вредност *au*.

251. Pudić dr Ivan, Osnovi gotskog jezika, изд. „Веселин Маслеша“ (1961, Сарајево) VIII + 134.

У уводном дијелу аутор говори о извору за проучавање готског језика и о његовом лингвистичком значају. Дата је фонетика и морфологија готског језика, а у другом дијелу избор текстова, и то паралелно грчки текст оригинала и текст Вулфилиног пријевода. На крају аутор је дао и глосар.

252. Puratić Ž[eljko], Univerzitet u Beogradu, Dr. Milan Budimir, prof. Univerziteta, Στοιχετα ἑλληνικά — Elementarni udžbenik grčkog jezika — Beograd 1958, izdanje „Naučne knjige“, ЖА VIII, св. 2 (1958) 390—391.

Критика.

253. Radović Ognjan M., Uvod u istoriju nemačkog jezika, изд. „Научна књига“ (1959, Београд) 1—156.

Штампано као скрипта за студенте.

254. Rexha Ali, Bibliografi publikimesh në gjuhën shqipe në Kosovë e Metohi, 1944—1958 [Библиографија публикација на арбанашком језику на Косову и Метохији, 1944—1958], Përparimi V (1959, Приштина) св. 7—8, 563—566; св. 9, 644—648; св. 10, 724—728; св. 11, 802—808; св. 12, 880—888; VI (1960, Приштина) св. 1—2, 129—135; св. 3, 212—216; св. 4, 290—296; св. 5, 368—375; св. 6, 449—455; св. 7—8, 554—560; VII (1961, Приштина) св. 1—2, 117—125 и св. 3, 202—208.

255. Sekelj Antonije, Esperanto, III издање, изд. „Младо поколење“ (1960, Београд) 8°, 1—76.

256. Smerdel T., Grčko-hrvatskosrpski rječnik, ЖА XI, св. 1 (1961) 203—204.

Приказ речника Отона Горскога и Ника Мајнарића, издање Школске књиге, Загреб 1960, стр. 621, који је израђен на основу речника Жепића и Кркљуша.

257. Spalatin Leonardo, Verbal aspect in English, Filologija II (1959, Zagreb) 83—91.

Глаголски аспект у енглеском језику овиси о одређеној ситуацији која може бити изричито наведена, или је натукнута типичним значењем глагола, или је одре-

ђена типичним значењем глаголског облика, па према томе енглески глагол нема својег унутрашњег, функционалног глаголског аспекта.

Писано енглески. Резиме на хрватско-српском.

258. Spalatin Leonardo, *Phonetic Forms of the Introductory there in Combination with is and are in Spoken Educated English*, SRAZ 7 (1959, Zagreb) 63—66.

259. Stahuljak M., *Anglia docet* III, ЖА VIII, св. 2 (1958) 339—365.

Приказ часописа *The Classical Review* за 1954. год. Има и филолошких ра-справа.

260. Stipčević Nikša i Franki Erio, *Osnovi italijanskog jezika I*, изд. Институт за експерименталну фонетику, патологију говора и изучавање страних језика (1960, Београд) 8°, 1—453.

261. Torbarina Josip, *On Rendering Shakespeare's Blank Verse into Other Languages*, SRAZ 8 (1959, Zagreb) 3—12.

262. Ђорац Милорад, За француски вокализам, Настава и васпитање IX, св. 4—5 (1960) 245—254.

О начину изговора француских вокала, уз поређење са изговором наших вокала. Аутор узгред указује и на методику наставе изговора.

263. Ђорац Милорад, За француску интонацију, Настава и васпитање IX, св. 9—10 (1960) 544—554.

О акценту речи и реченица у француском језику, уз поређења са српскохрватским акцентима.

264. Uhlik Rade, *Prilozi za proučavanje oblika negacije u jeziku rromani*, в. бр. 280.

265. Filipović Rudolf, *An outline of English Grammar*, изд. ШК (1959, Zagreb) 1—192.

266. Filipović dr Rudolf, *Deskriptivna gramatika engleskog jezika I*, изд. Комисија за удžbenike i skripta Sveučilišta (1960, Zagreb) 8°, 1—131.

Са литературом. — Умножено на гештетнеру.

267. Filipović dr Rudolf, *Deskripciona gramatika engleskog jezika. Dio I. Svezak 2. Sintaksa II (glagol)*, изд. Комисија за удžbenike i skripta Sveučilišta (1960, Zagreb) 8°, 1—94.

Умножено на гештетнеру.

268. Filipović dr Rudolf, *Deskriptivna gramatika engleskog jezika. Dio II, svezak 4. Tvorba riječi*, изд. Комисија за удžbenike i skripta Sveučilišta (1961, Zagreb) 1—398.

Умножено на гештетнеру.

269. Franki Erio, в. Stipčević Nikša i Franki Erio, бр. 260.

270. Chadwick John, *A Linear B Inscription from Thebes*, ЖА VIII, св. 2, (1958) 237—239.

Тумачење микенског натписа *a-e-ro-me-ne wa-to re-u-ko-jo*.

271. Čop Bojan, *Zwei mykenischgriechischen Wortdeutungen*, в. бр. 175.

V Балканологија

272. Илић др Војислав, Питање порекла заменичке чланске постпозиције у јужнословенској језичкој ареи, ГФФНС књ. V (1960) 143—161.

Са освртом на ранија изучавања порекла члана.

Резиме на немачком.

273. Јосифовић др Стеван, Нова мишљења о индоевропским језичким супстратима на Балкану, ГФФНС књ. IV (1959) 97—116.

О најновијим радовима проф. дра Милана Будимира (Грци и Пеласти; изд. САН, Београд 1950. и *Pelasto-slavica*, Rad JAZU 309, Загреб 1956) и проф. дра Миљивоја Павловића (Перспективе и зоне балканистичких језичких процеса, ЈФ XXII, и Трагови прастарог језичког супстрата на Балкану, ГФФНС књ. III). Износећи конкретно већи број етимологија које су М. Будимир и М. Павловић дали у наведеним делима, писац чланка указује и на велики значај „обила корисних и плодних указивања на још отворене и необрађене теме ове проблематике”.

Резиме на немачком.

274. Mošin Vladimir, Slavenska redakcija prologa Konstantina Mokisijskog u svjetlosti vizantijsko-slavenskih odnosa XII—XIII stoljeća, ZbNI 2 (1959, Zagreb) 17—68.

275. Muljačić Žarko, Naše dalmatinskomletačke posudjenice, Jezik VIII (1959, Zagreb) 129—139.

276. Павловић М[иљивој], Критички осврт на материјал студија посвећених западној зони Илирикума, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 198—201.

Приказ.

277. Pavlović Milivoj, La zone d'illyricum caractérisée par la géographie des mots, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 16—34.

„Стандардне речи приказују значај лингвистичке географије, која рељефом стратификације и употребом открива односе из историјске перспективе и указује на трагове самих језичких процеса”.

Резиме на српскохрватском језику.

278. Pavlović Milivoj, La perte de l'infinitif dans les langues Balkaniques, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 35—44.

Историјски осврт на процес губљења инфинитива у балканским језицима. То је особина коју треба посматрати као шире балканску, медитеранску а нарочито у вези са постпозицијом.

Резиме на руском.

279. Thaçi Hilmi, Përdorimi i disa trajtave foljore — prezenti dhe perfekt i në shqip dhe sërbo-kroatisht [Употреба неких глаголских облика — презент и перфект у арбанашком и српскохрватском], Përparimi V, св. 10 (1959, Приштина) 683—688.

280. Uhlik Rade, Prilozi za proučavanje oblika negacije u jeziku romani, Grada Naučnog društva NR BiH knj. X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka knj. 7 (1961, Sarajevo) 179—218.

Изнијети су текстуелни примјери за већи број негација у језику романи, нарочито влашке групе, с неким паралелама из језика урду.

VI Старословенски језик

281. Алексић др Радомир, Одабрани старословенски текстови, II издање, изд. „Научна књига“ (1960, Београд) 1—91.

Са факсимилима и речником старословенског језика.

282. Altbauer Mojžesz, Scs. locativus pluralis въ содомѣхъ, Slovo IX—X (1960, Zagreb) 129—133.

283. Grivec Franciscus et Tomšič Franciscus, Constantinus et Methodius Thessalonicensis, Fontes, RSI knj. 4 (1960, Zagreb) 1—275.

Књига садржи четири поглавља. У првом поглављу (Conspectus fontium) говори се о славенским, грчким и латинским изворима (приредио Ф. Гривец); друго поглавље садржи текст латинских извора (приредио Ф. Гривец); треће је поглавље посвећено Житију Константина и Житију Методија (славенски текст, с критичким напоменама приредио Ф. Томшич); у четвртном поглављу налази се латинска верзија Житија Константина и Житија Методија (с коментарима и напоменама приредио Ф. Гривец).

284. Kolarič R[udolf], Josip Hamm, Staroslavenska gramatika, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 164—166.

Приказ.

285. Пеппићан др Митар, О означавању *j* у првобитној словенској азбуци, ЈФ XXIV (1959—1960) 231—246.

286. Радојичић Ђорђе Сп., Franc Grivec, Konstantin und Method, Lehrer der Slaven, в. бр. 1169.

287. Tomšič Franciscus, в. Grivec Franciscus et Tomšič Franciscus, бр. 283.

288. Hamm Josip, Jedna glagoljska dvanaesteračka pjesma iz XIV stoljeća, RSI III (1959, Zagreb) 91—99.

289. Hamm Josip, Staroslavenska gramatika, изд. ŠK (1959, Zagreb) 1—203.

290. Hamm Josip, Staroslavenska čitanka, изд. ŠK (1960, Zagreb) 8°, 1—VII + 1—160.

Са 11 факсимила и слика и речником старословенског језика.

291. Hercigonja Eduard, О неким значењима основних preteritalnih vremena у језику Zografskog kodeksa, Radovi za slavensku filologiju 4 (1961, Zagreb) 87—124.

292. Štefanić Vjekoslav, Glagoljski zapis u Čajničkom evanđelju i u Radosavljevu rukopisu, ZbHl 2 (1959, Zagreb) 5—15.

Ова два записа, „настала негдје отприлике у исто вријеме, не одражавају слику некога јединственога типа босанске глаголице XV стољећа, него један представља искривљену слику глагољског писма прве пол. XII, а други искривљену слику писма XIII стољећа“.

Резиме на немачком.

VII Српскохрватски језик

а) Фонетика (експериментална, физиолошка, фонологија)

293. Babić Stjepan, Glasovi u riječi i umjetničkom djelu, Jezik VII (1959, Zagreb) 65—72.

„Колико поједини гласови и имају своју вриједност, своју боју, немају је сами по себи, него у вези са сусједним гласовима, цијелом ријечи и њеним значењем, интонацијом, ритмом ... Тек у цјелини, међусобном повезаношћу и узајамношћу с осталим елементима добивају своју праву вриједност“.

294. Де Бреј др Реџиналд, в. бр. 302.

295. Ivić Pavle, Edward Stankiewicz, Towards a Phonemic Typology of the Slavic Languages, в. бр. 61.

296. Ivić dr Pavle, в. Pavlović dr Milivoje i Ivić dr Pavle, бр. 302.

297. Jović Dušan, O jednom glasovnom fenomenu srpskohrvatskog jezika u prošlosti, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 175—179. Допуне објашњењима гласовне алтернације *л/о* на крају речи и на крају слога. Резиме на руском.

298. Клапћ Братољуб, Варијације на тему преношења акцента на проклитику, в. бр. 345.

299. Kravar M[iroslav], Ime Sapphō u srpskohrvatskom liku, ЖА IX, св. 1—2, (1959) 151—153.

Аутор одбацује уобичајену српскохрватску графију *Сајфо* (или *Сајфа*) као хиперкоректуру према новијем немачком изговору африкате *pf*. Правилним сматра графије *Сафо* и *Сафа* (исп. *сафир* према грч. *sappheiros*).

Резиме на немачком.

300. László Bulcsú, Broj u jeziku, в. бр. 16.

301. Николнх Берислав М., Дужина суфиксовог вокала код присвојних придева на -ин и -ов (ев) у Вука и у данашњем тршићком говору, в. бр. 360.

302. Павловић др Миливоје и Ивић др Павле, Реферати о раду др Реџиналда де Бреја Студија о српскохрватским акцентима и интонацији, ГлСАНУ књ. XII, св. 1 (1960) 41—43.

Рад је значајан по избору предмета и по основном резултату: „под утицајем реченичке интонације тонска линија акцента трпи измене у битној мери“.

303. Popović dr Milko, Fonologija, III izdanje, izd. Trgovinska komora (1959, Zagreb) 8°, 1—60.

304. Filipović Rudolf, Consonantal Innovations in the Phonological System as a Consequence of Linguistic Borrowing, SRAZ 7 (1959, Zagreb) 39—62.

б) Граматика и граматичка питања

305. Ajanović M[ustafa], Ujednačavanje gledišta (Povodom pisanja o imenicama tipa Јово), КњЈ св. 1 (1960) 83—88.

И поред великог шаренила у погледу промене именица типа Јово, аутор сматра да највећу распрострањеност има тип Јово, Јове, Јови — Јовин.

306. Алексић др Радомир и Станић Милија, Граматика српскохрватског језика за V разред основне школе, III издање (1959, Београд) 8°, 1—84; IV прерађено издање (1960, Београд) 8°, 1—58; V издање (1961, Београд) 8°, 1—58.

Изд. Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.

307. Алексић др Радомир и Станић Милија, Граматика српскохрватског језика за VI разред основне школе, II издање (1959, Београд) 8°, 1—117; III прерађено издање (1960, Београд) 8°, 1—68; IV прерађено издање (1960, Београд) 8°, 1—68; V издање (1961) 8°, 1—70.

Изд. Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.

308. Алексић др Радомир и Станић Милија, Граматика српскохрватског језика за VII разред основне школе, II издање (1959, Београд) 8°, 1—74; III прерађено издање (1960 Београд) 8°, 1—68; IV издање (1961, Београд) 8°, 1—68.

Изд. Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.

309. Алексић др Радомир и Станић Милија, Граматика српскохрватског језика за VIII разред основне школе, II издање (1959, Београд) 8°, 1—112; III издање (1961, Београд) 8°, 1—72.

Изд. Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије.

310. Anić Vladimir, O pridjevima na *-a(n)* i *-lživ* od istog korijena ili osnove, Jezik VII (1959, Zagreb) 111—113.

Наставак *-a(n)* је „продуктиван носилац посебних значења, најчешће каквоће или припадања, а ... наставак *-lživ* је досљедан носилац значења, да нетко или нешто има оно, што темељна именица значи или чини оно или се на њему чини оно, што темељни глагол значи.“

311. Барјактаревић Данило, О роду и промени три наша топонима, НЈ н. с. X, св. 7—10 (1960) 265—268.

Аутор испитује аутохтоност три топонима: *Пешићер*, *Рожаје* и *Рогозна* / *Рогозно* и каже:

1) „*Пешићер* припада именицама женског рода типа *сѣвар*“ и тако се и мења. Њено раније маскулинско одређивање је нетачно.

2) *Рожаје* је једино правилно, „као плур. тантум женског рода“, а „*Рожај* [је] могао доћи према арбанашком изговору.“

3) Топоним *Рогозна* живи и у облику са *-о*: *Рогозно*. Али са диференцирањем значења: *Рогозна*, планина као географски појам, *Рогозно* крај око планине Рогозне.

312. Барјактаревић др Данило, О роду неких придевских речи, КњЈ св. 3—5 (1959) 167—172.

Реч је о придевима *сѣона*, *ждребна*, *скозна*, *скојна* и сл. који природно одговарају само именицама женског рода, док се њихови облици у мушком роду могу јавити у случајевима као *сѣон кравуљак*, *ждребно кобилче*, па је стога оправдана и формална трородност поменутих придева.

313. Барјактаревић Данило, Употреба имперфекта према грађи новопазарско-сјеничких говора, Радови Научног друштва Босне и Херцеговине књ. XVIII, Одјељење историјско-филолошких наука књ. 6 (1961, Сарајево) 59—65.

Резиме на руском.

314. Brabec Ivan, Nešto o upotrebi prijedloga *s* i izricanju sredstva, Jezik VIII (1959, Zagreb) 50—56.

315. Brabec dr Ivan, O njegovanju jezika, Školske novine (1959, Zagreb). Серија чланака у бројевима 4, 5, 10, 14 и 15.

316. Brabec Ivan, v. Frol Ivo i Brabec Ivan, br. 390.

317. Brabec Ivan i Hraste Mate, Gramatika hrvatskog ili srpskog književnoga jezika za VII. raz. osnov. škole, izd. ŠK (1959, Zagreb) 1—128.

318. Brabec Ivan, Hraste Mate i Živković Sreten, Gramatika hrvatskoga ili srpskog književnog jezika, III izdanje, ŠK (1959, Zagreb) 1—376 + 1 karta.

319. Brabec dr Ivan, Hraste dr Mate i Živković dr Sreten, Gramatika hrvatskosrpskog jezika za VIII razred, VII izdanje, izd. ŠK (1961, Zagreb) 8°, 1—116. Са дијалекатском картом у боји.

320. Brozović Dalibor, O pisanju stranih imena, Jezik VII (1959, Zagreb) 85—89.

Одговор на чланак проф. Ф. Туhana „Audiatur et altera pars“ (Jezik VI, бр. 4, стр. 116—124).

321. Vitez Jan, Dubovský Samuel i Pejak Lazar, Udžbenik srpskohrvatskog jezika za V razred osnovne škole sa slovačkim nastavnim jezikom, изд. Култура (1959, Бачки Петровац) 1—124.

322. Vuković dr Jovan, Gramatika srpskohrvatskog jezika za VII razred osnovne škole, III. izdanje, изд. „Veselin Masleša“ (1960, Сарајево) 8°, 1—174; IV издање, изд. „Завод за издавање уџбеника“ (1961, Сарајево) 8°, 1—122.

В. бр. 351.

323. Vuković dr Jovan, Gramatika za VIII razred osmogodišnje škole, изд. „Veselin Masleša“ (1958, Сарајево) 8°, 1—124; III издање, изд. „Завод за издавање уџбеника“ (1961, Сарајево) 8°, 1—101.

В. бр. 351.

324. Вуковић Јован, Поводом најновијих радова и интерпретација посвећених имперфекту и аористу, Радови Научног друштва НР Босне и Херцеговине књ. XVIII, Одјељење историјско-филолошких наука књ. 6 (1961, Сарајево) 19—50.

Резиме на руском.

325. Георгијевић Светозар, Игрутин Стевовић: Функционална граматика српскохрватског језика (основи), Сарајево, 1958, Савремена школа XIV, св. 3—? (1959, Београд) 174—178.

Приказ и оцена књиге. Аутор указује на извесна Стевовићева схватања с којима се он не слаже и даје своје коментаре, нарочито о тумачењу реченице. Истиче да књига „није успела као граматика за осмогодишњу школу“. Међутим, „ово је свакако први покушај писања граматике на модернијој основи и са модернијим погледима“.

326. Георгијевић Светозар, Једна граматика за VII разред осмогодишње школе (Миодраг С. Лалевић, Граматика за VII разред осмогод. школе, Београд, 1957), Настава и васпитање VIII, св. 1 (1959) 57—60.

Приказ, са замеркама у погледу методолошке и научне стране.

327. Георгијевић Са[е]тозар], Погледи проф. Белића на употребу глаголских облика, Настава и васпитање VIII, св. 10 (1959) 532—540.

Критикује схватања проф. Белића о индикативу и релативу: насупрот критерију — „садашњост“ истиче критериј „уживљавање и слеђење тока догађаја“.

328. Георгијевић Свет[озар], Футур у науци и настави, Настава и васпитање VIII, св. 7 (1959) 368—375.

Са извесним гледиштима која се не могу примити.

Д. Г. П.

329. Грицкат И[рена], П. А. Дмитријев: Особенности построения сложного предложения с определительным придаточным в сербохорватском языке. — Ученые записки № 250, серия филологических наук вып. 44 — Славянское языкознание, Ленинград, 1958, ЈФ XXIV (1959—1960) 363—374.

330. Грицкат Ирена, Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима, НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 69—80.

У овом чланку додирнута су три питања: 1) које све функције могу да имају прилози у српскохрватској реченици; 2) какви прилошко-придевски спојеви могу да постоје (при чему је у неким случајевима, када је створена сложеница, први део само привидно прилошки); 3) према којим придевима одн. придевским значењима могу да се граде прилози; наглашава се да ово последње питање задире и у стилистику.

331. Грицкат Ирена, Развој значења глагола имати, в. бр. 106.

332. Grubor Đuro, в. бр. 336.

333. Dubovský Samuel, в. Vitez Jan, Dubovský Samuel i Pejak Lazar, бр. 321.

334. Erdeljac Ante, Još o vokativu ličnih imena i prezimena, Jezik VII (1959, Zagreb) 146—153.

335. Živković Sreten, Gramatička analiza na književnim djelima, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 11—17.

Аутор говори о томе како би требало анализирати примјере из књижевних дјела који су „тежи за шаблонску анализу“. Анализа не смије бити вербалистичко-формалистичка, него логичко-психолошка. Пошто је изнио главне тезе логичко-психолошке, односно генетичке анализе, прешао је на практичну анализу неких непотпуних, крњих, елиптичних реченица и изрека из дјела Бранка Радичевића, Аугуста Шеное, Бранка Ћопића и др. В. бр. 374.

336. Živković Sreten, Osvrt na „Aspektna značenja“ Đure Grubora (Đuro Grubor, Aspektna značenja, I—II, Rad JA 293 и 295, Zagreb 1953), Filologija II (1959, Zagreb) 192—197.

Критика.

337. Živković Sreten, Podjela glagola po vidu (aspektu), Jezik VIII (1959, Zagreb) 23—28 и 41—46.

„По виду су глаголи несвршени и свршени (осим оних двовидских), а по начину извршености (Aktionsart-у) свршених глагола има више врста, што је потребно још подробније одредити“.

338. Živković Sreten, в. Barabec Ivan, Hraste Mate i Živković Sreten, бр. 318, 319.

339. Ивић др Милка, Српскохрватски падежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком, ГФФНС књ. IV (1959) 151—163.

О темпоралном генитиву типа *доћи ће идућег њејка*, темпоралном акузативу типа *шо јујро смо рано устали* и др. Аутор је извршио анализу ових синтагми у поређењу са стањем у старом језику и стањем у осталим словенским језицима.

Резиме на француском.

340. Игњатовић Душанка, О једном незабележеном дијалекатском типу футура с освртом на будуће време уопште, ЈФ XXIV (1959—1960) 327—357.

341. Игњатовић Душанка, О роду именице *бол*, НЈ н. с. X, св. 1—2 (1960) 55—59.

На основу грађе за Речник САНУ аутор долази до закључка да у вези с родом именице *бол* „морамо имати на уму две територије, два њена развоја у процесу који још није завршен и у коме су се, засада, мушки род ове именице и њена парадигма по првој врсти задржали и одомаћили у источном, а њен женски род и промена по четвртој врсти у западном делу српскохрватске језичке територије“.

342. Игњатовић Душанка, Откуда именици *глад* два рода и две промене, НЈ н. с. XI, св. 7—10 (1961) 255—259.

Констатује се да именицу *глад* наши писци (и западни и источни) употребљавају и у мушком и у женском роду и даје се објашњење ове појаве.

343. Из лексикологије, НЈ н. с. X, св. 7—10 (1960) 269—283 и НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 109—119, св. 7—10 (1961) 260—272.

У овој рубрици објављени су досада ови прилози: 1) у књ. X аутори радова су: **Барјактаревић Д(анило)**: *1. гласкаји се*; *2. њерда*; **Јеремић Д. Драгољуб**: *Кр-вавиши, крвављење; крвариши, крварење*; **Николић М. Берислав**: *Букјейши-букјашши*.

2) у књ. XI аутори радова су **Барјактаревић Д(анило)**: *Пракљача, њерајка, њераљка, њерац*; **Јеремић Д. Драгољуб**: О виду једнога придева; О глаголу *обресши (се), обрешши се*; **Николић М. Берислав**: *Губиши (~ се)*; Етимолошки приноси.

344. Језичке поуке, НЈ н. с. X (1960), св. 1—2, 66—68, св. 3—6, 180—185, св. 7—10, 284—292 и НЈ н. с. XI (1961), св. 1—2, 57—61, св. 3—4, 127—132, св. 5—6, 201—205, св. 7—10, 305—310.

У овој рубрици уредништво НЈ исправља неправилности у употреби речи, облика и реченица на примерима из наше савремене штампе и књижевности. У књ. X аутори поука су: Игњатовић Душанка, Јеремић Драгољуб, Николић М. Берислав, Пешикан Митар и Стевановић Михаило; у књ. XI аутори поука су: Голубовић-Станојчић Зорка, Јеремић Драгољуб, Николић М. Берислав, Пешикан Митар и Стевановић Михаило.

345. Klaić Bratoljub, Varijacije na temu prenošenja akcenata na proklitiku, Jezik VII (1959, Zagreb) 92—94.

346. Kravar Miroslav, Futur II u našem glagolskom sistemu, RFFZ sv. 1, god. 1 (1961) 30—50.

Аутор каже да је питање какво мјесто у нашем глаголском систему припада облику футура II много сложеније него што би се могло судити са становишта нор-

мативне граматике. А то долази одатле што се наш тзв. футур „егзактни“ само дјеломиче подудара с истоименим творбама у другим језицима. Па чак и у штокавским говорима и у књижевном језику футур II не врши исту службу. У том смислу аутор огледава главне употребе везе *будем + l-йарийици* како се оне сусрећу у штокавским говорима, а како у књижевном језику XX ст.

347. Kulundžić Zvonimir, Problem „č“ или „ć“ — да досад најтежи problem нашег правописа postane најједноставнији, *Zadarska revija* VIII (1959, Zadar) 319—327. Залаже се за писање само знака ч у нашем правопису.

348. Лалевих М[подраг] С., О неким синтаксичким колебањима, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 165—170.

Аутор анализира реченичке ситуације у којима се јавља могућност употребе везника да уместо везника *ишо* у узрочном значењу без освртања на већ постојеће чланке о истом проблему.

Ф. М.

349. Лалевих М[подраг] С., Појам просте и појам сложене реченице, Прилог проучавању реченице, КњЈ св. 2 (1961) 160—166.

Доказује нелогичност мишљења да је реченица *ђак седи и чииа* проста, а са објектом *книгу* уз *чииа* сложена.

350. Лалевих М[подраг] С., в. бр. 326.

351. Мамузић др Илија, На изворима граматизирања — Поводом Вуковићевих „граматика српскохрватског језика“, Настава и васпитање VIII, св. 2 (1959) 78—81.

Приказ граматика др Вуковића: „Грамматика српскохрватског језика за VII разред осмогодишње школе“ и „Грамматика за VIII разред осмогодишње школе“, издање „Веселина Маслеше“, Сарајево 1958, са извесним замјеркама. В. бр. 322, 323.

352. Марков др Борис, Именице с наставцима *-че* и *-чић*, НЈ н. с. X, св. 7—10 (1960) 228—246.

Наставак *-че* најчешћи је и најраспрострањенији „у староштокавским и њима суседним говорима“, док „у већем делу новоштокавских говора ... чешћи су обично наставци *-ић*, *-чић*, *-ица*, *-чица* и нешто мање *-ак*, *-ичак*, *-ац* и др.“. У кајкавском, хрватском, словеначком и чакавском аутор констатује готово тотално одсуство наст. *-че*.

У вези са постанком наставака *-че* и условима његове распрострањености аутор ипак даје првенство аутохтоности наст. *-че* на нашем језичком терену.

З. Г. С.

353. Марковић Св[етозар], *Зайошљен*, *зайошљење* или *зайослен*, *зайослење*?, НЈ н. с. X, св. 1—2 (1960) 18—23.

На основу материјала који даје грађа за Речник САНУ и теоријског објашњења како је до тога дошло (однос — послен: беспослен, замењен каснијим односом — запослен (запошљен): беспослен), аутор се залаже за давање равноправности облицима: *зайослен*, *зайослење*, *зайосленоси* са облицима које прописује нормативна граматика: *зайошљен*, *зайошљење*, *зайошљеноси*.

Нови правопис српскохрватског изједначио је употребу ових облика, они су равноправни дублети.

З. Г. С.

354. Marković Svetozar, Ponovo o vokativu ličnih imena, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 18—21.

Своје расправљање о вокативу личних имена надовезује на чланак Анте Ердељца из 5. броја VII год. Језика (1958/59) и на напомене Уредништва на крају истог чланка.

355. Милановић Б[ранислав], Заменички облик свију у савременом књижевном језику, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 134—148.

Аутор закључује: „Двојински облик заменице *са* [свију] био је раније чест ... док је данас доста ретак; ... старији писци су га далеко више употребљавали него што га употребљавају писци новији, а нарочито савремени ... Он је само, и у говорном и у писаном књижевном језику, далеко потиснут уопштеном употребом облика *свих*, и тешко је отети се утиску да је већ увелико почео да застарева.“

356. Милановић Б[ранислав], Још о роду и облику именице *наочари*, НЈ н. с. X, св. 7—10 (1960) 261—264.

Аутор мисли да поред употребе ове именице у облику са *-е* (како у говорном тако и у књ. језику), и поред тога што у Белићевом Правопису (1950) стоји *наочари* — *наочаре*, а у новом Правопису (1960) облик са *-е* се налази испред облика са *-и*: *наочаре* и *наочари*, „облик на *-е* се, све у свему, ретко јавља, и зато не може стајати напоредо с обликом на *-и*, који је уопштен у књижевном језику“.

357. Милановић Б[ранислав], О посесивним придевима на *-овљев/-евљев*, НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 81—89.

Расправљајући о придевима типа: *брајовљев*, *синовљев*, *мужевљев*, *зейовљев* као и о придевима: *кумовљев*, *друговљев*, *јужевљев* аутор констатује следеће:

1) Наши речници и граматичари их слабо помињу или уопште не помињу, али их има у књижевном језику и то код истакнутих писаца, углавном оних из Србије и Војводине.

2) Ови наставци су постали у вези са придевским наст. *-овљ*, *-евљ*, али аутор допушта и утицај множине, тј. уметка *-ов/-ев-* код ових именица. Аутор такође допушта утицај још једне категорије на формирање ових придевских наставака — „многобројна презимена на *-ов* која су пореклом поименичени присвојни придеви таквог облика“.

3) Што се тиче значења ових придева они су пре свега посесивни, али одређују и својство, врсту, квалитет.

358. Minović Milivoje, Gramatika srpskohrvatskog jezika za VI razred osnovne škole, II издање, изд. „Свјетлост“ (1959, Сарајево) 8°, 1—162.

359. Minović Milivoje, Наш језик. Уџбеник српскохрватског језика за V разред осмогодишње школе, изд. „Свјетлост“ (1958, Сарајево) 8°, 1—116.

360. Николић Берислав М., Дужина суфиксовог вокала код присвојних придева на *-ин* и *-ов* (ев) у Вука и у данашњем тршићком говору, Ковчежић III (1960) 183—185.

Прихвата предлоге да се у књижевном језику допусти „поред Вукових облика ових придева без дужине“ и употреба облика с дугим вокалом суфикса, јер аутор утврђује да је тршићки говор има, а тиме „да је и Вук у своме говору могао имати ову дужину“.

361. Николић Берислав М., Једна акценатска алтернација у савременом српскохрватском језику, НЈ н. с. XI, св. 5—6 (1961) 196—200.

Аутор показује у којим се све категоријама променљивих речи јавља акценатска алтернација изражена у формули:

$$(\smile) + (\swarrow) + (\sim) : (\searrow) + (-) + (x).$$

362. Николић Берислав М., Осврт на приповедачки стил Бранка Ђопића, в. бр. 689.

363. Pavešić Slavko, О глаголу „crpsti“ и о другим глаголима прве врсте који изумиру, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 63—64.

Говорећи о глаголу „црпсти“ и о његовој погрешној употреби у облику „црпјети“, писац констатира да је прва врста (корјенити глаголи) данас непродуктивна.

364. Павловић М[иливој], Објашњење једне појаве формалне неконгруенције у броју, НЈ н. с. XI, св. 7—10 (1961) 226—228.

Психолошко-језичким чиниоцима аутор објашњава узрок множинске конгруенције у примерима типа: за ових три четврти сата, за последњих четврт сата, у току првих четврт часа, за ових пола часа и сл.

365. Павловић др Миливој, Опозитно условљена деминутивност, в. бр. 27.

366. Pejak Lazar, в. Vitez Jan, Dubovský Samuel i Pejak Lazar, бр. 321.

367. Пецо А[сјм], Вокатив јединице неких мушких и женских личних имена, НЈ н. с. XI, св. 1—2 (1961) 30—43.

Аутор расправља о вокативу јединице: имена типа *Рефик*, *Абдулах*, *Салих* и личних имена и презимена на *-ија*, *-ица*.

368. Рабреновић Савић, Однос простих реченица у сложеној реченици, КњЈ св. 3—5 (1959) 193—199.

О значају поступности и логичког упућивања ученика у анализу сложених реченица.

369. Рашовић Ђ[орђе], О асиндетској хипотакси, КњЈ св. 3—5 (1959) 161—166.

Аутор износи карактеристичне примере зависних реченица чија подређеност није означена никаквим спољашњим знаком — везником.

370. Рашовић Ђ[орђе], О системи глаголских облика и о једном покушају да се она наруши, КњЈ св. 1 (1961) 39—51.

Реч је о системи глаголских времена поводом чланка С. Георгијевића „Погледи проф. Белића на употребу глаголских облика“ (Настава и васпитање бр. 10 за 1959. год.) у коме се погрешно тумаче основне поставке о одређивању глаголског индикатива, релатива и модуса, а које Ђ. Рашовић с правом истиче.

О. Р.

371. Rogić Pavle, Prinos mrtvih klasičnih jezika tvorbi kompozita u suvremenim živim jezicima, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 129—132.

Класични су језици извршили снажан утјецај на културу европских народа. Тај је утјецај и данас још жив, и то у творби сложеница или композита у живим језицима. Писац то потврђује са неколико примјера.

372. Rogić Pavle, Funkcija predmetka u stvaranju novih riječi i značenja, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 106—111.

Аутор у уводном дијелу чланка каже да је приједлог најчешћи предметак помоћу којег се стварају нове ријечи. Затим образлаже улогу приједлога у језику, а онда се укратко осврће на стварање нових ријечи у класичним језицима. У другом дијелу чланка говори о предметку у хрватско-српском књ. језику и о његовој продуктивности у стварању глаголске именице или придјевске сложеннице.

373. Rončević Nikola, Uz članak M. Šipke „Nekoliko riječi o deklinaciji datuma“, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 159—160.

В. бр. 393.

374. Rončević Nikola, Uz članak S. Živkovića: „Gramatička analiza na književnim djelima“, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 61—62.

В. бр. 335.

375. Saračević Dominik, Za toliko puta, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 30—31.

О могућности замјене конструкције „за + приложни број“ којом другом конструкцијом.

376. Сладојевић Петар Ч., Квантитет завршног самогласника 3. л. мн. аориста и имперфекта, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 154—155.

Предлаже да се у књижевном језику прихвате и облици са дужином.

377. Сладојевић Петар Ч., Прилог дискусији о значењу и употреби имперфекта у српскохрватском језику, Радови Научног друштва НР Босне и Херцеговине књ. XVIII, Одјељење историјско-филолошких наука књ. 6 (1961, Сарајево) 51—57. Резиме на француском.

378. Станић Милија, Квантитет завршног самогласника компаратива прилога, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 149—153.

Допушта употребу типова *бдље* и *бдљѐ* јер је „ова дужина — краткоћа један од многих недовршених процеса у нашем језику“.

379. Станић Милија, в. Алексић др Радомир и Станић Милија, бр. 306—309.

380. Станојчић Живојин, Делићки мишљење и слични изрази, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 156—164.

Аутор сматра овај израз и сличне појаве допуштеним у књижевном језику.

381. Stančić Božidar, Novi udžbenik materinskog jezika, Školske novine 35 (1959, Zagreb) 4.

382. Стевановић Михаило, Значај проучавања синтагме у настави језика, КњЈ. св. 2 (1961) 134—139.

Појам и значај синтагме у језику.

383. Стевановић М[ихаило], Ознака и одредба као лингвистички термини, НЈ н. с. X, св. 7—10 (1960) 247—251.

Одговарајући на питање једног читаоца Нашег језика да ли су *ознака* и *одредба* лингвистички термини и да ли су они синоними, аутор каже у закључку: „*Свака је реч ознака онога што сама собом значи, што сама у себи садржи*“, а „*Одредба је само*

реч која је зависна од неке друге речи ... што као зависна од друге одређује садржину те друге речи, шј. оно што та основна реч значи“.

Дакле, *ознака* и *одредба* су лингвистички термини али нису синоними, већ свака од тих речи има своју функцију и значење.

384. Стевановић М[ихаило], Падежне синтагме с предлогом *за*, НЈ н. с. XI, св. 7—10 (1961) 207—225.

Аутор даје врло детаљну анализу семантичке и синтаксичке вредности предлога *за* у падежним синтагмама. Сваку категорију аутор потврђује великим бројем адекватних примера.

385. Стевановић Михаило, Глаголски род и питања у вези с њим, в. бр. 43.

386. Стевановић Михаило, Стварање дужине претходног самогласника или прелаз *и* у *о*, в. бр. 667.

387. Stevović Igrutin, в. бр. 325.

388. Tomanović Vaso, Akcenat srpskohrvatskog književnog jezika i njegova nastava u školi, Jezik VIII (1959, Zagreb) 91—99.

389. Ujčić Tugomil, Gramatika hrvatskosrpskog jezika na Prokrustovoj postelji, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 156—158.

390. Frol Ivo i Brabec Ivan, Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika za V. raz. osnov. škole, izd. ŠK (1959, Zagreb) 1—100.

391. Hraste Mate, v. Brabec Ivan i Hraste Mate, br. 317.

392. Hraste Mate, v. Brabec Ivan, Hraste Mate i Živković Sreten, br. 318, 319.

393. Šipka Milan, Nekoliko riječi o deklinaciji datuma, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 95—96.

В. бр. 373.

394. Šipka Milan, Često puta ili često, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 92—93. Писац говори против употребе израза „често пута“, јер је то исто што и „често“.

395. Шљивањ-Шимшић Биљана, Облик инстр. једн. именица м. р. на сугласник, НЈ н. с. X, св. 7—10 (1960) 252—260.

На основу материјала из Шапчанинових дела (Српски писци, књ. II, IV и делимично V) аутор констатује:

1) „Шапчанин доследно употребљава *-ем* иза сугласника *ч*“ у инстр. јд. им. м. рода. „Иза сугласника *ж* и *ш* постоји колебање“ (*-ем*, *-ом*); иза *ш* и *шић* бројни однос иде у корист наставка *-ом*“.

2) „Именице ... на ... *и*, *з*, *с* ... имају наставак *-ом*, са изузетком изведених суфиксом *-ац* с непостојаним *а* које имају искључиво наставак *-ем*“.

3) „Именице на некадашње *р* палатално у инструменталу једине претежно су у облику са наставком *-ом*. Свега три именице забележене су са наставком *-ем*“.

4) „Што се тиче именице пут она се у односу 18:1 јавља у инструменталу једине са наставком *-ем*“. Једанпут са наст. *-ом*, и то у просекутивном значењу.

Аутор закључује да ће његове констатације о овим наставцима једнога дана помоћи решавању овога питања у нашем језику.

396. Шљивих-Шемшић Биљана, Предлог *мимо* у српскохрватском језику, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 135—150.

„Употреба предлога *мимо* са акузативом данас се све више осећа као архаизам, док употреба овога предлога с генитивом све више преовлађује и у језику писаца, и у језику штампе а нарочито у говорном језику“.

Резиме на француском језику.

397. Šojat Antun, Pridjevski nastavci *-iv* и *-ljiv*, Filologija II (1959, Zagreb) 93—110.

Базирајући се на сувременој литератури и лексикографским радовима, аутор закључује да суфикс *-ив* у данашњој литерарној пракси постаје носилац пасивног значења придјева за разлику од суфикса *-лив*, који носи активно значење (одржив: издржљив, носив: сношљив итд.). У првом дијелу радње говори се о проблемима генезе и семантике суфикса *-ив* и *-лив*.

в) Савремени књижевни језик

398. Babić Stjepan, Životnost novih riječi, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 113—118.

Писац најприје говори о тешкоћама које се јављају при замјењивању страних ријечи нашим, а онда износи неке примјере страних ријечи које без већих потешкоћа можемо замијенити добрим домаћим ријечима. Али има и таквих за које је тешко, каткад и немогуће наћи zgodnu домаћу замјену. Питање страних ријечи у нашем језику врло је сложено и није га могуће у потпуности ријешити све док не будемо имати исцрпно изражену творбу ријечи, и то сувременим лингвистичким методама.

399. Babić Stjepan, Zarez u novom Pravopisu, Školske novine br. 40 (1960, Zagreb).

400. Babić Stjepan, Neutralizacija pridjeva u hrvatskom ili srpskom književnom jeziku, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 46—54.

У уводном дијелу чланка аутор каже да је о неутрализацији придјева код нас било говора „само опћенито“, и да су се при томе употребљавали „врло широки и непрецизни термини“, нпр. хомонимија, двозначност (вишезначност), двосмисленост (тросмисленост, вишесмисленост) и сл. Стога најприје рашчишћава терминолошко питање, а онда износи поједине примјере неутрализације придјева у данашњем књижевном језику и даје њихово тумачење.

401. Babić Stjepan, Pravopisne posebnosti u novinarskoj praksi, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 150—155.

У чланку се говори о проблему писања ријечи с великим или малим почетним словом, а обухваћени су само они случајеви који се не могу наћи у новоме Правопису.

402. Brabec dr Ivan, Oslobođajmo se nepotrebnih tudica, Školske novine 3 (1959, Zagreb) 2.

403. Brozović Dalibor, Poruka o udesu riječi, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 65—71.

В. бр. 421.

404. Brozović Dalibor i Vince Zlatko, O nekim značajkama, funkcijama i pravima književnog jezika, Zadarska revija I (1960, Zadar) 56—64.

405. Brusar Branko, О опсежности и важности улоге преводиоца, *Jezik IX* (1961—1962, Zagreb) 27—29.

406. Vince Zlatko, Današnji zadaci nauke o književnom jeziku u Jugoslaviji, *Jezik VIII* (1959—1960, Zagreb) 105—110.

407. Vince Zlatko, M. S. Lalević: Naš pravopis, *Jezik VIII* (1959, Zagreb) 60—61.

Критика.

408. Vince Zlatko, в. Brozović Dalibor i Vince Zlatko, бр. 404.

409. Vončina Josip, Pravopis hrvatskosrpskoga knjižnoga jezika. (Matica hrvatska — Matica srpska — Zagreb — Novi Sad 1960) NRazgl X (22. VII 1961) стр. 349.

410. Вуковић Јован, Задаци наше науке о савременом књижевном језику, Радови Научног друштва НР Босне и Херцеговине књ. XVIII, Одјелјење историјско-филолошких наука књ. 6 (1961, Сарајево) 5—18.

Резиме на руском.

411. Georgijević Svetozar, Igrutin Stevović: Funkcionalna gramatika (osnovi), в. бр. 325.

412. Георгијевић Св[етозар], Погледи проф. Белића на употребу глаголских облика, в. бр. 327.

413. Георгијевић Св[етозар], Футур у науци и настави, в. бр. 328.

414. Erdeljac Ante, I lokalna bi štampa morala više paziti na pravilnost u jeziku i pravopisu, *Jezik VII* (1959, Zagreb) 94—96.

415. Живановић Ђорђе, О култури говорног језика, КњЈ св. 2 (1961) 140—149. Аутор истиче неопходност неговања и познавања књижевног говорног језика.

416. Ивић Милка, Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику, НЈ н. с. X, св. 7—10 (1960) 192—211.

Истичући да се обележавање рода постиже на два начина 1) падежним наставком, тј. „парадигматским моментом“ и 2) атрибутом, тј. „конгруенцијским моментом“, аутор се задржава на анализи зависности рода од обличке структуре самих именица, на појавама родског суплетивизма и др. код именица словенског порекла и најновијих позајмица из савремених европских језика.

417. Jezik današnji, Telegram (1960—1961, Zagreb).

Ова рубрика загребачког „Телеграма“ (од 23. XII 1960. до 15. XII 1961) садржи језичке поуке и разматрања Стјепана Бабића, Вјекослава Калеба, Људевита Јонкеа и Маријана Канцеларића.

418. Jonke Ljudevit, Akcenatska problematika hrvatskosrpskoga književnoga jezika danas, *Jezik IX* (1961—1962, Zagreb) 1—7.

Основни акценатски принципи јединствени су и у хрватских и у српских аутора, али појединачна рјешења нису увијек иста. Акценатске двострукости, а каткад и трострукости за књижевну ортоепију представљају тежак проблем. „Али ако се

проблем промотри у цјелини наше језичне проблематике и књижевног језика Хрвата и Срба, и овдје постоје лака и једноставно прихватљива рјешења у основном духу Караџићеве и Даничићеве акцентуације.“ Међутим, има случајева да су аналогije нарушиле донекле систем Караџићеве и Даничићеве акцентуације (нпр. лок. ст. им. м. рода: говору: говору, камену: камену итд.; ген. пл. им. м. рода: градова: градова итд.; мене: мене итд.). Правописна је комисија размотрила овакве и сличне случајеве па је дошла до закључка да се акценатске двострукости и аналогички акценти признају као књижевни ако су проширени на великом подручју новоштокавских говора.

419. Jonke Ljudevit, Značenje i način provođenja novoga pravopisa, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 65—71.

Реферат с II југословенског конгреса слависта у Загребу.

420. Jonke Ljudevit, Načela i primjena logičke interpunkcije, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 71—77.

На крају овога чланка, у коме су изнесена начела логичке интерпункције, писац каже: „Задржао сам се мало дуље на приказу проблема у вези с логичком интерпункцијом јер сам свагдје гдје сам говорио о новом Правопису највише питања добијао баш о логичкој интерпункцији и чуо највише тужби на њезине тешкоће. По начелу да је добро полазити од познатог према непознатоме засновао сам свој приказ на успоређивању граматичке и логичке интерпункције. Мислим да би и наставници основних и средњих школа највише успјеха постигли у својих ученика баш том методом, па је с том намјером и написан овај чланак“.

421. Jonke Ljudevit, Osvrt na Brozovićevu poruku, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 126—127.

Писац се осврће на Брозовићев чланак „Порука о удесу ријечи“, објављен у 3. броју Језика, год. IX, 1961-62. Иако се слаже са закључцима до којих је Брозовић дошао, ипак ставља неке примједбе на „његово разматрање појединости и на провођење доказног поступка“. В. бр. 403.

422. Jonke dr Ljudevit, v. Cerovac Mirko, бр. 460.

423. Kalenić Vatroslav, Nov pravopis hrvatskosrpskega knjižnoga jezika, JiS VI (1960—61) št. 5 str. 166—170.

Pravopis hrvatskosrpskega književnog jezika, Zagreb 1960 (v latinici) in Novi Sad 1960 (v cirilici).

424. Klaić Bratoljub, Sibilizacija u stranim riječima, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 81—90.

О претварању *к г х у џ з с* испред *и у* страним ријечима до појаве новог Правописа говорено је врло мало. Овај чланак о томе говори врло исцрпно. Писац није обрадио детаљније једино сибиларизацију у властитим страним именицама, што је „засад немогуће, јер нема довољно обрађене грађе“.

425. Костић др Александар Ђ., Наша медицинска терминологија и нови правопис, в. бр. 762.

426. Krešić Stjepan, Prevodenje, prevodioci i kritike prijevoda, Jezik VII (1959, Zagreb) 135—140.

427. Ladika Ivo, Jezik i rječnik „Jame“ Gorana Kovačića, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb).

Аутор чланка говори најприје о неким особитостима Горанова језика, а онда даје рјечник карактеристичних ријечи у „Јами“. Затим на темељу фреквенције наведених ријечи изводи неке интересантне закључке.

428. Ladika Ivo, Kultura jezika u nekih naših književnika, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 33—36.

О култури језика код Ј. Г. Ковачића, Тина Ујевића и Оскара Давича.

429. Lalević M. S., в. бр. 407.

430. Марковић Свјетозар, Из правописне праксе. — Реч-две о писању речи великим почетним словом, НЈ н. с. XI, св. 7—10 (1961) 229—233.

О писању назива страних институција типа: Scotland Yard, Covent Garden, Deuxième Bureau и о неуједначености у писању назива разних споменика (нпр. гроб Незнаног јунака, Гроб незнаног јунака, Гроб Незнаног јунака), о чему не говори одређено ниједан наш правопис досада, па ни нови правопис.

431. Mašić Vladimir, О čistoći našeg jezika (Suzbijanje jezičnih izopačenosti), Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 57—59.

Писац износи неке језичне и стилске неправилности на које је наишао читајући дневну штампу.

432. Наш језик. — Под овим насловом београдски лист „Борба“ објављује сваке среде по један популарни чланак о актуелним проблемима из савременог књижевног језика.

433. Николић др Берислав М., За систематско утврђивање наше књижевне акцентуације, КњЈ св. 1 (1961) 95—96.

О потреби испитивања акцентуације непроучених народних говора битних за утврђивање данашње књижевне акцентуације.

434. Николић Берислав М., О неким особинама стила и језика Милана Богдановића, в. бр. 688.

435. Пецо А[сим], Облици топонима у књижевном језику, НЈ н. с. XI, св. 7—10 (1961) 234—248.

У првом делу свога рада аутор говори о фонетским особинама топонима (са штокавске територије) и констатује следеће:

1) „Има у називима мјеста неколико гласовних особина које књижевни језик толерише иако их иначе нема у његовој фонетици. То су: а) икавизми, б) шћикавизми, с) вокално *л*, д) јотовани дентали *џ* и *д* испред *је* од кратког *јата*, е) редукција сугласника *ѝ* на почетку ријечи“.

2) „Знатно је већи број гласовних особина које налазимо у народним говорима а које не улазе у књижевни језик чак ни у облицима топонима“. То су: а) недоследна ијекавска замена *ђ*, б) редукција вокала, с) сажимање вокала, д) остала одступања од вокалске системе књижевног језика, е) губљење сугласника, ф) појава секундарних сугласника, г) остале сугласничке промене.

У другом делу рада аутор говори о промени топонима: Башка Вода, Билећа, Пљевља „за које у нашој штампи још увијек налазимо различите облике и промјену“.

Ауторова испитивања обилно су документована адекватним топономастичким примерима.

436. Пецо А[сџм], Примјена једног правописног правила у нашој штампи, НЈ н. с. XI, св. 5—6 (1961) 180—193.

У чланку се расправља питање писања великог слова у вези са одредбама које нови правопис о томе прописује. Констатује се да се пола године од појаве правописа (чланак писан 1961. године) у томе греши и да нема доследности у примени овога правила у нашим листовима и часописима.

Аутор приказује грешке и недоследности у писању великих слова.

437. Пецо А[сџм], Уз нови правопис српскохрватског књижевног језика, КњЈ св. 2 (1961) 184—191.

О ранијим покушајима остваривања једног јединственог правописа за све оне који се служе српскохрватским језиком и о његовој коначној реализацији.

438. Пешиќај Митар, Напомене о новом правопису, НЈ н. с. XI, св. 5—6 (1961) 133—161.

Критика неких одредаба правописа са предлозима неких преправки и допуна. В. бр. 453.

439. Пешиќај Митар, Неке напомене о развоју активних партиципа у српскохрватском језику, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 88—104.

Сврха овога рада је „била да се укаже на вероватни утицај разних партиципских функција и њихове судбине на неке моменте у морфолошком развоју партиципа“.

Резиме на француском језику.

440. Правопис српскохрватског књижевног језика—изд. Матица српска (1960, Нови Сад) и Матица хрватска (1960, Загреб) 1—830.

Израђен у духу Закључака новосадског договора одржаног 8—10. децембра 1954. године а на основу раније датог Преднацрта који је био упућен на мишљење књижевним и научним установама. Израдила га је Правописна комисија од 11 чланова, образована од највиших стручњака са Универзитета у Београду, Загребу и Сарајеву, Српске академије наука и уметности, Југославенске академије знаности и умјетности, Матице српске и Матице хрватске.

Књига штампана и у ћириличној и у латиничкој транскрипцији садржи правописна правила изнесена у 17 одељака односно 212 тачака, затим речник усвојених правописних термина и речник речи интересантних у правописном, морфолошком и акценатском погледу. И у ћириличној и у латиничком издању приказана су правила за екавски и ијекавски изговор. У предговору, поред уводне речи Правописне комисије, дат је и текст Закључака новосадског договора са факсимилима имена књижевника, културних и јавних радника који су га потписали.

Основна карактеристика Правописа састоји се у томе што су у највећем броју случајева донесена јединствена решења, а у мањем броју писац може узети према властитој жељи један од предложених дублета. Ова правописна решења јединствена су за цело српскохрватско језичко подручје.

Стилизацију текста Правописа дали су др Михаило Стевановић и др Људевит Јонке. Речник средили др Радомир Алексић, др Јован Вуковић и др Мате Храсте.

441. Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika, izd. Matica srpska (1960, Novi Sad), Matica hrvatska (1960, Zagreb) 1—830.

Матичино латиничко издање Правописа израђено на иницијативу Матице српске. В. бр. 440.

442. Pravopis српскохрватског књижевног језика, школско издање, изд. МС (1960, Нови Сад) 8°, 1—256.

Према закључцима правописне комисије и прихваћеном Преднацрту приредили за потребе школа др Михаило Стевановић и др Људевит Јонке.

443. Pravopis hrvatskosrpskog književnog jezika, školsko izdanje, izd. Matica hrvatska (1960, Zagreb) 8°, 1—266.

Латинично издање школског Правописа, в. бр. 442.

444. Раповић Ђорђе, Елиптичне реченице и искази код савремених писаца, КњЈ св. 4 (1961) 430—440.

Између осталог, аутор истиче да елиптична реченица није раскидање јединства реченице како то мисли Р. Димитријевић у чланку „О Принципу јединства у реченици“ (КњЈ св. 1—2/1957).

445. Selaković Milan, Žalosni dokazi o naravi pravopisa i jezika mnogih naših suvremenih književnih izdanja, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 46—50.

446. Ситнице језикословне. — Сваке недеље под овим насловом објављује београдски дневник „Политике“ по један популарно написани чланак о актуелним проблемима савременог књижевног језика и стила. Аутор чланака је Миодраг С. Лалевих.

447. Станић Милија, Вук и ми, КњЈ св. 1 (1960) 13—15.

О односу према начелима Вуковог језика и, у складу са развојем језика, о потреби њиховог мењања или доношења нових граматичких норми.

448. Станић Милија, Наш нови правопис, КњЈ св. 1 (1961) 1—2.

449. Станојчић Живојин, Једна врста непотпуних реченица код савремених писаца, НЈ н. с. X, св. 1—2 (1960) 29—43.

Ове категорије аутор разматра на основу материјала два савремена писца — О. Давича („Песма“, „Човеков човек“) и Р. Константиновића („Дај нам данас“).

450. Стевановић М[ихаило], Нови правопис и штампа, НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 63—68.

Аутор говори о недоследности спровођења или о потпуном неспровођењу одредаба новог правописа у неким листовима и часописима, па чак и у једној енциклопедији после 7 месеци од излажења Правописа (чланак је писан средином 1961 године). Аутор осуђује ову појаву и указује на обавезност примене новог правописа.

451. Стевановић М[ихаило], О једном основном и неколика узгредна проблема, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 108—138.

Уз рецензију Ј. Вуковића на граматику М. Стевановића и граматику загребачког колектива: Брабец—Храсте—Живковић, коју је овај објавио у *Питањима савременог књижевног језика*, св. 5 (стр. 124—169 — Сарајево 1957) С. се осврће на три питања:

а) на питање субјективности критике, за коју као пример узима Вуковићеву рецензију;

б) на питање карактера уџбеника, у коме се не слаже с Вуковићем да уџбеник мора садржавати тачно оно што је у даном времену обухваћено школским програмом;

с) на питање извесних неслагања с рецензентом у гледању на поједине појаве и факта у језику.

За своје мишљење о свим тим питањима С. даје теоријске доказе с примерима.

452. Стевановић М[ихаило], Прилози објашњењу принципа новог правописа, НЈ н. с. XI, св. 1—2 (1961) 1—15.

Аутор одговара у чланку на низ питања која су постављена поводом одредаба новог правописа (1960). Он објашњава принципски зашто је правопис донео такву и такву одредбу, тј. објашњава фактичке, материјалне узроке који су навели састављаче правописа да створе норму која се мора поштовати и прихватити, тј. применити у пракси као обавезна.

453. Стевановић М[ихаило], Уз напомене о новоме правопису, НЈ н. с. XI, св. 5—6 (1961) 162—179.

Уз чланак М. Пешикана „Напомене о новом правопису“ даје објашњења поводом свих напомена које је учинио М. Пешикан. В. бр. 438.

454. Стевановић М[ихаило], Уз појаву новог Правописа, НЈ н. с. X, св. 7—10 (1960) 187—191.

Говорећи уопште о значају новог Правописа, аутор се задржава код два питања: 1) деоба речи на слоге и 2) усвајање термина *шачка* и *зарез*, образлажући научну оправданост њиховог усвајања.

455. Стевановић М[ихаило], Поводом чланка проф. др. А. Костића, в. бр. 766.

456. Težak Stjepan, Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika, Školske novine br. 38 (1960, Zagreb).

457. Ujčić Tugomil, Ortoepija u srednjim školama, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 57.

У средњим школама треба посветити већу пажњу ортоепији на сатима хрватско-српског језика. Исто је тако пријекно потребно да се у програме уведу и вјежбе у књижевној акцентуацији.

458. Hraste Mate, Novi propisi, Republika br. 2—3, god. XVI (1960, Zagreb) 1—3.

Писац обавјештава јавност да ће ускоро изаћи из штампе нови Правопис хрватско-српског књижевног језика. Успут се осврће и на карактеристике тога новог Правописа.

459. Hraste Mate, О pisanju imena mjesta, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 7—10.

У чланку су дате напомене како треба писати нека имена мјеста и од њих створене придјеве (ако се не налазе у крајевима гдје се говори чакавским и кајкавским дијалектом).

460. Cerovac Mirko, Jezički savjetnik za uredske kadrove (Gramatika, pravopis i stilistika poslovnog jezika) II издање, изд. „Бирозавод“ (1960, Загреб) 8°, 1—226.

Са предговором дра Људевита Јонкеа.

461. Шамић Мидхат, Нека запажања о правилима новог *Правописа* у вези с писањем туђих имена, НЈ н. с. XI, св. 7—10 (1961) 249—254.

Говорећи о писању и транскрибовању страних имена и правилима које нови правопис о томе прописује, аутор ставља извесне замерке и даје сугестије за евентуална боља решења.

462. Šepić Ante, Još na temu: *Kako neki kod nas prevode*, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 159—160.

463. Šimundić Mate, O prijevodu „Splavi očajnika“, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 29—30.

г) Дијалекти

464. Алексић др Радомир, Реферат о раду др Берислава Николића Сремски говор, ГлСАНУ књ. XII, св. 2 (1960) 205—206.

Приказ рада и предлог да се рад штампа.

465. Барјактаревић др Џанило, Извештај о дијалектолошком испитивању у Бихору, ГлСАНУ књ. XII, св. 2 (1960) 235—237.

Писац наводи карактеристичне акценатске, фонетске и морфолошке црте.

466. Барјактаревић Данило, Употреба имперфекта према грађи новопазарско-сјеничких говора, в. бр. 313.

467. Барјактаревић Данило, в. бр. 469.

468. Белић А[лександар] и Стевановић М[ихаило], Реферати о раду М. Московљевића Икавски говор у Народној Републици Србији, ГлСАНУ књ. XI, св. 4 (1959) 388—389.

Аутор побија сва ранија објашњења појаве икавског говора у Србији. По његовом мишљењу икавци у Подрињу су аутохтони. Икавски остаци показују простирање икавског говора.

469. Белић А[лександар] и Стевановић М[ихаило], Реферати о спису Данила Барјактаревића Новопазарскосјенички говори, ГлСАНУ књ. XI, св. 2 (1959) 146—147.

Рад садржи уводни део, фонетику, морфологију, синтаксу, закључак и текстове. Аутор се највише задржава на фонетици, и то на проблему јата.

470. Белић А[лександар] и Стевановић М[ихаило], Реферати о спису Миливоја Павловића Јањевски говор — Проблематика и процеси, ГлСАНУ књ. XI, св. 2 (1959) 147.

Аутор одређује место говора и износи проблематику у вези са настанком дијалекатских црта. Рад је предложен за штампање у Дијалектолошком зборнику.

471. Brabec Ivan, Istraživanje govora stanovništva na lijevoj obali Bosne, Ljetopis JA 63 (1959, Zagreb) 421—422.

472. Brozović Dalibor, Izvještaj o dijalektološkim istraživanjima u dolini rijeke Fojnice, Ljetopis JA 63 (1959, Zagreb) 431—438.

473. Brozović Dalibor, O strukturalnim i genetskim kriterijima u klasifikaciji hrvatskosrpskih dijalekata, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 68—87.

Јединствен хијерархијски систем феномена, један принцип одређивања критерија, од велике су важности данас када се припрема општесловенски дијалектолошки атлас. Аутор, уз образложење, предлаже следеће термине: група дијалеката, дијалект, група говора, говор и као могућност поддијалекат.

Резиме на руском језику.

474. Brozović Dalibor, Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije (Nastupno predavanje pod naslovom „Naša dijalektologija u svijetlu suvremene lingvistike“ na Filozofskom fakultetu u Zadru 11. ožujka 1958), RFFZ sv. 1, god. 1 (1961).

475. Brozović Dalibor, O važnosti baltskih jezika za slavistiku, особито за нашу дијалектологију, в. бр. 52.

476. Vuković dr Jovan, Etnološko-folkloristička ispitivanja u Neumu i okolini. Narodni govor, Glasnik ZMS, Etnologija, n. s. XIV (1959) 111—116.

Резиме на француском.

477. Вуковић др Јован, Народни говор (Етнолошко-фолклористичка испитивања у Неуму и околини), Гласник ЗМС, н. с. св. XIV (1959) 111—116.

Аутор сматра „да је неумски говор источнохерцеговачког типа и да се он по маркантним особинама не може одвојити од херцеговачког говора у данашњим границама Босне и Херцеговине“. Говор Зажабља поред источнохерцеговачких има и западних црта, док је говор Сливна икавско-јекавска мјешавина са западним утицајима. У дубровачком приморју Пељешац је јекавски, с неким западним, али и с неким архаичнијим источнохерцеговачким цртама, док говор непосредног дубровачког залеђа има доста дубровачких црта (чување *x*, непостојање јекавског јотовања).

Резиме на француском.

478. Вукомановић С., Извештај о испитивању говора Јајца и околине, ГлСАНУ књ. XII, св. 2 (1960) 232—234.

Аутор говори о рефлексу *ћ* код представника различитих религија тога краја. Износи и неке нове особине овога говора.

479. Guberina Petar, в. бр. 482.

480. Ивић др Павле, Извештај о дијалектолошкој екскурзији по ужој Србији октобра 1959, ГФФНС књ. IV (1959) 397—400.

Са подацима из фонетике, акцентологије и морфологије у говорима Сикирице код Параћина, Кусатка код Младеновца, Тешице код Алексинца, Јелашице код Нишке Бање, Гњилана код Пирота и Биоска код Ужица.

481. Ivić dr Pavle, Izveštaj o ispitivanju govora u Hrvatskom primorju, ГФФНС књ. IV (1959) 395—397.

Са обиљем података из акцентуације, фонетике и морфологије у говорима Краљевице, Бакра у Хрватском приморју и Гацког поља, Брињске долине и околине Огулина и у залеђу Хрватског приморја.

482. Ivić Pavle, Mate Hraste, Josip Hamm i Petar Guberina: O govoru otoka Suska, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 171—183.

Приказ са извесним допунaма.

483. Ивић др Павле, О деклинационим облицима у српскохрватским дијалектима, ГФФНС књ. IV (1959) 189—215 и књ. V (1960) 75—97.

О категоријама речи, дистрибуцији морфолошких категорија, деклинационим наставцима и др. код именица, придева, заменица и бројева, као и о алтернацијама основа, прозодијским алтернацијама и суплетивизму деклинација у српскохрватским дијалектима.

Резиме на француском.

484. Ивић Павле, Почетак организованог рада на лингвистичкој географији код нас, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 101—107.

О значају рада на дијалектолошком атласу код нас, његовим задацима, методи израде и проблемима који се морају решавати током рада. О нашем учешћу у изради општесловенског дијалектолошког атласа.

485. Ивић др Павле, в. бр. 507, 514.

486. Ивић Павле и Младеновић Александар, Буњевачки говор у Суботици, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 190.

Дијалектолошки текст.

487. Игњатовић Душанка, Извештај о испитивању икавских говора на територији Дрниш—Шкрадин, ГлСАНУ књ. XII, св. 2 (1960) 234—235.

Аутор износи главне црте ових говора и закључује да језик далматинских писаца XVIII века није истоветан са народним говором онога времена.

488. Игњатовић Душанка, О једном незабележеном дијалекатском типу футура с освртом на будуће време уопште, в. бр. 340.

489. Jedvaj Josip, в. бр. 495.

490. Jelenović Ive, Toponomastika sjeverozapadnog dijela otoka Krka, Filologija II (1959, Zagreb) 13—29 с 1 картом и 3 слике.

Писац најприје даје главне говорне карактеристике овог дијела отока Крка, а затим попис топонима абecedним редом (с падежним наставцима и акцентом), и то: Омишаљ с околицом, обала од Њивица до Главотока, увала Чавлена и околица Св. Кршевана.

Резиме на талијанском.

491. Jović Dušan, Izveštaj o ispitivanju govora okoline Trstenika u Srbiji, jula 1960. godine, ГФФНС књ. V (1960) 461—464.

Са обиљем података из акцентологије, фонетике, морфологије и синтаксе.

492. Јовић Душан, Неки општи и акценатски проблеми говора зоне Раче Крагујевачке, ГФФНС књ. V (1960) 163—185.

Са картом и поделом говора на три типа: говоре са призренско-тимочком основом, говоре прелазног типа и говоре са смедеревско-вршачком основом. Аутор је дао и податке о пореклу становништва.

Резиме на руском.

493. Јовић Душан, О имперфекту у говорима околине Врњачке Бање — прилог дискусији, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 114—131.

Аутор расправља о питању имперфекта на материјалу из Врњачке Бање. Анализира облике које је ту забележио, са наставком -ђа, -ђадија (-ђадије), -ђадијамо и акцентом који се разликује од књижевног акцента.

Резиме на француском језику.

494. Јовић Душан, О перфекту без помоћног глагола у говорима долине реке Раче, ГФФНС књ. IV (1959) 217—227.

Са примерима и коментаром.

Резиме на руском.

495. Junković Zvonimir, Josip Jedvaj: Bednjanski govor (Hrvatski dijalektološki zbornik, Zagreb, 1956), Filologija II (1959, Zagreb) 189—192.

Критика.

496. Kolarić Rudolf, Sloven. in kajk. Purga — purga, в. бр. 984.

497. Matešić Josip, О говору у Пожешкој долини, Ljetopis JA 63 (1959, Zagreb) 446—449.

498. Милановић Б., Извештај о испитивању говора села Макрешана, ГлСАНУ књ. XII, св. 2 (1960) 231—232.

Аутор наводи главне црте говора.

499. Младеновић Александар, в. Ивић Павле и Младеновић Александар, бр. 486.

500. Младеновић Александар, в. Павловић Миливој и Младеновић Александар, бр. 516.

501. Moguš Milan, Pogled na današnju senjsku toponomiku, RSI III (1959, Zagreb) 101—112.

Тумачење значења сењских топонима. Сваки је топоним дан у домаћем облику и с хисторијском потврдом (ако она постоји).

502. Moguš Milan, Sakupljanje toponomastičke građe u Senju, Ljetopis JA 63 (1959, Zagreb) 450—455.

503. Московљевић др С. М., Извештај о испитивању говора острва Виса, ГлСАНУ књ. XII, св. 2 (1960) 231.

Проверавање и допуњавање раније прикупљене дијалекатске грађе.

504. Московљевић М[илош] С., Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором Белићем, в. бр. 1148.

505. Московљевић М., в. бр. 468.

506. Николић Берислав, Дијалектолошки и акцентолошки приноси, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 147—149.

Прилог.

507. Николић Берислав М., Др Павле Ивић: Дијалектологија српскохрватског језика (Увод и штокавско наречје), изд. Матица српска, Нови Сад 1956, стр. 1—218 + дијалектолошка карта штокавског наречја, мапа 8°. — Pavle Ivić: Die

serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung. Erster Band: Allgemeines und die štokavische Dialektgruppe, Mouton & Co ('S-Gravenhage 1958) 1—325 + Dialektologische Karte des serbokroatischen Sprachraums, велика 8°, ЈФ XXIV (1959—1960) 383—386.

508. Николић Берислав М., Придевски акценат у мачванском говору, ЈФ XXIV (1959—1960) 321—326.

509. Николић Берислав М., Прилог проучавању порекла шумадијско-војвођанског дијалекта, НЈ н. с. XI, св. 1—2 (1961) 44—56.

Рад је писан на основу пишчевих монографија о сремском и мачванском говору, и остале постојеће литературе. Пошто је приказао основне особине сремских и мачванских говора упоређујући их, Николић затим говори о пореклу сремског и мачванског становништва. У последњем одељку овога рада, посвећеном пореклу шумадијско-војвођанског дијалекта, аутор истиче да се у савременом шумадијско-војвођанском дијалекту огледају утицаји староседелачких, икавских, косовско-ресавских и динарских говора.

510. Николић др Берислав, в. бр. 464, 521.

511. Павловић др Миливој, Дијалектолошки атлас и проблематика српско-хрватског језика, ГФФНС књ. IV (1959) 165—188.

О задацима и проблемима битним за израду Дијалектолошког атласа.

Резиме на француском.

512. Павловић др М[иливој], Извештај о дијалектолошком испитивању у Славонији, ГлСАНУ књ. XII, св. 2 (1960) 234.

Проверавање и попуњавање ранијег материјала.

513. Павловић др Миливој, Извештај о раду на проблемима икавских говора у вези са језиком Стипана Маргитића Јајчанина, ГФФНС књ. V (1960) 464—467.

Са материјалом и закључцима о икавским говорима Азбуковице, Јајца, неких босанских говора и др. у вези са језиком Стипана Маргитића.

514. Pavlović M[ilivoj], Pavle Ivić, Die serbokroatischen Dialekte, ihre Struktur und Entwicklung, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 218—220.

Повољан приказ.

515. Павловић Миливој, в. бр. 470.

516. Павловић Миливој и Младеновић Александар, Одломак из говора источне Славоније, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 154—155.

Текст из села Стари Микановци.

517. Peco Asim, Akcenat sela Ortiješa, Grada Naučnog društva NR BiH knj. X. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka knj. 7 (1961, Sarajevo) 5—51.

Акценат Ортијеша (села у непосредној близини Мостара) обрађен је, углавном, поређењем с Даничићевим акценатским категоријама. За поједине категорије које у Даничића нису заступљене успоредаба је извршена с акцентом Пиве и Дробњака.

Акценат глагола није дат према Даничићевим категоријама, него су само назначене најглавније разлике акцента глагола овог говора и Вуковог акцента, и то класификовано према појединим глаголским облицима, а не према врстама.

518. Пецо Асијм, в. бр. 523.

519. Sekereš Stjepan, Govor baranjskih Srba, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 181—187.

На основу проучавања извесних језичких елемената аутор закључује да су становници очували свој стари источнохерцеговачки говор, а да се осећа утицај војвођанских говора и српског књижевног језика.

Резиме на немачком језику.

520. Станкић Милија, О неким неакцентованим дужинама (и краткоћама) у ускочком говору, ЈФ XXIV (1959—1960) 307—319.

521. Стевановић М[ихаило], Реферат о раду др Берислава Николића Сремски говор, ГлСАНУ књ. XII, св. 2 (1960) 205.

Приказ и повољна оцена рада. Реферат предлаже да се рад штампа у Српском дијалектолошком зборнику.

522. Stevanović M[ihailo], v. Belić A[leksandar] i Stevanović M[ihailo], br. 468—470.

523. Стевановић др М[ихаило] и Илић др Павле, Реферат о раду Асима. Пеца Говор источне Херцеговине, ГлСАНУ књ. XII, св. 1, (1960) 39—40.

Оцена рада и предлог да се рад штампа.

524. Supuk Ante, Matavuljev jezik u šibenskim pripovijetkama, Zadarska revija br. I (1961, Zadar) 52—62.

Анализирајући језик Матавуљевих шибенских приповиједака писац долази до закључка да је Матавуљ у њима одступио „од живог говора живих људи“.

525. Težak Stjepko, Izvještaj o istraživanju govora između Korane i Mrežnice, Ljetopis JA 63 (1959, Zagreb) 456—458.

526. Finka Božidar, Rad na prikupljanju obalne toponomastike u sjevernoj zadarskoj regiji, Ljetopis JA 63 (1959, Zagreb) 423—430.

527. Hamm Josip, Istraživanja iz područja čakavske dijalektologije, Ljetopis JA 63 (1959, Zagreb) 439—440.

528. Hamm Josip, v. br. 482.

529. Hraste Mate, Metodologija ispitivanja naših dijalekata, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 71—81.

Писац говори о важности дијалектологије за лингвистику, о томе како јој је код нас посвећена премала пажња. Наши су дијалекти врло важни за проучавање историје нашега језика, већ због тога „што локални говори неких крајева чувају врло архаичне језичне црте, па је њихово познавање драгоцјено за проучавање прахрватског или прасрпског, а умногоме и прасловенског“. Даље говори о потреби проучавања дијалеката на филозофским факултетима, јер сви студенти не одлазе само у штокавске крајеве, него и тамо гдје се не говори правим књижевним језиком. У чланку се говори и о томе како би требало проучавати дијалекте.

530. Hraste Mate, Osnovna akcentuacija Biograda na moru i njegove okolice, Filologija II (1959, Zagreb) 5—11.

У Биограду на мору имамо данас, особито у говору млађих људи испод 60 година, троакценатски систем: стари $\cap$ и $\backslash$ и нови штокавски $\diagup$. Два стара акцента ($\backslash$ и $\cap$) могу стајати на сваком слогу у ријечи, само не на задњем отвореном слогу (спорадички се још чује г. пл. *сесѿѿра̋, овѿѿѿ, весѿѿѿ*, поред *сесѿѿра, овѿѿѿѿ, весѿѿѿѿ* и 3. л. пл. през. неких глагола, као *сѿѿѿѿжѿ, вѿѿѿѿ, шѿѿѿѿ* поред *сѿѿѿѿжу, вѿѿѿѿѿ, шѿѿѿѿѿ*). „Нови праслав. акут не чује се више у Биограду на мору, барем не као систем. Он је прешао у $\cap$ најприје на крају ријечи, а затим у средини и на почетку, али остаје на старом мјесту. . . У осталим мјестима на копну чува се нови праслав. акут углавном као систем, премда уздрман негдје више, а негдје мање“.

Резиме на њемачком.

531. Hraste Mate, в. бр. 482.

532. Чустовић Ценана, Народни говор становништва Ливањског поља, Гласник ЗМС, Етнологија, н. с. св. XV—XVI (1960—1961) 31—90.

Језичка грађа с Ливањског поља подијељена је према становништву на говор Хрвата икаваца, Срба икаваца, муслимана икаваца и Срба ијекаваца, а за сваку групу дат је преглед фонетских, морфолошких и синтаксичких особина, као и нешто лексичке грађе.

Резиме на француском.

д) **Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.**

533. Анђелић Павао, Ревизија читања Кулинове плоче, Гласник ЗМС, Археологија, н. с. св. XV—XVI (1960—1961) 287—308.

Уз своју допуну у читању Кулинове плоче даје палеографска и језичка запажања, те врши упоређивање с Благајском и Хумачком плочом и Грдановим натписом. Аутор је извршио и ревизију читања каснијих записа на Кулиновој плочи. На крају двије карте фотоснимака.

Резиме на француском.

534. Берѿ Душан П., Једно писмо Вићентија Ракића, Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 83—85.

Текст из 1800. године са коментаром.

535. Berić Dušan, в. бр. 586.

536. Бешлагѿ Шефић, Неколико новопронађених натписа на стећцима, Гласник ЗМС, Археологија, н. с. св. XIV (1959) 239—247.

Региструје се осам натписа и даје читање у латиничком и ћириличком писму. На крају двије карте фотоснимака.

Резиме на француском.

537. Б. И., Паштровске исправе XVI—XVIII вијека, Цетиње 1959, XVI + 288 — I—VIII, Историски записи књ. XIV, св. 1—2 (1959, Цетиње) 435—436.

Приказ.

538. В. В., Мирослав Пантић, Штампар старих српских књига Димитрије Теодосије. Београд, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 1960 (књ. 26. св. 3—4), стр. 206—235, Библиотекар XIII, св. 1—3 (1961, Београд) 105—106.

Приказ чланка.

539. Вего Марко, Нови и ревидирани натписи из Херцеговине, Гласник ЗМС, Археологија, н. с. св. XV—XVI (1960—1961) 259—286.

Регистровано је и описано 46 средњовјековних натписа, а на крају је дато и неколико фотоснимка.

Резиме на њемачком.

540. Вего Марко, Нови и ревидирани ћирилски натписи из жупе Броњо у Херцеговини, Гласник ЗМС, Археологија, н. с. св. XIV (1959) 221—237.

Даје кратки историјат жупе Броњо, у којој је досад нађено 5 ћирилских натписа. Аутор утврђује вријеме постанка сваког натписа према палеографским и језичким особинама, као и према садржају. На крају 4 карте с фотоснимцима.

Резиме на њемачком.

541. Галић Павло, Један непознат инкунабул у Хрватској, Билтен Друштва библиотекара НР БиХ 7—8 (1959, Сарајево) 33—35.

542. Глигорић В[елибор] и Павловић Џ[рагољуб], Реферат о раду др Живомира Младеновића Вуково писмо кнезу Милошу од 12. априла 1832, ГлСАНУ књ. XII, св. 2 (1960) 201—202.

Реферат о раду у коме се говори о два до сада непозната рукописа Вуковог писма кнезу Милошу од 1932. године.

543. Динић Мик[ајло] Ј., Доментијан и Теодосије, Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 5—12.

На основу упоређивања рукописа и историјских чињеница, расправља о томе чије је дело старије и ко је у ствари кога прерађивао, Теодосије Доментијана или обрнуто. Доказује да је Доментијаново дело о св. Сави старије, довршено вероватно 1242/3. године, а Теодосијево млађе, писано после пада Латинског царства (1261).

544. Добрашничковић Голуб, Двије шаливе народне пјесме из Вукове заоставштине, Ковчежић III (1960) 108—111.

Са текстом на основу концепта Предговора за I књ. Српских народних песама (оригинал у Архиву САНУ бр. 8552/45).

545. Душанић Светозар, Рукописно јеванђеље манастира Гомионице, Гласник српске православне цркве XL, св. 3—4 (1959, Београд) 153—160.

546. Ђурић Хајрудин, Врчевићев „Плач Херцеговаца“, Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 101—107.

О песми коју је аутор чланка нашао у Богишићевој библиотеци у Цавтату. Коментар и неколико одломака песме. Истиче примере Врчевићевог непознавања правописа и књижевног изражавања. Песма садржи елементе за упознавање живота једног дела нашег народа.

547. Карановић Вукосав Н., Непознати рукопис из времена деспота Стевана, Библиотекар XI, бр. 1—2 (1959, Београд) 122.

Опис изгледа рукописа нађеног у Букурешту и поклоњеног САНУ. То је препис Рударског законика за Ново Брдо из XIV века са хрисовуље из 1412. године. Рукопис чека на детаљно и свестрано испитивање стручњака.

548. Klaić Bratoljub, Njemački jezik u komedijama Jovana Sterije Popovića, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 137—145.

549. Ковачевић Б[ожидар], О Његошевој песни „Г. Мини Караџић“, Ковчежић II (1959) 138—140.

Текст са коментаром и факсимил.

550. Ковачевић Јован, Први клесари ћириличких натписа на Балкану, Гласник ЗМС, Археологија, н. с. св. XV—XVI (1960—1961) 309—316.

Одређује прву групу ћириличких натписа на Балкану који чине једну стилску цјелину.

551. Колендић Петар, Великановићева драма о Терезији из Авиле, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 257—259.

Констатује да је Великановићева драма „Света Тересија, дивица духовна реда кармелитанскога“ (Осијек 1803) превод са талијанског, дела Фирентинца Прерфранческа Минаџија (Minacci) „Le cadute avventurose overo la S. Teresa“ (Болоња 1683). Подаци дати и о изворима раније две Великановићеве драме.

552. Ј[атковић] В[идо], Светозар Матић: Трагови стиха на стећцима (Посебан отисак из Зборника Матице српске за књиж. и језик, IV/V 1958, Нови Сад), Прил. XXVII, св. 1—2 (1961) 133.

Приказ, повољан.

553. Лесковац Младен, Писма Лазе Костића Симу Матавуљу, ЛМС 136, књ. 386, св. 6 (1960) 464—502.

Текстови 58 писама, од којих се 54 објављују први пут, без коментара, и једно писмо Л. Костића његовој жени Јулчи. Кратка напомена о пореклу писама. Чувају се у Рукописном одељењу Матице српске.

554. Маринковић Боривоје, Будимско издање „Собранија“, Ковчежић IV (1961) 177—183.

Са неколико фотокопија.

555. Маринковић Боривоје, Једно Доситејево писмо из 1807. године, Ковчежић III (1960) 37—43.

Са текстом, факсимилом и коментаром.

556. Маринковић Боривоје, Ка критици Магарашевићевог издања Доситејевих беседа из Далмације, Ковчежић IV (1961) 184—192.

Преглед погрешака са закључком да је Магарашевићево издање неупотребљиво.

557. М[аринковић] Б[оривоје], Некритично издање једног Доситејевог писма из 1805 год., Ковчежић II (1959) 124—125.

Поводом издања писма упућеног П. Г. Лазаревићу. Исправља погрешке.

558. Маринковић Боривоје, О датуму Доситејевог писма Стефану Шупљикцу, Ковчежић III (1960) 93—99.

Са факсимилом.

559. Маринковић Боривоје, Прилог проучавању Доситејевог „Првог писменог опита“, Ковчежић II (1959) 70—75.

О још једном изгубљеном Доситејевом делу. Побиа да је реч о аутографу „Первенац“.

560. Маринковић Р[адмила], Александрида (Роман о Александру Великом), превео Павле Стевановић, предговор и напомене написао д-р Драгољуб Павловић. Минерва, Суботица, 1957, 142 стране, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 317—318.

Поводом новог издања овог средњовековног романа.

561. Мартиновић Нико С., Вукова оставштина код Валтазара Богишића, Ковчежић II (1959) 105—123.

Коментар и текст 6 писама Мине Вукомановић Караџић и 14 писама њеног пријатеља сликара Димитрија Тирола упућених В. Богишићу „која пружају слику живота Вукове породице после његове смрти“ и подаци о делу Вукове заоставштине.

562. Maslić Ferd., Serbische Lesekörner, von P. J. Schafarik, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959), Нови Сад 201—202.

Приказ.

563. Матић Светозар, Прави текст „Станоја Главаша“, ЛМС 135, књ. 384, св. 2—3 (1959) 172—175.

Доказује да је аутентичан текст објављен у бечкој „Српској зори“ 1878. год. у бр. 1. насупрот Вуловићевом (1883) и доцнијим издањима.

564. Матић Светозар, в. бр. 552.

565. Медаковић др Дејан, Каранско четворојеванђеље, Библиотекар XI, бр. 3—4 (1959, Београд) 205—214.

Опис декоративних елемената у овом српском рукопису из XVI века писаном у селу Карану, „при храму тзв. Беле Цркве Каранске“. Аутор констатује да „баш за проучавање исламско-српских уметничких симбиоза Каранско четворојеванђеље претставља драгоцен, могли бисмо чак рећи јединствен споменик наше уметничке прошлости“.

Са 12 приложених фотографија.

Резиме на француском.

566. Мирковић др Лазар, Рукописни типичи српскословенске рецензије, Богословије IV, св. 1—2 (1960, Београд) 3—15.

Резиме на немачком.

567. Mitrović Jeremija D., Bibliotekarstvo, Časopis Društva bibliotekara Bosne i Hercegovine Sarajevo — Godište 6, godina 1960, sv. 1—4. — Urednik Dr Kosa Gubačić, Библиотекар XIII, св. 1—3 (1961, Београд) 95—97.

Приказ.

Посебан осврт на чланак дра Илије Кеџмановића „Историја књиге у Босни и Херцеговини“, о нашем штампарству и књижарству од XVI века до данас. Такође и осврт на чланак Срђана Јанковића „Транскрипција арапских ријечи и текста“.

568. Митровић Јеремија Д., Недовршена биографија Глигорија Вазаровића од Симе Милутиновића Сарајлије, Ковчежић III (1960) 166—170.

Текст досад необјављеног рукописа са факсимилом.

569. Митровић Јеремија Д., Принове у Народној библиотеци, Библиотекар XI, бр. 3—4 (1959, Београд) 267—268.

„Псалтир милешевски. 1544. Примерак није читав: недостаје почетак и крај и по који лист из средине“.

570. Митровић Јерemiја Д., Принове у Народној библиотеци у 1960 години, Библиотекар XII, св. 1—2 (1960, Београд) 91.

Набавка неколико стотина књига штампаних у Дубровнику у XVIII веку (од 1783) и у другим приморским градовима, и књига наших аутора штампаних у Италији у XVIII веку.

571. Михаиловић Божо Ђ., Неколико паштровских исправа и једно писмо владике Данила, Историски записи књ. XIV, св. 1—2 (1958, Цетиње) 328—340.

Са текстом исправа писаних 1584, 1588, 1595, 1598, 1634, 1637, 1739, 1743, 1770 и 1725. године чији се оригинали чувају у манастиру Праскавици. Има доста података о графији и језику.

572. Михаиловић др Георгије, Кад је изишло Доситејево писмо Харалампију, Ковчежић II (1959) 22—23.

Сматра да је изишло пре Живота и прикљученија, као посебна едиција.

573. Младеновић Александар, Испитивање рукописа Јована Рајића, ГФФНС књ. V (1960) 269—270.

Са неким закључцима о графији рукописа Јована Рајића који се налазе у библиотеци Патријаршије у Београду. За неке од њих аутор констатује да их Рајић није писао својом руком.

574. Младеновић Живомир, в. бр. 542.

575. Мошнин Владимир, Ћирилски рукописи манастира св. Тројице код Плеваља, Историски записи књ. XIV, св. 1—2 (1958, Цетиње) 235—261.

Са списком и општим подацима о 116 рукописа.

576. Мошнин Владимир, Ћирилски рукописи у манастиру Никољцу, код Бијелог Поља, Историјски записи књ. XVIII, св. 4 (1961, Титоград) 682—708.

Са описом и пописом 84 рукописа, и списком од 97 наведених штампаних књига које се налазе у манастиру.

Резиме на француском.

577. Мошнин В[ладимир], Фондови словенских рукописа у Југославији, Библиотекар XIII, св. 6 (1961, Београд) 581—590.

Попис свих фондова и места у Југославији где се налазе и чувају стари рукописи (архиве, библиотеке, манастири итд.) уз напомену ко их је и када описао и где је штампан опис.

578. Мошнин др В[ладимир] и Траљкић С[анд] М., Ћирилски споменици у Босни и Херцеговини, Наше старине (1959, Сарајево) 63—104.

Описани су ћирилички рукописи који се налазе похрањени у следећим библиотекама и архивима: 1. Стара православна црква 2. Народна библиотека 3. Земаљски музеј (Сарајево); 1. Српска православна епископија 2. Архив града Мостара (Мостар); манастир Тврдош код Требиња; Српска православна црква у Стоцу; Српска православна црква у Чајничу; фрањевачки самостани у Ливну, Јајцу, Фојници, Кр. Сутјесци, Толиси, Петричевцу код Бањалуке и у самој Бањалуци; жупни уреди у Бихаћу и Плехану. Уз рукописе су регистроване и неке старе штампане ћириличке књиге, махом у удаљенијим и тешко приступачним мјестима, али само изузетно. Регистровани су посебно и записи на рукописима.

579. Николић др Берислав М., Antologija stare srpske književnosti (XI—XVIII veka), Izvor, prevodi i objašnjenja Đorda Sp. Radojičića. Biblioteka antologija jugoslovenske književnosti. Izd. „Nolit“ (Beograd, 1960) 1—376, КњЈ св. 1 (1960) 94—95.

Приказ. В. бр. 594.

580. Novak Viktor, Zadarski kartular samostana Svete Marije, izd. JA (1959, Zagreb) 1—284.

581. Novak dr Viktor, Paleografske marginalije uz najstarije sačuvane inventare zagrebačke Metropolitane iz XIV i XV veka, Библиотекар XIII, св. 4 (1961, Београд) 248—259.

Палеографска испитивања инвентара књига загребачке катедрале, зване Метрополитана, са освртом на време састављања ових инвентара и њиховс ауторе.

582. Павловић Д[рагољуб], в. Глигорић В[елибор] и Павловић Д[рагољуб], бр. 542.

583. Павловић Драгољуб, в. бр. 560.

584. Павловић Леонтије, Београдски рукописни молитвени свитци, ГлЕИ књ. VIII (1959, Београд) 117—135.

Са детаљним описом четири рукописа и нешто података о језику и графичи. Дат је и списак од преко 50 назива за вештицу.

Резиме на енглеском.

585. Пантић Мирослав, Венац непознатих барокних надгробница из прве половине XVIII века, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 262—272.

Савременом ћирилицом транскрибовани текстови надгробница из досад непознатог зборника неког преписивача с Корчуле. Рукопис нађен у библиотеци познате корчуланске породице Арнери, где је и данас. Садржи и друге песме Бара Држића, А. Кастратовића, Џ. Бунјића, Џ. Палмотића, Џ. Гундулића, С. Ђурђевића и др. дубровачких стваралаца XVII века. Преписи су из друге половине XVIII века.

586. Пантић М[ирослав], Dušan Berić, Arhivi otoka Visa, Split 1958. Izdanje Arhiva Splita sv. 1. 8°, стр. 39, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 356.

Краћи приказ, повољан.

587. Пантић Мирослав, Поэты Далмации эпохи Возрождения XV—XVI веков. Перевод с латинского, сербо-хорватского и итальянского. Москва, Государственное издательство художественной литературы, 1959. 16°, стр. 271, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 347—348.

Приказ антологије наше ренесансне поезије XV и XVI века, са неким замеркама.

588. Пантић Мирослав, в. бр. 538.

589. Петрић Љубинка, Библиотека самостана светог Ивана Крститеља у Краљевој Сутјесци, Библиотекар XIII, св. 1—3 (1961, Београд) 77—85.

Опис библиотеке овога самостана. Дат је и списак књига које се чувају у њој. Истиче се огроман значај и богатство ове библиотеке. У самостанској библиотеци чувају се књиге босанских писаца франјеваца: Матије Дивковића, Стјепана Марковића—Маргитића и Павла Посиловића писане босанчицом.

590. Петровић Душан К., Шест писама Павла Соларића, Зборник МС за књижевност и језик IV—V (1958, Нови Сад) 247—256.

Са текстом до сада необјављених писама, једним факсимилом и коментаром.

591. Пешкић Митар, О датирању и ауторству Мокропољског јеванђеља, Старијар н. с. књ. XII (1961, Београд) 157—160.

Критички осврт на чланак М. Радеке (Старијар VII—VIII, 209—212). Аутор долази до закључка да основни текст јеванђеља припада истој писарској школи (можда и истом писару) којој и Иловачка крмчија из 1262, па датирање треба помаћи уназад.

592. Поповић Д. Ј., Девет писама Гаврила Стефановића Венцловића, Зборник МС за књижевност и језик IV—V (1958, Нови Сад) 233—247.

Са коментаром, текстом писама и напоменама редакције о принципима транскрипције.

593. Радека М., в. бр. 591.

594. Radojičić Đorđe Sp., Antologija stare srpske književnosti (XI—XVIII veka), изд. „Нолит“ (1960, Београд) 8°, 1—374.

В. бр. 579.

595. Радојичић Ђорђе Сп., Архиђакон Јован писац стихова XVIII века, ГФФ НС књ. IV (1959) 259—273.

О архиђакону Јовану чији су „стихови из 1735 год. занимљиви највише по томе што су последњи који су данас познати на српскословенском“.

Са неколико факсимила рукописа.

Резиме на немачком.

596. Радојичић Ђорђе Сп., Атанасије вапијаше, ЛМС 137, књ. 387, св. 5 (1961) 463—467.

Текст са тумачењем речи, коментар и историјат тужбалице Савиног ученика Атанасија, испеване поводом преношења Савиних моштију из Трнова у Србију 1237. Забележио ју је Доментијан у биографији Савиној 1242/43. или 1253/54.

597. Radojičić Đorđe Sp., Beleške letopisaca o skrbi i tuzi po svoј zemlji srpskoј (od 1355 do 1690), Delo V (1959, Beograd) 1391—1399.

598. Радојичић Ђорђе Сп., Ватикански свитак, ЈФ XXIV (1959—1960) 247—250.

599. Radojičić Đorđe Sp., Vacki epistolar iz 1721 god., Delo V (1959, Beograd) 449—452.

600. Радојичић Ђорђе Сп., Завршни акростих код Константина Филозофа, „преводника“ и „учитеља србског“, ЛМС 137, књ. 388, св. 6 (1961) 479—485.

Текст је транскрибован данашњим писмом, с тумачењем речи и две фотографије рукописа, са коментаром стихова из 1433. и 1439. године.

601. Радојичић Ђорђе Сп., Из Савиних песама посвећених Симеону Немањи, ЛМС 136, књ. 386, св. 5 (1960) 382—385.

Подаци о изворима и редакцијама. Фотографски снимак једне стране рукописа из XIII века. Препис неколико стихова, са тумачењем речи, транскрибован.

602. Radojičić Đorđe Sp., Концепти pisama iz feudalnih vremena, Delo VI (1960, Beograd) 1320—1325.

603. Радојичић Ђорђе Сп., Косовски натпис, ЛМС 136, књ. 386, св. 6 (1960) 456—463.

Транскрибован текст са тумачењем речи. Коментар о пореклу и постанку натписа, са једном фотографијом преписа из XVI века. Допуна са једном исправком сопственог рада о овом споменику објављеном у ЈФ XX. Препис натписа чува се у Патријаршијској библиотеци у Београду (под бр. 167).

604. Радојичић Ђорђе Сп., Малоје приношеније Јефимије монахиње, ЛМС 137, књ. 387, св. 1 (1961) 51—57.

О везу на завеси монахиње Јефимије, израђеном године 1398/99. за двери манастира Хиландара. Текст (са тумачењем речи) дат у транскрипцији данашњим писмом. Две фотографије веза и извесни историјски подаци о Јефимији и везу.

605. Радојичић Ђорђе Сп., Око Душанова законика, ИЧ књ. IX—X (1959) 101—112.

О издањима и тумачењима појединих места у Атонском рукопису Душановог законика.

Резиме на немачком.

606. Радојичић Ђорђе Сп., О младом младенцу Угљешу Деспотовићу, ЛМС 137, књ. 387, св. 3 (1961) 265—271.

О стиховима монахиње Јефимије насталим негде између 1386. и 1371. године. Урезани су на иконици која се чува у хиландарској ризници. Дат је данашњим писмом препис (с тумачењем речи) и фотографије.

607. Radojičić Đorđe Sp., О starom našem prevodu Kasijine pesme, Delo VI (1960, Beograd) 889—892.

608. Радојичић Ђорђе Сп., Превод деспота Стефана Лазаревића, или можда само из доба деспотовог, ЛМС 137, књ. 388, св. 2—3 (1961) 172—182.

О више пута издаваном спису „О будућтих премудраго Лава“ који се узимао да је оригинални спис деспота Лазаревића. Аутор, међутим, износи своје ново мишљење да се ради о преводу са вулгарногрчког, извршеном „овако у доба деспото, можда од њега самог, или бар његовим старањем“.

609. Радојичић Ђорђе Сп., „Слово љубве“ деспота Стефана Лазаревића, ЛМС 136, књ. 386, св. 4 (1960) 303—307.

Препис у транскрипцији текста (са тумачењем речи) и једини сачувани фотографски снимак оригинала. Подаци о ранијим издањима са краћом оценом.

610. Радојичић Ђорђе Сп., Спаљене збирке Народне библиотеке у Београду, Библиотекар XIII, св. 5 (1961, Београд) 373—377.

О страдању Народне библиотеке за време I и II светског рата (када је и изгорела априла 1941) и о неоцењивом губитку за нашу културу због пропасти огромног броја наших старих рукописа и књига. Дат је опис уништених старих рукописа и књига. Са сликом остатака изгорелих књига приликом бомбардовања Народне библиотеке 6. IV 1961. године.

611. Радојичић Ђорђе Сп., Српске забелешке из 1532—1543 год. на грчком рукопису с Пиндаровим и Есхиловим делима (о рупницима — рударима и другим становницима Новог Брда), Књижевност XXIX (1959, Београд) 591—595.

612. Радојичић Ђорђе Сп., Српски законик из првих година после велике сеобе, ЛМС 135, књ. 384, св. 1 (1959) 59—64.

Подаци о постанку и пореклу „Суда цара Леона и Константина“, споменика Срба у средњем Подунављу с краја XVII века. Препис са тумачењем црквенословенских речи.

613. Радојичић Ђорђе Сп., Требник (молитвеник) из штампарије Црнојевића, Библиотекар XIII, св. 4 (1961, Београд) 307—311.

Опис књиге са 4 приложене фотографије.

614. Rupel dr Mirko, Naši protestantski tiski XVI. stoletja v jugoslovanskih bibliotekah, Библиотекар XIII, св. 4 (1961, Београд) 260—262.

О књигама протестантских писаца у југословенским библиотекама.

615. Савковић др Јован, После упоређења Савине и Доситејеве „Етике“, Ковчежић II (1959) 24—31.

616. Sironić dr Milivoj, Esopska basna u „Basnama“ Dositeja Obradovića, Ковчежић IV (1961) 40—107.

617. Станојевић Глигор, Једно хајдучко писмо из 1665 године, Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 118—119.

Данашњим писмом транскрибован текст писма анонимног хајдучког харамбаше упућеног Катарину Кореру, генералном провидуру за Далмацију. Писмо написао неки калуђер. Кратак коментар.

618. Стефановић Димитрије, Изгорели неумски рукопис бр. 93 београдске Народне библиотеке — „Једини познати музички споменик из Српског средњег века“, Библиотекар XIII, св. 5 (1961, Београд) 379—384.

Опис рукописа са 12 фотокопија важнијих страница које су поклоњене (јер „имају вредност оригинала“) 1. V 1941, тј. после уништења Народне библиотеке, Архиву САНУ где се чувају и данас под бројем VII/433.

619. Стопић Душница, Принове у одељењу рукописа, старе и ретке књиге Народне библиотеке за 1960, Библиотекар XII, св. 3—4 (1960, Београд) 221—222.

У току 1960. године набављене су следеће старе књиге и рукописи: 1) Четворојеванђеље — рукопис из XIII века, 2) Последовање псалтира — рукопис из XVI века, 3) србуље — 3 псалтира из XVI века, 4) фотокопије — 1) фотокопија документа о куповини српске штампарије у Петрограду, 2) Шишатовачки апостол из XIV века, 3) октоих из Грачанице из XVI века.

620. Стопић Душница, Принове у одељењу рукописа, старе и ретке књиге Народне библиотеке у периоду јануар—јуни 1961. године, Библиотекар XIII, св. 1—3 (1961, Београд) 169—171.

Рукописи — 4 рукописа из XVI века и по један из XVII и XVIII века. Књиге — 7 старих књига из XVI века.

621. Траљић С[анд] М., в. Мошин др В[ладимир] и Траљић С[анд] М., бр. 578.

622. Трифуновић Ђорђе, Ко је састављач арсенге повеље краља Милутина 1317 — 1318, Прил. XXVII, св. 3—4 (1961) 243—244.

На основу стилске блискости оба текста поткрепљује тезу да је Посланицу Карејској ћелији и Повељу краља Милутина о адрфатима за Карејску ћелију писао исто лице — архиепископ Никодим.

623. Фекете Егон, Учешће Св. Саве или његових сарадника у изради Жичке повеље, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 76—87.

Аутор истиче активно учешће св. Саве у изради Жичке повеље, на основу проучавања ортографских и фонетско-морфолошких црта.

Приложене су две фотокопије.

624. Foretić Vinko, Šest pisama Andrije Alibrantiја pisanih iz Zadra g. 1849. Petru Franasoviću u Korčuli, Radovi instituta JA u Zadru IV—V (1959, Zagreb) 261—277.

625. Hamm Josip, Jedna glagoljska dvanaesteračka pjesma iz XIV. stoljeća, в. бр. 288.

626. Хариспјадис Мара, Изложба византијских и словенских рукописа у Охриду, Библиотекар XIII, св. 6 (1961, Београд) 668—670.

О изложби рукописа који се чувају у Народном музеју у Охриду, приређеној поводом XII међународног византолошког конгреса у Охриду септембра 1961. године. Каталог са описом збирке рукописа од В. Мошина такође је издат, тј. прештампан, поводом овога конгреса. Од броја 90—93. у овом каталогу је опис 4 словенска рукописа.

627. Чурчић Лазар, Два издања месецослова 1765. год. и неки проблеми око књига штампаних код Димитрија Теодосија, Библиотекар XIII, св. 4 (1961, Београд) 312—315.

Опис књиге. Расправља се такође о проблему штампања наших црквених књига — Русија или Венеција и ставу званичне српске православне цркве према томе.

628. Чурчић Лазар, Збирка варијаната старе и ретке књиге, Библиотекар XII, св. 3—4 (1960, Београд) 163—168.

Аутор даје податке о постојању бар по две варијанте извесног броја старих књига, наводећи разлике међу варијантама. Ове књиге се налазе у Библиотеци Матице српске у Новом Саду.

Без, можда потребног, уводног објашњења.

З. Г. С.

629. Ч[урчић] Л[азар], Колико је књига Гаврила Троичанина у Новом Саду, Библиотекар XI, бр. 1—2 (1959, Београд) 122—123.

Постоји само један псалтир Гаврила Троичанина у Новом Саду и чува се у библиотеци МС под инв. бр. 113438 (18. XI 1953).

630. Ч[урчић] Л[азар], Неколике значајне принове у Библиотеци Матице српске, Библиотекар XI, св. 3—4 (1959, Београд) 269—272.

- 1) Збирка српских књига XVIII века дра Георгија Михаиловића;
- 2) Појединачне књиге: 1) Зборник молитава Јована Рајића; 2) Кормчая;
- 3) Офице (служба) од блажене дјеве Марије и Петнаест молитава свете Брижите;

4) Пурголд, Правовјерије.

Дат опис књига са нешто текста на оригиналу.

631. Чурчић Џејзарј, Штампани венецијански „Мољитвеник“ из године 1571 Библиотеке Матице српске, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 288—291.

Нови подаци о рукописима и осврт на његово издање у књизи М. Решетара и Ђ. Банелија „Два дубровачка језичка споменика из XVI вијека“.

632. Шеровић Петар Д., О једном ћирилском натпису у Столиву у Боки Которској, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 241—247.

Поред осталог, о пореклу оштећеног натписа у напуштеној црквици св. Василија у Доњем Столиву. Писац даје и своју транскрипцију с исправкама ранијих транскрипција и закључује да је текст писан око 1670. године.

633. Шкриванкић др Гавро А., Један стари ћирилски натпис из XIII века у Омишу, Историјски записи књ. XIV, св. 1—2 (1958, Цетиње) 266—272.

Са текстом и сликом натписа уклесаног на једној каменој плочи на омишком гробљу. Дат је коментар и осврт на раније помене овог натписа.

ђ) Историја српскохрватског језика

634. Белић др Александар, Основи историје српскохрватског језика. I фонетика, II издање, изд. „Нолит“ (1960, Београд) 8°, 1—172.

Штампано као универзитетска предавања.

635. Brozović Dalibor, Dva priloga proučavanju Petra Zoranića, Zadarska revija VIII (1959, Zadar) 70—81.

1. О „Планинама“ као извору за језична истраживања и 2. Заборављена Тинова пјесма о Петру Зоранићу.

636. Vaillant André, L'histoire de Basile au cheveux d'or, prince tchèque, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 237—241.

На основу анализе неких речи („поклисар“, „из ачага“, „сенатор“ и сл.) писац закључује да је легенда у рукопису „Повѣст о Василии Златовласомъ, королевичѣ Чешской земли“, из XVII века, настала на територији Далмације а не у Пољској како се до сада мислило.

637. Vince Zlatko, Problemi književnog jezika i pravopisa prve polovine XIX stoljeća u Dalmaciji u raspravama engleskog učenjaka, Zadarska revija I (1961, Zadar) 62—64.

О расправама дра Роберт-а Аутј-а, професора на свеучилишту у Cambridge-у, у којима се дотиче проблематике нашег књижевног језика, посебно о његовој студији „Dalmatia and the Illyrian linguistic reforms“.

638. Vince Zlatko, Rad Pravopisne komisije u Zadru godine 1820, RFFZ sv. 1, god. 1 (1960) 66—81.

В. бр. 660.

639. Винце Златко, Став Зоре далматинске у Задру према тежњама илираца за јединственом графицијом у хрватској књижевности, Радови Научног друштва НР Босне и Херцеговине књ. XVIII, Одјељење историјско-филолошких наука књ. 6 (1961, Сарајево) 149—172.

Резиме на француском.

640. Георгијевић др Крешимир, Један Доситејев поштовалац код Хрвата, Ковчежић IV (1961) 193—195.

641. Деретић Јован, Доситеј Обрадовић према Историји Јована Рајића, Ковчежић III (1960) 18—36.

642. Ђорђевић Нада, О једној белешци о Доситеју, Ковчежић IV (1961) 204—207.

Доказује да је белешка Копитарева, а не Добровског.

643. Ђорђић др Петар, Осавремењавање преддуковске графике и ортографије, Библиотекар XIII, св. 4 (1961, Београд) 301—306.

Аутор објашњава како треба читати текстове писане неререформисаном азбуком. Задржава се на проблемима читања, тј. фонетског транскрибовања следећих слова и словних група: ђ (јата), щ, српскословенских словних група *лѣ*, *лѣ* и *нѣ*, *нѣ*, графичког необележавања гласа *ј*. Фонетско транскрибовање текста писаног неререформисаном азбуком дато је на примеру песме Захарија Орфелина *Плач Србију* у транскрипцији Младена Лесковца и Јеремије Живановића.

Аутор ставља оправдане ситније замерке на ове две транскрипције.

644. Ekl Vanda, Historijska toponomastika grada Rijeke i distrikta, Starine 49 (1959, Zagreb) 247—299.

Топоними општине Козала.

645. Јеремих Драгољуб Д., Неке језичке и правописне црте Ватиканског хрватског молитвеника, ЈФ XXIV (1959—1960) 281—287.

646. Jernej Josip, Glagoli na *-irati* u XVII. i XVIII. stoljeću, Filologija II (1959, Zagreb) 31—40.

Досада су се филолози бавили питањем глагола на *-ираи* више мање са практично-пуристичким намірама. Јернеј се осврће на хронологију тих глагола, на начин њихова ширења и на семантичке промјене. Полазећи од чињенице да смо наставка *-ираи* преузели у 17. стољећу из њемачкога језика и адаптирали га, аутор даје хронологију и семантику тога наставка према потврдама из најважнијих старих исправа, „понајприје оних из сјеверних подручја, гдје је утјецај аустријске (т.ј. њемачке) администрације био најјачи“. Према тим исправама први примјер облика на *-ираи* у хрватском контексту налази се у једној листини општине Драганићи из 1678. године.

Резиме на талијанском.

647. Jonke Ljudevit, Sporovi pri odabiranju govora za zajednički književni jezik u Hrvata u 19. stoljeću, RSI III (1959, Zagreb) 5—34.

648. Калупшевић Нада, Плавшић Лазар: Српске штампарије од краја XV до половине XIX века. Београд, Удружење графичких предузећа Југославије, 1959; стр. 334; 8°, Библиотекар XII, св. 1—2 (1960, Београд) 61.

Повољан приказ уз констатацију да се наводе дела штампана у свим штампаријама.

649. Kuna Herta, Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića, Grada Naučnog društva NR BiH knj. X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka knj. 7 (1961, Sarajevo) 125—177.

Обрађена је грађина с акцентом, фонетика и морфологија Ситовићевог језика на темељу главног дјела, Писне од пакла, док су остала дјела употребљена критички, с обзиром да су каснијег издања.

650. Михаиловић Бисенија, Стогодишњица једне граматике, КњЈ св. 1 (1961) 52—62.

Приказ „Српске писменице“ Јована Илића, изашле 1860. год. у Новом Саду, критика Ђ. Даничића и његова полемика са Алимпијем Васиљевићем поводом овог издања.

651. Михаиловић др Георгије, Венгерска граматика Георгија Салера у преводу Георгија Петровића 1795, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 152—154.

Прилог.

652. Mladenović Aleksandar, Grafija i jezik dalmatinskih čakavskih rukopisa u arhivu Jugoslavenske Akademije, ГФФНС књ. IV (1959) 117—150.

На основу анализе рукописа „Život blaženoga svetoga Ivana Krstitelja“ и стихова „Skazan' je od nevoljnoga dne“ и „Govorenje sv. Bernarda“ добија раније дату претпоставку о Марулићевом ауторству ових дела. Сматра да би писац „могао потицати из северозападних области од Сплита, са терена према Задру, што наравно не искључује могућност да су ова дела могла постати и у Сплиту или његовој ближој околини“.

Резиме на француском.

653. Младеновић Александар, Графичка и језичка испитивања рукописа Доситеја Обрадовића, Ковчежић IV (1961) 133—163.

Аутор даје преглед употребе графичке, гласова и облика у писмима Доситеја. Указује, на основу извесних упоређења са данашњим говорима Војводине, на „доста подударна са савременим књижевним језиком, а делом и са поменутиим народним говорима“. У прилогу неколико фото-илустрација из писама.

654. Младеновић Александар, О језику Летописа фра Николе Лашванина, Grada Naučnog društva NR BiH knj. X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka knj. 7 (1961, Sarajevo) 53—123.

Аутор даје преглед писама и правописа, гласове, облике и понешто из синтаксе Лашваниновог језика. Поред тога, аутор је изнио и стање неких главнијих особина у осталим дијеловима Летописа који представљају преписе старијих аутора. У свим дијеловима Летописа, укључујући и дио који је створио сам Лашванин, стање је готово једнако у погледу *j* мј. *ћ*, групе *шћ*, сугласника *х* и јотована сугласника. У погледу групе *јд*, као и плуралских падежа, оригинални Лашванинов текст не подудара се у истој мјери са свим дијеловима текста.

655. Mladenović Aleksandar, О језику Marulićevih poslanica, ГФФНС књ. V (1960) 130—143.

Детаљно о графичкој, фонетичкој и морфолошкој Посланица и са закључком да Посланице „не потичу непосредно од аутора Јудите већ посредно преко неког непознатог писара“.

Резиме на француском.

656. Младеновић Александар, Прилог проучавању Орфелиновог језика, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 153—173.

Орфелинов језик се одликује непознавањем извесних дијалекатских особина, али садржи извесне црте нашег савременог језика за разлику од језика Доситеја и Венцловића.

Резиме на руском.

657. Павловић Драгољуб, Доситеј као књижевник, ЛМС 137, књ. 387, св. 6 (1961) 524—536.

Између осталог и о Доситејевом језику.

658. Павловић Драгољуб, О досадашњем проучавању Доситеја Обрадовића — Поводом стопедесетогодишњице његове смрти, Прил. XXVII, св. 1—2 (1961) 5—19.

Критички осврт на до сада објављене резултате у нашим и страним радовима о Доситеју и проблемима који чекају на будућа истраживања. Сматра да Доситеј није још увек довољно проучен и оцењен.

659. Пантић Мирослав, Штампар старих српских књига Димитрије Теодосије, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 206—235.

Нови подаци о делатности штампара Грка Д. Теодосија, издавача ћирилских књига у XVIII в. у Млещима, с обзиром на непотпуности и погрешке у студији Јована Томића објављеној у Гласу СКА СХХХIII (1929).

660. Ресо А[sim], Zlatko Vince: Rad pravopisne komisije u Zadru godine 1820 (Posebni otisak iz Radova Filološkog fakulteta u Zadru, I razdio lingvističko-filološki), КњЈ св. (1961) 480—481.

Приказ. В. бр. 638.

661. Пудић Иван, Немачки утицај у делима М. А. Релковића, ЈФ XXIV (1959—1960) 265—280.

662. Putanec Valentin, Prva tiskara u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Modruš 1482—1484, vlastito izdanje (1959, Zagreb) 1—4.

663. Putanec Valentin, Sufiks *-ora* u hrvatskoj antroponimiji, Filologija II (1959, Zagreb) 75—81.

Према Маретићевој Граматици излази „да суфикс *-ora* у нашој антропонији није ни постојао“. Овдје се даје доста сигурних примјера за постојање тога суфикса, који се могу корисно употребити у проучавању антропонимних суфикса у хрватској ономастичи.

Резиме на француском.

664. Радојичић Ђорђе Сп., Дјак Андреја, београдски писац из времена деспота Стефана, Годишњак града Београда V (1958, Београд) 19—25.

665. Радојичић Ђорђе Сп., Развојни лук старе српске књижевности, ЛМС 136, књ. 385 (1960), св. 3, стр. 189—205 и св. 4 стр. 328—346.

Краћи преглед појаве и развоја словенске ортографије, писмености и феудалне књижевности у Срба, са извесним историјским подацима.

666. S. I., Magyar Konyvszemle, Budapest 77. evf. 1. szam, 1961 jan-marc. str. 122, Библиотекар XIII, св. 6. (1961, Београд) 729.

Међу приказаним чланцима налази се и чланак Gösta Elvin — University Library Uppsala, Sweden, приказ боиблиграфије „Inkunabule v Sloveniji“ Алфонса Гспана и Јосипа Бадалића. Аутор истиче значај овога рада.

667. Стевановић М[ихаило], Стварање дужине претходног самогласника или прелаз л у о, НЈ н. с. X, св. 1—2 (1960) 1—9.

На основу чувања неизмењеног л иза дугог претходног вокала аутор закључује да се прелаз у о извршио у време кад се дужина с тога л још није била пренела на претходни вокал. Чување дужине према њему је појачавало вокалску природу једног сонанта те је он тако могао прећи у потпун вокал. Тамо где се дужина с њега претходно била пренела на претходни вокал вокалска природа његова је тим ослабљена па је он и даље остао сугласник.

668. Стојнић Мила, Филолошки радови Захарија Орфелина, Зборник МС за књижевност и језик IV—V (1958, Нови Сад) 94—108.

Са детаљним приказом првог буквара славеносербског језика који је написао Захарије Орфелин и приказом Орфелиновог превода књиге „Первые начатки латинског језика“ у коме се огледа Орфелинов став о многим граматичким питањима. Из чињенице што је Орфелин „осећао потребу да неке српској деци неразумљиве речи преведе на српски“ аутор закључује да је Орфелин „признавао право грађанства само оним руским речима које су биле разумљиве српском читаоцу“.

е) Метрика

669. Вркић Светозар, О генези једног ритма и једне форме, ЛМС 136, књ. 386, св. 1 (1960) 56—62.

Поводом раних препева — превода Лазе Костића.

670. Живковић Драгиша, Трохеј или јамб Бранка Радичевића, ЛМС 137, књ. 388, св. 5 (1961) 313—337.

671. Kravar M[iroslav], Naš prijevodni heksametar danas, ЖА X, св. 1—2 (1960) 277—302.

Резиме на немачком.

672. Матић Светозар, Трагови стиха на стећцима, Зборник МС за књижевност и језик IV—V (1958, Нови Сад) 80—93.

О удвајању предлога и сл., употребљеном из метричких разлога (типа *на убаву, на бољу Косову* и сл.) у стиховима забележеним на надгробним натписима стећка. Са освртом на сличне појаве у народној поезији и поезији Мавра Ветранића, Николе Наљешковића и др.

673. Стевановић Ђ[огдан] М., Хексаметар Војислава Илића, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 187—200.

Резиме на француском.

674. Terbarina Josip, On Rendering Shakespeare's Blank Verse into Other Languages, в. бр. 261.

ж) Стил

675. Anić Vladimir, Pleonazam u logičkom i afektivnom izrazu, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 21—24.

Писац најприје говори о елипси, а затим даје дефиницију плеоназма и таутологије. Он сматра да „плеоназам има своје мјесто у умјетничком језику и слободније писаном тексту, дакле у афективном изразу“.

676. Brozović Dalibor, O izvorima pjesničke snage u Kranjčevićevu jezičnom izražaju, Zadarska revija V (1960, Zadar) 345—358.

У уводном дијелу говори опћенито о језичном и изражајном арсеналу хрватских pjesника од Крањчевића, а затим прелази на самог Крањчевића и показује што је он у изражајном погледу остварио и што је од тога оставио нашој лирици у наслеђе. Овај дио чланка подијељен је у 4 поглавља: 1. Властита језична основица, 2. Пјесничко наслеђе, 3. Босна и 4. Унутарњи поетски императив Крањчевићев. У прва три поглавља говори о изворима с којих је Крањчевић могао примати изразе, а у четвртм о извору који је Крањчевић нашао у самом себи.

677. Главичић Бранимир, Једна врста тзв. славенске антитезе у Хомера, Прил. XXVII, св. 1—2 (1961) 54—64.

Занимљиво упоређивање сличности фигура у „Илијади“ са нашим народним песмама. Закључује да је „наш народни пјевач антитезама поредбеног типа бар у тој фигури умјетнички надмашио“ Хомера.

678. Грицкат Ирена, Прилози и њихов однос према придевима и придевским значењима, в. бр. 330.

679. Димитријевић Радмилко, Примери рђавог стила, КњЈ св. 3 (1961) 323—329.

О стилским недостацима у задацима ученика средњих школа.

680. Živković Dragiša, Dve stilske crte srpskog romantizma, Umjetnost riječi III (1959, Zagreb) 49—66.

681. Јурковић Виктор, Анализа лирске пјесме у основној школи, Настава и васпитање X, св. 6—7 (1961) 347—351.

Књижевно-уметничка анализа Шантићеве песме „Ковач“.

682. Kalezić Vasilije, Uvođenje u stilske osobine i idejno-tematske osnove književnih tekstova, Pedagoška stvarnost VII, sv. 3 (1961, Novi Sad) 152—161.

Интерпретација књижевног текста у старијим разредима гимназије.

683. Kalenić Vatroslav, Nekoliko problema uz jezik dvaju romana Mirka Božića, Književnik II, br. 8 (1960, Zagreb) 112—119.

684. Kalenić Vatroslav, Stilografski pravopisni elementi, JiS VI (1960—61), št. 7 str. 228—232; št. 8 str. 248—256.

685. Кошутих Владета Р., Један препев необичан, ЛМС 136, књ. 385, св. 1 (1960) 13—36.

О језичким и стилским особинама Винаверовог преписа Валеријевог песничког дела „Le cimetière marin“ [„Гробље крај мора“]. Приказ, повољан.

686. Maštrović Ljubomir, Neka opažanja o „Hrvatkinji“ i njezinu jeziku, *Zadarska revija* br. I (1960, Zadar) 51—54.

687. Николић др Берислав М., Књижевници и језик, *КњЈ* св. 1 (1960) 89—90.
О значају и потреби неговања језика у делима наших књижевника.

688. Николић Берислав М., О неким особинама стила и језика Милана Богдановића, *НЈ* н. с. X, св. 1—2 (1960) 24—28.

Истичући непосредну стилску и језичку вредност дела овог нашег критичара, писац чланка се осврће на пропусте и омашке које наш познати критичар чини у свом стилски и језички бриљантном делу. На стилском пољу писац му замера што у тежњи да изнијансира мисао често понавља већ речено. Такође му замера честу употребу модалних речи и израза.

На језичком пољу писац налази неколико језичких недопуштености:

1) *Црпсти* — *црпи*, место правилног (он) *црпи*.

2) Употребу гл. именице од тренутног (*осиромашење*) уместо од трајног глагола (*осиромашавање*), како захтева контекст.

3) Неправилност прављења прилога на *-ће* од прилога врем. садашњег на *-ћи* (*освежавајуће* м. *освежавајући*, — „делује освежавајуће“ место правилног: *делује освежавајући*).

4) Употребу познатог русизма: *ло* + лок. уз гл. им. мишљења, говора и сл.

5) Употребу страних, нарочито француских речи.

Аутор на крају истиче да „и код овог изврсног стилисте има и нешто тамнијих нијанси, којих се није увек лако ослободити“.

689. Николић Берислав М., Осврт на приповедачки стил Бранка Ђопића, *НЈ* н. с. X, св. 3—6 (1960) 171—179.

Говорећи о стилу и стилским фигурама, аутор истиче богат народни језик Б. Ђопића који даје пластичност његовом приповедању. И употреба „помало“ драстичних речи (кмезити се, кмезљивац, кењају; отклипсала, наклапа итд.) доприноси томе, само се аутор пита: „нема ли у овоме помало трагова фелтонијизма?“ На крају аутор даје речи којих нема код Вука, а Ђопић их има у анализираној збирци приповедака („Дјечак прати змаја“): врбик, вртљив, кестенар, навиривати, пољанак, сељачак, прижмиривати, прошарица (< прошарати), сплукан, сумлак, упрољетити, усањати. Истиче и погрешну употребу *кога* м. *које* и *ипред* радњом м. *ипред* радњу.

690. Николић Берислав М., Стил и језик Веселиновићевих „Слика из сеоског живота“, *КњЈ* св. 1—2 (1959) 39—44.

691. Павловић др Миљивој, Проблеми стила, в. бр. 28.

692. Petrović Sveto, Lingvistička invazija u studiju književnosti, *Književnik II*, br. 11 (1960, Zagreb) 70—80.

Говорећи о књижи I. A. Richards-а „Speculative Instruments“ (Љондон 1955), писац каже да Richards-ове примједбе имају прилично одређен подтекст, али „читамо ли их и несвјесни тога подтекста, изазват ће нам многобројне асоцијације о властитом положају у том времену инвазије лингвистике изван њезиног правог подручја“. Говорећи даље о екстремима лингвистичке инвазије у студију књижевности, каже да су они „последица више или мање незграпне имитације онога што се зове методом стилистичке критике, а што није друго него образложење разних претпоставки и опис изразито субјективних радних поступака водећих стилистичких критичара“.

693. Pranjić Krunoslav, Problem proučavanja jezika i stila u suvremenih pisaca¹ Jezik IX (1961—1962, Zagreb).

У уводном дијелу каже да немамо још ни једне монографије која би cjеловито и сустванно обрадила језик и стил којег од сувремених писаца. Ономе тко се жели бавити проучавањем језика и стила сувремених писаца треба да буде најприје јасна терминологија којом ће се служити. И зато говори о томе што је то језик, а што стил. Подијеливши стилистику на дескриптивну и генетичку, говори о улози дескриптивне стилистике и о њезиној важности. „Задаћа је дескриптивне стилистике да анализира и утврди како функционира одређен стил, а наша је потреба да с помоћу ње успоставимо типологију стила у монографијама о појединим писцима, те да затим не механичким спајањем, већ интелигентном синтезом успоставимо типологију стила одређене литерарне епохе“.

694. Ружић Жарко, Језик и стил у Змајевим дечјим песмама, КњЈ св. 1 (1960) 31—45.

Језичка и стилска анализа Змајевих дечјих песама.

695. Станић Милко, Језичка и стилска функција метафоре, Настава и васпитање X, св. 6—7 (1961) 338—347.

696. Станић Милко, Обрада Назорове песме „Цврчак“ у средњој школи, Настава и васпитање VIII, св. 5—6 (1959) 327—330.

697. Stanković Milan, Književna analiza pripovetke u srednjoj školi (Metodski postupak na času), Savremena škola XIV, sv. 7—8 (1959, Beograd) 363—371. Анализа Матавуљеве приповетке Пилипенда, с освртом на речник и стил писца.

698. Schmaus A., Двоструки епитет у бугарштини, в. бр. 784.

699. Точанац Василије, О стилу и стилским фигурама, КњЈ св. 1 (1960) 46—65. Тумачи појам књижевног стила и основних стилских фигура.

700. Flaker Aleksandar, Prilog problemu romantičkog stila, Umjetnost riječi III (1959, Zagreb) 39—48.

701. Frangeš Ivo, Stilističke studije, в. бр. 51.

702. Čubelić Tvrtko, Stilsko-izražajne karakteristike narodnih pjesama iz razdoblja narodne revolucije, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 7—23.

У чланку се говори о неким изразитим цртама народне поезије из раздобља народне револуције: о идејној усмјерености, о тематској одређености, о композиционо-стилој карактеристици, о специфичном избору ликова, о језично-изражајним карактеристикама, о завршној и закључној поанти, о естетској или уметничкој вриједности пјесама.

703. Škreb Zdenko, Karakterizacija pjesničkog stila, Umjetnost riječi (1960, Zagreb) 26—39.

з) Методика наставе књижевног језика

704. Babić Stjepan, Obogaćivanje učeničkog rječnika, Pedagoški rad XV, br. 1—2 (1960, Zagreb) 31—39.

705. Bajić Đorđe, Nastava maternjeg jezika i književnosti u višim razredima osnovne škole prema novom nastavnom planu i programu, *Pedagoška stvarnost* V, sv. 8 (1959, Novi Sad) 631—636.

706. Bilićan Ana, Nekoliko misli o upotrebi auditivnih sredstava u nastavi materinskog jezika, *Školske novine* 36 (1959, Zagreb) 2.

707. Vukčević Nikola, Iskustva iz nastave srpskohrvatskog jezika u školama sa mađarskim nastavnim jezikom, *Pedagoška stvarnost* V, sv. 7 (1959, Novi Sad) 557—562.

Истиче се настава српскохрватског језика у мађинским школама као позитивно средство које утиче на зближење ученика.

708. Георгијевић Св[етозар], Граматика и стварност, Настава и васпитање VIII, св. 3 (1959) 152—158.

О проблему: како учинити јаснијим граматичке појмове и покушај да се они илуструју, сликом или алгебарским знацима. Предлаже начин приказивања реченице и времена.

709. Georgijević Svetozar, Kako da poznamo šta je subjekat u rečenici, *Savremena škola* XIII, sv. 3—4 (1958, Beograd) 258—267.

Методске сугестије.

710. Grčević Franjo, Neka osnovna pitanja nastave jezika i književnosti u vezi sa reformom gimnazije, *Књ* св. 3—5 (1959) 177—189.

Разматрање досадашњег метода и програма рада у настави матерњег језика и књижевности и предлагање њихових измена ради постизања што боље писмености и опште књижевне културе ученика.

711. Derossi Zlata, Neki problemi u analizi rečenice, *Školske novine* br. 34 (1960, Zagreb).

712. Живковић Вукашин, Домаћи задаци у настави матерњег језика, Настава и васпитање IX, св. 4—5 (1960) 225—232.

Аутор указује на разне врсте домаћих задатака, између осталих и на оне у вези са обрађеним граматичким градивом и на потребу да они буду занимљиви и корисни за ученике.

713. Živković Sreten, Kako treba analizirati rečenicu, *Školske novine* br. 24 (1960, Zagreb).

714. Živković Sreten, Kako treba da učenici shvate rečenicu (Odnos duševnog doživljavanja i jezičnog doživljavanja), *Školske novine* br. 20 (1960, Zagreb).

715. Živković Sreten, Kako treba pristupiti obradi rečenice, *Školske novine* br. 17 (1960, Zagreb).

716. Živković Sreten, Kako ćemo odrediti glavne članove rečenice, *Školske novine* br. 21 (1960, Zagreb).

717. Иванчевић Љубомир, Један контролни диктат, Настава и васпитање VIII, св. 10 (1959) 555—559.

О диктату као форми рада којом се може установити код ученика познавање основних елемената језика.

718. Janjušević Desanka, Pismene vežbe u osmogodišnjoj školi, Savremena škola XIII, sv. 7—8 (1958, Beograd) 511—515.

719. Јовановић Чедомир Д., Усмено изражавање ученика — Постављање проблема, Настава и васпитање VIII, св. 4 (1959) 196—198.

720. Jonke Ljudevit, Nastava hrvatskoga ili srpskoga jezika u gimnaziji po novom nastavnom planu, Jezik VIII (1959, Zagreb) 36—41.

721. Каблар Ђорђе, Подмет (Нова наставна јединица у шестом разреду основне школе на тексту домаће задаће једног од ученика), Настава и васпитање VIII, св. 1 (1959) 36—38.

722. Kablar Đorđe, U nastavi jezika treba polaziti od rečenice, Školske novine br. 2—3 (1960, Zagreb).

723. Kvašček Radivoj, Eksperimentalno proveravanje vrednosti metoda pismenosti, Pedagoška stvarnost VI, sv. 5 (1960, Novi Sad) 341—352.

724. Kovačević Slobodan, Uvođenje učenika u razumijevanje pjesničkog stila, Pedagoški rad XV, br. 7—8 (1960, Zagreb) 239—295.

725. Мамузић др Илија, Говорни и писмени израз у средњим школама, Настава и васпитање VIII, св. 5—6 (1959) 273—289.

О облицима и начину рада на развијању усменог и писменог изражавања код ученика.

726. Mamuzić dr Ilija, Nastavnik maternjeg jezika — Jedan nacrt, Savremena škola XIV, sv. 7—8 (1959, Beograd) 253—264.

О дужностима наставника матерњег језика.

727. Mamuzić Ilija, O jednoj metodici na lingvističkoj osnovi, Savremena škola XVI, sv. 7—8 (1961), Beograd) 408—413.

728. Мамузић др Илија, Прва методика наставе матерњег језика у данашњој основној школи, Настава и васпитање X, св. 6—7 (1961) 433—437.

Приказ и оцена књиге Тона Перушка: Матерински језик у обавезној школи. „Књига [је] одмерена и разложена, вредна консултовања за теоретичаре и практичаре наставе матерњег језика у нашој основној школи“.

729. Марковић Марко, Један облик писмених вежби у основној школи, Настава и васпитање VIII, св. 2 (1959) 90—93.

О облику „писмених вежби у који се ученичка осјећања и доживљаји морају обавезно уносити и користити у пуном обиму и интензитету“.

730. Marković Marko, Prilog pitanju obrade gramatičkih znanja u osnovnoj školi, Savremena škola XV, sv. 7—8 (1960, Beograd) 398—403.

О потреби везивања обраде граматичких знања за остале области наставе матерњег језика.

731. Миловић Миливоје, Настава граматике и граматизирање, Књ. св. 4. (1961) 461—462.

Критикује формалистички начин рада у настави граматике у средњој школи

732. Недић Војо, Нови програм матерњег језика и књижевности у гимназији, Настава и васпитање X, св. 8 (1961) 472—480.

733. Недић Војо, Организација слободних активности ученика у вези с наставом матерњег језика и књижевности, Настава и васпитање VIII, св. 10 (1959) 523—525.

734. Недић Војо, Осврт на програм матерњег језика и књижевности у реформисаној гимназији, Настава и васпитање VIII, св. 4 (1959) 199—205.

О прилагођавању новог наставног програма матерњег језика и књижевности, који се налази у стручном раду „Гимназија“ Савезног завода за проучавање школских и просветних питања, узрасту ученика, уз предлог и програм израде јединствених уџбеника на територији ФНРЈ.

735. Никוליћ Миленија, Опсервације и непосредни израз у настави синтаксе, Настава и васпитање IX, св. 7—8 (1960) 422—427.

Аутор указује на потребу вршења синтаксичке анализе, нарочито при учењу о реченици и временима, не на реченицама истргнутим из текста већ на појединим текстовима, причама, са претходним упознавањем ученика са садржајем, као и на реченицама које стварају сами ученици у писменим и усменим вежбама.

736. Novak Đuro, Pismenost je jedan od osnovnih zahtjeva nastave materinskog jezika, Školske novine 15 (1959, Zagreb) 3.

737. Ozer Đura, Neke specifičnosti u nastavi morfologije srpskohrvatskog jezika u školama nacionalnih manjina — Mađara, Pedagoška stvarnost VII, sv. 1, 2, 3 (1961, Novi Sad) 18—21, 83—88, 181—185.

О проблему наставе и начину обрађивања променљивих и непроменљивих врста речи.

738. Орловић-Поткоњак Милена, Један вид развијања педагошке писмености — Дневници о прочитаној педагошкој литератури, Настава и васпитање IX, св. 4—5 (1960) 214—218.

739. Pavlović dr Milivoj, Osnovi metodike nastave srpskohrvatskog jezika i književnosti, izd. „Naučna knjiga“ (1961, Beograd) 8°, I—XI + 1—230.

Дело је посвећено примени науке у настави српскохрватског језика. Аутор прво истиче задатке наставе матерњег језика, а затим излаже став према материји говора и према јединству говорне функције. У вези са овим основним принципима расправља о наставним плановима, програмима, а посебно о схватању значаја упознавања ученика са најновијим појавама језичке еволуције, с обзиром на читање дела старијих писаца. Даље излагање посвећено је анализи штива, значају књижевности и естетских вредности.

740. Pavlović Stanimir, Praćenje uspeha u nastavi maternjeg jezika, Pedagoška stvarnost VII, sv. 1 (1961, Novi Sad) 8—14.

741. Peruško Tone, Početna nastava glagolskih vremena, Pedagoški rad XV, br. 7—8 (1960, Zagreb) 287—292.

742. P[eruško] T[one], Prilozi o nastavi materinskog jezika u sarajevskoj „Našoj školi“, Školske novine 3 (1959, Zagreb) 4.

743. Peruško Tone, Film u nastavi materinskog jezika, Školske novine br. 23 (1960, Zagreb).

744. Petravić Mirko, Zašto su nam srednjoškolci nepismeni? Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 28—29.

745. Rosandić Dragutin, Jedna mogućnost u obogaćivanju učeničkoga rječnika, Školske novine br. 23 (1960, Zagreb).

746. Спасић Радмила, Настава српскохрватског језика у средњим школама на територији АКМО, КњЈ св. 3—5 (1959) 190—192.

О тешкоћама извођења наставе српскохрватског језика услед велике разлике између локалног говора и књижевног језика.

747. Станић Драгољуб Ј., Могућност организовања групног рада у настави матерњег језика (Записана искуства у једној сеоској школи), Настава и васпитање X, св. 3 (1961) 170—174.

Аутор истиче које је градиво подесно за овакав начин рада: вежбе у логичном и изражајном читању, говорне вежбе, вежбе у обради, утврђивању и понављању граматичког градива и, посебно, рад на обликовању језичке писмености.

748. Станић Милија, Питање акцената у нашој настави, Настава и васпитање VIII, св. 5—6 (1959) 309—312.

О потреби обрађивања акцената у основним и другим школама, и о тешкоћама везаним за то.

749. Станић Милко М., Нови програм српскохрватског језика и југословенске књижевности у гимназији, Настава и васпитање IX, св. 9—10 (1960) 489—498.

750. Težak Stjepan, Prezent u basni, Pedagoški rad XV, br. 1—2 (1960, Zagreb) 47—50.

751. Tomanović Vaso, Akcenat srpskohrvatskog književnog jezika i njegova nastava u školi, в. бр. 388.

752. Тохољ Сава, Настава граматике у основној школи, Настава и васпитање VIII, св. 8—9 (1959) 414—430.

О увођењу функционалне граматике у наставу и њеном повезивању са развијањем усменог и писменог изражавања.

753. Тохољ Сава, Савремени погледи на наставу матерњег језика, Настава и васпитање IX, св. 4—5 (1960) 176—182.

Аутор истиче потребу увођења савремене науке о језику у наставу српскохрватског језика, и њеног повезивања са наставом књижевности.

754. Turčić Milla, Govorne vježbe na Akademiji za kazališnu umjetnost, Jezik VII (1959, Zagreb) 81—85.

755. Horvat Ivan, Primjer aktivnih metoda pri obradi štiva, Školske novine I (1959, Zagreb) 4.

756. Šipka Milan, O (ne)pismenosti naših srednjoškolaca, Jezik VII (1959, Zagreb) 118—124.

757. Шуковић Радивоје, Књижевни текст у развијању писмености у вишим разредима основне школе, Настава и васпитање IX, св. 2—3 (1960) 113—115.

Аутор указује на потребу језичке и стилске анализе дела које се обрађује с ученицима.

н) Терминологија

758. Bezljaj France, Dragutin Simonović, Botanički rečnik, в. бр. 83.

759. Живковић Б., Knjižnica Glasilo Društva bibliotekarjev Slovenije. Ljubljana 1960. Let III št. 1—4, Библиотекар XIII, св. 1—3 (1961, Београд) 98—100.

Приказ.

Поменут чланак Станета Суходолника: „Терминолошки опис речи „Књижница“.

760. Živković Sreten, Ujednačenje tumačenja gramatičkih pojmova, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 81—91.

Говори о потреби уједначавања граматичке терминологије и даје неколико практичних савјета како би се то уједначавање могло провести.

761. Kašlay Juraј, O hrvatskoj terminologiji u zubnom liječništvu, Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 156—158.

Писац је у својим радовима употребио неке ријечи које нису уобичајене у стоматологији. И зато их сада предаје језичарима да о њима даду своје мишљење.

762. Костић др Александар Б., Наша медицинска терминологија и нови правопис, НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 90—95.

У чланку се констатује да је правописни речник на пољу медицинске терминологије затајио, грешно, био недовољно стручан и недоследан.

Да би се исправила ова погрешка новог правописа, аутор предлаже: „а) да се изврши ревизија медицинских речи у Правопису;

б) да се што пре путем нарочитог одбора од медицинских и језичких стручњака приступи изради наше уједначене медицинске терминологије“. Тако би се прекинула пометња у нашем медицинском језику и постигла уједначеност медицинских термина. В. бр. 766.

763. Мијовић Павле, Чубриловић др Васа, Терминологија племенског друштва у Црној Гори, Посебна издања САН СССРХХI, Етнографски институт, књ. 9, 1959, стр. 1—59, Историјски записи књ. XVII, св. 3 (1960, Титоград) 167—170.

Приказ.

764. Мишић Смиља, Израда српскохрватског библиотекарског речника — терминолошки проблеми, Библиотекар XIII, св. 4 (1961, Београд) 227—241.

О стању наше библиотекарске терминологије данас, уз преглед библиотекарске терминологије у свету.

Расправља се о следећим терминима:

- 1) наука о библиотекама — библиотекаство
- 2) библиотека или књажница
- 3) библиотекар или књажничар
- 4) национална библиотека — народна библиотека

5) архаични термини; више термина за један појам; нејасни термини.

Аутор на крају истиче нужност израде термиолошког речника „енциклопедијског карактера“ уз коначну редакцију лингвиста.

765. Московљевић Милош С., О називима неких пољопривредних алата. — Прилог терминологији, НЈ н. с. X, св. 1—2 (1960) 10—17.

Аутор расправља о речима *будак*, *џрнокој* и *џијук* и о њиховом значењу и тачном, делимично тачном или нетачном дефинисању њиховом по речницима нашег језика. Такође даје мање распрострањене или покрајинске речи за ове појмове. Говори и о превођењу ових термина у нашим двојезичним речницима и указује на грешке при њиховом превођењу.

766. Ст[евановић] М[ихаило], Поводом чланка проф. др А. Костића, НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 96—101.

Одговор на чланак проф. А. Костића у истом броју Нашег језика.

Констатује се да проф. А. Костић има право што се тиче сувишности уношења непотребних и несвакодневних мед. термина и назива за поједине ретке болести. Такође аутор сматра правилном замерку проф. А. Костића због нетачног објашњења појединих медицинских термина. Али, аутор каже да проф. А. Костић нема право у инсистирању на искључивој употреби неких облика мед. термина на штету других који су свакодневни, одомаћени и који не воде својом употребом ни у какву значењску колизију. В. бр. 762.

767. Татинја Иво, Прилог ribarskoj terminologiji, Morsko ribarstvo XI (1959, Rijeka) 239—241.

Рибарски називи села Грохоте на отоку Шолти.

768. Нанг, Стјепан, Речник научних и техничких термина, Tehničko vaspitanje I i 2, изд. Centralni odbor narodne tehnike Jugoslavije (1961, Zagreb) 40—42, 47—52.

769. Циндрић Павло, Пokuшaji uvođenja domaћeg kazališnog nazivlja, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 111—113.

Аутор говори о разлозима због којих данас у казалиштима доминира страна терминологија и о проблемима који се појављују при покушајима увођења домаћег терминологије.

770. Чубриловић др Васа, Терминологија племенског друштва у Црној Гори, Пос. изд. САНУ књ. СССРХХI, Етнографски институт књ. 9 (1959) 1—59.

О употреби термина *дом*, *огњиште*, *дим*, *џородица*, *кућа*, *хижа*, *род*, *брајство*, *колено*, *ближика*, *џлеме* и сл. у ранијим епохама и данас.

Резиме на француском.

ј) Народне умотворине (текстови, тумачења итд.)

771. Банашевић Н[икола], A. Schmaus, Serbokroatische Lang- und Kurzzeilenepik — Epitheta als chronologisches Kriterium, Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, Heft 15, München, 1959, стр. 65—84, Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 134—135.

Приказ, повољан.

772. Банашевић Н[икола], В. М. Жирмунский, Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса, изд. Академия наук СССР, Москва, 1958, стр. 146, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 296—301.

Оцена и критика већег броја поставки које је Жирмунски изнео у свом реферату на IV међународном конгресу слависта у Москви.

773. Банашијевић Н[икола], Д-р Бранислав Крстић, Постанак и развој песама о Косовском боју, из „Трећег конгреса фолклориста Југославије“, Цетиње, 1958, стр. 83—99, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 315—316.

Краћи приказ, са замеркама.

774. Жирмунски В. М., в. бр. 772.

775. Јанковић Љубица С., Народне приповетке у Вуковој збирци и неке њихове паралеле и варијанте по часописима и календарима, Ковчежић II (1959) 141—144.

776. Крстић др Бранислав, в. бр. 773.

777. Љатковић В[идо], Alois Schmaus: Die Frage einer „Martolosen“ — Epi k (Die Welt der Slaven, Jahrg. III, 1958, Heft 1; и посебно), Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 318.

Кратак приказ и оцена.

778. Латковић Видо, Вуков „рачун од јуначких песама“, Ковчежић II (1959) 42—60.

О обавештењима које сам Вук у „рачунима“ даје о народним певачима, пореклу песама, скупљачима итд.

779. Меденица Рад[осав], „Златна свирала“ Симе Милутиновића, Прил. XXVII, св. 3—4 (1961) 200—208.

Доказује да ова народна песма „не спада у круг песама о св. Сави и да тиме отпадају и све научне претпоставке зидање на њој“.

780. Mirković D[ragutin], K. Horálek — Z. Horáková, Moravskoslezská píseň s námětem „muž na svatbě své ženy“, Slezský sborník, 1958, č. 2, str. 145—178, Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 131—133.

Повољан приказ расправе о општесловенском мотиву народних песама „муж на свадби своје жене“.

781. Nikolić dr Berislav M., Vasko Popa, Od zlata jabuka (rukovet narodnih umotvorina, izd. Nolit, Beograd 1958) (Jedan vid i jedna primena narodnog usmenog kazivanja), КњЈ св. 1 (1961) 106—108.

Приказ.

782. Popa Vasko, в. бр. 781.

783. Radojičić Đorđe Sp., Stare zagonetke, Delo V (1959, Beograd) 1532—1535.

784. Schmaus Alois], Dvostruki epitet u bugarštici, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 58—72.

Двоструки епитет представља карактеристичну црту „бугарштитичке поетике“ ... „указује на сразмерно дубоку прошлост и потврђује друге индиције по којима се бугарштитица — бар у овом најстаријем, основном типу — мора сматрати епским изразом феудалног поретка предтурског и првог турског времена“.

Резиме на немачком језику.

785. Schmaus A[leis], в. бр. 771, 777.

786. Ђурић Хајрудин, Фирдуси у народним пјесмама, Прил. XXV, св. 1—2 (1960) 91—98.

Текст, приказ и коментар делова народних песама о угледном босанском племену Фирдуси.

787. Horálek K., в. бр. 780.

788. Horáková Z., в. бр. 780.

789. Čubelić Tvrtko, Junačke narodne pjesme, II. izdanje, ŠK (1959, Zagreb) 1—128.

790. Čubelić Tvrtko, Stilsko-izražajne karakteristike narodnih pjesama iz razdoblja narodne revolucije, в. бр. 702.

791. Šamšalović G., Apokalyptisches, ЖА XI, св. 1 (1961) 126.

Тумачење стихова „Настануће пошљедње вријеме...“ (Женидба цара Лазара, Српске народне пјесме, Стаменковића задужбина, стр. 37) утицајем Апокалипсе (20. глава).

792. Šamšalović G., Begegnungen in Mythos und Dichtung, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 179—180.

Аутор износи два случаја из наше народне поезије (Вук Купиновић и Делибег Гром, Вук, Срп. нар. пјесме књ. VI, стр. 25. и Царевић Јован и немила мајка, Матица хрватска, Јуначке пјесме I, стр. 142) у којима се огледа чињеница да су људи учили и од животиња да употребљавају љсковита средства из природе и даје паралеле из других књижевности.

793. Šamšalović G., Beiträge zur Motivgeschichte, ЖА XI, св. 1 (1961) 145—152. У чланку се говори и о мотивима у нашој народној поезији.

794. Šamšalović G., Varianten der Liebesagen, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 180.

Паралеле наше народне пјесме „Два се драга из мала гледала, једно Иве, а Јелица друго“ (Вук, Срп. нар. пј., књ. I, стр. 256) у страним књижевностима.

795. Šamšalović G., Ein Beitrag zur Freundschaftssage, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 180.

Паралеле наше народне пјесме „Од Хрвата Мато“ (Вук, Срп. нар. пјесме, књ. III, стр. 332) у грчкој књижевности.

VIII Македонски језик израдио Александар Џукески

796. Абациева Соња, Кон биографско-библиографската документација за Никола Јонков Вапцаров, С XI, 7 (1961) 704—710.

Библиографија.

797. Алексиќ Дејан, Македонската литература во „Наша реч“, Раз II, серија трета, 8 (1959) 957—959.

798. Андоновски Христо, Македонскиот литературен јазик во искажувањата на грчките учени и публицисти, Раз II, серија трета, 7 (1959) 834—842.

Ги изнесува мислењата на некои грчки научници и публицисти што често се појавуваат во грчкиот печат или во сопствени книги, а што се засновуваат врз одживеаното тврдење дека „не постои македонски јазик, како што не постои и македонска нација“. Авторот со убедливи докази што денеска им се веќе познати на сите во светот ги урива нивните шовинистички мислења, опирајќи се врз современата стварност.

799. Андоновски Христо, Перипетите на македонскиот јазик во Егејска Македонија, Раз II, серија трета, 4 (1959) 400—407.

Зборува за насилствата од страна на грчките власти за да се откаже на македонското население од својот мајчин јазик и да го прифати грчкиот јазик. Насилството оди дотаму што дури се даваат и масовни заклетви на цели села. Истакнува дека сето ова е во спротивност со грчко-југословенското пријателство.

800. Андриќ Иво, Нешто за стилот и јазикот, С XI, 9 (1961) 831—847.

Авторот засега низа проблеми од стилот и јазикот кај српскохрватските писатели. Изнесувајќи суштествени појави од времето на В. Караџиќ до современите творби на писателите, тој дава и низа забелешкувања од своето лично искуство.

На крајот по низата примери што ги дава, авторот истакнува дека стилот и јазикот правел брзи скокови, за да ја достигне современата убавина кај одделните српскохрватски писатели.

А. Џ.

801. [Аноним], Петтото годишно собрание на друштвото за македонски јазик и литература, ЛЗБ VI, 1 (1959) 46—49.

802. Арсовски Томе, Македонскиот препев на „Хамлет“ (Изд. „Кочо Рацин“, Скопје — 1960; препев: А. Шопов), С X, 9, (1960) 925—927.

Приказ.

803. [Арсовски] Томе, Српскохрватски превод на „Повосни македонски песни“ (Изд. „Кочо Рацин“, Скопје, превод: Б. Каракаш), С X, 8 (1960) 836—838.

Приказ.

804. Бакалинова Васка, Поправка на писмена работа во VI одделение на тема: „Еден ден во Сарај со моите другари“, ПД, XVI, 3—4 (1960) 191—193.

Методска единица.

805. Бошковски Борис, Јазикот на учениците во вишите одделенија, ЛЗБ VII, 3—4 (1960) 132—136.

Реферат одржан на Годишното собрание на Друштвото за македонски јазик и литература.

806. Бошковски Борис, Мајчиниот јазик во современото реформирано основно училиште, ЛЗБ VI, 1 (1959) 38—41.

Реферат поднесен на V годишно редовно собрание на Друштвото за македонски јазик и литература.

807. Бошковски Јован, Еден препев на Рациновата поезија, ЛЗБ VIII, 5 (1961) 31—32.

Приказ за препевот на Рациновата поезија на словенечки јазик.

808. Верковиќ Стефан, Македонски народни песни, издание на „Кочо Рацин“, Скопје 1961, стр. 356.

Редакција и предговор Кирил Пенушлиски.

809. Golaб Zbigniew, Генетички врски меѓу карпатската и балканската сточарска терминологија и улогата на словенскиот елемент во ова подрачје, МЈ Х, кн. 1—2 (1959) 19—50.

Врз основа на богата литература и личните испитувања на потипичните сточарски термини во Македонија и другите краишта на Југославија, авторот се труди научно да ја определи нивната етимологија споредувајќи ја со карпатската сточарска терминологија. Заклучува дека основната сточарска терминологија на јужните Словени (поаѓајќи од македонскиот јазик) има домашен словенски карактер, додека основната сточарска терминологија на карпатските Словени, поаѓајќи од полскиот јазик, има повеќе туѓ карактер, репрезентирајќи ги балканските заемки со голем број зборови од јужнословенско потекло. Оваа појава историски е образложена, зашто планинарското сточарство кај јужните Словени е стар вид стопанство, додека кај Украинците, Словаците, а особено кај Полјаците е релативно нова појава XIV — XV в.), што се развила под туѓи влијанија.

810. Грујовска Рајна, Зависни временски реченици, статија во книгата „Македонскиот јазик во основното училиште“, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 101.

Зборник на семинарски материјали.

811. Данова Г. и Иванова Н., Аудио-визуелните средства во наставата по мајчин јазик, ЛЗБ VII, 3—4 (1960) 107—115.

Во статијата се зборува за ползата од аудио-визуелните средства во усвојувањето на литературниот јазик како што се: репродукциите, сликите, фотосите, филмот и др., потоа литературниот текст, уметничката рецитација и сл., потоа правеењето графички план на таблата и сл.

812. Димевски Славко, Една непозната збирка на народно творештво за Карпоша и Карпошевото востание, Раз III, серија трета, 3 (1960) 281—297.

Прилага неколку легенди и народни песни во кои народниот творец ги одразил настаните околу личноста на Карпош и Карпошевото востание во 1689 година.

813. Димитрова Павлина, Подготовка за писмена задача во V одделение, ЛЗБ VII, 3—4 (1960) 102—107.

Методска единица.

814. [Димитровски] Тодор, Александар Белиќ (1876—1960), ЛЗБ VII, 1—2 (1960) 64—66.

По повод смртта на големиот југословенски филолог.

815. Димитровски Тодор, Белешка за зборовите сведок и потез, ЛЗБ VII, 1—2 (1960) 62—63.

Во врска со дублетот сведок и свидетел, што рамноправно се употребува во литературниот јазик, смета дека треба да се претпочита зборот сведок. За зборот потез навлезен во таа форма преку српскохрватскиот јазик, докажува дека треба да се замени со формата потег — потези, два потега.

816. [Димитровски] Тодор, Бирачки или избирачки, ЛЗБ VI, 3—4 (1959) 165.

Ги оправдува оние што од глаголот *избира* ги образувале зборовите *избирач* и *избирачки*.

817. Димитровски Тодор, Десет јазични прилози, ЛЗБ VII, 3—4 (1960) 136—146.

Јазични белешки за овие зборови и изрази: сужен, околност или опстојателство, повелба или повела, пере или мис, допирне и обзирне, се посомнева или се усомни, делува или дејствува, собраниски, најповеќе или најмногу, на лице место.

818. Димитровски Тодор, Една форма за повторување и утврдување на граматичкото градиво — Граматичка анализа на час во VIII одделение, ЛЗБ VII, 1—2 (1960) 48—55.

819. Димитровски Тодор, Именски регистар, МЈ X, 1—2 (1959) 197—214.

Регистар на сите имиња што се среќаваат во статиите објавени во списанието Македонски јазик од I до X година.

820. Димитровски Тодор, Кон транскрибирањето на текстовите во Зборникот на Миладиновци, ЛЗБ VIII, 3 (1961) 23—27.

Авторот на статијата изнесува свои забележувања, што се однесуваат кон транскрипцијата на текстовите запишани и издадени од браќата Миладиновци во Загреб 1862 година.

821. Димитровски Тодор, Македонска граматика за VIII одделение, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 114.

Учебник. Трето издание.

822. Димитровски Тодор, Македонскиот литературен јазик денеска, Стр VI, 3 (1960) 44—55.

Авторот на статијата зборува за развојните патишта и за фонетскиот систем и правопис на македонскиот литературен јазик. Понатаму зборува за утврдувањето и постојаното збогатување на речникот на литературниот јазик. Истакнува дека во слободниот развој од ослободувањето до денеска литературниот јазик успеа да го надрасне народниот јазик со својата единственост на формите, со продорноста на совладувањето од поширок круг луѓе и со збогатувањето на речникот.

Метутоа, истакнува тој, гаранција за натамошното усовршување на литературниот јазик и за чувањето на неговата чистота се младите научни кадри, што сестрано го проучуваат како народниот јазик, така и патиштата што веќе ги зеде литературниот јазик. Прилозите што ги објавуваат научните работници се доказ дека јазикот ќе биде правилно насочуван во развојните патишта.

Истакнува дека литературниот јазик веќе добро се користи во школството, администрацијата, печатот, радиото, театарот и сл.

823. Димитровски Тодор, Малешевски народни песни, издание на Институтот за македонски јазик, Скопје, 1959, стр. 254.

Редактор на песните. В. бр. 865.

824. Димитровски Тодор, Некои прашања од нашата граматичка терминологија, статија во книгата „Македонскиот јазик во основното училиште“, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 101.

Зборник на семинарски материјали.

825. Дим[итровски] Т[одор], Повладување и племенит, ЛЗБ VI, 2 (1959) 92—93.

826. Димитровски Тодор, Прашања и одговори, ЛЗБ VIII, 2 (1961) 25—27 и 4 (1961) 30—32.

Авторот дава одговори на прашањата од Петар Јанкуловски во врска со употребата на зборовите: реч, посматра, особенак, стручњак, видик, обданиште, раскалашност, суета, осквернет, помагала, поручник, цела-целцата, петно, сумрак, мештанин и челаде.

827. Дим[итровски] Т[одор], Ремек-дело, ЛЗБ VI, 3—4 (1959) 164.

Како изрази со адекватни македонски средства ги предлага замените: *мајсторско дело, бисер дело*.

828. Димитровски Тодор, в. Стаматоски Трајко и Димитровски Тодор, бр. 906.

829. Доновска Ленче, Писмена работа по македонски јазик во VIII одделение, ЛЗБ VIII, 2 (1961) 19—21.

Разработка на методска единица.

830. Дума Васка, Како ги подготвувам часовите за поправка на писмените задачи, ЛЗБ VIII, 2 (1961) 21—23.

831. Ѓузел Богомил, „Хамлет“ на македонски (препев Ацо Шопов, „Кочо Рацин“ — Скопје, 1960), Раз III, серија трета, 5 (1961) 518—525.

Оценка на препевот. Ги истакнува неговите слабости.

832. Зографов Христо, Општ поглед на програмата по мајчин јазик за VI, VII, VIII одделение, статија во книгата „Македонскиот јазик во основното училиште“, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 101.

Зборник на семинарски материјали.

833. Зографов Христо, Поуки за јазикот и обработка на граматичкото градиво, ЛЗБ VII, 3—4 (1960) 119—131 и VIII, 1 (1961) 14—18.

Методски белешки.

Зборува како треба да се отстрануваат грешките во литературниот јазик кај учениците со систематски подредените поуки за јазикот. Во однос на обработката на граматичкото градиво истакнува дека треба да се мисли низ три фази: 1. Подготвителна работа, 2. Изнесување на материјалот и 3. Утврдување на изучениот материјал и создавање на правописни и правоговорни навики кај учениците.

834. Иванова Н., в. Данова Г. и Иванова Н., бр. 811.

835. Ивџќ Милка, Денешните правци на работа во лингвистиката, ЛЗБ VIII, 4 (1961) 13—21.

Реферат прочитан на III Конгрес на југословенските слависти во Љубљана.

836. Илчевски Џетар], Георгиев В.: Иследования по сравнително-историческому языкознанию, Москва, 1958, ЖА IX, св. 1—2 (1959) 316—321.

Приказ.

837. Илиј др Војислав, Извештај о испитивању говора Ореша и Папрадишта, ГФФНС књ. V (1960) 467—469.

Са доста података из акцентуације, фонетике, морфологије, као и података о пореклу становништва.

838. Илиј др Војислав, Извештај о испитивању говора села Смиљева, јула месеца 1959, ГФФНС књ. IV (1959) 400—403.

О говору села Смиљева, на линији Битољ—Крушево.

839. Иљоски Васил, За оформувањето и за развитокот на современиот наш литературен јазик, ЛЗБ VI, 1 (1959) 1—16.

Реферат поднесен на V редовно годишно собрание на Друштвото за македонски јазик и литература. Истакнува дека оформувањето и создавањето на македонскиот литературен јазик веќе престана да биде спонтан процес оставен на стихијата, така што во тоа создавање решавачки фактор е свесниот избор.

840. Иљоски Васил, И лоровов и трнов венец, С X, 5 (1960) 423—437.

Статијата е напишана по повод стогодишната на поемата „Сердарот“ од Г. Прличев.

Поемата е напишана на прекрасен грчки јазик и наградена со лоровов венец, така што авторот е прогласен за втор Хомер. Меѓутоа авторот на статијата истакнува дека иако е многу важен јазичниот критериум при определувањето на националната припадност на една литературна творба сепак треба да се имаат предвид и другите компоненти како на пример: духот на творбата, идејата, тематиката, побудите за создавањето и намерите, нејзината порака и тенденција итн. И земајќи го како специфичен случајот на Прличев, Иљоски истакнува дека ваквите компоненти можат да бидат претежни.

Понатаму зборува за осознавањето на Прличев и за неговата преориентација да пишува и да преведува на бугарски јазик, односно за спроведувањето на неговата идеја да пишува и да создаде еден општословенски јазик.

А. Ц.

841. Јаќоски Војо, За матурските писмени задачи во средните економски училишта, ЛЗБ VI, 3—4 (1959) 159—161.

842. Јанушев Михаил, в. Чадиева Нада и Јанушев Михаил, бр. 922.

843. Кавасев Филип, Народни пословици и гатанки од Струга и Струшко, издание на Институтот за македонски јазик, Скопје, 1961, стр. 191.

Книгата содржи: Наместо предговор од Филип Кавасев; народни пословици од Струга и Струшко; поредби и изрази; благослови, клетви и молитви; неколку брзопоговорки; народни прашанки од Струга и Струшко; народни гатанки од Струга и Струшко и на крајот има речник на непознатите и малупознатите зборови.

844. Кантарџиев Ристо, Некои документи за дејноста на српската просветна пропаганда во Македонија во 60-те и 70-те години на минатиот век, ПД XVI, 7—8—9 (1960) 395—421.

Во овој период српската просветна пропаганда презема мерки за организирање акција за отворање српски училишта во Македонија. Во врска со таа нивна политика авторот објавува некои новопронајдени документи.

845. Кантарџиев Ристо, Учебници и книги, што биле во употреба во македонските училишта во XIX век, ПД XVII, 7—8 (1961) 428—447.

Авторот зборува за книгите и учебниците што биле во употреба во македонските училишта во XIX век, од кои ги истакнува книгите издадени од архимандритот Теодосија Синаитски печатени во неговата печатница. Потоа тој укажува и на фактот дека за потребите на македонските училишта во периодот од 1857—1875 година биле издадени 15 учебници од Партенија Зографски, Кузман Шапкарев, Димитар Македонски и Ѓорѓи Пулевски.

846. Каракаш Б[ранко], Васил Хаџиманов: „Македонски борбени народни песни“ („К. Рацин“ — Скопје, 1961 година), С XI, 6 (1961) 625—626.

Приказ.

847. Каракаш Б., в. бр. 803.

848. Кепески Круме, За некои најчести јазични и синтаксички грешки кај учениците од скопските осумгодишни училишта, ПД XV, бр. 5—6 (1959) 314—320. Јазична белешка.

849. Кепески Круме, Поуки за јазикот за VI одделение, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 71. Учебник.

850. Кепески Круме, Поуки за јазикот за VII одделение, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 74. Учебник.

851. Кепески Круме, Разработка на методската единка — Глаголи, ПД XVI, 5—6 (1960) 301—303.

852. Кепески Петар, За македонскиот јазик и околу него, С X, 1 (1960) 3—11.

Во статијата се зборува за тешкотиите на студентите во другите републики што го изучаваат македонскиот јазик.

853. Ковачевска Љубица, Говорна всјба „Еден ден во Сарај“, ЛЗБ VIII, 4 (1961) 28—30.

Методска единица по македонски јазик.

854. Конески Кирил, Изведување на именки и придавки од имиња на земји, држави, покраини и сл., ЛЗБ VII, 1—2 (1960) 56—62.

Дава преглед на можностите за изведувања на именки и придавки од имињата на земји, држави и покраини. Изведувањата ги систематизира според суфиксите.

855. Корубин Бл[агоја], Земјопис за III одделение (Скопје 1955), ПД XV, бр. 1—2 (1959) 91—96.

Јазички белешки во однос на лексиката, правописот и синтаксата на учебникот.

856. Корубин Благоја, Македонскиот превод и некои негови проблеми, С X, 9 (1960) 880—893.

Реферат одржан на Четвртиот конгрес на преведувачите на Југославија во Скопје.

Отпрвин дава преглед на преведувачката дејност на македонското јазично подрачје, почнувајќи од првите преводи на Р. Жинзифов во 19 век до последните преводи од научната, марксистичката и убавата литература.

Понатаму се задржува на некои посебни проблеми при преведувањето. Истакнува дека ситуацијата на литературниот јазик на кој се преведуваше во првите години по ослободувањето и сега, многу е изменета, така што особено ја подвлекува карактеристичната појава дека преводот во однос на изградбата на литературниот јазик одеше пред оригиналните дела од македонските писатели.

Имајќи го предвид изминатиот период, истакнува дека сега преводот со успех ја исполнува својата необично голема културна мисија.

А. Ц.

857. Корубин Б[лагоја], Некои придавски форми со наставката -аст и -ист, ЛЗБ VI, 2 (1959) 89—90.

858. Корубин Благоја, Неколку случаи од училишната математичка терминологија, ЛЗБ VIII, 1 (1961) 21—23.

859. Корубин Б[лагоја], Површина или поврвнина, ЛЗБ VI, 3—4 (1959) 165—166.

Истакнува дека е оправдана употребата на зборот *повершина*.

860. Корубин Благоја, По повод написот на К. Чашуле за „Игра на љубовта и случајот“ (Разглед, бр. 7, 1959), С IX, 4 (1959) 372—378.

Одговор на Критиката од К. Чашуле. В. бр. 923, 924.

861. Корубин Благоја, По повод некои појави во речникот на современите македонски писатели, Језик VIII (1959, Загреб) 125—128 и 139—143.

862. Корубин Благоја, По повод некои појави во речникот на современите македонски писатели, МЈ X, кн. 1—2 (1959) 3—11.

Дава некои проблеми од речникот на современите македонски писатели, со кои се бори литературниот јазик, како најмлад и рапидно развиен јужнословенски јазик, а од овие проблеми или слични може да се набележат и на другите јужнословенски јазични подрачја.

863. Корубин Благоја, Поуки за јазикот за IV и V одделение, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 120.

Учебник.

864. Корубин Б[лагоја], Сметанка со геометрија за трето одделение (Скопје 1956), ПД XV, бр. 3—4 (1959) 207—210.

Јазични белешки.

865. Костиќ Станко, Малешевски народни песни, издание на Институтот за македонски јазик, Скопје, 1959, стр. 254.

Книгата содржи: Уводни зборови за збирката на Станко Костиќ од Д[имитровски] Т[одор] и песни, што се разделени на овие групи: а) љубовни песни, б) различни песни и в) епски песни. Во прилозите на крајот од книгата се опфатени личните имиња во песните, личностите во епските песни, имињата на местата, земјите и народите и најпосле е поместен речник на помалку познатите и дијалектните зборови. В. бр. 823.

866. Кулунџиќ Звонимир, Како настанала книгата, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1959, стр. 59.

867. Маленко Димче, Местото и улогата на граматиката во наставата по мајчин јазик и литература, ЛЗБ VIII, 5 (1961) 23—24.

868. Маленко Димче, Наставната програма по мајчин јазик и литература во учителските школи, ЛЗБ VIII, 5 (1961) 24—25.

869. Маленко Димче, Писмените задачи и нивните поправки, ЛЗБ VII, 1—2 (1960) 28—29.

870. Миладиновци, Зборник 1861—1961, издание на „Кочо Рацин“, Скопје, 1962, стр. 511.

Ова издание на познатиот Зборник од народни умотворби издаден од браќата Миладиновци во Загреб излегува по повод стогодишната од првото издание.

Во редакцискиот одбор на изданието влегуваат: Димитар Митрев, Кирил Пенушлиски и Александар Спасов.

871. Милошев Ѓорѓи, Тошев Крум, Примери од македонската народна поезија и проза, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1960, стр. 301.

Учебник за VIII одделение.

872. Миркуловска Бистрица, Еден успешен препев, Раз II, серија трета, 6 (1960) 640—642.

Приказ и оценка на книгата „Одбрани песни“ од Ф. Прешерн во препев на Гане Тодоровски.

Оценката е пофална.

873. Mirkulovska B[istrica], Skrb za makedonski knjižni jezik, NRazgl IX (12. XI. 1960) str. 502.

874. Младенов Кирил, Низ програмата за јазик во средните училишта, ЛЗБ VIII, 2 (1961) 1—2.

Дискусија во врска со новата програма по македонски јазик во средните училишта.

875. Младенова Марија, Пословиците — одраз на животната стварност и народната мудрост, ЛЗБ VI, 2 (1959) 55—63.

Засага неколку поважни прашања во врска со поставокот и идејното и уметничкото значење на македонските пословици. Дава анализа на некои пословици.

876. Никодимовска К., Акцентските целости, ЛЗБ VIII, 2 (1961) 23—25.
Разработка на методска единица.

877. Панова Ружа, Писмените задачи по македонски јазик, ЛЗБ VI, 3—4 (1959) 155—158.

878. Паноска Ружа, Низ програмата за јазик во средните училишта, ЛЗБ VIII, 2 (1961) 2—4.

879. Паноска Ружа, Слабости во усвојувањето на литературниот јазик во нашите стручни училишта, ЛЗБ VII, 1—2 (1960) 23—27.

880. Паскалевски Паскал, Народни песни од Егејска Македонија, издание на Институтот за македонски јазик, Скопје, 1959, стр. 144.

Книгата содржи: Уводни зборови за збирката од К(орубин) Б[лагоја]; Наместо предговор од Паскал Паскалевски и песни. Песните се разделени на овие групи: 1. Обредни песни 2. Битови песни 3. Љубовни песни 4. Трудово-професионални песни 5. Историски песни 6. Ајдучки и комитски песни 7. Революционерни песни и 8. Песни од антифашистичкиот отпор. На крајот од книгата во прилозите се опфатени личните имиња во песните, географските имиња, речнички објасненија и што од кого е запишано.

881. Патоски Ѓоре, За зачетците и развојниот пат на учебното дело во Прилеп, Стр V, 2 (1959) 45—64.

Прилеп е еден од оние градови што во времето на македонската преродба одиграле важна улога за извојување на своја самостојна црква и училиште на народен јазик.

882. Пешкиј Р[адивој], Уште едно класично дело на македонски јазик (Пјер Корнеј: „Сид“ — во препев на Ацо Шопов), С X, 3 (1960) 315—316.

Приказ. Мету другото зборува и за јазичните вредности на препевот.

883. Пјанко Владимир, Југословенска лирика на полски јазик, ЛЗБ VIII, 5 (1961) 32.

Приказ на книгата: *Lyryka jugosłowiańska*. Истакнува дека во книгата се застапени и неколку македонски поети.

884. Pogačnik Jože, Zgradba in slog Metodijevega žitja, MJ X, кн. 1—2 (1959) 57—78.

Авторот на трудот се задржува на прашањето за стилот и композицијата на Методијевото житие.

Истакнува дека композицијата е трodelна, а деловите се опираат на христијанската алегоричност и на бројот три. Житието има 17 наслови во кои доминира внатрешното соодветство во однос на центарот (IX глава). Иако текстот е превод од грчки на старословенски јазик, личностите, композицијата, метафориката и поетската дикција ја покажуваат уметничката вештина на авторот, што сакал врз основа на историските настани да напише коректно, уметничко и реторичко дело. Житието е составено по углед на античките примери од човек што го имал впиено во себе наследството од грчката книжевност, така што тоа претставува мешање на античките елементи и типичните елементи на христијанската средновековна книжевност. Првото својство се гледа низ Хомеровите елементи, а второто се покажува низ идеалистичката перспектива на историските настани и теолошкото убедување. Се гледа голема вештина и при одбирањето на типичното од животот на Методија, особено низ убедливата употреба на јазикот. Житието било напишано во земјите на јужните Словени, а со него се добила една нова служба во чест на новиот светец, низ која се манифестира и желбата за словенска служба упатена против грчкото и латинското свештенство.

Резиме на француски јазик.

885. Поленаковиќ Харалампие, Кирил Пејчиновиќ во народното предание, С IX, 8 (1959) 777—779.

886. Поленаковиќ Харалампие, Царица Мара и македонска народна песма, Прил. XXVII, св. 3—4 (1961) 187—199.

О постанку и мотивима исте песме код Бугара и Македонаца.

887. Поленаковиќ Харалампие, Царицата Мара и македонската народна песна — студија од македонскиот фолклор, Раз IV, серија трета, 4 (1961) 365—382.

Суштината на трудот се засновува врз фактот дека царицата Мара, што се јавува во македонските и бугарските народни песни, всушност е ќерка на српскиот деспот Бранковиќ.

888. Поленаковиќ др Харалампие, в. бр. 895.

889. Поповиќ Чедомир, Општ преглед на усното и писменото изразување на учениците во VI, VII и VIII одделение според новата програма, статија во книгата „Македонскиот јазик во основното училиште“, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 101.

Зборник на семинарски материјали.

890. Поповски Аритон, Нешто за наставата по српскохрватски јазик во V одделение — Повод: учебникот од Тодор Димитровски, ЛЗБ VI, 2 (1959) 85—88. Позитивна оценка на учебникот.

891. Поповски Аритон, Реканскиот говор — уводни белешки, МЈ X, кн. 1—2 (1959) 107—154.

Дава увод за Реканскиот крај, а потоа ја обработува фонетиката, акцентот и морфологијата. На крајот дава речник на покарактеристични зборови и објавува неколку народни песни и приказни.

892. [Редакцијата], Десет години на „Македонски јазик“, МЈ X, кн. 1—2 (1959) 1—2.

Белешка.

893. Речник на македонскиот јазик, издание на Институтот за македонски јазик, Скопје, 1961, том I (A—H), стр. 510.

894. Ристовски Блаже, Абецедар буквар за Македончињата во Егејска Македонија, Раз II, серија трета, 9 (1959) 1090—1094.

Зборува за Абецедарот што грчката влада го состави во 1925 г. за употреба во Егејска Македонија, но што нажалост не беше пуштен во употреба. За литературен јазик на Абецедарот беше земено битолско-леринското наречје, со третосложен акцент и со фонетски правопис. Приведува и три текста според рецензијата на Љ. Милетич објавена во „Македонски преглед“ кн. 5—6, 1925 г.

895. Ристовски Блаже, Библиографски преглед на поважните научни прилози, книги, расправи, прикази и статии од проф. д-р Харалампие Поленаковиќ излезени до крајот на 1958 година, Раз II, серија трета, 7 (1959) 863—868.

896. Ристовски Блаже, Еден неостварен потфат на македонските студенти во Русија во почетокот на овој век (Художествен зборник „Македонија“ со прилози и од М. Горки и Л. Толстој), С IX, 9—10 (1959) 915—918.

Соопштение за настојувањата на македонскиот кружок да издаде еден голем зборник за Македонија. Зборникот не е реализиран, зашто кога зборникот требало да се отпечати започнала Руско-јапонската војна во 1905 г.

897. Ристовски Блаже, Константин Миладинов — „Творби“ (во редакција со предговор и забелешки од д-р Х. Поленаковиќ), С IX, 8 (1959) 780—784.

Приказ.

898. Ристовски Блаже, Македонски речник од XVI век, Раз II, серија трета, 6 (1959) 719—725.

Приказ на првиот македонски речник од пред повеќе од 400 години, издаден од познатите слависти Андре Вајан и Чиро Ганели под наслов: *Un lexique macédonien du XVIe siècle*, Paris, 1958.

Укажува дека освен 330 различни збора што ги содржи речникот, во него има и први македонски песни што според издавачите се две.

899. Ристовски Блаже, Поглед врз метаморфозите на македонскиот литературен јазик низ микрофонот на Радио -Софија, Раз II, серија трета, 5 (1960) 486—491.

900. Смирдел Т., Грчко-хрватско-српски речник, ЖА XI, св. 1 (1961) 203—204. Приказ.

901. Спасов Александар, Рајко Жинзифов (Живот и книжевна дејност), ГЗФФС, кн. 12 (1960) 221—225.

Меѓу другото авторот зборува и за преводачката дејност на Р. Жинзифов, што е доста обемна и многу важна за популаризирањето на македонскиот јазик во минатиот век. Имено, Жинзифов со своите преводи ја запознавал нашата читачка публика со поважните дела од словенските литератури. Познати се неговите преводи: „Слово о полку Игорове“, многу песни од Т. Шевченко и др.

Слободно може да се рече дека Жинзифов во свое време вршел многу важна културна мисија кај нашиот народ, а пак со своите преводи укажал на фактот дека постои уште еден словенски јазик, што слабо ѝ бил познат на јавноста.

Резиме на француски јазик.

А. Ц.

902. Сталев Ѓорѓи, За преведувањето на поезијата, Раз III, серија трета, 4 (1960) 396—404.

Дискусија на Конгресот на преведувачите на Југославија во која засега низа проблеми во врска со преведувањето на поезијата на јазиците на југословенските народи.

903. Стам[атоски] Трајко, Наполн, -а -о и „Се разбира во музика“, ЛЗБ VI, 2 (1959) 91—92.

Два написа. За примерот *наполн*, -а, -о ги предлага замените *полн*, а, -о и *целосен*, -а, -о.

За исказите од типот на: *се разбира во музика(ѝа)*, *во наука(ѝа)* и сл. ги истакнува замените *Се разбира од музика*, *од наука* и сл.

904. Стаматоски Трајко, Од речникот на тетовскиот говор, МЈ X, кн. 1—2 (1959) 79—106.

Го разгледува речникот на градскиот тетовски говор во повеќе области од културно-материјалниот и општествениот живот. Така во овој труд се опфатени зборови од сродството, зградите за живеење, носијата, исхраната, пољоделството, сточарството итн.

905. Стаматоски Трајко, Околу употребата за некои глаголи, ЛЗБ VIII, 1 (1961) 24—25.

906. Стаматоски Трајко и Димитровски Тодор, Кон предлогот на програмата за наставата по граматика во гимназијата, ЛЗБ VI, 3—4 (1959) 111—125.

907. Стојанова Милка, Посета на печатницата „Нова Македонија“ — писмена вежба, статија во книгата „Македонскиот јазик во основното училиште“, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 101.

Зборник на семинарски материјали.

908. Тодоровски Гане, Кратка конверзација за препевувањето (М. Ј. Лермонтов: Демон. Препеал Ѓ. Сталев. Издание „Кочо Рацин“, Скопје, 1960), Раз III, серија трета, 6 (1961) 630—633.

909. Тодоровски Глигор, Низ документите од борбите на пропагандите во Дебарско, Раз II, серија трета, 1 (1959) 70—77.

Со формирањето на Егзархијата мекедонскиот народ се нашол пред опасноста од бугаризирање, што се вршело преку воведувањето на бугарскиот литературен јазик во македонските училишта. Аспирант кон Македонија не била само бугарската буржоазија, ами кон II половина на 19 в. се појавила и српската. Значи, првата етапа на навлегувањето на пропагандите во Македонија биле книгите и училиштата. Авторот дава низа документи од овие борби во Дебарско.

910. Томановиќ Весо, Из експресивне фонетике, ГЗФФС, кн. 12 (1962) 167—196.

Во овој труд авторот зборува за инстинктивното образување на извиците и за нивната употреба како јазично средство.

Авторот ги изнесува своите забележувања во врска со извиците кај малите деца и сака да подвлече дека од спонтаните рефлексни извици се дошло до извици со конкретно значење во разговорниот јазик. Понатаму зборува за фактот дека традиционалниот акцент на денешните и некогашните јазици, главно ја загубил врската со своето експресивно значење, што се гледа од јазиците со динамичен акцент.

Понатаму на едно место истакнува дека бројот на гласовите од кои е составен зборот претставува основно средство на фонетската експресија, така што поради стремежот да ја зачуваат својата експресивност, одделните зборови го задржуваат својот поранешен гласовен состав и покрај новите фонетски правила. Истакнува дека и редупликацијата е силно средство на фонетската експресија.

На крајот авторот заклучува дека формите што се објаснети доволно потврдуваат дека музичкиот израз се провлекува низ целиот човечки говор и дека формира сликата на зборовите и речениците според нивната содржина.

Резиме на руски јазик.

А. Ц.

911. Тополињска Зузана, Од полско-македонските акцентски паралели, МЈ X, кн. 1—2 (1959) 13—18.

Зборува за акцентот во полскиот и македонскиот јазик што претставуваат единствени словенски јазици со врзан акцент, и тоа едниот на вториот, а другиот на третиот слог од крајот на зборот. Правејќи паралели меѓу двата акцентни системи доаѓа до заклучокот дека врзаниот акцент се развил од постариот подвижен акцентен систем.

Ги разгледува и акцентските целисти во двата јазици, така што преку македонските акцентски целисти ги толкува полските логички акцентски целисти.

912. Тошев Крум, Лев или Лав Толстој, ЛЗБ VIII, 1 (1961) 25.

913. Топчев Крум, Околу стручните професорски испити за предметот македонски јазик, ЛЗБ VIII, 1 (1961) 18—21.

914. Топчев Крум, в. Милошев Ѓорѓи, бр. 871.

915. Угринова-Скаловска Рада, За некои зборови со префиксот су- во нашиот јазик, МЈ X, кн. 1—2 (1959) 51—55.

916. Угринова-Скаловска Рада, Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик, Издание на Институтот за македонски јазик — Скопје, Посебни издања, книга 2, стр. 126.

Докторска дисертација.

Го разработува проблемот околу внесувањето на предлошките значења на префиксите и разните нови значења кај глаголите со префикси во македонскиот јазик, особено во поглед на аспектот и глаголите како семантичка категорија.

917. Угринова-Скаловска Рада, Josip Hamm, Staroslavenska gramatika, Školska knjiga, Zagreb 1958 god., ЛЗБ VI, 2 (1959) 94—97.

Приказ.

918. Угринова-Скаловска Рада, Од најстарата историја на словенската писменост, ЛЗБ VIII, 5 (1961) 16—23.

Се задржува на почетоците на словенската писменост, на авторите и текстовите и истакнува дека старословенскиот јазик како литературен јазик на сите Словени до голема мера бил единствен, но дека сепак во него се одразиле дијалектните разлики (рецензии), што постоеле во говорот на словенските племиња.

919. Филоска Васка, Говорна вежба за гледаниот филм „Мис Стои“ во VIII одделение, статија во книгата „Македонскиот јазик во основното училиште“, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 101.

Зборник на семинарски материјали.

920. Француско-македонски речник. Составиле Груиќ Бранислав и Китаноски Дано, издание на „Обод“ и „Просветно дело“, Цетиње — Скопје, 1962. Речникот содржи околу 30.000 збора и е изработен по гнездов систем.

921. Цепенков Марко, Македонски приказни, книга I, II, III, издание на „Кочо Рацин“, Скопје, 1958—1959, стр. 981.

Предговор и редакција Кирил Пенушлиски.

922. Чадјева Нада и Јанушев Михаил, Обработка на партијата: Предлози (во VI одделение — методски приказ), ЛЗБ VII, 1—2 (1960) 46—47.

923. Чашуле Коле, „Игра на љубовта и случајот“, Раз II, серија трета, 7 (1959) 850—853.

Меѓу другото се задржува и врз преводот што е направен од Бл. Корубин. В. бр. 860.

924. Чашуле Коле, По повод написот на Благоја Корубин („Современост“, бр. 4, 1959), Раз II, серија трета, 10 (1959) 1245—1246.

Полемика со Б. Корубин во врска со преводот на „Игра на љубовта и случајот“ од Пјер де Мариво. В. бр. 860.

925. Чипов Васил, Магнетофонот во наставата по мајчин јазик, ЛЗБ VII, 3—4 (1960) 115—119.

926. Циплевска Елена, Минато неопределено време, статија во книгата „Македонскиот јазик во основното училиште“, издание на „Просветно дело“, Скопје, 1961, стр. 101.

Зборник на семинарски материјали.

927. Цукески Александар, Библиографија на трудовите објавени во списанието „Македонски јазик“ од I—X година, MJ X, кн. 1—2 (1959) 159—195.

Со кратко резиме на поважните статии.

928. Цукески Александар, Вториот конгрес на славистичките друштва на Југославија, ЛЗБ VI, 3—4 (1959) 173—178.

Приказ за работата на конгресот. Особено се задржува на прашањата обработени во секцијата за јазик.

929. Цукески Александар, Јазичките прилози во „Radovi Slavonskog instituta“, 3, Загреб, 1959, MJ X, кн. 1—2 (1959) 155—158.

Приказ.

930. Цукески Александар, Македонски јазик, година IX, кн. 1—2, 1958, ЛЗБ VI, 3—4 (1959) 168—170.

Приказ.

931. Цукески Александар, „Македонски јазик“, год. X, кн. 1—2, ЛЗБ VIII, 1 (1961) 26—27.

Приказ.

932. Шопов Ацо, в. бр. 802.

933. Шоштрич Вера, Обработка на номинативот и акузативот во V одделение (Од наставата по српски јазик во македонска паралелка), ПД XVI, 10 (1960) 510—513.

IX Словеначки језик

израдио Јанез Логар

934. Angleško-slovenski slovar. Sestavila Škerlj Ružena, peta (izpopolnjena) izdaja. Ljubljana 1960, 812 str.

Ref.: F. Lužnik, NRazgl (1961) str. 174—175.

935. Anketa o pluskvamperfektu, JiS VI (1960—61) št. 7 str. 235—236.

Odgovorili so: Miško Kranjec, Mira Mihelič, Ivan Potrč.

936. Bajec Anton, Besedotvorje slovenskega jezika. IV: Predlogi in predpone. Ljubljana, SAZU 1959, 142+(I) str. V. 8°. (Dela SAZU, razred za filološke in literarne vede 14. Inštitut za slovenski jezik 8).

Ref.: Martina Orožen, JiS (1960—61) str. 25—28.

937. Bajec Anton, Kakšen bi bil idealni slovenski knjižni jezik, JiS VI (1960—61) št. 3 str. 91—96.

938. Bajec Anton, O purizmu in puristih, JiS V (1959—60) št. 5 str. 129—134.

939. Bajec Anton, Pred izidom novega pravopisa, JiS VII (1961—1962) št. 1 str. 13—16.

O glavnih spremembah in dopolnitvah slovenskega pravopisa (1962).

940. Bajec Anton, Predlog in predpona za, JiS IV (1958—1959) št. 4 str. 97—102.

941. Bezljaj France, Dialektični arhaizmi, JiS VI (1960—61) št. 1 str. 31—32. Etimologija besed: intrten, golmeš.

942. Bezljaj France, Die krainerische Dombassen, JiS V (1959—60) št. 6 str. 192. Etimologija besede Dombas, sh. tumbas.

943. Bezljaj France, Etimološki doneski, SR XII (1959—60) št. 1—4 str. 224—229. Etimologija besed bramor (mramor); leca = napitnina; olik in olih = nalašči navkljub.

944. Bezljaj France, Jezikovni paberki, JiS VI (1960—61) št. 5 str. 170—171.

Imena Zjot, Zjut; slov. dial. pôzre „Deklica“; čeča; pûnca idr.

945. Bezljaj France, Nekaj problemov iz ribjih imen, JiS V (1959—60) št. 6 str. 170—175.

O besedah: ruca; klej; jurijevščica; jeles; luben; sipa; skat; snetec; minoga; oslek, oslič; pomuhelj; trska; polenovska; androga; losos; som; jeseter; viza; krap; koreselj; mrena; čiga; kečiga; klen; činklja; fril; šarin; ploščič; sulec; smuč; podust idr.

946. Bezljaj France, Nekaj rastlinskih imen, JiS VI (1960—61) št. 1 str. 28—29.

Etimologija besed: jeren; kovrčje, kvrčje; trutica, trutarica; trizelj, tržaj; senodolka; kemenica; gumbala, gumbela.

947. Bezljaj France, Nekaj zanimivih besed, JiS V (1959—60) št. 8 str. 256. Etimologija besed: jana, morak, puran, dutka, dolž.

948. Bezljaj France, O etimologijah in etimologiziranju, JiS V (1959—60) št. 4 str. 101—104.

Splošno o etimologiziranju; o etimologiji besed čop-šop-škop; caklja, seclja; žarek, žaltav; nasamuriti se; kozji preslec, kozji prosnic; dobrika, dobrovita; hudika, hudobika idr.

949. Bezljaj France, O nalogah slovenistike, SR XII (1959—60) št. 1—4 str. 95—103. Predavanje na slavističnem kongresu v Zagrebu septembra 1959.

O pomanjkanju temeljnih raziskav na skoraj vseh področjih slovenistike, o potrebi sistematične vzgoje znanstvenih delavcev, o potrebi enotne organizacije dela.

950. Bezljaj France, O slovenskem jeziku, NRazgl X (26. VIII. 1961) str. 389—390.

951. Bezljaj France, Osnove fonetike. Ljubljana 1960, (I) + 76 str.

952. Bezljaj France, Pomenska kategorija „gozd“ v slovenščini, SR XII (1959—60) št. 1—4 str. 114—130.

953. Bezljaj France, Problematika slovenskega etimološkega slovarja, NSd VIII (1959) št. 3 str. 265—270; št. 4 str. 358—363.

954. Bezljaj France, Slovenska imena gob, JiS VI (1960—61) št. 3 str. 104—107. Etimologija besed: korušelj; smrček; mavroh; goba, grib, gliva; olih idr.

955. Bezljaj France, Slovenska vodna imena. Hydronimie Slovène. II. del : M—Z. Ljubljana, SAZU 1961, 354 str. V. 8°. (Dela SAZU, razred za filološke in literarne vede 9, Inštitut za slovenski jezik 6).

956. Bezljaj France, Vas in selo v slovenski onomastiki, JiS V (1959—50) št. 7 str. 204—207.

957. Bezljaj France, Vloga kalkov v slovenščini, JiS V (1959—60) št. 5 str. 140—143.

958. Bezljaj France, Zanimive besede, JiS V (1959—60) št. 3 str. 88—90.
Etimologija besed: bravor, mlavor, babor; čemela; kleg (klej).

959. Blaznik Pavle, Odkod priimek Tavčar, Geografski vestnik (Ljubljana) XXXII (1960) str. 27—31.

960. Bojc Etbin, Ustvarjalnost pogovornega jezika, NRazgl X (5. VIII. 1961) str. 375.

961. Borštnik B[ožo], Še nekaj besed o reklih in kalkih, JiS VI (1960—51) št. 5 str. 173—175.

962. Dimnik Stanko, Gorsko ime Kuk odkriva zgodovino, Planinski vestnik XVI (1960) št. 5 str. 208—217.

963. Dolenc Janez, Blegaš ali Blegoš? JiS (1960—61) št. 1 str. 32.

964. Dolenc Janez, Prehranjenje ljudske pesmi in narečje, JiS VI (1960—61) št. 5 str. 172—173.

965. Dolenc Janez, Še o rodbinskem imenu Tavčar, JiS VI (1960—61) št. 1 str. 32.

966. Francosko-slovenski slovar. Sestavila Pretnar J. in Kotnik J., četrta izdaja. Ljubljana 1960, VIII+784 str.

967. Gestrin Ferdo, Prispevek k razlagi imena Tavčar, JiS VII (1961—62) št. 2 str. 58—59.

968. Goršič France, O strokovnih imenih, izvornih terminih in neologizmih, Pravnik XVI (1961) št. 7—8 str. 241—244.

969. Goršič France, Furizem in pravniški jezik, JiS VII (1961—62) št. 1 str. 23—26; str. 50—53.

970. Govori na Pivki, Rasprave SAZU, razred za filološke in literarne vede V (1959) str. 1—65.

Vsebina: Tine Logar, Glasoslovje in oblikoslovje. Die Sprecharten an der Pivka (str. 3—18). — Rudolf Kolarič, Stopnjevanje pridevnikov in prislovov. Die Steigerung der Eigenschafts- und Umstandswörter in der Untermundart an der Pivka (str. 19—31). — Joža Meze, O abstraktih iz pridevnikov. Abstrakta aus Eigenschaftswörtern (str. 32—45). — Rudolf Kolarič, O sintaksi pivškega govora. Über die Syntax der Untermundart an der Pivka (str. 46—51). — Dialektični teksti (str. 52—65).

971. Gradišnik Janez, Kopriva Ernest, Naglič Vladimir, Pomorska slovenščina. S slovarčkom, ki ga je priredil Vladimir Naglič. Ljubljana 1961.

Ref.: Stane Suhadolnik, JiS VII (1961—62) št. 2 str. 55—58.

972. Gradišnik Janez, Še o nedoločniškem predmetu, JiS IV (1958—59) št. 4 str. 111—115.

973. Hajnšek Milena, Historični infinitiv v slovenščini, SR XII (1959—60) št. 1—4 str. 268—271.

974. Hartman Bruno, Jezik v gledališču, JiS VI (1960—1961) št. 3 str. 96—99.

975. Italijansko-slovenski slovar. Sestavila Bajec Anton in Pavle Kalan, Ljubljana, Državna založba Slovenije 1960, 798+(II) str. 8°.

976. Jakopin Franc, Raba pogojnih veznikov, JiS VI (1960—61) št. 1 str. 5—8.

977. Jesenovec France, Narečje vasi Sotensko nad Šmarjami pri Jelšah, Celjski zbornik (1959) str. 298—307.

978. Jesenovec France, Škofjeloško narečje, Loški razgledi VIII (1961) str. 124—135.

Zusammenfassung.

979. Kolarič R[udolf], Biti na konju v slovenščini, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. MC (1959, Нови Сад) 151—152.

Прилог.

980. Kolarič dr Rudolf, Določna in nedoločna oblika slovenskega pridevnika, ГФФНС књ. V (1960) 185—197.

У вези са одређеним и неодређеним видом аутор разматра проблем употребе одређеног члана *ѡа, ѡа, ѡо* и неодређеног *ен, -а, -о* у историјским споменицима и савременом словеначком језику.

Резиме на немачком.

981. Kolarič Rudolf, Določni in nedoločni spolnik v slovenščini, JiS VII (1961—62) št. 2 str. 40—44.

982. Kolarič dr Rudolf, Izveštaj o ispitivanju slovenačkog prleškog govora severno od Ptuja u letu 1960. godine, ГФФНС књ. V (1960) 458—460.

Са подацима из акцентологије, фонетике и морфологије.

983. Kolarič dr Rudolf, Izveštaj o terenskom dijalektološkom radu na Gornjem Dravskom polju, ГФФНС књ. IV (1959) 393—395.

Са обиљем података из фонетике, акцентуације и морфологије.

984. Kolarič Rudolf, Sloven in kajk. Purga-purga, JФ XXIV (1959—1960) 359—362.

985. Kolarič Rudolf, Slovenska dialektologija, JФ XXIV (1959—1960) 213—224.

986. Kolarič dr Rudolf, Slovenski otroški govor, ГФФНС књ. IV (1959) 229—258.

Детаљно о развоју свих гласова понаособ и развоју облика у дечјем говору. Са речником дечјих речи и облика.

Резиме на немачком.

987. Logar Tine, Dialektična podoba Pohorja, Razprave SAZU, razred za filološke in literarne vede V (1959) str. 79—90.

Резиме на немачком.

988. Logar Tine, Dialektizacija slovenskega jezika, JiS VI (1960—61) št. 4 str. 119—122.

989. Logar Tine, Iz priprav za lingvistični atlas, JiS IV (1958—59) št. 5 str. 129—135.

O dosedanjem delu za lingvistični atlas Slovenije; o načinu zbiranja gradiva; o novih dognanjih in korekturah dosedanjega znanja o slovenskih dialektih.

990. Logar Tine, O razmerju med gorenjščino in horjuljskim govorom, Razprave SAZU, razred za filološke in literarne vede V (1959) str. 67—77.

Резиме на немачком.

991. Logar Tine, Prispevek k poznavanju semiškega govora v Beli Krajini, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 107—113.

Аутор сматра да је семишки говор чист словеначки говор, који се извесним акцентним померањима разликује од суседног долењског наречја.

Резиме на српскохрватском.

992. Ludvik Dušan, Als — Davča — Tavčar, JiS V (1959—60) št. 1 str. 27—28.

993. Ludvik Dušan, Odkod bore, borjač, gir? JiS V (1959—60) št. 8 str. 254—255.

994. Ludvik Dušan, O ljudskih izposojenkah, JiS V (1959—60) št. 2 str. 62.

Etimologija besed: mežnar, škof, šent, želar, šapelj, facanetelj, antla.

995. Ludvik Dušan, Škop — šop — čop, JiS IV (1958—59) št. 8 str. 252.

Izvor besedi: avtor korigira Grafenauerjevo mnenje v opombi na str. 222 iste revije.

996. Ludvik Dušan, Španovija in trata, JiS IV (1958—59) št. 7 str. 222—223.

Etimologija besed.

997. Mahnič Mirko, Živa slovenščina. Ljubljana, Mestno gledališče, 1959, 116 str. s sl. M. 8°.

Ref.: Andrej Budal, PDK (1960) št. 69; Jakob Šolar, JiS (1960) str. 121—124; France Novak, NSd (1960) str. 375—377.

998. Medicinski terminološki slovarček, Sestavil Del Cott Rudolf, Ljubljana, 1961, 128 str. 8°.

999. Meze Joža, Zategadelj, JiS IV (1958—59) št. 4 str. 126—127.

O rabi besede v slovenskih govorih in pri slov. pisateljih.

1000. Moder Janko, Ob Slovenskem pravopisu, NRazgl X (27. XII. 1961) str. 561.

1001. Nemško-slovenski slovar. Sestavil Tomšič France, četrti, predelana izdaja. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1959, VII+1364 str. 8°.

Ref.: Janez Gradišnik, NRazgl (1961) str. 239—240; NO (1962) str. 193—194.

1002. Orožen Martina, Nekaj zanimivosti iz jezika rudarjev, JiS V (1959—60) št. 7 str. 219—222.

O strokovnem in drugem izrazju zasavskih rudarjev.

1003. Pahor Samo, Nekaj opazk k slovenskim krajevnim imenom na -jane, JiS VI (1960—61) št. 8 str. 268—270.

1004. Pavlica Josip, Frazzeološki slovar v petih jezikih. — Rječnik slovenačkih, hrvatskosrpskih, latinskih, njemačkih, francuskih i engleskih fraza. Ljubljana, 1960, (II)+686 str.

Ref.: S. Suhadolnik, JiS (1960—61) str. 200—205.

1005. Pogorelec Breda, O pluskvamperfektu v knjižni slovenščini, JiS VI (1960—61) št. 5 str. 152—160.

1006. Pogorelec Breda, Še o slovenskem jeziku, NRazgl X (5. VIII. 1961) str. 365—366.

1007. Pogorelec Breda, Začetni problemi sistematičnega raziskivanja slovenske sintakse, Jezik VII (1959, Zagreb) 143—155.

1008. Rigler Jakob, Akcentski tip kólo v južni notranjščini, SR XII (1959—60) št. 1—4 str. 283—285.

1009. Rigler Jakob, Glasoslovni razvoj predlogov in predpon na, za, SR XII (1959—60) št. 1—4 str. 230—238.

Резиме на француском.

1010. Rigler Jakob, Zanimiv morfološki pojav, SR XII (1959—60) št. 1—4 str. 285—286.

O razširitvi končnice -ó iz 3. os. pl. v ostale osebe (kot tematični vokal).

1011. Rostohar Mihajlo, Slovenska slovnica s psihološkega vidika, NRazgl (11. VII. 1959) str. 316.

1012. Slovenski elektrotehniški slovar. Skupina 07. Elektronika. Priredila terminološka komisija Elektrotehniškega društva Slovenije. (Urednik France Mlakar.) Ljubljana, Elektrotehniško društvo Slovenije, 1959, 172 str. 8°.

1013. Slovenski elektrotehniški slovar. Skupina 15. Stikalne plošče in aparati. Priredila terminološka komisija Elektrotehniškega društva s soglasjem tehniške sekcije Terminološke komisije SAZU. (Uredil France Mlakar.) Ljubljana 1960, 77+(II) str. 8°.

1014. Slovenski elektrotehniški slovar. Skupina 20. Merilni instrumenti. Priredila terminološka komisija Elektrotehniškega zveza Slovenije s soglasjem tehniške sekcije terminološke komisije SAZU. (Urednik France Mlakar.) Ljubljana 1961, 107+str. 8°.

1015. Slovensko-angleški slovar. Sestavil Kotnik Janko, četrta izpolnjena izdaja. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1959, VIII+762+(I) str. 8°.

Ref.: Janez Gradišnik, NRazgl (1959) str. 389—390; Avgust Petrišič, JiS (1959—60) str. 22—27.

1016. Slovensko-francoski slovar. Sestavil Kotnik Janko, tretja izdaja. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1959, XIV+606+(II) str. 8°.

Ref.: Janez Gradišnik, NRazgl (1959) str. 389—390; Tone Glavan, NRazgl (1960) str. 117.

1017. Slovensko-nemški slovar. Sestavil Tomšič France, druga, pomnožena izdaja. Ljubljana 1961, 949 str. 8°.

- 1018. Sovrè Anton**, V kozji rog ugnati in še kaj, JiS V (1959—60) št. 6 str. 181—182.
- 1019. Struna Albert**, O slovenski tehniški besedi, NRazgl (27. V. 1961) str. 238—239
- 1020. Suhadolnik Stane**, Cigaletov besednjak, JiS V (1959—60) št. 8 str. 225—230.
- 1021. Suhadolnik Stane**, Terminološki oris besede „knjižnica“, Knjižnica III (1959) št. 4. str. 73—76.
- 1022. [Šolar Jakob] j- š-**, Edini — edin, JiS IV (1958—59) št. 5 str. 158—159. O pomenskem razvoju obeh besed.
- 1023. Šolar Jakob**, Kazalni ali osebni zaimek? JiS V (1959—60) št. 7 str. 224. O stavčni funkciji osebnih zaimkov, posebej zaimkov oná, oné, onegá itd.
- 1024. Šolar Jakob**, O izgovoru lj in nj, JiS V (1959—60) št. 5 str. 158—160.
- 1025. Š[olar] J[akob]**, Sestava s -pis in -pisje, JiS V (1959—60) št. 4 str. 126—128.
- 1026. Šolar Jakob**, Veznik *in*, JiS V (1959—60) št. 1 str. 14—18; št. 2 str. 34—40. Sintaktična študija.
- 1027. Tominec Ivan**, Predmet, odvisen od nedoločnika, JiS V (1959—60) št. 8 str. 255—256.
Stanje v črnovrskem dialektu.
- 1028. Toporišič Jože**, Alternativni soglasniški sklopi slovenskega književnega jezika, JiS V (1959—60) št. 7 str. 203—207.
- 1029. Toporišič Jože**, Deljenje besed v slovenščini, JiS V (1959—60) št. 4 str. 109—112.
- 1030. Toporišič Jože**, O aspektnih premenah v slovenskem knjižnem jeziku, JiS V (1959—60) št. 7 str. 198—204.
- 1031. Toporišič Jože**, Ritem v prozi, JiS V (1959—60) št. 4 str. 107—111.
O stavčni fonetiki v slovenščini; o ritmu splošno; o proznem ritmu v slovenščini.
- 1032. Toporišič Jože**, Suglasnički skupovi u slavenskom književnom jeziku, RSI III (1959, Zagreb) 113—122.
Резиме на енглеском.
- 1033. Toporišič Jože**, Vokalizem moščanskega govora v brežiškem Posavju, Dolenjski zbornik (1961) str. 203—222.
Резиме на енглеском.
- 1034. Urbančič Boris**, K predlogu o deljenju besed, JiS V (1959—60) št. 4 str. 113—115.
- 1035. Urbančič Boris**, Maskulinizacija nevter pri imenih za živa bitja, JiS V (1959—60) št. 6 str. 185—186.
- 1036. Urbančič Boris**, Nekaj pripomb k pridevniškemu stopnjevanju, JiS V (1959—60) št. 5 str. 157—158.
- 1037. Urbančič Boris**, O kriterijih pravilnosti v knjižni slovenščini, JiS VI (1960—61) št. 3 str. 81—87; št. 8 str. 241—246; VII (1961—62) št. 2 str. 36—40.

1038. Urbančič Boris, Slovenščina na razpotju, NRazgl X (9. IX. 1961) str. 413—414.

1039. Vodušek Božo, Historična pisava in historična izreka, JiS V (1959—60) št. 7 str. 193—200.

O problemu historične pisave in historične izreke v slovenščini; za „korekturo historične izreke, tega preživelega znamenja našega mučnega, zapoznelega družabnega in kulturnega dozorevanja“.

1040. Vodušek Božo, O leksikografskem ugotavljanju in urejevanju besednih pomenov. Referat na III jugoslovenskem slavističnem kongresu, JiS VIII (1961—62) št. 1 str. 5—10.

1041. Vodušek Božo, Poročilo o delu za veliki slovenski besednjak, JiS VI (1960—61) št. 2 str. 76—78.

X Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрватског и код страног језика)

1042. Bajraktarević Flehim, Abdulah Škaljić: Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine. (Dopunsko izdanje 2 [bivšeg] sarajevskog Instituta za proučavanje folklor). Knjiga I (A—J) sa LVI+408 str. 4°. Knjiga II (K—Ž) sa str. 409—810 (+ 4 strane ispravki). Sarajevo 1957. (Litografija), Pril. XXVI, sv. 3—4 3—4 (1960) 334—344.

Приказ, са замеркама.

1043. Бркић Светозар, Домет и могућности. — О енциклопедијском енглеско-српскохрватском речнику који су израдили Светомир Ристић, Живојин Симић и Владета Поповић, а издала Просвета у 2 тома, 1956 и 1957 године, Живи језици II, св. 1 (1960, Београд) 108—110.

Приказ.

1044. Gradišnik Janez, Nova izdaja angleško-hrvatskega slovarja, NRazgl IX (6. VIII. 1960) str. 358.

1045. G[radišnik] J[janez], Šamšalovićev nemačko-hrvatski besednjak, NRazgl (28. I. 1961) str. 46.

1046. Грцкат Ирена, Академски речници и њихови задаци. — Поводом прве књиге Речника Српске академије наука, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 88—100 и св. 7—10 (1960) 212—227.

У првом делу овог рада говори се укратко о раду академија наука и њима сродних највиших научних установа, у словенским и несловенским земљама и у разним епохама, на изради великих речника одговарајућих језика; такав рад већина академија наука сматрала је и сматра и данас за један од својих најважнијих задатака. Даље се даје историјат Рјечника хрватскога или српскога језика Југославенске академије знаности и умјетности и Речника српскохрватског језика Српске академије наука и умјетности и говори се о великом значају тог посла за нашу садашњу и будућу науку и културу.

1047. Grčko-hrvatskosrpski rečnik, Sastavili Gorski Oton i Majnarić Niko, izd. ŠK (1960, Zagreb) 8°, 1—VII + 1—622.

1048. Englesko-srpskohrvatski ekonomski rečnik. An English-Serbocroatian Dictionary of Economic Terms. Sastavio Bubić Šefkija, izd. „Veselin Masleša“ (1959, Sarajevo) 8°, 1—1040.

1049. Englesko-srpsko-hrvatski rečnik, An Englisch-Serbocroatian Dictionary. Саставили Ристић Светомир и Симић Живојин, изд. „Просвета“ (1959, Београд) 8°, 1—XXX + 1—868.

1050. Englesko-srpskohrvatski rečnik. English-Serbocroatian. Саставио Марин Светислав, изд. „Матица српска“ (1960, Нови Сад) 16°, 1—560.

Са 10.000 речи.

1051. Englesko-Hrvatski Rječnik, Englisch-Croatian Dictionary. Sastavili Filipović dr Rudolf, Grgić Berislav, Kunc Karla, Moskovljević dr Vera, Ratnik dr Viktor, Spalatin Leonardo, Sovary Roman, Tomljenović Borka, Urbany Marijan, II izdanje. Izd. „Zora“ (1959, Zagreb) 8°, 1—XXI + 1—1454.

Са предговором д-ра Рудолфа Филиповића и кратким прегледом историје енглеског језика.

1052. Enclopedija Jugoslavije, Издање Лексикографског завода књ. 4 (1960, Загреб) и књ. 5 (1962, Загреб) 4°, стр. 1—651, 1—690.

У овој енциклопедији има чланака из области филологије и лингвистике. Писци чланака су: Безлај др Франце, Белић др Александар, Видоески др Божидар, Гортан др Вељко, Борђић др Петар, Јонке др Људевит, Конески Блаже, Лалић Радован, Мамузић др Илија, Павловић др Миливој, Радојичић Борђе, Слодњак др Антон, Стевановић др Михаило, Топоричић Јоже, Хам др Јосип, Храсте др Мате и др.

1053. Italijansko-srpskohrvatski rečnik. Vocabulario italiano-serbocroato. Саставио Стипчевић Никша изд. „Матица српска“ (1959, Нови Сад) 16°, 1—509.

Са 10.000 речи.

1054. Kolarič R[udolf], Slovník jazyka staroslověnského — Lexicon linguae palaeoslovenicae, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 162—164.

Приказ.

1055. Krešić Stjepan, „Zorin“ Englesko-hrvatski rječnik (Zagreb, 1955), Jezik VII (1959, Zagreb) 72—81.

Оцјена.

1056. Latinsko-hrvatskosrpski rječnik. Lexicon latino-croaticoserbicum. Sastavio Žepić Milan, IV popravljeno izdanje, izd. ŠK (1961, Zagreb) 8°, 1—446.

1057. Magyar-szerbhorvát szótár. Mađarsko-srpskohrvatski rečnik. Саставио Аранички др Петар, изд. „Матица српска“ (1960, Нови Сад) 8°, 1—523.

Са око 12.500 речи.

1058. Mali rječnik stranih riječi. Sastavio Filipović Marijan, izd. „Borba“ (1960, Zagreb) 8°, 1—154.

1059. Mirković D., Václav Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 247—251.

Повољан приказ.

1060. Musulin Stjepan, Hrvatska i srpska leksikografija, Filologija II (1959, Zagreb) 41—63.

Аутор даје преглед и освјетљења свих рјечника хрватскога или српског језика од 16. столећа до данас.

Резиме на њемачком.

1061. Njemačko-hrvatski rječnik. Deutsch-kroatisches Wörterbuch. Sastavio Šamšalović dr Gustav, изд. „Zora“ (1960, Zagreb) 8°, 1—XI + 1—1291.

1062. Njemačko-hrvatskosrpski rječnik. Sastavio Hurm Antun, II. izdanje, ŠK (1959, Zagreb) 1—884.

1063. Njemačko-hrvatskosrpski rječnik. Deutsch-kroatoserbisches Wörterbuch, Саставио Хурм др Антун, VII издање изд. „Младо поколење“ (1959, Београд) 8°, 1—248.

Са граматиком и фразеологијом.

1064. Pavlović M[ilivoj], F. Sławski, Słownik etymologiczny języka polskiego, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 214—215.

Приказ.

1065. Polovina Pera, Valentin Putanec — Francusko-hrvatskosrpski rječnik. Dictionnaire français-croato-serbe, Školska knjiga, Zagreb, 1957, str. 979, Savremena škola XIV, sv. 5—6 (1959, Beograd) 290—292.

Приказ и повољна оцена речника.

1066. Rečnik englesko-srpskohrvatski. Srpskohrvatsko-engleski. Dictionary English-Serbocroatian. Serbocroatian-English. Саставио Грујић Бранислав, III издање, и зд. „Просвета“ (1960, Београд) 8°, 1—620.

1067. Rečnik englesko-srpskohrvatski. Srpskohrvatsko-engleski rečnik. Dictionary English-Croatian. Serbocroatian-Englisch. Саставио Грујић Бранислав, изд. „Нови дани“ (1960, Београд) 8°, 1—620.

Са кратком граматиком енглеског језика.

1068. Rečnik englesko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-engleski. Саставио Грујић Бранислав, изд. „Стожер“ (1959, Београд) 8°, 1—620.

Са кратком граматиком енглеског језика.

1069. Rečnik esperantako-srpskohrvatski. Esperanta-serbokroata vortaro. Саставио Живановић Сретен, III употпуњено издање, изд. „Научна књига“ (1959, Београд) 16°, 1—238.

Са предговором Маринка Ђивоја.

1070. Rečnik italijansko-srpskohrvatski. Srpskohrvatsko-italijanski. Dizionario italiano-serbocroato. Serbocroato-italiano. Саставио Сјеран Немања, изд. „Просвета“ (1961, Београд) 8°, 1—688.

1071. Rečnik nemačko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-nemački. Саставили Грујић Бранислав и Зидар Јосип, изд. „Белетра“ (1959, Београд) 8°, 1—838.

Са кратком граматицом немачког језика.

1072. Rečnik nemačko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-nemački. Wörterbuch deutsch-serbocroatisch und serbocroatisch-deutsch. Sastavio Dinić Radivoj Č., II izdanje, изд. „Svjetlost“ (1960, Сарајево) 8°, 1—396.

1073. Rečnik nemačko-srpskohrvatski. Саставио Кангрпа Јован, IV издање, изд. „Просвета“ (1959, Београд) 8°, 1 + LVIII + 1—784.

Са предговором Светомира Ристића.

1074. Речник руско-српскохрватски и српскохрватско-руски са кратком граматицом руског језика. Саставили Грујић Бранислав и Шубин Никола, изд. „Обод“ — Цетиње, 1961.

1075. Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књ. II, Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик (1962, Београд) 4°, I—XII + 1—800.

Обрађено од богољуб до *Вражогрнци*.

1076. Rečnik srpskohrvatsko-esperantski, Serbocroata-esperanta vortaro. Саставио Секел Антоније, II издање, изд. „Научна књига“ (1959, Београд) 8°, 1—115.

1077. Rečnik srpskohrvatsko-francuski. Саставио Перић Александар, изд. „Нолит“ (1959, Београд) 8°, 1—768.

1078. Rečnik francusko-srpskohrvatski. Dictionnaire français-serbocroate. Саставио Перић Александар, IV издање, изд. „Нолит“ (1960, Београд) 8°, 1—576.

1079. Rečnik francusko-srpskohrvatski, srpskohrvatsko-francuski. Dictionnaire français-serbocroate, serbocroate-français. Саставио Грујић Бранислав, изд. „Народна књига“ (1960, Цетиње) 8°, 1—631.

Са преко 100.000 речи, израза, синонима и кратком граматицом француског језика.

1080. Rečnik francusko-srpskohrvatski, srpskohrvatsko-francuski. Dictionnaire français-serbocroate, serbocroate-français. Саставио Грујић Бранислав III издање, изд. „Просвета“ (1960, Београд) 8°, 1—632.

Са преко 100.000 речи, израза, фраза и кратком граматицом француског језика.

1081. Rječnik italijansko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-italijanski. Dizionario italiano-serbocroato e serbocroato-italiano. Sastavili Jesenković Abdulah i Branković Mesud, II izdanje. изд. „Džepna knjiga“ (1958, Сарајево) 16°, 1—332.

1082. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (izdanje JA) XV sv. 70 (1958, Zagreb) 721—960, XVI sv. 71 (1959) 1—240 i XVI sv. 72, 73 (1960) 241—720.

Наставак Академијина рјечника од речи *сиресџи* до *шйаг*.

1083. Rogić Pavle, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (Izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti), Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 1—7.

Писац извјештава јавност о завршеном послу на изради Рјечника. Успут даје кратак хисторијат о току рада на том Рјечнику.

1084. Руско-српскохрватски речник. Русско-србохорватский словарь. Са-
ставио Московљевић Милош С., изд. Матица српска (1959, Нови Сад) 8°, 1—640.

Са око 12.500 речи.

1085. Szerbhorvát-magyar szótár. Srpskohrvatsko-mađarski rečnik. Саставио
Аранички др Петар, изд. „Матица српска“ (1960, Нови Сад) 8°, 1—495.

1086. Srpskohrvatsko-engleski rečnik. Serbocroatian-English. Саставио Марић
Светислав, изд. „Матица српска“ (1960, Нови Сад) 16°, 1—512.

1087. Srpskohrvatsko-englesko-francuski rečnik privrednih, komercijalnih,
finansiskih, političkih i pravnih izraza. Саставио Јовановић др Александар, изд. „Савре-
мена администрација“ (1959, Београд) 8°, 1—326.

1088. Srpskohrvatsko-italijanski rečnik. Саставио Стипчевић Никша, изд.
„Матица српска“ (1959, Нови Сад) 16°, 1—485.

Са 10.000 речи.

1089. Српскохрватско-руски речник. Србохорватско-русский словарь. Са-
ставио Московљевић Милош С., изд. „Матица српска“ (1959, Нови Сад) 8°, 1—667.

Са око 12.500 речи.

1090. Srpskohrvatsko-francuski rečnik. Саставио Перић Александар П., изд.
„Матица српска“ (1959, Нови Сад) 16°, 1—639.

Са 10.500 речи.

1091. Ст. М., Мала енциклопедија. Просвета. Општа енциклопедија. Књ. 1. —
Београд, Просвета, 1959; стр. [16] + 796 + [4]; 4°, Библиотекар XI, бр. 3—4 (1959,
Београд) 230.

О изласку прве књиге Мале енциклопедије.

1092. Talijansko-hrvatskosrpski rječnik. Vocabulario italiano-croatoserbo, Sa-
stavili Deanović M[irko] i Jernej J[osip], изд. ŠK (1960, Zagreb) 8°, 1—XIV + 1—914.

1093. Fjaluer terminologjik serbokroatisht-ahqip [Српскохрватско-арбанаш-
ки термиолошки речник], Саставили Velju Sh[efket], Drini S[ulejman], Zaimi
A[bdulija], Rilindja (1961, Приштина) 8°, 1—405.

1094. Francusko-srpskohrvatski rečnik. Dictionnaire français-serbocroate, Са-
ставио Перић Аликсандар, изд. „Матица српска“ (1960, Нови Сад) 16°, 1—582.

1095. Hrvatsko-engleski rječnik. Croato-Serbian-Englisch Dictionary. Sastavio
Drvodelić Milan, изд. ŠK (1961, Zagreb) 8°, 1—VII + 1—912.

1096. Hrvatskosrpsko-njemački rječnik. Sastavio Hurm Antun, II. izdanje,
ŠK (1959, Zagreb) 1—710.

1097. Hrvatskosrpsko-francuski rečnik. Dictionnaire croate ou serbo-français.
Sastavili Dayre J[can], Deanovic M[irko] i Maixner R[udolf], II dopunjeno izdanje
isd. „Novinarsko izdavačko poduzeće“ (1960, Zagreb) 8°, 1—XVI + 1—980.

1098. Škaljić Abdulah, в. бр. 73, 1042.

XI Биографије, аутобиографије и сл. грађа

1099. Банашевић Н[икола], Вуков род и песничко предање о косовским јунацима, Ковчежић II (1959) 32—41.

О Вуковој вези са народним песмама његових ближих и даљих сродника.

1100. Bezljaj France, Objave Univerze v Ljubljani, 1959 št. 14 str. 11—12.

1101. Берић Душан П., О хрватским песницима Јерониму и Хортензију Бертучевићу, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 193—205.

Више биографских података на основу докумената, грађе и ранијих проучавања.

1102. Берић Душан П., Покушај забране Вуковог „Новог завјета“ у Задру 1847. године, Ковчежић III (1960) 114—118.

1103. Berčić Branko, Ob šestdesetletnici dr. Mirka Rupla, JiS VII (1961—62) št. 1 str. 21—23.

1104. Гавриловић др Славко, Прилог биографији Саве Мркаља, Зборник МС за књижевност и језик IV—V (1958, Нови Сад) 256—261.

1105. Grivec Franc, в. бр. 1169.

1106. Грицкат Ирена, Александар Белић и његов однос према културном наслеђу Вука и Доситеја, Ковчежић III (1960) 185—189.

1107. Грицкат И[рена], Олаф Брок (4. VIII 1867—28. I 1961), Прил. XXVII, св. 1—2 (1961) 141—142.

Некролог.

1108. Grošelj Milan, Letopis SAZU (1959) str. 53—54.

1109. Деретић Јован, Доситеј и Русо, Ковчежић IV (1961) 15—39.

1110. Добрашиновић Голуб, Вук — утемељитељ Матице илирске, Ковчежић III (1960) 182—183.

1111. Добрашиновић Голуб, Вуково интересовање за Босну, Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 86—89.

Подаци о Вуковом заузимању за решење аграрних односа у Босни.

1112. Добрашиновић Голуб, Два признања Вуку, Ковчежић II (1959) 135—136.

1113. Добрашиновић Голуб, Имбро Игњатијевић Ткалац и Вук, Ковчежић II (1959) 61—69.

1114. Добрашиновић Голуб, Кад је Вук дошао први пут у Карловце, Ковчежић III (1960) 176—177.

Аутор сматра да је 1805. године Вук дошао први пут у Карловце.

1115. Дурковић-Јакшић Љубомир, О Доситејевој библиотеци, Ковчежић IV (1961) 195—198.

1116. Ђурић Војислав, Доситеј Обрадовић, Прил. XXVII, св. 1—2 (1961) 20—44.

- 1117. Ивић Милка**, Александар Белић, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. MC (1960, Нови Сад) 199—201.
Некролог.
- 1118. Ivić Pavle**, Akademik Aleksandar Belić, NRazgl IX (1960) str. 109.
- 1119. Јаварек др Вера**, Доситејево интересовање за дела енглеских моралиста XVII и XVIII века (гледано кроз његове „Совјете здравог разума“), Ковчежић IV (1961) 5—14.
Преведено с енглеског рукописа.
- 1120. Капичић др Хамдија**, Боравак професора д-р Александра Белића у Херцеговини 1903 г. — Држање аустро-угарских власти према београдском професору, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 84—87.
- 1121. Кецамановић др Илија**, О неким Доситејевим тежњама и замислима у деловању босанских Фрањеваца, а напосе Ивана Фрање Јукића, Ковчежић IV (1961) 108—119.
- 1122. Кићовић др Мираш**, Вук о првим српским календарима, Ковчежић II (1959) 98—105.
- 1123. Кићовић др Мираш**, Да ли је Доситејево писмо Харалампију објављено посебно, Ковчежић II (1959) 17—21.
Сматра да писмо није посебно објављено.
- 1124. Кљовачевић Б[ожидар]**, Мађарски оријенталист Вамбери и Вук, Ковчежић III (1960) 181—182.
- 1125. Костић др Страхинја К.**, Лексикон кратких словенских биографија, (Kleine slavische Biographie. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1958), ЛМС 135, књ. 383, св. 4 (1959) 391—393.
Приказ, повољан.
- 1126. Кот Вл.**, Јан Марјера (1876—1958), Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 168.
Некролог.
- 1127. Лалић Радован**, Александар Белић, Живи језици II, св. 1 (1960, Београд) 1—6.
Поводом смрти А. Белића о његовој научној делатности и огромном значају те делатности за нашу лингвистику.
- 1128. Љатковић В[идо]**, Ковчежић. Прилози и грађа о Доситеју и Вуку. Књига III. Београд 1960, Прил. XXVII, св. 3—4 (1961) 271—272.
Приказ.
- 1129. Logar dr Valentin**, Objave Univerze v Ljubljani, 1959 št. 14 str. 12—13.
- 1130. Logar Tine**, Dr. Fran Ramovš in njegovo delo, JiS VII (1961—62) št. 3 str. 65—69.
- 1131. Maixner Rudolf**, Miho Sorgo-Sorkočević i Fortis u Parizu 1769, Filologija II (1959, Zagreb) 153—159.
Резиме на француском.

1132. Мањојловић Тодор, Романтично пролеће Доситија Обрадовића, ЛМС 137, књ. 387, св. 6 (1961) 499—523.

Биографски описи, нарочито о раздобљу „средњовековног стања“ Доситеја и времену његовог преласка „у културнији систем и заједницу модерне Европе“.

1133. М[аринковић] Б[оривоје], Доситеј и „саветник Банзе-Каменски“, Ковчежић III (1960) 169—172.

О идентитету саветника.

1134. М[аринковић] Б[оривоје], Из Вукових односа са Савом Мркаљем, Ковчежић III (1960) 177—179.

1135. Маринковић Б[оривоје], Кад је Вук долазио у Шибеник, Ковчежић II (1959) 136—137.

1136. Маринковић Боривоје, Неколико нових података о Вуку Караџићу и Јустину Михаиловићу, КњЈ св. 4 (1961) 473—475.

1137. Маринковић Боривоје, Нови подаци о Доситеју Обрадовићу, Ковчежић IV (1961) 171—176.

Са текстом и коментаром једног Доситејевог писма (из 1800. г.).

1138. Маринковић Б[оривоје], Његош и Вукова „Црна Гора“, Ковчежић II (1959) 133—134.

1139. Маринковић Боривоје, Порекло једне Вукове изјаве о Доситеју, Прил. XXVII, св. 3—4 (1961) 249—252.

1140. Маринковић Боривоје, Три прилога проучавању Доситеја Обрадовића, Ковчежић III (1960) 100—108.

1141. Матић Светозар, Монографија о Филипу Вишњићу, М. Панић-Суреп, Филип Вишњић, песник буне. Београд, 1956, Просвета, ЛМС 135, књ. 383, св. 1 (1959) 84—87.

Приказ, са замеркама.

1142. Милановић Бранислав, Александар Белић, КњЈ св. 1 (1960) 1—6.

О животу и раду професора Александра Белића, почасног председника Друштва за српскохрватски језик и књижевност НР Србије, поводом његове смрти 26. фебруара 1960. године.

1143. Milutinović dr Kosta, Dr. Viktor Novak (povodom 70-godišnjice od rođenja), Zadarska revija VIII (1959, Zadar) 299—309.

1144. Михаиловић Георгије, Орфелинов поздрав Мојсеју Путнику. Приредила Смиља Мишић. Издање Књижевног одељења Матице српске, Нови Сад, 1959, Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 124—127.

О Захарију Орфелину и његовом делу, поводом фототипског издања.

1145. Мишић Смиља, в. Михаиловић Георгије, бр. 1144.

1146. Младеновић Живомир, Напади на Вука у „Српском улаку“, Ковчежић III (1960) 44—63.

1147. Московљевић Милош С., Олаф Брок (1867—1961), НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 121—124.

In memoriam.

1148. Московљевић М[илош] С., Сећање на једну дијалектолошку екскурзију с професором Белићем, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 81—83.

На крају чланка аутор даје неке особине косовско-ресавског дијалекта сачуване у посећеним крајевима (села ондашњег жупског и расинског среза).

1149. Недић Владал, Тешан Подруговић, Ковчежић III (1960) 5—17.

Биографски подаци, карактеристике његовог народног стваралаштва, са анализом неких текстова.

1150. Н[иколић] Б[ерислав] М., Глиша Елезовић, НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 125—126.

In memoriam.

1151. Никוליћ Илија, Неколико необјављених докумената из Вуковог живота, Ковчежић III (1960) 118—137.

Са текстовима Вукових рукописа.

1152. Никוליћ Милоје Р., Прилози упознавању живота и рада Александра Белића, НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 102—109 и св. 7—10 (1961) 273—304.

У првом делу свога чланака аутор говори о проф. Белићу као ђаку Велике школе у Београду школске 1894/95 год. Приложен је факсимил молбе проф. Белића ректору Велике школе за додељивање стипендије због сиромашног стања.

У другом делу говори се о проф. Белићу као студенту новоросијског универзитета у Одеси и као студенту московског универзитета. Такође се говори о боравку проф. Белића на лајпцишком универзитету и о полагању његовог докторског испита.

Чланци су документовани, како у самом тексту, тако и у фуснотама.

1153. Никוליћ Св., Казимјеж Њич, ЈФ XXIV (1959—1960) 491—494.

1154. Никוליћ Св., Стањислав Слоњски, ЈФ XXIV (1959—1960) 494—496.

1155. Павловић Драгољуб, Александар Белић (1876—1960), Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 150—151.

Некролог.

1156. Павловић Драгољуб, Павле Поповић као научник и књижевни историчар, Поводом двадесетогодишњице његове смрти и двадесетпетогодишњице „Прилога“, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 197—208.

Између осталог, о раду П. Поповића на проучавању средњовековних споменика, архивске грађе, народне књижевности и сл.

1157. Павловић Драгољуб, Прилози биографији Доминка Златарића, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 260—262.

1158. Павловић др Миливој, Дело Александра Белића, ЈФ XXIV (1959—1960) 1—14.

1159. Панић-Суреп М[илорад], в. бр. 1141.

1160. Петровић Душан К., Шест писама Павла Соларића, в. бр. 590.

1161. Петровић Теодора, Митрополит Стратимировић и Доситеј Обрадовић, Ковчежић II (1959) 5—16.

1162. Pogorelec Breda, Profesorju Nitschu v spomin, JiS V (1959—60) št. 5 str. 152—154.

1163. Поповић Д. Ј., Девет писама Гаврила Стефановића Венцловића, в. бр. 592.

1164. Поповић Павле, Доментиан, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 209—225.

О Доментијанову књижевном раду, историјској веродостојности његових података и неким моментима из живота св. Саве и других личности.

1165. Радојичић Ђорђе Сп., Данилов ученик и Данило Млађи, Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 80—81.

О идентитету личности које се помињу под именом Данило у XIV веку.

1166. Radojičić Đorđe Sp., Životi i priključenja Nemanica, Prve naše autobiografske beleške (XII—XIV veka), Delo V (1959, Beograd) 142—150.

1167. Радојичић Ђорђе Сп., Стари српски писци руске народности (од краја XV до краја XVII века), ГФФНС (1960) 199—219.

О дијаку Јелисеју из Подољског Каменца (из Украјине), о Андреји Русину (из града Сјанок у Галицији), Василију Никољском (из Прикарпатске Русије) и другим, њиховом животу, преписивачкој, преводилачкој и књижевној делатности у Срему и другде.

Резиме на руском.

1168. Радојичић Ђорђе Сп., Ћиро Ђанели, ЈФ XXIV (1959—1960) 497—499.

1169. Радојичић Ђорђе Сп., Franc Grivec, Konstantin und Method, Lehrer der Slaven. Wiesbaden 1960. Str. 271., Прил. XXVI sv. 3—4 (1960) 344—345.

Приказ, са указивањем на нетачности.

1170. Симоновић Милорад, О години рођења Николе Наљешковића, Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 81—92.

О дубровачком песнику Н. Наљешковићу и његовој генеалогiji. Сматра да је рођен 1500. године, а не 1518, како се најчешће узима.

1171. Słiziński Jerzy, Z kontaktów Wuka Stefanowicia Karadźicia z Polakami, ЈФ XXIV (1959—1960) 201—212.

1172. Срđановић-Барић Олга, Вукове болести, Ковчежић II (1959) 89—98.

1173. Стевановић М[ихаило], Александар Белић, НЈ н. с. X, св. 3—6 (1960) 69—80.

Поводом смрти професора Александра Белића аутор говори о животу и раду великог научника, истичући обимност његовог дела и значај његовог научног рада како за нашу, тако и за светску славистичку науку уопште. Аутор такође истиче значај професора Александра Белића као професора и васпитача наших лингвистичких стручњака током пет деценија нашега века.

1174. Tomšič France, Kazimierz Nitsch, Letopis SAZU IX (1958) str. 85—87.

1175. Tomšič France, Rajko Nahtigal, Letopis SAZU IX (1958) str. 63—67.

1176. Flora Radu, Sever Pop, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 202—204.
Некролог.

XII Библиографија

1177. Babić Stjepan, Bibliografija, Naše teme 6 (1959, Zagreb) 261—289.

Библиографија о стројном превозињу и статистици у језику.

1178. Bulovec Štefka, в. Logar Janez, Bulovec Štefka in Posavec Ančka, бр. 1190, 1191.

1179. Прицкат] И[река], Библиографија радова Александра Белића, ЈФ XXIV (1959—1960) 49—84.

1180. Добрашниковић Голуб, Допуна „Прилогу библиографији радова о Вуку Караџићу“, Ковчежић II (1959) 159—167.

1181. Добрашниковић Г[олуб], Допуна „Прилогу библиографији радова о Вуку Караџићу, Ковчежић III (1960) 200—204.

1182. Добрашниковић Голуб, Ка проучавању библиографије Вукових списа, Ковчежић III (1960) 64—92.

Критички приказ и допуна досадашњих библиографија Вукових дела, уз неколико факсимила Вуковог рукописног и штампаног текста. Сматра да има „још непознатих нам Вукових списа“.

1183. Đorđević Nada, Bibliografija prevoda i članaka o Dositeju Obradoviću u češkim i slovačkim časopisima, Ковчежић IV (1961) 237—238.

1184. Ivić Pavle, Mate Hraste, Bibliografija radova iz dijalektologije, antroponimije, toponimije i hidronimije na području hrvatskoga ili srpskoga jezika, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 183—198.

Приказ са допунским библиографским материјалом.

1185. Јанковић Љубица С., Народне приповетке у Вуковој збирци и неке њихове паралеле и варијанте по часописима и календарима, в. бр. 775.

1186. Lisac Andrija-Ljubomir, Bibliografija o Njegošu i Njegoševoj Crnoj Gori 1833—1854, Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 169—187.

1187. Lisac Andrija-Ljubomir, Dopune i popravci bibliografije o Njegošu (1855—1954), Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 327—344.

1188. Lisac Andrija-Ljubomir, Dopune i popravci bibliografije o Njegošu (1855—1954) (Nastavak i svršetak), Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 154—184.

1189. Logar Janez, Bibliografija slovenskega jezikoslovja za leto 1960, JiS VII (1961—62) št. 1 str. 28—32.

I. Splošno. — II. Slovanski jeziki. — III. Slovenski jezik: 1) Besedotvorje, etimologija, slovarji, dialekti; 2) Slovenski knjižni jezik (fonetika, pravopis, pravorečje, historična in opisna slovnica, metodika pouka).

1190. Logar Janez, Bulovec Štefka in Posavec Ančka, Slovenska bibliografija X za leto 1956. Ljubljana 1960, 339 str. 4°.

Str. 78: Jezikoslovje (knjige)

Str. 152—154: Jezikoslovje (članki).

1191. Logar Janez, Bulovec Štefka in Posavec Ančka: Slovenska bibliografija XI za leto 1957. Ljubljana 1961, 440 str. 4°.

Str. 93: Jezikoslovje (knjige)

Str. 185—188; Jezikoslovje (članki).

1192. Маринковић Боривоје, Библиографски преглед досад објављених Доситејевих писама, Ковчежић III (1960) 190—199.

1193. Маринковић Боривоје, Прилог библиографији радова о Доситеју Обрадовићу, Ковчежић II (1959) 145—158 и IV (1961) 208—236.

1194. Михаиловић др Георгије, Библиографија дела Доситеја Обрадовића издатих за његова живота, Прил. XXVII, св. 1—2 (1961) 143—148.

Са коментаром.

1195. Морачић Дамјан, Библиографија педагошке штампе — српскохрватски језик, Размена искустава — школска пракса, Настава и васпитање X, св. 6—7 (1961) 441—445.

Библиографија значајних радова од 1956. године о размени искустава и школској пракси.

1196. Морачић Д[амјан], Српскохрватски језик, Настава и васпитање X, св. 4—5 (1961) 316—318.

Библиографски подаци о значајнијим радовима из ових области у периоду од 1956. до 1961: I Историја књижевности и књижевна критика, II Историја књижевности и стилистика и III Језик.

1197. Posavec Ančka, в. Logar Janez, Bulovec Štefka in Posavec Ančka, бр. 1190, 1191.

1198. Stojanović M. V., Bibliografija radova iz oblasti klasične filologije objavljenih u časopisima Nastavnik i Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva, ЖА VIII, св. 2 (1958) 392—398.

1199. Hraste Mate, в. Ivić Pavle, бр. 1184.

ХIII О становништву

1200. Jelić Roman, Stanovništvo Zadra u drugoj polovici XVI. i početkom XVII. st. gledano kroz matice vjenčanih, Starine 49 (1959, Zagreb) 349—509.

1201. Ковачек Б., Уз Вукову књигу о Црној Гори, Ковчежић II (1959) 123—133.

Коментар и текст досад незапаженог Вуковог писма Уредништву Србскога дневника, објављеног у овом листу 1856. бр. 67 у вези са етнографским тумачењем о о Црној Гори.

1202. Mičević Ljubo, в. Filipović Milenko S. и Mičević Ljubo, бр. 1207.

1203. Палавестра Влајко, Поријекло становништва (Етнолошко-фолклористичка испитивања у Неуму и околини), Гласник ЗМС, Етнологија, н. с. св. XIV (1959) 95—109.

У уводном дијелу говори се о старијем становништву и прати његово поријекло од XIV в. Подаци о новијем становништву показују да је терен нејединствен, те да су разни дијелови ове области претрпјели мање или веће измјене у структури свог становништва с обзиром на миграциона помјерања. На крају је дат табеларни преглед данашњег становништва с обзиром на његово поријекло.

Резиме на француском.

1204. Пејовић др Боко, Насељавање Горњег Колашина и Поља (1879—1886), Историјски записи књ. XVIII, св. 3 (1961, Титоград) 381—417.

Резиме на француском.

1205. Петрић Марко, Поријекло становништва (Етнолошко-фолклористичка испитивања у Ливањском пољу), Гласник ЗМС, Етнологија, н. с. св. XV—XVI (1960—1961) 31—90.

Прикупљени су подаци о најстаријим ливањским родовима из XIV в. као и подаци о становништву и насељима од XVIII в. до данас. Дат је табеларни преглед састава и поријекла становништва. Посебни дио садржи податке о поријеклу појединих породица. На крају је дат попис родова, насеља и топонима на подручју Ливањског поља.

Резиме на француском.

1206. Filipi Amos-Rube, Kretanje broja stanovništva zadarskih otoka, Radovi Instituta JA u Zadru IV—V (1959, Zagreb) 279—318.

1207. Филиповић Миленко С. и Мичевић Љубо, Попово у Херцеговини, Антропогеографски приказ, Дјела Научног друштва НР БиХ књ. XV. Одјељење историјско-филолошких наука књ. 11 (1959, Сарајево) 1—235.

У одјелку *О становништву* наводе се мјеста из којих се вршило досељавање и даје се табеларни преглед састава и поријекла становништва.

Резиме на енглеском.

XIV Различно

1208. А., Поклон Народне библиотеке у Београду Конгресној библиотеци, Библиотекар XIII, св. 6 (1961, Београд) 742.

Конгресној библиотеци у Вашингтону поклоњена је фотокопија Мирослављевог јеванђеља новембра 1961. године.

Са факсимилом писмене захвалности управника Конгресне библиотеке.

1209. Adamović Petar, Tihomir Ostojić o problemima nastave srpskog jezika u Novosadskoj gimnaziji devedesetih godina prošlog veka, Pedagoška stvarnost V, sv. 9 (1960, Novi Sad) 656—658.

1210. A[limpić] D[obrivoje], Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor — knjiga XXVI, sv. 1—2 i 3—4, 1960, КњЈ св. 2 (1961) 236—238.

Приказ.

1211. А[лмичић] Д[обривоје] и М[орачић] Д[амјан], Годишња скупштина Друштва за српскохрватски језик и књижевност, КњЈ св. 2 (1961) 250—252.

Реферат са скупштине.

1212. Аранђеловић-Живковић Бранислава, Други конгрес југословенских слависта, ЈФ XXIV (1959—1960) 389—394.

1213. В[езлај] Ф[rance], Prva konferenca slovanskih imenoslovcev v Krakovu, NRazgl (12. XII. 1959) str. 557.

Порочило.

1214. Берић Душан П., Извештај Вуковом и Доситејевом музеју о раду на проучавању далматинског архивског материјала у вези са Доситејем Обрадовићем, Ковчежић IV (1961) 164—170.

1215. В. В., Поводом оснивања и рада комисије за попис инкунабула НР Србије, Библиотекар XIII, св. 6 (1961, Београд) 695—699.

О организацији овога обимног и тако значајног посла за нашу науку и културу.

1216. Васић Вера, Медаковић Дејан: Графика српских штампаних књига XV—XVII века. — Београд, Научно дело, 1958, стр. 275 + т. СХХV; 8° (Посебна издања САН СССР, Одељење друштвених наука књ. 29), Библиотекар XI, бр. 3—4 (1959, Београд) 216—217.

Приказ, веома повољан, са истицањем значаја ове књиге за историју уметности и уопште за нашу културну историју.

1217. Vince dr Zlatko, Prilozi nauci o jeziku i književnosti u 3. knjizi „Radova Slavenskog instituta“, Zagreb 1959., Zadarska revija VIII (1959, Zadar) 431—433.

1218. V[ince] dr Z[latko], Svijesna i ustrajna briga o jeziku u šest godišta „Jezika“, Zadarska revija VIII (1959, Zadar) 122—125.

1219. Vulević Jovan, Dr Radmilo Dimitrijević, Teorija književnosti s primerima, Издање „Нолит“, Београд, 1959, Савремена школа XV, св. 3—4 (1960, Београд) 226—227.

Приказ и повољна оцена књиге, са малим напоменама и сугестијама „које ће, можда, послужити као мала оријентација за друго издање“.

1220. Димитријевић др Радмило, в. бр. 1219.

1221. Драшковић В[ладислав], Revue des études slaves (1957—58), Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 320—322.

Приказ.

1222. Дурковић-Јакшић др Љубо, Југословени чланови „Бесједах славјанских“ у Бечу 1846—1847. године, Ковчежић III (1960) 147—165.

1223. Đorđević M[iloš], Die Welt der Slaven. Vierteljahrsschrift für Slavistik. Jahrgang I (1956), Heft 3—4; Jahrgang II (1957), Heft 1—4. Otto Harrassowitz, Wiesbaden, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 361—366.

Приказ свих радова.

1224. Живановић Ђорђе, Ковчежић. Прилози и грађа о Доситеју и Вуку. Уредник Ђуро Гавела. Књига I. Београд, 1958, Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 154—156.

1225. Живанчевић Милорад, Славянский архив. Сборник статей и материалов. Издательство Академии наук СССР, Институт славяноведения. Москва, 1954, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 367—369.

Приказ радова.

1226. Илчевски Џетар, John Chadwick, The Decipherment of Linear B, Cambridge, at the University Press, 1958, pp. 147, price 18 s. 6 d., ЖА VIII, св. 2 (1958) 386—390.

Приказ на македонскоме популарно писане историје дешифровања линеарнога В писма.

1227. Јелић Бранко, Девети лекторат српскохрватског језика у Француској, НЈ н. с. XI, св. 3—4 (1961) 120.

О оснивању лектората српскохрватског језика у Екс-ан-Провансу (Aix-en-Provence) у јесен 1960. године.

1228. Јовановић Љубинка, Вјесник библиотекара Хрватске. Год. 6 (1960): 1—2, Библиотекар XIII, св. 1—3 (1961, Београд) 97—98.

Приказ.

Посебан осврт на чланак Шиме Јурића: „О инкунабулистици и њеним задацима у Хрватској“.

1229. Јовановић Љубинка, Каталог књига библиотеке Christian-a Friedrich-a Temler-a, Библиотекар XIII, св. 4 (1961, Београд) 263—272.

О каталогу књига овога познатог научника који је читав свој живот провео у Данској, родом Немца. О његовом специјалном интересовању за словенске и балтичко-словенске језике.

Дат је каталог Темлерове библиотеке са оригиналима наслова и описом дела. Снимци насловне стране и двеју страна где је попис наших књига.

1230. Jonke Ljudevit, Treći kongres jugoslovenskih slavista u Ljubljani, Jezik IX (1961—1962, Zagreb) 61—62.

1231. Kolarič R[udolf], Josip Vajs, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 156—159.

О радовима часописа Slovo (1957 год.) посвећеног 90-огодишњици Ј. Вайса.

1232. Kolarič dr Rudolf, Međunarodni sastanci za jezičke arhive u Minsteru i Beču 1959. i 1960. godine, ГФФНС књ. V (1960) 457—458.

Са интересантним подацима о чувању магнетофонских снимака на којима се снимају дијалекти. Аутор износи тврђење фонометриста „да записивање дијалеката само по слушању умногоме води погрешним закључцима“ и да се „за синтаксу може добити поуздани материјал само магнетофоном“.

1233. Kolarič R[udolf], Međunarodni sastanci za jezičke arhive u Minsteru (1959) i u Beču (1960), Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 204—207.

1234. K[olarič] R[udolf], Prof. Dr Karel Oštir, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 159—161.

О радовима К. Оштира поводом 45-огодишњице његовог стварања.

1235. Kopač V., Zbornik naučnih i književno-umjetničkih radova bivših đaka i profesora zagrebačke klasične gimnazije o proslavi 350-godišnjeg postojanja 1607—1957, ЖА XI, св. 1 (1961) 223—229.

Приказ. У Зборнику има чланака из области филологије.

1236. Kravar M[iloslav], Treći međunarodni kongres klasičkih studija (London, 31. VIII.—5. IX. 1959.), ЖА X, св. 1—2 (1960) 398—400.

1237. Kreft Bratko, Naloge in skrbi slavistov. Govor in postscriptum, NRazgl (15. X. 1960) str. 433—434.

Ob zborovanju slovenskih slavistov v Piranu.

1238. Kreft Bratko, Slavistika in naša stvarnost. Govor ob otvoritvi III. Kongresa Zveze slavističnih društva FNRJ, v Ljubljani, 18. septembra 1961, NRazgl X (23. IX. 1961) str. 437—439.

1239. L[alević] M[iodrag] S., Jezik, Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, izdaje Hrvatsko filološko društvo, god. V, 1957. godina, КњЈ св. 2 (1961) 238—241.

Приказ.

1240. L[alević] M[iodrag] S., Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika, izdaje Hrvatsko filološko društvo, godina VI, 1957—1958, КњЈ св. 2 (1961) 241—243.

Приказ.

1241. Л[атковић] В[идо], Филозофски факултет у Задру 1956—57, Задар, 1958; 194 стр. 8°, Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 319—320.

Краћи приказ и оцена радова.

1242. Медаковић др Дејан, Гравира код Срба, Библиотекар XII, св. 1—2 (1960, Београд) 14—20.

О гравираних књига, тј. о српској графици од почетка (XV век) до данас са спомињањем њених најзначајнијих представника.

1243. Медаковић Дејан, в. Васић Вера, бр. 1216.

1244. Милошевић Нада, Ковчежић, Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, књига прва, 1958; књига друга 1959; књига трећа 1960; Београд, Вуков и Доситејева музеј, КњЈ св. 3 (1961) 382—384.

Приказ свих радова.

1245. Мирковић Драгутин, Slavia. Časopis pro slovanskou filologii, год. XXVI (1957) и XXVII (1958), Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 143—149.

Приказ.

1246. Мирковић Драгутин, Slavia. Časopis pro slovanskou filologii, год. XXVIII (1959), Прил. XXVII, св. 1—2 (1961) 137—139.

Приказ.

1247. Mićović Dragutin, O Vukovom prikupljanju šiptarskih (arbanaskih) narodnih pesama, КњЈ св. 1—2 (1959) 66—67.

Подаци о Вуковом прикупљању арбанашких народних песама.

- 1248. Младеновић Живомир**, *The Slavonic and East European Review* (1957), Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 161—164.
Приказ објављених радова.
- 1249. Младеновић Живомир**, *The Slavonic and East European Review* (1958), Прил. XXV, св. 3—4 (1959) 322—324.
Приказ.
- 1250. Морачић Дамјан**, Трећи конгрес југословенских слависта, КњЈ св. 4 (1961) 484—485.
- 1251. М[орачић] Д[амјан]**, в. А[липтић] Д[обривоје] и М[орачић] Д[амјан], бр. 1211.
- 1252. Недељковић Драг[ан]**, Поводом Трећег конгреса Савеза славистичких друштава ФНРЈ, Прил. XXVII, св. 3—4 (1961) 275—277.
Приказ рада Конгреса одржаног септембра 1961. у Љубљани.
- 1253. Nikolić Berislav M.**, Јужнословенски филолог књ. XXIV (изд. Института за српскохрватски језик Српске академије наука и уметности, Београд 1959—1960), КњЈ св. 3 (1961) 389—390.
Приказ свих радова.
- 1254. Николић Берислав**, Филологија и лингвистика у енциклопедијама Лексикографског завода, Зборник за филологију и лингвистику II, изд. МС (1959, Нови Сад) 202—204.
Приказ.
- 1255. Orožen Martina**, *Hrvatski časopis „Jezik“*, JiS V (1959—60) št. 8 str. 250—251.
- 1256. Oštir dr Karel**, в. K[olarič] R[udolf], бр. 1234.
- 1257. Pavlović Milivoj**, *Aktualni lingvistički problemi*, *Filologija* II (1959, Zagreb) 65—73.
- 1258. Павловић М[иливој]**, *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, Tome LIV, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 211—214.
Приказ.
- 1259. Павловић Михаило**, Настава српскохрватског језика у Француској, НЈ н. с. X, св. 1—2 (1960) 44—54.
Преглед и историјат наставе нашег језика са обавештењем где се он данас изучава у Француској и о нивоу на коме се изучава.
- 1260. Петровић Теодора**, Прођа Доситијевих дела, Ковчежић IV (1961) 120—134.
- 1261. P[etruševski] M[ihail] D.**, *Deset godina postojanja Žive antike* (1951—1960), ЖА X, св. 1—2 (1960) 3—5.
- 1262. Pirjevec Dušan**, *Slavistični kongres*, NSd IX (1961) št. 11 str. 1008—1013.
Kongres jugoslovenskih slavistov v Ljubljani.

1263. Pogorelec Breda, Ob II. Kongresu jugoslovanskih slavistov, NRazgl (17. X. 1959) str. 453—455.

1264. Pudlić Ivan, Univerzalno fonetsko pismo Marjana Sunjića, Radovi naučnog društva NR BiH knj. XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 5 (1960, Sarajevo) 191—217.

Резиме на немачком.

1265. Радовић Буза, Писац Марко Миљанов, ЛМС 135, књ. 384, св. 1 (1959) 1—21.

Између осталог о оригиналима рукописа Миљанова, његовом непознавању граматике и правописа.

1266. Regemorter Berthe van, Povez jugoslovenskih ćirilskih rukopisa, Библиотекар XI, св. 1—2 (1959, Београд) 34—36.

О техници повезивања наших ћириличких књига током векова.

Са 4 фотографије.

Чланак превела Љубица Којић, библиотекар Народне библиотеке у Београду.

1267. Rotar Janez, Slovenski i makedonski jezik na srpskohrvatskim slavističnim katedrama, Jezik VIII (1959, Zagreb) 99—104.

1268. Секулић Исидора, Одломци о Његошу, ЛМС 136, књ. 386, св. 5 (1960) 333—359.

Између осталог, уопштено о стилу и језику Његошеву, биографским подацима, карактеристикама његове поезије, естетско-идеолошким ставовима и сл.

1269. Simonović Milorad, Ricerche slavistiche. Vol. IV, 1955—1956. Roma. A cura di Giovanni Maver. Comitato di redazione: Ettore Lo Gatto, Leone Pacini, Riccardo Piccio, Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 158—161.

Приказ, повољан.

1270. Simonović Milorad, Ricerche slavistiche. Pubblicazione dell' Istituto di filologia slava dell' Università di Roma. A cura di Giovanni Maver. Vol. V (1957); vol. VI (1958), Roma, Прил. XXVI, св. 1—2 (1960) 138—141.

Приказ.

1271. Станић Милија, Наш језик, КњЈ св. 2 (1961) 235—236.

Приказ.

1272. Stanić Miliija, Treći kongres jugoslovenskih slavista, Neki problemi i za-
pažanja, КњЈ св. 4 (1961) 401—404.

1273. S[tefanović] D[ragutin], Letopis Matice srpske (Sv. 1, 2, 3, 4 i 5, 1961. год.), КњЈ св. 2 (1961) 243—245.

Приказ.

1274. Стојановић М[иходраг] В., Античко наслеђе у Собранију Доситеја Обрадовића, ЖА X, св. 1—2 (1960) 303—319.

Резиме на француском.

1275. Strand [Janez], Statistika in jezikoslovje, Obzornik za matematiko in fiziko (Ljubljana) VIII (1961) št. 4 str. 175—177.

1276. Суботин Стојан, Pamiętnik słowiański, Tom VIII, 1958, str. 206, tom IX, 1959, str. 218, Прил. XXVI, св. 3—4 (1960) 366—367.

Приказ радова.

1277. Суботин Стојан, Pamiętnik słowiański, Tom XI, 1961, s. 267, Прил. XVII, св. 3—4 (1961) 272—274.

Приказ.

1278. Flora Radu, Još nešto o Steriji i problemu slovenskih leksičkih elemenata u rumunskom jeziku, Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 197—198.

Прилог.

1279. Flora Radu, Lingvistička geografija ili geografska lingvistika? Зборник за филологију и лингвистику III, изд. МС (1960, Нови Сад) 129—134.

Аутор предлаже да се уз термин лингвистичка географија употребљава и географска лингвистика.

1280. Хариспјадис Мара, Окови јеванђеља украшени византијским емаљима, Библиотекар XIII, св. 4 (1961, Београд) 336—344.

Опис са 6 приложених фотографија.

1281. Hraste Mate, Vlastito ime u Jugoslavena (Historijski osvrt), Jezik VIII (1959—1960, Zagreb) 33—40.

Срби су најбоље сачували народна имена, Македонци мање, Хрвати након Тридентског концила све до 20. ст. ријетко дају дјеци народна имена, а најтеже су народна имена продрла у словеначке крајеве (јер је тамо утјецај цркве био веома јак).

1282. Чолак Тоде, Филологија. 1. Издаје Југославенска академија знаности и умјетности и Хрватско филолошко друштво. Уређује Мирко Деановић, Мате Храсте и Јосип Торбарина. Загреб, 1957, Прил. XXV, св. 1—2 (1959) 156—157.

Приказ, повољан.

С. П. ОБНОРСКИ

(28. VI 1888 — 13. XI 1962)

Нестало је једно крупно име које је представљало период у развоју науке о руском језику у духу великих традиција плејаде којој су припадали Буслајев, Срезњевски, Собољевски, Корш, Потебња, Карски, Бодуен де Куртене, Љапунов, Буде, Фортунатов, Шахматов, Селишчев, Шчерба. 13. новембра 1962. године угасио се у 75. години у Москви живот истакнутог совјетског слависте, доктора филолошких наука, професора универзитета и академика Сергеја Петровића Обнорског. Он се као научник огледао у скоро свим областима лингвистике, давши значајне резултате у изучавању руског језика, нарочито у области морфологије, лексикологије и историје руског књижевног језика, мада му велике заслуге припадају и у области изучавања историјске фонетике, дијалектологије и културе руског језика. Обнорски је превасходно историчар руског језика, па чак и онда кад говори о проблемима савременог језика. У томе духу написана су и три његова основна рада, класична и капитална дела науке о руском језику: „Именное склонение в современном русском языке“, „Очерки по истории русского литературного языка старшего периода“ и „Очерки по морфологии русского глагола“.

С. П. Обнорски се родио 26. јуна 1888. године у Петрограду. Завршивши са одличним успехом X петроградску гимназију, уписује се 1905. године на Историјско-филолошки факултет Петроградског универзитета, који је завршио 1910. године са дипломом првог степена. Студирао је словенско-руску филологију и лингвистику под руководством познатих научника Бодуена де Куртенеа, А. И. Собољевског, П. А. Лаврова, А. А. Шахматова и других, али је ипак његов главни научни руководилац био академик А. А. Шахматов, од кога ће умногом усвојити метод и правац научних интересовања. На Шахматовљев предлог Обнорски је по завршетку студија задржан при катедри за руски језик ради усавршавања и припремања за позив универзитетског

наставника. Школске 1914 - 15. године положио је магистарске испите и израдио два рада („Особенности языка Супрасльской рукописи“ и „Церковнославянское влияние на русский язык“, који су представљали пробна универзитетска предавања. На основу њих је 1915. године изабран за приватног доцента Петроградског универзитета. 1916. године предаје на Вишим женским курсевима. Од 1917. до 1922. године је професор Пермског универзитета. Од 1922. до јесени 1941. године је шеф катедре за руски језик на Петроградском—Лењинградском универзитету. Професор Московског универзитета постаје 1943. године, а 1946. одлази у пензију.

У Академији наука С. П. Обнорски активно ради од 1912. године, када га је А. А. Шахматов позвао да учествује у редиговању Академијиног Речника руског језика. На том послу остао је до 1937. године, када је рад на Речнику прекинут. После тога он ради, до 1944. године, у Институту за језик и мишљење и, најзад, у Институту за руски језик Академије наука СССР (од 1944. до 1950. године), чији је он оснивач и директор. После спајања Института за руски језик и Института за језик и мишљење, 1950. године, у Институту за лингвистику АН СССР академик Обнорски руководи највећим одсеком овог Института — Одсеком за историју руског језика и дијалектологију, све до 1952. године, када је због болести ослобођен те дужности. И поред болести он се све до смрти живо интересује за сва текућа научна питања, о којима повремено и пише.

С. П. Обнорски је 1931. године изабран за дописног, а 1939. за редовног члана Академије наука СССР и, нешто касније, за члана Бироа Одељења за језик и књижевност. Године 1944. постаје редовни члан Академије педагошких наука РСФСР и члан председништва ове Академије у њеном првом сазиву. Био је редовни члан Чехословачке и Бугарске академије наука. За научне заслуге више пута је одликован највишим совјетским одликовањима, а награђен је и Државном наградом I степена.

Први период научне делатности С. П. Обнорског, тј. до 30-их година, сав је у знаку продубљивања и разраде Шахматовљевих лингвистичких концепција и бављења углавном језиком споменика као извора за изучавање руског језика, и то претежно њиховом фонетском страном. Крајем 20-их и почетком 30-их година он прелази на питања морфологије, која ће остати основни домен његовог рада и у којој ће дати највеће резултате. На тај начин Обнорски се одваја од Шахматовљевих принципа који се заснивају на претежном бављењу фонетиком.

Први штампани радови С. П. Обнорског потичу из 1912. године а посвећени су појединим питањима језика Супрасалског кодекса, о коме пише и касније (1928). Истовремено он пише и о језику староруских споменика кијевског периода (Чудовски псалтир, Јефремовска крмчија, Минеј за новембар 1097).

Поред изучавања језика најстаријих споменика Обнорски се бавио и изучавањем језика писаца XVIII и XIX века (Ломоносова, Пушкина, Кантемира и Бахушкова). Језик последње двојице проучава са морфолошке стране. У вези са овим значајне су његове студије о руском вокативу (1924) и о руској двојини (1925).

У области етимологије дао је неколико чланака, у којима се углавном бави питањем тзв. лажних позајмица.

У своме раду на изучавању историје руског језика Обнорски се богато користи дијалектолошким материјалом. Сем тога, дао је и неколико посебних радова из области руске дијалектологије.

Као што је већ напоменуто, једно од три највећа и најважнија дела С. П. Обнорског јесте „Именное склонение в современном русском языке“ у две књиге са преко 750 страна (I књига, о једнини, изишла је 1927, а II, о множини, 1931. године). Ово је, несумњиво, заједно са књигом проф. Унбегауна, највеће и најсвестраније дело о именској промени у руском језику, познато по обимној и изврсно систематизованој грађи и прецизним закључцима. За овај рад искоришћени су најразноврснији извори: дела руске књижевности XVIII и углавном прве половине XIX века и најважнији штампани и делимично рукописни извори дијалекатског карактера.

Почетком 30-их година настаје други период рада академика Обнорског, када у центру његових научних интересовања почиње да се налази питање порекла и постанка руског књижевног језика. Да би осветлио ово питање он још интензивније изучава језик споменика руског језика најстаријег периода, не занемарујући ни питања савременог руског језика, нарочито лексике, ортографије и ортоепије. С. П. Обнорски долази до закључка да је руски књижевни језик најстаријег периода по свом постанку и карактеру оригиналан, самоникао, и да у његовом формирању старословенски језик није играо никакву улогу. То је уједно и основа његове оригиналне теорије о овом питању, у којој се супротставља традиционалним схватањима И. И. Срезњевског и А. А. Шахматова. Полазећи од народне, источнословенске основице руског књижевног језика, Обнорски тврди да је старословенски језик настао истовремено, или чак после руског књижевног језика, за који каже да је поникао пре званичног примања хришћанства од стране

Руса. 1946. године појављује се позната књига С. П. Обнорског „Очерки по историји русског литературног језика старшег периода“ као синтеза научних испитивања историје руског књижевног језика и дефинитивна формулација теорије о постанку руског књижевног језика. Основу ове књиге чини свестрана и прецизна лингвистичка анализа четирнајважних споменика из периода од XI до XIII века који спадају у различите књижевне жанрове и који су настали на разним територијама руске земље. То су: „Русская правда“ (у краткој верзији), дела Владимира Мономаха, „Моление Даниила Заточника“ и „Слово о полку Игореве“. Овим материјалом Обнорски хоће да покаже да је староруски књижевни језик, у својој основи народни источнословенски језик, био по својој граматичкој структури веома изграђен, стилски разноврстан и због тога способан да буде носилац једне високе културе, писмености и литературе. Он овде у извесној мери одступа од својих првобитних радикалних ставова у односу на значај црквенословенског језика за историју руског књижевног језика.

У теорији С. П. Обнорског има доста спорних ставова и нерешених питања. Сужавање улоге црквенословенског језика у настанку и развоју руског књижевног језика свакако је један од основних недостатака теорије Обнорског. Сем тога, уопште није објашњено питање постојања источнословенске писмености и, у вези с тим, источнословенског књижевног језика на народној основи пре примања хришћанства. Али, без обзира на спорни карактер извесних ставова, његови „Очерки“ су веома значајно и цењено дело због огромног лингвистичког материјала, тачно и суптилно анализираног.

Питања морфологије и у другом периоду делатности С. П. Обнорског остају у центру пажње (о руским бројевима, о 3. лицу презента у руском језику). Године 1953. излази његова књига „Очерки по морфологији русског глагола“, која представља продужетак његовог дела о именској промени. И за ову књигу карактеристичан је огроман, са пуно акрибије анализиран материјал, како из књижевног језика, тако и из дијалеката.

Као лексикограф С. П. Обнорски има огромне заслуге. Све томе Академијиног Речника савременог руског књижевног језика (у 17 томова) који су за његова живота изишли, затим Академијиног Речника у 4 тома, као и сва издања једнотомног Ожеговљевог Речника он је врло педантно прегледао, редиговао и допунио.

Питања језичке културе и норми књижевног језика, а посебно ортографије и ортоепије одувек су привлачила С. П. Обнорског и он их разматра и са историјског становишта. Његов допринос у овој области

је врло велик. У питањима ортоепије био је присталица петроградске одн. лењинградске норме.

Посебно место заузимају радови С. П. Обнорског о историји руске лингвистике. Он пише о великанима руске лингвистичке мисли као што су Ф. Ј. Корш, Б. М. Љапунов, А. М. Селищев, Л. В. Шчерба и, најзад, његов велики учитељ А. А. Шахматов. У вези с овим значајни су његови прегледи рада на изучавању руског језика.

С. П. Обнорски је неговао рецензију и редовно писао осврте о текућим научним питањима. Његове рецензије представљају понекад праве студије са новим материјалом.

Већ и овако сумаран и непотпун преглед научне делатности С. П. Обнорског показује да је то био научник велике стваралачке снаге, широког дијапазона, огромне ерудиције, мајстор лингвистичке анализе. Славистика, а посебно русистика, изгубила је у њему једног великог прегаоца изузетне енергије, до крајности оданог науци, пасионираног истраживача законитости у развоју руског језика. Зато ће успомена на њега остати трајна.

Богдан Терзић

МАКС ФАСМЕР

(1886 — 1962)

30. XI 1962. год. умро је у Берлину Макс Фасмер (Max Vasmer), један од најпознатијих слависта последњих деценија, професор славистике у Берлину, члан Саксонске академије наука у Лајпцигу, Пруске (Немачке) академије наука у Берлину, Академије наука и литературе у Мајнцу, као и академија у Бечу, Штокхолму, Будимпешти, Ослу, Копенхагену, Москви, Хелсинкију и Софији.

М. Фасмер је рођен 1886. године у Петрограду, где је студирао славистику, индоевропску лингвистику, историју и грчку филологију. У 31. години (1917) постао је редовни професор славистике и индоевропске лингвистике на универзитету у Саратову, две године после тога редовни професор словенске филологије у Дорпату. Год. 1921. долази у Лајпциг; 1925. год. прелази на универзитет у Берлин где остаје до своје смрти, са мањим прекидима. Год. 1938/39. као гост-професор ради на Колумбијском универзитету у Њујорку а 1947/49, као редовни професор на универзитету у Штокхолму.

Фасмер је интензивно радио на славистици скоро шест деценија. Огромно и широко познавање славистике, индоевропске лингвистике,

историје народа старог века и грчке филологије искористио је са максималном енергијом и проналазио често задивљујуће методе у раду. Његово мајсторско поступно прилажење анализи појединих делова и видова проблема омогућило му је да дâ запажене радове. Такво дело је *Russisches etymologisches Wörterbuch* у 3 тома, на коме је радио пуних 50 година — од првих објављених радова 1906. год. па до 1958.

М. Фасмер је радио на два основна конвергентна проблема у словенској лингвистици: 1) на проблему међусобних језичких односа и утицаја и 2) на проблему предисторијских и старијих историјских миграција и насељавања словенских народа и њихових некадашњих суседа. Основно помоћно средство при решавању овог проблема било му је лингвистичко-историјско испитивање географских имена. Под његовим руководством израђен је *Wörterbuch der russischen Gewässernamen* и *Russisches geographisches Namenbuch*. Огроман сакупљен ономастички материјал драгоцен је не само за лингвистичко испитивање, него и као основа за испитивања о најстаријим насељима и померањима словенских народа.

Позната је и његова уредничко-издавачка делатност: *Zeitschrift für slavische Philologie* (од 1925), *Veröffentlichungen des Slavischen Instituts an der Friedrich-Wilhelms-Universität Berlin* (Bd 1—33) и др.

Иако је врло тешко из овако великог опуса какав представљају радови М. Фасмера правити било какав шири или ужи избор, ипак, ако их посматрамо из аспекта његових основних преокупација језичког утицаја и ономастике — најзначајнији његови радови су свакако:

I — *Проблеми међусобних језичких односа и утицаја*: Грчко-словенске студије I (1906), II (1907), III (1909), Финске позајмљенице у руском језику (1907), Румунско-словенски језички односи (1909), Финско-руски културни односи (1910), Старије грчке позајмљенице у словенском (1922), Ирански елементи у јужној Русији (1924), Студије о германско-словенским односима (од 1927, многобројне), *Beiträge zur slavischen Altertumskunde* I (1928) — XVIII (1942), Старогерманске позајмљенице у словенском (1923, 1934), Грчке позајмљенице у српско-хрватском (1944), Балканскогермански (1944), Прилози словенском етимолошком речнику, Словенске позајмљенице у новогрчком и др.

II — *Проблеми предисторијских и старијих историјских миграција и насељавања словенских народа и односа са суседним народима* (ономастика, нарочито топономастика): Питање језика старих Македонаца (1908), О келтско-словенским и финско-словенским односима (1914), Источноевропска имена места (1921), Из словенске топономастике

(1922), Из балтијске топономастике (1922), Испитивања о најстаријој постојбини Словена (1923: Иранци у јужној Русији), Горњолужичка топономастика (1924), Прадомовина Словена (1926), Словенски топоними у Грчкој (1926), Германска лична имена у староруском (1927), Трагови Викинга у Русији (1931), Стара географска имена између Лабе и Висле (1932), Прилози историјској етнологији источне Европе (1937), Германи и Словени у источној Немачкој у античко доба (1933), Основи историје немачко-словенских културних односа (1938), Студије о руској народној епизи (1938), Вуков избор за члана Гетингенског научног друштва (1938), Словени у Грчкој (1941), Из топономастике балканских земаља (1942), Имена страних земаља у руском (1954) и др.

Овом најужем избору његових радова треба додати веома бројне словенске етимологије готово у свакој свесци *Zeitschrift für slavische Philologie*.

М. Фасмер је само у студији *Slaven in Griechenland* (1941) обрадио око 2.000 топонима, а у студији *Die Griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen* (1944) преко 1.000 речи. За сваки топоним у првој студији и за сваки апелатив у другој студији навео је најстарије изворе и библиографију. Ове две студије су синтеза његових радова које је започео још пре 1906. године. Фасмер је, међутим, и сам морао бити свестан да ови радови нису без приговора, колико због тога што непосредно пред објављивање није располагао свим потребним критички испитаним материјалом, толико и због постојања великог неслагања онога времена у мишљењима о питању аутохтоности појединих народа. Фасмер је већ на Византолошком конгресу у Београду (1927) изнео основне резултате ових радова, нарочито основне поставке тзв. „бугарске теорије“. Али и поред тога што је више прихватао тезе једних него других био је пријатељ свих Словена. Задржао је непоколебљив научнички став у свакој прилици, кадгод је, према тадашњем стању науке, био убеђен у своје мишљење, ма колико то ишло у прилог или се противило националној аспирацији неког народа.

Научник овако широких размера није увек у стању да се задржава и детаљно обрађује појединости. То није био у стању ни М. Фасмер. Зато му се не могу уписати у грех извесна промашена решења до којих је гдекад долазио ослањајући се у полазној фази на утврђене резултате опште лингвистике и славистике па и када су они били нетачни. У огромном позитивном Фасмеровом доприносу славистици губе се поједини, не многи, промашаји. А општи резултати његових радова дају му свакако завидно место међу еминентним представницима славистике.

И. Пудић

РЕГИСТАР РЕЧИ

Српскохрватски језик

а у ген. мн. 58; -а- у словен. 71; 'а 257;
ā 421

Абдулах 471

ад, акц. 170

-ак 207, 378

Акија (Хакија) 305

Алах — Алаха 309

-ам (1. л. през.) 209

-а(n) 465

Анђелка, Анђелко 173

аг, ог, ег, иг, развој 54

арз, образ 311

аскетизам 212

Аца 175, 183

бабо 299, бабин 304

бајрак 298

бајрам 298

Барзо 53

батргати се 33

баћа 171

баћи 171, 173

бацити(се) 11, 194

бачи, бачимо : баћи, бацимо 300

баца 173

бедрити се 25

бежати, акц. 109, 192

беласати (се) 9

белети (се) 6, 11, 18—21, 24

Белићи — Велић 377

бело, акц. 109

беседити, акц. 190

бесида 301

Бјело Поље 317

биза, бизак 162

бија 297, 302

бијаше 300

бијџел,-а,-џ и бјел,-а,-о 297, 301,
303, 313, 315, 316

била : бйла 110

Билећанка 173

било 302

било их 357

биљег, биљежити 301

био 297

бискати 298

бистар, акц. 194

бити (се) 8, 11, 29, 31, 32, 34, 141—143,
145, 150

бјџа 316

бјежало се 41

Бјелише 317

благ, акц. 194

благословити, акц. 188—190

блебетати, акц. 188, 191, 192

бледети (се) 19

бљештати (се) 9

блистати (се) 9, 20, 46

бљечве 297, 303, 320

бодљикав, акц. 194

божићовати, акц. 190

бол 468

бојати се 6, 8, 10, 13, 15, 36, 37, 139,
141, 142, 144, 150, 151

болест, акц. 190

болешљив, акц. 194

боловати 6, 14

бџе : бџе 472

Боље-нега и др. 415

борити се 31

боса, акц. 109

бости се 8, 17

бџа 171

бразда, акц. 196

Бранислав(а) 414

бранити се 27

Бранка 322

Бранко, акц. 109

брат 409; брат — брата 309

браћа 177

брацки 177

Брач 53

брашеник и др. 450

брдо, акц. 190

Брегови 317

брзина 162

бријати (се) 26, 145
 бријег 301
 бринути (се) 9, 10
 бриц 162
 брод, акц. 189
 број, акц. 189, 195
 бронзин 175
 брунзин 302
 Брусје 380
 бубреги : бубрези 303
 буздован 309
 бујати 6
 буњиште 423
 бућ 171

в, развој 56
 вагати, акц. 196
 ваздух, акц. 186, 187
 вакуп 302
 вала 302
 Валча 53
 ваљен 302
 варба 306
 Варцар и др. 53
 вас 421
 Васа 170, 171
 ваџа 170
 Ваче 171
 вашим 298, 303
 ведрити се 6, 42, 146
 вез(ив)ати се 39
 век 187
 вељу 300
 венчати, акц. 191
 венути 6
 вењер 306
 веселити се 19
 ветар, акц. 189
 већ 173
 вечерати, акц. 191
 вешати се 39
 ви : вам 299
 видети (се) 43
 ридија 297
 вићу 300, 425
 вијек и сл. 316, 319
 вила, акц. 186
 Вилип 306
 виноград, акц. 187
 висина, акц. 189, 195
 витез, акц. 187
 влада : влада 109
 Власина и др. 53
 власт, акц. 194
 властела 446
 влатати, акц. 194
 вљера 60, 63, 297, 303, 320
 вода, акц. 97, 98, 109, 189, 192, 195
 возити (се) 27, 144, 151
 војводовати, акц. 193

војевати 32
 војници : војници 425
 вокаф, акц. 87
 волети (се) 6, 23, 37, 46, 140—145,
 149, 150, 188
 волити : волила 298, 303
 вољен, акц. 189
 вољети : вољела 298
 вољу 300
 воринта 306
 восак акц. 189
 враб 423
 врџе : врџе 109
 врати и др. (инстр. мн.) 307
 вратити се 30
 Вратоломије — Бартоломеј 429
 враћати се 15
 врв 445
 време, акц. 190
 вриједан 301
 вриме 302
 врискати 298
 вршићи : вршићи и сл. 298
 врлге 452
 врлетан, акц. 194
 вртаљ 302
 вртети се 12, 30, 36
 врућијем, врућим 298, 303
 вуку : вуку 109
 Вулин поток 322
 вући се 30, 35
 Вучитрн 380

га (ген.) 52
 гади му се 42
 гађа 173
 Гајо и сл. 323
 гамизати, акц. 191
 гасити се 36
 Гацко 177
 Гаце 299
 где 360, 362
 глава, акц. 96—98, 110, 196
 глад 468
 гласкати се 468
 глодати, акц. 192
 говорити 22, 41, 140, 188—190
 гојре : гори 298
 голуб, акц. 187, 300, 304
 гомила 66
 гону : гоне 300
 гордити се 35
 gospodar, акц. 83
 господовати, акц. 190, 191
 гост, акц. 189
 гоћ 425
 грабанцијаш 453
 грабити се 33
 град 108, 109, 186, 187, 195, 309
 Градислава и др. 415

градити (себе) 12, 39
 градовин 303
 гран-је, гра-ње 63
 грах 308, 309
 грбавити (се) 9, 20, 23
 Грга и др. 323
 грдити (се) 8, 143, 144
 гре, акц. 87
 гребе га 146
 грести се 8
 гриеси (лок. мн.) 307
 гријати се 27
 грлити се 31
 грло, акц. 195
 грмјавина 298
 гроб 423
 Гроцка 177
 грчити се 36
 губити се 35
 гурати се 142

д, изговор 172
 да 60, 362
 дајето, акц. 97
 дана 302
 Дане 299
 Даница 299, 304
 дви 423
 двије 301, 315, 319
 двиста 301
 дворови (лок. мн.) 307
 девер, акц. 189
 девовати, акц. 192
 Дедо-слава и др. 415
 дете, акц. 108, 195
 детелина, акц. 110
 дешавати се 42, 43
 ди 432
 Диана 54, 62
 диван, акц. 194
 дивити се 10, 46
 дивојки : ђевојци 303
 дизати се 15
 диел'е (лок. мн.) 307
 дијете, джете, дјете 297, 301, 303, 316
 димити (се) 9
 дин, иман 311
 динар, акц. 186, 187
 дирати се 8
 дићи се 15, 30, 35
 лица 302
 дјевер 301
 дјелити 313, 315
 добавја : добавља 298
 добријем, добрим 298, 303
 довући се 30
 договорити (се) 31, 32
 догодити се 43
 доћи 174, 175
 дојох : дођох 301

докончати, акц. 192
 докопати се 11
 долазу : долазе 300
 домоћи се 33, 34
 дон : дом 302
 допадати се 43
 доста 173, 175, 176, 183
 Досте 304
 достижан — недостижан 119
 достојанствије (лок. мн.) 307
 дотакнути се 34
 дотаћи (се) 141
 дотрчати, акц. 192
 доћи 5, 109, 177
 дохватити се 8
 дочарати, акц. 188
 дочепати се 11
 доц 162
 доша 297, 302
 дошколовање и др. 448
 дрвенити (се) 9
 дрема му се 42
 Дрењак 317
 држати (се) 12, 141, 191
 дријемати 301
 друг*, друк 299, 304
 drugarica, акц. 83
 другова, друговима, акц. 324
 друзе 430
 дрхтати 140
 дува 146
 дугме, акц. 188
 дужност, акц. 109, 110
 дукови (духови) 59

ђ, глас. природа 168, 169, 173
 ђамија 299, 304
 ђевер 301
 ђевојка 303, 313, 320
 ђеца 297, 301, 303, 313
 Ђоко, акц. 108
 Ђурђа, вок. Ђурђе 304
 Ђурица, акц. 98
 Ђуро 323

-свљев 470
 -ега : -ога 421
 -ем, -ом 473
 -сму : -ому 421
 ето га 362

жалити 23
 жалост, акц. 190
 жарити 11
 ждребе, акц. 195
 ждребна 465
 желети (се) 23, 37, 46
 жељен, акц. 189
 жена, акц. 109

женами, рукама и сл. 323
 женити се 27
 живети 6, 298, 303
 живинче, акц. 196
 животарити, акц. 187
 жига га 146
 жудети 23
 жутети (се) 6, 11, 19

задњи 161
 зглоб 162
 зет 162
 зид 162, 177
 зидање 161
 зипа 162
 зуб 162

заборавити 23, 36
 забулити се 24
 завикати, акц. 188
 за воду 77
 завољен, акц. 189
 загледати се 16
 (за)гртати, акц. 193
 задавам : задајем 300
 задати се 39
 (за)девојчити, акц. 193
 задојити се 39, 40
 задоцнити (се) 9, 23, 36, 46
 закалуђерити се 24
 закашњавати (се) 9
 закметити се 24
 закопати се 39
 за кравам и сл. 323
 за кућу 77
 залетети се 16, 17, 30
 замерати 22
 замислити се 36
 замрсити се 36
 за њ 77
 заодјести себе 13
 запевати, акц. 109
 заповиједа се 41
 запослен : запошљен 469
 засјенити се 38
 заслада и др. 454
 затварати, акц. 194
 затворити (се) 27, 31
 за те 77
 затезати се 36
 затреш, акц. 87
 зауставити се 35
 заустављати се 15
 захваљивати се 3, 34
 захуктати, акц. 192
 зачути се 39
 зашто 175, 176, 183
 збори се 41
 звати се 39
 звезда, звезда 161

звиждати 298
 звижђи 424
 звоно, звоно 161, 177, 182
 згушњавати се 36
 здрав, акц. 194
 здружити се 31
 зелнети (се) 11, 19
 зелено, акц. 109
 земља 109, 298
 зна(ло) се 40
 знан м. знам 302
 зовѣ : зовѣ 109
 зора, зора 162, 182
 зуб, акц. 186, 187

-ив, -љив 474
 Ива 323
 Иво 424
 иг (их) 298
 игра : йгра 109
 играти (се) 41; акц. 189, 191
 иден 302
 иђагу 298
 иђем : идем 300, 304
 иза тебе, акц. 300
 изблебетати, акц. 192
 извѣѣм : извѣѣм 110
 извињавати се 27
 извити се 35
 извлачити (се) 18, 19
 извући се 30
 изгубити се 38
 издизати се 35
 из дома 175
 изелица 303, 320
 изести 297
 излагати се 39
 излечив — неизлечив 119
 изљубити се 31
 између нас, акц. 300
 изњихати се 39
 -ија 471
 -ијем (дат. INSTR., ЛОК. МН.) 319
 има их 357
 имати 300, 304, 447
 име, акц. 195
 Имоцки 177
 имућан, акц. 194
 -irati 498
 искати 298
 исклати се 31
 испаста 6
 испојати се 39
 исправити се 15
 исправљати се 15
 испрсити се 25
 истицати се 39
 истурчити се 27
 ићи 5, 41, 42, 140, 146—148
 -ица 471

ишћ 297, 302
ишћем 297, 298, 423

јавити се 27
јавјају 298
јављати се 34
Јаворџица 81
јагода, акц. 83
јадиковати 22
Јана 54, 62
Јандрија 424
јаокнути, акц. 188, 190
Јасак, акц. 186
јаче 173
јадан 358, 364
једе му се 42, 140, 147, 149
једначити, акц. 187
јежити се 144, 151
језеро 162
језик, акц. 188, 189
јѣпо 316
Јовин и сл. 299, 304
Јово и др. 299, 300, 304, 321—323,
328, 424
јопет 424
Јосип 305
јубав 299
Југо 299
јуди 299, 304
јунак, акц. 83, 108
јуначити : јунак 312
јурити 5, 46

када : каџа 109
кад си, једначење 175, 177
каже се 41
кажњавати 145, 148
казивати, акц. 188
казџ 297
кај и др. 55, 62
кајати се 8
како 362
камен, акц. 192
камџија 173
Карпа и др. 53
кашље јој се 147
кенац 299, 304
к'есим, ћесим 311
киван 450
Кинсека 425
кихнути, акц. 188
клањати се 15
класа, акц. 109
класати 6
клети се 8
клизати се 15
клијешћа 301, 302
клеџимо, акц. 97
клоње 452
књига 194, 307

ковати, акц. 188, 190, 191
који 355—362
којо 423
кокошима 303
колебати се 36
колено, акц. 188, 189
кољевка 319
комарац, акц. 110
конак — коначити 311
конац, акц. 194
копачи, акц. 87
копорнути се 11, 33
копрена 445
користити се 33, 34
коса, акц. 109
Косово, акц. 109
кост, акц. 110
котао, акц. 188
крастати се 25
крвав, акц. 194
крвавити : крварити 468
кренути (се) 9, 15, 33, 187
кретати (се) 5, 15, 32
крмаукати, акц. 188, 191
крмком и др. 323
кривудати (се) 20
крити се 27
крошња 452
крпеле 452
крстјански 421
куда 360
кумандант, акц. 87
Кунара и др. 450
кунаторити, акц. 187
купати се 5, 14, 15, 27
куповати, акц. 188, 190, 191
куруз : кукуруз 302
кућа 175, 307
кућиште 424

л епент. 260
л, рефлекс 57, 63
-л, развој 57, 63
Лаб 53
Лабин 53
лакат, акц. 186, 194
лакисм 303
ластавичити, акц. 193
латити се 11
лаћати се 33, 34
Лебане 53
лед, акц. 189
лезерва(р) (резерва) 298
лепо, акц. 109
летети 5
ливада, акц. 85
љѣпо, лјепо и сл. 313, 316, 319
лѣјѣвѣй 313
ловац га, једначење 161
Лѣго, Лѣзе 299

Лбзо 304
ломити (се) 36, 39, 189, 190
лунац 302
луце 452

љ, ј, фон. вредн. 421
љешно 432
љето 297, 303, 316, 320
-љив 465
Љубислава и др. 413
Љубице 172
љуби, акц. 109
љутити се 37
љутки 177

м, изговор 60, 421
-ма 58, 59
малина, акц. 188, 189
мало 357
Малча 53
Мара 194, 299, 300, 304, 322
Мари : ма́ри 109
Ма́рка 300
Марко 323
ма́са 171
Мартиншница 53
марха, марва 309
мачка > машка 421
махунати се 25
Ма́ша 170, 171
машати се 33
међа 54, 177
меја 62, 301
мејаш : омеђити 301
месе, акц. 109
меница, акц. 85
мењати се 36
мерак — мерач 311
мерак — мерачити 311
месец, акц. 110
мјесо 60
место, акц. 109, 110
метиљати се 25
мизерија 162, 163, 182
мијер 301
милити се 43
Милица 299, 304
милостив, акц. 194
мимо 474
мирити 301
мисец 302
мислити 22
Мића, акц. 194
младост, акц. 190, 192
млаји : млађи 301
мјeko 303, 316
Млетцие 307
Млечи, акц. 188
мљера 60, 297, 320
Мљет 53

можда 175, 176
може 423
молити (се) 9, 10, 109
момцима 172
морално : морати 429, 430
мрежаге 452
мрзнути (се) 9, 35, 146
мрчити се 26
Муја 300, 304, 322 ; Мýјо 321
мука 445
мути му се 42
мучити (се) 6, 14, 37

на- 16, 17
на-, нај- и сл. 390—392
набрати се 35
набројати се 28
навићи се 36, 37
на воду 77
нагнати се 36
награбити се 16
награђује се 139, 140
надати се 6, 10, 13, 36, 37, 46
надебо се 298
надметати се 32
наиграти се 17
najbezgrešno 391
najbodljiv 392
najvlastit 391
најде 424
наје : нађе 301
најести (се) 16, 17
najpoglavit 392
najpravi 391
најсилни 391
najucvilen 391
на кућу 77
налазити се 36
нампштити се 36
намучити се 16
наниђоше : наниђоше 301
наносити се 16
на њ 77
наоблачити се 6
наочари 470
напасти се 28
(на)пабирчити, акц. 193
напаче 390
напити (се) 16, 17, 28
naposle 390
napre 390
напутовати се 17
нарадити се 16
наруџба 162
насећи се 16
насканати се 17
наскитати се 17
наслонити се 30
наслушати се 28
насмејати, акц. 192

наспрдити се 13
настанити се 27
на те 77
натрчати се 17
наћи се 31
находати се 17
начекати се 28
начинија 302
начинити се (себе) 12, 13
начитати се 16
нашетати се 17
нашијем, нашим, нашин 298, 303
не 116—120, 122, 128, 129, 385, 389
не- 385, 386, 389—393
не без 123
не бих, не будем 124
неблагодаран 118
небо, акц. 190
небојша 385
небрат 119
небреме 385, 386, 389, 392, 393
небрижљив : брижљив и сл. 385
невелик 122
невеселји, највеселији 393
невиста 301
невреме 119
негов 299
недавно 123
недалеко 123
не дати 121, 122
недеља 385
недиља 301
недобар 122
nedostojan 389
неђеља 177
незаборављен 119
незгода 118
незгрома и сл. 386, 387, 389, 391—393
незreo 118
(не)инструментално 121
неизмеран 119
неисказан 119
неисправан 118
не једном 123
некаква 358
неки 358, 364
неко 301
(не)кристалне 121
нелен 122
нелеп 122
нељубак 122
немила и др. 416
немоћи 121
ненавидјети 121
несемирнији 391
не очкиван, неочкиван 121
неписање 122
непогода 119
непојава и сл. 119
непоп 119

непорочан 118
(не)порушан 119
непослушан 118
неправилан 118
неправичан 118
(не)пребродив 119
непреља 119
непрестан 385
(не)проходан 119
непушач 120
(не)равнокраки 120
нерадо 118
не рат 120
несетни 386—389, 391—393
несетница 390
несклад 118
несретниче 173
несрећа 118
несрећа : срећа и сл. 385
нестати 121
нетјак 424
не Турчин 120
нећу 124
не узалуд 123
неук 385
неуспети 121
нехрват и сл. 120
нечитање 122
нечлан 120
нечовек 119, 385
није 319
нијесам : нисам 298
ниман (немам) 302
нисам 124, 304
нисан 302
новац, акц. 188
нога, акц. 189; промена 303, 425
нож, нош 299
ножом 423
носити, акц. 188—190
носу : носе 300
ноћ, акц. 108
ноћца > нојца 421
нудити се 27

њега 303
његовати 297, 320
њекаки : некакав и сл. 301
њесам 319
њива и др. (лок. мн. ж. р.) 323
њиг (њих) 298
њушкати се 31

обесити се 12
обзова — обзова 161
обичај, акц. 187
облачи се 42
облик, акц. 187
обље 303
Обрада и др. 416

обрисати се 27
 -ови- > -ђј- 81
 ови, оти, они 421
 овизи 303
 овим 298, 303, 318
 -овљев 470
 овом и др. (лок. ж. р.) 301
 огњиште 302, 423, 424
 ограја 54
 одлази се 41
 одвијати се 37
 од жабе, акц. 173
 одмаћи се 30
 одметнути се 28
 одвяхати се 39
 одредба 472, 473
 од сад 177
 ознака 472, 473
 око мене, акц. 300
 окренути се 30
 окретати (се) 35, 144
 окупати се 27
 онај 356, 364
 оџе 423
 онизи 303
 оним 298, 303
 опјачкан 298
 опојити се 35
 (о)правдати, акц. 193
 опоравити се 36
 опустити се 35
 -ога, суфикс 500
 ораг (орах) 59
 орати, акц. 188, 191
 орах 308, 309
 оџмар 423
 Ортјеш 316, 317
 оружати, акц. 191
 осветити (се) 33, 34
 оџен 313
 осетити се 36
 осећати 23
 ослободити се 27
 осуђивати себе 28
 осушити се 36
 отац би, једначење 161, 162
 отац 188
 отацбина 162
 отворити се 43
 откуда 360
 (от)празновати, акц. 193
 ђт џутра 174
 отргнути се 27
 очи 175, 176, 183
 очистити се 12
 оџет 176
 оџак 162

Павине, акц. 98
 памет, акц. 187

параон 305
 парложити, акц. 187
 Парцани и др. 53
 пас, акц. 193
 патити (се) 6, 14, 20, 21, 24
 папа 171
 пача 173
 пџаџа 170
 пева се 41
 певати 139, 140, 144, 148, 151
 пензија — пензија 161, 182
 пензрати се 5, 17
 пенушити (се) 9
 Пџера 304
 перда 468
 пети се 5, 15, 17
 Петкојца 81
 пџет метџр и сл. 323
 пџеџимам 303
 Пеџин 304
 Пџеџо 299, 304
 печен, акц. 109
 пече се 139
 Пештер 465
 пијанчовати, акц. 193
 пије му се 42, 147
 Пиџип 302, 305
 пилџан 305
 пиџати (се) 8, 29
 писџа, писџо 302, 423
 писати, акц. 109
 питати се 37
 пје, бје и др. 303
 пјесма — пјесма 321
 Пјесџи и сл. 316, 317
 пјуџе 425
 плаветан, акц. 194
 плакати 22, 109
 Плевље, Пљевље и сл. 399—403
 племе, акц. 190
 плетиџаше 300
 Плива (*Пелва) 53
 плиџетка 301
 пљесма 297, 320
 (по)братимити, акц. 193
 (по)веровати, акц. 193
 повести се 39
 повлачити се 30
 (по)газити, акц. 192, 193
 погинути, акц. 109, 193
 (по)гледати, акц. 193
 погнути се 36
 подбочити се 25
 подобати се 43
 пожељен, акц. 189
 позван 162
 познаје се 41
 појде 424
 појох: поџох 301
 (по)кајати, акц. 193

поклон, акц. 189, 190
 покондирити се 24, 25
 покренути (се) 13, 187
 покурјачити се 24
 пољану (лок. јд.) 424
 пољубити се 31
 помаљати се 35
 помамити се 36
 померати се 35
 помолити се 35
 понедељак 301
 поносити се 8, 15, 35—37
 поњети 319
 попети се 13, 15
 поправити (се) 144
 поразговарати се 31
 порет (поред) себе, акц. 300
 поринта 305
 послужити се 33, 34
 посрбити се 24
 потклубучити се 25
 потприштити се 25
 потурчити се 24
 (по)уживати, акц. 193
 покајдучити се 24
 почмем 421
 пошћ 297, 302
 поштен < почтен 177
 пошто 173
 поштовати (се) 23, 37, 46
 правдати се 28
 право, акц. 109
 праг, акц. 190
 пратар 302
 Прача 53
 пре- 392
 предавам : предајем 300
 предати се 27
 презаузетост 392
 прејести се 28
 преморити се 36
 пренапрегнутоост 392
 пренути се 36, 37
 прецирати се 31
 пресвлачити се 7
 председник 297
 преселити се 15
 престрогост 392
 претити (се) 18
 Прибислав(а) 414
 прибрати се 36
 прид и др. 421
 приджати се 33, 34
 признавам : признајем 300
 пријатељ, акц. 109
 пријатељашити, акц. 187
 пријатељити, акц. 190
 пријатељовати, акц. 188, 190, 191
 прије 315, 319
 примати (се) 141

примаћи се 35
 примијерити се 301
 примипати се 35
 пришати се 30
 присетити се 36, 37
 прихватити (се) 141
 причају 298
 прича се 41, 146, 148, 149
 причати (се) 32
 причинјава (му) се 42
 пробити се 34
 пробудити се 37
 продавам : продајем 300
 продавати 140
 продати се 27
 прозор 162
 прошити се 33
 протезати се 36
 проћи 5
 прст, акц. 190
 пружати се 14, 15
 псовати се 8
 путовати 5
 пући 174
 пуши се 41
 пцето и сл. 177
 пченица 177

р вокално 260
 ř, ř > ř 304
 ř : ř 299
 ř', л', н' 258
 Раб 53
 Раде и др. 108, 299, 304, 321
 ради: радј и ради 110
 ради (му) се 41, 42
 Радин 299, 304
 радити 22
 Радо: радо 109
 радовати се 6, 19
 раз- 16, 17; раз- : роз- 52
 разбежати се 35
 разболети се 36
 разбудити се 36
 развијати се 38
 развикати се 16
 разговарати (се) 32
 разговор, акц. 190
 раздањује се 42
 раздријешити се 39
 разиграти се 35
 разићи се 31
 разлетети се 16
 разливати се 35
 разлучити се 36
 разљутиати се 36, 37
 размишљати 22
 разочарати се 36
 раселити (себе) 28

располити се 36
 распознавати се 39
 расправ'а, акц. 85
 расправити се 39
 распредати се 37
 распричати се 16
 распрскавати (се) 9
 распући (се) 9, 20, 46
 раст 423
 растајати се 143
 растати се 31
 растегнути се 35
 растезати се 38
 расти 6
 ратовати 32, 43
 Рача 53
 рашчистити се 39
 рвати се 31
 рђа 173
 ре м. ра 423
 резервист 298
 реун 302
 Рефик 471
 реч, акц. 187
 Речице 317
 решавати се 39
 'рж 410
 ријеч и сл. 173, 319
 рјека м. ријека 316, 319
 Рогозна 465
 рода, акц. 109
 родити се 38
 рођак 177; родјак 424
 Рожаје 465
 Ромин гроб и сл. 322
 ругати (се) 33, 34
 рука, акц. 186, 187, 196; промена 425
 руковедати, акц. 191
 руменети (се) 11, 19
 Рус, акц. 194
 рѣ, развој 256

с удвојено 181
 сабја : сабља 298
 сабах — зора 311
 савијати (се) 18, 19
 сагибати се, сагнути се 15
 саградити се 39
 саје : сађе 301
 саковати се 39
 сакрити се 27
 сакупљати се 31
 Салих 471
 Салка 322
 Салко 299
 сам 29, 30
 сандуки : сандуци 303
 састати се 31
 сатеривати се 39
 свађати се 8, 31, 143, 151

сведок, акц. 188, 195
 сведочити, акц. 189, 190
 свијетлац 301
 свијећа 177
 свију : свих 470
 свитати 6
 свједоџба 162
 свјетлим 302
 свиће 146, 149
 свићеникон 302
 свршити се 39
 се 2, 7—14, 17, 18, 20, 21, 23, 32—34,
 40, 41, 45—47, 87, 138, 142—144,
 148—151
 севати 6, 146
 севдах — севдаха 309
 север 313
 седам 423
 седети 140, 144, 149, 151
 седи и сѣдї : сѣдї и сѣде 110
 седи се 41
 бедница 303, 320
 секирати се 36, 37
 секрва 421
 селити (се) 9, 32, 33
 село, акц. 109, 110, 188, 195
 сѣло : сѣло 109
 сељак — поселячити 312
 сељацим, сељацин 303
 семе 301
 сетити се 36, 37
 сећати се 137
 сијати (се) 9, 20
 сијевати 301
 сијело 313, 315
 силити се 27
 син 194, 300
 сипи 146
 сирѣе = сирѣе 311
 сипи 146
 сједим 301
 сјено 316
 сјећати се 36
 скакати 5, 46
 скаче се 41
 скитати (се) 9, 144, 151
 склонити се 30
 скотина и сл. 465
 Скрад, Скрадин 53
 слабијем, слабим 298
 слаји : слађи 301
 слѣјѣп 313
 слипимиш 303
 Слипчићи 317
 слободан, акц. 194
 слободније 302
 слуги 425
 служба, акц. 109
 служи се 41
 слѣпоћа 319

смејати (се) 8, 142, 191, 192
 смењивати се 31
 смијати (се) 36, 41
 смије 315
 смирити се 37
 смркава (се) 42, 43, 146
 снигови 301
 снизити се 30
 снијег и сл. 297, 313, 319
 сноплје — снопје 321
 сдѣли : сдѣлй 109
 спава (му) се и сл. 42, 140, 147, 149
 спасти се 27
 спенза 162, 182
 споразумети се 31
 спремати се 15, 27, 28
 спремити, акц. 194
 Спреме, Спремама 299
 Спремо 304
 спријатељити се 31
 спустити се 13
 спуштати се 5, 15, 17
 србјети 421
 срећо 173
 срѣба 162
 Стане 299
 стар, акц. 109
 старати се 8
 ствар, акц. 109
 створити (се) 38, 39
 стезати се 30
 стидети се 143
 стиснути се 36
 Стјепан 305
 сто, акц. 194
 Стојислава 415
 страдати 6
 страховати 141
 стрепен 445
 суд, акц. 109
 суза, акц. 189
 Сујурај 55
 Сѹле 299, 321
 Сумартин 53
 Сутјеска и сл. 324

т, изговор 172
 -т, -та, -то (суф. за трп. пр.) 414
 та брат : тај брат и сл. 300
 тавлија 452
 такав 356, 364
 такнути, акц. 188
 Талина главица и сл. 322
 таложити се 35, 36
 тама 170
 твор < дхор 309
 тело, акц. 195
 Техомила 415
 тизи 303
 тија 302

тијем 298
 тлапити се 43
 тонути, акц. 190
 топ, акц. 188
 траље 452
 тргнути се 36, 37
 требати 41, 42
 тресемо, акц. 96
 тресијах 300
 трести се 35, 37
 трећог 423
 Трибањ 317
 трубити, акц. 187
 трудити се 28
 трчати 5, 46, 109
 туговати 6
 туђим 298, 303
 тужити се 33, 34
 туји : туђи 301
 тући се 8, 23, 46, 143, 144

ћ, глас. природа 168, 169, 173, 421
 ћ = къ 261
 ћаћа 175
 ћепало 297, 303
 ћепаница 297
 ћепуркати, акц. 193
 ћерати 177, 297, 303, 313, 320
 ћетири 304
 ћујеш 299

убити се 12
 увик 423
 увредити се 36
 угибати се 18
 ударати (се) 27, 29, 145, 151
 удубити се 36
 уђи 171
 уједати (се) 8, 11, 17, 18
 укапје : укаплје 298
 улагивати се 33
 умешати се 27
 умивати се 7
 умилоствивити, акц. 193
 умирити се 36
 уморити се 36
 умрети 6
 умрт : умриет(и) 302
 унда (онда) 302
 (у)памтити, акц. 193
 уплашити се 36
 упознавати се 31
 урадити, акц. 109
 уређивати се 15
 усирити се 24, 25
 усирћетити се 24
 усиче 317
 усладити се 43
 усплахирити се 36

установити се 30
устапа 299
устумарати се 16
усходати се 16
(у)таборити, акц. 193
утипати се 36
учи 171
учија 302
учинити се 43
учитељовати, акц. 190
учити (себе) 28
ушећерити се 24
Ушинбјни 81

ф > п 262, 289
Фјма 304
froštuklati, акц. 83

Хајре 304
ханџар 173
Хаса 300
Хасим (Асим) 305
хац 162
Хвар 445
хватати (се) 35, 187
хладити се 36
хоца 175
хранити (себе) 28
Хране, Хранета 417
хуктати, акц. 192
Хуса 322

ц, глас. природа 164, 166, 168, 169
царово 423
Цаца 175
цвјеће (м. цвијеће) 316
ценити (се) 37, 46, 140
цепати се 145, 148
циганка 172
ципеле 172
цјело (м. цијело) 316
цк, фон. вредн. 421
црква 304
црн 304
црвенети (се) 11, 19
црнети (се) 11, 19
цт, фон. вредн. 421
цурам 303

ч, глас. природа 164, 166, 168, 421
чапор 424
чапра и др. 53
чаршаф 311
час, акц. 190

-че 469
чезнути 6
чѣк — чѣка : чѣјек — чѣјска 298
чем : ткајем, ткам и сл. 300
чемериковати акц. 191
чепркати, акц. 192
чеса (м. чега) 421
често пута : често 473
чешаљ, акц. 188
чешати се 27
чешаљати (се) 27, 139, 141, 142, 148, 150, 151
чигав 421
чији 360
чинити се 43
чистити се 15
čistim 346
читати 139, 140, 173, 192, 300, 302, 304, 324, 423
-чић 469
чифт 311
чувати (себе) 28
чудити се 36, 37
чудноват, акц. 194
чујен 302
чуља : чуља 109
џь (to), (t)što 62
чк, фон. вредн. 421
чкола 177
ча^орапа и сл. 423, 424
човск, акц. 190
човик 301, 317

џ, глас. природа 164, 168
џак 162
Џеко 299
џилићнути се 33, 34

ш удвојено 181
Швабо 299, 304
шетати (се) 30, 141, 144, 151
ширити се 30, 35, 39
шкргутнути, акц. 188
штапон 302
штовати, акц. 192
што < что 177
-шћ- 423
шћап 297, 302
шћаше 300
шћене : шћене 302
Шћине 297
Шћит 297
шубе 214
шугати се 25
шупка, акц. 85

Остали словенски језици

а) ћирилица

ага 219
ангел и сл. 212
апансис 214
аранжман 409
армиски 410
'арно и сл. 207
Арсе, Арсета 417

бабанлок, акц. 86
бе, акц. 88
бежать 46
безвјерие 214
без јесап, без мера 216
безумие 214, 217
белеться 18
беме, акц. 86
береу 210
бесанан 408
бессилен 410
бесчесен 410
беше, акц. 86
бивуле, акц. 85
биднуемо 209
бидо, акц. 88
бика, акц. 85
биться 46, 141
благо 217
благоизволити 266
благословени 207
блистать 46
блудуаме 209
божийниј 203
боим се 209
бој 216
боятся 8, 10
братъ, братръ 266
братолјубие 213
братство 212
будеме 209
бѣ, аор. 265

век 218
веков 210
векуате 207
велик — голем 216
велим 209
вельзѣволь 256
вера 218
вертится, вертит себя 12
виѣм 209
виде, акц. 88
види(т) 209
видоме, акц. 89
видох 207
ви кажуе 209

викамо 207
власт 216
влегохме 207
влкот 208
во 208
во вјеков 203
водјак, воѣак 213
вознесеније 213
војска 218
вод 207
Волгоград 377
волка 208
вблѣи 79
во музика(та) и др. 523
во него 208
во сарај и др. 208
воскрсеније 213
восхищаться 46
вредносница 409
времетрајање 408
вѣлк : воѣк и сл. 208
вѣс- 17
выспаться 17
вѣ, развој 63, 259
вѣзлакати 266
вѣс- 56, 257
вѣд-, вид- 255

га 208
ѣавол и сл. 207, 212
газат 210
гаки 409
галваноластика 409
Галилѣѣ 256
гамбит 409
Гжимислав (Gžim) 377
гла, акц. 87, 88
глава 409
гледам 209, 210
глоба 219
Гњезн (Gnieszno) 375
-го/в/а, наставак у акуз. 209
голем 408
гордится 8
готови 207
го чуаш 207
град м. грат 411
-град 377
грех 203, 207, 217
грозить(ся) 18

да 210
даб 410, 411
давија 214
дадо, акц. 86

да пометемо и др. 209
дарвинизам 409
даскал(и) 215, 216
два, акц. 86
двојцата, акц. 87
девојче (на тринаест година) 408
демократија 212
ден, день 54
держаться 141
десетмина на еден 408
десеток 207
десетоците 207
дефинитивно 409
дибидус 81
димаме, акц. 88
динарски 409
дисквалификување 409
до- 17
догуляться 17
дојдат 210
должен 208
домаќин 216
донесо, акц. 88
досади 218
доследен 409
дотација 409
држа 210
другиј 203
другото 209
дубојна 81
дух 207
духовник 203, 216
Духом свјатим 203
душата 211

единь 266
език(от), акц. 87
експозе, акц. 87
еџер 266, 279

ждр, здр 262
-жѣ- 424
желать 46
жертва 208
жечься 11

з, глас. природа 164, 168

завет 216
задругарство 409
закон 217
заманал, акц. 88
застрелиться, застрелить себя 12
захмет 207, 214
зачало 212
збесуемо 209
забит 219
звиздан 304
зел, зеле 208
земет 210

зефк 214
зехме 207, 209
зи 303
знаат 210
зовијаше 300
зы 258

и > њ 258
иванденско цвеќе 408
идет 210
идётся (мне) 147
изабраниј 203
-из(а)м 212
изгорех 207
изити 277
изненадување 409
изразитост 409
иктиза 214
имам 209, 210
имја : името 215
инвентариса 409
иносоџњњњњ и сл. 276, 277
иночедьи 278
-и(ј)е 212, 213, 215
иота 279
исеко, акц. 86
испати, акц. 88
исповедание 213
истина 203
Июдѣѣ 256

ја 87; акуз. ж. р. 208, 211
јаблка, јаблка 208
јагне, јане, акц. 88
јадоха 207
јазик и сл. 203, 217
јајце, акц. 88
јак 204
јанал, акц. 88
јаснина, акц. 88
јахат 210
Јевреев 203
је, јет, ет (3. л. јд.) 210
јемиш 216
јест 203
ју, њу, гу 208

каяться 8
кабает 214, 217
кажуе и др. 209
Калининград 377
канон 212
кар (һар) 311
касавет 214
катисма 212
кахарма 214
ке (облици и употреба) 203, 209, 210
кебе (һебе) 311
клише, акц. 87
когзистенција 409

колкаф, акц. 87
 комадување 409
 комерцијализација 409
 конституција 212
 копаме, акц. 86
 коренито 409
 коренување 409
 которая 358
 кочница, акц. 88
 краплџе се 256
 краста, крастата, акц. 87
 крв, крвата 208, 215
 кринь 279
 кров, кровна 208
 крштење 214
 кука 409
 курбан 216
 кусаться 11, 18

лаже 209, 408
 лајцата, акц. 88
 леб, лебот и сл. 207
 Ленинград 377
 летово, акц. 87
 -ли (ради. пр. мн.) 210
 литургија 212
 ловац 207
 лопнуть 46
 любить 46

Магнитогорск 376
 малку 81
 манца 215
 матор, акц. 86
 -ме, — мо 209
 межа 54
 милитарист 407
 милостиња 213
 минеј 407
 мир 216, 218
 мистицизам 212
 многу 81
 може 408
 Моисеј 203
 мрачен 408
 -му[в]а, наставак у дат. 209
 мучим 209
 мьша 266

на 407, 408
 на агата и др. 210
 на́ берег, на́ брег 77
 набольно 390
 набольший 390
 нагуляться 17
 надеяться 46
 накренко 390
 наместио 210
 наместник 213

(на)полн,-а,-о 523
 наполняет 209
 наречем 209
 наставник 216
 натсвири 410
 научили 210
 нафиле 214
 нашего 208
 не, нѣ, положај 133, 134, 136
 небез-, безгрешный и др. 123
 небо 409
 небогатый 122
 небольшой 122
 небрего, акц. 88
 невбыль 123
 невгolos 123
 недавне 123
 не вдалеке 123
 невенчанье 120
 неврствие 213
 не вечерний 120
 невзвидеть 121
 невзлюбить 121
 невидимый 119
 невыгода 120
 невыплата 120
 невыручка 120
 невысокий 122
 невыставка 120
 не впервые 123
 не поворот 123
 непример 123
 неврженіе се 214
 неглуп 385, 386, 389, 391—393
 негоата 207
 негоо 207
 (не)даром 123
 недвосмысленост 409
 неделать 121
 недоглядеть 121
 недоедать 121
 недочка 120, 386
 незадолго 123
 незнање 214
 не иначе как 123
 (не)истина и сл. 386
 нейти 121
 нејадење 214
 некаквиј 203
 некарање се 214
 неке 209, 210
 неklen 119
 некомплект 120
 нелутенје се 214
 нелюдь 119
 немолодой 122
 ненасытка 216, 217
 (не)обычаен и сл. 386
 непиенје 214
 (не)преател 214

непряха 119
 нешчуенје се 214
 нераз, не раз 123
 нерѣчь 119
 нессын 120, 386
 неслава 119
 неслушливого 208
 неспиенје 214
 нестарый 122
 неткаха 119
 нешокет 209
 не хочу 118
 нечиненје 214
 (не)чистый и сл. 386
 никого 208
 Николскоје село 376
 нисмо 209
 них 207
 новиј 203
 носеме, акц. 87

-ње 214

о > у 81
 -о (ради. пр.) 210
 о — ж, фон. 156
 -ов, -ва, -во 210
 овој, овај, овја и сл. 208
 овојки 216
 оволка, акц. 87
 -ок, -от 207
 окајние 213, 214
 он, она, оно, они 208
 онолкаф, акц. 87, 88
 опоздать 46
 опона 279
 опростуенје се 214
 општество 212
 орае 207
 освјашчение 213
 оставен 207
 оставление 213
 осудени 216
 от- 17
 -от, -та, -то 210
 от Авраама и сл. 203
 отношение 212
 отче наш 216
 отъ-, одъ 261
 оцѣщати 266

пазухи, пазухе и сл. 207
 парцалиф, акц. 85
 паска 207, 216
 патува 209
 пее 217
 пение 213
 петак, петок и сл. 207
 петрахил 212
 пиесу 210

пизмар 215
 пијавте 207
 писание 213
 питачи 216
 пишет 209
 планина 81
 плацаница 279
 повеситися, повесить себя 12
 повој, акц. 87, 88
 површина 519
 Павтинскоје село 376
 погребение 213
 подарок 207
 поклонение 213
 покровител 203, 213, 214
 покудих 207
 полојна, акц. 87
 Полоцк : Полота 376
 помошчник 213
 поносум и сл. 209
 поњатие 212
 поп 203, 209, 216
 попува 209
 поручуанје 214
 посагати 266
 послушамо 207
 постариот 79
 поучение 213
 похотем 203
 по человечеству 203
 праат 210
 прајмоу — не можему 207
 прапроѣдъ 279
 пре, при, прѣ 214, 255
 преведение 213
 премо 256
 преположш, акц. 88
 препрашуе 209
 претпријатие 409
 прибиме, акц. 88
 пригледуенје 214
 пријателите 214
 причащение и сл. 213
 пришествие 213
 прыгать 46
 прогорам, акц. 88
 прогрес 212
 проливанје 214
 пропасть 217
 просјак, пад. облици 203, 216
 простив 207
 просфор 212
 прстот 211
 пѣтель 279
 псалом : псалма 212
 Псалтир 212

р — л — ѝ фон. и граф. 153, 154, 156,
 158—601
 работаѣ 57

работи, акц. 88
 рабына и сл. 263
 разбежаться 17
 развитие 212
 разойтись 17
 рани, ранит 207, 211
 раскричаться 17
 распјатаго 203
 распјатие 213
 рат 216
 рахатлик 214
 рационализам 212
 рекох 207
 речемо 207
 реши, акц. 85
 родител 213
 рождества 203, 213

с- 17
 сѧ женети и сл. 210
 сакат 209
 самољубие 213
 сапогъ 279
 сарај — кука 216, 217
 сахат 207
 -ся 2, 7, 8, 10, 11, 16—18, 20, 45—47
 с Богом 203
 свакиј 203
 сватој 207
 Свердловск 376
 свидетелство 213, 216
 свјатиња 213
 свјашченник 203, 216
 своего 203, 208
 се, акц. 88
 севал 215
 секира 256
 селамет 214
 сеново 210
 сефа 214
 скакат 210
 скита 218
 -ск(о), -скоје 376
 сиромѧ 87, 207
 силен 204
 силу 203
 славниј 203
 славословие 213
 сладок 207
 слезуемо 209
 слепого 208
 слзи 208
 сме 209
 смеркает 146
 смеяться 8
 смѣрт 208
 смирение 213, 214
 снагата 211
 собраа : собраха 207
 Содол, акц. 87

создание 213
 сознание 212
 соединение 213
 сошествие 213
 сойтись 17
 сон 54
 спасител 203, 213, 214
 срастись 17
 среброљубие 213, 217
 стадо 217
 стараться 8
 статься 10
 -ство 212, 213
 стих 212
 стихирата 212
 сто, акц. 85
 стојала, акц. 88
 стопан 204, 216
 стра, акц. 86
 страх 207
 стучаться 10
 судилиште, судиште 213
 сум : сат, са 210
 сум (сом) 210
 съехаться 17
 съжалиси, съжалиста 10

та, акц. 89
 таинство 213
 тамах 216
 таму 81
 татко — оче 216, 217
 театар 410
 -тел 212, 213
 тело 216, 217
 тениа, акц. 88
 Тетоец 207
 ти, акц. 88
 тога 208
 того 203, 209
 тој, таја, то и сл. 208
 токавот, акц. 87
 толкаф, акц. 88
 топола, акц. 86
 торжеством 203, 213
 торам, акц. 88

ћ у стсл. фон. вред. и графија 153,
 154, 158—160
 уба, акц. 88
 убоо 207
 уважать 46
 у вода и др. 208
 узел, узѧ и сл. 208
 -у(ј)ѧ, -уѧ (< -ова-) 209
 умренога 208
 унутра, нутра 207
 учение 212
 учинихме 207, 209
 учители 216
 ѿз > з, уз 208
 (

фанатизам 212
фарисѝи 256

хак 219
хапс 207
харен 207
хатир 214
хич 207
хлеба 207
ходит 207
хранит 207
хтети, облици у мак. 210
хубав 207
хуманост 212

царја 216
царотому 209
царьствие 266
ценить 46
цесарови 216
-циа (наст. у мак.) 212
цивилизација 212
чстсл. 156
частити прево 218

чати 209, 218
чекајќи 81
четврток, изговор 207
чинат 210
чифут 218
чо(ј)ек 87, 203, 207
чо8 и др., графија 257
чувство 212
что, чесо 264

ценк 216
цехнем 207, 215

џ, фон. вредн. и графија 153, 154, 160
џ, њ, развој 52, 62, 65, 156
џр > ер 208
ы глас. вред., графија 156, 157
ы > и 258
ыи, ии > ы, и 260
ь, развој 56, 57, 62, 258
ь, развој 57, 63, 154, 158, 255, 256,
303, 315, 319, 424
ѡ, фон. и граф. 55, 154, 156
ѡ, развој 55, 81, 259, 260

б) ЛАТИНИЦА

akurat, акс. 80
Anže 396

Bielsko : Biała 376, 377
Bierutowice 377
Blažič 396
blýská se 146
Boguchwała 416
Bonarka i sl. 380, 382
bòh — bacho 67
Bratina 396
Bratumiła 416
Branisław 376
boter и сл. 67
Budina — Budinci и сл. 396
Buzet и сл. 71
Câh — Aachen 70
segълъ и сл. 67
chłopi 378
chv > f 378
Czesława 414
čedad — kivitae 71
-čyk 378

di, dj развој 54
Dalechów 380
dar 80, 378
Dempski : dąb 377
dl, развој 65
doga 71
Doliwa и сл. 366
Dragomer 396
Drawa 367

-drə>-dę — > dər 397

e, e 154, 156
ē, ei > ē, ē, 71
edini : edin 532
el 378
en, an > e, o 71

g, ge — fon. 158
Gawroniec 382
glih 68
gołab, gołębia — Gołab, Gołaba 377
Gołezycy 376, 378
golida 71
Gopło 367
Góra, Górka 380
Górna Staszówka 382
Gozdawa и сл. 366
Grdina 396
gvъ, kvъ, развој 52

hiša 67, 68

i, партикула 391
-ic 369, 378
-ik, -ak, -ek 376
in 532
-in, -ina, -ino 369
-isko, -išče 369, 378

j, фон. вред. и граф. 153, 154, 157—160
ja (етим.), фон. вред. 159, 160
ja->je- 378
-jane 530

Janów 380
 Jaroszye 378, 379
 Jastrzębiec 382
 jita, акц. 94
 joger и сл. 67
 jo, фон. вред. и граф. 154, 157, 159, 160
 ju, фон. вред. и граф. 154, 157, 159, 160

-ka 380
 Káča 173
 Kamieniec и сл. 381
 kamyk 378
 kasilo, акц. 94
 Katowic 378, 379
 katulin, акц. 94
 Kelmorajn — Köln am Rhein 70
 kn>ks 378
 Kobarid 70
 kociel 378
 kólo 531
 Konary и сл. 379
 kot, kotu — Kot, Kotowi 377
 kotáč 66
 kotrig и сл. 66
 krégъ и сл. 67
 kréha и сл. 67
 Kungota и сл. 67
 кура и сл. 71

l, развој 60
 Lahi<vlahi 70
 Lachowie — Lechici 366
 Logatec 71
 Lutomirsko : Lutomir 376

lj, nj — изговор 532
 Ljutomer 70

madžerat, акц. 94
 Mahorko 396
 Małe Łąki 381, 382
 Maribor 70
 Marpurk — Marburg 70
 maša 71
 Miedzy Brodami > Miedzybrody 382
 miza 71
 modr- 68
 Mošice 377
 Most, Mostek 380
 mówienie, акц. 80
 Mroczkowizna и сл. 369
 mrzne 146
 muzyka, акц. 80

na-, ne- 393
 na, za 531
 Nadiža 71
 nágelj и сл. 67
 Na Polach 381
 наръ(нарповати) 447

nar-, ner-, nej- и др. 390, 391, 393
 ne, nie 132
 negnusen 385, 386, 389, 391, 393
 nehup 389, 392
 nejgórzy, najhórsi и сл. 391
 nekrivica 389, 392, 393
 nekrivičen 385, 386, 389, 391—393
 nemočen и сл. 66
 Nemuslo 56
 (ne)průzračne и сл. 386
 neprůzračnost : průzračnost 386
 nere<neže 391
 (ne)spůsobnost 386
 netrlepen 389, 391, 393
 nezagoveden 389, 391—393
 (ne)způsobný 386
 nie bardzo 132
 nie bez powodu 132
 nie bez tego 132
 nie będę 133
 nie dziw 132
 niefaworytka 132
 niefilozof 132
 niegłupi 132
 nie inaczej 132
 (nie)jkorzystny и сл. 386
 niekatolik 132
 niemały 132
 Nienadowa и сл. 373
 nie najgorszy 132
 (nie)spokojny и сл. 386
 nievčera 389
 nie żeby 132
 Nisa 372
 Nowydwor 380

o- развој 65
 Obodrzyce 376
 Odra 367
 Oglej — Aquileia 71
 opih — apfih 67
 osiel 378
 -ów, -owa, -owo 369, 380

Pacák 173
 páliť 66
 panowie 378
 Pelso 367
 pėas — biezza 67
 Pešek 173
 Pielgrzym(ka) 382
 -pis, -pisje 532
 pkiel>piekło 378
 Pod Baranówka 381
 podczasze, пром. 378
 Podgora и сл. 379
 Podgórzycy и сл. 376—378
 Pod Lasem — Podlas — Podlesie 382
 Podlipnik 380
 podrėka 71

prat se, једначење 177
 prestiž, акц. 80
 prosty, акц. 80
 Psary 379
 puvati и сл. 68
 pytel 173
 pása, акц. 94

Raciborsko 380
 Radovan 396
 rěca — Ritzing 67
 Ribničan < Ribnica 395
 rǫk, акц. 94
 roka^{ovei}, акц. 83
 Rudolf > Rudjislav 377

s — ž/š > š — ž/š 395
 Sbysław < sь-by-slaw 376
 sedlišće — Edelsbach 66
 shódi и сл. 66
 sk, šk 68
 -sk, -sko 369, 380
 skedenj, škedenj 69
 sklěda, zdela 71
 skrinja, škrinja 69
 -slaw 377
 Sodražica, постанак, варијанте, изведе-
 нице 395—398

Soča 71
 Stanisław 376
 Stare Młyny 381, 382
 stoly 378
 Strahinj 396
 strzelić 377
 Suchodół 381
 svíce < *svetja 177
 svita se 146

šafar 69
 šajtrga 69
 šalobrada 69
 šamlja и сл. 69
 šar 69
 šartelj и сл. 69
 šef — Schöpf- 69
 šibra и сл. 69
 škaf и сл. 68
 škamlja, šaml 69
 škárje 69
 škilėti, škiliti 69
 škoda 69
 škòf 69
 škola, šola 68
 škopa 69
 škratelj 68
 škrlat — scarlatum 68
 Šmpaternuž — Sankt Bartholomäus 70
 šnobec 69
 šparati 69
 špěgъль — špiegal 67

štagelj 69
 štakor 66
 št'ava — Stoob 67
 štibra 68
 štrifot 69

t (3. л. синг. и пл.), развој 52
 t-d > ø-d 397
 tčra, акц. 94
 tistera, акц. 94
 tj, kt'-dj, рефлексн 52
 tl — dl, развој 52
 Trąbszyński trąba 377
 Trojane 70, 71
 tuhtati 68

učit'sa 141

velik — Fölik и сл. 66
 Videm и сл. 71
 vihati : vihen 68
 voščiti — wunsken 67

Wda, Wisła и др. 367
 w ogóle 79
 Wójtowa Rola 381

Za Górą > Zagórze 382
 zakristija и сл. 69
 Za Lasem 381
 zawalil, акц. 94
 Zbysław 377
 Zdziestław < sь-dě-slaw 376, 377
 Zorani — Zurndorf и сл. 66—67

žáčka — Sack 69
 žafrán 69
 žaga и сл. 69
 žalik-žene 69
 žámet 69
 že, žь 391
 žebrati 66, 69
 žajfa — Seife 69
 žakelj — saculus 69
 želár 69
 Žitomir 396
 žlabráti 69
 žlampáti 69
 žlicij, акц. 94
 žmálec и сл. 69
 Żmigród 375
 žold — Sold 69
 Żolcpurk — Salzburg 70
 žolnir 69
 žrebelj и сл. 67
 župa — suppa 69
 Župan и сл. 68
 žvčrca и сл. 69

Несловенски језици

а) латиница

agio, orologio 174, 182
 Aigolas : Aigoslas 451
 Ai-ke-u и др. 451
 akmoće 347
 akraiphēs 453
 °anca 346, 348
 ásir 344
 ásta nu valá 345

báneku : klúpa 350
 barbúca 349
 bećinu : batúnu 350
 biću 347
 biitu : mláticu 350
 bire 343
 bur 343
 buro b°a 345

cáce 349
 ca-j je 346
 cásta 346, 348
 ca vóte 347, 348
 cea ribe 347, 348
 ce-j ca 348
 céla 347—349
 céla ístu 347
 céla lok 349
 céla tréjle 347
 céru 349
 césta 347—349
 ce va fáce 349
 ciáce 348
 cinc 349
 c-oi fáce 347
 cúda 349
 cvétu 346
 c°a 348

č°áce 347—349
 č°ápu (de oj) 349
 č°ásta 347, 349
 č-a (zi°áte) 348
 če 348
 če (je) f°áce 347, 348
 čéla 347, 348
 čela av mes : je mn°át-a 342
 čela lēgaveá : je lēga 342
 čela véde : je véde 342
 čéllica 349
 čere 347
 č'ěru 349
 čésta 348, 349
 činči 347, 349
 čiribirski 349

čitirñajst 347
 civilizaci3n 346
 čuda 347, 349
 dis>zi 344
 dōmareáca : dāmareáca 350
 dóuožéce 349
 dúce 348
 duc>du 344

f°árba : kolóru 350
 fēcorine 349
 fećóru 347—349
 fiļu 343
 fljer 60
 fōlele : tfbūhu 350
 f°ōlele za pusí 345

gábiru : žúto 350
 gaļire 343
 ganeá 341
 ga-ra-to-ro = spalathrom 453
 g°ard : gard 350
 gláce 343
 glindar 343
 g°rána : grána 350
 grivu и др. 351
 g°úra : gūra 350

huódniku и сл. 342

iepure 343
 -im, -imē 458
 in-chide 343
 i>ñ>i 343
 inis 453
 intii 343
 intin и сл. 343
 ishi 431

jo céru 346

kámbara : k°ámara 350
 kancúne : pjésma 346
 kemaša : košúļa 350
 Kerberioi, Kimmerivi 446
 kind a je vezút 345
 kirbúru : kirbún 350
 kisel l°ápte 345
 klēmá 343
 kljide 343
 kmóce 346, 348
 ko-te-ri-ja 451
 kováču 347, 349
 kr°aj 346

kumáru : sūtáru 350
kušínu и др. 351
kuvintá 341
kuzína ali kuhíña 346

l>|>i 343
l>r 343
labrus, laburinthos 446
Lajarum, Lazarum 54, 62
lápiju : l'ápižu 350
lépur 343
lin 343
lōma < vlōma 451

-m, -me, -mē 458
māistaru : mačstro 350
m'ákina : vláku 350
m'ánče 348, 349
me árdú 344
-mēn 460
me skólu 344
mladič' 346
ml'ádo léto 345
mjáre 344
mlíraru : mālínáru 350
moarā 343

*n-, *nn- 119
n>r 343
n+e 343
naródu 346
ne, mē 130
néka mérgu č'a 345
-ní 458
nicúr 346
nolo 117, 118
No-pe-re-a 451

ocho, acha 174, 182
opt : ósam 350

phakto 460
picór и сл. 343, 346, 347, 349
pintaru : báčvaru 350
plója : g^{hu}ódina 350
plúčile 349
pljerd 60
póčiní 348
Po-da-ko : Podargos 448
po-ro-e-ke-te-ri-ja 452
prázno 346

r'áce 347
ra-pi-ti-rja 453
rénče 348

sabakos 453
s-a dōmišlīt 345
sámoč 348
sār 344

sare 343
-sh 458
soare 343
stābla и сл. 342
svitlostá 346
šoreču 349
šula : škola 350
šuštaru : pōstoláru 350

tážind : mijáru 350
těško 346
tež'áci 346
túnce 346
túnča 348
tu pisěš 342
túžna 346

ucide 348, 349
učide 349
učis 347
urákļa и сл. 342
ursóna 343
úrsu : medvídu 350

vérbo 346
více 343
vírer : pétak(u) 350
viretu : blávo 350
v'ojška 346
vuk'átu и сл. 351

wo-di-jo и др. 451

z'álik 346
Zana 62
Zaně 54
zavhálím 346
zeáce : děset 350
zéče 349
zíce 346, 348, 349
zíče 347, 348
zina 54

žalosna 346
žažetu и сл. 432
ženska 346
život 346

ἐπι 277
γένενα и сл. 278
μῆγρᾱφε 118
μουντήμπος 53
οὐ γράφε 118
ὁσωνοῖτο τε βαττα 451
οὐ, μῆ 118
Τζέντινα 53

РЕГИСТАР ИМЕНА

- Абациева Соња 512
 Аванесов Р. И. 165, 166, 179, 182
 Agani Hilmi 454
 Adamović Petar 545
 Ajanović Mustafa 464
 Ajeti Idriz 454
 Аксаков К. С. 5, 11, 47
 Algarotti N. 330
 Алексић Дејан 512
 Алексић Радомир 463, 465, 478, 481
 Alibranti Andrija 496
 Alimpić Dobrivoje 545, 546
 Altbauer Mojžesz 463
 Андоновски Христо 512, 513
 Андрић И. 26—28, 31, 33—36, 38, 39, 41, 43, 121, 513
 Анђелић Павлао 487
 Апић Vladimir 465, 502
 Анчић Иван 307
 Аранђеловић—Живковић Бранислава 546
 Aranicki Petar 534, 537
 Armolušić J. 391
 Арсенијевић Л.—Баталака 120
 Арсенијевић С. Нада 454
 Арсеновски Томе 513
 Арсовски Томе 513
 Ascoli G. I. 49, 330

 Babić Stjepan 434, 464, 474, 475, 504, 543
 Бабовић Милосав 435
 Bajec Antun 434, 526, 527, 529
 Bajić Đorđe 505
 Bajraktarević Fehim 445, 533
 Бакалинова Васка 513
 Balagija A. 306
 Balzer O. 366
 Balota A. 343
 Банашевић Никола 445, 510, 511, 538
 Баничевић Никола 433
 Банковић—Тодоровић Олга 437—551
 Bărbulescu J. 338
 Bardhi Mehdi 454
 Barić Henrik 337, 454

 Barjaktarević Danilo 445, 465, 468, 481
 Барсов Н. П. 365
 Bartoli M. 54, 330, 334, 342
 Бартуловић 358
 Бастотова Љубинка 455
 Баумгарт М. 426
 Bezlaj France 171, 180, 181, 375, 377, 380, 398, 445, 446, 509, 527, 528, 534, 538, 546
 Белић А. 3, 5, 9, 15, 51, 52, 56—59, 61, 79, 85, 93, 97, 156, 161, 162, 168, 169, 182, 187, 189, 302, 305, 306, 309, 310, 314, 316, 317, 319, 323, 418, 419, 421, 423, 433, 438, 439, 441, 481, 497, 514, 534, 538—543
 Belulovici A. 330
 Бенешкић Јулије 388
 Benni T. 161, 166, 173, 178, 179, 182
 Берић Душан П. 487, 492, 538, 546
 Berneker E. 71, 135
 Бертучевић Јероним 538
 Бертучевић Хортензије 538
 Berčić Branko 538
 Бехагел О. 116, 124
 Бешлагић Шефик 487
 Бигорски Јован 198, 199
 Bidermann H. J. 334
 Bišćan Ana 505
 Бјелостјенец 386
 Blaznik Pavle 528
 Boaje 135
 Bogdanović J. 385
 Богдановић Милан 503
 Богишић Валтазар 490
 Богородицкиј В. А. 165, 166, 178, 179, 182
 Бодуен де Куртене J. 120, 366, 423, 553
 Boeglin Yves Edouard 445
 Божић Иван 446
 Božić Mirko 502
 Бојацијева Јордана 89
 Bojc Etbin 528
 Boranić Dragutin 3, 12, 16, 24, 25, 28, 29
 Боркан О. Л. 319

- Borštnik Božo 528
 Bošković R. 86, 417
 Бошковски Борис 513
 Бошковски Јован 513
 Brabec Ivan 168, 169, 182, 466, 473, 474, 481
 Branković Mesud 536
 Бранчић—Дера 388
 Bréal M. 376
 Брезовачки Тито 434
 Бркић Светозар 501, 533
 Broecker Hans—Otto 455
 Brozović Dalibor 99, 317, 434, 439, 443, 446, 466, 474, 476, 481, 482, 497, 502
 Брока 428
 Брок Олаф 315, 538, 541
 Brunot F. 4
 Brusar Branko 475
 Brückner A. 366, 367, 378
 Bubić Šefkija 534
 Буде 553
 Будимир Милан 446, 447, 460, 462
 Будисављевић Б. 122
 Budmani P. 99, 162, 189, 331, 418—421
 Bujak F. 366
 Bujas Željko 439
 Bulić Vladimir 447
 Bulovec Štefka 543, 544
 Burada T. 331
 Буслаев Ф. 4, 5, 10, 47, 553
 Buczek K. 371
 Bystroń J. St. 366—368
 Byhan A. 330

 Vaillant André V. 62, 256, 261, 266, 278, 390, 391, 442, 447, 497, 523
 Вајганд Г. 330, 331, 344
 Vajs Josip 277, 290, 547
 Вакарелски Х. 197
 Walde 54
 Вамбери 539
 Wang V. 76
 Van Ginneken Jacq. 117—119, 131
 Van den Berk K. 418, 419, 422
 Warchol S. 374
 Васиљевић Ј. Х. 222
 Vassilich G. 330
 Васић Вера 546
 Вахек 131
 Wackernagel W. 365
 Вего Марко 488
 Великановић И. 387, 388, 489
 Velu Shefket 537
 Векровић Стефан 514
 Веселиновић 363, 503
 Веселовский С. В. 376
 Vetranić M. 387
 Vetulani A. 371
 Wiard T. D. 365
 Видмар Јосип 433, 435, 436
 Видоески Божидар 87, 206, 435, 534
 Вика К. 382
 Vilborg E. 457
 Williams S. 76
 Вилфан Јожа 433, 435, 436
 Виноградов В. В. 2, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 15—18
 Vince Zlatko 434, 447, 474, 497, 500, 546
 Vinja Vojmir 336, 353, 447, 455
 Vitez Jan 466
 Wiśniewski J. 371
 Вишњић Филип 540
 Włodarczyk J. 371
 Водопић М. 387
 Vodušek Božo 434, 533
 Вазаровић Глигорије 490
 Војновић И. 387
 Војновић Лујо 386, 387, 401
 Војеховски Т. 366
 Wolff A. 371
 Вондрак В. 55
 Vončina Josip 447, 475
 Worth Dean Stoddard 138, 139
 Востоков Александар 4
 Врана В. 232
 Врана Јосип 237, 267, 277, 284, 434
 Вранчић 386
 Врачански Софроније 205
 Врчевић 488
 Вујовић Лука 86, 332, 434
 Вукићевић М. 126
 Вуковић Јован 194, 295, 313, 315, 317, 434, 466, 469, 475, 478, 479, 482
 Вукомановић С. 481
 Vukčević Nikola 505
 Vulević Jovan 546
 Вунт 115
 Вушовић Д. 316, 321
 Wyczański A. 371

 Гавела Ђуро 546
 Гаврило Троићанин 496
 Гавриловић Славко 538
 Гај 178
 Galas P. 373
 Галић Пavao 488
 Gartner Th. 330
 Гвоздев А. 116
 Гебауер Ј. 132, 133, 135
 Георгијев В. 457, 516
 Георгијевић Крешимир 497
 Георгијевић Светозар 316, 319, 466, 467, 471, 475, 505
 Gestrin Ferdo 528
 Гжешчук С. 382
 Giunto Petar 447
 Giurrand Pierre 439
 Главина А. 334
 Главичић Бранимир 455, 502
 Глигорић Велибор 488

Glumac Dušan 447
 Gołąb Zbigniew 514
 Gołębiowska T. 381
 Голубовић—Станојчић Зорица 437—
 551, 468
 Горски Отон 460, 534
 Gortan Veljko 455, 534
 Гортан—Премк Даринка 437—551
 Goršič France 528
 Gospodnetić Jugoslav 456
 Grad Anton 70, 456
 Gradišnik Janez 528, 529, 533
 Grammont Maurice 164, 165, 171, 172,
 176, 178, 179, 182
 Гранстрем J. 230, 232, 254
 Граур A. 333, 339, 340, 342
 Grgić Berislav 534
 Grevisse M. 14, 21
 Grivec Franc 268, 269, 290, 463, 538, 542
 Грицкат Ирена 115—136, 221—293,
 443, 447, 467, 502, 533, 538, 543
 Grličić J. 391
 Grošelj Milan 538
 Grubor Đuro 467
 Grujić Branislav 525, 535, 536
 Грујић P. 230, 232—235, 239, 272
 Грујовска Рајна 514
 Grčević Franjo 505
 Guberina Petar 439, 456, 482
 Гудзиј Н. 129
 Гузел Богомил 516
 Gundulić I. 386
 Gurski K. 382
 Gucman 428

Давичо 362
 Даль В. И. 2, 120, 121, 127
 Даничић Ђура 50, 189, 192, 196, 230,
 260, 278, 293, 283, 307, 419
 Данова Г. 514
 Dančetović Vojislav 456
 Dauzat Albert 341, 342, 376, 445, 447
 Dayre Jean 537
 Deanović Mirko 55, 62, 330, 331, 456,
 537, 551
 Де Бреј Рециналд 464
 Дедијер J. 296, 312, 315, 317, 318
 Dejna K. 373, 381, 382
 Дела Бела Ал. 391, 419—421
 Делбрик Б. 131
 Del Cott Rudolf 530
 Dembołęcki Wojciech 366
 Densușianu N. 331
 Деретић Јован 498, 538
 Derossi Zlata 505
 De Saussure F. 342
 Деспотовић Угљеша 494
 Dickenmann E. 375
 Diculescu C. 331
 Дименовски Славко 514

Димитрије Теодосије 487, 500
 Димитријевић Драган 439, 440
 Димитријевић Радмило 479, 502, 546
 Димитријевић Стева 401
 Димитрова Павлина 514
 Димитровски Тодор 405, 434, 514,
 515, 516, 519, 522, 523
 Dimnik Stanko 528
 Динић Михајло J. 448, 488
 Dinić Radivoj Č. 536
 Димитријев П. 355—364
 Добрашиновић Голуб 488, 538, 543
 Dolenc Janez 528
 Домановић 356, 357
 Доментијан 542
 Доновска Ленче 516
 Дорошевски В. 376, 426
 Достанић Душан 434
 Драганов П. 206
 Драгану Н. 332
 Драгашевић J. 126
 Dragomir S. 331, 332
 Драшковић Владислав 546
 Драшковић Владо 456
 Drvodelić Milan 537
 Дражић М. 28
 Drini Sulejman 456, 537
 Dubovský Samuel 466, 467
 Dudak Daniel 443
 Дума Васка 516
 Dunkić Danijel 448
 Дурковић—Јакшић Љубомир 538, 546
 Дурново 154, 157, 158
 Душанић Светозар 488

Ђалски Ксавер Шандор 26, 27, 31, 33,
 35, 38, 388
 Ђаманџић Р. 418
 Ђанели Ђиро 523, 542
 Ђорђевић Вл. 206
 Đorđević Miloš 546
 Ђорђевић Нада 498, 543
 Ђорђевић П. 124, 125
 Ђорђевић Р. Тих. 338
 Đorđić I. 386, 392
 Ђорђић Петар 498, 534
 Ђурђев Бранислав 448
 Ђурић Војислав 254, 538
 Ђурић J. 230, 239, 251
 Ђурић—Козић Обрен 296
 Ђурић Милош Н. 457
 Ђурић Хајдурин 488

Ekl Vanda 448, 498
 Елезовић Глиша 89, 222, 541
 Erdeljac Ante 448, 467, 475

Žepić Milan 534
 Живановић Ђорђе 475, 546
 Живанчевић Милорад 439, 547

- Živanović Sreten 535
 Живковић Б. 509
 Живковић Вукашин 505
 Живковић Драгиша 501, 502
 Živković—Mandolfo Rajna 457
 Živković Sreten 168, 169, 182, 439, 441, 466, 467, 505, 509
 Жинзифов Рајко 519, 523
 Жинкин Н. И. 163, 440, 441
 Жирмунский В. М. 510, 511
 Жуковска Л. 268

 Zaimi Abdulija 537
 Zamenhof L. L. 440
 Zaręba Alfred 374, 443, 444
 Zawadowski W. 443
 Zborowski J. 377
 Zwoliński R. 377, 383
 Zidar Josip 536
 Зима Л. 25, 26
 Златарић Доминко 541
 Зографов Христо 516
 Зографски Партениј 518
 Zoranić Petar 497

 Иванишевић Р. 230, 239, 251
 Иванова Н. 514, 516
 Ивановић Радомир 448
 Иванчевић Љубомир 505
 Иванов Ђор. 206, 225
 Ive A. 330
 Ивић Милка 137—151, 435, 440, 443, 468, 475, 516, 539
 Ивић Павле 61, 65, 75—113, 161—163, 305, 308—312, 339, 412, 434, 444, 464, 482—486, 539, 543
 Ивковић М. 87
 Ившић Стј. 83, 92, 95, 97, 98
 Игњатијевић Ткалац Имбро 538
 Игњатовић Душанка 437—551, 468, 483
 Ięsan I. 338
 Илиевски Петар Х. 448, 457, 516, 547
 Илијашевић В. 200, 220
 Илић Војислав 197—226, 440, 462, 501, 517
 Илић Ј. 126
 Иљоски Васил 517
 Исајловић Д. 126
 Исаченко А. В. 107, 138, 141, 147
 Истрина Е. С. 9, 17, 15, 18

 Jaberg K. 342
 Јаварек Вера 539
 Јагић Ватрослав 51, 63, 228, 229, 231, 233—235, 243, 264, 265, 267, 270, 282, 332, 402
 Јакобсон Роман 77, 100, 411
 Јакопин Франс 435, 440, 444, 529
 Јакоски Војо 517
 Јанковић Љубица С. 511, 543

 Janura Petro 457
 Јанушев Михаил 517, 525
 Janjušević Desanka 506
 Jedvaj Josip 95, 483, 484
 Jelenović Ive 448, 483
 Јелић Бранко 547
 Jelić Roman 544
 Јенко Милена 91
 Јеремић Драгољуб Д. 437—551, 468, 498
 Jernej Josip 498, 537
 Jesenković Abdulah 536
 Jesenovac France 529
 Јесперсен О. 115, 116, 124, 131, 164, 182
 Jireček H. 365
 Јиречек К. 331, 332
 Јовановић Александар 537
 Јовановић Змај Ј. 390, 504
 Јовановић Љубинка 547
 Јовановић Чедомир Д. 506
 Jović Dušan 464, 484
 Jokl 54
 Jonke Ljudevit 433, 448, 475, 476, 478—480, 498, 506, 534, 547
 Јосифовић Стеван 448, 462
 Јукић Иван Фрања 539
 Junković Zvonimir 484
 Јурић Шимо 547
 Јурковић Виктор 502

 Каблар Ђорђе 506
 Кабога Маројица 401
 Каваев Филип 517
 Kavanjin J. 386
 Kadlec K. 332
 Szacu B. 333, 337, 339
 Kalan Pavle 529
 Кабел Бјекослав 26, 27, 35, 41, 43, 475
 Kalezic Vasilije 502
 Kalezic Vatroslav 476, 502
 Калин Борис 436
 Kallay Juraj 509
 Калушевић Нада 498
 Канаст Твртко 296
 Kangrga Jovan 536
 Kandler P. 334
 Кабт 115
 Кантарчиев Ристо 517, 518
 Кантемир Т. 334, 337, 353
 Канцеларић Маријан 475
 Капичић Хамдија 539
 Каракаш Бранко 513, 518
 Карановић Вукосава Н. 488
 Караџић Вук Стеф. 2, 12, 13, 121, 125, 126, 362, 363, 490, 511, 538—540, 542—544, 546, 548
 Karas Mięczyław 365—369, 375, 379, 380, 426
 Кардель Едвард 435, 436
 Karłowicz Jan 132, 365
 Karpluk Marija 370, 380, 412—418

- Карски 553
 Karičić Radoslav 440, 457
 Kauffmann F. 67, 68
 Kaczmarczyk K. 370
 Kašić B. 391
 Kvaščev Radivoj 506
 Кепески Круме 518
 Кецмановић Илија 539
 Kędzierska Z. 371
 Кидрич Франц 435
 Кимовец Франце 433
 Кипарскиј В. 82
 Китаноски Дано 525
 Кићовић Мираш 539
 Klajić Bratoljub 464, 468, 476, 488
 Klemensiewicz Zenon 444
 Kniecza St. 72
 Kowalewicz H. 371
 Ковас Антониј 330
 Ковачевић Божидар 489, 539
 Ковачевић Јован 489
 Kovačević Slobodan 448, 506
 Kovačevska Ljubica 518
 Ковачек Б. 544
 Kovačić Goran 477
 Козарац Ј. 388
 Kozierowski S. 368, 371
 Kozłowska—Budkowa Z. 370
 Којић Љубица 550
 Колаковић—Матијасић Фахра 302
 Kolaric Rudolf 65—73, 395—398, 434, 448, 463, 484, 528, 534, 547
 Kollár J. 365
 Kolasa J. 371
 Колендић Петар 489
 Конески Блаже 79, 87, 88, 197, 201, 203, 210, 211, 213, 217, 219, 223, 225, 405, 534
 Конески Кирил 518
 Конески М. 86
 Konieczna H. 443, 444
 Konstantin (Ђирило) 542
 Константин Филозоф 493
 Константин Порфиригенит 55, 62
 Константинов Душко 449
 Корас V. 438
 Korpriva Ernest 528
 Корнеј П. 521
 Корубин Благоја 518, 519, 521, 525
 Корш Ф. Ј. 553, 557
 Koz Milko 395, 396
 Костић Александар Ђ. 476, 480, 510
 Костић Коста 402
 Костић Лаза 489
 Костић Станко 519
 Костић Страхиня К. 539
 Кот Вл. 539
 Coteanu I. 333, 339, 340, 344, 346
 Којић Петар 26, 28, 30, 33, 35, 36, 38, 39, 358
 Кошутих Владета Р. 502
 Kravar Miroslav 435, 457, 464, 468, 501, 548
 Крајгер Борис 435, 436
 Kranzmayer Eberhard 446, 449
 Kranjec Miško 526
 Kvanjčević 502
 Krebs N. 334
 Крефт Братко 433, 435, 548
 Krešić Stjepan 476, 534
 Кронија А. 89
 Крстић Бранислав 511
 Кочовски Јоаким 197—199, 225
 Кришњави И. 338
 Kryński A. 132
 Cubich G. 330
 Kuzmić M. 362
 Кузњецов П. 134
 Кулагин А. 122
 Кулишић III. 423—425
 Kulundžić Zvonimir 469, 520
 Куљбакин Ст. 154, 178, 229, 261
 Куна Херта 434, 437—551, 498
 Kunc Karla 534
 Kuraš S. 370
 Kuraszkievich W. 371
 Kuripešić 306
 Kuryłowicz J. 376
 Kusała M. 381—382
 Кушар М. 418
 Lavrov P. A. 229—232, 249, 263, 553
 Ladika Ivo 476
 Лазаревић Лаза 26, 27, 31, 34, 39, 41, 357, 361, 362
 Лазаревић Стефан 494
 Лалевих Миодраг С. 434, 466, 469, 475, 477, 479, 548
 Лалић Радован 534, 539
 Ластавица Б. 319, 323
 László Bulcsú 440, 442, 464
 Латковић Видо 444, 449, 458, 489, 511, 539
 Лашванин Никола 499
 Лесковац Младен 489
 Лехист И. 100
 Lechner K. 330, 334
 Lisac Andrija-Ljubomir 543
 Литре Е. 131
 Ловретић Ј. 387
 Logar Valentin 539
 Logar Janez 437—551, 543, 544
 Logar Tine 94, 435, 526, 528—530, 539
 Ломтев Т. 134
 Loš J. 5, 379
 Лубас Владислав 365—384, 426—427
 Luboteni Gani 458
 Ludvik Dušan 458, 530
 Lužnik F. 526

- Лукић Л. 388
Lunt Horace G. 406, 408
- Љапунов В. М. 553, 557
- Магарашевић 489
Мајера Јан 539
Мајуранић Иван 26, 30, 31, 33, 34, 40, 43
Мазинг 101
Majorescu J. 331
Maisel W. 371
Maixner Rudolf 537, 539
Mayer Auton 53
Mayer K. H. 368
Majnarić Nikola 458—460, 534
Мајхен Вл. 436
Македонски Димитар 518
Макреа Д. 333, 337—339, 344
Максимов Л. 120, 122
Malgi 347
Маленко Димче 520
Малечински 426
Malecki M. 86
Malmberg B. 164
Maloku Ahmet 458
Matecki J. 371
Мамузић Илија 469, 506, 534
Манојловић Тодор 540
Маргитић Стипан 485
Margulies Alfons 2, 5, 17, 18
Маретић Т. 3, 19, 124, 161, 168, 178, 182, 316, 412
Маринковић Боровоје 489, 540, 544
Маринковић Радмила 490
Marić Svetislav 534, 537
Марков Борис 469
Марковић Марко 506
Марковић Михаило 440
Марковић Светозар 307, 425, 469, 470, 477
Marotti G. 330
Мартиновић Нико С. 490
Марузо Ж. 164
Marulić 499
Маслеша 360
Maslić Ferd 490
Матавуљ Симо 360, 486, 489
Матезијус В. 131
Matešić Josip 484
Матић Светозар 449, 489, 490, 501, 540
Матусевич М. И. 161, 163, 166, 172, 182
Machek Václav 68, 69, 535
Mahnić Mirko 530
Mašić Vladimir 477
Maštrović Ljubomir 503
Медаковић Дејан 490, 548
Меденица Радосав 511
- Meze Joža 528, 530
Meillet A. 10, 50, 177, 389
Melich J. 72
Менац А. 121
Method (Методије) 542
Meyer-Lübke de W. 70, 71, 447
Мијовић Павле 448, 509
Mikeš Melanija 440
Миклеуш Славко 335
Миклошич Ф. 3, 10, 16, 72, 117, 133, 135, 330, 332, 334, 366, 385, 389, 390, 396, 412
Миладинов Д. 200, 220
Миладинов К. 200, 220
Милановић Бранислав 470, 484, 540
Милас Matej 313
Milewski T. 370, 372, 380, 415, 416
Милетић Б. 91, 101, 161, 162, 169, 170, 171, 178, 182
Милетић Љ. 522
Милићевић Блажо 449
Милићевић М. 122
Милошев Ѓорѓи 520
Милошевић Д. 390
Милошевић Нада 548
Милутиновић Ђура 401
Milutinović Kosta 450
Милутиновић Сима Сарајлија 490, 511
Milčetić I. 332
Миљанов Марко 125, 550
Минових Миливоје 470, 506
Мирковић Драгутин 17, 511, 535, 548
Мирковић Лазар 211, 229, 490
Мирковић Мирослав 449
Миркулоска Бистрица 520
Мясирков Крсте 214
Митров Димитри 435, 520
Митровић Јеремија Д. 490, 491
Мићевић Љ. 316, 322
Мићовић Вукић М. 449, 450
Mićović Dragutin 548
Михаиловић Бисенија 499
Михаиловић Бошко Б. 491
Михаиловић В. 131
Михаиловић Георгије 491, 499, 540, 544
Михаиловић Јустин 540
Mihailović Ljubomir 116, 131, 458
Mihelić Mira 426
Mickiewicz 382
Mičević Ljubo 545
Мишић Смиља 509, 540
Младенова Марија 520
Младеновић Александар 483—485, 488, 491, 499
Младеновић Живомир 540, 549
Младенов Кирил 520
Mlakar France 531
Могуш Милан 437—551, 450, 484
Moder Janko 530

- Модич Хели 433, 435, 436
 Момировић П. 231, 329
 Моџ Е. 72
 Морарију Л. 334
 Морачић Дамјан 544, 546, 459
 Морошкин М. 365
 Moskovljević Vera 534
 Московљевић Милош С. 422, 450, 481, 484, 510, 537, 541
 Мостарски Ј. 390
 Mošin Vladimir 462, 491
 Moszyński K. 367, 369, 380
 Мркаљ Сава 538, 540
 Mulaku Lafit 458, 459
 Mulić Malik 441
 Муљачић Жарко 434, 450, 462
 Musić August 118, 363, 389, 458, 459
 Musulin Stjepan 535
 Муфтић Теуфик 459

 Naglić Vladimir 528
 Назор Владимир 26, 27, 30, 31, 35, 36, 39, 504
 Наљешковић Никола 542
 Napu Š. 331
 Nahtigal Rajko 390, 345, 440, 441, 543
 Начов Н. А. 206
 Недељковић Драган 549
 Недић Владан 541
 Недић Војо 507
 Некрасов Н. П. 2
 Niederle L. 65
 Никодим архиепископ 496
 Никодимовска К. 520
 Николић Берислав М. 101, 185—196, 433—436, 441, 464, 468, 470, 471, 477, 481, 484—486, 492, 503, 511, 541, 549
 Николић Илија 541
 Николић Миленија 507
 Николић Милоје Р. 541
 Николић Св. 541
 Никонов В. А. 380
 Novak Viktor 492, 540
 Новак Вј. 122
 Novak Ђуро 507
 Новаковић Стојан 122, 167, 168, 182, 390

 Његош Петар Петровић 26—28, 30, 33, 35, 36, 38—41, 43, 489, 540, 543
 Niedźwiedzki W. 132
 Њекрасов Н. П. 2
 Nitsch Kazimierz 367, 370, 541—543

 Обнорски Сергеј П. 553—557
 Обрадовић Доситеј 205, 206, 218, 219, 222, 435, 489, 491, 495, 497—500, 538—540, 542—544, 546, 548—550
 Овсянко-Куликовский Д. Н. 12
 Ozer Ђура 507

 Okryzko-Włodarska Cz. 371
 Оман Е. 306, 312, 318, 319
 Орловић-Поткоњак Милена 507
 Ормишки 426
 Ogožen Martina 530, 549
 Орфелин Захарије 499, 501, 540
 Oštir Karel 547, 549

 Pavešić Slavko 471
 Pavičić S. 387
 Pavlica Josip 531
 Павловић Драгољуб 435, 488, 490, 492, 500, 541
 Павловић Леонтије 492
 Павловић Миливој 60, 81, 197, 205, 208, 217, 230, 231, 234, 428—432, 440—442, 444, 450, 459, 462, 464, 471, 481, 485, 503, 507, 543, 535, 541, 549
 Павловић Михаило 549
 Павловић-Стаменковић Звездана 437—551, 450
 Pavlović Stanimir 507
 Палавестра Влајко 545
 Palmotić Ć. 386
 Панић-Суреп Милорад 540, 541
 Панова Ружа 520
 Паноска Ружа 520
 Пантелић Д. 388
 Пантић Мирослав 487, 492, 500
 Пап Ф. 138, 139
 Паскалевски Паскал 521
 Passy M. P. 163—165, 174—176, 182
 Патоски Горе 521
 Pahor Samo 530
 Pejak Lazar 466, 471
 Пејовић Ђоко 545
 Пејчиновић Кирил 197—226
 Пекосињски Ф. 366
 Repavin Olga 459
 Пенев Б. 197, 205
 Пенушлиски Кирил 520, 525
 Perić Aleksandar P. 536, 537
 Перунички Бранко 450
 Peruško Tone 441, 507, 508
 Petrović Mirko 508
 Петрић Љубинка 492
 Петрић Марио 424, 545
 Петровић Бошко 450
 Петровић Душан К. 493, 542
 Петровић Е. 331, 338, 340
 Петровић И. М. 356, 359, 360
 Петровић Коста 450
 Petrović Svetozar 440—442, 503
 Петровић Теодора 542, 549
 Petruševski Mihail D. 451, 452, 457, 459, 460, 549
 Пецо Асим 161—183, 417, 423—425, 433, 471, 477, 478, 485, 486, 500

- Пешикан Митар 153—160, 452, 463,
 468, 478, 480, 493
 Пешиќ Радивоје 521
 Пешковски А. С. 12, 19, 20
 Peštalic G. 387
 Pierraccioni Dino 455
 Pirjevec Dušan 549
 Пишчовски М. 382
 Пјанко Владимир 521
 Плавшић Лазар 498
 Pieteršnik M. 69, 389
 Pogačnik Jože 441, 521
 Pogorelec Breda 434, 442, 531, 542, 550
 Подруговић Тешан 541
 Polacký F. 365
 Полдауф И. 124, 131
 Поленаковић Харалампије 197, 199,
 211, 225, 435, 521, 522
 Полић Бранко 434
 Polovina Pera 535
 Пора Vasko 511
 Поповић Владета 533
 Поповић Вук 401
 Поповић Д. Ј. 493, 542
 Поповић Иван 65, 321, 322, 332, 333,
 337, 338, 353, 417, 442, 452
 Поповић Ј. 330—332, 334, 337, 341, 347
 Porović Jovan Sterija 488
 Porović Milko 442, 464
 Поповић Павле 541, 542
 Поповић Стојанка 435
 Поповић Чедомир 522
 Попов К. 89
 Поповски Аритон 522
 Pop Sever 331, 543
 Поржезинский В. К. 9, 10, 13
 Posavec Ančka 544
 Потсбња А. А. 4, 5, 119, 553
 Potkański K. 366
 Potrč Ivan 426
 Pott A. F. 365
 Pranjic Krunoslav 442, 504
 Прелог М. 388
 Pretnar J. 528
 Przyboś A. 371
 Procopovici A. 343
 Pudić Ivan 459, 460, 500, 550, 557—559
 Puzynin J. 366
 Пулевски Ѓорѓи 518
 Puratić Željko 460
 Putanec Valentin 375, 500, 535
 Путник Мојсеј 540
 Пухпера Самуило М. 452
 Пушкарју С. 330—334, 336, 337, 341,
 346, 348, 353
 Рабреновић Савић 471
 Радека М. 493
 Радичевић Бранко 501
 Радовић Буза 550
 Radović Ognjan M. 460
 Радојичић Ђорђе Сп. 463, 493—495,
 500, 511, 534, 542
 Радојичић Св. 238, 264, 278
 Рајић Јован 60, 123, 491, 498
 Раквић Вићентије 487
 Ramovš Fran 53, 65, 67, 69, 71, 390,
 395, 435, 539
 Ранковић 357, 361, 363
 Rarić Đ. 387
 Ratajski L. 383
 Ratnik Viktor 534
 Рачки Ф. 231
 Рашковић Ђорђе 434, 471, 479
 Ребац Хасан 320
 Regemorter Berthe van 550
 Рељковић М. А. 387, 500
 Rendić-Miočević Duje 452
 Реформатскиј Н. А. 163, 166, 178, 182
 Репетар М. 54, 96, 99, 162, 168, 255,
 256, 261—264, 301, 302, 310, 315,
 316, 319, 320, 321, 324, 360, 418—421
 Rexha Ali 460
 Rzycki K. 370
 Ribarić J. 85
 Rigler Jakob 395, 531
 Ристић Олга 385—393, 437—551
 Ристић Светомир 533, 534
 Ristović Desimir 442
 Ристовски Блаже 522, 523
 Rogić Pavle 471, 472, 536
 Розвадовски Јан 367, 369, 376
 Роксантић Душко 435
 Roman S. 371
 Rončević Nikola 472
 Rączka M. 372
 Rosandić Dragutin 508
 Rosetti A. 330, 331, 333, 337, 343, 344
 Роспонд С. 368, 369, 372—380
 Rostohar Mihajlo 531
 Rotar Janez 550
 Roudet L. 166
 Руднициј Ј. 369
 Rudnicki Mikołaj 367, 369, 370, 372
 Рукић Жарко 504
 Рукичић Г. 99, 316
 Rupel Mirko 495, 538
 Rousselot P. 169, 171, 172
 Rycso 538
 Sabljak Tomislav 452
 Савковић Јован 495
 Садовников 444
 Салер Георгије 499
 Sandfeld 60, 63
 Sapir Ed. 163, 176
 Saračević Dominik 472
 Safarewicz Jan 372, 455
 Сафаревичева Х. 369
 Сеглас 428

- Sekelj Antonije 460, 536
 Секереш Стјепан 322, 486
 Секулић Исидора 122, 550
 Selaković Milan 479
 Селищев А. М. 81, 158, 197, 198,
 200—202, 205—210, 218, 222, 225,
 553, 557
 Семенов П. П. 365
 Семкович В. 366, 371
 Серафимов Л. 197
 Sivers E. 164, 182
 Силић Јосип 437—551
 Симић Живојин 533, 534
 Симовић Милорад 550
 Simonović Dragutin 445, 452, 509
 Симоновић Милорад 542
 Синаитски Теодосије 199, 201
 Sironić Milivoj 495
 Sitović Lovre 498
 Сјеран Немања 535
 Скерлић 356, 357, 360
 Skok Petar 53, 54, 330—332, 343, 375
 Сладојевић Петар Ч. 437—551, 472
 Sliziński Jerzy 542
 Слодњак Антун 534
 Слоњски Стањислав 541
 Sławski F. 535
 Smerdel T. 460, 523
 Smolej Viktor 444
 Смочињски П. 373, 382
 Собољевски А. И. 553
 Sovary Roman 534
 Sovrè Anton 532
 Соларић Павле 493, 542
 Соловјев А. 232, 277, 278
 Sorgo-Sorkochević Miho 539
 Spalatin Leonardo 442, 460, 461, 534
 Спасић Радмила 508
 Спасов Александар 520, 523
 Сперански М. 135, 229, 231, 232, 234—
 236, 238, 239, 245, 247, 250—253,
 256—258, 260—264, 266, 267, 275
 Сплавински-Лер Т. 369, 370
 Срдановић-Барић Олга 542
 Срезњевски И. И. 553, 555
 Сремац 355, 358, 361, 362, 364
 Сталев Горѓи 523, 524
 Стаматоски Трајко 79, 200, 206—208,
 405, 523
 Стамбулић Ана 335
 Станић Драгољуб Л. 508
 Станић Милија 465, 472, 479, 486,
 508, 550
 Станић Миљко М. 504, 508
 Stankiewicz Edward 75, 82, 444, 464
 Станковић Б. 357, 358
 Stanković Milan 504
 Станојевић Глигор 495
 Станојчић Живојин 472, 479
 Stančić Božidar 472
 Стахова Г. А. 3, 4, 11
 Stahuljak M. 461
 Стевановић Богдан М. 501
 Стевановић Михаило 1—47, 60, 91,
 119, 162, 170, 182, 187, 192, 355, 360,
 433, 442, 468, 472, 473, 478—481,
 486, 500, 510, 534, 542
 Стевановић Павле 490
 Стевовић Игрутин 466, 473, 475
 Стефановић Венцловић Гаврило 493,
 542
 Стефановић Димитрије 252, 495
 Стефановић Драгутин 550
 Stipčević Nikša 461, 534, 537
 Стојков Ст. 85, 89, 167, 178
 Стојанова Милка 524
 Стојановић Љ. 128, 229, 230, 243, 255,
 269—271, 303, 363
 Стојановић Миодраг В. 544, 550
 Стојнић Мила 501
 Стошић Душица 495
 Straka G. 162, 172, 174
 Strand Janez 550
 Стратимировић митрополит 542
 Стричевић Ђ. 278
 Строчал Р. 83
 Struna Albert 532
 Стулић 386
 Sturm Fran 53
 Стужлик Јарослав 428—432
 Суботин Стојан 551
 Supuk Ante 486
 Suhadolnik Stane 528, 532
 Tagliavini C. 330
 Tanci 429
 Tatinja Ivo 510
 Thatcher W. James 76
 Thaçi Hilmi 462
 Ташички Витолд 365, 367—369, 372—
 375, 377—383, 413, 426
 Težak Stjepan 480, 486, 508
 Tekavčić Pavao 332, 452
 Тентор М. 85
 Теодоров-Балан А. 197
 Терзић Богдан 435, 553—557
 Тодоровски Гане 434, 520, 524
 Тодоровски Глигор 524
 Тодоров Цв. 88
 Томановић Васо 433, 473, 508, 524
 Tomasin P. 334
 Tomiković A. 392
 Tominec Ivan 532
 Tomljenović Borka 534
 Томсон А. 164, 165, 192
 Tomczak A. 371
 Tomšić France 435, 463, 530, 531, 543
 Topolińska Zuzanna 79, 524
 Topolski J. 371
 Toporišić Jože 434, 532, 534

- Топоров И. 367
 Torbarina Josip 461, 501, 551
 Тохоль Сава 508
 Точанац Василије 445, 449, 504
 Тошев Крум 520, 524, 525
 Траљић Саид М. 491, 495
 Трифуновић Ђорђе 452, 496
 Трубацев В. 367
 Трубецки Н. С. 100, 154—158, 163, 165, 175, 176, 179
 Трухелка Н. 317
 Трупушко Ј. 375
 Tudoran R. 340
 Тупикова Н. 412
 Turasiewicz Adam 365, 426
 Turić Mila 508
 Туһан Ф. 466

 Ђипико 362
 Ђирковић Сима М. 452
 Ђопић Бранко 504
 Ђорац Милорад 461
 Ђоровић Вл. 310, 313—315
 Ђоровић Св. 358
 Ђосић Б. 122
 Ђосић Добрица 26, 28, 30, 32, 34—38, 43
 Ђурић Хајрудин

 Угринова-Скаловска Рада 434, 525
 Ујевић А. 318
 Ujčić Tugomil 437, 480
 Улевич Т. 366, 382
 Унбегаун 555
 Urbańczyk S. 367, 370
 Urbančić Boris 444, 532, 533
 Urbany Marijan 534
 Urbas 334
 Урошевић Атанасије 319
 Утјешеновић-Острожински 126
 Uhlik Rade 461, 462

 Фанцев Ф. 83
 Фасмер Макс 120, 256, 390, 391, 447, 557—559
 Фекете Егон 437—551, 496
 Феран 428
 Filipescu T. 338
 Filipi Amos-Rube 545
 Filipović Marijan 534
 Филиповић Миленко С. 331, 545
 Филиповић Недим 306, 307
 Filipović Rudolf 442, 461, 464, 534
 Филиповски И. 87
 Филоска Васка 525
 Финка Божидар 89, 434, 442, 453, 486
 Ficker A. 334
 Flajšhans V. 368
 Flaker Aleksandar 504
 Флашар Мирон 437—551, 445, 453
 Flor Ivo 473

 Флора Раду 329—353, 443, 543, 551
 Foretić Vinko 496
 Fortis 539
 Фортунатов Ф. Ф. 2, 5, 7, 45, 46, 553
 Форшмер 164
 Франгеш Иво 439, 441, 443, 504
 Franki Erio 461
 Frković Tatijana 453

 Havránek Bohuslav 2, 5
 Hajnšek Milena 529
 Hála B. 161, 163, 164, 166, 167, 169, 171, 173—179, 182
 Hamn Josip 65, 95, 463, 482, 486, 496, 525, 534
 Han Stjepan 510
 Харисијадис Мара 496, 551
 Hartman Bruno 529
 Хади-Васиљевић Јов. 306, 318
 Хадиманов Васил 518
 Хадиманов Васил 518
 Хегел 115
 Хендзел В. 382
 Hercigonja Eduard 463
 Hirt H. 380
 Chlumsky J. 165, 166, 169, 174, 175, 177, 179, 182
 Hockett F. Charles 137, 142
 Хомер 502
 Хорáлек К. 268, 290, 511, 512
 Horáková Z. 511, 512
 Horvat Ivan 508
 Hofman 54
 Hoszowski S. 371
 Hodge Carleton 101
 Храпец С. 369, 373
 Hraste Mate 89, 95, 168, 169, 182, 419, 421, 434, 466, 473, 478, 480, 481, 486, 487, 534, 543, 544, 551
 Христов И. 197
 Hurm Antun 535, 537

 Цвећић Динко 335
 Цепелић И. 388
 Цепенков Марко 213, 525
 Cerovac Mirko 480
 Cindrić Pavao 510
 Цирхофер К. 368, 369, 373, 426

 Чадиева Нада 525
 Чашуле Коле 525
 Chadwick John 461, 547
 Черкасова Е. Т. 444
 Черних П. 134
 Чета Антон 437—551
 Чипов Васил 526
 Чолак Тоде 551
 Čop Bojan 453, 461
 Czort T. 371
 Čubelić Tvrtko 504, 512

Чубриловић Васа 306, 319, 509, 510
 Чурчић Лазар 444, 496, 497
 Чустовић Бенана 297, 423—425, 487

Џинлевска Елена 526
 Џукески Александар 426, 437—551

Szafran P. 371
 Шамић Мидхат 481
 Šamšalović Gustav 453, 512, 533, 535
 Шапкарев Кузман 518
 Шаулић Аница 399—403, 444
 Шафарик Павле Јосиф 51, 490
 Шахматов А. А. 5, 9, 15—18, 33, 553—555, 557
 Šašel Josip 453
 Шевих Милан 168, 182
 Szewczyk P. 383
 Шеноа 357
 Šepić Ante 481
 Шеровић Петар Д. 497
 Šiadbei I. 337
 Шидак Ј. 230, 231, 234, 237, 239, 276, 278, 291
 Szymański J. 371
 Šimundić Mate 481
 Šipka Milan 453, 454, 472, 473, 508

Škaljić Abdulah 309, 311, 445, 533, 537
 Škerlj Ružena 526
 Škreb Zdenko 504
 Шкриванић Гавро А. 449, 454, 497
 Шљивић-Шимшић Биљана 445, 454, 473, 474
 Schmaus Alois 504, 510—512
 Šmilauer V. 375
 Šojat Antun 474
 Solar Jakob 532
 Шопов Ацо 197, 206, 513, 516, 521, 526
 Шоптрајанов Грегориј 375, 457
 Шоштрић Вера 526
 Španjol Nikola 454
 Steinhauser W. 66, 67, 70
 Štefanić Vjekoslav 463
 Штибер З. 370, 382
 Штрекељ К. 331
 Шубин Никола 536
 Шуковић Радивоје 509
 Szumański A. 371
 Шупљикац Стефан 489
 Schuster K. 371
 Schuchardt 49
 Шчепкин В. 209
 Шчерба Л. В. 165, 166, 173, 178, 182, 553, 557

И С П Р А В К Е

На стр. 3 ред 10 одозго треба Миклошича м. Миклошића

"	"	6	"	16	"	"	њих	"	њих,
"	"	10	"	8	"	"	Миклошича	"	Миклошића
"	"	15	"	16	одоздо	"	Или	"	Али
"	"	16	"	16	одозго	"	Миклошича	"	Миклошића
"	"	40	"	8	одоздо	"	радње	"	Радње
"	"	40	"	7	"	"	које,	"	које
"	"	40	"	5	"	"		"	

после речи „што“ треба додати : је непознато. Али је ипак улога тих непознатих или таквих представљених вршилаца углавном активна, као што је активна улога вршилаца радњи повратних, узајамно-повратних и неправих повратних глагола м. и не постоји.

На стр. 186 ред 15 одоздо треба Poetices „ Poetics

"	"	196	"	14	"	"	обухваћено	"	обухваћено
"	"	207	"	18	одозго	"	‘арно, ‘атот	"	‘арно, ‘атот
"	"	296	"	5	одоздо	"	Канаст	"	Канаст
"	"	306	"	2	"	"		"	

треба додати: и А. Соловјев, Годишњак Истор. друштва БХХ, I (1949) 42—79, нарочито 62, 63, 65, као и цитат из Пелагића, стр. 43—44.

„ стр. 315 ред 16 одозго треба је м. ие

„ „ 319 „ 8 одоздо треба додати:

Соловјев, ор. cit. 74

„ „ 320 ред 6 одоздо треба додати: „ као и Соловјев, ор. cit. 64.

„ „ 322 „ 16 одозго треба замјене м. замјена

„ „ 325 „ 12 одоздо „ современной Герцеговины м. современной герцеговины

„ „ 326 „ 6 одозго „ Связь м. Связ

„ „ 327 „ 18 одоздо „ часто „ часто

„ „ 328 „ 6 одозго „ втором „ второй

„ „ 389 „ 3 „ „ сложеница „ служеница

„ „ 389 „ 16 „ „ смислу „ слику

„ „ 389 „ 20 „ „ hrv. „ krv.

